

Серія «Поглиблене вивчення»
Заснована 2005 року

О. О. Косогова, Л. Г. Муковоз

Усі уроки
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
в 11 класі
II СЕМЕСТР

Харків
Видавнича група «Основа»
2014

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР
У74

Автори:

Косогова О. О., учитель-методист, учитель російської мови та світової літератури вищої категорії Борівської гімназії № 1 Борівського району Харківської області;
Муковоз Л. Г., учитель української мови та літератури вищої категорії Борівської гімназії № 1 Борівського району Харківської області.

Рецензенти:

Дегтярьова Г. А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін (секція методики викладання мов і літератури Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти» Харківської обласної ради;
Карліна Л. О., учитель-методист, учитель української мови та світової літератури вищої категорії загальноосвітньої школи № 35, м. Харків.

Усі уроки української літератури в 11 класі. II семестр.
У74 Профіль — українська філологія / О. О. Косогова, Л. Г. Муковоз. — Х. : Вид. група «Основа», 2014. — 713, [7] с. — (Серія «Поглиблене вивчення»).

ISBN 978-617-00-2079-0.

Навчальний посібник містить конспекти всіх уроків української літератури (профіль — українська філологія) для II семестру 11 класу. Серед них уроки текстуального вивчення творів, позакласного читання, літератури рідного краю, тематичного оцінювання. Запропоновані розробки містять елементи нестандартних підходів, інтерактивних методик.

Для вчителів української мови та літератури загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій, керівників методичних об'єднань, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 978-617-00-2079-0

© Косогова О. О., Муковоз Л. Г., 2014
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2014

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури в 11 класі. II семестр. Профіль — українська філологія

№ уроку	Тема	Дата
	Українська література за межами України	
65	Євген Маланюк. Життєвий і творчий шлях поета й літературознавця, яскравого представника «Празької школи». Роль поета-патріота в суспільному житті («Стилет чи стилос?...»), майстерне використання антитези у творі	
66	Образ України у творах Є. Маланюка. Філософські мотиви в поезії «Істотне». Земне буття в космічному вимірі. Оригінальність метафор і порівнянь. Туга за рідним краєм, мотиви самотності («Під чужим небом»). Художня майстерність віршів Є. Маланюка, оригінальність форми, особливості поетичного стилю	
67	Улас Самчук. Життєвий і творчий шлях письменника, втілення в його творах трагічної долі українського народу в ХХ ст. Участь в організації МУРу (Мистецького Українського Руху)	
68	«Марія» (роман-хроніка) як художній документ про життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму. Зображення страшних картин голодомору в Україні на прикладі однієї сім'ї. Утвердження у творі високих моральних якостей українського народу, осуд тих, хто зрікається свого роду, нації	
69	Образ Марії, її символічний зміст та спорідненість з біблійними образами. Майстерність письменника у розкритті психології героїв, побудові драматичного сюжету. Пейзажні картини та художні деталі, їхня роль у творі	

№ уроку	Тема	Дата
	Українська література 1940–1950 рр.	
70	Друга світова війна й участь у ній українських письменників. Активізація патріотичної тематики, героїчного пафосу. Збагачення літератури новими жанрами. Українська література в еміграції. Засилля соцреалізму в мистецтві повоєнного періоду. Продовження репресій проти українських письменників	
71	О. Довженко. Життєвий і творчий шлях письменника, кінорежисера, засновника поетичного кіно. Національні та загальнолюдські проблеми в його творчості. Кіномистецька спадщина. Кіноповісті Довженка як новий жанр у літературі, його характерні ознаки. Режисерська майстерність митця	
72	Історія написання «Зачарованої Десни», її автобіографічна основа, сповідальність оповіді. Два ліричні герої: малий Сашко і зріла людина. Морально-етичні проблеми, порушені в кіноповісті	
73	Проблеми народу та війни, історичної пам'яті в кіноповісті «Україна в огні». Несправедлива критика твору в сталінські часи та її тривалий шлях до читача. Доля народу кризь призму авторського бачення й оцінки, поєднання лірико-романтичного, виражального начала з публіцистикою	
74	Образ Лавріна Запорожця як символу нескореності українського народу. Жіночі образи. Патріотичні мотиви, звеличення героїчного подвигу народу, утвердження його безсмертя	
75	Урок позакласного читання. Оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм»	
76	«Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи. Особливості художнього стилю О. Довженка. Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно. Визнання його таланту у світі	
77	Іван Багряний (Лозов'ягін). Життєвий і творчий шлях письменника. «Сад Гетсиманський» — «справжня енциклопедія радянської політичної в'язниці» (Ю. Шерех). Зображення в романі трагічних картин життя народу в умовах командно-адміністративної системи та невинуватих репресій на прикладі сім'ї Чумаків. Образ Андрія Чумака як людини високоморальних якостей і стійких ідейних переконань	

№ уроку	Тема	Дата
78	«Тигролови» — як зразок пригодницького роману	
79	Роман «Огненне коло», змалювання в ньому національної трагедії в роки Другої світової війни (битви під Бродами). Образи Петра і Романа у творі, двох бойових побратимів, показ через їхнє сприйняття жахів війни. Особливості жанру (соціально-психологічний роман). Антивоєнне спрямування твору, його глибокий психологізм	
80	Контрольна робота	
	Українська література 1960–1990 рр.	
81–82	Українська література 1960–1990 рр.	
	Українська поезія 1960–1990-х рр.	
83	В. Симоненко. Творча біографія митця — «витязя молоді української поезії» (О. Гончар)	
84	Своєрідність інтимної лірики поета В. Симоненка, вираження в ній найніжніших і щирих почуттів кохання («Вона прийшла...», «Ікс плюс ігрек», «Ну скажи хіба не фантастично...»). Вірш «Є в коханні і будні, і свята...», майстерне відображення в ньому через антитезу радощів і болів, складнощів людського почуття кохання	
85	Збірка новел «Вино з троянд». Народознавчі мотиви, заглиблення у світ простої людини, її почуття. Особливості поетичного стилю В. Симоненка. Місце В. Симоненка в українській літературі	
86	Дмитро Павличко. Стислі відомості про поета, перекладача. Основні поетичні збірки: «Любов і ненависть», «Бистрина», «Сонети подільської осені», «Таємниця твого обличчя», «Покаянні псалми». Громадянські мотиви його поезії. Алегоричний зміст вірша «Коли помер кривавий Торквемада...», осудження в ньому тоталітарної системи. Актуальність мотиву вірша «Ти зрікся мови рідної...». Виразні художні деталі в поезії, афористичність мови. Роль анафори, поетичного обрамлення	
87	Інтимна лірика поета, її своєрідність і новаторство (зб. «Таємниця твого обличчя»). Відтворення в ній найтонших порухів інтимних переживань, глибоке розкриття внутрішнього світу ліричного героя («Був день, коли ніхто не плаче...», «Сріблиться дощ...», «Дзвенить у зорях небо чисте...»). Майстерність поетичної мініатюри,	

№ уроку	Тема	Дата
	яскравих порівнянь та метафор. Моральне обличчя ліричної героїні («Коли ми йшли удвох з тобою...»). Пісенна творчість Д. Павличка, його творча співдружність із українськими композиторами. Вірш «Два кольори», його спорідненість із «Піснею про рушник» А. Малишка. Виразне читання напам'ять вірша	
88	Цикл поезій «Покаянні псалми», самоаналіз у ньому власного життя, своєї душі й долі (вірш «Це Ти створив мене таким...»). Особливості поетичного стилю Д. Павличка. Місце поета в українській літературі. Переклади ним сонетів зі світової літератури	
89	Л. Костенко. Життєвий і творчий шлях поетеси. Огляд творчості (основні збірки: «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур»). Особливості поетичного стилю Л. Костенко: філософічність, історизм мислення, інтелектуалізм, публіцистичність, громадянський і патріотичний пафос	
90	Спогади про війну, пам'ять історії («Мій перший вірш написаний в окопі...»). Поєднання епічності розповіді з ліричними переживаннями при відтворенні трагічного епізоду як жорстоке й болюче відлуння останньої війни в поезії «Пастораль ХХ сторіччя». Оригінальність жанру, досягнення експресивності строфи за допомогою рубаної і влучної короткої фрази, зорових зображувально-виражальних засобів. Л. Костенко про призначення поета і поезії, про відповідальність митця перед народом («Доля», «Страшні слова, коли вони мовчать...»). Афористичність мови. Ліричний роздум про значення слова в житті людини, суть мистецтва. Роздуми поетеси про суть життя, призначення людини на землі та її творчої праці, про невмирущі моральні цінності у віршах-медитаціях «Життя іде і все без коректур...», «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»	
91	Майстерність і оригінальність пейзажної лірики (цикли «Осінні карнавали», «Невидимі причали»). Зорові і слухові образи («Двори стоять у хуртовині айстр...», «Ті журавлі і їх прощальні сурми...»). Майстерність поетичної мініатюри («Я вранці голос горлиці люблю...»), обрамлення в поезії. Інтимна лірика поетеси. Глибина і щирість почуттів ліричного героя («Світлий сонет»). Асоціативні роздуми про кохання в циклі «Летючі	

№ уроку	Тема	Дата
	катрени» (поетичні мініатюри «Хай буде легко. Дотиком пера...», «Недумано, негадано...»). Образотворчі засоби вираження почуттів ліричного героя	
92	«Маруся Чурай» — найпомітніше явище в українській літературі кінця другої половини ХХ ст. Особливості жанру (історичний роман у віршах). Фольклорна та історична основа твору (доба козаччини за Хмельниччини). Композиція твору, його патріотичний зміст	
93	Духовне життя нації крізь призму нещасливого кохання. Любов і зрада, пісня й історія, митець і суспільство, індивідуальна свобода людини — найголовніші сюжетні лінії твору. Філософські роздуми в поемі «Маруся Чурай» над історичним минулим народу, художнє осмислення ролі митця і пісні в житті народу	
94	Глибоке розкриття внутрішнього світу героїні. Звеличення вірності в коханні та осудження зради. Інші образи у творі. Афористичність мови. Незнищенність історичної пам'яті народу (поема-балада «Скіфська одиссея», драматична поема «Дума про братів неазовських», історичний роман у віршах «Берестечко»)	
95	Іван Драч. Життєвий і творчий шлях. І. Драч як поет-новатор в українській літературі, особливості його поетичного стилю. Усвідомлення свого родового кореня (поезія «Лист до калини»)	
96	Іван Драч. Звернення до жанру балади, його переосмислення. Поетичний роздум про суть мистецтва, процес творчості («Балада про соняшник»). Роздуми про справжнє покликання людини у житті та її обивательське існування (новорічна балада «Їрила»)	
97–98	Микола Вінграновський. Стисла розповідь про поета, прозаїка, кіномитця, учня О. Довженка. Основні збірки поета, провідні мотиви творчості	
99	Борис Олійник. Життєвий і творчий шлях. Основні збірки: «Б'ють у крицю ковалі», «Рух», «Сива ластівка», «У дзеркалі слова» та ін.	
100	«Пісня про матір». Образ матері як наскрізний у творчості поета. Оригінальність поетичних переживань («Мамо, вечір догора...», «Мати наша — сива горлиця...»). Мелодійність поезій, які стали народними («Пісня про матір»). Роль діалогу між матір'ю й дітьми у вираженні	

№ уроку	Тема	Дата
	основної думки. Образне осмислення проблеми «людина і природа» в поемі «Крило». Протиставлення чесного, доброго юнака жорстокій, бездуховній людині. Розкриття внутрішнього світу персонажів	
101	Ірина Жиленко. Стисла розповідь про поетесу. Основні збірки: «Автопортрет у червоному», «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Ярмарок чудес», «Євангеліє від ластівки» та ін.	
102	І. Жиленко. «І світла алея», «Зимовий мотив з візитом пічника», «За золотими вікнами зірок». Сповідальність, камерність, інтимна філософічність лірики поетеси. Світ жіночої душі. «Шістдесятництво» крізь призму сьогодення і вічних понять честі, чесності, любові	
103	Контрольна робота	
	Постшістдесятництво	
104	Ідейно-естетичні пошуки серед молодих поетів-постшістдесятників. «Київська школа» поетів (огляд)	
105	Загальна характеристика поезії І. Калинця та В. Голобородька. Особливості їхнього оригінального стилю (огляд)	
106	В. Стус. Життєвий і творчий шлях поета, який став символом незламного духу, збереження людської гідності. Поезія В. Стуса — зразок «стоїчної» поезії у світовій ліриці. Місце поета в історії української літератури, співзвучність його творчості зі світовою поезією	
107	Патріотичні мотиви в ліриці В. Стуса, образ України. Філософські роздуми ліричного героя про смисл людського життя. Майстерне володіння верлібром	
108–109	Утвердження активної життєвої позиції, мужності й сили духу ліричного героя, його духовний стоїцизм. Екзистенційні мотиви у творах. Інтимна лірика поета, болісні спогади про рідню, мотиви самотності. Засоби передачі психологічного стану ліричного героя	
110	Контрольна робота	
	Проза 1960–1990-х рр.	
111	Інтенсивний розвиток малої прози 1960–1990-х рр. ХХ ст. (твори В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Шевчука, Гр. Тютюнника, А. Дімарова та ін.). Подальший розвиток роману (Григорій Тютюнник, О. Гончар, М. Стельмах).	

№ уроку	Тема	Дата
	Історична романістика (П. Загребельний, Ю. Мушкетик та ін.). Продовження традицій «химерної прози» (В. Земляк) та українського бароко (Валерій Шевчук). Еміграційна література цього періоду (В. Барка та ін.).	
112	Григорій Тютюнник. Життєвий і творчий шлях письменника. Роман «Вир» — реалістична картина життя українського народу напередодні та під час Другої світової війни	
113	Колоритні національно виразні характери у творі (Тимко Вихор, Гамалія, Дорош, Гнат Рева, Оріся). Символічний зміст назви роману. Його висока художня майстерність	
114	Олесь Гончар. Життєвий і творчий шлях. Творчий злет у 60-ті роки. Громадянська і життєва позиція письменника, роль у духовному відродженні нації. Романтичність світобачення. Загальна характеристика доробку О. Гончара-романтика	
115	Роман у новелах «Тронка». Глибокий ідейний зміст назви твору, оригінальність жанру. Новела-засторога «Залізний острів» із роману. Майстерне відтворення чистоти справжніх людських почуттів	
116	Урок позакласного читання. Олесь Гончар — новеліст. Художнє осмислення краси людських почуттів та філософії миті людського щастя в новелі «За мить щастя». Образи Сашка Діденка та Лорі, художні засоби їхнього зображення	
117– 118	Проблемно-філософський роман «Собор», драматична історія видання твору. Символічний зміст назви та багатопроблемність роману. Особливість сюжету і композиції твору. Колоритні образи-персонажі. Філософські та публіцистичні відступи про зміст людського життя, екологію природи й душі	
119	Г. Тютюнник. Стисла розповідь про письменника. Основні збірки: «Зав'язь», «Деревій», «Батьківські пороги», «Коріння». Особливості художнього стилю Григора Тютюнника, «суворого реаліста», «живописця правди» (О. Гончар). Спорідненість стилів Григора Тютюнника та Василя Шукшина	
120	«Вічна тема» «любовного трикутника» в новітній інтерпретації (новела «Три зозулі з поклоном»). Образ любові як втілення високої християнської цінності, яка вивисує людину над прагматичною буденністю, очищає її душу	

№ уроку	Тема	Дата
121	Порушення гострих морально-етичних проблем у творах Г. Тютюнника, зображення складних родинних стосунків у творі «Оддавали Катрю». Урок розвитку мовлення (письмово). Написання твору-характеристики персонажів новел Григора Тютюнника	
122	Валерій Шевчук. Життя і творчість митця. Особливості світобачення, громадянська позиція. Зв'язок із давньою українською літературою. Використання традицій українського бароко, міфопоетичних образів у художньому творі	
123	«Дім на горі» (повість-преамбула). Особливості композиції. Філософсько-міфологічна основа роману-балади, жіноче і чоловіче начало у творі	
124–125	«Дім на горі». Демонологічні мотиви. Притчові мотиви і символи. Збірка новел «Голос трави». Використання традицій європейської балади (сюжет кохання жінки і демонічної сили, трагізм). Барокове поєднання високого (духовного) і низького (буденного)	
126–127	Контрольна робота. Твір	
Українська історична проза		
128	Українська історична проза в лещатах радянської ідеології, довгий шлях до читачів творів З. Тулуб. Історичні твори П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева та ін. Життя і творчість. Загальна характеристика його творчості	
129	П. Загребельний. Тема героїзму народу під час Другої світової війни (повість «Дума про невмирущого»). Історичні романи письменника як правдиві художні документи з минулого нашого народу («Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан...», «Тисячолітній Миколай»). Актуальні проблеми сучасності в інших творах письменників («Розгін», «Південний комфорт», «Брухт»)	
130	Роман «Диво», історична основа й художній вимисел у творі. Тема незнищенності пам'яті народу та його мистецьких звершень. Оригінальність композиції (розгортання дії в різних часових вимірах). Софія Київська як історична пам'ятка та художній символ	

№ уроку	Тема	Дата
131	Роман «Диво». Система образів роману. Образ Сивоока (проблема творчого начала в людині, свободолюбства, людської гідності). Князь Ярослав Мудрий (проблема влади й людини). Образи вченого-патріота Гордія Отави та його сина Бориса. Проблема життєвого вибору людини. Інші наскрізні проблеми твору (людина-творець, людина у процесі самопізнання та самоствердження). Літературознавчі праці, есе («Неложними устами»). Місце П. Загребельного в історії української літератури. Особливості його художнього стилю	
	Українська драматургія 1960–1990 рр.	
132	Українська драматургія 1960–1990 рр.	
133	Ярослав Стельмах «Синій автомобіль»	
	Сучасна українська література	
134	Сучасна українська література (огляд)	
135	Неоавангардистські, постмодерні пошуки в сучасній українській літературі	
136	Урок розвитку мовлення (усний). Захист проєктів-презентацій про сучасну українську літературу та її представників	
	Українська російськомовна поезія	
137	Українська російськомовна поезія (огляд). Українська тематика у творах Миколи Ушакова («Стихи о Шевченко», «Старый Киев», «П. Г. Тычине»), Леоніда Вишеславського («Это украинское село...», «Песня над полем плывет и вздыхает...», «Мова»), Бориса Чичибабіна («Приготовление борща», «Проклятие Петру», «С Украиной в крови...», «Тарас») та Леоніда Кисельова («В пятьдесят втором, холодном, трудном...», «Я позабуду все обиды...», «Цари», «Стихи о Тарасе Шевченко», «Луна позолотила иней...», «Дом Шевченко», «Язык не может сразу умереть...»)	
138	Література рідного краю. Борис Чичибабін	
139	Контрольна робота	
140	Підсумковий урок	

Українська література за межами України

УРОК № 65

ЄВГЕН МАЛАНЮК. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПОЕТА Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ЯСКРАВОГО ПРЕДСТАВНИКА «ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ». РОЛЬ ПОЕТА-ПАТРІОТА В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ («СТИЛЕТ ЧИ СТИЛОС?..»), МАЙСТЕРНЕ ВИКОРИСТАННЯ АНТИТЕЗИ У ТВОРІ

Мета: поглибити вивчене про літературу української діаспори; ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом поета й літературознавця, яскравого представника «Празької школи» Євгена Маланюка; розвинути вміння аналізувати поезії; виховувати зацікавленість творчим доробком письменника.

Обладнання: портрет письменника, книжкова виставка його творів.

Теорія літератури: антитеза (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети уроку. мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя

— Похований Євген Маланюк на нью-джерському цвинтарі Баунд Брук, котрий американські українці називають «нашим Пантеоном». Надгробок на могилі зведено за проектом сина Є. Маланюка Богдана.

Помер письменник 16 лютого 1968 р. від серцевого нападу в малій самотній кімнаті на Флашінгу в Нью-Йорку. Його знайшли

мертвого на підлозі. У його кишені лежав квиток до опери на вечір того дня, коли він помер. До труни великого поета-мислителя покладено примірник збірника «Український інженер» з текстом його останньої публічної промови. Її було виголошено під час святкування 50-річного ювілею української самостійності.

Нелегкою була доля Є. Маланюка. Від яких же витоків і до яких висот прямував він упродовж життя? Спробуємо зрозуміти це сьогодні.

III. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступи учнів із повідомленнями про життєвий і творчий шлях письменника. (Звернути увагу на те, які обставини вплинули на формування Є. Маланюка як письменника, патріота.)

1-й учень. Народився Євген Филімонович Маланюк 1 лютого (20 січня за старим стилем) 1897 року в Архангороді Херсонської губернії (тепер містечко Новоархангельськ Кіровоградської області) в родині інтелігентів, які любили рідне слово й шанували національні святині. У їхньому старому, мурованому зі степового каменю домі жилося «на дві хати» — дідову і батькову. У першій хаті панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів. У другій — атмосфера «українського інтелігента», не спокушеного ані далеким Петербургом, ані навіть близькою Одесою.

Батько Є. Маланюка Филімон Васильович працював учителем, а згодом повіреним у містечковому суді, захоплювався просвітницькою діяльністю, був режисером аматорських театральних постановок, співав у церковному хорі, друкувався в часописах, виступав ініціатором відкриття гімназії. Родина нарікала на нього за таку його «кар'єру» (він був людиною «без определенных занять», як було занотовано в реєстрах поліції), але саме батько заклав основи інтелектуального й світоглядного розвитку Євгена.

2-й учень. Перші свої уроки малий Євген здобув удома, потім навчався в Архангородській початковій школі. Як і його молодші брати, Онисим та Сергій, він відзначався блискучими знаннями. Але лише найстарший із синів — Євген — продовжив здобувати освіту в Єлисаветградському земському реальному училищі. Навчання в підготовчому класі хлопець завершив із відмінними результатами і згодом був звільнений від оплати, що полегшило долю малозабезпеченої сім'ї. Здібний учень стає стипендіатом Єлисаветградського земства. Незважаючи на те, що профіль навчального закладу був інженерний, учнів спонукали до систематичного читання художньої літератури. При училищі діяли також рисувальні класи, у яких навчали малювання, креслення, ліплення орнаменту з глини і воску.

Восьмирічне перебування в стінах закладу (1906–1914), з яким у різні часи пов'язали свої долі Євген Чикаленко, Панас Саксаганський, Микола Садовський, Юрій Яновський, Гнат Юра та інші відомі діячі, значно розширило світогляд Маланюка, пробудило в ньому творчі здібності, любов до літератури, живопису, театру. У 13 років хлопчина починає віршувати.

Після закінчення Єлисаветградського земського реального училища 1914 року Є. Маланюк вирішує продовжити навчання в Петербурзькому політехнічному інституті, проте на перешкоді стає Перша світова війна. Восени того самого року юнак стає курсантом Київської військової школи, яку закінчує в січні 1916 р. Серед курсантів 90 % становили етнічні українці. Упродовж кількох місяців юнак служить у чині прапорщика в 39-му піхотному запасному батальйоні на території Володимирської губернії, а з серпня 1916 р. у званні молодшого офіцера перебуває в 4-й роті 2-го Туркестанського стрілецького полку на Південно-Західному фронті, потім потрапляє до 2-ї кулеметної роти.

3-й учень. 1917 рік приніс Є. Маланюкові чимало гострих вражень, потрясінь і втрат. Ганебні поразки, бунти на фронті, солдатські самосуди над командирами призвели до того, що офіцери почали масово покидати армію. Маланюк залишається, бо, як пише Л. Куценко, «сумління та почуття обов'язку й офіцерської честі змусили бути поручника зі своїм підрозділом». Демобілізувавшись із російської армії, Маланюк вступає до української. Про цей період сам письменник пише так: «Я вирушив до серця України, до Києва. Виїзд мій попередило встановлення гетьманської влади. ...Тоді слово «Гетьман» було для мене синонімом слави, міці, багатства й сили Української держави... Правда, через якихось півроку слово «Гетьман» було заплямоване і позолота з його злізла. Боляче, гірко, тяжко було розпрощатися з сонячною мрією на довший час, але тоді — тоді була весна й сонце, і воскресіння». Отже, Маланюк розчарувався в політиці Скоропадського, який став маріонеткою в руках німецьких окупантів.

Він служив у чині старшини в Генеральному Штабі України. Пізніше стає ад'ютантом генерала Василя Тютюнника, командуючого Наддніпрянською Армією УНР. Болісно сприймає молодий офіцер поступовий занепад УНР.

Громадянська війна поставила братів Маланюків по різні боки барикад. Коли Євген був бійцем УНР, його молодший брат Сергій встановлював більшовицьку владу в рідному місті. Євген попередив дружину брата про можливість фізичної розправи над Сергієм. Переховуючись у полі пізньої осені, Сергій застудився і захворів

на туберкульоз. На знак подяки за те, що Євген врятував його, «...свою доньку більшовик Сергій нарик Євгенією на честь старшого брата-петлюрівця». Коли доньці виповнився рік, Сергій помер.

У Генеральному штабі Української армії Маланюк обіймав високу посаду, познайомився із Василем Тютюнником, який після антигетьманського перевороту став генералом і командуючим Українською армією. Є. Маланюк став його ад'ютантом. Генерал і помер від тифу на його руках.

4 - й у ч е н ь. Місцем глибокого переосмислення долі України та власного життя стали для Є. Маланюка табори для інтернованих у Каліші, у яких він пробув три роки. Але саме тут він починає серйозно займатися літературною творчістю. Спочатку була публіцистика, яка вирізнялася філософським осмисленням дійсності, у ній проглядалася виразна концепція власного світогляду письменника. Потім з-під пера почали з'являтися й поезії.

Є. Маланюк пише багато, разом зі своїми друзями Юрієм Дараганом, Миколою Чирським, Максимом Гривою (Загривним) видає гектографічним способом журнал «Веселка» (1922–1923), у якому й сам починає друкуватися. До редакційної колегії «Веселки» спершу входили Ф. Крушинський, І. Зубенко, А. Коршнівський, М. Селегій, А. Падолист і Є. Маланюк, але вже у другому році свого існування «Веселка» цілковито перейшла до рук Є. Маланюка і М. Селегія. Був це тяжкий і для духової праці не дуже сприятливий час, але «Веселка» переборювала всі труднощі й перешкоди, стаючи і тут тим духовим центром, що гуртував навколо себе ідейне українське вояцтво. Інтерновані вояки заснували аматорський театр, чоловічий хор, навіть балетні курси; влаштовували різні культурно-освітні акції. Але й таке насичене мистецьке й громадське життя не применшувало туги за Україною. Є. Маланюк прагнув зрозуміти, що привело до поразки УНР, до цього поневіряння в чужих краях. Ці розмірковування просилися на папір у вигляді щемливих, гірких і часто жорстких поетичних рядків. Серйозно про свій талант Є. Маланюк заявив у книзі «Озимина», яка вийшла в 1923 р. і вміщувала доробок трьох авторів — Є. Маланюка, М. Осики, М. Селегія.

5 - й у ч е н ь. Після того як табори інтернованих восени 1923 року були розформовані, Є. Маланюк переїздить до Чехо-Словаччини, де в Подєбрадах навчається в Українській господарській академії на інженера-гідротехніка. Свій талант поета він піддає нелегкому випробуванню: «Я гвалтую себе на інженера, і це мені дуже дорого коштує», «в час, коли наростали строфи, — бухала по голові математика і дерев'янів». Деякий час письменник входив до складу Ліги українських націоналістів (ЛУН), співпрацював у журналі

цієї організації «Державна нація». Є. Маланюкові пощастило навчатися у відомих професорів-співвітчизників Івана Шовгенева, Євгена Чикаленка, Сергія Шелухіна. Він брав участь у численних літературно-мистецьких вечорах, дискусіях, що влаштовувались у Подєбрадах, Празі, де потоваришував з Леонідом Мосендзом, Олегом Ольжичем, Оленою Телігою, Олексою Стефановичем, Оксаною Лятуринською, Михайлом Мухіним. Знайомство з поетесою Наталею Лівницькою-Холодною переросло в кохання, яке дуже змучило Євгена, ледь не довівши до самогубства.

Перша збірка поета «Стилет і стилос» з'явилася 1925 року. Її вихід став неабиякою подією і в житті автора, і в тогочасному літературно-мистецькому процесі, викликавши неоднозначну реакцію: від цілковитого несприйняття до надзвичайного захоплення. Цією книгою, як і наступною — «Гербарій» (Гамбург, 1926), Маланюк ствердив свої позиції поета-націєтворця, яким він не зрадить до самої смерті. Молодше покоління представників діаспори приваблювали войовничий дух збірки; звернення до державницької і визвольної атрибутики у вигляді «заліза наших когорт» та «свяченого ножа», розміркування над долею сучасного мистецтва, покликаного слугувати високим ідеалам. Старші ж, схильні до поміркованості та нескінченних оплакувань недолі України, були просто шоковані різким тоном письменника, його зневажливими оцінками земляків-малоросів і звинуваченнями на їхню адресу, що ніяк не дозріють до рівня нації.

1925 року в Подєбрадах Є. Маланюк познайомився зі студенткою медицини Зоєю Равич із Полтавщини і невдовзі одружився з нею (заручини відбулися 5 липня, а вінчання 12 серпня в церкві святого Миколая у Празі). Але подружнє життя пари не склалося через матеріальні негаразди. Євген, закінчивши академію, подався на заробітки. Із 1928 р. Маланюк працює у Варшаві за своїм фахом.

А Зоя залишилася навчатись у Празі. У Польщі Маланюка поглинула не лише праця заради заробітку, а й літературна творчість та участь в угрупованні «Танк». 1929 року подружжя розлучилося. Пізніше Зоя написала про Є. Маланюка чудові спогади.

6 - й у ч е н ь. На варшавський період припадає вихід у світ наступних книг поета: «Земля й залізо» (Париж, 1930), «Земна мадонна» (Львів, 1934), «Перстень Полікрата» (Львів, 1939), «Вибрані поезії» (Львів; Краків, 1943). Значно поживляється публіцистична і наукова діяльність Є. Маланюка, з'являються десятки статей, нарисів, есе, у яких він осмислює набутки вітчизняної і світової культури (Т. Шевченко, М. Гоголь, П. Куліш, Я. Щоголев, Г. Чупринка, І. Бунін, М. Бажан, С. Гординський, В. Гренджа-Донський, Зореслав

та ін.). Публікуються переклади з інших літератур (Шарль Бодлер, Йозеф Сватоплук Махар, Микола Гумільов).

У Варшаві доля звела Є. Маланюка зі співробітницею чеського посольства Богумілою Савицькою, що стала його другою дружиною. Тридцятирічний письменник нарешті знайшов спокій родинного життя в складних умовах еміграційного побуту в Польщі, і рядки:

Ще сяє день. Ще високо блакить,
Далеко ще до вечора, єдина.
Мої обійми сильні і палкі,
І прийде час — ти подаруєш сина, —

цілком і повністю передають і суто особисті, й земні бажання та емоції автора.

Збірка «Земна Мадонна» і син поета Богдан з'явилися на світ одночасно в 1934 р.

Дружина, син, родинне життя надзвичайно багато важили у житті поета-вигнанця. Але цей єдиний прихисток зруйнувала війна.

Із наближенням фронту до Варшави Маланюки вирішили залишити Польщу. Першою переїхала до невеличкого села Кунштату в Моравії Богуміла із сином. Євген підробляє, де може: вчителем у Варшавській православній семінарії, перекладачем текстів до кінохронік, часто живе надголодь. Приєднався він до сім'ї весною 1945 року.

Коли ж у травні радянські війська зайняли сусіднє із Кунштатом село, то пізно увечері до Маланюків завітав місцевий поліцейський і розповів, що радянська військова комендатура має списки російських та українських емігрантів, які підлягають негайному арешту. У тих списках значиться і прізвище поета Євгена Маланюка, отже, йому потрібно терміново залишити Кунштат.

Рідня з дружиною поспіхом зібрали письменника в дорогу. Часу на роздуми практично не залишалось, оскільки щомиті до поселення могли увійти війська. На найнятому ріднею авто Євген Маланюк уночі відбув до найближчої залізничної станції, а звідтіля до Праги і далі. Через той поспіх та хворобу сина дружина не змогла залишити Кунштат.

Для Є. Маланюка розпочався другий період блукань. Із травня 1945 року листування було єдиним способом спілкуванням родини. Спершу були листи із Регенсбурга (ФРН). Майже чотири довгих роки Маланюк жив у таборах. У таборових школах міста Регенсбурга він вчителював. Навколо нього знову збирається коло літературно обдарованої молоді з нової хвилі української еміграції — Леонід Лиман, Олег Зуєвський, Леонід Полтава.

Поет бере участь у створенні письменницької організації СТІНА (Художній український рух), що упродовж 1945–1949 років працювала в Німеччині і стала цікавою сторінкою в історії української літератури у вигнанні. На кінець сорокових люди дедалі частіше покидали табори: дехто від'їжджав до Латинської Америки, дехто в Австралію, проте більшість прагнула потрапити до США. 1949 року відпливав у свою третю еміграцію і Євген Маланюк.

7-й у ч е н ь. Після переїзду до Америки розпочинається другий період творчості поета.

Маланюк поселяється на околиці Нью-Йорка: спочатку працює фізично, потім — у проєкторному бюро, де й трудився до виходу на пенсію 1962 р. Є. Маланюк став почесним головою об'єднання українських письменників «Слово». За океаном з'являються друком його збірки «Влада», «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень»; окремим виданням виходить поема «П'ята симфонія» (1954), що уславлює діяльність борців за українську державність — В. Тютюнника, В. Сінклера, А. Мельника, В. Сальського, М. Безручка, О. Удовиченка, Є. Коновальця, В. Петріва та інших. Євген Маланюк продовжує працювати і в галузі публіцистики, літературознавства. Широкий резонанс мали видання: «Нариси з історії нашої культури» (1954), «Малоросійство» (1959), «Ілюстрісімум Домінус Мазепа — тло і постать» (1960), «Книга спостережень» у двох томах (1962; 1966).

Інкони поет збирав для родини якісь гроші, надсилав чотири посылки в рік. Робив це щоразу під іншим прізвиськом, аби не зашкодити синові. Мати всіляко підтримувала в сім'ї культ батька, проте теж намагалася зробити все, щоб тінь батька-емігранта не лягла на сина.

1962 року письменник ризикнув відвідати соціалістичну Польщу. Ще у США, в посольстві Польщі, йому було заявлено, що вони не відповідають за нього у Варшаві. І все ж письменник вирішив відвідати місто, з яким було пов'язано стільки років життя.

Поет приїздить до Варшави, туди ж прибуває до своєї рідної сестри його дружина. Таким чином, двоє вже літніх людей без жодних перешкод зустрічаються у великому місті. Мріяли перехитрити спецслужби, та дарма. «За обома, татом і мамою, — розповідає у листах Богдан Маланюк, — стежила таємна поліція у Варшаві, а потім у Секочині (16 км від Варшави), де тітка мала свій будиночок. Вони туди втекли, але незабаром і за будинком у лісі вже також стежили два-три агенти, так що вони вночі задвірками через поле й болото вернулися до Варшави й сховалися ще в одних знайомих. Під час відльоту літака на Нью-Йорк тато прийшов у останню хвилину,

і знайомі обступили його так, щоб його не змогли затримати, коли він виходитиме на аеродромне поле. Мама вернулася до Праги розхвилювана, але дуже щаслива. Невдовзі по тому її допитувала держбезпека у Празі; 1963 року вона померла.

Це було його останнє побачення з Варшавою, з багатьма спогадами про минуле.

У лютому 1968 року письменника не стало. Уже після його смерті в мюнхенському видавництві «Сучасність» з'явилася впорядкована ним самим збірка поезій «Перстень і посох» (1972), що стала лебединою піснею поета.

2. Бесіда за змістом учнівських виступів

- ▼ Де і в якій сім'ї народився Є. Маланюк?
- ▼ Де навчався майбутній письменник?
- ▼ На які періоди поділяють творчість Є. Маланюка? Які ви знаєте збірки поета?
- ▼ Що стало причиною еміграції письменника до Америки?
- ▼ Якою збіркою Маланюк ствердив свої позиції поета-націєтворця, яким він не зрадить до самої смерті?
- ▼ Чи був письменник щасливий в особистому житті?
- ▼ Які обставини вплинули на формування Є. Маланюка як письменника, патріота?

3. Підготовка до сприйняття змісту поезії «Стилет чи стилос?»

— Перша збірка Є. Маланюка називається «Стилет і стилос».

Стилет (італ. *stiletto*, від лат. *stilus* — «паличка для письма», «гострий стрижень») — колюча холодна зброя, кинджал італійського походження з прямою хрестовиною та тонким і вузьким клинком, у класичному варіанті не має ріжучої кромки (леза). Перетин клинка може бути круглим, овальним, трьох- (найчастіше) або чотиригранним з долами і ребрами жорсткості або плоскими гранями, леза зазвичай відсутні. Невеликий розмір стилета дозволяв приховано носити його під одягом або маскувати в різних предметах, через що той був популярний у найманих вбивць і змовників, а також у жінок. У військовій справі стилет використовувався в якості додаткової зброї або зброї самозахисту проти ворога, одягненого в зброю.

«Стилосом» у Давній Греції називали також і інструмент для письма. Це була невелика паличка. Один кінець стилоса був загострений, а інший — сплющений. Стилосом писали на дощечках, покритих воском. Світлий віск покривав темну дощечку, і якщо його дряпали гострим кінцем стилоса, залишався добре видимий слід. Написане було легко стерти. Для цього слід було тільки пригладити віск сплющеним, як лопаточка, іншим кінцем стилоса.

І в назві збірки ці символи не протиставляються один одному, бо для поета вони поки що рівнозначні:

Ось: розуму уважний стилос.
І серця вогневий стилет.

Тема ролі поезії та поета традиційна. Звернувшись до неї, Є. Маланюк засвідчив, що продовжуватиме традиції Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, які відзначали суспільну важливість поезії.

Письменник усвідомлює, що трагедія України спричинена її колоніальним статусом, втратою державної незалежності та національної свободи, а внаслідок усього — і особистої гідності та національної самосвідомості, духовного багатства нації. Крізь усе життя автор пронесе провідну ідею відродження держави через відродження історії.

У збірці викладена світоглядна концепція Євгена Маланюка, який прагнув словом перевиховати малороса, щоб увесь світ побачив справжнього українця.

Адже українець, на переконання поета, з одного боку:
Тюхтій-хохол, що, хоч дурний, та хитрий,
Макітру хилить виключно по вітру,
Міркує шлунком і хропе гуртом.

А з іншого:

Внук кремезного чумака.
Січовика блідий праправнук,
Я закохавсь в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

Уся збірка — це життєва програма Євгена Маланюка. У ній поет підкреслює, що боротьба не припинялася, вона продовжується, а зброєю стає слово.

Збагнеш оце, чим серце билось.
Яких цей зір нагледів меж,
Чому стилетом був мій стилос,
І стилосом бував стилет.

4. Виразне читання поезії «Стилет чи стилос?» учителем чи задалегідь підготовленим учнем

Стилет чи стилос? — не збагнув. Двоєко
Вагаються трагічні терези.
Не кинувши у глиб надійний якор,
Пливу й пливу повз береги краси.

Там дивний ліс зітхає ароматом
І весь дзвенить од гімнів п'яних птиць
Співа трава, ніким ще не зім'ята,
І вабить сном солодких таємниць,

Там зачарують гіпнотичні кобри
Під пестощі золототілих дів...
А тут — жаха набряклий вітром обрій:
Привабить, зрадить і віддасть воді.

Та тільки тут веселий галас бою —
Розгоном бур і божевіллям хвиль
Безмежжя! Зачарований тобою,
Пливу в тебе! В твій п'яний синій хміль!

5. Робота над змістом поезії. Евристична бесіда

- ▼ Що ми можемо сказати про ліричного героя цього твору? Які інтонації наявні в останній строфі поезії? (*Ліричний герой поезії, а з ним і сам автор, вийшовши на поетичне поле, бачить перед собою два шляхи: на одному поклоніння красі, яка «вабить сном солодких таємниць», а на другому — безмежні простори і «галас бою». І він розмірковує над принадами і спокусами мистецького шляху з оспівуванням краси природи і кохання. Та рішуче жене від себе цю думку, обирає замість стилосу стилет, щоб заглибитись у земні проблеми — збудити в народі, який залишився там, на втраченій батьківщині, бажання стати нацією.*

Слово «безмежжя», взите автором у останній строфі, однаково стосується як «берегів краси», так і «набряклого вітром обрїю». Ліричний герой хоча й схиляється на користь стилосу, але він усвідомлює, що реалії українського життя такі, що митець мусить виховувати свою націю, мусить боротися за свою державу, проте не забувати, що насамперед він все-таки митець і не може не помічати краси.

Отже, ліричний герой органічно поєднує у своїй душі два, на перший погляд, несумісні, світи, які, не втрачаючи своїх конкретних характеристик, взаємозбагачуються в новій якості.)

- ▼ Яку роль, на вашу думку, виконує в назві твору сполучник «чи»? (*Сполучник «чи» у назві твору виконує неабияку смислову роль, вказуючи на певну нерішучість ліричного героя перед неминучим вибором. Тому символ терезів як втілення доли поета за такої невизначеності завбачає трагічні наслідки вагання, зумовлює потребу подолання подвійної ситуації («Дво-яко Вагаються трагічні терези».)*

- ▼ Яку стилістичну фігуру використовує автор у поезії для висловлення свого погляду на проблему? (*Як уже зазначалося, ліричний герой твору розмірковує, чому надати перевагу — боротьбі, дії, силі чи прекрасному, поезії. Він має вирішити, що стане визначальним у його творчості — служіння красі чи громадським інтересам? Щоб зіставити, порівняти ці поняття та визначитися, автор застосовує антитезу: «береги краси», «пестоці» — «набряклий вітром обрій»; «дивний ліс», гімни «п'яних птиць», сон «солодких таємниць» — «веселий галас бою — Розгоном бур і божевіллям хвиль».*)
- ▼ Розкрийте символічний зміст образів стилета та стилоса. (*Стилет є символом свідомого вибору жертвовної боротьби за ідеали народу. Стилос — це уособлення мистецтва з його витонченою гармонією, музикою людських почуттів та магією добра і краси. Цим твором, як і всією збіркою, Є. Маланюк ніби проголосив, що він змінив меч вояка за державність України (стилет) на перо (стилос). Але мирний стилос у його руках стає стилетом, зброєю в боротьбі за державність України. Стилет і стилос, зброя й перо, сила і краса зливаються в своєму образі, символізують боротьбу за ідеали народу, свідомий вибір і жертвовне служіння красі й правді.*)
- ▼ Визначте характерні ознаки стилю цієї поезії. (*Використання експресивної й емоційної лексики, динамічної ритміки, схвильована інтонація, оригінальне римування.*)

6. Захист власної думки

— Чи переконані ви, що ліричний герой поезії зробив свій вибір назавжди?

IV. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

«Моє речення про Євгена Маланюка».

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку. Укласти хронологічну таблицю життя і творчості письменника.
- ▶ За бажанням учнів. Для тих, то хоче більше дізнатися про особистість та творчий доробок письменника. Робота над проектом «Випуск газети, присвяченої життю і творчості письменника».
- ▶ Підготувати аргументовану відповідь на питання: «Чи візьмете ви в бібліотеці книжки Є. Маланюка?»

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ. РЕФЛЕКСІЯ

Закінчити речення.

- Мені хочеться вірити, що ...
- Я ніколи не буду ...
- Я замислився над ...

УРОК № 66

**ОБРАЗ УКРАЇНИ У ТВОРАХ Є. МАЛАНЮКА.
ФІЛОСОФСЬКІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ «ІСТОТНЕ».
ЗЕМНЕ БУТТЯ В КОСМІЧНОМУ ВИМІРІ. ОРИГІНАЛЬНІСТЬ
МЕТАФОР І ПОРІВНЯНЬ. ТУГА ЗА РІДНИМ КРАЄМ,
МОТИВИ САМОТНОСТІ («ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ»)
ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ ВІРШІВ
Є. МАЛАНЮКА, ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ФОРМИ,
ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО СТИЛЮ**

Мета: проаналізувати поезії Є. Маланюка «Знаю — медом сонця, ой Ладо...», «Під чужим небом», «Істотне», «Земна мадонна»; визначити, у чому полягає їхня художня майстерність, вказати на оригінальність форми та особливості поетичного стилю; розвивати навички самостійної роботи, вміння узагальнювати, співставляти, порівнювати; на прикладі життя і творчості письменника виховувати патріотичні почуття, усвідомлення їхньої щирості і безпосередності.

Обладнання: тексти поезій, портрет письменника.

Теорія літератури: особливості поетичного стилю (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети уроку.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Для української літератури характерною є тенденція символізації постатей письменників. Так, Шевченка називають Великим

Кобзарем, Лесею Українку — дочкою Прометея, І. Франка — Великим Каменярем. Не оминула ця доля й Євгена Маланюка, якого величають «імператором залізних строф», «трибуном» української державності.

С. Гординський про Маланюка говорив, що він є «поет, який не тільки доторкав історико-політичні проблеми, він поет, що не тільки тривожився минулим і сучасним народом, але й шукав у своїх історіософічних концепціях істотне в долі народу, бачив помилки і проріхи минулого та ставав їх суддею»

Дмитро Павличко зазначив, що Маланюка читати страшно, що поезія його невмируща, бо поєднає два погляди на українську націю — негативний і позитивний, викривальний і звеличувальний. Отже, ознайомимось із деякими творами із доробку письменника і винесемо власний погляд на письменника та його спадщину.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Перевірка домашнього завдання

2. Хронологічний диктант

1. 2 лютого 1897 року ... (народився Є. Маланюк у родині українських просвітянських діячів у Новоархангельську на Херсонщині (тепер Кіровоградська область).
2. 1914 р. ... (закінчив Єлисаветградське реальне училище і вступив до Петербурзького політехнічного інституту. З початком Першої світової війни подає документи до Київської військової школи, після закінчення якої йде на фронт).
3. 1917–1920 рр. ... (бере активну участь у визвольних змаганнях, воює за незалежність України у війську Симона Петлюри).
4. 1920 р. ... (разом із рештками армії УНР емігрує з Польщі. Перебуває в таборі інтернованих у Каліші).
5. 1925 р. ... (виходить друком перша збірка «Стилет і стилос»).
6. 1926 р. ... (друкує збірку «Гербарій»).
7. 1928 р. ... (закінчує Українську господарську академію в чеському місті Подєбради працює інженером у Варшаві).
8. 1944 р. ... (емігрує до Західної Німеччини).
9. 1949 р. ... (поет назавжди виїздить до США, де працює інженером і продовжує літературну діяльність).
10. 1964 р. ... (виходить остання за життя митця збірка «Серпень»).
11. 16 лютого 1968 р. ... (помер від серцевого нападу у своєму самотньому помешканні в м. Нью-Йорк).
12. 1972 р. ... (вийшла остання збірка Є. Маланюка «Перстень і посох»).

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Сорок вісім років Євген Маланюк провів у вимушеній еміграції, жив поза межами Батьківщини. Але все своє життя він присвятив служінню рідному народові. І його поезія — яскраве підтвердження цьому.

2. Виразне читання поезії «Знаю — медом сонця, ой Ладо»

Знаю — медом сонця, ой Ладо
В твоїм древнім тілі — весна.
О моя степова Елладо,
Ти й тепер антично — ясна.

А між нами простір — гураганом.
Хоч вдихнуть, хоч узрїть тебе де б...
Половецьким хижацьким ханом
Полонив тебе синїй степ.

Десь там квітнеш вишневим цвітом,
Десь зітхаєш в веснянім часу,
А мені ти — блакитним містом
В золотім полудневім меду.

А мені ти — фата-моргана
На пісках емігрантських Сахар —
Ти, красо землі несказанна,
Нам немудрим — даремний дар!

3. Словникова робота

Еллада (грецьк. *Ελλάς*, родовий відмінок *Ελλάδος*) — самоназва Греції грецькою мовою. В історичних творах та художній літературі означає Давню Грецію. Давня Греція, або Еллада, вважається колиською європейської цивілізації, зразком досконалої краси, взірцем високої етики. Отже, нічого дивного немає в тому, що Є. Маланюк уподібнив Україну, яка належить до Європи, до Еллади. Адже земля, крізь яку здавна пролягав шлях «із варягів у греки», завжди вражала чужоземців природною артистичністю, пісенністю, естетичним чуттям та моральними чеснотами.

Фата-моргана (італ.) — вид міражу, за якого зображення наземних предметів (озера, гори, дерева тощо), що лежать за горизонтом, здебільшого спотворені та швидко змінюються; марево.

Лада — богиня кохання й шлюбу, мати Богів, старша Рожаниця, Богиня світової гармонії, покровителька пологів, жінок, дітей, шлюбу, любові, жіночих справ, врожаю, родючості. Жіноче втілення Рода, дружина Сварога. Усі Богині — це її уособлення та прояви.

Свято Великої Лади відзначається з піснями цілий місяць — від 25 травня до 25 червня.

Чоловіча пара Лади — Ладо (Дід Ладо) згадується у Велесовій Книзі як Бог.

4. Бесіда за змістом твору

- ▼ Яким перед вами постав ліричний герой твору? *(Твір має яскраво виражений автобіографічний характер. Тому ліричний герой і автор твору сприймаються як одна особа. Поезія передає емоції, настрої й почуття людини, яка залишила Батьківщину — Україну, але ні на мить не забула про неї. Ліричний герой твору переживає болюче почуття вимушеної розлуки, про що пише так зворушливо:*

*А мені ти — фата-моргана
На пісках емігрантських Сахар —
Ти, красо землі неказанна,
Нам немудрим — даремний дар!*

У цих словах звучить і гордість за Вітчизну, за її красу, її героїчну історію, і розпач людини, яка пізно зрозуміла, що в житті кожного значить рідна земля, і усвідомлення того, що вже нічого змінити не можна.)

- ▼ Які образи вірша, на вашу думку, є архетипними? Чому? *(Степу, богині Лади. Образ степу проходить через усю творчість Є. Маланюка. Як зазначає літературознавець Л. Куценко, «...степ у поета — це та призма, крізь яку він бачить увесь спектр буття України». Степ — «символ прокляття України», антонім до волі, «дикий степ, який поглинає творчу енергію людини», «як поле бою, де здобувалася багатовікова звитяга українського народу». У поезії «Знаю — медом сонця, ой Ладо» Є. Маланюк образ степу розглядає через призму історіософського дискурсу. Тут степ — ландшафт, степ — слава, степ — територія, степ — ворог, степ — прокляття. Саме безмежжя степу, його стихія асоціюється в поета з малою батьківщиною і породжує ностальгію, наштавхує на роздуми про історичне буття України, стосовно чого він вибудовує своєрідну історіософську концепцію, важливим елементом якої є Еллада. (Див. тлумачення слова «Еллада»). У творенні свого образу України-Еллади Євген Маланюк виходить із конкретних історичних та географічних реалій, бо саме Україна — це місце трагічної зустрічі Заходу та Сходу, цією обставиною зумовлене те, що вона тривалий час лишалася суб'єктом, а не об'єктом історичного процесу. Це, можливо, й стало причиною того, що*

українець здатний швидше до ліричної рефлексії, пасивного споглядання навколишньої дійсності, а не до адекватної вольової реакції на зовнішню загрозу. За допомогою образу степену письменник поєднує античний та національний світи.

Згадуючи Ладу, відому в грецькому варіанті як Лето, в латинському — як Латона, рівнозначну Ладі — праукраїнській великій богині весни та подружньої злагоди, Є. Маланюк вказує на історичну тяглість української дійсності від сивої давнини до сьогодення, закарбовану в національних архетипах, дарма що вона щоразу нищилася «гураганом» полонецької, більшовицької чи будь-якої іншої орди. Україна завжди була для поета непопушною у своїй суті, постаючи в історичних формах та барвах: то «вишневим цвітом», то «...блакитним мітом (тобто міфом) В золотім полудневім меду».

Образ Лади символізує історичну пам'ять українців та їхню духовність.)

- ▼ Чому, на вашу думку, письменник називає Батьківщину «антично-ясною»? (Називаючи Батьківщину «антично-ясною», поет мав на увазі благодійний вплив на неї еллінського світу. Для нього Україна була невід'ємною частиною чорноморського та середземноморського природного і духовного середовища, безпосередньо причетною до античної культури.)
- ▼ Як Є. Маланюк сприймає Україну? (Є. Маланюк болісно переживав вимушену розлуку з Батьківщиною, що властиво всім емігрантам, сприймав її вже у вигляді «фата-моргани», недосяжного міражу, що ввижався хіба що блукальцям у пустелі. Відтак з'явилася гіркотна метафора «На пісках емігрантських Сахар», навіяна, очевидно, безпросвітними буднями у каліських таборах інтернованих вояків, розташованих серед пісків. Тут Є. Маланюк змушений був уперше відчутти дошкульний подих вигнання, але не втратив віри повернення до втраченого раю («Нам немудрим — даремний дар!»), до України.)

△ Це цікаво

У низці поезій Є. Маланюка весни-літа 1925 р. лексема *мед* залучена до формування образу рідної землі, що постає в буянні весняного цвіту.

СИМВОЛІКА КОЛЬОРІВ

Синій — символ вірності, довір'я і безконечності. Він настільки серйозний, що аж холодний. Його сторона світу — Захід, бо там Сонце припиняє бути спекотним; пора року — осінь, бо саме вона припиняє «ненависну» червону спеку; пора доби — вечір, коли

синьо-сиві тумани вистуджують нагріту упродовж дня землю; а на-
прям — назад, до неквапливого спокою.

Блакитний — символізує справедливість, лояльність, добру
славу, добре походження — світ душі:

Золотий — є символом-синонімом до слів *багатий, щасливий,
рідний, дорогий, коштовний, сонячний*.

5. Самостійне прочитання поезії «Під чужим небом»

Текст 1

Чужі: й земля, і небо тут, і люди,
І місяця золотосрібний ріг.
Життя давно, як божевільне, блудить
По манівцях заплутаних доріг.
Десь кривий край кона в останній муці,
Дикун над ним заносить ятаган,
А він скажений біль терпить, як Муцій,
І крапле кров росою з чорних ран.
Чому ж я тут? Куди ж іще заблудить
Безглузда путь і хто остереже?
Чужа земля, чужі похмурі люди —
Й саме життя, здається, вже чуже.

Текст 2

Не треба ні паризьких бруків,
Ні Праги вулиць прастарих:
Все сніться матернії руки,
Стара солома рідних стріх.
Все сниться гук весни і вітер,
Веселий вітер світлих літ.
А тут — молюсь, убогий митар,
Шукаю Твій вогненний слід...
Ні! Не знайти. Ніхто не знає.
Ніхто не чув твоїх плачів.
Біля всесвітнього Сінаю,
Як завше — золото й мечі.

Текст 3

Десь сіре поле в чорних круках,
Що пророкують: «Кари! Кар!»
А я тут, на чужинних бруках,
Чужий — несу чужий тягар.
А я на полум'ї розлуки
Назавше спалюю роки,
І сниться степ Твій, сніться луки
І на узгір'ях — вітряки.

Там свист херсонського простору.
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору —
І п'єш, самотній, смертний біль.

Текст 4

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі,
Вже не вичікують мене.

Давно Євгена поминає
За упокій старенький піп,
За весною весна минає
Під запашне зітхання лип.

Все далі висиха Синюха,
Й линия її весела синь,
А вітер заголосить глухо
І пролітає вдалечинь.

Сиріє стріха під дощами,
Вже хата стала нетривка,
І мати слухають ночами
Бронхітне гавкання Бровка.

Текст 5

По яких ще дорогах шукати причинної долі?
Перекотиполем блукати в яких степах?
Вітер грає, веселий, хвилюючись по роздоллю,
Від зруйнованих міст розвіває горілий пах.

Заховала перекупка-пам'ять всі сни глибоко,
Тільки будить горілка на чорнім шляху в корчмі,
Ніби в морок душі, в її цвинтарно-мертвий спокій
Після чарки отрути влітає сонячний чміль.

І ось все забуваю, і все зникає в сутінні.
Постає лише рівний профіль і зоряний зір,
Та ще заграє глухих за плечима Твоїми тремтіння:
Всі принади Твоєї страшної краси.

1920–1924 pp.

6. Словникова робота

Муцій — Гай Муцій Сцевола прославився тим, що, за легендою, намагався убити Ларса Порсену, царя етрусського міста Клузія, який узяв в осаду Рим 509 р. до н.е. Сцевола пробрався в шатро Порсени, але помилився й убив царського писаря, що був одягнений дорожче й красивіше, ніж цар. Сцеволу схопили, і тоді він оголосив

Порсені, що є лише одним із 300 римських юнаків, що поклялися ціною свого життя убити Порсену. Коли герою почали погрожувати тортурами й смертю якщо він не розкриє всіх подробиць цього задуму, то Сцевола простягнув праву руку в розведений на вівтарі вогонь і тримав її там, доки вона не обвуглилася. Відвага римлянина так вразила Порсену, що його відпустили, й Порсена заключив з Римом мир. За втрату правої руки Муція прозвали «Сцевола» (лат. *scaevola* — «шульга»).

Ятаган (тур. *yatagan*) — різновид клинкової колючо-рублячо-ріжучої зброї, поширеної в турецькому війську. Це загострений металевий, трохи вигнутий клинок без хрестовини і гарди. Відмінною ознакою клинка є те, що лезо розташовано на ввігнутому боці. Руків'я має специфічну форму, що виявляється у розташуванні в її нижній та верхній частині розширень (вухка на горі), що виступають по боках

Ятаганами зокрема, були озброєні гвардійські підрозділи османів-яничари. Вони потрапляли до запорожців як трофеї після вдалих походів. За часів Задунайської Січі ятагани набули більшого поширення серед задунайських запорожців, що перебували на військовій службі у турецьких султанів.

Сінай — гора на Близькому Сході, яка згадується в Старому Заповіті Біблії як місце, де Бог вручив Мойсею кам'яні таблиці з десятьма заповідями. Про реальне розташування гори існує декілька версій. За однією з них гора розташована на півдні Синайського півострова в Єгипті. За іншою — це погаслий вулкан на півночі Аравійського півострова. У той час на території Палестини на вершинах майже кожної гори розміщувались жертівники та приносились жертви, всі ці гори вважались священними. Тому будь-яка з багатьох священних гір могла бути біблійною горою Сінай або Хорив (Хорєб).

7. Бесіда за змістом твору

- ▼ Яке враження склалося у вас від вірша? Якими почуттями він пройнятий?
- ▼ Які життєві події спонукали поета до написання твору? Як це вплинуло на творення всієї образної системи поезії?
- ▼ Яку роль автор відводить собі у цьому світі? Який наскрізний образ проходить через увесь твір?
- ▼ Яке питання ставить собі ліричний герой? А чи знаходить на нього відповідь?
- ▼ Які географічні назви використовує автор? З якою метою?
- ▼ Знайдіть у поезії найяскравіші, на вашу думку, протиставлення і поясніть їхній смисл.

- ▼ Знайдіть у тексті епітети та порівняння. У чому їхня незвичність?

Матеріал для вчителя

Упродовж багатьох років бездержавності сотні талановитих українців змушені були творити за межами Батьківщини. Одні з них асимілювалися й приносили славу тій країні, де їм випало жити, інші — ідентифікували себе лише із землею, де народилися, і намагалися якомога більше зробити для пробудження національної свідомості українців, і в такий спосіб наближали час здобуття незалежності. До останніх належав Євген Маланюк — особистість неординарна як у літературному, так і націєтворчому процесі. Ліричний герой Маланюка, розчавлений, знищений самотністю, «пустельними і легкими днями», хоче заспокоїти своє серце. «Та як же? — питає він. «Научи мене кров'ю твоїх молитов», — звертається він до Батьківщини.

«Хто пережив страшну операцію розриву з живим тілом Батьківщини, — писав Є. Маланюк, — хто відчував пекучий брак Батьківщини, як вічно роз'ятрену рану, хто задихався в чужому повітрі, у чужому підсонні, під чужим небом..., той зрозуміє психологічний стан емігранта».

У поезіях письменника поряд ідуть образи покори й самоти. Як переконався поет, самота як екзистенційна ситуація людського буття є найважчою: її «навчитись важче, ніж покори». Саме туга за Батьківщиною стала першопричиною ностальгійних мотивів поета.

Поезія «Під чужим небом» (1920–1924) яскраво описує стан душі поета у вигнанні. Україна стає для поета-емігранта раною, болем, святістю, прокляттям. Ліричному героєві вірша Є. Маланюка, якого доля закинула далеко на чужину, самотньо, тоскно без рідної Херсонщини, батьківської хати, привіту рідних та близьких. («Чужі: й земля, і небо тут, і люди...»). Йому часто сниться рідна хата, пригадуються степ і Синюха. А ще «матерні руки». (Як відомо, мати поета померла тридцятидвох в 1913 року, коли Євгенові було шістнадцять років). Спогади ятрять серце, але повороту немає.

Вірш складається з п'яти частин, кожна з них має свій ритмомелодійний малюнок відповідно до змісту і настрою героя (від теплих спогадів до відчаю, підкріпленого алкоголем).

Шукаючи «свою» Україну, поет-емігрант творить ідеалізований образ Вітчизни. Він не знаходить собі місця у «тому» житті («Чому ж я тут?..»). І ця туга за Батьківщиною прийнята такою любов'ю й ліричністю, що не можна без хвилювання читати рядки:

Не треба ні паризьких бруків,
 Ні Праги вулиць прастарих:
 Все сняться матернії руки,
 Стара солома рідних стріх.

«Світогляд поетів-емігрантів, — говорить у передмові до антології «Координати» І. Фізер, — був перевантажений неймовірною трагедією їхнього народу... Втрачена батьківщина і майже травматична туга за нею в творчості цих поетів-емігрантів є фактором великого значення ...Україна для цих поетів була реальнішою дійсністю, ніж дійсність, в якій вони жили на еміграції».

Євген Маланюк через такий традиційний прийом, як сон, малює зорові образи, що зринають у його пам'яті: «матернії руки», «стара солома рідних стріх», «синя Синюха», «верби над плесом», та слухові: «гомін дубів», шум вітру, гуки весни. Це сприяє підсиленню ностальгійного звучання поезії.

Ліричного героя не зачаровують ні заморські дива, ні комфорт цивілізації, адже душа рветься до «прадідівських дубів», прабатьківських стріх. Так яскраво й зримо свої відчуття могла передати тільки людина, яка нестямно любить свою Батьківщину і не може змиритися з думкою, що вона втрачена навіки. Серце ліричного героя, а одночасно й поета, наповнюється ностальгійним щемом за рідною землею, бо на «чужинних бруках» він ще глибше зрозумів уяву її красу і велич.

У поезії використано яскраві, часто оригінальні епітети, деякі з них з метафоричним значенням: «матернії руки», «веселий вітер», «стара солома рідних стріх», «вільний вітер», «цвинтарно-мертвий спокій», «місяця золотосрібний ріг», ліричний герой — «убогий митар», день на чужині — «пустельний» та ін.

Метафори: «Із сльозами моїми змішаю питво», «заховала перекупка-пам'ять всі сни глибоко», «після чарки отрути влітає сонячний чміль».

Оксиморон: «принади Твоєї страшної краси».

Образ перекотиполя («Перекотиполем блукати в яких степах?») символізує долю емігранта, людини, що відірвана від свого коріння, і яку несе нещадний вітер.

Особливе смислове навантаження має образ вітру. Це і вітер туги за Батьківщиною, що віє на рідній землі Херсонщини, «заголосить глухо» пролітаючи над Синюхою. Він єдиний залишається незмінним на землі, що стала тепер чужою:

Сниться синя Синюха і верби над плесом,
 Вольний вітер Херсонщини, вітер-дудар

Це і «вітри історії» («Вітер грає, веселий, хвилюючись по роздоллю, Від зруйнованих міст розвіває горілий пах»), що несуть зміни, боротьбу, нагадують про давнє і незабутнє. Надалі вітер переростає у інформативну одиницю, що набуває значення часу: («Все сниться як гук весни і вітер, Веселий вітер світлих літ»).

Вірш експресивний, емоційно насичений. Про це свідчать речення, різні за метою висловлювання, зокрема, окличні, питальні.

Тема твору: змальовування любові до рідного краю, болючих сподів і туги за втраченою Батьківщиною.

8. Робота в парах. Самостійний аналіз поезії.

Ознайомлення зі змістом поезії «Істотне»

Діла ростуть у невмолимій черзі.
Громадиться цеглинами життя.
Як рух, як пруг, як вічний вир енергій
Триває й визначається буття.

Співа блакить крізь готику риштовань.
Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов.
І все ж таки: в началі було — Слово!
І все ж таки: начальний дух — Любов!

І в серці, і в колекторах моторів
Пульсує і іскрить одне і те ж —
Від хаосу до космосу просторів.
Від атома до голубих безмеж.

15. X.1928

9. Словникова робота

Істотний -а, -е.— 1. Який становить сутність або стосується сутності чого-небудь; дуже важливий, значний, вагомий; 2. *заст.* дійсний, реальний, справжній.

Орієнтовний зміст виконання роботи

У поезії «Істотне» звучать філософські мотиви, автор порушує філософські проблеми загальнолюдського значення. І насамперед питання про призначення людини на землі, сенсу її земного буття. Часто за повсякденними справами, коли «діла ростуть у невмолимій черзі», людина не знаходить часу, щоб замислюється над тим, що ж у житті є вагомим, головнішим, істотним. Тим, без чого не може існувати ні особистість, ні людське суспільство. Ліричний герой твору, на відміну від більшості, осягнув суть буття: «І все ж таки: в началі було — Слово! І все ж таки: начальний дух — Любов!» Він упевнений, що хоча розум людини і здатен проникнути в глибини від атома до безмежного космосу, та все ж головними в її серці

будуть вічні цінності — любов і добро. Саме ці два поняття, на переконання автора, сприяють утвердженню в людині невичерпної сили, життєдайної й справедливої, що керує всім на світі — «від хаосу до космосу просторів, від атома до голубих безмеж».

Художні засоби: Одним із засобів образотворення у вірші є контраст, протиставлення: хаос — космос (безпорядки — влада), атом — голубе безмежжя.

Найулюбленіший засіб образності Маланюка — оригінальні порівняння та метафори.

Порівняння: «Як рух, як пруг, як вічний вир енергій / Триває й визначається буття».

Крім порівнянь з частками як і мов, Маланюк використовує відмінкові порівняння «Громадиться цеглинами життя»

Метафори: «Співа блакить крізь готику риштовань./Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов», «І в серці, і в колекторах моторів / Пульсує і іскрить одне і те ж».

Епітети: невмолимі черги, голубих безмеж, начальний дух.

Тавтологія: І все ж таки: в началі було — Слово! /І все ж таки: начальний дух — Любов!

Анафора: І все ж таки: в началі було — Слово!

І все ж таки: начальний дух — Любов!

Ці влучні тропи збагачують мову поета оригінальними образами і допомагають передати особливості його світосприймання та світовідчуття, надають поетичним малюнкам естетичної краси.

Поезія є яскравим зразком силабо-тонічного віршування. Написана вона п'ятистопним ямбом з цезурою після другої стопи:

Співа блакить // крізь готику риштовань,
Дзвенить цемент // крізь дужу плоть будов.
І все ж таки // в началі було — Слово!
І все ж таки, // начальний дух — Любов!

10. Слово вчителя

— 1934 року вийшла друком збірка поезій Є. Маланюка «Земна Мадонна», яка засвідчила, що він є також і майстром інтимної лірики. У багатьох поезіях автор звертався до коханої жінки із виявом своїх ніжних почуттів. У збірці вміщений і вірш із однойменною назвою, присвятив його письменник дружині.

11. Виразне читання поезії «Земна Мадонна»

Як іонійська колона,
Рожевіє дівочий сніг,
Ховаючи опуклість лона
В лілеях рук, в лілеях ніг.

Єдина! Не ображу зором
Двійник Мадонни на землі.
Ось пурпуром Цітери — сором
І на щоках, і на чолі,

І б'ється кров в блакитних веснах,
Як птах під вітром весняним.
В яких готичних кантиленах
Навіки виспівати гимн!

Там — Приснодівою — Мадонна,
Тут, на землі, зорієш — ти,
Що в пурпуровій мушлі лона
Ховаєш перлу чистоти.

12. Словникова робота

Іонійська колона — колони іонічного стилю опатні і стрункі. Кожна колона має свою основу — базу. Середня частина капітелі нагадує подушку з закрученими в спіраль кутами, так званими волютами.

Іонійський стиль — один із двох архітектурних стилів, утверджених греками. Іонійці — одне з трьох племен, що населяли Давню Грецію. За переказами, іоняни — арійське плем'я, що прийшло зі Сходу, з Індії або з Іранського нагір'я, і принесло із собою ідеї суспільного пристрою, моралі і таємні знання. Санскритське слово «іоні» означає «пластичність, м'якість, мінливість». Іонійський стиль характеризується м'якістю, мальовничістю, емоційністю, витонченістю, різноманітністю декоративних деталей. У найдавніших Елевсинських Містеріях іонічний, жіночний, пластичний початок протиставлявся активному, чоловічому.

Цітера — ранкова зоря; Венера.

Кантилена — 1. Старовинна французька лірико-епічна народна пісня. 2. Плавна наспівна мелодія; наспівність музичного виконання.

13. Бесіда за змістом поезії

- ▼ Які враження у вас склалися від вірша?
- ▼ Якими почуттями пройнята поезія?
- ▼ Яким перед вами постав автор цих рядків? Що нового ви дізналися про письменника?
- ▼ Якими виражальними засобами користується письменник, щоб підкреслити естетичну красу створеного ним образу жінки?

△ Матеріал для вчителя

Є. Маланюк у своїй поезії оспівує жіночу красу, чистоту, порівнює її з небесною красою Мадонни. Яскравими мазками художника й скульптора поет ліпить образ коханої жінки. Улюблені виражальні

засоби Є. Маланюка — своєрідні метафори, наприклад, «рожевіє дівочий сніг», «тут, на землі, зорієш — ти», епітети з метафоричним значенням — «В лілеях рук, в лілеях ніг», оригінальні порівняння («І б'ється кров в блакитних веснах, Як птах під вітром весняним»). Вражає своєю несподіваністю, неординарністю переплетення порівняння з метафорою: «Як іонійська колона, Рожевіє дівочий сніг». За допомогою цих засобів створюється експресивно-емоційний, піднесений, вишуканий тон поезії.

Поєднання рожевого, пурпурного, блакитного кольорів тонко передають ніжність, цнотливість, величність неземної жіночої краси коханої. Автор передає свої глибинні почуття, свій душевний стан, використовуючи багатство поетично-художнього уявлення.

Його захоплення й думки чисті — «не ображу зором», як чиста й вічна на землі жінка — мати, кохана, сестра. Вживання старослов'янізмів, книжних засобів виразності надають віршеві урочистого, піднесеного звучання, як того заслуговує змальований образ земної Мадонни.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. «Мозковий штурм»

Доведіть, що у творчості Є. Маланюка поєднуються неоромантичні, неокласичні, символістські та реалістичні тенденції

Матеріал для вчителя

Неокласицизм (від грецьк. *neos* — «новий» і *classicus* — «зразковий») — тенденція в розвитку літератури і мистецтва, яка проявлялася після занепаду класицизму як літературного напрямку і знаходила вияв у використанні античних тем і сюжетів, міфологічних образів і мотивів, у проголошенні гасел «істинного мистецтва» й культу художньої форми, позбавленої суспільного змісту, земних насолод тощо.

Однією з провідних у поезії Є. Маланюка є проблема буття України. Змальовуючи Україну, він використовує міфологічні образи. У його творах образ України — це низка паралелей, асоціацій, картин. Він сприймає Україну по-своєму, відтворюючи на найвищому рівні інтелектуальної та емоційної напруги її минуле, сучасне й майбутнє. До України він звертався дуже емоційно: «проклятий край, Елладо Степова», «байстрюча мати яничар». Зорові образи України в поезії Є. Маланюка спираються на слова з колористичною семантикою, домінують кольори, найбільш характерні для української національної символіки, — жовтий, блакитний, синій, золотий.

У творах письменника простежується неоромантизм, характерний для поезій про долю української нації («Одна пісня», «Варязька балада», «Лист», «Пам'яті Т. Осьмачки»). Неоромантизм ґрунтується на проникненні у внутрішні суперечності української історії. До поезій автор залучає античні образи (вірш «Символ»). Антична скульптура виростає до символу буття цілої нації. Через образи античності поет уводить до своєї творчості загальнолюдські цінності й ідеали. У поезіях Є. Маланюка також звучить думка про призначення та роль поета в сучасному суспільстві. Маланюк надзвичайно високо оцінював роль поета в суспільстві, про що свідчать такі його вірші: «Молитва», «Ave poetica», «Напис на книзі віршів», «Зерову». Поет намагається зрозуміти закони буття, визначити місце людини у світі.

Витоки його неоромантики — поезія бароко, найвиразніший засіб поетичної мови — символіка. Слід зазначити, що поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу. Саме символізм визначає одну із провідних ознак поетичного мовлення Маланюка. Символи письменника яскраві та прозорі: стилет, стилос, земля, залізо, проща, перстень, посох.

Письменника турбували питання національної самосвідомості нового покоління українців, їх становлення як громадян своєї незалежної країни. У кожній поезії, яка прозвучала на уроках, відчувається духовна присутність України, рідної і далекої, прекрасної і трагічної, віра у відродження української нації і держави. Є. Маланюк зосереджувався в основному на громадянській, політичній, історичній та філософській тематиці, яка була невіддільною в його житті і творчості. Розуміючи, що без краси немає поезії, бойова вдача поета примусила його присвятити творчість боротьбі за волю. Так Маланюк довів своєю творчістю сучасникам — модерним поетам, що можна бути модерністом і одночасно патріотом. Він опрацював національну тематику наймодернішими поетичними засобами та зовсім відмінним підходом до неї. Вірші поета за будовою суворі: строфи вагомі, «залізні». Вільні ритми, алітерації, асонанси, повторювані звукосполучення, афористичність, вишукані епітети, несподівані метафори, історичні символи, циклічне розміщення поезій у збірках — основні ознаки творчої манери Маланюка. Велику роль у його поезіях відіграє пунктуація, яка несе певне смислове навантаження. Творчість Євгена Маланюка свідчить про широту мислення високого інтелекту поета-державника.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Дати аргументовану відповідь на питання: «Що ж обрав для себе в житті поет: стилет чи стилос?»

- ▶ Міні-проект. Підготувати повідомлення на тему: «Оцінка творчості поета різними літературно-критичними джерелами».
- ▶ Творча робота. Написати твір на тему:

«Мій ярий крик, мій біль тужавий,
Випалюючи ржу і гріх,
Ввійде у складники держави,
Як криця й камінь слів моїх».

Є. Маланюк

- ▶ Індивідуальні завдання:

1. Повідомлення «Мемуарні твори У. Самчука «На білому коні», «На коні вороному».
2. Повідомлення: «Трилогія «Волинь» — роман-хроніка, широке епічне полотно про долю українського селянства в першій третині ХХ ст. Образ Матвія Довбенка як символу справжнього сина українського народу. Показ формування національної самосвідомості на прикладі Володька.
3. Повідомлення: «Трилогія “Ост”» — зображення тривалого шляху українського народу до свого визволення».
4. Повідомлення «Автобіографічна основа роману «Юність Василя Шеремети».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ. РЕФЛЕКСІЯ

Закінчити речення:

- «Своїм життям і творчістю Є. Маланюк пропагує ідею ...»
- «Сьогодні на уроці я зробив (зробила) для себе відкриття ...»

УРОК № 67

УЛАС САМЧУК. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПИСЬМЕННИКА, ВТІЛЕННЯ В ЙОГО ТВОРАХ ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ХХ ст. УЧАСТЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ МУРУ (МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ)

Мета: познайомити учнів з основними датами життя та творчості письменника: зупинитися докладніше на його участі в організації МУРу (Мистецького Українського Руху), автобіографічній основі роману «Юність Василя Шеремети», публіцистиці У. Самчука (стаття «Нарід

чи чернь?», мемуарних творах: «На білому коні», «На коні вороному», трилогіях «Ост» (зображення тривалого шляху українського народу до свого визволення) та «Волинь» (роман-хроніка, широке епічне полотно про долю українського селянства в першій третині ХХ ст.); дати характеристику образу Матвія Довбенка як символу справжнього сина українського народу та Володька, на прикладі якого письменник показує формування національної самосвідомості, розширити знання учнів про роман; розвивати вмінні виступати перед аудиторією з самостійно підготовленими повідомленнями, сприймати матеріал на слух і занотовувати його у формі конспекту, тез, плану; виховувати інтерес до вивчення української літератури, почуття патріотизму.

Теорія літератури: автобіографічна, мемуарна література, роман-хроніка, роман-трилогія.

Обладнання: портрет письменника, примірники його творів, словник літературознавчих термінів.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ.

ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

1. Прослуховування повідомлення на тему: «Оцінка творчості

Є. Маланюка різними літературно-критичними джерелами»

2. Перевірка творчої роботи — твору на тему:

«Мій ярий крик, мій біль тужавий,
Випалюючи ржу і гріх,
Ввійде у складники держави,
Як криця й камінь слів моїх».

Є. Маланюк

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Слово вчителя

— «Я не тому письменник українського народу, що вмію писати. Я тому письменник, що відчуваю обов'язок перед народом. Бог вложив в мої руки перо. Хай буде дозволено мені використати його для доброго, для потрібного».

Ці слова У. Самчука можна назвати його життєвим кредо. Доброю і потрібною справою його життя стало зображення страшних сторінок історії українського народу, які радянські історики

намагалися викреслити із людської пам'яті. Завдяки таким письменникам, як У. Самчук, до нас доходить історична правда, втілена у переконливих образах та яскравих описах фактів історії.

На уроці ми спробуємо створити загальну картину життя цієї людини і зупинимося на характеристичці окремих творів письменника.

VI. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Цей письменник мав велику кількість псевдонімів та криптонімів. Його літературні псевдоніми — В. Данильчук і В. Перебендя, псевдоніми, якими письменник користувався в публіцистиці 1930–40-х років, — Іван Влодко, Ольга Волинянка, Кай, Ф. Грак; криптоніми, якими письменник користувався в публіцистиці 1930–40-х років — УС, М. П., П. Б., Б. П., В. Р., М. К., Ф. Н.

Упродовж життя митець цілком офіційно мав два прізвища — Самчук і Данильчук (метричний запис про народження в церковній книзі зроблений на прізвище Самчук, а паспорт громадянина Канади 1975 р. виписаний на Данильчука).

Зараз ми прослухаємо повідомлення групи учнів про життєвий шлях письменника. (Учні «ланцюжком» розповідають про Уласа Самука).

2. Повідомлення групи учнів

Народився Улас Самчук 20 лютого 1905 р. у с. Дермань на Волині теперішньої Рівненської області в порівняно заможній селянській сім'ї.

Навчання Улас розпочав 1913 року, коли сім'я в пошуках землі переїхала в Тилявці Кременецького повіту. Цікаво, що ані цієї початкової школи, ані початкової в Дермані, ані української гімназії в Крем'янці, ані вищих шкіл — Бреславльського та Українського вільного в Празі університетів — він так і не скінчив: у перших двох випадках завадили Перша світова війна й польська окупація, потім — арешт і мобілізація до польського війська, згодом — літературна діяльність.

Літературну працю Самчук розпочав ще в роки навчання: у Кременецькій гімназії він редагував рукописні журнали «Юнацтво» і «Хвиля», був головою літературного гуртка «Юнацтво», яке видавало однойменний журнал. Саме тоді хлопець почав писати малі оповідання, три романи, вірші та публіцистичні твори. 1922 р. в журналі «Юнацтво» Самчук помістив вірш «Не любити не можу свою я країну...». 1923 р. він вступив до кременецької організації «Просвіта».

1924 року Самчук зробив спробу переходу польсько-радянського кордону, яка скінчилась ув'язненням до польської в'язниці. Улас хотів «стати письменником», а це, на думку 19-річного Самчука, могло статися тільки в Києві. 1926 р. в с. Дермані Самчук організував школу «українського національного танку», кваліфікацію для чого отримав перед тим на курсах митця народного танцю В. Авраменка.

1926 р. у варшавському журналі «Наша бесіда» Улас Самчук опублікував перше оповідання «На старих стежках». За політичними мотивами він залишив Польщу та переїхав до Німеччини, а згодом до Праги.

Прага привела Самчука у велику літературу і велику політику; упродовж 1929–1930 років Самчук навчався в Бреславському університеті та в Українському вільному університеті в Празі.

1931–1935 роках у нелегальних революційно-пропагандистських журналах УВО-ОУН «Сурма» і «Український націоналіст» Самчук помістив 25 політичних «фейлетонів», частина яких була 1932 року видана пропагандистським відділом УВО (українська військова організація) окремою книжкою під псевдонімом Ольга Волинянка (ОУН — організація українських націоналістів, політична партія, яка виникла у Відні 1929 р. УВО фактично стала її бойовим підрозділом).

1932 р. написаний роман «Кулак» — перша частина трилогії «Волинь» («Куди тече та річка»), наступного року — «Марія» — твір, що висвітлює події страшного голодомору в Україні 1932–1933 рр. 1936 р. Самчук видає збірку ранніх оповідань «Віднайдений рай» і роман «Гори горять», що був присвячений боротьбі закарпатських українців за незалежність.

1937 р. була створена Культурна референтура Проводу українських націоналістів на чолі з Олегом Ольжичем. Її центром стала Прага, а однією з головних установ — Секція митців, письменників і журналістів, де головував Улас Самчук. 1938–1939 рр. письменник їздив Закарпаттям, агітуючи за проголошення незалежності Карпатської України, був референтом пропаганди УНО (українське національне об'єднання) в Хусті.

1941–1942 рр. У. Самчук редагував газету «Волинь», згодом працював у німецькому пресовому бюро. У березні 1942 р. його заарештувала німецька влада за звинуваченням у тому, що він надав редагованій ним газеті небажаного для окупантів самостійницького характеру. Проте незабаром Самчука випустили.

1943 р. письменник повертається до Львова, але наступного року знову опиняється в Німеччині, рятуючись від радянської влади.

Тут включається в роботу, присвячену згуртуванню письменницьких сил, яким належало творити в еміграції «велику літературу». Саме так називалася і доповідь Уласа Самчука на відкритті першого з'їзду МУРу, головою правління якого він був обраний 22 грудня 1945 року.

1944–1987 роки — період «другої еміграції» письменника. 1946 р. під час перебування Самчука в таборах для переміщених осіб виходить друком його повість «Юність Василя Шеремета». 1948 року він переїздить до Торонто (Канада).

Після переїзду основна частина творчих зусиль Самчука припадає на написання спогадів: «На білому коні» (1955), «Чого не гоїть огонь» (1959), «На коні вороному» (1975), «Планета Ді-Пі» (1979).

1980 року вийшов останній із розпочатих за океаном романів Самчука «Слідами піонерів», присвячений життю заокеанської української еміграції.

Роман «Втеча від себе» (остання частина трилогії «Ост»), у якому Іван Мороз знаходить свою другу домівку — канадську, виходить 1982 року.

Письменник помер у Торонто 9 липня 1987 року.

3. Слово вчителя

— Твори У. Самчука написані в кращих традиціях європейської реалістичної прози, для яких характерні масштабність і багатоаспектність охоплення дійсності, глибоке розкриття психології персонажів. Письменнику вдається поєднати публіцистичність оповіді з поетизацією селянського життя.

Знайомство з творчістю письменника ми почнемо з мемуарної літератури.

4. Робота зі словником літературознавчих термінів: з'ясування змісту поняття «мемуарна література»

Довідка

Що ж таке мемуари? На жаль, досі в науковій літературі немає єдиного підходу до їх визначення. Часто мемуари називають жанром, інколи ставлять в один ряд зі щоденниками, спогадами тощо, зовсім не враховуючи, що мемуари — це метажанрове утворення, що складається з великої розгалуженої системи жанрів, починаючи від роману і повісті й кінчаючи щоденниками, листами, і навіть некрологами. До того ж, мемуарні твори, нерідко взаємодіючи з іншими жанрами художньої прози (перш за все романом), прокладають їм дорогу в майбутнє. Тобто, змінюючись у ході історичного розвитку самі, мемуари мають суттєвий вплив і на інші жанри.

Отже, **мемуарна література** (від фр. *mémoire* — «пам'ять», *memoires* — «спогади») — оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був.

6. Повідомлення учня «Мемуарні твори У. Самчука «На білому коні», «На коні вороному»

Про свій рід і своє життя Улас Самчук розповів у книгах спогадів «На білому коні» (1956) та «На коні вороному» (1974), що охоплюють період Другої світової війни. Цими та іншими книгами мемуарного характеру — «П'ять по дванадцятій» (1954), «Плянета Ді-Пі» та романі-хроніці «Чого не гоїть огонь» — Улас Самчук здобув собі в літературі тривке місце талановитого письменника-мемуариста.

Книги «На білому коні» та «На коні вороному» — одне з небагатьох свідчень того, наскільки складно було представникам української інтелігенції перебувати в умовах окупації. Улас Самчук, як видно зі споминів, прагнув будь-якою ціною зберегти свою людську і національну гідність і, будучи далеко за кордоном, зумів передати настрої земляків та неповторний менталітет свого краю. У цих творах автор обґрунтовує свої думки з приводу німецького режиму, а також свої дії як редактора в Рівному у той страшний час воєнного лихоліття.

Персонажі та події невігадані. Тут читач знайде багато знайомих імен: Олена Теліга, Євген Маланюк, Олег Ольжич...

Ці автобіографічні твори відомого українського прозаїка вперше видані на теренах України. Раніше «На білому коні» «На коні вороному» видавалися ще за життя письменника в Канаді.

7. Повідомлення учня «Трилогія “Волинь” — роман-хроніка, широке епічне полотно про долю українського селянства в першій третині ХХ ст.» Образ Матвія Довбенка як символу справжнього сина українського народу. Показ формування національної самосвідомості на прикладі Володька.

Найвідомішим твором письменника є трилогія «Волинь». Письменник працював над ним упродовж 1931–1937 років — у час розгону репресій у Радянському Союзі.

Роман-трилогія складається з трьох частин: «Куди тече та річка» (1934), «Війна і революція» (1935), «Батько та син» (1937).

У трилогії «Волинь» виведений збірний образ української молоді людини кінця 1920-х — початку 1930-х рр., що прагне знайти місце України у світі й шляхи її національно-культурного і державного становлення. Робота над першою і другою частинами тривала

з 1929 по 1935 роки, над третьою — з 1935 по 1937 роки. Саме роман «Волинь» приніс 32-річному письменнику світову славу.

«...Я ставив і зараз ставлю, — писав Самчук, — собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю». «Волинь» — розлоге епічне полотно, що унаочнює шлях сільського хлопченяти, а потім юнака Володьки Довбенка (в образі якого яскраво простежуються автобіографічні мотиви) крізь війни, революції до себе самого. Образи повісті розширюються до загальнонаціональних і загальнолюдських масштабів. Україна, якою та постає зі сторінок «Волині», безперечно ж, не нагадує приналежні різним державам клапти етносу, який, за твердим переконанням Самчука, уже побачив себе в дзеркалах різноспрямованого (імперіалізм-комунізм) прогресу і рано чи пізно, але почне — зобов'язаний почати! — пошук порятунку власним, так би мовити, духовним ресурсам. Рівнозначним остаточній смерті був би для нього впокорений послух порядковій, котрий робить розбій соціальною нормою, як то бачимо в епізоді, де заблукалий чужинець забирає у селянина найцінніше — його коня.

Фраза грабіжника («Падайді только, кулацкая морда! Это тебе не старий режим...») надає акту вандалізму ідейне виправдання, яким усе ставиться з ніг на голову: людська праця, право на її результат. Так утверджувався світоустрій, де хліборобська душа не має умов для повноцінного самовияву і де слово «хазяїн» є лише синонімом або владно сполітизованої, або напханой грішми сили. Зміст трилогії цим далеко не вичерпується, про що свідчать назви окремих її частин: «Куди тече та річка» (1928–1933), «Війна і революція» (1929–1938), «Батько і син» (1935–1937), кожна з яких можна вважати своєрідною сходинкою до остаточної і художньо доказової переконаності автора в спроможності українського селянина закласти своєю працею і Духом фундамент рідної держави.

Лейтмотивом роману «Волинь» є пробудження національної свідомості в надрах селянства як основи української нації. Він стає яскравішим завдяки розвитку найбільш значимих мотивів (землі, духовного життя нації, формування людини нового типу, війни й революції). У своєму звучанні лейтмотив піднімається до рівня провідної теми.

У центрі роману — панорама селянського життя, побуту, тяжкої праці біля землі. Письменник простежує долю великої родини Довбенків. Твір, власне, хроніка одного роду, хроніка волинського краю. Роман цінний глибоким проникненням у психологію селянина Волиниціни.

Своє морально-естетичне кредо У. Самчук декларує в роздумах Володька, героя роману «Волинь»: «У слові сила. Воно має безліч вібрацій, безліч тонів. І коли автор має більший слух на слово, так само, як композитор на тон, тоді він може витворити більшу гаму».

Володька любить землю, допомагає батькові, не цурається праці на землі. Але у хлопця інший шлях: він не хоче жити так. Як жили його батько, дяді. Він прагне навчатися, піти інший, широкий світ.

В образі Володька Довбенка автор реалізує концепцію «нової людини». Цей тип еволюціонує у творах У. Самчука, набуваючи чіткіших обрисів у романах «Юність Василя Шеремети», «Чого не гоїть огонь», трилогії «Ост». Риси, які можуть стати визначальними в характері нової людини, закладені, на думку автора, у ментальності селянина: антейзм, вітаїзм, стійкість у вірі, дотримання традицій, ідеалів, серед яких — патріотизм, ушанування пам'яті предків, збереження історичної пам'яті, повага до науки та книжного слова, потреба реалізувати себе в праці — творчому акті.

Письменник простежує становлення характеру Володька, формування його світогляду, пробудження в ньому почуття національної гідності. Автор показує, як хлопець стає сильною особистістю.

Кульмінацією трилогії є третя книжка «Батько і син».

Батько Володька — Матвій — сильна особистість, людина, — яка міцно стоїть на своїй землі.

Він дає дітям повну свободу вибору, тому згодний з тим, щоб володька навчався. Але Матвій переконаний, що основа усього — Земля. Він впевнений, що мусить бути біля землі — як «сторож її непохитний».

В його уста автор вкладає слова справжнього сина українського народу, господаря своєї землі: «...кожний господар хай тямить: коли ми біля плуга там на горі сидять вужі — нема нам щастя. Ми мусимо виповнити собою все! Ми, чесні люди, що родилися тут, і тут наше місце!»

7. Робота зі словником літературознавчих термінів: з'ясування змісту поняття «роман-трилогія», «хроніка»

Довідка

Трилогія — три самостійні твори одного автора, пов'язані єдністю задуму, сюжету тощо.

Хроніка (грецьк. *chronikós* — «зв'язаний із часом») — різновид історичної літератури, зібрання записів з викладом найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку. На Русі хроніки називали літописами.

Хроніками називають також художні літературні твори, у яких послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу.

9. Повідомлення учня: «Трилогія «Ост» — зображення тривалого шляху українського народу до свого визволення»

До кінця свого життя У. Самчук працював над проблемним романом «Ост». Перша книга трилогії «Морозів хутір» (1948), наступні книги «Темнота» (1957) і «Втеча від себе» (1982).

Роман «Ост» був висунутий співробітниками російського емігрантського журналу «Современник», з яким активно співпрацював У. Самчук, на Нобелівську премію. Одержати цю премію він не міг, оскільки положенням про премію вимагається, щоб письменник жив зі своїм народом, на рідній землі, у своїй державі.

Дія трилогії відбувається в Україні, у третій книзі — у Німеччині та Канаді.

У центрі твору — родина Морозів, яка була учасницею подій в Україні, починаючи з 1917 року до 60-х років. Дослідник творчості Самчука С. Пінчук вважає цю трилогію особливо значущою у творчості Самчука та пропонує «закцентувати не лише на просторовому розмахові, а на присутності самого ідейно-творчого задуму: Україна як складна етнополітична реальність планети Земля зі своєю надмірно трагічною історією у найжорстокішому за все існування людства ХХ столітті».

У першій частині трилогії автор розповідає про революцію 1917 року, розпад Російської імперії, постання й поступове утвердження України як держави, як культурно-історичної цілісності. Велику увагу приділяє автор питанню формування нового типу української людини та її ролі в нових обставинах. Це тема першого тому трилогії. Про цю частину трилогії в щоденникових записах автора мовиться: «Про революцію... Про родину Морозів, їх, над Дніпром, хутір. До України з півночі зближаються більшовики, їх тут бояться, але нема сили їх зупинити. Україна до цього не готова... Моїм завданням — шукати в цьому глузд і причину. Чому? Для кого? Пощо?»

Після створення СРСР настала темна доба свавілля й терору. Місце й роль у цих обставинах української людини — тема другого тому «Ост» — «Темнота». Таким чином, якщо перший том трилогії відтворює в живих образах надзвичайно складну ситуацію (у психологічному, соціальному й національному аспектах) на всіх теренах колишньої Російської імперії, але ще в неозначеному стані, сповненому

великих надій на щось добре та справедливе, то другий том — це вже пройдений етап усіх романтичних, національних сподівань», Це доба зловісних експериментів, безоглядної диктатури, суворої регламентації життя суспільного й особистого. Це грандіозна панорама людського існування в Україні та в цілому Союзі трагічних тридцятих років.

Зміст третього тому — спроба розгадки й синтезу доби революції й терору та накреслення ідей і шляхів виходу з трагічної доби «Темноти».

10. Повторення поняття «автобіографічний твір»

Довідка

Автобіографічним (з грецьк. — «сам», «життя», «пишу») називають твір, головним героєм якого є сам автор.

11. Повідомлення учня: Автобіографічна основа роману «Юність Василя Шеремети»

Роман «Юність Василя Шеремети» (1943) написано під час поневірянь автора дорогами зруйнованої війною Європи. Твір — автобіографічний. Про це ми дізнаємося ще до знайомства зі змістом твору — з його передмови, написаної автором: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю. Для цього маю свою вироблену концепцію, свою ідеологічну підмурівку і виконую своє завдання з послідовною черговістю.

Мені хотілося б в художньому вислові передати головні етапи нашої, багатой на драматичні моменти, доби. Нам судилося бачити, чути і переживати більше, ніж можна було сподіватися упродовж одного життя людини. Ми були свідками подій виняткових... Виняткових не тільки для нашого часу, але й для часу писаної історії взагалі. Не зашкодить також бути свідомим, що в сумі причин, що зумовили повстання цих великанських подій, велике місце займає наявність такого простого факту, як поява на кону історичної сцени нас, українців. Нас, як окремої історично діючої духовости, та всього, що з цим поняттям пов'язується.

Ця книга порушує невелику частину проблеми нашого українського сектора. Це низка питань з середовища молоді перших років після першої світової війни одної з наших провінцій. Я хотів насвітлити їх такими, якими бачили їх мої очі і якими чула їх моя душа. Без особливих окрас, без спеціальних «виховних тенденцій», без «за» і без «проти». Єдиною моєю тенденцією було — бачити все,

навіть моїх незначних героїв з далекого провінціального містечка, співтворцями їх епохи. Я хотів показати людей, які пізніше творили зміст того, що ми недавно пережили, в їх первопочатку. Не змушую читача і критика «бути вдоволеним». Мені імпонувало б більше «бути правдивим».

Роман «Юність Василя Шеремети» є, значною мірою, автобіографічним твором. У образі Василя Шеремети не важко впізнати самого Уласа Самчука, який деталізує етапи своєї еволюції в національному і літературно-творчому житті. Перед читачами постають незабутні роки навчання сільської молоді в Кременецькій українській гімназії в 20-х роках ХХ сторіччя, де закладалися підвалини українського духу, у горнилі національно-визвольних змагань визрівали нові людські якості, що впливали на становлення української інтелігенції. Але даний твір — це також і розповідь про особисті переживання...

Долю головного героя Василя Шеремети можна розглядати і як продовження біографії Володька Довбенка з «Волині». Говорячи, що бачить у ньому «мішанину Байрона і селяка», сам автор вказує на романтичну вдачу героя, а, використовуючи алюзію до шекспірівського Гамлета, розкриває роздвоєність його душі. Герой ставить перед собою одвічне гамлетівське питання: «Бути чи не бути».

Василь є носієм заповіту предків-хліборобів: «Не зрадь основного, що маєш ти, що мав і має твій міцний батько і що, напевне, мали багато предків твоїх — бажання вічно бути». Автор навмисне моделює ситуацію, за якою герой не може більше зволікати із самовизначенням. Наприкінці повісті Василь набуває відносної душевної рівноваги, що прийшла на зміну стану роздвоєності. Віднайденню рівноваги, цілісності деякою мірою сприяє спілкування героя з Настею Мединською.

Роман вперше був в Україні перевиданий 2005 року в Рівному видавництвом «Волинські обереги» накладом всього лишень 600 примірників.

12. Знайомство з проблематикою статті У. Самчука «Нарід чи чернь?» Стислий переказ змісту

На кожному кроці наших трагічних буднів в першу чергу бачимо чорним по білому писане: Хто ми? Нарід чи чернь? Нація чи маса? Організована, свідомо, вигранена збірна одиниця чи юрба без'язикових і безликих постатей?»

Що ж таке народ? Чому Улас Самчук не відповідає одразу на поставлені питання? Тому що вважає: не кожна людська маса заслуговує називатися народом. «Бачимо явища, бачимо обличчя,

чуємо мову, оцінюємо вчинки і, з потрясаючим душу жалем, стверджуємо, що величезна маса живих людиноподібних істот 1941 року по народженні Христа не розуміє і не усвідомлює в собі двох дуже важливих і основних елементів: людську гідність і національну свідомість». Що ж таке національна свідомість? Чи не можна обійтися без неї? Адже це «не мішок картоплі чи порвані чоботи», за словами автора статті. Існують же людські громади, які живуть споконвіку первісним життям, існує ж, наприклад, суспільність, що складається з рабської раси. «Наша душа приготовлена для сприйняття лише таких суспільних форм, у яких може вільно діяти і розвиватися наша людська гідність. Почувати себе людиною, почувати себе тим, як ще колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках — ось основна заповідь людини-європеяця. Зламати цю заповідь — значить зламати самих себе, це значить втратити основний стрижень буття, це значить перекреслити своє моральне обличчя». Здавалося б, більшовики так багато говорили про свідомість. Але йшлося про свідомість класову, а це далеко не те саме: «Основою життя є не клас, а людина... Неважно, до якого класу належить порядна творча людина. Важно, щоб вона такою була. Бо коли привілейований той чи інший клас складається з юрби бандитів чи людського шумовиння, то будь він тричі пролетарський чи буржуазний — він сам по собі не має найменшої вартості. Не в пролетаріаті і не в буржуазії справа. А в людині. І тільки в людині».

Питання про національну свідомість видається для багатьох справою туманною. Це й не дивно: «Не торкати національної свідомості бути національною протоплазмою — ось ідеал національного несвідомого осібняка». Народ наш пережив процес денационалізації. «І найбільшим нещастям українського народу було те, що ціла його історія — перманентне намагання когось зробити з нас не те, чим призначила нас природа. Втручалися до нашої рідної мови. Втручалися до нашого побуту. Втручалися до нашого господарства. Всяка влада, яка тільки не була на нашій землі, — російська чи польська, нічим іншим не займалася, а лиш доводила нам, що ми — не ми, щось інше. Це було постійне ламання нас, нищення нас». Диктували все, навіть, як нам вимовляти букви, як ставитися до того, що нам вороже. І в результаті — «величезна частина нашого, особливо міського, населення з національного погляду являє собою не що інше, як юрбу, що не належить ні до якого народу, що не має нічого святого, що не говорить ні одною мовою. Це не є нарід. Це — чернь, це — безлика, без'язика юрба». Відчувати це принизливо для національної гордості, це принижує націю, особливо в очах чужинців.

«Тому — не все одно, хто як говорить, яким богам молиться, які книжки читає. Не все одно, якими іменами названі вулиці наших міст, не все одно, чи домінуючим є для нас Шевченко, чи Пушкін. Не все одно, як це часто доводиться чути, кого ми вчимо у школі, не все одно, яке наше відношення до російської літератури. Ні! Це не все одно...

А коли все одно, то це значить, що все одно для нас, хто є ми самі! Це значить, що ми не нарід, не якась спільна збірна історична сила, а невиразна юрба, сіра маса, вічно принижена, без всяких ідеалів чернь».

13. Евристична бесіда з учнями

- ▼ Визначте головні проблеми статті. (*Проблеми національної самосвідомості народу, його власного ставлення до цього, пошук причин та шляхів подолання культурної, історичної, національної «амнезії» своїх співвітчизників.*)
- ▼ Як автор визначає поняття «нарід» і «чернь»?
- ▼ Чому, на думку Самчука, українство є саме черню і юрбою? (*Більшість людей втратили два найголовніші елементи, які могли б зробити їх саме нацією, народом. За Самчуком, ці найважливіші елементи — це людська гідність і національна свідомість.*)
- ▼ Що призвело до таких руйнівних, страшних наслідків? (*Влада, яка панувала в Україні, чи то польська, чи то російська, чи то радянська, проводила не лише певне економічне, а й — що найстрашніше — ідеологічне, духовне насилля. «Всяка влада... лиш доводила нам, що ми — не ми, а щось інше. Це було постійне ламання нас, нищення нас», — говорить Улас Самчук.*)
- ▼ Як пов'язує Самчук причини занепаду людської гідності із більшовицькою ідеологією? (*Під час панування більшовицької ідеології викорінювалися власне людські, вічні цінності, все духовне замінювалося матеріальним, «класовим». Зі свідомості українців поступово витісняли віру в Бога, відчуття власної землі, власного господарства, відповідальності за свою працю — все це викорінювалося шляхом встановлення системи колгоспів. Улас Самчук висловлює дуже важливу думку: «Основою життя є не клас, а людина». Отже, «одиницею виміру» життя є саме людина, особистість, незалежна у поглядах та думках, сповнена духовності і краси...*)
- ▼ Які шляхи розв'язання поставленої проблеми бачить Улас Самчук? (*Викорінити глобальну байдужість людей, боротися з денационалізацією, яку треба «вирвати з корнем». «...не все одно,*

хто як говорить, яким богам молиться, які книжки читає. Не все одно, якими іменами названі вулиці наших міст... Не все одно, ...кого ми вчимо у школі... А коли — все одно, то це значить, що все одно для нас, хто є ми самі».)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. «Мозковий штурм»

Степан Пінчук називає Уласа Самчука українським Гомером ХХ ст. На основі вивченого на уроці спробуйте пояснити чому.

2. Доповнення вчителя

— Степан Пінчук називає Уласа Самчука українським Гомером ХХ ст. і наголошує на тому, що обидва митці є унікальними у світовій літературі саме тому, що тільки вони мають у творчій спадщині по два епопейні звершення («Іліада» й «Одіссея» Гомера та «Волинь» і «Ост» Самчука). На думку дослідника, в епічних творах Уласа Самчука «наче нічого такого не відбувається, чим перекраюється географічна карта бодай цього вузького регіону, письменник тут нітрохи не погрішив проти правди життя. Але ще важливіше: у своїй, здавалось би, сонній Волині письменник побачив значно більшу, глибиннішу правду — пробудження її у велику соціальну систему української нації».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Вивчити матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Прочитати роман У. Самчука «Марія».
- ▶ Творче завдання: створити психологічний портрет У. Самчука.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Що вас вразило в біографії митця?
- ▼ Які риси, на вашу думку, повинна мати людина, щоб витримати те, що судилося письменникові, і не зламатися?
- ▼ Чи виникло в вас бажання прочитати один з тих творів, що обговорювали на уроці? Якщо «так» або «ні», то поясніть причину.

УРОК № 68

**«МАРІЯ» (РОМАН-ХРОНІКА) ЯК ХУДОЖНІЙ ДОКУМЕНТ
ПРО ЖИТТЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РОДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ
ТОТАЛІТАРИЗМУ. ЗОБРАЖЕННЯ СТРАШНИХ КАРТИН
ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ СІМ'Ї.
УТВЕРДЖЕННЯ У ТВОРІ ВИСОКИХ МОРАЛЬНИХ
ЯКОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ОСУД ТИХ, ХТО
ЗРІКАЄТЬСЯ СВОГО РОДУ, НАЦІЇ**

Мета: познайомити учнів зі змістом твору, дослідити, як зображено в ньому життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму, звернути увагу на картини голодомору у творі і прояв кращих моральних якостей українського народу у цих страшних умовах; розвивати навички аналізу епічного твору, зв'язне мовлення учнів; виховувати вірність традиціям роду, нації.

Теорія літератури: поглиблення поняття про роман-хроніку.

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ.
ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ****1. Зачитування учнями створених удома
психологічних портретів У. Самчук****2. Фронтальне опитування**

- ▼ Розкажіть про дитячі та юнацькі роки Уласа Самчука.
- ▼ Яку освіту здобув письменник?
- ▼ Що вам відомо про його участь в організації МУРу (*Мистецького Українського Руху*)?
- ▼ Чому значну частину свого життя письменник провів в еміграції?
- ▼ Що вам відомо про останні роки життя Самчука?
- ▼ Де помер письменник?
- ▼ Які події лягли в основу роману «Юність Василя Шеремети»?
- ▼ Дайте коротку характеристику мемуарних творів письменника.

- ▼ У якому зі своїх епічних творів письменник розповідає про долю українського селянства в першій третині ХХ ст., змальовує образ «нової людини», показ на його прикладі формування національної самосвідомості?
- ▼ Визначте проблеми формування статті «Нарід чи чернь?».

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Зазвичай слово «подвиг» вживається в ситуаціях, пов'язаних із битвами. Самчуку також довелося брати в них участь. Але ми будемо говорити про подвиг письменника, який із військовими діями не пов'язаний. Самчук взяв участь у битві — битві за пам'ять про одну з найстрашніших сторінок у життя нашого народу — голодомор, яку намагалися знищити радянські ідеологи: він написав твір про життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму і зобразив у ньому страшні картини голодомору в Україні на прикладі однієї сім'ї. Цей твір називається «Марія». Це перший в українській літературі великий прозовий твір про голодомор. Він був також першим художнім документом, що в мистецьких образах зафіксував небачений злочин сталінізму проти українського народу. І закінчив його автор 1933 року, який назавжди в народній пам'яті залишився як найстрашніший з усіх років голодомору.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

Жанр твору

— Розмову про роман слід почати з визначення жанру твору.

Деякі дослідники називають твір *повістю-хронікою*. Інші — романом. Хто має рацію? Дійсно, за обсягом книгу не можна порівняти з відомими в літературі епопеями-історіями родин. Але за змістом книга виходить за рамки повісті, адже описує не тільки життя Марії від народження до смерті, а й життя цілого народу в переломний для нього момент. У романі охоплено багато історичних подій: російсько-японська війна, Перша світова війна, громадянська війна, події революції 1917 року, панування більшовизму, боротьба з куркульством.

Отже, будемо називати «Марію» романом-хронікою.

Композиція твору

Твір складається з трьох великих розділів: уся історія життя Марії розділена на три періоди: «Книга про народження Марії», «Книга днів Марії», «Книга про хліб». Кожен з цих розділів є також певним етапом у житті українського селянства.

У першій книзі письменник розповідає про сирітське життя Марії, її наймитування, кохання до Корнія і заміжнє життя з Гнатом. Згодом Марія пориває всі стосунки і з нелюбом Гнатом і починає життя спочатку з коханим Корнієм.

У «Книзі днів Марії» перед нами уже інша людина, яка знайшла себе. Нове життя починалося в складних умовах, бо Корній був бідняком. Поступово своєю працею Марія та Корній збільшили своє господарство, розширили поле, поставили хату. З цим міцніла й родина. Цей етап у житті героїв завершується революцією 1917 року. Йшов і перемагав жорстокий рух руйни і йому не було спину, бо ніхто не міг збагнути, що близиться їх занепад.

Третя книга — це початок кінця: тотальне винищення українського селянства в 30-ті роки, витравлення з нього власника, господаря, годувальника. Насильно всіх заганяли в комуни. До родини прийшло лихо. Старший син Максим, який вчив батька й матір соціалізму й комунізму, виганяє їх з хати. Молодшого сина Лавріана репресовано. Втрачалася віра в можливість людяного життя. Кульмінація твору — страшні картини голодомору в колись багатому куркульському селі. Рід Марії розпався. У гніві Корній убиває Максима. Вмирає від голоду онука Христинка, вішається донька Надія. Корній йде геть з голодної хати в невідомість, щоб не потрапити до рук влади, щоб вмерти. Самотня Марія, яка не може підвестися з ліжка, прощається з Гнатом. Автор спостерігає її тривалу агонію. Марія вмирає без страху і відчаю, дивлячись у темряву вічної ночі. Останні хвилини її життя — це останні рядки повісті.

Композиція має своєрідне кільцеве обрамлення: вже з перших рядків твору ідеться про завершення земного буття Марії.

Мотиви твору

У повісті кілька мотивів: мотив праці, мотив любові, мотив страждання. Наскрізний мотив — це образ Божої Марії. Самчук іменем Марія, яке є досить поширеним і в Україні, не тільки підкреслює типовість образу, а й подає його як уособлення материнства (у присвяті книги автор написав «Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932–1933»), основу життя на землі, уособлення самої України.

2. Дослідження твору

Проведемо дослідження на основі тексту твору.

Завдання: дослідити життя селянської родини як частки всього українського народу, що жив в Україні в умовах тоталітаризму, показати руйнівний вплив більшовицької ідеології на український національний характер.

- ▼ Що ви знаєте про ставлення до праці Марії? *(Коли Марії пішов шостий рік, прибило на каменоломнях тата, а за два місяці, підточена важкою хворобою, злягла мати і більше не підвелася. Марія у 9 років почала самотійно жити, пішла у найми. Тяжко працювала, але ніколи не жалілася, ще й співала. Розуміла, що основа усього — праця. Тому і за Гната пішла без кохання. Бо той був господарем. У шлюбі з Корнієм завдяки праці зуміла і Корнія змінити, і заможними господарями стати.)*
- ▼ Визначте моральні основи селянського життя, за якими будувалися стосунки і всередині родини, і між односельцями. *(Лише той має право повчати інших, хто є добрим хазяїном, розуміється на господарстві. В основі добробуту — праця, міцна родина, святість шлюбних уз, які укладаються на основі щирих почуттів (діти Марії та Гната помирають, адже цей шлюб без кохання), розуміння між батьками та дітьми.)*
- ▼ Що допомогло Марії почати життя з бідним Корнієм і врешті-решт стати міцними господарями? *(Невтомна праця)*
- ▼ Поясніть, чому селяни піддаються більшовицької агітації. *(Перша світова війна була поштовхом до революції 1917 року. Якось біля церкви зібралося багато людей, і якийсь військовий поранений почав більшовицьку агітацію. Слова про мир, волю, землю впали на підготовлений ґрунт, адже селяни були виснажені війною, злиднями, непевністю у завтрашньому дні.)*
- ▼ Що сталося з селом за рік після революції? *(Мирне село перетворилося на пожарище: матроси, солдати-обозники «розбивають двері монастирських льохів, викочують бочки сушених слив, носять з магазинів муку і все, що там є». Горить монастирська клуня, напхана збіжжям, горить все, що нагадує спокій, добробут.)*
- ▼ Яка трагедія сім'ї була першою? *(Загинув старший син Марії і Корнія Демко, який був справжнім помічником батькові.)*
- ▼ Дайте характеристику Максима. *(Середній Максим — повна протилежність Демка. З дитинства був ледащо, гасав по чужих садках, робив усілякі капості, а коли підріс, покинув рідний дім, найнявся у місті лакеєм. Після революції повертається в село вірним служником нової влади. Не простив він батькові віжок, якими не раз учив Корній сина розуму, вигнав старих з хати, подбав про те, щоб у них забрали недавно придбану молотарку, постарався, щоб молодшого брата Лавріна забрали «...туди, де вже погрузли мільйони. У пірву, яку людським м'ясом гатять».)*

- ▼ Як далі складається доля роду Марії? Як розпад цього роду вкладається в загальну картину життя українського народу в умовах тоталітаризму? (*«Бацिला розкладу родини натрапила на свій ґрунт. Настав початок кінця. Дні Марії скінчилися. Сонце так само сходило і заходило. Але знаки на сході все більше вказували наближення. Йшов, ступав і перемагав жорстокий дух руїни, і не було йому спину, бо ані Корній, ні Марія, ні сотні, тисячі корнійів і марій не знали і не могли знати, що близиться їх занепад, їх кінець...»*. *Весь рід Марії розпадається остаточно. Вмирає від голоду онука Христинка, вішається донька Надія. Корній не може допустити, щоб майбутні діти Максима продовжили його хліборобський рід, і вбиває сина. Справдився віщий сон Гната — першого чоловіка Марії, якого вона покинула заради Корнія. Він колись розповів їй, що бачив уві сні, як син одрубав Марії руку, а Корній тією ж сокирою розкроїв черепа сину.)*
- ▼ Чому, на вашу думку, з'являються такі відступники, які зрікається батьків, свого роду, нації, такі люди, як Максим? (*Більшовики давали змогу таким, як Максим, мати владу і на страх з боку односельців, які не поважали його. Як представник нової влади він може розраховувати якщо не на їх повагу, то на страх.*)
- ▼ У чому полягає небезпека таких, як Максим? (*С. Пінчук, аналізуючи образ Максима у статті «Улас Самчук та його роман про голодомор 33-го», зазначав: «Руками отаких жорстоких і бездушних виродків, як він, влада здійснювала кошмарну оргію голодомору 33-го». Страшне те, що вони знаходять собі подібних.*)
- ▼ Чого не розуміє Максим, який шукає легких стежок? Знайдіть у тексті твору відповідь на його слова на весіллі сестри Надії про те, що несе з собою соціалізм. (*Максим не розуміє, що не можна руйнувати основи моралі, якими селянство жило віками. «Родити і жертви, звінїть за вираження, потрапить і свиня. Тій все одно. Шлюб не ма. Родин не ма, мерлин не ма... У нас кажуть: як постелишся, так і виспишся. Як робитимеш, так і будеш мати. Земле, хлопче, така річ, що коли на ній не працюватимеш і коли не любитимеш її, не допоможуть тобі ніякі трактори. На землі перший трактор — людина...»*)
- ▼ Що, на думку автора, є найстрашнішим гріхом нової влади? (*Влада дозволяла чинити розбій, витравляла зі свідомості селян думку, що лише чесною працею можна здобувати хліб та благополуччя. Більшовики знищували моральні основи народної моралі.*)

3. Робота в групах

Завдання для груп:

1-ша група. Знайти в тексті твору докази страшної трагедії — голодомору та прокоментувати їх.

2-га група. Знайти в тексті твори докази того, що незважаючи на зусилля влади, їй не вдалося знищити в українцях ті основи моралі, які передавалися з покоління до покоління.

Орієнтовний зміст повідомлень груп

1-ша група. Поштовхом до написання роману став голодомор в Україні 32–33-го років. Улас Самчук був першим письменником, який показав жахливі картини лютого голодомору, який принесла на українську землю радянська влада. Коли писався твір «Марія», в Україні лютував голод. Він забрав мільйони життів невинних жертв сваволі і безчинства.

Для розкриття теми автор використав жанр Життя Святих. Найпопулярніші джерела цього жанру — давня поема «Ходіння Богородиці (себто Діви Марії) по муках» та страдницькі подвиги християнських Святих (Зосими, Саватія та ін.)

Ось чому тема розкривається через сприйняття головної героїні — Марії, яка носить біблійне ім'я Богородиці-страдниці.

Це їй належать слова: «Найстрашніша смерть — це смерть від голоду». На очах Марії заможне село часів її дитинства вимирало від нього.

Автор описує картини, з яких можна зрозуміти, як «Україна корчиться з голоду»: посівну, яку проводили за вказівкою зверху, передчасний збір врожаю і злочинну діяльність «залізної червоної мітли»: «Над зігнутих голодних людей при праці вдень і вночі стоять озброєні вартові. З кістлявих мужицьких рук, з занедбані землі виривається зі скреготом зубів кусень хліба». Арештовують Маріино зятя за мішок гнилого зерна, мучиться Надія з виснаженою від голоду маленькою Христинкою. І Марія волає до Бога, просить допомоги: «Вмреш дитинко. На широкому світі немає вже для тебе трошечки хліба...». У селі поїли всіх собак. Зелений хутір поблизу зник. Знівечено сад. Запустіння.

Корній рубає сокирою свого і Марії сина Максима, який стає більшовицьким катом, глузиться над одвічною народною мораллю, руйнує святі храми, розстрілює ікони, мордує своїх співвітчизників, зневажає національне коріння, пиячить з подібними до себе в той час, коли його мати помирає з голоду.

Убивши сина-відступника, Корній водночас виявляє турботу про вмираючу дружину Марію, віддаючи їй те, що лишилося від

недоїденого дохлого зайця, піклується про Надію, не знаючи, що збожеволіла і ошаліла від голоду дочка наклала на себе руки, задушивши перед тим своє дитя.

Утративши всіх своїх рідних, велику і гарну сім'ю, Марія і сама гине від голоду. Її довга агонія — це одна моторошна картина, яка звучить звинуваченням злочинному режиму, адже вмирає жінка-мати, продовжувачка роду.

Смерть Марії сприймається як щось протиприродне, насильницьке, як наслідок голодомору й колективізації, а тому й звучить як попередження про можливість знищення України, символічним втіленням якої є сама Марія.

2 - г а г р у п а . Більшовицькі ідеологи прагнули знищити насамперед основи народної моралі, підтримуючи не мужика-трудівника, а таких, як Максим. Але остаточно знищити високі моральні якості українського народу їм не вдалося.

Насамперед це стосується поваги до праці як основи селянського життя і життя взагалі.

З вуст Корнія — колись легковажного, навіть бездушного матроса, якому людяність і порядність повернула чесна праця, — злітає осуд злочинної системи, що нищила в селянинові господаря, руйнувала одвічний нерозривний зв'язок його з землею: «І який же я гріх робив, коли у мене з двох десятин повстало дванадцять? Коли у мене з одної корови стало шість... Коли з десяти родючих дерев вирросло двісті? Який це був, розумна людино, гріх і пощо зивати мене сволотою, кулаком? ...

Той самий Корній, що стає вбивцею свого сина, виявляє останню увагу свою до дружини, розчулюється до рідного пса, на якого не звелася рука і з котрим збирається вмерти разом десь у полі.

Більшовицькі кати не знищили і волі українського народу до життя. Гнат, звертаючись до уцілілих від голоду односельців, проголошує: «Затямте ви, сини і дочки великої землі... Затямте, гнані, принижені, витравлені голодом, мором! Нема кінця нашому життю. Горе тобі, зневірений, горе тобі, виречений самого себе!.. Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!..».

Символічне видіння бачить вмираюча Марія, а поруч — Гната, її колишнього, зраженого нею чоловіка: «Марія розплющила очі, дивиться назустріч сонцю, вийняла суху кістляву руку і простягнула її далеко від себе.

— Сонце! — каже вона. — Сонце! Дивися, Гнате, яке сонце. Бачив ти коли таке сонце?..

Письменник вірив у те, що Україна і українці ще відродяться, заживуть щасливо, тому і фінал роману життєстверджуючий. Марія бачить сонце, а Гнат — як «воскресають мертві з гробів, встають з домовини люди, далекі, забуті, розкидані по всій землі. Встають і співають радісні пісні. Гнат цілує старечу руку своєї колишньої дружини-красуні: «Цілую руку матері. Цілую святість велику. Цілую працю! Маріє! Маріє!»

Українському народу не раз упродовж ХХ ст. загрозувало повне винищення, але, попри всі негаразди, українське село — основний носій української народності — встояло, передусім завдячуючи своїй жазі до життя.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Розтлумачте сон-алегорію Гната. Який урок із цього епізоду роману повинні вилучити ми?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Вивчити матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Дібрати матеріал (цитати зокрема) для характеристики образу Марії.
- ▶ Індивідуальне завдання: підготувати повідомлення: «Пейзажні картини та художні деталі, їхня роль у творі».

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Чи можете ви сказати, що такі люди, як Максим, були героями лише часів колективізації та голодомору?
- ▼ Намалуйте образ сучасного Максима.
- ▼ Які моральні якості необхідно виховувати в собі, щоб запобігти повторенню трагедії 30-х років ХХ ст.?

УРОК № 69

**ОБРАЗ МАРІЇ, ЇЇ СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ
ТА СПОРІДНЕНІСТЬ ІЗ БІБЛІЙНИМИ ОБРАЗАМИ.
МАЙСТЕРНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА
У РОЗКРИТТІ ПСИХОЛОГІЇ ГЕРОЇВ,
ПОБУДОВІ ДРАМАТИЧНОГО СЮЖЕТУ.
ПЕЙЗАЖНІ КАРТИНИ ТА ХУДОЖНІ ДЕТАЛІ,
ЇХНЯ РОЛЬ У ТВОРІ**

Мета: розкрити символічний зміст образу Марії, її спорідненість із біблійними образами, художньою майстерністю письменника у розкритті психології героїв, використанні пейзажних картин та художньої деталі; розвивати вміння аналізувати текст, зв'язне мовлення, критичне ставлення до поведінки і вчинків героїв; виховувати вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їх наслідками.

Теорія літератури: поглиблення поняття про роман (роман-хроніка, епопея).

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****Фронтальне опитування**

- ▼ Визначте тему роману-хроніки «Марія».
- ▼ Коли був написаний роман?
- ▼ Кому присвячено твір?
- ▼ З яких частин складається роман?
- ▼ Чи можна сказати, що дія окреслена точними, хронологічними рамками? (*26258 днів життя Марії, 71 рік 11 місяців*)
- ▼ Чому жанр твору дослідники визначають як хроніку?
- ▼ Які історичні події лягли в його основу?
- ▼ Як письменник зображує голодомор 32–33 років?
- ▼ Що і кого засуджує письменник у творі?
- ▼ Які кращі риси народної моралі, на думку письменника, зберегли герої твору, отже, й український народ?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Цікаво, що ім'я «Марія» в перекладі з грецької означає «піднесена» і «гірка». Недарма це ім'я носила Богородиця-страдниця, і свою героїню Самчук так назвав не випадково.

Про гіркоту життя Марії ви вже дізналися, коли прочитали роман та коментували його минулого уроку. Сьогодні спробуємо дізнатися, чи скористався автор другим перекладом цього імені?

Автор, зображуючи героїв, аж ніяк не ідеалізує їх. Саме через це і образ Марії має як позитивні, так і негативні риси. Задача уроку не тільки дати характеристику образу головної героїні, а й довести, що їй навіть погані вчинки завжди вмотивовані і продиктовані самою логікою життя.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бесіда за змістом твору

- ▼ Як минуло дитинство Марії? Знайдіть у тексті слова про початок життя Марії.
- ▼ Як дівчинка ставилася до землі? Хто її навчив цього? Чи скористалася вона цією наукою у своєму господарстві?
- ▼ Доведіть, що в Марії було прагнення до науки, знань. Чи вдалося Марії дати освіту своїм дітям?
- ▼ Чому Марія виходить заміж за Гната? Чому цей шлюб не міг бути щасливим?
- ▼ У чому вбачала Марія щастя? Про що мріяла? Як боролася за своє щастя та мрію?
- ▼ Дайте характеристику Марії матері. У чому виявилася материнська любов Марії?
- ▼ Чи можна назвати героїню берегинею домашнього вогнища?
- ▼ Як Марія ставилася до революції та приходу до влади більшовиків? Як вона оцінювала їхні дії?
- ▼ Що принесла нова влада в дім Марії?
- ▼ Як жила родина Марії у дні голоду? (*V і VI розділи III книги*)
- ▼ Доведіть, що Марія — жінка з сильним характером? Наведіть приклади, які підтверджують вашу позицію.
- ▼ У чому типовість образу Марії?
- ▼ Назвіть героїнь української літератури, яких за силою духу і волі можна поставити поряд із Марією.
- ▼ У чому оригінальність цього образу?
- ▼ Як вписується життя Марії в хроніку життя тогочасного селянства?

2. Робота в групах. Формулювання висновків про образ Марії. (результати роботи узагальнюють після оголошення результатів роботи груп (3–4 — не більше)

Орієнтовний зміст висновків

Головна героїня твору Марія, як і Матір Божа, пройшла складний життєвий шлях.

Ця сильна жінка своїм життям схожа на тисячі сільських жінок: важка праця біля землі, мрії про створення міцної сім'ї, про добробут.

Вражає сила характеру Марії. Вона точно знає, що їй потрібно для того, щоб стати щасливою. Жінка цілеспрямована, вперта, здатна наполегливою працею змінити свою долю.

Марія була бажаною дитиною в батьків, про неї дбали і любили. Тому перші роки її життя можна назвати світлими. Після смерті батьків Марія швидко звикає до важкої роботи, бо заробляти для себе мусить сама.

Природа щедро наділила Марію красою. Перше і єдине кохання дає надію на щасливий шлюб, але Корнія забирають на службу. Коли від нього довго немає звісток, Марія, за порадами людей, виходить заміж за порядного і хорошого господаря Гната. Та їхній шлюб позбавлений основи — взаємного кохання. А без нього щастя для Марії неможливе.

Коли Корній повертається, жінка кидає чоловіка, не звертаючи уваги на осуд селян, вона знов починає боротьбу за своє щастя, за саму себе. Поступово її кохання та праця біля землі змінила грубого матроса Корнія на турботливого чоловіка, дбайливого господаря, мудрого батька. У шлюбі з коханою людиною народилися такі бажані для Марії діти, важка праця принесла добробут й повагу людей.

Але нова влада, яка перетворює їх із заможних господарів на жебраків, знищує весь рід Марії. Вона помирає самотньою. Життя підносило її до вершин щастя, кидала в безодню горя, але не зламало її, не змусило змінити ані ставлення до праці, ні вміння любити і вибачати. Усе можна вважати піднесеним у цьому образі.

Образ головної героїні за силою узагальнення підноситься до рівня образу-символу, втілюючи в собі страждання всіх матерів України.

3. Вирішення проблемних питань, пов'язаних з образом Марії

- ▼ Чи згодні ви з тим, що Марія чинила зле, коли виходила заміж за Гната без любові, навіть на весіллі «внутрішньо ячала, тушила за Корнієм»?

- ▼ Після розлучення «весело їй. Здається, тільки родилася, тільки починає свobodно, по-своєму жити і справедливо дивитися на великий Божий світ». Як ви ставитеся до того, що Марія знехтувала церковним шлюбом?
- ▼ Чи розділяєте ви думку селян щодо поведінки Марії після розлучення з Гнатом?
- ▼ Чому Марія терпіла лайку, стусани Корнія, смерть ще не народженої дитини?
- ▼ Прокоментуйте епізод, у якому Марії здається, що її син Максим «не образ, а її розстріляв».

Формулювання висновків

Марія змальована не як ідеальний образ, а як звичайна, типова сільська жінка. Вона здатна робити помилки, але й здатна визнати їх і не дорікати долі. Марія терпить стусани від Корнія, тому що вважає це покаранням за те, що «забула обіцянку, не чекала. Не вірила в любов, захотіла багатства». Жінка не видає Гната, коли її допитують після того, як хтось підпалив її хату, хоча здогадується, що це зробив саме він. Усі її вчинки, навіть ті, що викликають осуд, психологічно вмотивовані. Вони продиктовані жагою щастя, добробуту, міцної родини та любові.

Марія помирає на руках у Гната, свого законного чоловіка, з яким взяла церковний шлюб, перед смертю вона уявляє рай, де їх чекають ангелочки — Роман і Надійка. Отже, Марііна душа прагне раю. Бог простив їй гріхи, які вона спокутувала все життя.

4. Створення грона «Риси характеру Марії»

(Орієнтовний матеріал для створення грона: цілеспрямована, наполеглива, любляча, працьовита, стійка, вперта, терпляча, самовіддана, оптимістична, обдарована, емоційна, вміє прощати, не нарікати на свою долю, гарна мати, вольова, нескорена).

5. Творче завдання: спробуйте намалювати ілюстрацію до твору, у центрі уваги якої буде Марія

6. Повідомлення учня «Пейзажні картини та художні деталі, їхня роль у творі»

У зображенні пейзажу Самчук виступає справжнім поетом, залюбленим у красу рідної землі, хоча та краса існувала більше у спогадах, аніж спостерігалася письменником у дійсності.

Картини природи дуже важливі для розуміння ідейно-художнього змісту роману. Вони супроводжують важливі етапи життя героїв, створюють відповідний настрій, допомагають зрозуміти зміст психологічних змін, переломних моментів їхнього життя.

Ось, наприклад, пейзаж, зображений автором на початку твору, коли життя Марії було щасливим і світлим: «Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пінна чорна земля. Пізніше щодня сходило сонце і щодня заходило. Цвіт опадав, сіявся легким пухом, торкався землі й стлівав. На гілках зав'язувалися зелепухи, обтрушували ознаки зародження, більшали і квапилися дозріти.

Сонце весь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкотіло та ставило від краю до краю семибарвну веселку.

Зелений лист тоді обтяжений прозорими краплями, китяхи недоспілих яблук оздоблені рубінами, топазами, аметистами. Похилені лани пшениці зводять спина, ніби ченці по довгій молитві.

Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі хрустально. Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Пити й п'яніти хочеться. Ліси загорілись пожежею, горіли не стліваючи. Полум'яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами.

А після озивалася північ. Великий Віз скочувався далеко вниз, зорі чітко хрустали на сталевому небозводі. Курчилася сердитим кулаком земля і натягала м'яку білу рукавицю».

Коли Корній з бруального матроса перетворюється на почесного чоловіка в громаді, ці зміни також увиразнює пейзаж: «Недільним ранком по весняній сівбі, коли підростає і починає хвилювати жито й пшениця, Корній замість до церкви йде в поле. Для нього й тут повно Бога. Стань навколішки і молися. Сонце величне і вічне, сонце поля і села, звелось з-за далеких обріїв і підноситься у височінь. Широкою твердою ходою йде Корній польовою доріжкою поміж пашнями, дивиться на повільні, ніби котячі, сіро-зелені хвилювання розлогих піль, слухає невтомні видзвони жартівливих соняшних птахів над собою, сильними мужицькими грудьми вдихає міцний, хрусталево-прозорий і пахучий воздух. Нема тут кінця. Немає краю. Вітер теплий і м'який пливе і топче по ланах, білі хмаринки, ніби лілеї блакитного велетенського ставу, підбарвлені легко сонцем, пливуть і десь там западають за чорну стіну далекого дубового лісу. І як не йти в таку годину в поле? Як не любити його?»

Мабуть, найнапруженішим місцем роману є смерть героїні. Вона подається як протиприродне явище, тому що на дворі панує весна: «Надворі цвітуть сади. І вдень дихає пареним... вітром...».

Художня деталь відіграє в романі особливу роль. Вона відзначає особливі моменти життя героїв. Наприклад, розглянемо таку

художню деталь, як образ Божої Матері. У. Самчук суміщає образ Марії з біблійним персонажем — Марією, матір'ю Ісуса Христа. Їхня подібність, звісно, незначна: вже в присвяті У. Самчук пов'язує велич героїні, у першу чергу, з материнством. Зустріч Марії з Богородицею відбувається в церкві. Саме Божої Матері героїня черпає спокій, радість і силу. Уже згодом, коли Марія виходить заміж за Гната, у життя героїні знов входить Богородиця: «Благословляли шлюб непаристими образами. Не було часу поїхати та купити паристі. Один образ — Мати Божа Молошна (знову натяк на материнство), другий — Ісус Христос, менший розміром, а це недобрий знак». Вона, очевидно, стає певним попередженням про уникнення фатальної помилки і, напевно, першого знайомства з бідою. Невдовзі помирає Романьо — перша Маріїна дитина. Незважаючи на це, священник радить жінці перейняти від Святої Матері уміння витримати горе. Згодом, йдучи від Гната, вона забирає із собою ту шлюбну ікону. Після пожежі з усього Маріїного майна були врятовані діти, Гнатові мати та ікона Богоматері. Ту ж саму ікону розстрілює Максим, а його мати почувається так, начебто вбили саме її.

7. «Мозковий штурм»

Доведіть, що образ Марії є символічним образом України. (*Україна, як і Марія, багатотраждальна, терпляча, працююча*.)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Що уособлює образ Марії? (*Це символ материнства, України, матерів, що загинули під час голодомору, уособлення долі роду.*)
- ▼ У чому особливість зображення образу Марії? (*Це образ і піднесений, і земний: образ-символ і в той же час образ типової селянської жінки.*)
- ▼ Які етапи становлення цього образу ви можете виділити? (*Етапи її становлення збігаються з частинами книги: перший — щасливий етап життя, коли є надії кохання, на щасливий шлюб. Перший шлюб з Гнатом. Це — становлення Марії-жінки. Другий етап — це боротьба Марії за своє щастя, виховання дітей. Це — становлення Марії-матері. Третій етап — боротьба за виживання за часів «нової влади». Це — етап формування національно-самобутнього характеру Марії — багатотраждальної, нескореної.*)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Скласти анкету Марії.
- ▶ Індивідуальні випереджувальні завдання.

Підготувати реферати на теми:

1. «Друга світова війна і участь у ній українських письменників».
2. «Активізація патріотичної тематики, героїчного пафосу».
3. «Збагачення літератури новими жанрами».
4. «Українська література в еміграції».
5. «Засилля соцреалізму в мистецтві повоєнного періоду».
6. «Продовження репресій проти українських письменників».

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Чим вас вразив образ Марії?
- ▼ Чи можна сказати, що він типовий і для нашого часу?
- ▼ Які риси цієї жінки потрібно виховати у собі обов'язково? Чому?

Українська література 1940–1950 рр.

УРОК № 70

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І УЧАСТЬ У НІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ. АКТИВІЗАЦІЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ, ГЕРОЇЧНОГО ПАФОСУ. ЗБАГАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ НОВИМИ ЖАНРАМИ. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ЕМІГРАЦІЇ. ЗАСИЛЛЯ СОЦРЕАЛІЗМУ В МИСТЕЦТВІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ. ПРОДОВЖЕННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Мета: ознайомити одинадцятикласників із літературним процесом 40–50-х років ХХ ст.; розвивати навички роботи з джерелами, уміння систематизувати зібраний матеріал, вміння виступати перед аудиторією, усне мовлення школярів; виховувати любов до Батьківщини і відповідальність за долю народу.

Обладнання: портретна галерея письменників, які брали участь у Великій Вітчизняній війні; книжкова виставка їхніх творів.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

1. Бесіда

- ▼ Символом чого є образ Марії в романі? *(Це — символ материнства, України, матерів, що загинули під час голодомору, уособлення долі роду.)*
- ▼ У чому особливість зображення образу Марії? *(Це образ і піднесений, і земний: образ-символ і в той же час образ типової селянської жінки.)*

- ▼ Назвіть етапи формування образу Марії. (*Перший — щасливий, коли є надії кохання, на щасливий шлюб. Це — становлення Марії-жінки. Другий етап — це боротьба Марії за своє щастя, виховання дітей. Це — становлення Марії-матері. Третій етап — боротьба за виживання за часів «нової влади». Це — етап формування національно-самобутнього характеру Марії — багатостраждальної, нескореної.*)

2. Зачитування складених учнями анкет Марії

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Унаслідок репресій 30-х рр. українська література зазнала величезних втрат, тому в 40-і роки вона увійшла морально розгубленою й фізично знекровленою. Але випробування не скінчилися. Україна опинилась в епіцентрі Другої світової війни, на її території точилися жорстокі бої, вона несла тяжкі людські та матеріальні втрати. «Вогненні сорокові» — так закарбувалося в пам'яті покоління воєнне лихоліття.

Черги добровольців біля військоматів — це вражаюча реальність тієї грізної доби. Ворожа навала здійняла могутню хвилю патріотичного поривання. А чи розвивалася в той грізний час література? Як сказав хтось із великих: «Під час війни музи мовчать». Чи справді це так? Про це ми дізнаємося сьогодні на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Орієнтовний зміст повідомлень. (Бажано, щоб зміст учнівських рефератів охопив запропоновану нижче інформацію.)

1-й учень. Українські письменники й поети взяли активну участь у боротьбі проти фашизму. Вони були в перших лавах захисників Вітчизни. Через кілька днів після початку війни в приміщенні штабу Київського військового округу добровільно з'явилися Андрій Головка, Іван Ле, Семен Скляренко, Яків Качура, Леонід Первомайський, Павло Усенко, Сава Голованівський та ін. Семен Скляренко у своїх творах згадував: «Ніхто їм не казав, що письменник мусить іти на фронт. Навпаки, їм пропонували «броню» для творчої роботи в тилу. Але вони просили відрядити їх на фронт, бо так наказувало серце, совість, непохитна віра в перемогу...»

7 липня 1941 р. в Києві відбулися збори Спілки письменників України, на яких було організовано три бригади з 50 письменників для роботи у військових частинах, шпиталях, на оборонних підприємствах.

Під час оборони столиці України поет П. Усенко створив «Пісню київських ополченців», яка підіймала бойовий дух захисників Києва. 109 із 200 членів Спілки письменників перебували на фронті. За час війни українські письменники написали понад 120 книжок, збірок, брошур. В основному вони працювали військовими кореспондентами, редакторами дивізійних видань у редакціях майже 50 газет фронтів і армій. Наприклад, у Києві 22 червня 1941 р. вже діяла редакція газети Південно-Західного фронту «Красная Армия», у якій працювали письменники М. Бажан, С. Голованівський, В. Кондратенко, І. Ле, А. Малишко, Л. Первомайський.

31 липня 1941 р. вийшов перший номер газети «За Радянську Україну!», призначену для партизанів. До редколегії газети входили М. Бажан, В. Василевська, О. Корнійчук.

Військовим кореспондентом газети «Красная Армия», потім — «Известий», був письменник і режисер О. Довженко, який добровільно прибув на Південно-Західний фронт. О. Довженко за воєнні заслуги був нагороджений орденом бойового Червоного Прапора.

Реалії того часу по-своєму розпорядилися долями українських митців: Ю. Збанацький і П. Вершигора стали партизанськими командирами, П. Воронько був мінером партизанського з'єднання; Олена Теліга, О. Ольжич, У. Самчук, В. Бирчак активно діяли в русі опору; А. Патрус-Карпатський став офіцером Чехословацького корпусу, І. Багряний, Остап Вишня, Зінаїда Тулуб, Б. Антоненко-Давидович перебували в політичному ув'язненні.

Війна забрала життя багатьох письменників. У перший же день нападу ворога під час бомбардування Львова загинули С. Тудор та О. Гаврилюк. Дужчав терор проти українських діячів на окупованій території. Українські видання в Києві («Українське слово», «Литаври») були закриті, а їхні організатори, зокрема О. Теліга, І. Ірлявський, знищені гестапо. У концентраційному таборі загинув Олег Ольжич. Енкаведисти в Києві позбавили життя письменницю Л. Старицьку-Черняхівську.

Смертю хоробрих загинули члени Союзу письменників України (СПУ) М. Трублаїні, О. Десняк, К. Герасименко та інші. За рідну землю життя віддав кожен четвертий письменник-фронтовик. По смертно прийнятні до СПУ молоді поети-воїни В. Булаєнко, Л. Левицький, М. Шуть та ін.

Тему війни, подвигу й страждань мистецьки освоювали насамперед мобільні художні жанри, насамперед — поезія.

Вся Україна слухала натхненне звучання поетичної «Клятви» М. Бажана. Пружні слова, карбований ритм віршованих рядків, заклична суворість рефрену: «Ніколи, ніколи не буде Вкраїна рабою

німецьких катів», — були почуті й сприйняті людськими серцями. Актуальність твору, його художня цінність виявилися тривкими. 1941 року «Клятва» стала піснею композитора Г. Верьовки, канта-тою Ю. Мейтуса.

Патріотичні твори українських літераторів з'явилися на шпальтах газет уже 23–24 червня 1941 р. У «Правді» було вміщено мовою оригіналу «Ми йдемо на бій» Павла Тичини. Звучали поезії М. Рильського і Л. Первомайського.

Зміцнюються психологічні та епічні основи лірики, ширшає масштаб узагальнень, з'являються народнопісенні, романтичні, символічні образи. У добу лихоліття і героїчного подвигу народу Тичина проголосив: «Перемагають і живуть!» Поезія Тичини теж воювала, мстила, ненавиділа, мобілізувала, окриляла. Назва книги «Перемагають і живуть!» (1943) — влучне визначення помислів і дій народу в роки війни: подолати ненависного ворога, жити й процвітати нашої Батьківщині!

Гнів і ненависть, ніжність і ліричність, філософська заглибленість у проблеми життя і смерті, наступальна сила слова — ознаки творчості П. Тичини періоду війни. У вірші «Весна» (1942) контрастно зіставляється краса весняного квітування і страхіття ворожої окупації: «лащиться трава, квіт-ласкавчик, цвітуть луги — і ручки дітей, яких тевтон вдавив у землю». Погойдування березових хрусталиків нагадує повішених, живцем прибитих на хрест людей. Жертви фашизму кличуть до помсти над ворогом. Смерті й руїні поет протиставляє життєву активність творця. Завжди треба пам'ятати про свій обов'язок перед Вітчизною, перед історією.

Поет повинен наново родитись.
Не тихо догорять, як та свіча, —
не тільки мудрістю в піснях світитись, —
а й бути свідомим свого меча.

Як наказ сприймається поетове: «Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю!» Ворог буде переможений, життя здолає смерть: «А нам перемагають і живуть!» Високопатріотичний вірш «Матері забудь не можу» (1942) побудований як переклик сина з матір'ю Україною, яку фашистські «душать... удави, гнуть к землі, як колосину». Але Вітчизна не здається. Крізь відстань поетові з'являється образ Батьківщини. Звертаючись до метафоричних образів («грозою переплавлюсь, сталлю блиску настанюся!»), автор відтворює психологічний стан людини сміливої, сильної духом, людини, яка готова стати до бою за честь Вітчизни.

Вершиною творчих досягнень Тичини періоду Другої світової війни стали поема «Похорон друга» та вірш «Я утверждаюсь».

«Похорон друга» (1942) — філософська поема, поема-реквієм, явище в літературі незвичайне і формою, і змістом. Своєрідна побудова її дала змогу поетові поєднати індивідуальне із загальнонародним, широкий філософський розмах думки з конкретними реалістичними описами. Це монументальний твір, у якому було синтезовано найсокровенніші почуття, що переповняли кожного патріота. Багатоплановість, поліфонічність звучання оповіді про захисника Вітчизни, котрий недожив, недолюбив, філософські роздуми про смерть та безсмертя, майстерність зображення, ритмічна розмаїтість — ці якості забезпечили невмирущість твору.

Поема «Похорон друга» наснажена високим гуманістичним пафосом, у ній на повний голос звучить мотив унікальної цінності життя кожної людини і водночас підноситься гімн безсмертю народу. Народ безсмертний, і безсмертні герої, що впали за його свободу. В поемі утверджується ідея невмирущості народу, вічного торжества життя:

Усе підводиться, встає, росте й сміється.

Усе в нові на світі форми переходить.

І мертвому тобі — живих нас не убить.

Важко знайти в українській літературі твір, у якому так різнобічно і повно було б висловлено почуття людей тієї епохи, ту глибоку скорботу за жертвами війни разом з непохитною вірою в перемогу і те захоплення, яке, подібно до блискавки, часом проймає нас, коли ми думаємо про те, що буде після перемоги.

Я есть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була, —

такими словами Павло Тичина починає мужній вірш «Я утверждаюсь» (1943). Поетове Я воедино зливається з мільйоннодужим народним Я. Вірш став своєрідним маніфестом героїчного народу, який на вікових історичних роздоріжжях перебув не одне лихоліття. Вислови «Щоб жить, ні в кого права не питаюсь. Щоб жить, — я всі кайдани розірву» підкреслюють незламний дух народу.

Вірш звучить як гімн безсмертній силі й величі народу. Цю головну думку поезії підкреслює рефрен «Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу», повторений шість разів, та метафоричні вислови: «Я сяю, крильми розгортаюсь», «Я життям багатим розсвітаюсь», «Я розвертаюсь». Характеризуючи ворогів, поет, ідучи за фольклорними джерелами, вживає слова зниженого плану («злодюг злодійських», «фашистська гидь», «тобі ж кладу я дошку гробову»).

Однорідні присудки «скликаю», «кличу», «зву» підкреслюють емоційну насагу поетичного заклику до всіх народів бити фашиста нещадно.

Поезія «Я утверждаюсь» сповнена синівської любові до Вітчизни, ненависті до ворога, непохитної віри в перемогу над гітлерівськими розбійниками.

Переживши глибоку душевну кризу, коли Тичина у 20–30 роках боровся із власним талантом, точніше намагався пристосувати його до драматичних умов того часу, поет зігнувся під ворожою тоталітарною системою. І за образним висловом Євгена Маланюка «від кларнета твого — пофарбована дудка зосталась». Проте ще були окремі спалахи генія поета. У період смертельної боротьби проти фашизму талант поета знову засяяв, бо з'явилася змога виявити справжні почуття. У збірці віршів «Я утверждаюсь», створеній у ці буремні роки, читачі знову пізнавали генія. Цим Тичина довів, що поет може творити тільки тоді, коли вільний.

2 - й у ч е н ь. Глибинно національні, що торкають найсокровенніші струни душі, переживання сповнюють цикл А. Малишка «Україно моя»:

Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі,
 Польова моя мрійнице.
 Крапля у сонці з весла.
 Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі,
 Щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла.

Історична тема висвітлена в епічному творі «Данило Галицький» М. Бажана, де ідея єдності народу України перед лицем воєнної небезпеки стає визначальною.

Особливості літературного процесу воєнних літ цілковито залежали від екстремальних умов часу. В українській літературі цього періоду головною стає тема Батьківщини, проте трактована вона була в дусі тогочасної тоталітарної ідеології. Хоча характерними були і спалахи інтимної лірики, яка за силою, щирістю, проникливістю відтворення почуттів, таких як кохання, вірність, жертвність материнської, синівської, подружньої любові, тривога й чекання, по суті, не має собі рівних в поезії як довоєнних, так і повоєнних років.

Зрештою, у багатьох українських поетів є написаний у ті роки бодай один твір, що ввійшов золотим рядком у скарбницю української поезії.

3 - й у ч е н ь. Слідом за фронтовою лірикою з'являлися й епічні полотна. У роки війни фактично народився як письменник —

прозаїк і публіцист О. Довженко. Його пристрасні яскраві оповідання на воєнну тему («Ніч перед боєм», «Стій, смерть, зупинись!», «Відступник», «На колючому дроті», «Мати») здобули широку популярність. Вони друкувались у пресі і читались по радіо. Сповненим драматизму був твір «Україна в огні» (1943 р.) та ін. Саме ця кіноповість викликала незадоволення Й. Сталіна.

Виступаючи на засіданні Політбюро ЦК ВКП (б) із доповіддю «Про антиленінські помилки та націоналістичні викривлення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» (31 січня 1944 р.) Сталін сказав: «Тов. Довженко написав кіноповість під назвою “Україна в огні”». Насамперед дуже дивно те, що в кіноповісті Довженка..., яка мала б показати повне торжество ленінізму, під прапором якого Червона Армія успішно визволяє нині Україну від німецьких загарбників, немає жодного слова про нашого вчителя — великого Леніна.

Кіноповість є антирадянською, яскравим виявом націоналізму, вузької національної обмеженості».

Об'ємніше висвітлення героїчного подвигу народу здійснювалося й іншими письменниками, хоча творів «великої» прози (романів та повістей) упродовж 1941–1945 рр. створено й опубліковано було небагато.

З надзвичайною силою література воєнних років піднесла образ Матері, поєднавши в ньому і тему жінки-матері з її болями, стражданнями, вболіваннями за долю дітей, і тему матері-України, яка чекає своїх синів-визволителів. Цей величний образ відтворено в поезії М. Рильського («Слово про рідну матір»), П. Тичини («Матері забуть не можу»), А. Малишка (цикл «Україно моя»), оповідань О. Довженка («Мати»), Ю. Яновського («Син»), П. Панча («Мати»), В. Козаченка («В дорозі») та творів багатьох інших письменників.

Творчість письменників воєнних літ спиралася на традиції вітчизняних класиків ХІХ століття, на досвід полум'яних гуманістів попередніх епох. Письменники зверталися до народних джерел, фольклору, возвеличували героїчні традиції, утверджували національну гордість.

Література періоду війни піддала осудові всіляку агресію і мілітаризм, затаврувала людиноненависницьку суть фашизму. Вистояти і перемогти — головна об'єднавча ідея народу в той час, вона й сформувала особливу ментальність цієї доби. Для художньої літератури провідною темою стала українська людина на війні, у широкому розумінні — людина і зброя, трагедія і жертвний подвиг, варварство нищення і місія гуманізму й людяності.

Починаючи з другої половини війни, відбувається тематично-проблемне, жанрово-стильове і в цілому реалістичне збагачення художньої творчості, її героя. Література воєнних років здебільшого зосередила свою увагу не на новаторстві та експерименті. Передусім змінилася роль автора, який перетворювався зі спостерігача на свідка та учасника подій.

4 - й у ч е н ь. У повоєнний період на звільненій від ворога території посилились цензурні утиски та ідеологічний нагляд за літераторами. Посилилась боротьба радянської влади з «українським буржуазним націоналізмом».

Зросли і зміцніли молоді письменники воєнного й повоєнного періоду. 1948 р. відбувся II з'їзд письменників України. Проте значно жорстокішим ставав ідеологічний тиск майже на всіх талановитих українських митців. Розгромні постанови ЦК КП(б)У стосувались «Нарисів історії української літератури» та журналів «Вітчизна» та «Перець». Утисків зазнали такі українські письменники, як Яновський, Сенченко, Панч, Сосюра, Голованівський, оскільки у своїх творах вони начебто виявляли ворожу ідеологію. Фінальні роки сталінського режиму характеризувались реакційними утисками літератури й мистецтва.

Всієї правди тогочасного життя письменники розповісти не могли. Заборонено було висвітлювати правду війни, що мільйони людей не повернулися з фронтів, багато стали інвалідами. Усе лежало в руїнах, в усьому відчувалася нестача — нестача хліба, палива, транспорту, шкіл і підручників. У центрі уваги тогочасної літератури було парадне зображення війни, радісне уславлення перемоги. Мажорні нотки звучали й у творах на сучасну тему. Тогочасна література характеризується схематизмом і декларативністю. У суспільстві панувала атмосфера доносів і переслідувань, партійної регламентації духовного, особистого життя людини. Колишні полонені, мільйони людей, котрі перебували на окупованій території, зазнавали утисків і репресій. Естетика соціалістичного реалізму була зорієнтована на «оспівування» світлої радянської дійсності. Літературній критиці була відведена роль ідеологічного цензора, вироки якого часто бували нещадними. Вульгарні трактування стосувалися не лише сучасної літератури, а й класичної спадщини.

У 40-х й першій половині 50-х рр. з'явилося тяжіння до роману-епопеї, творення широкої панорами життя народу. В українській прозі саме в цей час публікують свої романи-епопеї М. Стельмах («Велика рідня»), О. Гончар («Таврія»), А. Головка («Артем Гармаш»), Ю. Смолич («Світанок над морем»), П. Козланюк («Юрко Крук»).

У цих творах тема «людина і народ» розглядалася глибше, ніж у попередні роки. Література повоєнного періоду поповнюється новими жанрами. Поезія поповнилась ліро-епічною поемою, героїчною баладою, віршованою повістю, ліричним циклом і чималою кількістю різновидів лірики, зокрема філософсько-медитативної. У прозі розвиваються як оповідання, так і епопея, набувають поширення історичний роман, художня документалістика, «підліткова» повість, з'являється нове в пригодницькому жанрі. Проте, хоча й були зрушення й окремі досягнення, загальна картина літератури першого повоєнного десятиліття була малоюскравою і схематичною. Великій кількості творів літератури повоєнного часу бракувало активної уваги до людської особистості, не розкривалась у них достатньою мірою й авторська особистість.

У грудні 1954 р. на II Всесоюзному з'їзді радянських письменників у виступах М. Рильського, О. Довженка, О. Гончара, деяких російських письменників було засуджено концепцію «ідеального героя» та прояви лакування дійсності.

Проте панування соціалістичного реалізму й надалі сковували українських митців. Реабілітація торкнулася лише частини репресованих письменників. М. Хвильовий, М. Семенко, М. Йогансен, В. Підмогильний, В. Винниченко та багато інших залишалися забороненими. Замовчувалася й творчість представників української діаспори.

Зміни в літературному процесі України з'являються лише на кінець 50-х рр. у зв'язку з потеплінням суспільної атмосфери після смерті Сталіна та викриттям культу його особи. У літературі того періоду з'явилися гуманістичні тенденції, аналітика та людинознавчий пафос.

Особливістю української прози періоду II світової війни та післявоєнних часів стало співіснування творчості письменників-емігрантів і письменників Радянської України, що впливало і на характер тематики, проблематики прозових творів. Основною була тема воєнної та повоєнної дійсності, що по-різному інтерпретувалася в українській прозі 40–50-х рр.

Популярними жанрами стають оповідання й новела, ознаками яких є документальність, а героями — учорашні робітники, колгоспники, інтелігенти і сьогоднішні захисники Вітчизни: П. Панч (зб. оповідань «Гнів матері»), Ю. Яновський (зб. оповідань «Земля батьків»), М. Стельмах (зб. оповідань «Березовий сік»).

Особливою сторінкою у прозовому літописі війни стають повісті («Повість полум'яних літ» і «Україна в огні»), оповідання («Ніч перед боєм», «Відступник», «Стій, смерть, зупинись!», «На колючому

дроті») О. Довженка. Воєнний доробок письменника — це прозова хроніка героїчних подвигів народу, його трагедії й перемоги. Як справжній людинознавець, він бачить не тільки героїзм людини, справедливість помсти за народне горе, а й досліджує вплив війни на психологію людини. Всебічний аналіз української ментальності подає О. Довженко в автобіографічній повісті «Зачарована Десна», де виразно окреслює національні характери, створюючи узагальнений портрет українця.

В іншій стильовій манері осмислював цю тему Олесь Гончар у своїх перших новелах «Модри Камень», «Весна за Моравою», «Лонка», «Гори співають», романі «Прапорonosці». Воєнні мотиви звучать у повісті кінця 40-х — початку 50-х рр. «Земля гуде», кіноповісті «Партизанська іскра». Їм властивий тонкий ліризм, романтизація героїв у поєднанні з суворою реалістичністю відтворюваних подій.

1943 р. збіркою «Березовий сік» дебютує в українській прозі Михайло Стельмах, майже одночасно стаючи визнаним майстром жанру. Його роман-хроніка «Велика рідня» відповідав основним канонам «соцреалізму», але разом з тим являв собою глибоке дослідження українського менталітету, відновлював перервану традицію жанру роману-хроніки, започатковану прозою XIX ст.

Мовотворчість М. Стельмаха є самодостатнім художньо-естетичним явищем в історії української літературної мови, а народно-пісенність — її важливим джерелом. Саме м'який ліризм, генетично закладений в українській народній пісні, надає епічній оповіді романів М. Стельмаха особливої ліро-епічної тональності.

5-й у ч е н ь. Помітним явищем в українській літературі того періоду стала творчість письменників-емігрантів завдяки новим темам, проблемам, способу художнього зображення. Їм удалося сказати правду про тоталітарну систему, наслідки колективізації. Серед них — Іван Багряний (І. Лозов'ягін), «український Солженицін». Його романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський», повісті «Морітурі», «Людина біжить над прірвою» присвячені людині, яка протистоїть жахливій тоталітарній системі і залишається Людиною. Новаторськими виявились пошуки нової форми для втілення ідеї сильної особистості, що відстоює національне «я», у жанрі пригодницької прози. Документальна вірогідність у поєднанні з емоційністю й експресивністю викладу сприяли світовому визнанню Багряного як письменника-гуманіста. Романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський» були перекладені англійською, німецькою, французькою, італійською мовами і знайомили світову громадськість із жахливою дійсністю в СРСР.

Безкомпромісним борцем з комуністичним режимом виявляє себе Улас Самчук. Заявивши про себе модерновими за формою і за змістом оповіданнями з життя еміграції, зокрема «На старих стежках», він по-справжньому розкрив свій художньо-психологічний таланти у повістях «Марія», «Кулак», трилогії «Волинь», «Ост». Тематика його творів різноманітна: голодомор, насильницька колективізація українського села, боротьба закарпатських українців за незалежність (роман «Гори говорять»). У центрі уваги митця — українець, хазяїн-хлібороб, інтелігент-націоналіст, люди, які обстоюють своє право на людське життя, власний національний світоустрій.

Отже, порівняно з творами цих авторів «радянська» проза, яка постійно була зорієнтована на заклики партії, втрачала і в ідейному, і в художньому плані. Творчість «на замовлення» не сприяла розвитку таланту (напр., творчість А. Головка). Проте вже тоді в українській прозі з'явилася генерація письменників, які спрямовували свій талант на осмислення заборонених раніше тем (Олесь Гончар, І. Сенченко, С. Журахович, А. Дімаров, С. Скляренко, О. Ільченко, Гр. Тютюнник).

Представники української інтелігенції в еміграції намагалися згуртувати всі мистецькі сили навколо єдиного центру. Найяскравішою сторінкою українського літературного процесу 40–50-х рр. було заснування восени 1945 р. мистецького українського руху (МУРу), який об'єднав письменників-емігрантів. МУР вважав, що вся українська література в еміграції має спільне ідеологічне підґрунтя. До МУРу увійшла плеяда талановитих українських письменників — У. Самчук, І. Багряний, В. Барка, Т. Осьмачка, К. Гриневичева, Ю. Клен, О. Лятуринська, Є. Маланюк, М. Орест, С. Гординський, Ю. Шевельов та ін. Об'єднання налагодило видавничу діяльність, у 1946 р. виходив друком альманах «МУР». Але через фінансові проблеми всі його видання були неперіодичними.

Поставлена МУРОм проблема «великої літератури» (таку назву мала доповідь Уласа Самчука на першому з'їзді) закликала письменників служити національній ідеї. МУР об'єднав письменників різних світоглядних естетичних орієнтацій. Усе це спричинило постійну боротьбу різних течій та груп, а надалі й розкол.

Першим виявом такого розпаду стало утворення групи «Світання», яка почала видавати однойменний літературний альманах. Полеміка між МУРОм та «Світанням» та їхніми редакторами тривала близько року. Незабаром масова еміграція за океан спричинила згортання творчої активності, занепад видавництва (тут позначилась і тогочасна грошова реформа в Німеччині).

За океаном 1949 р. українські митці об'єднались навколо Українського літературно-мистецького клубу. А 1954 р. відбулися установчі збори Об'єднання українських письменників «Слово», яке об'єднало всі мистецькі сили в еміграції. В 50-х рр. почала активно діяти Українська вільна Академія наук. За перші десять років її існування вийшло понад двадцять книжок українською мовою, були проведені наукові конференції, диспути, започаткована архівно-пошукова робота.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Бесіда

- ▼ Хто з письменників є яскравими представниками української прози 40–50-х років?
- ▼ Які літературні жанри були найбільш поширеними в літературі воєнних років?
- ▼ Охарактеризуйте тематику української літератури повоєнного періоду.
- ▼ Які проблеми ставили перед собою українські літератори 40–50-х рр. в еміграції?
- ▼ Як естетика соціалістичного реалізму вплинула на літературний процес повоєнного періоду в Україні?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Дати розгорнуту відповідь на питання: «У чому полягають особливості розвитку прозових жанрів у літературі воєнного періоду?»
- ▶ Творча робота «Українська література періоду Другої світової війни — це художня хроніка великої трагедії».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Найбільше мене вразило ...
- ▼ Хочу більше дізнатися ...
- ▼ Мені ця тема цікава (не цікава), тому що ...

УРОК № 71

**О. ДОВЖЕНКО. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ
ШЛЯХ ПИСЬМЕННИКА, КІНОРЕЖИСЕРА,
ЗАСНОВНИКА ПОЕТИЧНОГО КІНО. НАЦІОНАЛЬНІ
ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ПРОБЛЕМИ В ЙОГО ТВОРЧОСТІ.
КІНОМИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА. КІНОПОВІСТІ ДОВЖЕНКА
ЯК НОВИЙ ЖАНР У ЛІТЕРАТУРІ, ЙОГО ХАРАКТЕРНІ
ОЗНАКИ. РЕЖИСЕРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ МИТЦЯ**

Мета: ознайомити учнів із життєвим та творчим шляхом О. Довженка; продовжувати роботу над формуванням навичок самостійної та пошукової роботи, розвивати вміння систематизувати дібраний матеріал, вибирати з нього необхідне; зв'язне мовлення учнів, уміння виступати перед аудиторією; викликати зацікавлення особою митця; виховувати любов до літератури як мистецтва слова.

Обладнання: портрет письменника, книжкова виставка його творів, таблиця «Фільмографія О. Довженка», за можливості фото кіностудії ім. О. Довженка.

Теорія літератури: кіноповість, публіцистичність.

Тип уроку: ознайомлення з особою письменника.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ**

1. Перевірка підготовлених учнями розгорнутих відповідей на питання: «У чому полягають особливості розвитку прозових жанрів у літературі воєнного періоду?»

2. Зачитування творчих робіт: «Українська література періоду Другої світової війни — це художня хроніка великої трагедії»

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Слово вчителя**

— В обрамленні білосніжного сивого волосся скульптурне чоло. З-під злегка зламаних енергійних брів дивляться вдалину сіро-блакитні очі. Погляд довірливий, пильний, вдумливий, уважний. Вольове, напружено-серйозне, мужнє обличчя, вирізьблене

з незвичайною довершеністю. Вражає рідкісне поєднання духовної і фізичної сили, стрункий, з вольовим голосом командира, зі світлою усмішкою дитини. Красивий, мудрий, мужній. Простий, артистично-елегантний. Таким запам'ятався сучасникам Олександр Довженко. А ще, як зазначав О. Гончар, «складалося враження, що творча сила Довженка не має меж. Вічно неспокійний, він жив інтенсивним, до краю напруженим життям. По-моєму, не було такого виду мистецтва або галузі людського знання, що їх не торкнулася б його допитлива, весь час вируюча думка». Із життєвим та творчим шляхом цієї незвичайної людини ми і познайомимось сьогодні.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Виступ учнів із випереджувальними завданнями

1-ша група. Розповідь про життєвий і творчий шлях митця. Учні складають хронологічну таблицю життєвого та творчого шляху О. Довженка.

2-га група. «У поетичній вітальні». Виразне читання віршів про О. Довженка (*див. додаток*).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтерактивна вправа «Шерлок Холмс»

Користуючись власними записами та на основі прослуханого матеріалу, скласти якнайбільше запитань, які мають охопити весь матеріал і врахувати найменші дрібниці. Потім учні зачитують питання і дають на них відповіді.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Прочитати кіноповість «Зачарована Десна», використовуючи «Щоденник подвійних нотаток».
- ▶ Творча робота. Написати есе на тему «Мої роздуми над долею О. Довженка».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ. РЕФЛЕКСІЯ

Закінчити речення.

- ▼ Ознайомившись із біографією О. Довженка, я зрозумів (зрозуміла), що бути неординарною особистістю ...
- ▼ Найбільше мені імponує така риса характеру митця, як ...
- ▼ Складно було...

ДОДАТОК

НА СВІТАННІ

(З циклу віршів про О.П. Довженка)

В кволому серці тліє жарина.
Пульсу повільне биття...
До телефону кличе дружина —
Подруга вірна життя.
Ні, ще не час, ще зарано вмирати —
Мозок думки сплітає,
А за вікном оксамитові шати.
Говорить Каховка. Світає.
Лізуть у небо новобудови,
Гримлять трудові години...
Скільки життя, скільки любові
В хворому серці людини
Рипнула рама...
Свіжість б'є в груди...
Ідуть екскаватори, крають озера.
«Поєму про море» — пишу вам, люди,
Вам, будівникам нової ери!
Про вас нехай знає вся земна куля,
Про велич вашу, а не моє горе...
Я здоровий! Не хвилюйся, Юля,
І щасливий. Синіє Каховське море!

М. Уманець

ДОВЖЕНКО

I

Благословенні води літ,
Літа Десни благословенні
І часу вічного політ
В однім осяянім іменні.
Благословенна срібна твердь
Землі і неба, дня і ночі,
І золоті вогневі очі,
Де обнялись життя і смерть.
Священна чаша доброти
В руках всепільності й любові
І світ, об'єднаний у слові
Краси, і правди, і мети.
Благословенна світлотінь
Судьби в щасливім одкровенні...
І многокрилля покоління
В однім озоренім іменні.

М. Вінграновський

ЗЕМЛЯ

Там, де Псьол
Грайливими потоками
Лагідно торкається землі,
Йшла людина з думами глибокими
В полотняних штанях і брилі.
Йшла босоніж
Навпростець, не стежкою.
У роздолах пахли чебреці,
На сорочці, по канві мережкою —
Сонце гаптувало воронці.
Йшла людина.
Потім зупинилася
І дивилась довго на поля...
От тоді в Довженка й народилася
Знаменита всій землі «ЗЕМЛЯ».

М. Уманець

РЯДОК ПРО ДОВЖЕНКА

Прогримів золотим салютом,
Молодим повесняним громом,
Наче виклик скупим і лютим,
Наче промінь над отчим домом,

Обійнявши весь цвіт нагорний,
Охопивши долини світу,
Сивочолий і мудрозорний,
Наче вийшов із заповіту.

Що там листя із зелен лавра,
І зітхання, і тихі жалі?
Не вмирають твої литаври
І деснянські твої скрижалі.

А вже ті, що тебе поносили
Сонцесяйними доносами
І сокирку несли за плечками,
Записались тепер дружечками!

Толочили на шпальтах преси,
Серце кидали на арену,
Доморощені злі дантеси
Лізуть з спогадами на сцену;

Підбирають як слід цитаточки.
Ерудиція в них і туга,
Так у хату на вогник-цяточку
Заповзає, бува, злодюга.

Завжди днями, як світ, зеленими
Дурноголов росте під кленами,
Цвіль лягає, де круча кручиться,
До таланту — злоба гадючиться.

Але ти у життя за брата,
І для мене, навек єдина,
Світлим перстеном Полікрата
Повертає твоя судьбина;
І розкущується на волі,
І скликає вітри обгінчі,
На вселюдським широкім полі
Український іде Да Вінчі.

Виглядаю тебе за горами.
Хоч заглянеш на вогник з кашею.
Хоч посидим та поговоримо,
Заспіваєм отої, нашої,

Що співалася часто літами,
Що жагою млола груди,
Що з тобою безсмертя питиме,
Як і нас на землі не буде...

Андрій Малишко

ОСТАННІЙ ЛИСТ ДОВЖЕНКА

Прозаїки, поети, патріоти!
Давно опазурились солов'ї,
одзьобились на нашій Україні.
А як не чути їх? Немає сил.
Столичний гамір заважкий мені.
І хочу вже на затишок, і, може,
на спокій хочеться на придеснянський,
і хочеться на мій селянський край.
Пустіть мене до себе. Поможіть
мені востаннє розтроюдить рану,
побачити Дніпро, води востаннє
у пригірці із криниці зачерпнуть.
Нехай гризуть дніпрові гострі кручі
моє зболіле серце. Хай гудуть
чернігівські просмолені ліси.
Пустіть мене в просмолене дитинство.
Бо кожна ніч порипують бори,
і ладаном мені живиця пахне,
і дерева, як тіні предковичні,
мене до себе кличуть і зовуть.
Пустіть мене у молодість мою.
Пустіть поглянути. Пустіть хоч краєм,

хоч крихіткою ока ухопить
прогірклу землю. Звіхолили сни
мій день, і ніч мою, й життя прожите.
Пустіть мене до мене. Поможіть
ввібрать в голодні очі край полинний
і заховать на смерть. Пустіть мене —
прозаїки, поети, патріоти.

В. Стус

Юнацький зір і сивина пророка,
Сльози і сонця незбагнений сплав.
Як небеса, над лісом людських справ
Світилася його душа глибока.
Час від його проникливого ока
Трутизну в мед підступно заховав.
Та він печаль і смерть свою поправ,
Ніч обернув на сяйво оболока.

Д. Луценко

Матеріал для вчителя

В українській культурі ХХ століття навряд чи можна знайти постать величнішу і більш трагічну, ніж Олександр Довженко. Досить складними були стосунки великого митця з офіційною владою: з одного боку, його визнавали, відзначали державними нагородами, а з іншого — Довженків образ постав перед його сучасниками і майбутніми шанувальниками його таланту в одіозно заміфологізованому вигляді, далекому від справжнього творчого портрета митця.

Видатний режисер, письменник, сценарист і педагог Олександр Петрович Довженко народився на хуторі В'юнище, околиці старовинного повітового містечка Сосниці на Чернігівщині, 10 вересня 1894 року в селянській сім'ї.

У різних джерелах називають різні дати народження О. Довженка: 10, 11 або 12 вересня. Згідно з актовим записом у метричній книзі Соборно-Троїцької церкви містечка Сосниця, він народився 29 серпня 1894 року за «старим стилем» — тобто 10 вересня за новим.

Батько й мати були неписьменні. Батько, Петро Семенович Довженко, належав до козацького стану. Сім'я жила не дуже заможна: землі було немало, проте була неродюча, натомість дітей було 14, тому батько «наймався в підводчики та смолярував». Діти в сім'ї швидко помирали, майже всі не досягнувши працездатного віку, тому в згадках про дитинство в уяві Олександра Довженка завжди поставали «плач і похорон». Він любив матір, про яку писав: «Народжена для пісень, вона проплакала усе життя, проводжаючи назавжди».

Вирішальним для характеру творчості майбутнього режисера почуттям стала любов до природи, яка визріла ще в дитинстві: мальовнича Десна, «казкова сіножать» на ній назавжди залишилися для Довженка найкрасивішим місцем на всій землі.

Вчився Довженко в Сосницькій початковій, а потім у вищій початковій школі. Навчання хлопчикові давалося легко — він був відмінником, хоча потім вважав, що це «вчителі самі щось зовсім не розуміють і тому їм здається, що я відмінник...». Загалом, Довженко зростав мрійливим, схильним до споглядальності: життя (тоді йому здавалося) йшло у двох вимірах — реальному і уявному. Пристрасті до чогось одного він не мав, натомість хотів вирізнитися, йому здавалося, що він може все, але «загалом мрії у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису, мореплавства далекого плавання, розведення риб і учительювання».

1911 року вступив до Глухівського учительського інституту (1911–1914). Вступив, бо «мав право складати туди іспити», а ще — бо там платили стипендію 120 карбованців на рік. Серед студентів він був наймолодшим. Там учились навіть ті, хто мав не один рік учительського стажу. Довженкові було важко знайти з ними щось спільне, та й підготовка його виявилась недостатньою. Отже, вчитися було складно, стипендії перші два роки не одержував. Батькові, який дуже хотів «вивчити свого сина на пана», довелося навіть продати десятину землі.

Як пише Довженко в «Автобіографії», тут «з нас готовили учителів — обрусителів краю», а він усе ж таки крадькома здобував заборонені українські книжки (журнал «Літературно-Науковий Вісник», газету «Рада»). Юнак дуже багато читав, малював, брав участь у виставках. В одному із сіл, неподалік від Глухова, організував етнографічний хор. У студентські роки Довженко заявляв про себе як про людину мистецтва, демонструючи при цьому неабиякий талант яскравого просвітителя і культурного діяча.

Після закінчення інституту з 1914 року вчителював. За розподілом Олександра Довженка як молодого фахівця направили до другого Житомирського змішаного вищого початкового училища, де довелося викладати фізику і природознавство, географію та історію, навіть гімнастику. Втім, і за такого розмаїття навчальних дисциплін молодий учитель досить швидко завойовував дитячі серця. Від запропонованої на другий навчальний рік посади інспектора відмовився, потай мріючи учитись далі. Хотів стати художником, брав уроки малювання і сподівався «коли-небудь потрапити в Академію мистецтв хоч вільним слухачем».

Пройшовши за роки Першої світової війни нелегкий шлях духовного зростання від наївного «ура-патріотизму» до розуміння трагедії народу, втягнутого в безглузду війну за чужі інтереси, чиновник дев'ятого класу Олександр Довженко зустрів Лютневу революцію 1917 р. з великою радістю.

«Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів, мов собака, який зірвався з ланцюга, щиро вірячи, що вже всі люди брати, що вже все цілком ясно, що земля у селян, фабрики у робітників, школи в учителів, лікарні у лікарів, Україна в українців, Росія в росіян, що завтра про це довідається увесь світ і, вражений розумом, що осяяв нас, зробить те ж саме у себе», — напише Олександр Довженко 1939 р. в «Автобіографії». І через кілька абзаців скрушно додасть: «...я ввійшов у революцію не тими дверима».

Наступні десять років життя його схоже на пригодницький роман.

1917 року Довженко переїхав до Києва, де спочатку продовжив вчительську кар'єру, а невдовзі вступив на економічний факультет Комерційного інституту. Це був єдиний спосіб здобути загальну вищу освіту, бо його атестат не давав права вступу до інших вузів.

1918 року він стає головою громади Комерційного інституту. Працює в Київському губернському відділі народної освіти й мистецтва, потім його призначають комісаром театру імені Т. Г. Шевченка.

1921–1923 роки — період, коли О. Довженко перебуває за кордоном на дипломатичній службі.

Спочатку він працював у Варшаві при українсько-польській комісії обміну і репатріації полонених, потім був керуючим справ посольства УРСР у Варшаві, щоб 1922 року перебраться до Берліна на посаду секретаря генерального консульства УРСР в Німеччині. Тут здійснилась його мрія вивчити модерне європейське мистецтво. Він покинув нелюбу йому працю в посольстві і, маючи 40-доларову місячну стипендію від Наркомосвіти УРСР, яким тоді керували боротьбисти, учився в приватній мистецькій школі експресіоніста Геккеля. У цей час його виключили з партії нібито за неподання документів на чистку.

У липні 1923 року Олександр Петрович повертається в Україну. За велінням долі він опиняється в Харкові, тодішній столиці України, де одразу потрапляє в товариство харківських романтиків на чолі з Хвильовим. Він досить швидко знаходить й своє місце в колі мистецької інтелігенції і завойовує популярність як художник-карикатурист. Його карикатури (здебільшого політичні) з'являються у газеті «Вісті ВУЦВК» під псевдонімом «Сашко». Працюючи

у «Вістях» на посаді художника-ілюстратора до 1926 року, Довженко бере найактивнішу участь у літературно-мистецьких зустрічах та дискусіях. Він вступає до спілки пролетарських письменників «Гарт» та літературної організації ВАПЛІТЕ.

На тридцять третьому році життя О. Довженка круто змінюється. Він переїздить із Харкова до Одеси, де починає працювати режисером на кіностудії.

Українське кіно тоді лише «спиналося на ноги». 1924 р. виходять перші українські фільми: «Остап Бандура» Володимира Гардіна, «Укразія» і «Тарас Шевченко» Петра Чардиніна. Піднімали крила для лету режисери Юрко Стабовий, Фавст Лопатинський, Микола Надемський, Арнольд Кордюм та інші, актори Марія Заньковецька, Степан Шагайда, Мар'ян Крушельницький, Юрій Шумський. І все ж то ще не було українське кіномистецтво в національному розумінні. Все змінилося з приходом О. Довженка.

Прийшовши в кіно, Олександр Довженко хотів працювати лише в комедії. Він пише комедійний сценарій «Вася-реформатор», яким і дебютував як кінодраматург і кінорежисер 1926 р. Цією комедією було започатковано дитячий радянський кінематограф. Мріючи про оновлення жанру, Довженко зазначає: «У нас комедійних персонажів чомусь позбавляють розуму, а треба зовсім навпаки. Комедійний характер нічого спільного з розумовою відсталістю не має».

Це був цілий кіноуніверситет, у стінах якого молодий режисер виробив свій стиль праці: ставити фільм самому, за власним сценарієм, і третє — фільм має бути односерійним. Цього ж року з'явився короткометражний фільм «Ягідка кохання», режисером і сценаристом якого був Довженко.

1927 року Довженко знімає революційно-пригодницький фільм «Сумка диккур'ера», у якому грає свою єдину за все життя роль кочегара, заявивши про себе як талановитий актор. В епізодичній ролі йому вдається створити привабливий символічно-патетичний образ.

Усі триєдини самовимоги Довженко повністю втілює у кінофільмі «Звенигора», творі наскрізь поетичному. Поява 1928 року на екранах України «Звенигори» була сенсацією. Фантастично-символічний і реальний плани дії, химерно переплітаючись навколо наскрізного героя — шукача скарбу діда Невмирущого, що живе вже друге тисячоліття, відтворювали біографію України, підводили до висновку про надзвичайність її історичного шляху. Тут уперше виявилось оте чисто довженківське почуття вічної краси природи та його козацьке трактування смерті як складника й оновлювача життя. Сценарій до «Звенигори» писали Майк Йогансен та Юрко Тютюнник, що невдовзі по виході фільму був розстріляний. Сам Довженко, уже

через десять літ по забороні «Звенигори», писав: «Звенигора в моїй свідомості одклалася як одна з найцікавіших робіт»; це «прейскурант моїх творчих можливостей»; «я зробив її одним духом — за сто днів», «не зробив, а проспівав, як птах. Мені хотілося розсунути рамки екрана... заговорити мовою великих узагальнень» («Автобіографія»).

Фахівці досі дивуються, як це Довженко зумів на 1799-ти метрах кіноплівки вмістити мало не всю тисячолітню історію України, яку розповідає своїм онукам, Павлові і Тимошеві, символічний дідуган Невмирущий як романтичну легенду про пошуки скарбу, про чвал вершників над Звенигорою, пускання вінків на воду. Це був перший справді національний кіновитвір, яким було закладено основи українського кіномистецтва. Так почалася українська епоха в світовому кіно.

Висока культура може постати тільки як продовження і розвиток минулого. Саме тому в «Звенигорі» і показано Україну від прадавніх часів аж до сучасних письменникові днів. Навколо панувала зневага до історичних традицій, а Довженко дерзновенно заявляє: «Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу є ознакою нікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу». У новаторському фільмі «Звенигора» віртуозно поєднано історію, казково-міфологічну сюжетіку і хроніку громадянської війни, епос, лірику, сатиру і глибинну філософію.

«Звенигора» стала помітним явищем у кіномистецтві 20-х років. Фільм свідчив про розкриття нових граней потужного самобутнього таланту, який зміг узагальнити соціальні процеси тогочасного життя. У цьому фільмі не тільки органічно переплелися героїчна і водночас трагічна історія волелюбного українського народу, «а й всепроникаюча філософська масштабність, не лише невичерпний фольклорний дивосвіт, а й гідний захоплення високий ліро-епос». Митець, ніби перебравши надбаня століть, дійшов висновку: скарби народної поезії повинні відбивати сучасний зміст, сприяти творенню образів нових людей.

Щоб уможливити дальшу працю в кіно, Довженко мусив зробити в другому своєму фільмі «Арсенал» (1929) політичну концесію Москві, змалювавши повстання проти Центральної Ради, яку сам же і захищав 1917–1918 рр.

Стрічка «Арсенал» знята за власною кіноповістю Довженка, написаною 1928 року. Цей фільм є новим етапом у творчості митця.

Історична кінопоема «Арсенал» — це не роман, не повість, не драма. Навіть не спектакль. А трагічна ода, справжня поема. «Арсенал», як і «Звенигора», — епічний твір, який складається

із семи частин (пісень); у змістовно-сюжетному плані кожна з них вирізняється символічністю, поетичністю і динамізмом.

«Арсенал» засвідчив, що митець уже вповні визначив своє творче кредо: фільм позначений чіткістю ідейних оцінок, гостротою проблематики, стрункістю композиції, глибоким осмисленням народної етики й естетики.

У фільмі Довженко торкнувся болючої рани України — поразки УНР. Цим яскраво політичним, пробільшовицьким твором, який недвозначно засуджував ідеологію українського націоналізму, режисер об'єктивно схвалив, підтримав тоталітарний окупаційний режим в Україні. Митець, на жаль, стоїть тут на боці повсталих проти Центральної Ради робітників «Арсеналу». Але це не була кон'юнктура. Безсумнівно, висока художність фільму підводить нас до висновку про щирість його автора. Він так тоді мислив. Успіх «Арсеналу» зумовлений зйомками багатьох кадрів знизу, з переміщенням горизонтальної осі камери, експресіоністичне зображення образів (наприклад, крик Тимоша в останній сцені), використання здобутків художньої фотографії, зокрема Данила Демуцького, поетизація пейзажу, численні кінометафори, прийом гальмування дії психологічними паузами тощо.

За «Арсенал» офіційна критика поставила українського кінорежисера поруч з Сергієм Ейзенштейном та Всеволодом Пудовкіним. З приводу цього Сергій Плачинда сказав так: «Хоча дорога стелилася попереду рівна й широка, проте... він рішуче зійшов з гладенької дороги й крізь нетрі та чагарі заторював власну стежку до вершин. І вже ніщо не могло зупинити сміливця: ні колюче терня, ні скелясті крутосхили, ні глибокі урвища. Він здіймався дедалі вгору і вгору. «Божевільний!» — жахалися одні, що спокійно дибали гостинцем. «Відчайдушний!» — захоплено вигукували інші, які вже готувалися рушити й собі услід за сміливцем. «Щасливий!» — зітхали ті, що через свою кволість, несміливість чи полохливу вдачу не могли йти за першопрохідцем».

Як автор «Арсеналу» Довженко побував на його демонструванні в Москві, Берліні і мав їхати з цією самою метою до Нью-Йорка, але дозволу на це парторгани не дали.

Починаючи від стрічки «Арсенал», Довженко ставить фільми лише за власними сценаріями. Саме він першим в українському кінематографі започатковує, розробляє й утверджує в художній літературі новий жанр кіноповісті, у якому синтезував жанрові ознаки кіномистецтва (динаміка і рельєфність зображення) і прози (епічність і психологізм).

Шедевр світового кіно — кінострічка «Земля» — з'являється 1930 року, виводить українське кіномистецтво на міжнародний

рівень і приносить Довженкові заслужену світову славу. «Земля» здобула заслужене визнання. Саме 1958 року на всесвітній виставці кіномистецтва в Брюсселі найповажніші кінокритики і кінознавці з двадцяти країн до переліку дванадцяти найкращих фільмів світового кіно внесли і Довженкову «Землю».

Основні зйомки «Землі» проводили на Полтавщині, у селі Яреськах над Пслом, що тоді зберегло ще всі ознаки старого українського побуту, з розмальованими хатами й розмаїттям барвистого національного одягу.

— Бувало, блискотить повноводий Псьол при заході сонця срібною стрічкою поміж осокорів та верб і, звиваючись, тихо підкрадається до підніжжя гори, на якій і розкинулись мальовничі Яреськи. А коли засяють зорі на небі, — згадує Петро Масоха, — залунає дівочий голос десь на одному кутку, потім перекинеться на другий, а відтак... до них приєднуються інші голоси, і вже чути над селом цілі співочі ансамблі, створюючи своєрідний багатоголосий оркестр. Тієї зоряної ночі 1929 року яреськівські дівчата співали про кохання, про дівочу долю, про щастя і горе...

Ось на лоні такої божественної природи знімає свій фільм Олександр Довженко. Митець священнодійствував, і це передалось акторам. У «Землі» кожного вражають сцени голосіння в хаті Білоконя, шаленство Хоми, що вкручується в землю, «як хробак», кадри з нареченою тракториста Василя, яка, порвавши на собі весь одяг, у розпачі дереться на стіни. Діди в «Землі» та й у попередніх фільмах — це поетичне втілення споконовічних народних традицій. А чого варта сцена пологів Трубенчихи в той самий час, коли ховають її сина Василя! Є у фільмі й підтекст — головна думка про невмирущість українського народу.

«Земля», яку Довженко проспівав, як птах, — найпоетичніший фільм не тільки його доробку, а й усього українського і світового кіно. Саме після «Землі» утвердилася за Довженком слава першого в світі поета кіно — і сталося це тому, що він подарував людству фільм, органічно пов'язаний з національною сутністю України. Саме цим кінокартина і була небезпечна для більшовицького режиму. Дуже швидко одна за одною в пресі стали з'являтися погромні статті. Наприклад, «Известия» опублікували фейлетон Дем'яна Бедного, у якому той «Землю» назвав «куркульською кінокартиною»:

«Киноштучка «Земля» Ильичу
Была бы не в радость.
Он ее оценил бы брезгливым словом:
«Настоящая гадость!»

Це був удар, який приголомшив геніального кінорежисера: всього за декілька днів він постарів і посивів. «Я хотів був умерти», — визнає Довженко. Та кремлівським можновладцям і цього було замало. Після нечуваного успіху, вже через дев'ять днів після перегляду в Києві та Москві, фільм був заборонений. Можливо, це єдиний в історії світового кіно тріумф за своєю короткочасністю. За те його режисера розпинатимуть ще не раз — і ходіння по муках триватимуть аж до самої смерті.

Та попри все, фільм Довженка «Земля» став одним із кількох центральних і конгеніальних творів «розстріляного відродження». Могутня незбагненна хвиля пшеничного моря під вітром, перша любов у містерійних світлотінях літньої ночі, бездоганне тичининське українське небо з «думами-кораблями» хмар — це могутня поема землі, людині і природі, життю, безмежній вітальній силі і красі України. Смерть обрамлює початок і кінець фільму. Смерть діда під яблунею, сковородинський мирний відхід із життя, що дає своє місце онукам і своєму саду. І смерть насильницька закоханого юнака, зваленого кулею в час його спонтанного радісного танцю. Але життя тут цар — не смерть. Життя котить могутніми океанськими хвилями крізь веселі і зажурені серця людей, крізь золото пшениць, крізь краплі дощу на яблуках, крізь небесну зливу світла. «Земля» — це могутнє мистецьке втілення світовідчуження Розстріляного Відродження — романтики вітаїзму. Вона накреслила власний і незалежний від російського кіномистецтва шлях українського мистецтва фільму. До самого свого дна і ґрунту національна, українська, «Земля» показала, як з органічного власного національного виростає твір вселюдський. Фільм заборонили, потрактувавши його як національно шкідливий, бо він надавав перевагу біологічному над соціальним.

Зневажений політичним звинуваченням за «Землю», Довженко 1930 року в тяжкому стані виїхав зі своїм оператором Данилом Демущим за кордон, їх захоплено вітали в Берліні, Празі, Парижі, Лондоні, де з аншлагом йшов перегляд «Звенигори», «Арсеналу» і «Землі». Успіх був колосальний, преса десятками, сотнями статей захлиналася від пієтетних оцінок. Виник у Довженка благородний намір поїхати в Голлівуд, аби зустрітися з Чарлі Чапліном. Але влада не пустила його в США. Одна паризька кінофірма пропонувала знаменитому кінорежисерові роботу, але тут Довженко і сам собі заборонив: без України він не уявляв собі життя. Та повернення на Батьківщину було важким. З одного боку, Довженко, натхненний на Заході звуковим кольоровим стереоширокоформатним кіно, загорівся і деліав громаддя творчих задумів, про що в листі

до друга пише так: «Мені хочеться жити сто літ сотнями життів, робити це все і бачити, бо це буде більш ніж кіно». Але критикани кон'юнктурники не вгавали і далі розпинали його за «Землю», а їх «цілий табун і риють паршивими рилами» (з цього ж листа). І тоді настала пустка, страшена пустка. Пустка і депресія, про що йдеться в цьому ж листі: «Я... нелюдськи втомився. У мене втомилося серце. Я вже не ходжу так швидко, як колись. І зовсім перестав сміятися». У 36 років Довженко — хвора на серце людина, фізично і психічно знищена.

1932 року, до 15-ї річниці Жовтневої революції, О. Довженко ставить свою першу звукову стрічку — фільм «Іван». У ній кіномитець змішує публіцистику, кінодокументалістику і художній кінематограф: документальні кадри публіцистичного навантаження органічно вводяться в художню канву кінострічки. Цей фільм з особливою силою передає не лише метафоричний образ могутнього Дніпра, а й торкається проблем поміркованого ставлення до цієї національної святині. На тлі поширеної тоді «теорії безконфліктності» виникають і загострюються непорозуміння між самотнім митцем і тодішнім керівництвом Київської кіностудії. Фільм «Іван» зазнає численних несправедливих нападок, його знімають з екрана, а Довженка звільняють з роботи. В умовах партсвавілля він не міг ні писати, ні знімати («Я порожній... повний почуття огиди і безконачного жалю»). І коли йому «порадили» покинути Київ і оселитися в Москві, він у момент втрати душевної рівноваги погодився на це, ще не відаючи, що розлука з Україною — вже назавжди.

Отже, з 1935 року Олександр Довженко працює на «Мосфільмі», куди його запрошують за клопотанням кінодіячів Москви. Готуючись до написання сценарного варіанту «Аерограду», він разом із Юлією Солнцевою та Олександром Фадєєвим здійснює багатомісячну подорож Далеким Сходом.

Наприкінці цього ж року на екрани виходить «Аероград» — стрічка про Далекий Схід, про віру в неосяжний край майбутнього та про невичерпність його природних багатств. Але навіть у цьому оптимістично-соцреалістичному фільмові відчувається потаємна тривога: фільм сповнений передчуття небезпеки майбутньої війни.

На початку 1935 року Довженка відмічено високою державною винагородою — орденом Леніна.

1939 стає роком виходу на екрани героїчної епопеї «Щорс», поставленої на Київській кіностудії. Як і в «Арсеналі», у цій картині вдало поєднуються документальність і алегоричність, героїкоромантичний і сатиричний струмись. Олександр Довженко виступає тут і як філософ, і як літописець, і як історик. Втім, замість

узагальнених алегоричних героїв «Арсеналу» на екран виведено постаті конкретних історичних особистостей, котрі уособлюють український національний характер. Але за всієї історичної достовірності ці образи зберігають романтичний розмах, піднесеність героїв народної епопеї. Стрічку «Щорс» 1941 року було відзначено Державною премією СРСР.

1940 року Довженко поставив документальний фільм «Визволення» про возз'єднання Західної України з УРСР, і цей фільм став однією з небагатьох творчих невдач режисера.

Навесні 1941 року О. Довженком завершено розробку сценарію кіноповісті «Тарас Бульба» за відомим твором Гоголя. Навіть розпочалися зйомки фільму, але війна зупинила їх.

З початком Великої Вітчизняної війни змінюється життя О. Довженка. Він добровольцем іде на фронт захищати рідну землю. Працює в газетах «Красная Армия», «Красная звезда», «Известия». Пише серію оповідань у своїх статтях «До зброї» і «Ворог буде розгромлений» (1941) Довженко закликає письменників, інших діячів культури передавати від роду до роду славу предків, множити її: «Живуть в народній думі великі імена Наливайка, Богдана Хмельницького, Богуна, Кривоноса, Трясила, Кармалюка, — і кличуть до бою за свободу, за життя України, за славу».

Упродовж 1942–1943 років він як політпрацівник і військовий кореспондент працює в самому вирі воєнних подій — на Північно-Західному, Сталінградському, Воронезькому фронтах, бере участь у визволенні Харкова і Києва. Водночас активно пише кіносценарії, статті, нариси, оповідання, виступає по радіо, плідно ставить документальні фільми «Битва за нашу Радянську Україну» (1943) та «Перемога на Правобережній Україні і вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1944) (у співрежисурі з Ю. Солнцевою та Я. Авдієнком). До матеріалу цих картин, відзнятого операторами в різних військових частинах, у радянському тилу, у тилу супротивника, у партизанів, Довженко додає кадри німецької кінохроніки, що посилює драматизм сюжету, подій картини. Тут митець проявляє себе як віртуоз монтажу і карбованого дикторського тексту.

У 1942–1943 роках ним написано кіноповість «Україна в огні», у 1944–1945 роках — «Повість полум'яних літ», оповідання «Ніч перед боєм», «Відступник», «Стій, смерть, зупинись!», «На колючому дроті». Твори Довженка в цей час друкують і українською, і російською мовами, їхні великі накладі разом зі зброєю відправляють на фронт.

У жанрово і тематично різнобарвному творчому доробку О. Довженка періоду війни на перший план виступає українська

проблематика. Будучи від природи надзвичайно вразливим, митець із перших днів війни стає особливо уважним до найскладніших і найтрагічніших моментів воєнної дійсності. О. Довженко перший і єдиний у тогочасній літературі робить найрішучіший крок: тема долі українського народу стала домінантною в його творчості періоду війни, що викликає невдоволення критики, яка надавала творам Довженка не етнокультурне, а соціально-політичне забарвлення.

Над своєю «Зачарованою Десною» письменник почав працювати ще 1942 року. Та й його «Щоденник», що є на сьогодні своєрідним літописом історії війни і водночас складним і суперечливим філософсько-літературним твором, сповненим тривожними думками і роздумами про фізичні та моральні втрати, які несе український народ.

Цей самий мотив можна знайти і в оповіданнях «На колючому дроті», «Відступник», кіноповісті «Повість полум'яних літ». Найбільше і найвиразніше говорить про це О. Довженко в «Україні в огні» — творі надзвичайно правдивому та сміливому, як на той час.

Саме в роки війни проблема збереження історичної пам'яті набуває найширшого, надзвичайно загостреного звучання. У творі «Україна в огні» Олександр Довженко порушує важливі морально-етичні проблеми гуманізму, патріотизму і довіри до людини. Варто схилити голову перед громадянською мужністю митця, який ризикнув першим в українській радянській літературі показати найтрагічніший період Великої Вітчизняної війни — її самий початок, коли радянські війська відступали, а Україна опинилася під тягарем фашистської окупації. Сьогодні ми знаємо, що Сталін 1943 року заборонив друкувати кіноповість і здійснити екранізацію фільму «Україна в огні». Тоді Довженко зазнав чергових репресій: його позбавили права повернутися на Україну й очолити Київську кіностудію.

У післявоєнну добу (1948) він пише п'єсу «Життя в цвіту», присвячену Івану Мічуріну, і цього ж року ставить кольоровий фільм «Мічурін», який 1949 року здобув Державну премію СРСР. Потім ним було написано кілька кіноповістей: 1949 року — «Прощай, Америко!», 1952 — «Антарктида», 1956 — «Поема про море». 1955 року написана автобіографічна повість «Зачарована Десна».

«Зачарована Десна» стала художньо-філософським осмисленням народного буття, тісно переплетеного з чарівною українською природою. Сам Довженко скромно назвав цей твір «коротким нарисом автобіографічного кінооповідання», хоча значно вийшов

за ці вузькі жанрові межі, створивши повість про сувору правду життя українського села початку ХХ століття. У повісті немає чіткого сюжету з відповідною послідовністю подій. Втім, своєрідність її архітекτονіки не знижує ваги спогадів Довженка про життя, про своє селянське дитинство, красу одвічної людської праці на землі. Зі сторінок кіноповісті звучить віковична народна мораль, сяє глибока селянська мудрість.

Кіноповість «Зачарована Десна» була опублікована в березні 1956 року, і в цей же час завершено «Поему про море» — пам'ятник усім, хто споруджував Каховську ГЕС.

У листопаді розпочалися зйомки фільму «Поема про море», а 25 листопада 1956 року Олександр Петрович Довженко раптово помер.

У «Поемі про море», присвяченій будівникам Каховської ГЕС, Довженко знову повертається до пекучих соціальних та морально-етичних проблем, на які було накладено вето для радянської літератури, такі як: занепад села, втрата історичної пам'яті, зневага до землі, бездуховність, зубожіння людської душі, функціонерсько-бюрократичне ставлення до людини тощо. Цю кіноповість в 1958 року екранізувала Ю. Солнцева, 1959 року фільм здобув Ленінську премію.

1957 року ім'я Олександра Петровича Довженка було присвоєно Київській кіностудії.

1958 року дружина Довженка подарувала екранне життя «Повісті полум'яних літ» (1961) і «Зачарованій Десні» (1964). До речі, фільм «Зачарована Десна» 1965 року було відмічено Спеціальним дипломом XIII Міжнародного кінофестивалю у Сан-Себастьяні (Іспанія).

△ Це цікаво

Олександр Довженко і Варвара Крилова познайомилися і покохали одне одного, коли навчалися у Житомирському вищому початковому училищі ще 1917 р. Обое вродливі, юні (наймолодші з усіх викладачів), обое обдаровані. Розумна, щира і ласкава Варя одразу впала в око серйозному, красивому Олександрові. А покохавши одне одного, і дня не могли жити нарізно, тому незабаром таємно повінчалися в церкві. Розлуку їхню, навіть недовготривалу, тяжко, просто неможливо уявити, та коли вона сталася (Олександр після операції поїхав у Сосницю на доліковування), закохані в листах виливали всю жагу свого нерозтраченого почуття. Ось лише кілька фрагментів одного листа Сашка: «Варюнечко! Дуже скучаю по Тобі. Моє світле сонечко, Варюсю, чудесна, славна дівчинко. Так хочеться

тебе бачити, бути з тобою... Варя! Мила, чудесна голубка. Я гордий, що так безмежно люблю Тебе... Я сумую без Тебе, рідна. А часом, коли туга по Тобі межує з безумністю, я стаю в темряві на коліна і, припавши до узголів'я ліжка, молюсь Тобі. І я бачу Тебе, і туга проходить, міцніє душа, і я засинаю із світлими надіями. Дякую Тобі, що ти є... Цілую Твої ноги. Кохаю Тебе, чиста, світла... Ти чуєш свого Олександрика, Варюсю? Міцно, міцно обіймаю Тебе і цілую Твоє привабливе чоло, твою чудесну голівку... Я ходжу (уявно — Б.С.) з Тобою в саду, я промовляю Тобі слова кохання і хочу Тебе нести на руках... Які в Тебе чудесні руки, і коли Ти торкаєшся ними мого чола, у мене перестає боліти голова. Посидь зі мною, рідна. Я так хочу зблизька, зблизька дивитись на тебе. Ти плачеш? Не треба, Варюсю, не треба, мила. Я осушу поцілунками Твої очі... Засни, моя дівчинко... А коли ти заснеш, я тихо, тихо поцілую Тебе, аби не розбудити... Я не буду спати, я хочу думати, кохати хочу, хочу відчувати Твою близькість. Я безмежно кохаю Тебе і хочу продовжити свою радість. Я Твій Олександрик».

Ось уривок з іншого листа: «Ой, Варю, як я хочу відчутти у себе на руці твою голівку... і цілувати, цілувати без кінця всю тебе, рідну, близьку. Цілувати очі, чоло і волосся, моє ніжне сонечко... Може, ти бачиш мене уві сні... Коли ти спиш, я тебе люблю більше за все. Мені тоді здається, що ти не дружина моя, а моє дороге, чудесне дитя. Цілую тихенько, ніжно, ніжно твою тепленьку ручку в думках. А в мене на руці Твоя обручка...».

Оклигавши, завдяки материним харчам і наддеснянському повітрю, Довженко з молодою дружиною виїжджає на дипломатичну службу до Варшави, а потім — до Берліна. У Варшаві щасливе подружжя користувалось неабияким успіхом: Варвара брала участь у різних благодійних концертах, а на одному з вечорів вона виконувала оперні арії, Олександр — українські народні пісні. Після повернення з-за кордону подружжя приїхало в Сосницю. Два тижні Довженко раював на придеснянських луках: з батьком косив сіно, складав його в копиці, ловив рибу.

Далі був Харків з його бурхливим у той час мистецьким життям. Олександр поринув з головою в малярство і журналістику, а Варя в театр, вчилася на драматичних курсах, сам Лесь Курбас пророкував їй неабияке сценічне майбутнє. Воно, може, так би і сталося, коли б не фатальний випадок 1925 р.: необачний удар веслом по коліні — запалення суглобів — неправильний діагноз і непотрібне, шкідливе лікування від туберкульозу, а як наслідок — інвалідність (не згиналася нога). Одна біда сама не ходить, а веде за собою другу. На нещастя, Довженко невдовзі виїхав до Одеси, де його

причарувала артистка-москвичка Юлія Солнцева. Як не прикро, але Олександр не встояв і... зрадив. У це важко повірити, бо ще вчора писав своїй дружині: «Варю! Глибоко і сильно кохав я тебе. Кохав з усією ніжністю, на яку тільки здатна моя душа... Як і раніше, хочеться ввібрати в себе всю твою рідну, всю твою чудову, ніжну, гарну душу...» Але, на жаль, глибина виявилась неглибокою, а сила — слабкою, душа — не дуже здатною на вірність. То була зрада. І хто зна, чи не саме за це доля незабаром так тяжко його покарала.

А от Варвара, навіть маючи від Довженка сина Вадима і одержавши вигідну шлюбну пропозицію, усе життя до скону любила тільки його і залишилась вірною йому до самої смерті. А коли знайшлася інша, розлучниця, відійшла вбік, аби тільки він був щасливим. І хоч як їй було тяжко і в окупації, і в голодні післявоєнні роки, і як їй було тяжко стягати злиденні карбованці на життєво необхідне щорічне лікування в санаторії, не вийшла Варвара вдруге заміж, бо, на відміну від чоловіка, була однолюбкою.

Цілу поему вірного Кохання з великої літери можна було написати лише за нещодавно виявленими листами Варвари до Олександра Довженка. Ось деякі уривки з чотирьох збережених сином Вадимом листів. «Ніколи, ніколи більше не проситиму, рідний мій, тебе про те, щоб ти повернувся до мене... Ти вільний від мене назавжди, і мій коханий. Ти пробач мені лише в одному: немає у мене сил відмовитися від безумного, нестриманого бажання говорити з тобою в листах... Адже це для мене єдина радість... Я так утомлена, друже мій, пережитою бурею, так знесилена... Були хвилини, коли в усій істоті моїй щось притуплено і дико кричало: «Не йди від мене! Вбий мене, розчави, але не покидай!» О, ніхто і ніколи не дізнається, що пережито було. Не треба, Сашо, рідний мій, знати про це і тобі. Не хочу засмутити твій спокій і порушити безтурботність щастя.

Я люблю життя твоє... о Сашо! З тобою спізнала я в житті моєму стільки чудесних хвилин. Ти дав мені стільки щастя, чи винен ти, друже мій, що не зміг зробити його вічним?.. Ні, Сашунько. О Сашо, мій Сашо! Друже ти мій, безцінний, чудовий. Так безмежно, так палко і безсмертно люблю я тебе! Хай спалю я себе, хай загину в боротьбі із спокусами, хай з глузду зійду, але любить ніколи тебе не перестану, чудесний мій, незабутній... І всюди незмінно я тільки тебе бачу: і в музиці, в шумі хвиль морських, в піснях і в красі оточуючій... У снах і тиші бездумній, у пошуках, поривах, в обіймах і ласках шалених — буде лише вічно жива мрія про тебе, прегарний Сашо мій! Завжди і всюди радістю будеш для мене — дзвінкою і ніжною, тихою і світлою...

Сашунько, Сашо, Сашуля! Зірка моя ти далека, тремтлива! Казка ти моя чудесна! Люблю я тебе, о, як боляче сильно люблю! Скільки пісень і молитов склала для тебе я в душі моїй, Сашо! Прощай, моє сонечко ясне. Прощай, ти, єдиний, бажаний, неповторний! Обіймаю тебе так бентежно, так-палко, так пристрасно. Душу твою стихійну, дивну тихо і благовійно цілую. Варя

А що ж на те все, на той огром ніжності й вірності Довженко? У відповіді на один з листів Варі він, правда, визнав: «Я безкінечно і непоправно перед тобою винен... ти незрівнянно вища від мене».

Коли Варвара дізналася про смерть Довженка, вона, вбита горем, чимдуж побігла до лісу, цілісінький день там блукала і, сплівши вінок з соснових гілок, все промовляла: «Сашко, Сашко!». Подруги знайшли її пізно ввечері з переламаною рукою, привели додому. З цього дня вона помітно осунулась. Після чергової сердечної атаки 1959 р. померла та, що дала світові безприкладний зразок великого серця, якогось надглибинного і надмірного кохання і нечуваної жертвовності. Це була жінка, яка до кінця життя, до останнього подиху залишилась вірною своєму першому почуттю і церковному шлюбові.

УРОК № 72

ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ «ЗАЧАРОВАНОЇ ДЕСНИ», ЇЇ АВТОБІОГРАФІЧНА ОСНОВА, СПОВІДАЛЬНІСТЬ ОПОВІДІ. ДВА ЛІРИЧНІ ГЕРОЇ: МАЛИЙ САШКО І ЗРІЛА ЛЮДИНА. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ, ПОРУШЕНІ В КІНОПОВІСТІ

Мета: познайомити старшокласників зі змістом автобіографічного твору О. Довженка, повторити ознаки кіноповісті; розвивати навички пошукової діяльності, самостійної роботи з додатковою літературою та вміння аналізувати художній твір та образи-персонажі; визначити морально-етичні проблеми, порушені в кіноповісті; виховувати почуття патріотизму, повагу до батьків, історичного минулого.

Теорія літератури: кіноповість.

Обладнання: текст твору, портрет О. Довженка.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Довженко був палким патріотом рідної землі. Через усе життя він проніс любов до своєї маленької батьківщини, до річки свого дитинства — Десни. Про це свідчить кіноповість «Зачарована Десна», твір, який по праву вважається шедевром не тільки у творчості письменника, а й усієї української літератури. Ним автор продовжив традиції Т. Шевченка, І. Франка. Максим Рильський зазначав, що «Зачарована Десна» — це задушевна лірична сповідь, по вінця напоєна любов'ю до рідного краю, до трудового народу, до України...». Отже, сьогодні на уроці знайомимося із змістом автобіографічного твору О. Довженка «Зачарована Десна».

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**Бесіда**

- ▼ Коли і де народився О. Довженко? (1894 р. в с. Сосниця на Чернігівщині)
- ▼ Ким були батьки письменника?
- ▼ Ким він став у житті? (Відомий у світі кінорежисер, сценарист, письменник)
- ▼ Який фільм приніс митцеві світову славу? («Земля»)
- ▼ У яких жанрах працював О. Довженко? (Кіноповісті, оповідання, щоденник)
- ▼ Де похований письменник? Чому?

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Слово вчителя**

— Задум написати такий твір виник у Олександра Петровича ще в роки Великої Вітчизняної війни. Перші записи, які стосуються «Зачарованої Десни», містяться в «Щоденнику» письменника й датовані 5 квітня 1942 р. Довженко того дня написав: «А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у маленькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і доброго було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться! Скільки краси на Десні, на сінокоші і скрізь-усюди, куди тільки не гляне моє душевне око...»

Після Перемоги він продовжує обмірковувати варіанти майбутнього твору. Про це свідчать рядки з листа до рідних: «Згадую хату нашу і веселу воду весняну. Часом, дивлячись у вікно, переношуся думкою на Україну, до Вас да на Десну, да й пливу човном-дубом поміж берегами та поміж лозами і ясокорами, і небо неначе усміхатся мені з далекої невозвратної давнини».

У «Щоденнику» 7 грудня 1945 року письменник занотовує, що мріє написати книгу, яка б «принесла людям утіху, відпочинок, добру пораду і розуміння життя».

Пізніше в одному з листів до матері й сестри Довженко сповіщав: «Пишу одну повість про діда, батька, матір і про все, одне слово, наше союзницьке життя, ще коли я був маленьким». Проте задум написати поему в прозі, в якій оспівати рідний край, його працьовитих, добрих людей був здійснений письменником лише 1955 р. Вперше повість була надрукована у журналі «Дніпро» 1956 р. Ось як про це пише у своїх спогадах «Рік з Довженком» М. Вінграновський: «У журналі «Дніпро» вийшла «Зачарована Десна». Олександр Петрович, дивлячись на той номер журналу, здавалося, не вірив, що так воно й є.

— Миколо, — «л» у нього було м'яке, полтавське, — сідайте і кадруйте мою Десну.

Як він любив цей журнальний номер! Любив тією любов'ю, ім'я якій — страждання».

Окремого видання «Зачарованої Десни» Довженко так і не дочекався. Книга вийшла вже після смерті автора, 1957 р.

Історія літератури знає чимало творів про дитинство, про виховання почуттів. Олександр Довженко зробив у цю скарбницю свій внесок, і його повість про народження великого митця перетворилася на гімн рідному народові, його працелюбству, мудрості, силі, невичерпній життєвій енергії.

2. Робота над змістом твору. Інценування уривків із твору чи виразне читання фрагментів, обговорення

1-й уривок

Від слів: «Любив дід гарну бесіду й добре слово...» до слів «Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час».

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я, — зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах.

— А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

— А бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза. — Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо. А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидалися у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

Найкращою рибою дід вважав линину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а якось неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Казали, він знав таке слово.

Влітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Завдання: створити психологічний портрет діда Семена (добрий дух лугу і риби, любив усе живе, любив гарну бесіду й добре слово, з теплотою і любов'ю відгукувався про людей, був письменний, любив сонце, був схожий на Бога, уособлення народної мудрості, носій національних традицій, символ епохи).

2-й уривок

Від слів «Отак міркуючи, поплакав я трохи...» до слів «Таких більш нема й не буде ніколи ніде».

Отак міркуючи, поплакав я трохи, згадавши страшний суд, подививсь на ластовенят і, згорнувшись у бубличок, жалібно зітхнув. Який маленький лежу я в дідовому човні і стільки вже знаю неприємних і прикрих речей. Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. Неприємно, коли п'явка впивається в жижку,

чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг і червоною дзюбкою скубе за штани. А як неприємно в одній руці нести велике відро води чи полоть і пасинкувати тютюн. Неприємно, як батько приходиться додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд. Неприємно ходять босому по стерні або сміятись у церкві, коли зробиться смішно. І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий — приємно. І приємно обнімати лоша. Або прокинутись удосвіта і побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять, приємно спати в човні, в житі, в просі, в ячмені, у всякому насінні на печі. І запах всякого насіння приємний. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінні. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодким. Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом. І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з людьми. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, проходячи повз нас, казав: «Здрастуйте». І любив, коли дід одказував: Дай бог здраствувати». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця. Любив, їдучи на возі з луку, дивитися, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів — у лузі. Любив плескіт води весняної. І жаб'яче ніжно-журливе кумкання в болоті, як спадала вода весняна. Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки. Любив гупання яблук в саду у присмерку, коли падають вони несподівано в траву. Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плода. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду.

Але більше за все на світі любив я музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав що більш за все я любив слухати клепання коси. Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика. Часом і досі ще здається мені, що й зараз поклепай хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобрішав і кинувся до роботи. Високий, чистий

дзвін коси передвіщав мені радість і втіху — косовицю. Я пам'ятаю його з самого малечку.

— Цить, Сашко, не плач, — приказував мені прадід Тарас, коли я починав чогось там ревити, не плач, дурачок. Приклепаємо косу, та поїдемо на сінокіс на Десну, та накосимо сіна, та наловимо риби, та наваримо каші. І я примовкав, а Тарас тоді, дідів батько, брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера — Дзюбине, Церковне, Тихе, про Сейм. А голос у нього був такий добрий, і погляд очей, і величезні, мов коріння, волохаті руки були такі ніжні, що, напевно, нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти й добро.

— Напораєм сіна та наваримо каші. Не плач, хлопчику.

І я примовкав тоді, потім тихенько, самими кінчиками пальців, одривавсь від землі і зразу ж опинявся на Тихому, на Церковному, на Сеймі. Це були найкращі в світі озера й річки. Таких більш нема й не буде ніколи ніде.

Бесіда

- ▼ Як на вашу думку, з якою метою О. Довженко описує, що любив хлопчик, а що йому було неприємне? *(Цим він підкреслює, що пізнавати світ Сашко почав не з книжок, а з самого життя, з природи.)*
- ▼ Як пояснити, чому саме це Сашкові неприємне? *(Як бачимо, неприємне пов'язане в хлопця зі світом злиднів і страждань, з тим, що руйнує гармонію світовідчуття і світосприймання.)*
- ▼ Чим би ви могли доповнити перелік приємного й неприємного?

3-й уривок

Від слів «Загинуло й щезло геть з лиця землі моє село...» до слів «Чи може бути щось жахливішого в світі?!».

Загинуло й щезло геть з лиця землі моє село не від води, а від вогню. І теж весною. Через півстоліття. В огні теє село згоріло за допомогою партизанам, і люди, хто не був убитий, кидалися в воду, охоплені полум'ям. Згоріла церква, переповнена кричачими людьми. Високе полум'я палахкотіло вночі, тріщало, вибухало глухими вибухами, і тоді великі вогненні пласти соломи, немов душі загблих матерів, розносило вітром в темну пустоту неба. Карателі ганялись по вулицях і городах за жінками, однімали дітей і кидали в огонь палаючих хат, і жінки, аби не жити вже, не бачити, не плакати, не клясти, плигали самі вслід за дітьми і згорали в полум'ї страшного фашистського суду. Повішені дивилися вгору з моторошних шибениць, гойдаючись на вірвочках і одкидаючи на землю

й на воду свої жахливі тіні. Все, що не встигло втекти до лісу, в очерети чи таємні партизанські нетрі, — все згинуло. Не стало прекрасного села. Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей. Одні лише печища довго білили серед попелу.

Горів і я тоді в тім вогні, загинув усіма смертями людськими, звірячими, рослинними: палав, як дерево чи церква, гойдався на шибеницях, розлітався прахом і димом од вибухів катастрофічних. З м'язів моїх і потрощених кісток варили мило в середині двадцятого толіття. Шкіра моя йшла на палітурки і абажури для ламп, валялась на дорогах війни, виутюжена важкими танками останньої війни людства. І сталось так, що я не стримався одного разу і, вигукуючи з полум'я бойові гасла й заклики до лютої помсти ворогам, гукнув: «Болить мені, болить!»

— Чого ти крикнув? — укорили мене. — Що призвело тебе до цього в такий великий час — біль, страх?

— Страждання. Я художник, пробачте, і уява завжди складала мою радість і моє прокляття. Вона раптом зрадила мене. При спогляданні лиха здалось мені на одну якусь мить, що загинбає не село моє, а весь народ. Чи може бути щось жахливішого в світі?!

Бесіда

- ▼ Хто виступає у творі оповідачем? (*Сам письменник*)
- ▼ Яка особливість розповіді виявляється в прослуханому уривку? (*У повісті письменник виступає у двох іпостасях: як автор і як герой твору — малий Сашко. Тому розповідь має двоплановий характер: перший план — це передача вражень малого Сашка, який пізнає світ, а другий план — це роздуми зрілої людини про життя. Цей уривок — другого плану, на відміну від попередніх, які є зразками першого плану.*)
- ▼ Які почуття автора знайшли вираження у фрагменті? (*Це крик душі письменника, який біль усього народу сприймає як свій власний. У цьому епізоді показ кровного зв'язку письменника із своїм народом набуває кульмінаційного звучання.*)

4-й і 5-й уривки

«Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Не був він, як уже можна догадатись по одному його імені і по тому, що тут писалось, ні суддею, ні справником, ні попом. Він нездатний був на високі посади. Він навіть не був добрим хліборобом. Він вважавсь поганим хліборобом. Його розумових здібностей не вистачало на яку складну і мудру професію.

Але, як і кожна майже людина, він мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусіди

забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар. Орудував він косою, як добрий маляр пензлем, — легко і вправно. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша».

«Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила — хто чим дише і чого хоче. Раз батько, розсердившись за дощ, що вона накаркала, попросив Тихона Бобиря, єдиного мисливця на всю округу, застрілити її з шомпольної рушниці. І що ви думаєте? Не встиг ще батько затулити рота, як вона знялась із своєї сокорини й перелетіла за Десну на високий дуб. І хоч Тихон категорично відмовився стріляти не дозволену законом божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно.

Тут читач може сказати, що така ворона нетипова і що дощ міг погноїти сіно і без її каркання, і без дідового кашлю, на основі чисто наукового метеорологічного прогнозу. Я скажу, — так, можливо. Але я й не збиравсь писати про типове. Я описую тільки таке, що було колись на Десні якраз тамечки, де в неї впадає Сейм.

До речі, раз уже мова зайшла про погоду і про мисливця, який відмовився вбивати вищеописану ворону, доведеться описати й самого мисливця. Тільки для повноти картини спробуємо, змалювати його неповторний образ не звичайним способом, а, так би мовити, з точки зору качок, що водились у нашому озері. Зробити це доведеться не так для краси стилю, як для більшої правди, бо він же качок убивав, а не вони його.

— О! Вже кульгає... — кряче було стара качка своїм каченяткам. — Киш у ситняк! Ач, хитається, добра б йому не було...

Каченята миттю ховались хто куди, качка теж непомітно зникала під воду. На озері створювалась тиша. До берега наближався Тихон з рябим мисливським собакою. Якщо, пустуючи серед латаття, каченята робились неслухняні, збентежена мати качка місця собі не знаходить:

— А рятуйте, ціліться! Бачите? Зараз бахне так, що пір'я з когось полетить...

Тихон Бобир дійсно вже цілився з берега.

— Ну, що ж тепер буде? Ой пробочку, пропали ми... Тихо ж бо, кажу, не хлюпайте, бодай ви повиздыхали!.. — крякала качка з розпачу.

Каченята притихали й не рухались... Ніде не шелесне...

Так. Ну, тепер, поки гряне той постріл, ми маємо час розповісти про Тихона зі свого, людського боку. Чоловік він був бідний і тому, аби не витратити зайвих зарядів, мусив зробитися снайпером. Проте

вбивати диких качок йому доводилось нечасто. Чому? Ось чому. У Тихона одна нога не була в злагоді з другою. Вона була значно коротшою, тоненькою і не розгиналася навіть у сні. Внаслідок такої діалектики природи всі качки, нирці, курочки, чайки, все наше птаство впізнавало його ще здалека і ховалось у ситняк або у воду, під латаття. Так чином навіть крива нога і та часом служила гармонії природи, її рівновазі.

Крім того, гармонії природи у великій мірі сприяла і Тихонова рушниця. Вона була така старовинна, що її курок мисливець носив завжди в кишені і надівав його куди слід вже перед самим пострілом. Цілитись Тихон любив довго.

— Ну стріляйте вже, дядьку, — шепочу я Тихонові, а серце завмерло від страху: ну, зараз трахне! — Стріляйте... Он вже випливають... Хіба не бачите... Ну, дядьку!..

Я хутко набираю повітря і перестаю дихати. Від до того чекання роблюся синім. Однак пострілу не відбулося. В самий найвирішальніший момент раптом виявилась відсутність курка. Де курок? Він, певно, одвалився і загубивсь у траві. Довго ми шарили кругом у траві й під кущем, вже сонце почало заходити, — нема курка. Ой який я нещасний! А тут качки розлітались і сюди і туди. Стара теж помітила, що в нас діла погані, й собі випливла з цілим виводком.

— Стріляйте вже, чого поснули! — чути, гукає здалека батько.

— Ні, дядьку, сьогодні не вийде. Курок, мабуть, чи не дома в жилетці забув, — сумно відповів батькові Тихон і закульгав до села.

Бесіда

- ▼ З якою метою письменник уводить образи Самійла й Тихона? (Філософськи осмислюючи дитячі роки, письменник доходить висновку, що саме звідти він виніс любов до праці, до людей, до природи. Що прості хлібороби, такі, як його батьки, як Самійло й Тихін, навчили його, малого, трудитися, творити добро, любити землю і працю на ній. В образі Самійла письменник у художній формі звеличує руки селянина, які символізують працьовитість усіх хліборобів. А коротконогий мисливець Тихон Бобир, що, йдучи на полювання, забув дома курок від рушниці, уособлює добродушність і лагідність селянської натури.)

3. Засвоєння понять теорії літератури

Кіноповість (грецьк. *kineo* — «рухаю») — твір кіномистецтва, сюжет якого порівняно складний, базується на цілій низці подій

і в якому досягається епічна широта охоплення зображуваної дійсності. Разом із тим у другій половині ХХ ст. набуло поширення інше значення цього терміна: наголос переноситься зі слова «кіно» на слово «повідь». Так, кіноповідю називають сценарій, зумисне перероблений для читання (під час переробки вилучаються специфічні кінематографічні терміни, розширюються діалогічні сцени, вводяться ліричні відступи, граматичний теперішній час змінюється минулим тощо). Окрім того, кіноповідю називають повість, що створена зі свідомою орієнтацією на певні кінематографічні прийоми оповіді (подрібнення дії на короткі епізоди, лаконічність діалогу та авторських пояснень, монтажний характер епізодів тощо). Видатним майстром і, певною мірою, першовідкривачем жанру був О. Довженко («Зачарована Десна», «Україна в огні» та ін.).

Ознаками кіносценарію є фрагментарність, монтажна композиція, лаконізм діалогів, динамізм сюжету. Ознаки повісті — епічний принцип зображення життя, метафоричність, авторські відступи, яскраві пейзажні картини. Осягаючи значні пласти реальної дійсності, автор використовує монтажну композицію, яка нагадує окремі кадри, з'єднані між собою в художню цілісність і творчим задумом письменника, і розвитком художньої ідеї. При цьому важливу роль відіграє оповідач, у вуста якого автор вкладає своє бачення життя, проблем, а також ліричні, філософські чи публіцистичні відступи, що є тим містком, який поєднує окремі епізоди-кадри.

4. «Мозковий штурм»

▼ Знайдіть ознаки кіноповісті в «Зачарованій Десні».

Сюжет будується на асоціативних зв'язках між спогадами про дитинство. Їх ланцюг такий: буяння городу, «географічні» межі якого сягають старої повітки й погребні з одкритою лядою, де любив спати дід. Це *перший кадр*. Далі йде спогад про діда, який завершується описом його кашлю-реву (*кадр другий*), від якого малий Сашко ховається спочатку в тютюн, потім — в огірки та у моркву (*кадр третій*). Зображення реакції прабабами Марусини — це *четвертий кадр*. Так цей монтаж замикається просторовою точкою — городом, а в часі — це розповідь-сповідь про дитинство, побудована вільно, невимушено, зокрема тому, що оповідь ведеться від першої особи, у якій зливаються голоси автора та оповідача. Наприклад: «Як ми з батьком і дідом рятували людей, корів і коней, про це можна написати цілу книгу. Це був мій дошкільний героїзм, за який мене тепер, напевно, послали б до Артека. Тоді артеків ще не знали. Давно це діялось». Образ автора дає змогу також поєднати різночасові події, досягнути цим панорамності зображення.

Жанр кіноповісті близький до драми з її динамічними й змістовними діалогами. О. Довженко не тільки майстер живописного кадру, а й чудовий знавець психології, мови свого народу. З цього сплаву народжуються цікаві діалоги, які яскраво розкривають певні риси вдачі героїв: «Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось. Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

- Уже на возі, ой!.. Малого хоч би не брали! Комарі з'їдять!
- Не з'їдять, цілий буде, — сердиться батько.
- Так утопиться в Десні, от щоб я пропала, втопиться!
- Не втоплюся, мамо!
- Невіглас! Упадеш там з кручі в прірву, ой лихо мені!
- Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі... — я трохи не плачу.
- Так косою заріжешся. Кажі, будеш плигати поміж косами?..»

У цьому багатоголоссі — вічна тривога матері за дитину, намагання батька привчити сина до самостійності і Сашкове передчуття святковості сінокосу, захвату від найкращої музики раннього дитинства — клепання коси. І як заключний акорд епізоду — ліричний — авторський відступ у народнопісенному ключі: «Я не оглядаюсь. Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий».

Для яскравості зображення О. Довженко використовує різноманітні зорові образи — у пейзажах, портретах, авторських характеристиках персонажів. Це суттєва ознака жанру кіноповісті. У кожному рядку твору звучить ліризм, романтично-піднесене змалювання людей, подій, природи, авторська схвильованість і захоплення рідною землею і рідним народом.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Заповнення візитівки

Жанр твору. «Зачарована Десна» — це лірична кіноповість автобіографічного змісту.

Сповнена радощів і смутку розповідь письменника про дитинство, відтворення картин дитячого світосприймання, зображення життя наддеснянського села та його мешканців.

Ідея. Заклик любити життя, цінувати й берегти все те прекрасне, що робить людину духовно багатогою й щасливою. Автор утверджує

думку, що митець може сформуватися тільки тоді, коли пізнає історію рідного народу, його культуру й традиції.

Особливості сюжету. Чіткого сюжету і послідовності розповіді в «Зачарованій Десні» немає, бо твір написано не тільки для читання, а й для екранізації. Основну сюжетну лінію створюють оповіді-спогади автора. Спогади є основною формою змалювання життя, композиційним засобом для вираження вражень. Багато авторських відступів, оповідь ведеться від першої особи. Сюжетна двоплановість.

Основний лейтмотив повісті. Гімн людині праці, духовності й красі.

Мова твору. Використання гумору і сатири, прийому контрасту у змалюванні картин життя, багатство тропів і стилістичних фігур.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Прочитати кіноповість «Україна в огні».
- ▶ Виписати цитати до характеристики образів-персонажів «Зачарованої Десни».
- ▶ Творче завдання. Скласти сенкан на тему: «Мої роздуми над “Зачарованою Десною”».
- ▶ Випереджувальне завдання. Підготувати повідомлення на тему: «Історія створення кіноповісті «Україна в огні».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ СУМОК. РЕФЛЕКСІЯ

Закінчити речення: «Зачарована Десна» нас вчить...

(Бажані відповіді: любові до праці, любові до рідного краю, поваги до батьків, любові та бережливого ставлення до природи, чесності, щирості чуйності, спостережливості, працелюбності...)

УРОК № 73

**ПРОБЛЕМИ НАРОДУ ТА ВІЙНИ, ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
В КІНОПОВІСТІ «УКРАЇНА В ОГНІ». НЕСПРАВЕДЛИВА
КРИТИКА ТВОРУ В СТАЛІНСЬКІ ЧАСИ ТА ЇЇ ТРИВАЛИЙ
ШЛЯХ ДО ЧИТАЧА. ДОЛЯ НАРОДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ
АВТОРСЬКОГО БАЧЕННЯ Й ОЦІНКИ,
ПОЄДНАННЯ ЛІРИКО-РОМАНТИЧНОГО,
ВИРАЖАЛЬНОГО НАЧАЛА З ПУБЛІЦИСТИКОЮ**

Мета: ознайомити старшокласників з ідейно-художнім змістом кіноповісті «Україна в огні», висвітлити проблеми, які порушує автор у творі, розвивати вміння працювати з цитатним матеріалом, додатковою літературою, вдосконалювати вміння створювати власне зв'язне висловлювання, підсумовувати й узагальнювати; виховувати інтерес до історичного минулого Батьківщини, повагу до людини — захисника рідного краю, почуття патріотизму.

Теорія літератури: кіноповість.

Обладнання: текст твору, портрет О. Довженка.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Кіноповісті «Україна в огні», про яку говоритимемо сьогодні, судилося не менше випробувань, ніж самому авторові. Уже готова до виходу у світ, вона була порізана в друкарні. Лише інколи в пресі з'являлися уривки з неї. Після смерті Довженка читачі вперше побачили твір лише 1990 року, а найповніше видання вийшло 1995 року. У чому ж причина?

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Перевірка домашнього завдання**

Прослуховування складених учнями сенканів на тему: «Мої роздуми над “Зачарованою Десною”».

2. Літературний диктант за змістом кіноповісті

О. Довженка «Зачарована Десна»

▼ Про кого сказано?

- «...Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною постаттю і що нібито мав чин нижче за генерала». (*Батько*)
- «...Заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись...»
- «..Брав мене на руки і розповідав мені про Десну, про трави, про таємничі озера — Дзюбне, Церковне, Тихе, про Сейм. А голос у нього був такий добрий, і погляд очей, і величезні, мов коріння, волохаті руки були такі ніжні, що, напевно, нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти і добро. (*Дід Семен*)
- «...Її можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі». (*Прабаба Марусина*)
- «...Орудював він косою, як добрий маляр пензлем, — легко і вправно. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша». (*Дядько Самійло, якого прозвали Косар*)
- ▼ Хто про себе говорить: «Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізростало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість...? (*Мати*)
- ▼ Який перший гріх скоїв Сашко? (*Повиривав молоду моркву в горді.*)
- ▼ Яка музика найбільше подобалася Сашкові? (*Музика клепання коси*)
- ▼ Які епізоди свідчать про дитячу фантазію малого Сашка? (*Розмова коней, змалювання яблука того коня з колядки, момент, коли уявою він примушує скотитися з неба зірку тощо.*)
- ▼ Боялася діда Семена й спалила Псалтир... (*мати*).

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— «У цьому оповіданні я якось напівсвідомо, себто цілком органічно, заступився за народ свій, що несе тяжкі втрати на війні.

Кому ж, як не мені, сказати було слово на захист, коли отака велика загроза нависла над нещасною моєю землею?». Такий запис зробив О. Довженко у своєму «Щоденнику» про кіноповість «Україна в огні». Як же створювався твір? Що підштовхнуло автора до його написання?

2. Виступ учня із випереджувальним завданням «Історія створення кіноповісті»

Як уважають довженкознавці, кіноповість «Україна в огні» була розпочата в часи відступу, що задум написати сценарій про покинуту ворогам Україну в Довженка з'явився тоді, коли він довідався про здачу німцям Києва. Написана по гарячих слідах, вона вражає невідступною правдою, щирістю й болем за долю України та її народу.

Окремі епізоди з твору були перекладені російською мовою й надруковані в журналах «Литература и искусство» і «Знамя». Микита Хрущов, із яким письменник був у дружніх стосунках, з уст автора почув ще й рукописні частини. Вони дуже сподобалися йому, він хвалив Олександра Петровича і радив писати ще гостріше, бо розумів, що сила твору — у його правдивості. Коли влітку 1943 року у прифронтову смугу приїхали з виступами відомі письменники й актори, Хрущов запропонував Довженкові прочитати присутнім свій твір. Тоді ж «Україну в огні» в Довженка вкрали. Він був упевнений, що це справа рук заздрісників і що вони знищили рукопис. Та виявилось, що рукопис не знищили, а як компромат проти Довженка піднесли самому Й. Сталіну.

Довженко по пам'яті відновлював твір, друкував уривки з нього в журналі «Смена», а вже почали ширитися чутки, що Сталіну, який ознайомився із рукописом твору, він не сподобався. Більше того, вождь невдоволений цим твором. Про те, що було далі, читаємо на сторінках «Щоденника».

26. 11. 1943 р.

«Сьогодні узнав тяжку новину: моя повість «Україна в огні» не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постанови... Тяжко на душі і тоскно. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи... Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, вона нікому не потрібна і ніщо не потрібно, крім панегірика. Блюстителі партійних чеснот, чистоплюї і перевиконавці завдань бояться, щоб не збаламутив я народ своїми критичними висловлюваннями...»

31.01.1945 р.

«31 січня 1944 р. мене було привезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття й окривавлені частини моєї душі було розкида-

но на ганьбу й поталу на всіх зборищах. Усе, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене. Я тримався рік і впав. Моє серце не витримало тягара неправди й зла. Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої малості».

Отже, коли на Тверському бульварі було зібрано О. Корнійчука, М. Бажана, М. Рильського й О. Довженка, то Максим Тадейович здивовано запитав присутніх:

— Чого це нас усіх запрошують до Кремля?

— Через мене... — передчуваючи своє лихо, відповів Довженко.

Доповідь Сталіна рябіла звинуваченнями і в націоналізмі, й у перекрученні історії, і в аморальності головної героїні Олесі... Геніального режисера кремлівський диктатор звинувачував у ста смертних гріхах, передусім — у ревізії ленінізму та політики Комуністичної партії. «Україну в огні» назвали ревізійністським, націоналістичним, антирадянським твором, виявом вузької національної обмеженості автора, який насправді сказав гірку правду і про колгоспну систему, і про Червону армію, і про органи внутрішніх справ. У своєму творі Довженко таврував колгоспний лад передусім не за те, що він призвів багатого колись українського хлібороба до крайньої межі зубожіння і безправ'я, а за те, що вбив у людях гідність і почуття національної гордості. У доповіді Сталіна це названо «нахабним глумлінням з правди», а самого Довженка — «куркульським підголоском і відвертим націоналістом».

«Геніальний» Михайло Чіаурелі, друг Берії, п'ятикратний лауреат Сталінської премії, «науково довів», що твір Довженка — «антирадянська акція».

Після засідання М. Чіаурелі повчав О. Довженка: «Ти вождю пожалів 10 метрів плівочки. Ти жодного епізоду в картинах йому не зробив. Пожалів! Не хотів зобразити вождя! Гордість тебе заїла, от і погибай тепер...». Він зневажливо звертався до Довженка: «Ти-и!» й ділився власним досвідом: «Ти працюй, як я: думай, що хочеш, а коли робиш фільм, розкидай по ньому те, що люблять: тут серпочок, тут молоточок; тут серпочок, там молоточок, там зірочку». У «Щоденнику» про цей епізод читаємо: «Тут “перший маестро” почав навіть показувати мені, як саме треба розкидати серпочки і молоточки, від чого я трохи не провалився в землю від обурення, розпачу й огиди».

Почалася розправа.

Були й такі, що радили трішечки переробити твір, наприклад, щоб письменник заставив Олесю «виконати свій інтернаціональний обов'язок» — віддатися росіянинові чи грузинові, а не українцеві, а для цього досить маленької корекції: «Ви зробить Кравчину

росіянином, Олександрі Петровичу, тоді дуже багато стане на своє місце. Повірте, що ваш сценарій виправити — раз плюнути... Коли ж вирішите облишити річ, поставити на ній хрест, це буде розцінено як ваша впертість і приховування твору для історії. Мовляв, придушили мене, а я ось почекаю, історія мене виправдає. Це було б неправильно і вельми небезпечно з вашого боку»

До цькування О. Довженка доклали рук і українські письменники. О. Корнійчук за завданням Сталіна навіть попідкреслював у рукописі крамольні місця, а М. Бажан, будучи на той час заступником Голови Ради Міністрів УРСР, не тільки не став на захист колеги, а ще й зловтішався: «Повалено тебе, Сашко, і вже ти більше ніколи не підведешся». Рильський же й захищати, особливо О. Довженка, не смів, бо сам був зацькований, загнаний погрозами в глухий кут.

Отже, «Україна в огні» — це крик болю, це вразлива реакція на фашистську навалу. Письменник не оминає гострих проблем, устами своїх героїв він запитує самого вождя, як же сталося, що «не б'ємо ворога на його території»? Автор зображує не тільки героїзм людей, а й великі трагедії, намагається осмислити болючий моральний вплив війни на людину.

3. Робота в групах

1-ша група. Проблеми народу та війни в кіноповісті.

2-га група. Проблема історичної пам'яті в кіноповісті.

3-тя група. Що засуджує автор у творі?

4-та група. Поєднання в кіноповісті лірико-романтичного, виражального начала з публіцистикою.

4. Звіт груп про виконану роботу

1-ша група. Проблеми народу та війни в кіноповісті

«Україна в огні» — це розповідь про простих людей, які понесли найтяжчі втрати на війні, не отримуючи за свій повсякденний нелегкий героїчний труд ні чинів, ні орденів. Письменник зобразив велику внутрішню силу рідного народу, його нездоланність та незламну волю, прагнення до боротьби з ворогом в ім'я перемоги. О. Довженко зображує і народне горе, і страждання, й історичні подвиги, відверто висловлює свій біль за рідну Україну, яка прийняла на себе перші удари загарбників, найстрашніші і найбільші битви відбувалися на її полях, і вся вона палала у вогні та стражданнях. Ці картини з жалем і болем, а ще більше з жагучою ненавистю до ворогів змальовує автор: «Горять жита на многі кілометри, палають, топчуться людьми, підводами... Ревуть аероплани. Мечуть бомби. Розсипаються вершники по полю, мов птиці... Крик, і плач, і височенний зойк поранених коней».

Раптова навала ворога, відступ, евакуація, нехватка зброї породили розгубленість не тільки серед цивільного населення, а й у військах. Сини Купріяна Хуторного, одного з героїв кіноповісті, стали дезертирами, повернулися додому і виправдовувалися перед батьком, говорячи: «У нас, тату, генерал пропав. Застрелився, бодай його сира земля не прийняла. Розгубилися ми... Мости, тату, зірвані. Плавати не вміємо».

Війна привела в рух усю Україну. Тисячі біженців, переважно жителів міст, їхали на схід. А селяни, прив'язані «тисячолітніми узами до землі», не могли всі виїхати, тому дивилися услід від'їжджаючим і говорили: «А куди ж вони ото їдуть, бодай їм добра не було! Щоб вони бігли й не переставали! Та нащо ж їх везуть машинами? Може б, машини та на щось інше пригодилися!»

Ті ж, що їхали в тил, питали один одного: «Слухайте, чому вони не тікають? Ви бачите? Вони не тікають?»

— Ну, ясно. Чого ж їм тікати? Вони ждуть німців».

Цим епізодом автор показує ще один трагічний наслідок війни, який переживатиме народ ще довгі роки по війні, — розкол нації зсередини. А з наближенням фронту іще більше поглибилася прірва між тими, хто їхав у тил, і тими, хто йшов чи залишався: «Пролітали вантажні машини різних снабів, военторгів, управлінь, постачань. Холодні, злі шофери, здавалось, не бачили нічого на дорозі. Не бачили й пасажири. Чимало серед них було нікчемних людей, позбавлених глибокого розуміння народної трагедії. Недорозвиненість звичайних людських відносин, скука формалізму, відомствена байдужість чи просто відсутність людської уяви і тупий егоїзм котили їх на державних гумових колесах мимо поранених».

Але найстрашніше було те, що «державні діячі середньої руки», втікаючи самі, звинувачували інших у паніці, приховували правду. Василь Кравчина, почувши розмову голови виконкому одного містечка, Н. Лиманчука, з двома дівчатами про відступ, з гіркотою вигукнув їм: «Тікайте, сестри мої, тікайте. Бо прийдуть німці, понівечать вас, заразять хворобами, поженуть у неволю, а цей незгораємий шкаф, — показав Василь на голову, — що збирається тікати, повернеться потім та й судитиме вас за розпусту».

Так і сталося потім з героїнею твору — Христею й сотнями інших дівчат, яким довелося пройти всі кола фашистського пекла, а потім іде й постати перед судом холодних та бездушних «незгораємих шкафів», які вирішили, що саме вони — провідники державної політики, лінії партії.

Довженко показує також, що довелося пережити тим, хто залишився на території, окупованій ворогом: їх примушували і орати

замість коней та волів, і віддавати найкращих юнаків та дівчат у Німеччину на каторжні роботи, зазнавати принижень, гинути у вогні пожеж, під дулами фашистських автоматів, на шибеницях. Ось лише один з таких страшних епізодів, змальованих у кіноповісті. Ернст фон Крауз, переслідуваний партизанами, погано спав. Розплата за це була страшна: «Сотні нещасних людей, розстріляних, покалічених, з вирізнаними на грудях і на лобі зірками, згоріли тієї ночі в селі, замкнуті в палаючих клунях і церквах. Розплатилися за німецький хворобливий сон тяжкими муками у вогні українські діти».

Безмірною була й трагедія рядових воїнів, які прийняли на свої плечі увесь тягар битви за рідну землю. Цих боїв не витримували ні звірі, ні птахи, ні плазуни: «Такий страшний був світ у бою. Одна лише людина могла витерпіти бій...»

А ось і опис самого бою: «Повітряні хвилі й буйні завихрення од пролітаючих великих снарядів і вибухів мін зривали людей з землі, крутили їх угорі, як осінній лист, і кидали на землю.

Все повітря прийшло в шалений рух, все воно, вся атмосфера звучала, ревла, вибухала, кричала і гриміла тисячами громів. Повітря горіло. На бійцях загоралися сорочки.

...Сім раз сходилися бійці з противником. Сім найтяжчих німецьких атак одбили вони вщент, в порох, в дим. Тридцять шість ворожих танків палало вже перед ними і возносило до неба грізну їхню славу. Труп ворожого лежало між танками множество».

Письменник захоплюється мужністю своїх героїв, прославляє їх подвиг у віках, хоч серце його при цьому обливалося кров'ю за марно втраченими силами і життями: «Як билися люди! Немов цілі століття незламної упертості і бойових щедрот розкрилися раптом в Вернигорах, Труханових, Вовках і Якимахах. Рідна батьківська земля умножила їх гнів і силу бойового запалу. Вони немов уросли в землю, і коли німці були вже зовсім близько, вони встали як один і пішли в атаку якраз проти середини грізного німецького валу».

Зникли з лица землі чудові українські пейзажі. Натомість «димом сходили обрії. Вогняні вали з громом і гуркотом не один раз перекочувалися із сходу на захід і з заходу на схід. Мертві танки чорніли на полях грізними своїми тушами, неначе вимерлі страховища в пустелі. І куди не поїхати, куди не піти, — всюди несло духом непохованого людського трупу. Міновані нескошені поля були сповнені зловісних таємниць».

А улюблена Довженкова ріка «...була збезчещена, згвалтована і спотворена ворогами.

Вода текла в ній каламутна й кривава, з дохлою рибою, трупами й іншими останками страждань... І грязь, і каламуть, і кров у річці, і смерть! Це була вже не річка, а стік нечистот».

Сталін звинувачував О. Довженка в тому, що він духовно роззброював народ у боротьбі з фашизмом. Та сцени кіноповісті говорять зовсім протилежне. Взяти хоча б ту, у концтаборі, де Лаврін Запорожець завдяки незвичайним зусиллям піднімає полонених проти ворога й веде їх, беззбройних, у бій. І перемагає.

А ще митець підносить питання про виховання відповідальності буквально кожного бійця за долю народу, долю Вітчизни. Письменник нагадує кожному солдаткові, що його завдання — не власний порятунок, а визволення народу з фашистської неволі. Справжній воїн має відчувати сором перед жінками, дітьми, старими, яких лишає на поталу ворогам, мусить усвідомити, що від нього весь світ чекає звільнення від фашистської чуми. І такі почуття виникають у Кравчини і бійців. Слова письменника-патріота виховували, кликали до перемоги. І були дуже своєчасними, бо народилися у важкий період відступу.

Отже, письменник у кіноповісті «Україна в огні» з переконливою прямою і великою художньою майстерністю розкрив трагедію українського народу в найбільшій світовій війні. Висновок може бути лише один: таке не повинно повторитися!

Проблема історичної пам'яті в кіноповісті

О. Довженко в кіноповісті не тільки уславляв героїзм народу, а й порушував важливі суспільні й моральні проблеми. Однією з них є проблема історичної пам'яті. Митець болісно роздумував про майбутнє нації, і цей біль ятрив його душу.

Проблема виховання молоді, на глибоке переконання автора, — одна з найважливіших. О. Довженко не погоджується з довірливими методами виховання молодого покоління, якого не вчили історії своєї Батьківщини — України. Бо без освічених, добре вихованих молодих людей, які будуть вивчати і знати історію своєї країни, щоб робити її сильнішою, могутнішою, не може існувати жодна по-справжньому цивілізована країна. О. Довженко писав: «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців». З боєм письменник констатує: «Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимсь забороненим, ворожим і контрреволюційним, — це Україна. Другої такої країни на земній кулі немає». Ось на цьому наголошує письменник. Він вірить, що такі жорстокі уроки історії не пройдуть даремно.

У відмові від історичної пам'яті письменник вбачає й причини зрадництва і говорить про це у відвертих авторських зверненнях до читача. Ці слова звучать гнівним обвинуваченням державній політиці за виховання молоді: «У грізну велику годину життя свого народу не вистачило у них (зрадників) ні розуму, ні великості душі. Під тиском найтяжчих обставин не одійшли вони на схід зі своїм великим товариством, що йому потім судила доля здивувати світ своїми подвигами. Звиклі до типової безвідповідальності, позбавлені знання урочистої заборони і святості заклику, мляві їх натури не піднялися до висот розуміння ходу історії, що кликала їх до велетенського бою, до надзвичайного. І ніхто не став їм у пригоді з славних прадідів історії, великих воїнів, бо не вчили їх історії. Не змогли й близькі рідні герої революції, бо не шанували їх пам'ять у селі. Серед перших ударів долі загубили вони присягу свою, бо слово «священна» не дзвеніло в їхніх серцях урочистим дзвоном. Вони були духовно беззбройні, наївні й короткозорі». Як бачимо, письменник наголошує на тому, що з людини-безбатченка ніколи не виховати патріота, відданого й мужнього.

Довженко багато розмірковує над причинами морального падіння деяких своїх співвітчизників. 24.06.1942 р. в «Щоденнику» він записав: «У Білгороді вісімдесят процентів молодих жінок повиходили заміж за німців. Ми будемо їх карати за це. Ми не порвемо на собі волосся, не згоримо від сорому, не подумаєм над своїм убозтвом у справах виховання, ми розстріляємо зрадників і безбатченків, яких ми самі наплодили.

Тема для оповідання разюча. Це драма наших днів. Драма нашої епохи. Це ще дуже небагато хто розуміє».

У зрадництва багато причин. Одна з них — «нікчемне, погане виховання молоді, хамська образа виховання дівчини, нехтування жіночої природи, неповага до неї, грубість, позбавлення смаку, мод, елегантності, хороших манер» (29.06.42 р.).

Але основна причина, на думку Довженка, лежить глибше. Ця причина — у національному нігілізмі, повній відсутності патріотичного виховання. Про таку ахіллесову п'яту українського народу знають навіть вороги. Німецький офіцер Ернст фон Крауз говорить своєму синові: «Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім'я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова «нація» остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників...»

Для твору Довженка характерна така прикметна ознака, як національна ідентифікація українців. У кіноповісті зринає образ української хати. Це символічний образ України. Символічними є прізвище головних героїв — Запорожці, і назва села — Тополівка.

Не випадково кіноповість розпочинається експозицією, де зібралася вся родина, щоб величати матір. Ця своєрідна сімейна ідилія є конкретним і водночас образним втіленням людського буття, того, як повинна жити людина, про що дбати, які цінності сповідувати. Мати, від якої залежить майбутнє роду, народу, людства, заповідає своїм дітям «виповнити свою місію перед миром», людьми і країною, наставляє на труд, працю на землі, злагоду, любов до рідного краю. Саме такий погляд на життя і виховання підростаючого покоління не дасть народові, і в першу чергу молоді, забути, «хто ми, чії сини, чийх батьків ...»

Що засуджує автор у творі?

Зі сторінок повісті видно, що основною причиною невдач у перший період війни письменник вважає культ особи Сталіна й тоталітарний режим. «Батькові народів» дуже не сподобався в кіноповісті вислів «броня тонка», який використовує син Купріяна Хуторного, пояснюючи причину свого дезертирства з армії. Бо він недвозначно говорить про те, що країна не була підготовлена до війни. Як свідчать історичні матеріали і документи, армія дійсно виявилася беззбройною перед раптовим нападом гітлерівської Німеччини. Низкою образів кіноповісті митець розкриває думку про необхідність вести боротьбу з урахуванням досягнень техніки, а не сподіватися лише на хоробрість та безприкладний героїзм рядових воїнів.

О. Довженко справді виявляє велику громадянську мужність, коли устами представника народу скаже тяжку правду про Сталіна. Це той епізод, коли Лаврін Запорожець зняв з покуття портрет Сталіна і з докором нагадав йому про війну малою кров'ю.

Митець виступає в кіноповісті проти сталінської ідеї про заострення класової боротьби по мірі просування країни до соціалізму. Завдяки цій страшній ідеї були знищені майже всі найкращі кадри інтелігенції в країні. Жорстокими, нічим не виправданими репресіями проти командного складу Збройних Сил армія була позбавлена досвідчених і кваліфікованих воєначальників, командирів. О. Довженко висловлює переконання, що війна вимагає інших методів керівництва, бо не погрози і лайки поведуть воїнів у наступ. Він створив образ командира, що втілює народний ідеал, який органічно пов'язаний з масами, такий Кравчина — душевна, проста, розуміюча людина. До того ж ганьбу відступу, як бачимо з твору,

переживають лише рядові солдати. Автор не зображує на сторінках повісті жодного радянського офіцера.

У своїй кіноповісті Олександр Петрович засуджує війну, яка нічого, окрім трагедії й нищення, не несе народам. Пояснюючи свій задум описати саме трагедію України, Довженко пише: «Україна поруйнована, як ні одна країна в світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ні бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль митців... І коли я чую обвинувачення за «Україну в огні» в націоналізмі, як же гірко і тоскно мені робиться на душі...». До речі, укладачі п'ятитомника О. Довженка цю його цитату підтверджують такими фактами: «На Україні за роки війни повністю знищено 16 150 заводів, фабрик і комбінатів, 200 тисяч споруд найрізноманітнішого промислово-виробничого призначення (депо, майстерні, склади, гаражі, колгоспно-радгоспні приміщення тощо). На Донбасі гітлерівці затопили 2800 кілометрів гірничих виробок — цією водою можна було б заповнити канал завширшки 30 м і глибиною 40 метрів, що простягся б від Донбасу до Північного Льодовитого океану. Та найбільші втрати — мільйони людських жертв».

Поєднання в кіноповісті лірико-романтичного, виражального начала з публіцистикою

«Україна в огні» — це динамічний, напружений твір, у якому відчутне поєднання лірико-романтичного начала з публіцистикою. Поняття публіцистичності органічно охоплює широке суспільне звучання, проблемність, тенденційність, полемічність і специфічну, притаманну публіцистиці образність. Довженко-письменник не просто веде оповідь про події, він висловлює власне бачення причин поразок, зради, зневіри через ліричні відступи, аналітичні роздуми.

Зі сторінок кіноповісті перед нами постають неприкриті, жахливі картини війни, незмірний подвиг простих воїнів-захисників Вітчизни, людські долі, історія незвичайного кохання. Усі ці епізоди переплітаються на сторінках кіноповісті і вражають своєю правдивістю, красою або потворністю.

Як приклад поєднання лірико-романтичного, виражального начала з публіцистикою можуть бути авторські роздуми про Україну.

«О українська земля, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем... Степи гнівом утопано та проклятням, та тугою і жалем».

«Світе мій убогий! Де на тобі пролилося стільки крові, як у нас на Україні? Де стільки передсмертних криків, сліз, відчаю? Горе розлилося по недобитих вокзалах».

«Не стало прекрасного села. Не стало ні хат, ні садків, ні добрих лагідних людей. Одні тільки печі й печища білили серед попелу й вугілля, та де-не-де висіли трупи на ушулах чи на грушах. Нікому було ні плакати, ні кричати, ні проклинати».

«Яка була любима незаймана річка! Вона стала невідомою. Вона була збезчещена, згвалтована і сплюндрована ворогами».

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Захист власної думки

«Чи актуальні сьогодні проблеми, висвітлені Довженком у кіноповісті (виховання молоді, незнання історії, відсутність національної гордості)?»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Дати відповідь на питання: «Основні причини заборони «України в огні» О. Довженка».
- ▶ Творча робота. Написати твір-роздум «У чому цінність кіноповісті О. Довженка «Україна в огні»?»
- ▶ Підготуватися до характеристики образів твору за допомогою «Щоденника подвійних нотаток».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення.

- ▼ У творі мене найбільше вразив епізод...
- ▼ Я вважаю, що написавши твір, О. Довженко...
- ▼ Кіноповість примусила мене замислитися над...

УРОК № 74

**ОБРАЗ ЛАВРИНА ЗАПОРОЖЦЯ ЯК СИМВОЛУ
НЕСКОРЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.
ЖІНОЧІ ОБРАЗИ. ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ,
ЗВЕЛИЧЕННЯ ГЕРОЇЧНОГО ПОДВИГУ НАРОДУ,
УТВЕРДЖЕННЯ ЙОГО БЕЗСМЕРТЯ**

Мета: проаналізувати образи головних героїв повісті; розвивати вміння учнів працювати над текстом твору, систематизувати, узагальнювати; культивувати пам'ять про героїчні й трагічні сторінки історії України; виховувати почуття патріотизму, розуміння страждань, які довелося пережити нашому народові під час воєнного лихоліття.

Обладнання: текст твору.

Теорія літератури: кіноповість.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— «Із творів про перший період війни, написаних у часи Великої Вітчизняної, я, не вагаючись, на перше місце поставив би кіноповість Олександра Довженка «Україна в огні» — через шевченківську перейнятність автора всенародною трагедією. За широтою охоплення матеріалу, глибиною і правдивістю зображення, за справді-таки шекспірівськими колізіями цей твір у нашій літературі тих часів не має собі рівного», — зазначає письменник Олександр Підсуха. А ще в кіноповісті виведено галерею образів, які стали окрасою класичної української літератури середини й початку другої половини ХХ століття. Насамперед маємо на увазі образи Лавріна Запорожця, Олесі, Кравчини, Христі.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування декількох відповідей на питання: «Основні причини заборони «України в огні» О. Довженка» та творів-роздумів «У чому цінність кіноповісті О. Довженка «Україна в огні?»»

2. Бесіда за змістом твору

- ▼ З якої нагоди зібралася вся сім'я Запорожців? Про що свідчить приїзд усіх дітей?
- ▼ Яку пісню виконують Запорожці за столом і чому?
- ▼ Чому, дізнавшись про початок війни, Лаврін Запорожець негайно везе синів до найближчого міста?
- ▼ Як ви розцінюєте поведінку Савки, яка спричинила його смерть? Чия, на вашу думку, вина в цій смерті — самого Савки чи радянської пропаганди?
- ▼ Якою на перших сторінках кіноповісті постає перед нами Олеся? З якою метою автор підкреслює високу моральність і найкращі риси її характеру?
- ▼ Які почуття переживала Олеся, дивлячись, як відступає армія?
- ▼ Чому Олеся прийняла рішення віддати свою цноту комусь із відступаючих воїнів радянської армії? Чи був її вибір випадковим? (*Ні, вибирала з відступаючих того, кого могла покохати в мирний час.*) Це була, на вашу думку, любов чи розпуста? Думку умотивуйте.
- ▼ Чи змінилися погляди Василя на війну, на поразку й перемогу після Олесиного вчинку?
- ▼ Як характеризують юнака слова: «Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш чорна, і хвора, і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз, і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене, і плестимеш колючі німецькі драти проти мене, і сіятимеш для ворога хліб під нагаями, ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти». (*Як людину великої й благородної душі*)
- ▼ Що пережила Олеся в Німеччині?
- ▼ Чому, на вашу думку, Довженко не показує шляху Олесі до дому? На чому акцентує увагу письменник?
- ▼ Хто примусив Лавріна Запорожця вписати в список для вивезення в Німеччину й рідну дочку? Схвалюєте чи осуджуєте ви за це Христю?
- ▼ Христя кинула в біді Олесю. Чи розкаюється вона в своєму вчинкові? Чи можна її виправдати?
- ▼ Христя стала дружиною італійського капітана Пальми, хоча й не любила його. Чи була б вона щасливішою, якби стала дружиною хлопця зі свого села?
- ▼ Які думки викликала у вас сцена суду над Христю? Проаналізуйте звинувачення прокурора і звинувачення Христі. Хто з них має рацію?

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Робота в парах

Прийом «Перевтілення». Учні пропонуються виступити від імені персонажа кіноповісті, при цьому не називаючи його імені, лише описуючи зовнішність, вчинки, епізоди з життя, міркування тощо

Матеріал для вчителя

Про жіночі образи твору дуже проникливо написав відомий літературознавець Б. Степанишин (див. «Дивослово» 1984 р. № 8, с. 5–8).

Усе краще, що є в українському етносі, Довженко втілює у величких, прекрасних образах жінок. Зауважимо: усі вони трагічні і всі уособлюють та конкретизують загальний образ України. Це і її березина роду — Тетяна Запорожчиха, і її дочка Олеся, Христя Хуторна, Мотря Левчиха й інші.

Усі жінки змальовані автором з великою симпатією, та Олеся найближча його серцю: мабуть, це його ідеал української дівчини. Красива і чепурна, невсипуща в роботі і скромна, цнотлива й співуча. Олеся «співала так голосно і так прекрасно, як не снилось ні одній припудреній артистці». Взагалі була «вона тонкою, обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботящою і бездоганно вихованою чесним родом». Велика патріотка своєї нації, Олеся глибоко переживає всенародну біду — окупацію. Вражена нападом фашистів, притуливши руки до грудей, вона чисто по-жіночому вигукує: «Ой Боже мій! Що ж воно буде з нами?» З «нами» — це з родом, рідним селом, усією Україною. Вважаймо, що цей вигук болю вустами Олесі виврався з грудей всього українського народу.

Є в повісті незвичайно смілива сцена, не властива українській літературній і моральній традиції, коли Олеся, не бажаючи бути погвалтованою кимось з окупантів, свідомо пропонує себе першому з наших воїнів, що відступають (ним виявився Василь Кравчина). Треба бути великим майстром художнього слова та ще й неабияким психологом, щоб не збитись у цій сцені на голу еротичу чи фальшиву сентиментальність. Опис ночі-зустрічі Олесі і Василя займає понад чотири сторінки, і це чи не найкращі, найпоетичніші сторінки повісті. Перша ніч незайманих дівчини і парубка, у яку вони перед Богом і собою стали чоловіком та жінкою, описана в народному, пісенному дусі.

...Багато освідчень у коханні й у вірності шлюбу дала нам класична і сучасна українська література, але таке ми почули вперше.

Усі жіночі образи повісті трагедійні, а образ Христі Хуторної серед них — найтрагічніший, бо її привселюдно в партизанському загоні суджено за щирість і правду, за добре слово про свого чоловіка, італійського офіцера.

...Коли Христю вели на жахливе незаконне судилище, «вона ледве йшла. Все її молоде тіло утратило свою силу й ніби розтало. Вона немов падала з великої висоти на землю в страшній свідомості, що парашут за спиною не розчинився і вже тепер їй ні спинитися, ні крикнути, ні покликати. Земля невблаганно тягла її до себе».

Відвертість Христини збивала прокурора з пантелику. На запитання: «Де твоя, національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь?» —...Христя з гідністю каже: — Я знаю, що не вийти мені звідси живою... Так скажіть мені хоч перед смертю, чому ж оцього в мене нема? А де ж воно, людоньки? Рід же наш чесний... Яка я повія? Мучениця я. Сльозами проводжала вас, сльозами і стрічаю. Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі ви міряли наші чесноти на трудодень і на центнери бурякові? Націоналістка я? Яка там?

Я не признала вас за свого суддю: я пам'ятаю вас. Ви прошигнули через наше село. Я наливала вам воду в радіатор, а ви лаялись так голосно й гидко. Я плакала тоді і, плачучи, запитала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви мені сказали? Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія і стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуєте смертю. А я хочу вмерти, хочу! Чим ви можете покарати мене?»

Так з підсудної Христя стала обвинувачем свого судді й силою народної правди засудила його до вічної ганьби як людину несправедливу, брутальну й глибоко аморальну, як прокурора окупаційного режиму.

Олеся і Христя — два основні компоненти образу України: перша — її поетична душа, а друга — її трагічна доля».

Виразність і емоційність образів дівчат посилює материнське слово-плач.

«Донечко моя, до останнього подиху свого молитимусь я зорями вечірніми і ранішніми, щоб обминуло тебе горе лихе і лихая наруга. Щоб вистачило тобі силюньки у неволі, щоб не покинула тебе надія, голубонько моя...» — тужила Тетяна Запорожчиха, пригортаючи до себе дочку востаннє перед від'їздом на примусові роботи в Німеччину.

△ Це цікаво

Андрій Малишко якось розповів О. Довженкові про свого бойового побратима, який під час відступу переспав з українською дівчиною, тепер марить нею, прагне після війни до неї повернутися, одружитися, але не пам'ятає ні назви села, ні прізвища дівчини, ні імені, пам'ятає лише причілок хати, перелаз і мальви. Довженка

надзвичайно зацікавило таке романтичне спонтанне кохання, він хотів зустрітися з солдатом, але той уже загинув. Зате в «Україні в огні» кінорежисер надзвичайно вдало використав майже неймовірну життєву ситуацію.

Образ Лавріна Запорожця — один із центральних у творі. У ньому втілено власні думки О. Довженка, його переживання і погляди на долю народу, його велич і місце в історії, оцінку діяльності керівництва держави. Згадаймо уривок, де Лаврін відвозить своїх синів на фронт і втрачає найменшого сина — Савку: «Повіз старий Запорожець п'ять синів на війну», «Лаврін притулився до мертвих синових грудей і заплакав уголос». Перед нами постає образ сильної людини, патріота, відданого своїй Батьківщині. Не чекаючи призову, він сам веде своїх синів на війну.

Саме в уста Лавріна Запорожця автор вкладає питання, яке не давало йому спокою з самого початку війни. Розмовляючи з портретом Сталіна, Лаврін запитує: «Що буде з народом нашим? Виживе він чи загине, що й сліду не стане ніякого? Розженуть його по каторгах та по лісах, байраках та болотах, як вовків, та натруять один на одного, так що й живі завидуватимуть мертвим...». Відповідь на ці запитання може дати тільки історія, але образом Лавріна Довженко утверджує безсмертя народу.

Це образ, у якому втілено найкращі риси батька і в прямому сенсі (Лаврін — голова великої родини, в минулому — голова колгоспу), і в символічному, бо уособлює мудрість і духовну велич нескореного народу.

Коли в село приходять німці, Лаврін Запорожець змушений стати старостою, але не припиняє боротьби з ворогами. Він постає перед нами як умілий тактик і стратег. Лаврін проводить подвійну політику: на перший погляд, він ніби виконує накази окупаційної влади, та водночас веде підривну роботу. Він не може примиритися з покорю народом, прагне розбудити в ньому людську гідність. Для цього запрягає людей у ярма. Ось розмова Лавріна Запорожця з донькою Олесею:

— Пожалійте людей, тату. Що ви робите? — Олесея підійшла до батька-старости рішуча й схвильована.

— Яких?

— Нащо ви людьми орете?

— Вони мене на це обрали.

— Вони не хочуть ходити в ярмах!

— Нехай не ходять.

— Я вже не можу людям в очі дивитись. Вони нас ненавидять.

— А кого вони люблять?

- Вони в ярмах.
- Не хотіли ярем, треба було битися за волю.
- Не могли всі битися.
- На жаль, це так. Але будуть битися. А хто не буде — вмере.
- Тату, вони вас уб'ють.

— Знаю. Така вже моя гра. Не вони вб'ють, уб'ють німці. Не вб'ють німці, наші, повернувшись, уб'ють. Фашистський прихвостень. Жалко людей. А мені себе жалко. На мене, проклятого, повісили все зло. Староста-собака! Староста-кат! А там, дивись, сини одмовляться!»

Щоб яскравіше й усебічніше змалювати образ Лавріна Запорожця, О. Довженко включає його в протистояння із Забродою, засланим у Сибір куркулем, який повернувся в окуповане село, та з німецьким полковником фон Краузом. Перше допомагає розкрити фізичну перевагу Запорожця: він перемагає Заброду, звільняє полонених і втікає з полону. Друге протистояння виявляє психологічну перевагу Запорожця: він знищує свого противника силою психологічної атаки.

Лаврін у будь-якій ситуації не втрачає витримки, він не боїться смерті, і вона відступає перед ним. Показовим є епізод зіткнення на дроті Лавріна Запорожця та Заброди.

«...вони не витримали і вчепилися, схопивши один одного за руки через дрот. Вони почали ламати один одному руки і пальці. Потім вони обнялися і довго душили один одного через дрот.

- Тихо, не хрипи! Тихо!
- Тихо! Чуєш?

Довго говорили вони на колючому дроті. Говорили про владу, про землю, про соціалізм. Говорили про куркулів, про заслання, про страждання на чужині, про голод, про смерть, про зради. Що ж ви наробили, німецькі запроданці? — сказав Запорожець коли Заброда підвівся і знову підійшов до нього. — Звідки ви налетіли, чорні круки? Чуєш, темна сило? Все одно ж пропаде ваш Гітлер. Дарма що я загину, не страшно мені смерті. Чуєш? Та страшно мені, коли подумаю, де ж погниють кістки обдурених Гітлером бідних селяків наших?»

Саме тоді «стрепенулась у Запорожця жадоба життя. З широких українських степів, з ярів і темних байраків повіяло на нього смалятиною історії. Пристрасть боротьби і помсти, вся воля, весь розум спалахнули в ньому з такою страшною силою, що він в одну мить, ніби возвівся в якийсь надзвичайний ступінь... і випроставсь увесь в крові, гарячий і натхненний».

Лаврін не випадково носив прізвище Запорожець. Він справді був людиною козацького гарту: не лише сам виграв битву за своє

життя, а й запалив жагою свободи інших у концтаборі: Лаврін звертається до полонених: «Піднімайтесь, хто сильний та дужий! Гей, хто жити хоче, вилізај з могил!..»

Письменник містифікує фізичну спроможність героя, який постає казковим багатирем:

«Такого ще не бачив ні український місяць, ані зорі. Запорожець один знищив половину ворожих автоматників. Для нього ніби не існувала темрява. Він бачив усіх і все. Він виводив людей на волю, туди, де було закопано зброю...»

Проявляє він велич духу, розважливість та людську гідність і в сцені допиту в партизанському загоні:

«—...Вбивайте, прошу вас. Вбивайте, ну! Доставте радість полковнику Краузу. Соблюдіть чистоту ліній, — терпка гіркота і біль почувлись у голосі батька п'яти синів.

— Народні месники!.. Хіба те, що сталося зі мною, з селом, не тяжче смерті у стократ?..

Партизани притихли. Багато різних думок почуттів, спогадів розбудили в них ці слова Запорожця. Перед їх духовним зором виникла раптом вся Україна в огні, у множестві страждань і тяжких протирічливих трагедійних стиків. Велика нещаслива земля!»

Увібравши в себе найкращі риси славетних запорожців, Лаврін не втратив своєї сили і віри в народ. Це не типовий образ для тогочасної України, про народ якої Ернест Краузе сказав дуже влучно: «Це люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім'я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... У них від слова «нація» остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників...»

Довженко створює цей образ, щоб довести протилежне і показати, що душа народу не зломлена, що народ ще остаточно не втратив своєї національної самосвідомості і що доки існують такі Лавріни Запорожці — Україна буде жити!

Отже, образ Лавріна Запорожця є втіленням моральної краси, національної і духовної величі українського народу.

Ще одним з головних образів у кіноповісті є образ Василя Кравчини. Він приваблює фізичною і духовною величчю. Юнак, спокійний і розважливий за натурою, є взірцем стійкості й героїзму в боях. Кравчина — хороший стратег, він наділений розумом полководця. Завдяки цим рисам він користується повагою серед однополчан, саме тому виграв вирішальну битву з фашистами.

Кравчина — справжній лицар, втілення вірності, духовної чистоти, які неодноразово проявляються. Варто згадати епізод його

розмови з Сіроштаном, коли Василь говорить: «...Ти командир, герой, у тебе два ордени і чотири рани. Невже ж ти, проливши кров свою, так не зрозумів нічого, хто й що ми? Що не обивателі, не свідки історії ми, а герої великого грізного часу? Що не наживеш ні капіталів, ні земель чужих не завоюєм, ні людей не підкорим, що прийдемо додому на пожарища, руїни, так що декому ніде буде і голову приклонити...

— Кожен з нас мусить одержати дві перемоги. Перемогу над загарбниками — фашистами... І другу перемогу свою малу — над безліччю своїх недостатків, над грубістю, дурістю, над злом, неуважністю і, до речі, почесним ставленням до жінки».

Василь красивий і чистий в любові, він привертає увагу своїми вчинками і думками. Кравчина навіть не допускає думки зради як коханій, так і батьківщині. Тому перемога в цій жорстокій битві за ним.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

Дайте відповідь на питання «Хто з героїв кіноповісті викликає захоплення? Осуд? Чому?»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Підготувати відповідь на питання: «Чи типовими для української літератури є образи Запорозжців?»
- ▶ Укласти порівняльну характеристику родин Запорозжців (кіноповість «Україна в огні») та Половців («Вершники» Ю. Яновського).
- ▶ Прочитати «Щоденник» О. Довженка (сторінки на вибір учителя).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Закінчити речення.

- ▼ Сьогодні на уроці я переконався (переконалася), що вмію ...
- ▼ Я пораджу друзям ...
- ▼ Впевнений (впевнена), що ...

УРОК № 75

**УРОК ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ.
ОПОВІДАННЯ О. ДОВЖЕНКА «НІЧ ПЕРЕД БОЄМ»**

Мета: ознайомити учнів зі зразком малої прози О. Довженка — оповіданням «Ніч перед боєм»; визначати роль образів-персонажів у розкритті ідейного змісту твору та авторської позиції, розвивати вміння учнів сприймати й осмислювати художній твір, логічне мислення, зв'язне мовлення, виявляти основні проблеми, порушені в оповіданні; виховувати почуття патріотизму, вміння знаходити потрібні слова для переконання.

Теорія літератури: оповідання (повторення).

Обладнання: текст оповідання «Ніч перед боєм».

Тип уроку: урок позакласного читання.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ І МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Після початку Великої Вітчизняної війни, у липні 1941 року, Довженко разом із дружиною були евакуйовані на Схід, до Уфи. Потім їх переводять в Ашхабад, куди була переміщена Київська кіностудія. Олександр Петрович проситься на фронт, адже він не тільки кінематографіст, але й досвідчений журналіст. У лютому 1942 року в званні полковника його відправляють на Південно-Західний фронт. Довженко пише оповідання, статті, листівки.

Своїми пристрасними правдивими оповіданнями, статтями, нарисами, виступами по радіо він зворушував серця воїнів і людей, які працювали в тилу. Бійці просили, «щоб частіше говорив сам Довженко і щоб його оповідання завжди звучали по радіо». Багато побачених самим автором страшних картин лягло в основу окремих творів. На основі реальних подій написане й оповідання «Ніч перед боєм».

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Вікторина за змістом кіноповісті «Україна в огні» «Хто сказав?»

1. «Така вже моя гра. Не вони уб'ють, уб'ють німці». (*Лаврін Запорожець*)
2. «Цю землю можна їсти! На! Їж!» (*Ернст фон Крауз*)
3. «Я вже не можу людям в очі дивитися. Вони нас ненавидять». (*Олеся*)
4. «А що мені Батьківщина?» (*Заброда*)
5. «Я жінка фашистського ката». (*Христя*)
6. «Ти написала додому листа?» (*Фрау Крауз*)
7. «В цій країні не буде переможців. Будуть загинулі і уцілілі». (*Капітан Пальма*)
8. «Так не підкорятися і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки. Коли я дивлюсь на їхню смерть, я завжди тремчу од жаху». (*Ернст фон Крауз*)
9. «Ні, я не забуду тебе. Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою. Яка б ти не була, я вернусь до тебе». (*Василь Кравчина*)
10. «Вийдіть зараз же з кабінету, щоб я вас тут не бачив! Це місто ніколи не буде зайняте!» (*Лиманчук*)
11. «Пам'ятай, сину: не пролив ти крові ворога в грізну лиху годину, проллеш батькову і братову проллеш!» (*Купріян Хуторний*)
12. «Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі ви міряли наші чесноти на трудовень і на центнери бурякових?» (*Христя*)

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Увесь воєнний доробок О. Довженка — це ніби єдина натхненна книга про народ, його героїчний подвиг, страждання, трагедії та перемогу.

У своїх листах воєнного періоду письменник зізнається, що коли б для перемоги треба було віддати життя, він би віддав, бо він — «воїн». І хоч допікали серцеві напади, рвався на фронт. Щоденникові записи, листи — своєрідна картограма життєпису Довженка як фронтового кореспондента. «Війна стала великою, як життя, як смерть. Воює все людство ...Тема війни на довгі роки буде основною темою мистецтва.

І кожна газета вже несе в собі цілі твори про війну...»

Під час війни героїзм і самовідданість проявляли не тільки солдати, а й усі, хто був здатен стати на боротьбу проти ворога. Це — жінки і підлітки, які працювали на заводах, випускаючи військову техніку. Це і працівники культури, які своїми концертами підтримували дух солдатів. Це патріоти, що вливалися в партизанські загони і створювали підпільні організації в тилу ворога.

Подвиги на фронті, реальні трагічні факти, події в тилу у ворога одразу ж ставали для письменника предметом глибокого осмислення, аналізу, узагальнення. Так народилась ідея оповідання «Ніч перед боєм», в основу якого ліг реальний епізод. Два діди — Платон і Савка — ціною свого життя топлять у Десні човен із гітлерівцями.

Коли оповідання з'явилося в серпні грізного 1942 року і з ним ознайомилися читачі (твір публікується тільки одного 1942 року вісімнадцять разів дванадцятьма мовами), М. Калінін зазначив, що в ньому О. Довженко «словами й ділами своїх дідів деснянських — Платона й Савки — показав приклад героїчного патріотизму, сказав нашим воїнам правду, хоч і дуже гірка вона була».

А наступного дня після публікації в газеті «Червона зірка» твору Довженка «Ніч перед боєм» до редакції зателефонував секретар ЦК ВКП (б): «Передайте Довженку подяку Сталіна. Він сказав до народу, армії те, що дуже потрібно було сказати».

2. Бесіда за змістом твору

- ▼ Назвіть головних героїв оповідання.
- ▼ Чим вразив вас факт, про який ідеться у творі?
- ▼ Що ви відчували, читаючи оповідання?
- ▼ Ким був Петро Колодуб у мирному житті? Які емоції викликають у нього спогади про ті часи?
- ▼ Якими рисами наділив О. Довженко дідів Савку й Платона?
- ▼ Якими були слова старих рибалок для тих, хто відступав? (*Образливі, гіркі, але справедливі.*)
- ▼ Чи виносять вони вирок тим, хто рятує своє життя, забуваючи про долю всього народу?
- ▼ Чи залишила слід у серцях воїнів зустріч зі старими рибалками-перевізниками? Якщо «так», то який?
- ▼ Що ви вважаєте найважливішим у цьому тексті?

3. Створення асоціативного куща «Війна»

На основі змісту твору (розруха, втрати, розлука, смерть, трагедії, кров, біда, біль, скорбота, ...)

4. Захист власної думки

- ▼ Чи вдалим, на вашу думку, є вибраний автором прийом оповіді? Думку аргументуйте.
- ▼ Які жахливі зміни принесла із собою війна? Думку підтвердити цитатами із тексту.
- ▼ Які деталі свідчать про велику кількість жертв з обох сторін? (*«О, пливе щось. Наш чи німець? — сказав Платон і притяг до човна труп. — Німець. А холера на твою голову. Уже пливе. Ач, куди забрався! У Десну! Успів, нечистий.»*)

5. Міні-дослідження. «Прийоми створення художніх образів-персонажів у оповіданні “Ніч перед боєм”»

Прийоми створення художніх образів-персонажів

Діди-перевізники Платон Півторак, Савка		Петро Колодуб, Герой Радянського Союзу
<p>«Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак»</p>	<p>Портрет</p>	<p>«...ви на вид такий, пробабче, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові»</p>
<p>«Не знаю, чого вони оце так тікають, — сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. — Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боїтися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди».</p> <p>«Шутка сказати, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!»</p> <p>«Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон»</p>	<p>Психологічний аналіз (почуття, думки, «діалектика душі»)</p>	<p>«А до війни я був садівником. Сади колгоспам садив, співав пісень, дівчаточок любив та, мабуть, що й усе. Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся землянка».</p> <p>«Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно»</p>
<p>«Ну, сідайте, повезем. Чого стали? — сказав дід Платон, Він стояв уже біля човна з веслом. — Повезем уже, а там, що бог дасть. Не вміли шануватися,</p>	<p>Характер (вчинки, ставлення до інших людей)</p>	<p>«Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх». «Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість, — сказав я, задиха-</p>

Діди-перевізники Платон Півторак, Савка		Петро Колодуб, Герой Радянського Союзу
<p>так уж повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїн! — загримав дід на ко- гось із нас».</p> <p>«А оце недавно, перед вечором, перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить — вези, каже, мерщій, куркуль! Йй-богу, правда. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай бог милує».</p> <p>« ...як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло — і кулемети, і німці, і діди»</p>		<p>ючись. — Ми вас, діду, ніколи». «А все ж таки нічого в світі я б так не хо- тів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і... поклонитися діду Платону в ноги за науку»</p>
<p>«...діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, ді- ди оті, сердиті і не боялися смерті».</p> <p>«Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу»</p>	<p>Характе- ристика іншими персона- жами</p>	<p>«...про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну і невтомну».</p> <p>«...самі ми знаємо, що ви з любого пекла виходите переможцем»</p>

6. Евристична бесіда

- ▼ Чому, на вашу думку, головні герої О. Довженка — люди зви-
чайної, далеко не героїчної зовнішності?
- ▼ Чи можемо ми побачити героїв очима інших персонажів? Що
дає такий прийом «погляду зі сторони»?
- ▼ Які риси характеру героїв розкриваються через психологічний
аналіз образів?
- ▼ Яка тема оповідання? (*Це твір про науку ненависті. І любові
до рідного краю, про вміння виконати свій обов'язок.*)

- ▼ Які (який) образ (образи) викликав (викликали) вашу симпатію? Чому? А який персонаж викликає антипатію? Чим саме?

Матеріал для вчителя

«Ніч перед боєм» — це розповідь про дідів, із якими зустрічався сам О. Довженко. Уперше твір було надруковано як нарис, як документ. Жанрове визначення «оповідання» з'явилося у пізніших передруках.

Дослідник творчості письменника О. Поляруш зазначає: «Черпаючи сюжети творів з життя, Довженко засвідчив вірність своїй специфіці художніх узагальнень — образи простих бійців, жінок, дідів виростали у казкових велетнів, дивували силою волі. Цьому до певної міри сприяло творче використання народного художнього мислення. Довженко звертався до гіперболи, метафори, часом до символу, різкого контрасту, народних уявлень про прекрасне і потворне».

Сам же О. Довженко був переконаний, що в центрі твору має бути образ сучасника, достойний слави предків. «В нашу, величнійшу від усіх великих воєн, в цю от трагедійну пору, невже ж бо нікого поставити на зразок у великі горді лави? Невже, пак, нікому стати поруч? Невже так висохли, позморщувались душі? Чи не звелися лицарі? Чи не змарнів наш рід?»

Ні, не змарнів наш рід! Не перевелися й лицарі на нашій землі. Жива душа народна. Є кому стати з Богом і з Байдою, є кому стати!»

І в оповіданні «Ніч перед боєм» письменник створив героїчні образи так, як це робив український народ у своїх думках та піснях.

Герої твору є носіями кращих рис характеру людини — захисника вітчизни. Їм властива твердість духу, нескореність ворогові; любов до батьківщини, волелюбність. Події виписані у романтично-піднесеному стилі, у творі все величне, незвичайне. Письменник описує такий стан душі, коли в останні хвилини життя людина відчуває себе могутньою. Такий капітан Колодуб, що в бою був сторуким, «з любого пекла виходив переможцем». Цим він нагадує героїв фантастичних казок, для яких не існувало жодних перешкод, усі труднощі вони долали легко. Змальовуючи образ Колодуба, О. Довженко використовує прийом контрасту. Портретна деталь («на вид ви такий, пробачте, і маленькі і не дуже неначебно й здорові») є протиставленням до непереможної сили людського духу. Автор гіперболізує фізичні сили воїна у бою, яким рухає ненависть до ворогів Вітчизни і любов до рідного народу, рідної землі.

Образи дідів — «добрих річних духів» — є уособленням краси і величі українського народу. Письменник не зосереджується на розкритті їхніх характерів, бо його завдання — за допомогою цих персонажів загострити у читачів почуття ненависті до ворога, закликати до останнього подиху боронити кожен шматочок рідної землі.

Письменник глибоко знав життя народу, його звичаї та обряди. Це й допомогло йому створити яскраві образи дідів-перевізників. І перше свідчення тому — портретні характеристики: «Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак»

Зовнішність діда Платона не описана так докладно. Лише декількома штрихами в різних місцях О. Довженко окреслює його портрет. І з них видно, що це красива і мудра людина. Ось деякі з цих деталей: «...старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє», «Я дивився на... суворого кормчого діда, що підіймався наді мною на фоні урочистого неба»; «Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас»; «По сухому темному лицу текли сльози і падали в Десну».

Отже, портретні характеристики героїв досить епізодичні, але яскраві. Уявити постаті мудрих дідів-перевізників дозволяють також і їхні дії та розмови, якими вони прагнуть вселити воїнам віру в перемогу над ненависним ворогом. Які ж докази та аргументи діди знаходять для цього?

Вони згадують про синів Левка і Демида, наголошуючи на рисах їхньої вдачі, що ріднять персонажів з героями народних творів: «Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад, та по шиям, по шиям!.. Той не одступить, ні, чорта з два!»; «Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло!». З їхніх уст бійці чують узагальнення: «Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, есть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко — кривавая річка», о! Ото був воїн!».

Змальовуючи образи дідів, О. Довженко опирається на народні погляди на старих людей, які традиційно є носіями досвіду, мудрості, розважності. Це йде від звичаїв багатьох народів світу. Мудрий сивий дід — традиційна постать у чарівних казках. Розум і великий

життєвий досвід прославляються в думках, низці історичних пісень, народних казках. Тому мудрими і гнівними суддями, непокірними і мужніми, безстрашними героями вивів письменник дідів Савку і Платона в оповіданні «Ніч перед боєм». Своєю поведінкою та розмовами запалюють вони вогонь ненависті до ворогів рідної землі у серцях молодих воїнів.

Савка і Платон спокійні, розважливі, стримані. Вони негативно ставляться до тих, хто відступає. Можливо, не завжди справедливо і не на адресу дорікають їм, одягненим у нове та часом позбавленим сили духу, але скільки гіркої правди і болю у їхніх словах: «Це ж усе доведеться забирати назад! А це ж усе кров!»; «Стійте тікати! Чим же далі ви тікаєте, тим більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської й дитячої крові».

Від життя, народного способу художнього узагальнення ідуть такі риси дідів, як спокій і зовнішня байдужість до смерті. І Платон, і Савка спокійно ставляться до смерті. «Кому на війні судилося вмерти — так не викрутишся», — говорить старий Савка. Але це не проста байдужість до смерті. Старі переконані, що якщо й доведеться віддати життя, то за Вітчизну. І діди доводять, що вони не лише іншим можуть дорікати. Платон і Савка перекидають човна і гинуть у хвилях Десни разом з ворогом. Опис їхньої героїчної смерті, зокрема останній діалог старих месників, свідчить, що письменник глибоко знає життя народу, його звичаї, обряди, які знайшли широке відображення і в фольклорі, йде від них. Тому цілком слушною є думка Ю. Барабаша, що готовність дідів до подвигу, до смерті — це не їхні індивідуальні особливості, а «риса народного характеру».

Мова персонажів насичена просторічними і пісенними елементами, прийомами сатири: висміюючи боягузів і панікерів, діди використовують форму удаваного нерозуміння («Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете», властиву народній мові зневажливу форму середнього роду, розповідь про відсутніх для висміювання присутніх («...одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, та ще револьвер витяго та кричить — вези, каже, мерщій, куркуль!»). Це сприяє увиразненню загального, типового в характерах героїв оповідання.

Саме люди такого складу характеру, як у дідів Платона і Савки, є творцями перемоги і нового життя. Старі в думках підносяться до всенародних проблем; а своїми розмовами подають, на перший погляд невидимий, урок мужності, відваги, ненависті до окупантів, що з часом утвердить в серцях воїнів непереможний дух.

Свідченням є поведінка капітана Колодуба, який вийшов на берег хоч абсолютно спустошений, але разом з тим і якийсь інший, новий: він неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. «Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропік мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни — і вода розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...».

Використані у творі гіпербола, символи та художні деталі допомагають авторові передати почуття, настрої, психологічний стан героїв, а також підкреслюють, що ці персонажі є втіленням всього народу у боротьбі та безсмерті, утверджують віру в народні сили, вчать не коритися ворогам.

Отже, діди Савка і Платон — втілення кращих традицій рідної землі, мудрості й мужності.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання. Знайдіть в оповіданні крилаті вислови, які містять народні погляди на життя. (*«Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль — це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон. «Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде!»*)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Ознайомитися зі змістом «Щоденника» О. Довженка (на вибір).
- ▶ Скласти сенкан про війну на основі оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм».
- ▶ Творча робота на тему: «Світ української душі в творах О. Довженка».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення.

Ознайомившись зі змістом оповідання «Ніч перед боєм», я:

- ▼ зрозумів (зрозуміла) ...
- ▼ відчув (відчула) ...
- ▼ подумав (подумала) ...

Урок № 76 слід провести у формі конференції на тему: «Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи. Особливості художнього стилю О. Довженка.

Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно. Визнання його таланту в світі».

Підготувати до уроку доповідь (5–7 хв) на одну із тем.

Теми, рекомендовані для виступів на конференції:

1. «Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи.
2. Публіцистичні та філософські роздуми про трагічні сторінки історії України та її сучасності, про трагізм творчої долі митця за тоталітарного режиму, вільний розвиток особистості та національної культури, боротьбу добра і зла, про красу в життій мистецтві.
3. Особливості художнього стилю О. Довженка.
4. Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно.
5. Визнання таланту митця в світі.

Список рекомендованої літератури

1. *Довженко О.* Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956). — К. : Веселка, 1995.
2. *Історія української літератури XX ст.* : у 2 кн. Кн. 2 : Друга половина XX ст. Підручник / за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1998.
3. *Кудін В. Сашко* : Художньо-документальна повість. — К. : ПП «Екмо», 2004.
4. *Марочко В.* Зачарований Десною : іст. портр. Олександра Довженка. — К. : Києво-Могилянська академія, 2006.
5. *Погрібний А.* Орбіти потужного слова // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. У 3 кн. : Кн. 3 / упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. — К. : Рось, 1994.
6. «*Я син свого часу...*» : навч. посіб.-хрестоматія / упоряд. і передм. Г. Семенюка. — К., 2003.

УРОК № 76

«ЩОДЕННИК» О. ДОВЖЕНКА — ВАЖЛИВИЙ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ДОКУМЕНТ ЕПОХИ. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ О. ДОВЖЕНКА. ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИКА ПОЕТИЧНОГО КІНО. ВИЗНАННЯ ЙОГО ТАЛАНТУ У СВІТІ

Мета: ознайомити учнів зі змістом Довженкового «Щоденника»; поглибити вивчене про особливості жанру щоденника; визначати особливості художнього стилю митця, його місце у вітчизняному і світовому мистецтві; розвивати критичне мислення, навички усного монологічного мовлення, уміння сприймати життєві явища, події, людей у контексті загальнолюдських понять і цінностей; виховувати почуття гідності та національної причетності.

Теорія літератури: публіцистичність.

Обладнання: текст «Щоденника».

Тип уроку: урок-конференція.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— «Щоденник» О. Довженка — надзвичайно цікавий зразок публіцистики, який недавно прийшов до читача. На жаль, не в повному обсязі, бо деякі записи так і не відновлено. З його сторінок перед нами постає справжній митець, патріот. Зовсім не такий, яким змалювала О. Довженка офіційна радянська критика.

Відомий письменник і літературознавець О. Підсуха так оцінив «Щоденник»: «Як і Шевченко, Довженко лишив нам сповнену драматизму сповідь, виняткової сили людський документ. У ньому, як у фокусі, вмістилися і трагедія перших років війни, і думки з приводу тих чи тих подій, явищ, людей, і протест проти командно-бюрократичних методів керівництва, і вади нашого довоєнного виховання, і безприкладний героїзм воїнів, і тривога за долю полонених бійців, як і за мільйони юнаків і дівчат, що не зі своєї волі опинилися на тимчасово окупованій території.

Геть чисто все помічало його всевидюче око — і те, що відбувалося з рідним народом в той чи той момент, що чекало на нього в майбутньому. Не знаю іншого художника, хто б у нашому віці володів даром всебачення і провісництва».

Зі щоденникових записів можемо зробити висновок, що талант О. Довженка, ні літературно-мистецький, ні кінорежисерський, у тих умовах не міг реалізуватися повністю. Не відбувся Олександр Петрович і як державний діяч, хоча мав для цього достатньо потенціалу. Тож поговоримо сьогодні про «Щоденник» О. Довженка, який більшість критиків називають важливим історико-літературним документом епохи.

III. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступи учнів із доповідями

Питання, винесені на розгляд на конференції:

1. «Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи.
2. Публіцистичні та філософські роздуми про трагічні сторінки історії України та її сучасності, про трагізм творчої долі митця за тоталітарного режиму, вільний розвиток особистості та національної культури, боротьбу добра і зла, про красу в життї й мистецтві.
3. Особливості художнього стилю О. Довженка.
4. Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно.
5. Визнання таланту митця в світі.

2. Доповнення виступів однокласниками та вчителем

Орієнтовний зміст повідомлень

1-й учень. «Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи.

Уперше «Щоденник» О. Довженка опублікували під час «хрущовської відлиги» 1962 року в «Літературной газеті» та журналі «Дніпро». Це були записи з великими купюрами. З них було вилучено тексти, які цензура вважала надто гострими чи необ'єктивними.

«Щоденник» О. Довженка — це збірка окремих розрізнених записів письменника більше ніж за десятиліття. З точки зору логіки його важко назвати літературним твором. Та все ж це твір. Бо пронизаний він любов'ю до людей, до життя. У ньому знаходимо гострий осуд тоталітарної системи, яка нівечила народ морально і знищувала фізично.

О. Довженко почав робити записи 1941 р., а з березня 1942 р. вони стають регулярними і ведуться до останніх років життя письменника (1956 р.). «Щоденник» — це чотири записні книжки, що охоплюють 1941–1944 рр. і щоденник 1945–1956 рр. Остання публікація щоденників О. Довженка 2004 року — то ще далеко не повний обсяг його записів.

З початку війни О. Довженко завжди тримав при собі записники, у яких фіксував факти, сцени, образи, враження, роздуми, сюди він вносив творчі плани, що потім втілювалися в документальні фільми, нариси, оповідання, кіноповіді. Саме з цією метою він і розпочинав вести свої воєнні записні книжки. А після 1943 року, після заборони «України в огні», щоденник стає для Довженка єдиною формою самовияву, у межах якої реалізуються внутрішні потреби митця.

Особливістю записів Довженка є те, що велися вони у так званому критичному віці, тобто коли людина проживає другу половину свого життя. «Щоденник» стає зручним засобом регулювання напруженого душевного життя. Довженко поринає на сторінках щоденника у світ дитинства, розпочинає роботу над автобіографічною повістю «Зачарована Десна». У «Щоденнику» відображено душевний стан його автора та складні обставини його соціального і творчого життя. Завдяки конфлікту між душевним станом Довженка і його оточенням охоплення різних явищ стає ширшим, а сам щоденник відрізняється більшою виразністю. Цьому сприяють емоції потрясіння, які переживає автор і передає у своєму творі. У «Щоденнику» О. Довженка відображено душевний злам автора, хронічну незадоволеність умовами життя, трагізм долі. Саме ця глибина охоплення інтимних особистісних переживань є своєрідністю щоденника О. Довженка як самостійного літературного твору.

1943 р. О. Довженко написав у «Щоденнику»: «Трагедія мого особистого життя полягає в тому, що я виріс із кінематографії. Велика громадська робота, де б я дійсно міг жити і творити народу добро, мені не судилася. Її роблять навколо мене довгі роки люди і слабкі, і немічні духом. Я позбавлений творчості в житті, позбавлений радощів і гордощів творчості на користь народу. Я не живу в атмосфері державного горіння... мене туди не пущено».

Щоденник — це річ дуже особиста. Тлумачний словник пояснює, що щоденник — це щоденні записи індивідуального характеру про події, факти, враження від чогось тощо. Як зазначено у літературознавчому словнику-довіднику, щоденник — літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Він пишеться для себе і не розрахований

на публічне сприймання, у ньому нотуються переважно явища особистого життя, здебільшого в монологічній формі, хоча може бути й внутрішньо діалогічна (полеміка із собою, з уявним опонентом тощо). О. Галич виділяє такі ознаки щоденника: відсутність єдиного сюжету, спільного ідейного змісту, розрізненість, різностильовість записів. Естетичної цілісності їм надає особа автора, яка значною мірою присутня у творі. Норма цього жанру — уривчастість оповіді, наявність якоїсь недомовленості.

Особливістю Довженкового «Щоденника» є те, що в цій глибоко особистій речі ми не знаходимо розповіді про власне життя. Тут — роздуми про долю рідного народу, про те, як допомогти йому в трагічний час та застерегти від помилок.

Зі сторінок «Щоденника» перд нами постає людина, яка бачила далеко й глибоко. Якщо відступ радянських військ 1941–1942 рр. пояснювали фактором раптовості, то Довженко до свого блокнота 1942 року записав: «Не було у нас культури життя — нема культури війни. Тому страждаємо багато й по-дурному. Ніщо не проходить даром, сатрапство і дурість особливо».

Часто погляди митця розбігалися з офіційною точкою зору. О. Довженко засуджує тоталітарну систему, яка виховувала кар'єристів і підлабузників, людей підозрілих і недовірливих, що відмовляються мислити самостійно й у всьому вбачають підступи «класових ворогів, ворожої ідеології». Жити в такій атмосфері творчій, мислячій людині важко. Висловлювати свої думки в той час було небезпечно, тому й не дивно, що найкращими товаришами і розрадою були для Довженка папір та перо.

З перших днів війни письменник турбується про те, як цей період відобразять у літературних творах. Він упевнений, що «народу треба показати його зсередини, у його стражданнях, у його сумнівах, у його боротьбі, оновленні, і показати йому шляхи і перспективи. Народ треба возвеличити, й заспокоїти, і виховувати в добрі, бо зла випало на його долю стільки на одне покоління, що вистачало б на десять колін...»

Наскрізною в «Щоденнику» є національна ідея. Він пише про те, що народ втратив і продовжує втрачати свою інтелектуальну верхівку, яка працює на користь інших культур. Він з боєм говорить про занедбані пам'ятки старовини, розбазарювання Києво-Печерської лаври, критичний стан музеїв, про витравлювання всього українського в інститутах: «Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу є ознакою нікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу. Однаково, свідомо чи несвідомо, бо не хлібом, і не цукром, і не бавовною, і не вугіллям єдиним буде

жив чоловік...». «Двадцять п'ять років немає історії і нема словника. Яка ганьба! Яка мерзота! Чия огидна рука тут діяла і во ім'я чого? Країна виховання безбатченків! Безбатченків без роду, без племені. Де ж і рости дезертиру, як не у нас».

Багато в «Щоденнику» розповідей про героїзм народу в роки війни. І ця тема розкривається не лише через показ безприкладних подвигів воїнів. Автор пише про героїчні вчинки всього народу: від дітей до старих дідів. Ми дізнаємося про хлопчика Тараса, який крав у окупантів зброю, а потім застрелив німецького офіцера, про дідів-перевізників, що потопили човна із загарбниками і втопили самі, про мужніх матросів, яких роздягненими в лютий мороз вели в Києві на розстріл, а вони співали пісню і зневажали смерть.

Довженко роздумував над причинами масового зрадництва — дезертирства й одруження дівчат з німецькими солдатами. «А найстрашніше — що дівчата не знають, що, виходячи за німця, вони зраджують Батьківщину. Їх не учили Батьківщині — їх учили класовій ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців».

Митець обурюється ставленням до тих, хто побував в окупації чи в оточенні. Їх, винних і безвинних, оголошували зрадниками й державними злочинцями й гнали в сибірські табори.

У «Щоденнику» знаходимо й роздуми про колгоспне село. Довженко з боєм пише про презирливе ставлення тих, хто живе в місті, до селян, хоча саме на «селянському багатомільйонному горбі і шкурі вирости індустріалізація країни і все, чим користується інтелігентне державне міщанство».

Не залишається письменник байдужим тоді, коли говорить про освіту. Він переконаний, що безправний і не шанований учитель не зможе виховати гідну молодь, якими б високими й гарними не були прагнення компартії. Довженко шкодує, що в країні немає вчителя — взірця для наслідування, достойного, чистого й авторитетного. Бо він часто не має права на власну думку й ініціативу, а часо залежить від волі влади та змушений іти на компроміси з нею.

Сміливо й мужньо О. Довженко пише про систему прокурорського нагляду: «Прокурорів у нас вистачить на всіх, не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів. Вони теж поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Всі цілі і здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрактовані краще од німців ще з тридцять сьомого року».

Не обходить письменник увагою й представників номенклатури. Із гнівом і досадою він говорить про те, що вони, можливо, й були

колись хорошими людьми, але потрапивши на високу посаду, зробилися недобрими, нечесними, холодними, криводушними й злими. Часто для керівництва справою у них не вистачає ні розуму, ні знання, ні широти світогляду. Вони почуваються нещасними, але не знаходять іншого виходу, як робити нещасними навколо себе сотні, а то й тисячі людей.

Післявоєнні роки нічого не змінили. 1949 року письменник записує в «Щоденнику», що чотири години вдивлявся, сидючи в машині, в людський потік і не побачив жодного веселого обличчя, хоча офіційна преса, радіо гриміли бравурними маршами. Комфортно почувається лише партноменклатура, про яку Довженко знову пише уїдливо та ущипливо: «Таке ось каліцтво. Голова з вищою освітою, серце з нижчою, а шлунок зовсім темний і потребує много харчу і напоїв».

Глибоко переживаючи власне горе й трагедію рідного народу, письменник не обминає у своїх роздумах і вселюдських проблем. Його хвилює майбутнє світової цивілізації, особливо у зв'язку з появою і першим застосуванням атомної зброї. Після бомбардування японських міст Хіросіми й Нагасакі він занотує у своєму «Щоденнику»: «Придбавши крила, людина уподібнилася не ангелу, а дияволу. Сьогодні диявол приторкнувся своїм нечистим перстом до того, з чого Бог створив всесвіт, — до атома. Перше, що людина зрбила з божественним атомом, — бомбу...

Що є атомна бомба? — питають сьогодні тисячі людей. Скільки нещастя принесе вона? Скільки лиха заподіє?

Які страшні можливості індивідуального терору може нести в собі отсей недобрий винахід?»

«Щоденник» О. Довженка — це більше чотирьохсот сторінок друкованого тексту. І з них лише кілька рядків про любов до дружини й друга Юлії Солнцевої, про свою хворобу й матеріальні нестатки. В своїй основі «Щоденник» — це промовистий документ страшної доби тоталітаризму. Він допомагає краще зрозуміти час, літературу цього періоду, драматизм долі багатьох письменників і самого Довженка.

2-й у ч е н ь. Публіцистичні та філософські роздуми про трагічні сторінки історії України та її сучасності, про трагізм творчої долі митця за тоталітарного режиму, вільний розвиток особистості та національної культури, боротьбу добра і зла, про красу в житті й мистецтві.

З повним правом «Щоденник» О. Довженка належить за жанровим змістом до суспільно-політичних щоденників, тому що записники воєнної доби відображають велику епохальну подію — Другу

світову війну — трансформовану через мистецьке сприйняття і художнє відображення в подію планетарного рівня і осмислення. О. Довженко не тільки спостерігав соціально-політичні процеси і відображав їх, а й був учасником суспільної діяльності (всесвітньовідомим кінорежисером, керівником Київської кіностудії, кандидатурою № 1 на посаду голови Верховної Ради України). Тому політичні питання, соціальна проблематика займають помітне місце в щоденнику, у ньому значне місце займають публіцистичні та філософські роздуми.

Наскрізним мотивом Довженкового щоденника є розмірковування про глибоку історичну кривду, що чинилася і чиниться українському народові.

06.12.1943

Україна поруйнована, як ні одна країна у світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ані бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль митців».

14.04.1942

Під моїм українським дубом їдять жолуді... свині й шакали. Може, так і треба, «бо немає господа на небі».

29.10.1954

...Скромненька наша Україна. Все села та села. Хатки, як пташки, та й усе. Мало міст, мало гордих і пишних будов. Століттями ми тут руйнували та кров проливали свою й ворожу. Так хочеться вірити, що все у нас світле в майбутньому.

Як справжній патріот, письменник розумів проблеми свого народу. Найважливішою він вважав проблему національного виховання, підняття самосвідомості українців. Так, у «Щоденнику» читаємо:

27.04.1942

Рік війни минає. Убито мільйон людей. А герой один — Люба Земська. О, Україно, як же ти збідніла героями!

Перечитав знову історію України. Боже, до чого ж вона сумна і безрадісна. До чого невдала і безпросвітна. Нігде правди діти — і погані ми, і нещасливі. Більш нещасливі, ніж погані...

23.05.1942

Я глибоко переконаний, що німці одружуються з нашими дівчатами згідно таємного наказу: убити ворожих солдат і забрати в подружжя ворожих жінок. Вони уважні кавалери, і так небагато треба, щоб купити жіноче серце, що виросло серед грубості і байдужості

до своєї жіночої статі. А найстрашніше — що дівчата не знають, що, виходячи заміж за німця, вони зраджують Батьківщину, їх не учили Батьківщині — їх учили класовій ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців.

07. 11. 1954

...На сороковому році будівництва соціалізму в столиці сорокамільйонної УРСР (повністю) викладання наук так же, як і в інших вузах УРСР (повністю), провадиться руською мовою. Такого нема ніде в світі. Згадую листи Леніна по національному питанню і думаю: не говоріть мені більше нічого. Я все зрозумів і переповнений вщерть. Якщо мій народ не спромігся на власну вищу школу, — вся абсолютна решта, себто, ну ніщо вже інше не має ціни. Яка нечувана аморальність... Який жорстокий обман... І жаль, і сором...

О. Довженко завжди був упевненим у тому, що митець покликаний народом показувати світові насамперед велич і красу життя. Тому особливе місце у творчих роздумах письменника посідають його міркування про красу, про місце трагедії і страждань у вітчизняному мистецтві, яке ждановські прямолінійні догмати повністю заперечували, намагаючись перетворити все мистецтво в суцільне оптимістичне захоплення, оголошуючи трагізм і страждання несумісними з ідеалами нового суспільства. Мистецтво, у якому немає краси, — погане мистецтво, а художній твір, який не викликає багатств людських почуттів, — мертвий, як мертва планета без атмосфери, — таке основне кредо О. Довженка. «Неохайність, поганий костюм, смакування убогості, побоювання вродливого обличчя перетворилося за інерцією у напівсвідому апологію убогості і бруду, — з болем писав Довженко. — Але у житті це не так. А якщо іноді так, то на екрані це не треба культувати, а в міру виправляти, щоб подавати глядачеві хороший приклад, а не утверджувати недоліки і не узаконювати побоювання красивого».

У «Щоденнику» 1945 року є такий запис: «Описувати треба красиві діла, розумні розмови людські, а не оці от неприродні вигуки, да руїни, да головешки чи смердючі трупи.

— Написали б щось, як вірно любили одне одного, та про що гарно думали, а що треба знати, аби краще на світі жити.

— А ви все пишете — убив та вбив, та спалив, та засмажив, повісив... да все лайки, да крики, да прокльони.

— Еге, щось протиприродне, одне слово.

— Ми ж самі бачимо, нащо його писати.

— І чому це так, що, аби попасти в письмо, треба вбитися, спалитися чи повіситися?

- Напишіть нам щось веселе, смішне.
- Так над чим же сміятись, дозвольте?
- Ну, посмійтесь хоч наді мною, як я і Устя запрягаємось у плуг і оремо, як корови. Да щоб не плакати, мукаєм або сміємось самі одна з одної.
- ...Я не розумію, чого ви хочете од мене?
- Любові, ось чого. Чогось веселого, смішного, доброго. Радості треба, а ви лякаєте.

05.01.1946

Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі, великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений всякого смислу. Се парадокс, один з найбільших в історії людства. Бо: війна — дурна. Жорстокість і дурість, одягшися в атавістичні одяння, оволодівають масами злочинців, затикають на час своїх злочинств рот мистецтвам, себто тому, чим людина одрізняється од тварин. Освячують сей критичний акт невмирущим твердженням: коли стріляють гармати, музи мовчать. І сам ідіотизм убивства і найганебнішого масового гвалту возводиться в ранг — мистецтво війни! Воно не мистецтво! Воно таке ж мистецтво, як шизофренія.

Основою ідейно-естетичної, художньо-психологічної концепції «Щоденника» О. Довженка є особистість, її багатогранні, внутрішні почуття й переживання, якими мотивуються поведінка, вчинки і дії героїв. Піднявшись на висоту громадського звинувачення радянського тоталітаризму, письменник утвердив думку про цінність особистості, конкретного людського життя, свободи і моралі, добра і блага як основу національного життя, піднісши її до ідеї історичної цінності нації, вільного вибору нею власної життєвої долі. Довженко знав, що сталінська кліка вважає своїх же людей ворогами, якщо їх спіткала лиха доля — окупація: «Боже мій, скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники і скільки ще принесуть!

Вони будуть карать ні в чім не повинний народ за те, що не вмiли командувати і тікали з орденами під хвостами у кобил. Каратимуть за те, що не вмiють командувати, карають фактом оддачі народу в лапи німців і каратимуть за те, що народ просто був під німцями і мусив якось жити, а не повисився увесь чи не був розстріляний німцями. Одним словом, не розстрілюйте ж багато, чортові німці, хай ще своїм трохи зостанеться, як говорив дядько, стоячи під кулями коло паркана».

Багато в «Щоденнику» записів про трагізм творчої долі митця за тоталітарного режиму.

13.09.1952

ПОЕТ НАРОДУ

На великих зборах, на пленумі, лаяли поета Р. Лаяли й шельмували його молоді, власть імущі люде, які вважали сю лайку й шельмування народного старого поета за свій священний обов'язок і службовий подвиг. Поету не простили нічого, ні одної його життєвої помилки. Драму його життя, що попсувала йому все на світі, ще коли власть імущі ходили без штанів або гадили в пелюшки, [сю] драму особливо грізно і пристрасно пригадували як непростимий, незабутній, підлий злочин поета, що заслуговує вічної кари, презирства і помсти. Що вже ніяка ні партійна його приналежність, ні талант, ні третина століття творчої праці, ні сивизна, ні велетенська праця для народу, для партії, для комунізму не затулять ні його ганьби й злочинства, ні їх пильності й непримиренності. Навіть бездонну душевну доброту поета вважали за безпринципність і маскування.

Поет у сей час сидів поверхом нижче в буфеті і тихо собі випивав щось алкоголічне. Він був у всьому подібний до свого народу.

— Поете! Нагору поспішайте. Там про вас іде грандіозна мова. Сам Н. Вас критикує. Швидше!

Поет посидів трохи ще, схилившись над бокалом. Про що він думав, невідомо. Потім пішов нагору, почувши обов'язкові оплески. Пішов поет нагору... Нагорі в шанобливим оточенні всіх тих, що треба, ішов сам власть імущій, проповідчик грізний.

«Его глаза сверкают. Лик его ужасен. Движенья быстры. Он прекрасен. Он весь, как божия гроза».

Підійшовши до «божєї грози», поет ввічливо поклонився і, потискуючи длань, сказав, аби не подумала «гроза», що він її зовсім не чув:

— Вітаю вас. Промова епохальна. І переконлива до краю по формі і по змісту. Підписуюсь під кожним її словом.

— А що ж ви думаете, неправда? В таких ділах треба бути одвертим, не взирая... — сказала «гроза».

— Абсолютно згоден. Я навіть не ждав од вас такого. Я зачарований.

— А ви не дуже бравіруйте, — доповідчик грізно нахмурився і зловісно блиснув очима. — Вам би плакати треба, а не вчиняти жалюгідні намагання жартувати.

— Я дуже вдячний вам за милостиву пораду. Дійсно, піду я краще додому да поплачу, — сказав поет. — Будьте здорові й щасливі. Бажаю вам добра. Тільки два слова на прощання: ви прийшли і підете, а я вже остався...

Поет повернувся і поволі пішов по східцях униз. Спи́на в нього була зігнута од великої ноші, голова біла, ніби весь огонь уже згорів у ній і лишився один тільки попіл. Дома вночі він склав вірша прекрасного і чистого, як ручай, для свого і всіх народів про те, що комунізм поборе і запанує в усім світі, не дивлячись ні на які темні сили, що стоять на переможнім його шляху, і буде братство на землі, і любов, і жалість.

Наймогутніша машина епохи — земснаряд — має абсолютно неоригінальний і неефектний вигляд. За допомогою сії машини ми перетворимо Землю. Те, що мріялось лише в казках чи в снах, може стати реальністю наших днів. От що таке земснаряд. І нічого показного. Се не машина, а цілий образ.

07.02.1949

Що зі мною сталося? Я розучився неначе писати. Пишу статтю для «Літгазети» про суд над «Летр франсез» і за два дні не можу зібрати думок, не можу пером повести. Ще не написав і одної сторінки, а вже втомився так, неначе камені ворочав на тяжкому шляху, і серце болить, і смуток обніма душу. Ні, не редакціям належу я, мабуть, а лікарям. І тормоз в писанні — се травма моя, що вже ніколи не покине мене. Ловлю себе на думці: неначе стоїть мій грізний критик за плечима й розглядає безсердечним оком кожду літеру мою і кожду кому, чи нема в ній зради і підкопу. І я, замість писати, страждаю. Мене злаmano. Я сприймаю вже світ як страждання. Я постиг: міряється воно глибиною потрясіння внутрішнього, всієї душі, а не тільки гнітом зовнішніх обставин. Я міг би довго жити й творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимуляторів.

У «Щоденнику» передано перепади настрою автора, його психологічний стан. Олесь Жолдак пише: «Він увесь збуджений, особливо коли торкається наболілих проблем духовності нашого народу, за нападу культури, подальшої русифікації населення через початкові, середні й вищі школи, культурні заклади, державні установи. Прохоплюються слова дошкульні й убивчі, коли йдеться про горекерівників, «напівпровідників культури», людей підлих, нікчемних духом. Але очі в нього враз світліють, коли називає імена чесних, талановитих письменників, художників, артистів».

Звертають на себе увагу ті записи, які стосуються життя самого автора безпосередньо.

«Запам'ятайте, Юлія Іполитівна, — сказав у 1935 році моїй дружині керівник кінематографії Ш., — поки я живий, ніхто з рук вашого сіроокого вовка (сиріч мене) у кінематографію не увійде. Ці слова старого авантюриста і космополіта я згадав сьогодні,

коли мені повідомили, що учора на «Мосфільмі» після переробок, перелицьовок, одне слово, після псування був заборонений сценарій, над яким я працював рік. Сценарій був хороший, кращий багатьох сценаріїв «Мосфільму». «...Пригадую диявольську пику, що скорчив Берія, коли привезли мене до Сталіна на суворий страшний суд з приводу невдалих помилкових фраз, що вкрапилися, за словами самого Сталіна, в мій сценарій «Україна в огні». Витріщивши на мене очі, як фальшивий поганий актор, він грубо гаркнув мені на засіданні Політбюро (на початку сорок четвертого року): Будем вправлять мозги! Хто тільки не вправляв мені мозги...»

«Художній твір є завжди до якоїсь міри протестом на користь чи проти когось чи чогось. Не слід хитрувати з читачем. Коли ви пишете, уявляйте собі, що ви завтра помрете і що ви пишете заповіт для любих своїх дітей».

«...Я вмру в Москві, так і не побачивши України. Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх виняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі. Пошли, доле, щастя людям на поруйнованій, скривавленій землі!

Зникни, зненависть! Щезни, убогство!

Часом мені здається, що я вже вмер і давно лежу в ямі, і кожна звістка з України падає на мої груди, як могильна земля, заступ за заступом. Що мене не тільки вже нема, а наче й не було ніколи. Неначе не створювала мене зовсім українська земля п'ятдесят один рік тому, не годувала хлібом і медом, не поїла думками, почуттями, не купала у віруваннях і звичаях нашого народу, не вкладала в мою душу ні своїх гордих героїчних поем, ні любові до себе, ні плачу, коли плакала сама, як удова в неволі. Так, попросивши один раз хліба поради і одержавши камінь осуду, я, народжений для добра, похитнувся і мовчки впав, як падає мертвий, і кров моя запеклася і присохла до сивого мого волосся...»

З цих висловлювань, як і з десятків інших, впливає думка про великий гуманізм автора, його налаштованість на добро, а не на зло чи на ненависть, помсту: Зі «Щоденника» перед нами постає величний образ автора — людини з глибоким мисленням, різносторонньо обдарованої, яка безмежно любить свій народ і вболіває за нього. Слова Довженка тривожать душу, будять сумління, закликають не повторювати помилок історії.

3 - й у ч е н ь. Особливості художнього стилю О. Довженка

Довженко став легендою українського кіно, але і в літературі він посідає особливе місце. Як вважає Максим Рильський, «він був цільним художником, новатором з голови до ніг». В українській

літературі О. Довженко започаткував новий жанр — кіноповість — повість, написану з урахуванням специфіки кіно. У якійсь мірі це впливало на його індивідуальний стиль, його художній почерк, особливістю якого є розроблення діалогу, увага до кольору, монтаж окремих епізодів і картин, часом не пов'язаних між собою. Складається враження, що він писав свої прозові твори, щораз думаючи про те, як вони виглядали б на екрані. Як поет, Довженко сприймав довколишній світ через художні образи. Але він дивився на нього ніби крізь операторську камеру, вихоплюючи те найяскравіше і найприкметніше, що втілювало суть явищ, понять. Він пов'язував і komponував побачене як режисер

Прикметними ознаками індивідуального стилю письменника є умовність ситуацій, контрастні сюжетні зіставлення, увага до окремих найсуттєвіших деталей, яскравих образів. Усі ці засоби автор використовує не скільки для детального зображення події, явища чи предмета, стільки для передачі їх суті, поетичного вираження найважливішого, вирішального в долях героїв, їхніх характерів і поведінці.

У творах О. Довженка першорядну роль виконує підтекст. У кількох рядках Довженкового твору інколи більше змістового наповнення, ніж у цілому творі деяких письменників тих часів. Як слушно зазначає В. К. Кутковець, творам О. П. Довженка властиві «простота сюжету, постійний філософський підтекст, колоритна мова, публіцистична загостреність і психологізм, ліризм і драматизм, яскравість зображуваних характерів».

Літературознавець Віталій Дончик називає такі характерні для методу і стилю Довженка риси: «...вміння творити справжній, високий, епічний синтез, поєднувати життєву конкретику й крилатий романтизм, реалістичне зображення і узагальнено-символічні барви, масштабність батальних сцен і філософську глибину роздумів, художню предметність і художню умовність, трагізм і гумор, документальність і метафоричні гіперболи».

О. Довженкові було властиве романтичне світосприйняття, яке знаходило психологічну реалізацію в образах, стилі творчого почерку митця. Романтичне начало у творчості О. Довженка виникає на ґрунті трагічного й драматичного, прекрасного й потворного. Романтизм Довженка проявляється насамперед у виборі кола зображуваних ним життєвих явищ і персонажів. Для романтичної манери письменника характерні мрійливість, лірична наповненість, емоційність оповіді, сприйняття довкілля крізь призму серця, просторові й часові масштаби, яскравість художньої деталі, що сприяло перевазі естетичного начала. Позитивні герої у творах

письменника — це люди з сильними характерами та пристрастями. Вони сповнені високих прагнень і почувань (Василь і Олеся, Лаврін Запорожець із кіноповісті «Україна в огні», діди-перевізники з оповідання «Ніч перед боем» та багато інших). Письменник зосереджується на небуденних, драматичних ситуаціях, коли вирішується доля людини. Він тяжіє до образів-символів, виразних деталей, поетичних узагальнень. Так, в «Україні в огні» символічними є образи Олеси та Христі, які є відповідно втіленням поетичної душі України та її трагічної долі.

У творах Довженка відчувається активна присутність автора. У численних ліричних відступах він коментує події, дає їм оцінку, славить героїв духу, викриває нікчемність, боягузтво. Про розповідь Довженка ніколи не скажеш, що вона безпристрасна, тому що їй притаманна глибока суб'єктивність, експресія, поетичність. У ній багато художніх засобів. Недаремно художню мову Олександра Довженка називають мелодійною, емоційною, народно-казковою, метафоричною. Епізоди, насичені багатством метафоричних образів, як правило, виконують емоційно-оцінну функцію, відіграють важливу роль в естетичній оцінці твору в цілому. В основі Довженкової метафоричної образності лежить антропоморфне світовідчуття, одуховнення й анімація природного світу. Через метафоричні образи — нерухомий світ, спалахування зорі, зловісні блискавки на небі, дівочі співи в сріблястому сяйві — письменник розширював сферу взаємозв'язків людини і природи, людини і космосу і на цій основі вибудовував нову, більш повну форму людяності.

Серед зображувально-виражальних засобів у творах О. Довженка важливе місце посідає гіпербола, фантастична гротескність образів, повністю витримана в дусі гоголівських традицій. Потяг до гіпербол також засвідчує вияв експресіоністської манери письма О. Довженка, яка виявилася у вмінні показати буденне, правдиве у героїчних, піднесених, легендарних, фантастичних тонах, неральних ситуаціях життя, наділяти героїв надуманими, перебільшеними якостями, мислити масштабними художніми узагальненнями. Засоби й прийоми експресіоністичного мистецтва у творчості О. Довженка — контрастно-емоційне зіставлення епізодів, підкреслення домінантного в образі, використання психологічної паузи — сприяли заглибленню у внутрішній світ героїв, розкриттю особливостей українського національного характеру.

Також однією з найхарактерніших ознак індивідуального стилю О. Довженка є синтез фантастики й реальності, що надає більше можливостей для розкриття внутрішнього світу героїв через тісні

залежності і взаємодії з природними законами навколишнього світу. Аналіз кіноповісті «Зачарована Десна» дає підстави для висновку, що письменник свідомо нехтував життєподібністю заради піднесення духовного, інтелектуального потенціалу своїх героїв, розкриваючи внутрішню естетичну суть життя українського народу.

Творчості О. Довженка властивий символізм. Своєрідною моделлю світобудови виступають у творах письменника дерева життя (вишня, груша, тополя). Вони є символами невичерпної життєвої сили українського народу, його енергії, символами вічного оновлення й відродження життя. Із символом зорі пов'язаний духовний ідеал, ідеал краси О. Довженка. У творах письменника широко представлені й індивідуально-авторські символи, наприклад, символічна назва кіноповісті «Україна в огні». Через символ вогню утверджується як бажання письменника передати безперервність і вічність українських національних традицій і народної культури, так і відчуття загартованості народу, який пройшов випробування вогнем, пожежами, страхіттями війни на чистоту і незламність духу.

Тому важко не згодитися з Олесем Гончаром, який називав поетику Довженка «свіжою, розкішною, незвичайної яскравості», небуденного звучання, в якій «весь час гармонійно єднаються і бетховенські оди радості і високий трагізм, і щось чисте, оте яблуневоцвітне, мовби навіяне дівочою піснею».

4 - й у ч е н ь. Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно

Французький кінодіяч Анрі Ланглуа так сказав про Довженко: «Тепер, коли відбувається нова революція у світовому кіно, фільми Довженка, його мова, його відкриття, які наперед визначили багато чого з того, що винаходиться сьогодні, виступають на передньому краї сучасного мистецтва, як знахідки середньовічних архітекторів, які проступили крізь пил і кіптяву століть на Нотр-Дам де-Парі».

Творчий доробок О. Довженка є вагомою частиною української національної культури ХХ ст. завдяки актуальній проблематиці, заглибленню у соціальні, морально-етичні, психологічні сфери буття народу. Проблеми національної психології у творчості О. Довженка пов'язані з національною історією (героїчне минуле й трагічне сучасне), філософією (людина і природа, людина і суспільство, людина і час, людина і земля, народ і особистість), духовною культурою нації (збереження матеріальної і духовної культури предків, естетизм українського національного життя й обрядовості, екологія душі українця).

Психологічні пошуки романтичного світосприйняття О. Довженка несуть в собі відсвіт біблійного вчення, міркувань українських філософів (П. Юркевича, Д. Чижевського) про серце як осереддя духовного життя людини. Через гаму емоцій, почуттів і відчуттів персонажів, як-то генерала Федорченка з «Поєми про море», передається гармонія людини і природи, людини і світу.

Загальний психічний стан героїв оригінально відтворюється за допомогою яскравих художніх деталей, які сприяють вираженню естетичного начала в сюжеті творів. Так, психологічний зміст образу Василя з кіноповісті «Земля» продуманий і вивіреним через його останній летючий танок, у якому ніби сконденсувалася вся гама людських почуттів. Через психологічний стан афекту героя письменник розкриває його душу, потяг до краси, урочистості, романтичність світовідчуття.

Масштаби художнього мислення О. Довженка, широта філософських узагальнень допомагають зображувати й характери героїв у просторових і часових вимірах, як-то Івана Орлюка з «Повісті полум'яних літ». Художній час і простір зливаються в одне ціле. Схрещення часів, як закон Довженкового кіномистецтва, допомагає вловити зв'язок поколінь, безперервність національних традицій. Законами кіномистецтва пояснюються й такі стильові особливості творів О. Довженка, як багатство асоціативних моментів, щедра метафоричність, потяг до гіпербол, символічне відображення світу, монументальність образу, космізм і всеосяжність буття, поєднання фантастики з реальністю.

Коріння самотності творчості Довженка слід шукати в першу чергу в народній пісні й думі. За словами письменника, «українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу». Пісня — душа народу, душа творчості Довженка. Підтвердженням є його «Зачарована Десна» та «Повість полум'яних літ».

Безперечним є зв'язок творчості Довженка із спадщиною класичної літератури. У ній відчувається вплив поезії Шевченка, творів Гоголя. О. Довженко — неповторний художник слова, новатор, який, як ніхто інший, розкрив красу народної душі. «О. Довженко увійшов в історію вітчизняної і світової художньої думки як самотній поет екрана і слова, поєднав у собі талант режисера і письменника, своєю феноменальною творчістю він збагатив ці два види мистецтва — словесного і візуального, відкрив нові, досі не знані можливості в пізнанні і відображенні динаміки нашого життя», — так писав дослідник творчості Довженка Б. С. Буряк у вступній статті до книги «Олександр Довженко» (1986 р., багатотомна серія «Бібліотеки української літератури»).

5 - й у ч е н ь. Визнання таланту митця у світі.

О. Довженка оцінювали надзвичайно високо й щедро у всьому світі. У періодичній пресі і в товстих фахових курсах з історії кіно, нарешті, у постанові журі Міжнародної виставки в Брюсселі 1958 року Довженко визнаний як один із першого десятка провідних митців цілої 60-річної історії мистецтва фільму, а його фільм «Земля» — одним з кращих фільмів всіх часів і народів.

«Земля» Довженка мала глибокий вплив на молодих кіномитців, зокрема Франції і Англії», — пише Жорж Садуль у своїй «Історії мистецтва кіно» (Париж, вид. 1949; 1955).

«Найкращі японські фільми «Рота Мун» і «Ворота пекла» зроблені під впливом Довженка», — твердить Артур Найм у своїй книжці «Найживіше мистецтво».

«Земля» Довженка — це твір генія; йому мусили відступити перше місце російські кіномитці Ейзенштейн і Пудовкін», — пише Айвор Монтеню у своєму есеї «Довженко — поет життя вічного». Це лише кілька прикладів із сотень. Довженка визнали у світі справді беззастережно.

Вже після перших серйозних фільмів Олександра Петровича Довженка дискусії в Україні, Росії, багатьох країнах Європи, в Америці привели до визнання молодого творця тоді ще німих кінофільмів оригінальним новатором у світовому кіномистецтві. Надзвичайно високу оцінку новачій О. Довженка висловили відомий російський кінорежисер С. Ейзенштейн, відомі українські поети і письменники М. Рильський, М. Бажан, Остап Вишня, зарубіжні кінокритики.

«Слов'янство поки що дало світові в кінематографі одного митця-мислителя і поета», — сказав відомий артист Чарлі Чаплін, прославляючи праці Довженка. Після показу в Німеччині кіноповісті «Земля» в берлінських часописах з'явилося близько 50 схвальних рецензій. Захоплений цим фільмом французький режисер Марсель Оме поставив беззвучену «Землю» омузиченою: події кіноповісті йшли в супроводі «Дев'ятої симфонії» Бетховена.

Ейзенштейн так описував свої враження після перегляду довженківської картини «Звенигора»: «...в повітрі стояло: серед нас нова людина кіно. Майстер свого жанру. Майстер своєї індивідуальності. І разом з тим майстер наш. Свій. Спільний. Перед нами була людина, яка створила нове в галузі кіно». Фільм демонструвався в Москві, два громадські перегляди в Парижі закінчаться овацією, він обійшов екрани Голландії, Бельгії, Аргентини, Мексики, Канади, Англії, США, Греції.

Багато кінознавців вважали, що тільки в «Звенигорі» здійснилась творча фантазія автора, якій у силу обставин не судилося

повторитися. А відродилась вона тільки у 1960-ті роки разом із розвитком поетичного кіно України.

Довженко з подивом дізнався, що фільм має грандіозний успіх у Європі, у той час як його заборонено в Україні. Після прем'єри в Берліні про Олександра Довженка з'являється 48 статей, у Венеції італійські кінематографісти називають Довженка «Гомером кіно».

Західні кінознавці звернули увагу на різкий занепад творчого генія Довженка після «Землі», але ніхто нічого не сказав про причини. Правда, польський часопис у Варшаві (4 січня 1957) у статті К. Тепліца обережно, та все ж досить виразно зазначив, що Довженкові «не дали розвинути повністю», що його змусили замовчати і що «великий поет України, творець мистецтва так сильно національного, що аж вселюдського, замовк у половині слова, залишаючи, однак, на собі кілька творів, які назавжди залишаться в історії фільмового мистецтва як явище неповторне і велике».

IV. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання

Складіть словниковий диктант «Риси характеру О. Довженка, які простежуються в його «Щоденнику». (Несподіваний, суперечливий, чесний, мужній, розгніваний, безпощадний, цілісний, ..., ..., ...)

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Дати відповідь на питання: «Чи вірить О. Довженко в щасливе майбутнє свого народу?» (На основі записів «Щоденника»)
- ▶ Творча робота «Чи порушено проблему духовності в «Щоденнику» О. Довженка?»

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Закінчити речення: «Трагізм творчої долі О. Довженка полягає в тому, що ...»

УРОК № 77

ІВАН БАГРЯНИЙ (ЛОЗОВ'ЯГІН). ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПИСЬМЕННИКА. «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ» — «СПРАВЖНЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ В'ЯЗНИЦІ» (Ю. ШЕРЕХ). ЗОБРАЖЕННЯ В РОМАНІ ТРАГІЧНИХ КАРТИН ЖИТТЯ НАРОДУ В УМОВАХ КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ТА НЕВИПРАВДАНИХ РЕПРЕСІЙ НА ПРИКЛАДІ СІМ'Ї ЧУМАКІВ. ОБРАЗ АНДРІЯ ЧУМАКА ЯК ЛЮДИНИ ВИСОКОМОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ І СТІЙКИХ ІДЕЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ

Мета: познайомити учнів із життєвим шляхом письменника, дати загальну характеристику поетичної та прозової спадщини митця (на прикладі романів «Сад Гетсиманський», «Тигролови»); дати уявлення про роман «Сад Гетсиманський» як «справжню енциклопедію радянської політичної в'язниці», схарактеризувати героя цього роману — Андрія Чумака, змалювати трагічні картини життя народу в умовах командно-адміністративної системи та невинуватих репресій на прикладі його сім'ї; показати тривалий шлях художнього слова письменника до українського читача після заборони його творів в Україні; розвивати вміння самостійно працювати з різними джерелами інформації, виділяти головне, узагальнювати, робити висновки, сприймати інформацію на слух і занотовувати її в зручному для себе вигляді, уміння висловлювати власні думки щодо прочитаного.

Теорія літератури: роман, автобіографічний роман, екзистенціалізм (повторення).

Обладнання: портрет І. Багряного, роздавальний матеріал із теми «Біографія І. Багряного», примірники романів письменника.

Тип уроку: урок-дослідження.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****1. Заслуховування відповідей на питання**

«Чи вірить О. Довженко в щасливе майбутнє свого народу?» (на основі записів «Щоденника»).

2. Зачитування декількох творчих робіт: «Чи порушено проблему духовності в “Щоденнику” О. Довженка?»

3. Бесіда з учнями

- ▼ Дайте визначення екзистенціалізму. (*Екзистенціалізм як філософська течія виник у першій половині ХХ ст. за часів соціально-економічної і світоглядної кризи в Європі. Основне завдання екзистенціалізму полягає у встановленні змісту людського існування. Тому людське існування, дане безпосередньо, є «екзистенцією», яка не пізнається науковими засобами.*)
- ▼ Дайте визначення роману. (*Роман — різновид епосу як роду літератури, один з великих за обсягом епічних жанрів. Переважаюча форма роману — прозаїчна, але створюються і романи у віршах.*)
- ▼ Який роман називають автобіографічним?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— Постать Івана Багряного — одна із найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини ХХ ст. Митця переслідували і карали на батьківщині, в еміграції він також був не для всіх бажаним і зручним, у діаспорі йому погрожували і навіть вдавалися до кримінальних засобів впливу, тому що його політична позиція не приймалася всіма, заперечувалася, а інколи й перекручувалася. Його політичні супротивники інколи вдавалися і до наклепів.

До сьогодні у біографії письменника багато білих плям, отже дослідникам життя і творчості І. Багряного багато ще потрібно попрацювати. Ми на уроці також спробуємо провести дослідження того, які життєві факти сформували світогляд письменника.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Дослідження творчості І. Багряного

Тема дослідження: життєвий і творчий шлях І. П. Багряного.

Проблемне питання дослідження: визначити біографічні чинники, які сформували світогляд поета; які факти біографії відбилися в його творах.

Гіпотеза дослідження: світогляд І. Багряного сформувався завдяки його опозиції чинній владі.

План дослідження

1. Знайомство з коротким літописом життя і творчості І. Багряного (випереджувальне завдання — складання хронологічної таблиці). Характеристика стосунків митця і влади.
2. Визначення коріння бунтарства письменника та його протистояння владі.
3. Світоглядні позиції поетичної творчості І. Багряного — ідейна опозиція ідеології влади.
4. Автобіографічні романи І. Багряного — справжнє звинувачення радянській політичній системі. («Сад Гетсиманський», «Тигр-лови»)

**Завдання № 1. Ознайомившись із хронологічною таблицею, знайти докази конфлікту митця і влади.
(Орієнтовний матеріал для відповіді виділений курсивом.)**

Дата	Подія
2 жовтня 1907 року	На Полтавщині в сім'ї муляра народився І. П. Лозов'ягін (Багрянний). Зростав на Харківщині у м. Охтирка
1926–1930 рр.	Після закінчення Краснополівської художньо-керамічної школи навчається в Київському художньому інституті. Через політичну неблагонадійність диплом не отримав
1926 р.	Поява перших творів у журналах «Глобус» та «Життя революції». Участь у літературній організації МАРС «попутників» разом з В. Підмогильним, Г. Косинкою, Є. Плужником тощо
1927–1929 рр.	Вихід збірки поезій «До меж заказаних», поем «Монголія», «Аве Марія», історичного роману у віршах «Скелька». Зазнав нищівної критики як «антирадянський поет» та «куркульський ідеолог»
1831 р.	Вихід збірки оповідань «Крокви над табором» у Харкові
1932 р.	Арешт, «за політичний самостійницький український ухил в літературі і політиці...» засудження на п'ять років таборів (Бамлаг)
1936 р.	Втеча з Бамлагу
1937 р.	Переховування на Далекому Сході (Зелений Клин), одруження, новий арешт після повернення додому
1940 р.	Незаконне перебування на Харківщині після звільнення «за недостатністю матеріалів для повторного засудження». У письменника відбиті нирки та легені. (Пережите в ув'язненні він пізніше описав у романі «Сад Гетсиманський»)

Дата	Подія
1944 р.	Перше видання роману «Звіролови» (перша назва роману «Тигролови»)
1945 р.	Еміграція до Словаччини, потім — до Німеччини
1946 р.	Друге видання роману «Звіролови» під назвою «Тигролови». Перехід на легальне становище, активне творче і політичне життя (заснування газети «Українські вісті», Організація МУРу (Мистецького українського руху), молодіжного руху ОДУМ, ініціація створення і лідерство в УРДП (Українській революційно-демократичній партії))
1947 р.	Видання п'єс «Морітурі» та «Генерал»
1948 р.	Видання п'єси «Розгром». Початок двобою зі смертю
1950 р.	Написання роману «Сад Гетсиманський» (про сталінські катівні)
1953 р.	Створення роману «Огненне коло» (про битву української молоді під Бродами в складі дивізії «Галичина»)
1957 р.	Вихід першої частини задуманої але незакінченої трилогії «Буйний вітер» — «Маруся Богуславка»
25 серпня 1963 р.	Письменник помер у лікарні під час роботи над новим рукописом. (ФРН, Новий Ульм)
1965 р.	Вихід друком роману «Людина біжить над прірвою». (Про події Другої світової війни)

Бесіда

- ▼ Назвіть події в житті митця, які свідчать про його протистояння владі.
- ▼ Які з цих подій можна назвати трагічними? Як вони вплинули на подальше життя письменника?

Завдання № 2. Визначення коріння бунтарства письменника та його протистояння владі

Слово вчителя

— Перше навіть поверхове знайомство з біографією письменника (хронологічна таблиця) свідчить про його конфлікт з владою. Таке протистояння є наслідком певних переконань, світогляду Багряного. Наша наступна задача — з'ясувати коріння бунту письменника проти влади.

Пошук ми почнемо з вивчення фактів із дитинства І. Багряного. (Учні, об'єднані в групи, знайомляться з роздавальним матеріалом і роблять висновки.)

Факт 1

1920 року Іванові довелося побачити, як чекісти знущалися з його дядька і 92-річного діда на пасіці: їх кололи багнетами, у них стріляли з револьверів. Ця страшна безневинна смерть рідних дуже вразила хлопця. Трагічною була доля й іншого дядька: його вислали на Соловки, звідки він не повернувся.

Хлопець був свідком розкуркулення, голоду, примусової колективізації, свавілля місцевої влади.

Факт 2. Лист І. Багряного до Дмитра Нитченка

«Літературою почав займатись дуже рано, якщо мати за літературну працю дитяче писання віршів. Вірші я почав писати (і то по-українському) ще в російській церковноприходській школі. Почав їх писати з протесту проти вчителя і вчительки, які мене злісно називали «мазепинцем», бо я лічив (рахував) в арифметиці не так, як вони веліли, а так, як навчила мати: один, два, три, чотири... шість...вісім тощо. Це було завзяте змагання. І от під впливом байок Глібова та «Катерини» Шевченка, які я дістав нелегально (це було за царя), я почав писати войовничі вірші в другому класі церковноприходської школи, восьмирічним хлоп'ям, в 1915 (почав учитися шестирічним). Звідти й почалися мої митарства. Три роки пізніше чи чотири, в вищо-початковій школі, я вже був редактором шкільного журналу «Надія», що виходив в українській мові, бо вже тоді школа була українська».

Орієнтовні висновки: коріння бунтарства письменника заклалися ще в дитинстві. Письменник став свідком нелюдяного ставлення влади до своєї сім'ї та усього народу. Це стало причиною його бунтарства, яке відбилосся у творчості, громадській та політичній діяльності.

Завдання № 3. Світоглядні позиції поетичної творчості І. Багряного — ідейна опозиція офіційній ідеології влади

Слово вчителя

— Отже, витоки протистояння митця і влади ми знайшли в описі його дитинства. Наступне завдання — проаналізувати світоглядні позиції І. Багряного-поета.

4. Міні-лекція вчителя (учні занотовують інформацію, яка стосується проблемного питання, у вигляді тез, плану, конспекту)

Радянська поезія була частиною ідеологічного фронту боротьби проти старого світу за торжество соціалізму та комунізму. Влада намагалася за допомогою борців від літератури виправдати такі

антигуманні дії, як «знищення “родимих плям” капіталізму» та «решток буржуазії», боротьба з інтелігенцією, ліквідація куркульства як класу», п'ятирічні плани будівництва соціалізму тощо. Отже, бажаними темами поезії були: оспівування класової боротьби, будівництва нового світу, пропаганда безжальності до ворогів соціалізму, оспівування будівника соціалізму та комунізму, революційного ентузіазму мас, розвінчання «гнилої інтелігенції», боротьба проти свободи мистецького самовираження, творчої індивідуальності.

Поезія І. Багряного темам і настроям офіційної поезії не відповідала. Мало того, вона була різким дисонансом на фоні урапатріотичних віршів поетів-борців за новий світ, що називали себе виразниками настроїв, ідеології пролетаріату та селянства. Авторське «я» заперечувалося ними в ім'я виповідання настроїв і поривань мільйонів.

Вірші І. Багряного друкували в журналах «Життя й революція», «Червоний шлях», «Глобус», «Всесвіт», «Гарт», «Плужанин», «Кіно».

Офіційна критика відгукнулася на їхню появу вкрай негативно. Для прикладу наведемо виступ Б. Коваленка від 1 липня 1929 року на сторінках «Літературної газети» (під псевдонімом К. Потапчук): «На нашу — думку, це шлях не новий, шлях активно-реакційних куркулячо-буржуазних синків, озвірілих на все людство зо всіма його перспективами, співців містичного самозабуття і паразитичного індивідуалізму».

І. Багряного за його вірші, що з'являлися в періодиці, збірку «До меж заказаних», поему «Аве Марія» звинувачували і в «порнографічному натуралізмі», і «слинявому сентименталізмі» і «містичному самозабутті», отже у відступі від магістрального шляху до політизації літератури і мистецтва.

Цікавою була реакція на роман у віршах «Скелька», написаний на початку 30-х років. Одеський часопис «Металеві дні» (1931. — № 5) дав схвальний відгук на цей твір, який став помітним явищем в українській літературі, відмітив «бездоганну єдність, витонченою врівноваженість форми і змісту, емоційну насиченість образів, динамічне, всебічне, не спрощену одноманітним відображенням психіку героїв», захоплюювся «високою культурою мови й віршових розмірів, багатством свіжих, далеких від трафарету образів, цікавою композицією». Але офіційна критика висказала зовсім протилежну оцінку: в культпропі ЦК КП (б)У був даний ідеологічний вирок і поетові, і його творчості. Стаття О. Правдюка (Критика. — 1931. — № 10) називалася: «Куркульським шляхом» і свідчила про наміри влади щодо бунтівливого, ідеологічно неповкореного

автора. «Від самого початку поет став співцем куркульської ідеології і до сьогодні залишається таким».

Після цієї статті твори Багряного вилучають із бібліотек і книжкових крамниць, а через вісім місяців у Харкові на вулиці заарештовують самого автора. Вилучають усе, написане упродовж 1927–1931 рр. Познайомившись з тим, що вже з'являлося у періодиці (наприклад, «Червоний шлях» 1929 року надрукував уривок з поеми «Вандея», у якій поет засуджував криваву вакханалію революції в Україні і, як писала офіційна критика, «негативно оцінював здобутки революції»), можна зробити висновок про ідеологічне протистояння поета та влади.

Поет не злякався випадів проти нього, хоча розумів, що обрав позицію протистояння офіційній ідеології в складних умовах розгортання репресій проти української інтелігенції, але не мав наміру її приховувати чи змінювати. Митець, який вірив у перемогу людської гідності, який з юнацтва заповів собі бути тільки людиною, не міг вчинити інакше:

Догмати... Істини... Закони... І пенати...
 Ну, а для нас — лише один догмат:
 Ти будь таким, яким родила мати!

Бесіда з учнями

- ▼ Визначте світоглядну позицію поета. (*Протистояння офіційній ідеології влади, яку вона намагалася пропагувати, політизуючи літературу та мистецтво.*)
- ▼ Які наслідки мала така позиція І. Багряного? (*Зазнав нищівної критики як «антирадянський поет» та «куркульський ідеолог» і згодом був заарештований.*)

Завдання № 4. Автобіографічна проза І. Багряного — справжнє звинувачення радянській політичній системі («Сад Гетсиманський», «Тигролови»).

Орієнтовний зміст повідомлення учня (декількох учнів) про роман «Сад Гетсиманський»

Сад Гетсиманський — Гефсиманський сад — це місце, де був підло зраджений Ісус Христос.

Після Таємної вечери Ісус разом з учнями йде на Оливну гору. Тут він каже апостолу Петру, що цієї ночі, перш ніж заспіває півень, той тричі відречеться від Ісуса. Прийшовши в Гефсиманський сад, Ісус «промовляє до учнів: «Посидьте ви тут, аж поки піду й помолюся отам». І, взявши Петра й двох синів Заведеевих, зачав сумувати й тужити. Тоді промовляє до них: «Обгорнена сумом смертельним

душа Моя! Залишіться тут і попильнуйте зо Мною...» І, трохи далі пройшовши, упав Він долілиць та молився їй благав: «Отче Мій, коли можна, нехай обміне ця чаша Мене... Та проте — не як Я хочу, а як Ти...» (Матв., 26: 38–39). «Відійшовши ще вдруге, Він молився їй благав: «Отче Мій, як ця чаша не може минути Мене, щоб не пити Її, — нехай станеться воля Твоя!» І, прийшовши, ізнову знайшов їх, що спали, бо зважніли їм очі були. І, залишивши їх, знов пішов і помолвився втретє, те саме слово промовивши. Потому приходять до учнів і їм промовляє: «Ви ще далі спите й спочиваєте? Ось година наблизилась — і до рук грішникам виданий буде Син Людський...» (Матв., 26: 42–45).

Зміст назви роману

Як вже зазначалося, за біблійною легендою, у саді Гетсиманському, де молився Ісус, його зрадив, передавши охороні, Іуда Іскаріот. У часи сталінських репресій на «сад Гетсиманський» перетворився увесь Радянський Союз, у якому панували продажність, відступництво, зрадництво загальнолюдських ідеалів і цінностей. Люди свідомо забули або змушені були забути про совість, про одвічні християнські заповіді, перетворилися на Іуду. Всіх, хто намагався жити з Богом у душі, зберегти в собі людину, власну життєву позицію, чекала доля Ісуса Христа. Найстрашнішим було те, що розпинали і людську душу.

Історія написання

Події, описані в романі «Сад Гетсиманський», були настільки жахливими, що автора після того, як роман вийшов у Німеччині 1950 року, звинувачували у фантазерстві. Слід зауважити, що Багрянний став першим, хто наважився розказати світу про страхіття тоталітарного режиму («Архіпелаг ГУЛАГ» Олександра Солженіцина був створений на два десятиліття пізніше).

Усе, описане в романі, для І. Багряного — реальні події, які наклали відбиток на все життя. І справа не тільки в тому, що багато років він страждав від легеневих кровотеч — наслідків відбитих у в'язниці внутрішніх органів. Ці події сформувавши його життєву позицію, визначили життєвий шлях.

У свій час І. Багрянний був змушений доводити світу фактами з власної біографії, що він цілком компетентний щодо «советської» тюрми і що його книга — документальна річ. У статті «Камо грядеши?» І. Багрянний описував дикі страхіття «кухні-фабрики, країни ежовських рукавиць, перебуваючи в яких, людина перетворюється в ніщо».

«Всі прізвища в цій книзі, як то прізвища всіх без винятку змальованих тут працівників НКВД та тюремної адміністрації,

а також всі прізвища в'язнів (за винятком лише кількох змінених), є правдиві», — зауважував автор роману.

Але незважаючи на реальні факти, твір художній. Письменник своїм романом започаткував табірну літературу, яка зображувала старанно приховувану частину життя радянського суспільства.

У камері самотнього ув'язнення письменник пережив шість жахливих місяців і тринадцять днів. Це сталося 1932 року. Ціла система примусу, яка діяла у сталінській в'язниці, не залишала вибору тому, хто потрапив до її тенет: тут письменник був змушений «зізнатися» у своїх «націоналістичних поглядах» і розкрити «контрреволюційну» сутність своїх літературних творів. Ув'язнення змінило заслання на Далекий Схід, потім була втеча, арешт по дорозі, суд, три роки таборів. Знову арешт після повернення, і знов «советська» тюрма. На допитах Багряного у 1938–1939 роках слідчі звинувачували його в участі в контрреволюційній організації, хоча І. Багряний визнавав себе винним лише в тому, що свідомо проводив контрреволюційну діяльність у літературі. Інші звинувачення він відкидав. Не зважаючи на те, що інколи допити тривали по кілька годин, письменник протоколи звинувачення не підписував, що, мабуть, врятувало йому життя.

Все вищезазначене дає право визначити жанр твору як автобіографічний роман, твір табірної літератури з елементами філософії екзистенціалізму.

Головний конфлікт роману «Сад Гетсиманський» — протистояння неординарної, вольової, незламної особистості — Андрія Чумака та радянської тоталітарної системи, яка прагне будь-що зламати, підпорядкувати собі цю особистість. Це протистояння уособлює одвічний конфлікт Добра (Андрій Чумак — вільна, морально довершена Людина) та Зла (антигуманна тоталітарна система).

Отже, головна проблема твору — проблема боротьби добра і зла в тоталітарному суспільстві, боротьби за людське в людині.

«Сад Гетсиманський» — «справжня енциклопедія радянської політичної в'язниці».

Читаючи «Сад Гетсиманський», можна помітити, що всі дії сталінської катівні суворо регламентовані, мають ознаки системи, напрацьовані прийоми та методи. Повну інформацію про увесь жахливий цикл поневірянь в'язня читач отримає, прочитавши роман, у якому зображені всі кола пекла, які проходив політв'язень 30-х років.

Письменник зображує районну буцегарню, харківську в'язницю з її страшними кам'яними мішками — карцерами, камери, у яких замість одного в'язня — 28. герой роману — Андрій Чумак сприймає це місце як божевільню, потойбічний світ.

Автор змальовує образи катів, які виконували завдання системи: зламати, духовно і фізично знищити людину, яка потрапляла на їхній конвеєр. Для них не було обмежень, їм дозволялося усе. Страшним прикладом пагубності системи навіть для тих, хто їй служить, є образ слідчого жінки — товариша Нечасової, майора органів, дружини начальника політвідділу Охтирської МГС. «В густо нафарбованих губах вона тримала димлячу цигарку, жувала, як зумбело, а великими очима дивилася на свою нову власність, ніби оцінюючи її», яка здалася Андрію фурією, бо тупала ногами, верещала, несамовито лаялася «дванадцятиповерховим» жахливим матом і явно була п'яною. Жінка, якій природою призначено народжувати нове життя, ревно виконує функцію знищення. Андрію соромно за державну установу, до якої потрапив.

Герой втрачає лік часу, перебуваючи в камері № 49, «страхітному людському звалищі. Його оточують порядні люди: священник, професор інституту суспільних наук, професор медицини, секретар райпарткому, директор Харківського тракторного заводу, доцент, атлет, навіть інженер — автор проекту цієї тюрми. «На ньому повторилася практика давньо древньоєгипетських фараонів, що відтинали будівничим голови». Були серед них і колгоспники, і поети, серед яких був і Михайль Семенко, який написав найкращого свого вірша на тюремній стіні:

Тяжка неволя
В рідній хаті!

Система виробила правила поведінки у в'язниці, які забороняють усе: ходити, стояти, дихати свіжим повітрям під час прогулянки, писати, шити, дрімати удень. Метою цих заборон було позбавлення мільйонів, які проходили через в'язничний конвеєр, волі, потягу до спротиву. Система виробила свою термінологію: вербувати, колоти, розколюватися. «Розколюватися» — означає не витримувати тортур і «признаватись» у всіх злочинах, які нав'язує слідчий в'язневі, або уникати тих тортур, зізнаючись відразу й підтверджуючи все, чого хоче слідчий. «Колоти — це означає випробувати людську психіку, при цьому застосовуються «наймодерніші тортури, такі, що ті мало хто витримує — кожен розколюється, а як не розколюється, то божеволіє». Так система перетворює мільйони людей на ніщо.

Для відбору виконавців вищезазначеної мети була створена своя система відбору. Слідчі проходили обов'язкову підготовку, пройшовши перед цим особливу процедуру — «замазування рук у кров». Це значить, що всі, хто працює в НКВС, мусили бодай один раз бути

присутнім під час розстрілу або екзекуції. Пов'язані кров'ю, вони були змушені мовчати й покійно робити все, що їм наказували. Неслухняних чекала смерть. Така система будувалася на принципі «чортового колеса», потрапивши в яке людина не мала права на вихід, боячись бути фізично знищеною.

Отже, автор створює образ країни-тюрми, у якій всі мешканці без винятку перебувають на конвеєрі або обслуговують його. Поза ним жити заборонено. Усі, хто намагався вийти з нього, були або фізично, або духовно зламані.

Образ головного героя

Зображення в романі трагічних картин життя народу в умовах командно-адміністративної системи та невинуватих репресій на прикладі сім'ї Чумаків.

Ім'я головного героя — Андрій — не випадкове. Так звали одного з апостолів Ісуса Христа. Андрій був одним із учнів Іоанна Хрестителя і ще раніше свого брата був призваний Ісусом на Йордані. Тому Андрія і назвали Первозванним. Апостол разом зі своїми братом та двома синами були в числі найближчих Христових учнів.

Андрія Первозванного вважають першим благовісником Євангелія Христового на землях України. Коли після зішесття Святого Духа апостоли кидали жереб, вирішуючи, куди кому йти проповідувати Христову віру, йому випала Скіфія, тобто землі сучасної України. Отже, герой роману — благовісник кодексу гуманності і людяності в романі, той, ім'я якого викликає повагу, шану поклоніння.

Не випадковим є і прізвище — Чумак. В Україні від 15 століття до середини XIX чумаками називали тих, хто добував і торгував сіллю. Чумацтво належало до найпрестижніших видів заняття і промислу. Ним займалися виключно ті, хто мав такі риси як працелюбність, сумлінність, доброта, лагідність, щирість та інші позитивні риси характеру — саме ті, які знищувалися в радянській людині, замінюючись на класову непримиренність та ненависть до ідейних ворогів. Чумаком ставав лише той, хто здатний подолати складні дорожні й психологічні випробування. Саме ця риса разом з усіма вищезгаданими позитивними якостями притаманні головному герою «Саду Гетсиманського».

Андрій народився в багатодітній сім'ї коваля. Помираючи, батько Андрія хотів виголосити свою волю дітям. Але не встиг. Тому просив дружину передати їм його слова: «Щоб вони, сини його вірні, старого Чумака, старого коваля діти рідні міцно купи трималися та й найменшого брата рятували. Щоб рятували, щоб його спасали... Бо не знатимуть кості батьківські спокою і на тому світі...».

Ще в дитинстві Чумаки, побравшись за руки, міцно притиснувшись один до одного, приходили зі своїм батьком до «Плащаниці», дивилися на муки розіп'ятого Христа і присягалися «всім своїм еством любити добро й ненавидіти зло, бути вірними, бути дружніми, щоб ніхто нікого з них не міг отак розп'ясти...».

Коли Андрія заарештовують, страшнішим за усі муки сталінської катівні була для нього думка про зраду братів, яку нав'язували йому його кати. Прокляте запитання: «Хто? Хто продав його, як той Юда Іскаріотський?» — не давало спокою хлопцеві. А логіка підказувала, що це хтось з близьких. Але все Андрієве ество бунтувало проти цієї підозри — не може бути! Сумнів підточував сили, необхідні для поединку і з самим собою, і з енкавеесниками, які вимагали зізнання у створення розгалуженої терористичної організації, до якої мають увійти і його брати. Звістка, що вони сидять у цій же тюрмі, у тій же справі, що й він, суворо ізольовані, бо звинувачуються в тому, що й Андрій: члени організації, яка готувала повстання і була зв'язана з вищими ешелонами влади, з маршалами Дубовим і Блюхером, — приголомшила його. «Брати... його брати тут!» Значить, віра в них була не марна.

Ця віра в братів, як в основу роду, який становить велике ціле — народ — стає для Андрія підтримкою, породжує переконання в тому, що навіть при такій системі «можна триматися на лінії людської гідності». Андрій усвідомлює своє призначення: боротьба за спасіння власного народу, нації, України. Ще в ранній юності «старий сивоусий бондар напроорокував йому: «Ой, не вмреш ти, синку, своєю смертю... а все через тую твою «щиру» Україну». Зберегти цю Україну може тільки її народ, такі люди, як представники ковальської сім'ї Чумаків. Вони — чотири брати і сестра Галя — не скорилися, не зламалися під тиском катувань і провокацій, підлот і брехні... Вони вистояли. Усіх їх прирекли до розстрілу, але розстріл замінили двадцятирічною каторгою...

Цей роман утверджує нескореності людини, для якої почуття національної гідності, патріотизм, моральна чистота та вірність заповітам, традиціям роду і народу є органічними, природними як саме життя, як дихання, як потреба діяти, боротися, перемагати. І брати Чумаки — Андрій, Микола, Михайло, Сergyга — переможці. «Зціпивши зуби, вони йтимуть через ніч злоби й ненависті, не здаючись доти, доки їй не перейдуть».

Нескорений Андрій у нелюдських умовах в'язниці перетворюється на суддю, який виносить вирок своїм мучителям: «Мені вас жаль. От ви нас роздавлюєте, а вам і в голову не приходить, що це ж

ви самі себе роздавлюєте... Я говорив вам про мільйони. Так, нас мільйони. Мільйони, ім'я яким — нарід!.. І ви його роздавлюєте, бродите черевиками по нашій крові... Ви нас розчавите, але самі ви ніколи не матимете щастя. Ми вас переслідуватимемо все ваше життя, цей наш крик, наша кров переслідуватиме вас все життя...». Отже, Андрій Чумак — і жертва сталінського режиму, і сильна особистість, яка зрозуміла «правила гри» тоталітарної системи і використала їх проти неї самої в особі слідчих. «Хто підняв палку, нехай спробує її на собі», — думає Чумак.

Так Андрій бунтує проти системи, переконано, свідомо, безстрашно.

Переконання Андрія сформувалися під впливом праць М. Хвильового, в особливій мірі памфлету «Україна чи Малоросія?». Юнак ясно усвідомив стратегію боротьби, яку має вести його народ. Він вважає, що з їхньої нації доти не буде діла, доки вона буде упосліджена і у власній хаті бита, доки якою завгодно ціною не опанує міста, доки не оволодіє власною індустрією, доки не перестане хуторянити й позіхати, а почне будувати.

Орієнтовний узагальнений висновок: І. Багряний глибоко переконаний у тому, що людина — це найвеличніша з усіх істот, здатна протистояти системі, опираючись на одвічні людські чесноти, християнську мораль, народні сили. Ця людина — борець за національну ідею, готовий витримати тиск системи і відстояти власну позицію і переконання.

Письменник вірить у перемогу Добра над Злом, яке за його часів мало обличчя тоталітарної сталінської системи.

Ці світоглядні позиції митця сформувалися завдяки власному життєвому досвіду, пов'язаному з перебуванням у Харківській в'язниці, де він на власні очі побачив і відчув на собі дію конвеєру системи Миколи Єжова, на якому деталь по деталі, гвинтик по гвинтикові не складалися, а розбиралися людські душі. Метою цього «виробництва» було створення людини, позбавленої душі, знеособленої, перетвореної в ніщо, у «дірку від бублика», а основним методом — безперервні муки тих, хто потрапив до нього.

Примітка

Друге повідомлення має бути короткою візитівкою твору, адже роман «Тигролови» буде аналізуватися на наступному уроці. Акцент у повідомленні слід зробити на автобіографічність.

Задум роману «Тигролови» виник і виношувався під час перебування автора в засланні, у Бамлазі. Як відомо, Іван втік з концтабору і довго блукав тайгою, поки не зустрівся з далекосхідними мисливцями-звіроловами, у яких певний час переховувався. Цікаво,

що ці люди були нащадками вихідців з України. Ось що писав про це місце — Зелений Клин — сам Багряний: «Охотське море. Тайга. Тундра. Звіроловство. Були там поселення давно осілих наших людей з України. Все це, сказати щиро, було мені навіть цікаво».

Роман «Тигролови» був написаний 1943 р. В Україні він вийшов друком лише 1991 р.

Тематика роману: трагедія України в умовах тоталітарного режиму; доля окремої людини в тоталітарному режимі (Григорій Многогрішний); жорстокість і нищість тих, хто служить режиму; побут і традиції далекосхідних нащадків переселенців з України; кохання Григорія і Наталки.

Проблематика роману: добро і зло, причини трагічності буття людини в тоталітарному суспільстві, життя і смерть, межі людських можливостей, моральний вибір і вибір людиною місця в історії, справедливість і кара, героїзм людей у боротьбі проти тоталітарного режиму, особиста відповідальність кожного та її обсяг, людина і природа, родинні взаємини, вірність традиціям предків, кохання і воля до життя.

Сюжет роману в багатьох своїх деталях повторює події життя самого автора. Шлях до місця заслання в поїзді-драконі, який має черево, «натоптане вщерть» тисячними жертвами, який летить у темряву, в небуття. Створити цей образ потягу смерті могла тільки людина, яка сама знаходилася в його череві. А екзотичні панорами Сіхоте-Аліня, краєвиди Зміїної та Голубої падей читач бачить очима автора. Так переконливо розказати про втечу Григорія та його відчуття міг тільки втікач, якому самому довелося пережити подібний епізод. Повідати про звірства та нищість слуг режиму на зразок Медвина міг тільки той, хто бачив це на власні очі і відчув на собі. І передати гнів і відчуття болю за долю свого народу міг тільки справжній патріот, яким і був Іван Багряний. Ось слова героя роману «Тигролови» Григорія Многогрішного: «Те, що він почав був забувати, — ціла ота трагедія його народу, — навалилось на нього всім тягарем, кидаючи серце, мов м'яч, у всі боки».

Основний композиційний прийом — дихотомія, коли сюжетні лінії розгортаються паралельно, протиставляються та зіставляються.

Орієнтовний висновок. Під впливом подій, які мали місце в біографії письменника, створювався роман «Тигролови». Головна думка роману також формувалася під впливом світогляду письменника: подібний твір міг написати тільки палкий патріот і людина з гуманістичним світоглядом.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бесіда

- ▼ Які ще факти біографії з хронологічної таблиці ви б виділили після закінчення дослідження? (*Повідомлення про вихід поетичних та прозових творів, зміст яких свідчить про протистояння влади та письменника.*)
- ▼ Чому, на вашу думку, письменник обрав псевдонім «Багряний»? (*Багряний — густо-червоний, пурпуровий колір. Асоціації: кров, війна, насилля, зло — усе це було супутником життя письменника.*)

2. «Мозковий штурм»

Завдання. Поясніть причини тривалості шляху художнього слова письменника до українського читача після заборони його творів в Україні.

Від самого початку свого існування творчість письменника викликала гнівний осуд радянської літературної критики. Сам він за свою літературну діяльність став «ворогом народу» в Радянському Союзі. З ним намагалися і розправитися як зі справжнім ворогом.

Письменник помер у роки, коли в країні існувало багато заборон на поширення певної інформації, чітко дотримували ідеологічних засад, які нав'язувала політика КПРС. До таких тем насамперед належить існування концтаборів та ведення політичних репресій. Суворо засуджувалися політичні емігранти, засуджувалася діяльність УПА. Продовжувала існувати так звана «залізна завіса».

Як уже з'ясувалося, творчість І. Багряного торкалася саме цих болючих тем. І його трактування подій не збігалася з офіційною.

Серед болючих тем, які до сьогодні не знайшли одноставного тлумачення, була і битва під Крутами, яка стала темою повісті «Вогненне коло».

Серед причин довгого шляху творів письменника до читача слід назвати і його публіцистичну діяльність, памфлет-брошуру «Чому я не хочу повертатися до СРСР?» зокрема. Вона вийшла друком у період примусової репатріації (повернення на батьківщину). Повернення емігрантів закінчувалося арештами, тортурами, розстрілами. Без перебільшення можна сказати, що цей твір багатьом емігрантам, які відмовилися повертатися, врятував життя. У брошурі засуджувався тоталітаризм, сталінщина.

Тільки останнім часом ім'я письменника, замовчуване в Україні всі повоєнні роки, стало відоме читачам на батьківщині. Опубліковано кілька його романів, за його творами поставлено фільми,

з'являються дослідження про нього. Актом справедливості і визнання (хоч і запізнілого) стало присудження йому посмертно в березні 1992 року найвищої відзнаки нашої держави — Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Сьогодні Іван Багряний повернувся в Україну. Україна його вшановує. Справдилися горді слова письменника, викарбувані на його могилі:

Ми є. Були. І будем Ми!
Й Вітчизна наша з нами.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал лекції, повторити відомості про пригодницький роман.
- ▶ Творче завдання: скласти словниковий диктант «Психологічний портрет письменника».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Чим цінна спадщина І. Багряного для мене, сучасного читача?
- ▼ Який епізод із життя письменника став для вас найбільш почвальним?
- ▼ Яку рису характеру митця ви хотіли б виховати в собі?

УРОК № 78

«ТИГРОЛОВИ» — ЯК ЗРАЗОК ПРИГОДНИЦЬКОГО РОМАНУ

Мета: ознайомити учнів зі змістом твору, визначити ознаки пригодницького роману в ньому, повторити поняття *роман* та розширити його; розвивати вміння аналізувати текст, робити на його основі висновки та узагальнення, вміння застосовувати теоретичні знання на практиці; виховувати почуття патріотизму, шляхетність, незламність, вірність ідеалам, вміння кохати і жертвувати своїми інтересами заради коханої людини.

Теорія літератури: поглиблення поняття про роман (пригодницький та соціально-психологічний).

Обладнання: текст роману.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Іван Багряний увійшов в українську літературу не тільки своїм напруженим, емоційним стилем художньої мови, не тільки сміливістю своїх думок та безкомпромісністю їх викладу, коли йшлося про правду та про совість автора, але й тим, що розвинув новий жанровий різновид у нашій літературі — пригодницький роман. Більш докладне знайомство з першим в українській літературі пригодницьким романом, який написаний на рівні інших пригодницьких романів високої художньої якості у світовій літературі, відбудеться на уроці. Роман «Тигролови» — справжній гімн сильній незламній особистості.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Перевірка домашнього завдання**

Перевірка складених учнями словникових диктантів «Риси психологічного портрету письменника».

2. Бесіда

- ▼ Чи можна казати про автобіографічність прози І. Багряного?
- ▼ У чому звинувачувала радянська критика поетичні твори письменника?
- ▼ Яку суспільно-політичну роботу вів письменник за кордоном?
- ▼ Чому шлях його слова до українського читача був довгим та складним?

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ**1. Слово вчителя**

— На уроці ми повинні не тільки ознайомитися зі змістом роману, а й дати його характеристику як жанру. Почнемо з повторення інформації про пригодницький роман.

2. Повторення поняття «Пригодницький роман»

Літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Т. Гром'яка визначає особливості жанру так.

Пригодницький роман (фр. *roman d'aventures*) — роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується їхнім несподіваним поворотом, великою динамікою розгортання.

Для пригодницького роману характерні мотиви викрадення й переслідування, атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення й розгадування.

3. Створення хмаринки тегів — розкладання визначення пригодницького роману на підтеми

Сюжет — насичений незвичайними подіями, які характеризуються несподіваними поворотами і динамічно розгортаються, як правило, має щасливий кінець.

Мотиви — переслідування, викрадення.

Атмосфера — таємничість і загадковість.

4. Бесіда

- ▼ Які пригодницькі романи ви вивчали на уроках світової літератури?
- ▼ Що ви можете сказати про систему героїв твору? (*Головний герой — непересічна особистість, вольовий, цілеспрямований, має мету, яку прагне будь-що здійснити. Має супротивника, якого, як правило, перемагає. Супротивник героя — повний антитепод: негідник, який заважає здійсненню мети головного персонажа.*)
- ▼ Що ви можете сказати про місце дії пригодницького роману? (*Дія твору розгортається в незвичному, екзотичному для автора твору місці — безлюдний острів, джунглі, гориста місцевість, море, екзотична країна, наприклад, Африка тощо.*)
- ▼ Що ви можете сказати про романтичну лінію пригодницького роману? (*Головний герой закохується в прекрасну жінку, яка також є певною мірою екзотичною, у чомусь незвичною, заради якої готовий на відчайдушні вчинки.*)

5. Робота в групах

1-ша група. Проблемне завдання: довести на прикладі епізодів твору, що сюжет роману має ознаки пригодницького.

Сюжет динамічний, з багатьма несподіваними поворотами. Уже в II розділі роману Григорій вистрибує з потяга, який везе його на 25-річну каторгу, «у певну смерть». Для хлопця вона краща, ніж неволя: «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи», — переконаний герой. У III розділі він рятує від смерті у ведмежій пащі юнака, який виявляється дівчиною, у четвертому стає за сина у родині Сірків — звіроловів — вихідців з України. У шостому розділі в серці героя вже починає пробуджуватися кохання до врятованої ним дівчини. Герой полює разом з Сірками. Під час полювання на тигра Григорій дізнався, що в тайзі його ворог і колишній кат —

Медвин. Виконуючи свою обіцянку — не давати йому спокою, хлопець знаходить ворога і вбиває його разом з іншим енкавеевником. Після цієї події він іде від Сірків разом з Наталкою, отримавши благословення батьків. Роман закінчується перемогою позитивного героя над ворогом і об'єднанням з коханою в душі пригодницького роману.

2-га група. Проблемне завдання: довести, що мотиви і сама атмосфера роману відповідають мотивам і атмосфері пригодницького роману.

У романі розвивається мотив переслідування. У потязі із в'язнями з особливою увагою стежили за одним — Григорієм Многогрішним. Але коли ешелон досяг кінцевої станції, з'ясувалося, що цей в'язень утік. Було розіслано повідомлення, що втік небезпечний злочинець, юнак двадцяти п'яти років, русявий, атлет, авіатор.

Отже, початком розвитку мотиву переслідування була втеча головного героя з потягу, що віз засуджених на каторгу.

Третя глава — це блукання головного героя дикими хащами уссурійської тайги. Спочатку Григорій біжить, розуміючи, що все залежить тільки від нього, знесиленій, ледве переставляючи ноги, йде, рятуючись від можливої погоні.

Коли майор Медвин дізнається, що втік його особистий ворог, якого кат не зміг зламати, у енкавеевника темніє в очах від люті.

У другій частині роману герої міняються місцями. Коли Григорій разом з родиною Сірків побачив сліди перебування в тайзі чужих і недопалки улюблених цигарок Медвина, хлопець, нікому не сказавши, вирушає на пошуки. Невдовзі він бачить сани і двох людей. Григорій одразу пізнав свого ката, якого ніколи не міг забути. Він виконав свою обіцянку — не дав Медвину спокою, приніс йому смерть. Написав на снігу: «Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. А за що — цей пес сам знає».

Атмосферу таємничості і загадковості в романі створює опис тайги, романтична картина місячної ночі. Природа в романі — діюча особа, одухотворена і жива.

3-тя група. Проблемне завдання: довести, що місце дії роману відповідає особливостям пригодницького роману.

Дія роману відбувається в тайзі, яка для І. Багряного, і для його героя — справжня екзотика. Тайга прекрасна будь-якої пори року, але має свої суворі закони, за невиконання або порушення яких вона карає смертю. Уссурійська тайга неповторна і романтична: річки й водоспади, підйоми та спуски, дикі тварини і комахи-паути — усе це незвичне для українця, викликає здивування та захоплення.

У двобої з природою (герой бореться за життя серед незвіданих просторів тайги) Григорій вийшов переможцем. Хоч тайга могутня і велична, герой довів здатність людини підкорювати її, пройшовши кризу пригоди і випробування ще більш сильним, витривалим і досвідченим.

4-та група. Довести, що герої роману «Тигролови» — характерні для пригодницького роману.

У романі «Тигролови» спостерігається характерне для пригодницького роману протистояння позитивного, шляхетного головного героя і негідника, який заважає здійсненню мети головного персонажа.

Головний герой твору, Григорій Многогрішний — виразник ідеї перемоги добра над злом, здорового оптимізму. Прикладом шляхетності героя є вже причина його засудження: за націоналізм, іншими словами, за палку любов до своєї знедоленої країни. Та чи міг чинити інакше правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного?

Григорій — життєрадісна і цілісна людина, «гордий сокол», «безумний сміливець», нескорений і відважний. Його життєва мета — допомогти країні, «розчавленій, розшматованій, знеособленій, в корсті, в бруді... розпачі», отже, жити для інших, жертвуючи собою.

Многогрішний — це особистий ворог майора НКВС Медвина, начальника етапу, уособлення сили тоталітарного режиму, чия мета — знищення і моральне, і фізичне таких як Григорій. Майор сам його колись катував, примушуючи хоч застогнати, а незламний в'язень пообіцяв, що не дасть йому спокою, що не буде тому спокійного сну і рідинного щастя, бо завжди перед очима будуть ставати замучені й закатовані ним люди. Це протистояння кровних ворогів закінчується перемогою шляхетного героя.

Образ молодого інтелігента 30-х років, та ще й змальованого в героїко-романтичному плані, для української літератури новий.

5-та група. Розкрити романтичну лінію твору.

Розповіді про знайомство героїв передувала розказана автором прекрасна легенда про кохання красуні-удегейки та чужинця. Коли він пішов, дівчина плакала так довго, що на тому місці утворився прекрасний водоспад. Місцеві назвали його «Дівчина».

Знайомство героїв було також незвичним: Григорій, рятуючи життя хлопцю, насправді врятував дівчину. Вона була екзотичною квіткою тайги: «поєднання дівочої краси і сердечності. Гнучка, як пантера, і така ж метка, а строга, як царівна». Наталка не втратила жіночої чарівності та привабливості, ніжності та краси, хоча їй доводилося виконувати суто чоловічі завдання, полювати на тигрів, наприклад, разом з батьком та братами. Загартована суворим

світом уссурійської тайги, вона залишилася сердечною, люблячою і здатною на самопожертву. Саме так можна розцінювати її згоду йти за коханим у незвідане.

Шлях до щастя Григорія та Наталки був сповнений сумнівів, самопожертви, випробування сили і справжності почуттів, яке влаштовує для коханого обережна Наталка. Між ними дуже серйозна перешкода: статус зека-втікача Григорія. Але сила кохання пари виявилася сильнішою за обставини. Такі випробування для героїв характерні для пригодницького роману.

5. Робота з поняттями теорії літератури

Повторення та поглиблення поняття роман.

Довідка

Роман — великий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів.

Характерні ознаки роману: зображення всебічної картини життя людей та складного кола життєвих явищ; декілька сюжетних ліній; наявність системи рівнозначних персонажів; значна тривалість подій у часі.

Соціально-психологічний роман — це роман, у якому суспільно значущі події і суспільні процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їхніх думок, прагнень і переживань.

Єдиної класифікації різновидів роману немає. Залежно від літературних епох, періодів, течій, стилів і теоретичних засад розрізняють роман:

- просвітницький,
- середньовічний,
- бароковий,
- сентиментальний,
- романтичний,
- екзистенціальний тощо.

За змістом:

- соціальний,
- сімейно-побутовий,
- соціально-побутовий,
- історичний,
- філософський,
- сатиричний,
- пригодницький,
- біографічний,

□ науково-фантастичний та ін.

За часом розгортання сюжету:

□ історичний (зображуються минулі події),

□ сучасний (зображуються теперішні події),

□ роман про майбутнє (зображуються передбачені автором події, наприклад, у науково-фантастичному романі).

За тематикою чи зображуваням середовищем:

□ урбаністичний роман,

□ мариністичний роман.

Часом їх вважають підвидами роману, класифікованих за змістовим принципом, (наприклад, автобіографічний роман — різновид біографічного, роман на тему села — різновид соціального, родинний роман — різновид сімейно-побутового).

Завдання. Дати характеристику роману «Тигролови».

(Пригодницький роман з ознаками соціально-психологічного.)

6. Завдання для груп: визначити ознаки соціально-психологічного роману в «Тигроловах»

Цей твір — історичне свідчення суперечливої епохи. І. Багрянний пише роман у часи, коли сталінська тоталітарна держава вже мала розгалужену систему концтаборів, а політичні репресії стали нормою (жахливе визначення слова репресії) життя. Автор торкається важливої теми — порушення елементарних людських прав не тільки на прикладі окремої людини — Григорія, а й на прикладі України, причиною трагедії якої також був тоталітаризм. Отже, головна тема твору розкриває значущу суспільну подію.

Усе, що відбувається в творі, зображено за участі головного персонажа — Григорія Многогрішного. Саме через його сприйняття дійсності, його почуття, думки, переживання автор показує події, які створюють полотно роману. Прагнення віддати сили Україні перетворили Григорія на ворога народу, стали причиною арешту та катувань. Прагнення волі змусило хлопця втекти з потягу. Благородне бажання врятувати людину привело його до дівчини, яку він покохає, та родини Сірків, що прийняла його як сина. Справедливе прагнення Григорія помститися стало вироком для його колишнього ката — майора Медвина. Саме душевні поривання героя є рушійною силою сюжету.

З самого початку роману автор дає зрозуміти, що країна ділиться на дві частини: кати і жертви або жертви імовірні. Завдання перших — зламати морально або знищити свою жертву фізично. Завдання других — вижити, вистояти, не піддатися страху смерті. Психологія катів передається через думки, почуття й прагнення ма-

йора НКВС Медвина. В історії з Григорієм цей сталінський служачка будь-що намагався змусити Григорія зламатися. Вивертав суглоби, виламував ребра, але не дочекався ані ридань, ані скавчання, ані благань. У цьому двобої переможцем вийшов Многогішний. Він не тільки витримав усі тортури, а й ще настільки налякав свого ката, що той боявся ночувати вдома. І помирав Медвин, як «гидкий, сопливий боягуз». Така характеристика дає уяву про інше соціальне явище: страх перед неминучою розплатою тих, хто стоїть на сторожі нелюдської антигуманної держави, що узаконює право одних своїх громадян катувати і вбивати інших.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Завдання № 1. Визначте головну думку роману І. Багряного «Тигролови». (*Головна думка твору — віра у неминучість перемоги добра, правди у світі тоталітаризму, у якому борців проти нього, носіїв високих ідеалів позбавляють життя. Але ці герої, носії шляхетності та патріотизму, перемагають духовно. Фізична смерть для них не є поразкою. Історія Григорія Многогішного та родини Сірків доводить, що потенціал українського народу знищити неможливо.*)

Завдання № 2. Розкрийте зміст назви твору. (*Назву «Тигролови» можна бути розкрити так: по-перше, це буквально її значення: від полювання на тигрів, яким займається родина українців у цьому далекому поселенні; по-друге, тигроловами можна назвати і працівників НКВС, зокрема майора Медвина. Він намагається зловити людські душі в лещата системи, зламати, понівечити назавжди. На щастя, із Григорієм Многогішним йому це не вдається.*)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Створити гроно «Риси характеру Григорія та Медвина».
- ▶ Індивідуальне завдання: підготувати повідомлення про історичну основу роману «Огненне коло».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Що можете додати до отриманої з роману інформації?
- ▼ Що ви дізналися нового про часті сталінських репресій?
- ▼ Чому навчає нас цей роман?
- ▼ Які його уроки особливо актуальні?

УРОК № 79

**РОМАН «ОГНЕННЕ КОЛО», ЗМАЛЮВАННЯ
В НЬОМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАГЕДІЇ В РОКИ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (БИТВИ ПІД БРОДАМИ).
ОБРАЗИ ПЕТРА І РОМАНА У ТВОРІ, ДВОХ
БОЙОВИХ ПОБРАТИМІВ, ПОКАЗ ЧЕРЕЗ ЇХНЕ
СПРИЙНЯТТЯ ЖАХІВ ВІЙНИ. ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ
(СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАН).
АНТИВОЄННЕ СПРЯМУВАННЯ ТВОРУ,
ЙОГО ГЛИБОКИЙ ПСИХОЛОГІЗМ**

Мета: ознайомити учнів зі змістом роману, дати його характеристику (історична основа, історія створення, особливості жанру, головна думка, герої, стильові особливості); визначити в ньому ознаки соціально-психологічного роману; розширити поняття *роман*; розвивати вміння аналізувати текст, робити на його основі висновки та узагальнення, вміння застосовувати теоретичні знання на практиці; виховувати почуття патріотизму, шляхетність, незламність, вірність ідеалам.

Теорія літератури: поглиблення поняття про соціально-психологічний роман.

Обладнання: текст роману.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****Бесіда**

- ▼ Назвіть ознаки соціально-психологічного роману.
- ▼ Наведіть приклади соціально-психологічного роману в українській та світовій літературах.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Слово вчителя**

— Є такі сторінки в історії будь-якої країни, які навіть через десятиліття, інколи й через століття викликають неоднозначне ставлення, залишаються ранами в душі народу. В Україні саме до сторінок таких можна віднести Велику Вітчизняну війну, битву

під Бродами зокрема та діяльність дивізії «Галичина». До нашого часу суспільство розколює ставлення до цих історичних подій, не припиняються спроби довести свою позицію не тільки у вчених істориків, а й пересічних громадян. Ось чому знайомство з романом «Огненне коло» є дуже важливим для нас.

Сподіваємося, що цей твір не розділить вас на протилежні табори, а, навпаки, об'єднає, адже в неприйнятті війни люди, як правило, єдині: визнати жахи і біль, які вона несе з собою, за благо здатен лише божевільний.

Для І. Багряного історична основа твору була лишень тлом, за допомогою якого письменник із позицій загальнолюдської моралі намагався пізнати і оцінити такі категорії, як життя і смерть, війна і мир, добро і зло.

Ми підемо тим самим шляхом і не будемо зосереджуватися на дискусіях, які мають більше відношення до політики, ніж до мистецтва, а спробуємо зазирнути в душу людини, через сприйняття якої автор змальовує жахи війни. Хоча коротка і об'єктивна історична довідка буде потрібна.

З неї і почнемо.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Уперше роман «Огненне коло» з'явився 1953 року в Німеччині у видавництві «Україна». Задуманий він був як перша частина великого роману. «Огненне коло» має підзаголовок: «Повість про трагедію під Бродами».

В основу твору покладені реальні історичні події: 1944 року на Львівщині біля міста Броди в бою з Червоною Армією загинуло близько чотирьох тисяч вояків дивізії СС «Галичина» із 7000, які брали участь у битві. Ця дивізія мала зупинити головний наступ радянських військ у районі Броди-Зборів. Досі ми не знаємо всієї правди про це військове формування в Україні за часів війни. Більшовицька пропаганда усіх вояків дивізії називала зрадниками, фашистськими прислужниками. Зараз говорять про те, що вони були патріотами, які хотіли звільнити українську землю від усіляких окупантів, що діяльність цієї дивізії була лише частиною довготривалої та складної визвольної боротьби українців. Істина, як завжди, десь посередині. Єдине, що не викликає сумніву, що віра в краще, яку мали ті безвусі хлопці, хто вступив до «Галичини» з патріотичних міркувань, (які, так само як герої Багряного, марширували містом, сповнені «жадобою небувалого подвигу» задля людей, які благословляють їх, осипають квітами, йшли на схід, як на свято,

а попереду — жорстока реальність) під Бродами її втратили: свята віра була знівечена та потоптана як з боку Радянського Союзу, так і з боку фашистської Німеччини. Це і було національною трагедією українців.

Давайте подивимося, як про це розповідає І. Багрянний.

2. Робота з текстом твору

Евристична бесіда з учнями

(роль у творі образів Петра й Романа)

- ▼ Через чие психологічне сприйняття автор здебільшого змальовує картини війни? *(Через переживання, емоції, почування, уявлення Петра.)*
- ▼ Дайте стислу характеристику цього героя. *(Петро — головний герой твору — командир, сильна особистість, яка намагається витримати усі труднощі війни і не зламатися.)*
- ▼ Спробуйте побудувати ланцюжок емоцій, почувань Петра. *(Ейфорія, жага подвигу, безпомічність, безпорадність, страх, гіркота розчарування, іронія, безнадія, зневіра, безвихідь, відчай, втрата страху перед видимою смертю й здатність бачити не просто приреченість своєї дивізії, а катастрофу.)*
- ▼ Доведіть двозначність становища дивізії «Галичина» (насамперед через дві літери «СС»). *(Літери «СС» негативно сприймалися населенням, адже асоціювалися з каральними діями німців проти мешканців захоплених територій. Так само сприймають її і герої твору. Наприклад, для Петра військова уніформа цього підрозділу не просто огидна, а насамперед страшна, і юнак погоджується її одягти тільки для вищої мети, сподіваючись, що коли два хижаки — червоний (Радянський Союз) і коричневий (фашистська Німеччина) — втратять силу в останньому двобої, українська дивізія зможе отримати перемогу й посприяти побудові своєї держави.)*
- ▼ Знайдіть у тексті твору епізоди, які свідчать про крах «вищої мети» Петра. *(Безпорадність українських хлопців в мундирах ворога в епізоді, коли німці відбирають коней у співвітчизників, українських селян, яких вони захистити не можуть, тому що самі потребують захисту; розуміння того, що вони лише гарматне м'ясо, «унтермейші», які скоро усі будуть перебиті; здогад Петра, що «Галичину» з недовченими кадрами було кинуте на безглузду загибель не випадково, а «спеціально, щоби винищити, щоби їхні мрії утопити у їхній власній крові», «ніби ті мрії було розгадано та й не допущено до їх здійснення»: «Організувати дивізію було кому, але відстояти її від глуму та від*

запланованої, злочинної віддачі на масакру не виявилось сміливця». В «Огненному колі» дуже добре зображено, як оточенців з дивізії «Галичина» бомблять не тільки радянські літаки, а й німецькі.)

- ▼ Чи відомі вам з історії спроби українців створити свою високопрофесійну армію шляхом входження в армію окупантську цілими окремими українськими бойовими одиницями? (*Січові стрільці в роки Першої світової війни, які намагалися в австро-угорській армії створити свої частини.*)
- ▼ Чим ви пояснюєте віру в те, що коли щось не вдалося раз (в роки Першої світової війни участь у ній українців у складі іноземної армії нічим добрим не закінчилося), то обов'язково вдасться вдруге? (*Молодість, одвічне прагнення українців до волі. Ось чому час передислокації на фронт хлопці співають стрілецьких пісень, рядки з яких автор використав і в епіграфі твору («Хлопці ж бо то хлопці, к соколи!..»), підтверджуючи спадкоємність поколінь, і лише згодом помічають, що їх запланували використати виключно як гарматне м'ясо.*)
- ▼ У Петра є побратим Роман. Що примушує Петра й Романа переглянути свої колишні ілюзорні ідеали? (*Недостатній вишкіл та бойове оснащення, відсутність медичної допомоги (не було навіть сестер-жалібниць), страшні бої без належного забезпечення з тилу, зневага рядових німецьких солдатів та зрада генерала Фрейтага та вищого гітлерівського командування, знаходження поза межами міжнародного закону про полонених тощо.*)
- ▼ Що зрозуміли хлопці, коли пройшли крізь пекло? (*Хибний ідеал гірший від відсутності ідеалу, а підсолоджена брехня — від гіркої правди.*)
- ▼ Яку роль у розкритті ідейно-художнього змісту твору відіграє образ Романа? (*Роман, як і Петро, мріє про те, як після того, як обидва вороги впадуть знесилені, «вийдуть вони — юні, свіжі, сталево зорганізовані й здисципліновані, і розгорнуться на всю силу...». Хлопець назавжди залишається носієм цих мрій. І коли він зустрічається зі зневіреним Петром, той хапається за нього, як за соломинку. Тим самим автор нагадує читачеві про національну ідею. Роман символізує високу мету визволення.*)

Висновки: Роман і Петро — представники молодого покоління, яке, наслідуючи традиції українського народу, його мрії та сподівання прагнуть відродити державність країни, але обирають для цього через свою молодість хибний шлях.

Робота з текстом твору (розкриття антивоєнного пафосу твору)

- ▼ Згадайте епізоди, які, на ваш погляд, спрямовані на засудження війни. (*Передана з глибоким проникненням у психологію вояка картина першого бою дивізії; епізод бомбардування санітарної підводи з пораненими, церкви, де ховаються старі, жінки та діти; людина-смолоскип, яка біжить полем; вогненний ураган, який «здмухує» дівчат, які годували вояків хлібом; вбивство Петром коханої Ати, яку він знайшов в останньому підбитому танкові.*)
- ▼ Які символічні образи, на ваш погляд, розкривають антивоєнний пафос твору? (*Скинута з постаменту сніжно-біла скульптура Божої Матері з дитям на руках; образ матері з дитям (Петрові постійно ввижається кохана Ата з дитям біля грудей); палаюча українська хата — єдина хата, що лишилась бул від якогось села, збомбленого й спаленого раніше, а тепер її ворог спробував підпалити, щоб правила за орієнтир для артилерії; сон Петра.*)
- ▼ Розтлумачте образ хати. (*Образ української білої хати у повісті виникає кілька разів. В одних випадках це символічний образ державної України, в інших — типова деталь українського пейзажу, ще в інших — складова частина пророчого сну. Уже в першому випадку по хаті, причому єдиній і останній, завдано страшного удару, її нищать найстрашнішим способом — вогнем, щоб і сліду не залишилося. У той же час спалення викликає асоціацію з думкою про птицю Фенікс, у відродженні якої з попелу вкладено ідею оновлення і воскресіння.*)

Тлумачення образів сну Петра

Перша частина Петрового сну: «Снилося, що землю їв на вулиці рідного міста... Вирізав тієї землі дві плити в стіл завширшки й з чверть завтовшки... Потім побачив, що це не просто земля, а торф, з чорними і білими шарами, на смак як вафля пісна, ні, трохи смачніша». Їсти землю — це гинути, вмирати наглою смертю. В той же час існує звичай їсти землю, щоб довести щирість своїх слів або дій. Отже, хлопці, які пішли до іноземної армії з міркувань патріотичних, були абсолютно щирі у бажанні допомогти батьківщині. Вирізані кусні землі асоціюються з відомим фактом, коли під час окупації німці вагонами вивозили полтавські чорноземи в Німеччину, сподіваючись, що цей масний родючий український ґрунт облагородить пісні німецькі землі. Дві брили землі, які нібито вирізує Петро у віні сні — це вирвані з українського середовища наївні романтики,

«хлопці» — він сам, Петро Стоян, і Ромцьо, або він і Ата, яка опинилася на радянському боці. Виокремлені, вони припиняють бути ґрунтом живим і плодоносним, а стають торфом — землею мертвою, хоч у майбутньому для підживлення досить благодатною.

Друга частина сну: «А потім ніс ті брили під пахвою. Згодом вони обернулися в оберемок лепехи, що гостро пахла троецькими святами й сагою луговою... На вулиці дерева якісь височенні та волохаті, чорно-зеленого кольору, темні такі та рясні, широколисті, — осики й дуби. А листя на них мов повіризоване з бляхи, тяжке, нерухоме, а один дуб має листя дубове вперемішку з осиковим... Від дерев тих могутніх і страшних дихає древністю, апокаліпсичністю, тишею грозовою. Вони стоять, мліючи, немов перед очікуваними громами другого пришестя... Замість хат і парканів — руїни. А на руїнах тих уже хтось будується наново. Життя пробивається крізь жах, жорстку і попіл, бентежне й вже злякане». Зелений колір цього сну свідчить про непереможне вітаїстичне начало персонажа. Підсвідомість наголошує, що треба вижити, треба все пережити, перестраждати, але не здатися, не вмерти ні фізично, ні духовно. Лепеха як атрибут Зелених свят, а за одне Трійці й свята Преображення Господнього натякає на можливе сходження Петра на вищу сходинку життя. Дуби й осики — це ті, що вистоять, і ті, що зрадять під час битви під Бродами, це «левики» і «мертві голови», це «хлопці» і «юберменші» зі своїм «Фрайтагом».

4. Доповнення вчителя

— Ці зміни у свідомості Петра підкреслює пейзажна замальовка: «Світ був опаловий, кривавий від заграва і вечірнього сонця, що зачочувалося за червоно-чорний обрій». Пейзаж відіграє тут асоціативно-міфічну роль: саме такі заходи сонця в деяких країнах Америки, як свідчить міфологія, прийнято в народі називати «заходом Господа Ісуса». Для розуміння внутрішнього стану Петра ця замальовка дуже важлива. Біблія однозначно каже, що після смерті Ісуса почалися стихійні катаклізми й сонце зайшло за горизонт зовсім по-іншому, ніж у всі попередні надвечір'я. В «Огненному колі» у Петрі внутрішньо гине наївний мрійник і народжується обласроджена бойовим досвідом сильна особистість.

- ▼ Яку роль відіграє історія безсмертного кохання? (*Усю війну героєм Петро шукав Ату, свою Ату, оберігав її в думках, Господа просив, щоб захистив від болю та смерті, а знайшов у палаючому танку, підбитому ним самим. Ця сцена — доказ абсурдності, антигуманності світу, у якому можливе жахіття війни.*)

Висновок: автор засуджує і війну, і тих, хто її розв'язує; символічні образи працюють на розкриття ідеї твору, розкривають психологічні зміни у внутрішньому світі героя.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Завдання № 1. Розтлумачте другий з епіграфів роману:

Ніхто більшої любові не мав над ту, як
хто власне життя покладе за друзів своїх.

Новий Заповіт, Євангеліє від св. Іоанна, г. 15, 13.

Завдання № 2. Розтлумачте зміст назви роману «Огненне коло».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Підготуватися до контрольної роботи.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Які твори світової літератури розкривають подібну тематику?
- ▼ Чим вразив вас роман?
- ▼ Який урок, вам, сучасним, дає Багряний своїм твором?

УРОК № 80

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета: узагальнити знання учнів із теми, виявити рівень знань, умінь та навичок із метою корекції, розвивати вміння висловлювати власні думки, логічне мислення, навички раціонального використання навчального часу; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Обладнання: різнорівневі тестові завдання і питання до контролю за темою у двох варіантах.

Теорія літератури: кіноповість, публіцистичність, поглиблення поняття про роман (пригодницький та соціально-психологічний).

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

 ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****I варіант**

I. Початковий рівень. (кожна правильна відповідь на питання № 1–4 — 0,5 бала, на питання № 5 — 1 бал)

- Коли відбувалися події роману І. Багряного «Тигролови»? (0,5 бала)
 - У 30–40 роках ХХ сторіччя;
 - під час революції;
 - на початку ХХ сторіччя;
 - після Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.
 - у роки Великої Вітчизняної війни.
- Улас Самчук був головою правління:
 - МУРу;
 - ВАПЛІТЕ;
 - БАМЛАГу;
 - МАРСу;
 - «Празької школи».
- Укажіть твір, який зіграв трагічну роль у житті О. Довженка:
 - «Земля»;
 - «Щорс»;
 - «Україна в огні»;
 - «Зачарована Десна»;
 - «Повість полум'яних літ».
- Перша збірка Є. Маланюка мала назву:
 - «Гербарій»;
 - «Перстень Полікрата»;
 - «Стилет чи стилос?»;
 - «Серпень»;
 - «Земна Мадонна».
- До «Празької школи» належали українські письменники-емігранти (1 бал):
 - Ю. Дараган;
 - Є. Маланюк;
 - В. Барка;
 - І. Багряний;
 - Л. Мосендз;
 - О. Ольжич.

II. Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал).

Продовжити речення.

- Кіноповість характеризується такими ознаками: ...
- У романі «Тигролови» порушено такі проблеми: ...
- Визначити віршовий розмір поезії Є. Маланюка «Стилет чи стилос?»

Та тільки тут веселий галас бою —
Розгоном бур і божевільям хвиль
Безмежжя! Зачарований тобою,
Пливу в тебе! В твій п'яний синій хміль!

III. Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1,5 бали)

- ▶ Довести, що родина Запорожців із кіноповісті «Україна в огні» уособлює історичну долю українського народу.
- ▶ Які цінності сповідають герої роману У. Самчука «Марія»?

IV. Високий рівень (кожна правильна відповідь — 3 бали)

- ▶ Скласти сенкан про одного з героїв творів О. Довженка.

II варіант

I. Початковий рівень (кожна правильна відповідь на питання № 1–4–0,5 бала, на питання № 5–1 бал)

1. Де відбуваються події роману І. Багряного «Тигролови»?

А у Сибіру;	Б у Північній Америці;
В у Запорізькій області;	Г на Далекому Сході;

 Д в Африці.
2. Що стала причиною заборони кіноповісті О. Довженка «Україна в огні»?

А Критики відзначали недосконалу композицію кіноповісті;	
Б партійні критики засудили доброзичливе змалювання людей, які працювали в Німеччині, й радянською владою вважалися зрадниками;	
В осуд будь-якої війни устами Антоніо Пальми;	
Г відображення хаотичного й панічного відступу радянських військ;	
Д відсутність у повісті теми дружби народів.	
3. Своєрідність композиції роману «Марія» Уласа Самчука полягає у:

А відсутності розв'язки;	Б кільцевому обрамленні;
В зміщенні часових площин;	Г розповіді від першої особи;

 Д винесенні кульмінації на початок твору.
4. Євген Маланюк увійшов у літературу як:

А поет-віртуоз;	Б ніжний лірик;
В поет-державник;	В основоположник символізму;

 Г поет-природолюб.
5. Свої патріотичні вірші на початку Великої Вітчизняної війни по радіо прочитали такі українські поети:

А П. Тичина;	Б М. Бажан;
В А. Малишко;	Г М. Рильський;

 Д В. Сосюра; Е О. Теліга.

II. Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

1. Пригодницький роман характеризується такими ознаками: ...
2. В «Огненному колі» І. Багряний порушує питання ...
3. Визначити віршовий розмір поезії Є. Маланюка «Під чужим небом»:

Несу отут страшний свій іспит,
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі,
Вже не вичікують мене.

III. Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1,5 бала)

- ▶ Земля дитинства в кіноповісті «Зачарована Десна» постає як образ втраченого раю. Чому?
- ▶ Розкрити символічний підтекст твору І. Багряного «Тигролови».

IV. Високий рівень

- ▶ Скласти сенкан про героїв твору І. Багряного «Тигролови».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всіх учнів: повторити матеріал з теорії літератури.
- ▶ Індивідуальні випереджувальні завдання: підготувати повідомлення про розвиток української прози 60-х років ХХ століття, її жанрово-стильове та тематичне розмаїття та найвидатніших представників.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Заключна бесіда з учнями

- ▼ Чи задоволені ви якістю виконання своєї роботи?
- ▼ Які питання видалися вам найскладнішими?
- ▼ Чи виникла потреба повторити якийсь матеріал ще раз?

Українська література 1960–1990 рр.

УРОК № 81–82

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1960–1990 рр.

Мета: ознайомити учнів із розвитком української літератури в другій половині ХХ ст.: із «закулісним» розвитком модернізму; творчістю офіційно реабілітованих, забутих і репресованих письменників та тих, кого було репресовано на початку 70-х рр. і піддано несправедливій критиці; дати уявлення про закордонне об'єднання українських письменників «Слово», явище «шістдесятництва» і пробудження національної свідомості в суспільстві; досягнення в галузі драматургії, перекладної літератури; творчість письменників Нью-Йоркської групи; явище постшістдесятництва; українська «химерна» проза; публіцистичний виступ Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала».

Теорія літератури: постмодернізм; соцреалізм, модернізм (повторення).

Обладнання: портрети письменників, перекладачів; таблиці, ілюстрації. примірники творів письменників — усе, чим учні ілюструватимуть свої доповіді.

Тип уроку: урок-конференція.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Бесіда

- ▼ Дайте визначення модернізму.
- ▼ Коли починається розвиток модернізму в українській літературі?
- ▼ Назвіть перших українських модерністів.

2. Словникова робота

Конференція — збори, нарада представлення держав, наукових організацій для обговорення певних питань.

Опонент — противник у політиці, суперечці, той, хто заперечує.
Рецензент — людина, яка дає критичний відгук.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— Наш урок присвячений огляду української літератури 1960–1990 рр. Слово надається керівнику наукової секції.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слухання доповідей учнів

1-й учень. Сьогоднішній урок присвячено цікавому періоду розвитку української літератури. У чому його особливість?

Смерть Сталіна багато що змінила в житті колишнього Радянського Союзу і навіть у країнах поза його межами. Нас будуть цікавити насамперед зміни ідеологічні.

Отже, що ж змінилося?

У 60–90 рр. формувалось неповторне обличчя української поезії другої половини ХХ століття, основними ознаками якої ставала увага до особистісного, заглиблення в історію рідного народу, пристрасне обстоювання найсвітліших гуманістичних загальнолюдських ідеалів і цінностей.

Поступово суспільство почало позбавлятися від тоталітаризму. Це значно пожвавило літературно-мистецьке життя в Україні. Від митців вже не вимагалось лакування дійсності, безконфліктності творів, наслідування еталону класиків соціалістичного реалізму.

Довідка

Соціалістичний реалізм (скорочено соцреалізм, рос. *социалистический реализм*) — термін, що закріпився в радянському мистецтвознавстві на окреслення художнього методу літератури і мистецтва, «що представляє собою естетичне вираження соціалістично усвідомленої концепції світу й людини, зумовленою епохою боротьби за встановлення й творення соціалістичного суспільства» (визначення ВРЕ). Соціалістичний реалізм був єдиним офіційно дозволеним в СРСР «творчим методом» літератури і мистецтва.

Все вищезазначене сприяло розширенню тематики літературних творів, урізноманітненню їх жанрової та образної палітри, застосуванню новітніх прийомів та засобів змалювання світу, зображенню світу уявного.

Провідною естетичною ідеєю став гуманізм. Митці починають відходити від стандартів, нав'язаних соціалістичним реалізмом,

та зображувати героїв, що вирізнялися багатогранністю характерів, складною психологією та поведінкою.

Митці прагнули аналітично змалювати життя. У літературу повернулася історична тематика.

Пожвавилася й публіцистика: з'явилися нові літературно-публіцистичні журнали — «Прапор», «Всесвіт», «Народна творчість та етнографія», «Донбас», «Жовтень», «Київ» та газети «Літературна Україна», «Друг читача».

1961 року було засновано Державну премію ім. Т. Г. Шевченка.

80-ті роки відзначилися відновленням національних джерел, новим ставленням до мистецтва слова як до людинознавства.

З 1988 року починає виходити «Українська літературна енциклопедія», видаються історичні праці М. Грушевського, Д. Яворницького, О. Єфименко, друкуються раніше заборонені твори українських письменників, видається «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка».

Помітною ознакою змін в ідеологічній політиці щодо літератури та мистецтва стала поява нових видавництв — «Основи», «Фоліо», «Академія», «Ранок», «Абабагаламага» тощо.

Упродовж шести десятиліть літературний процес в Україні подався вкрай збіднено, спотворено. Багато відомих свого часу письменників та їхніх творів, написаних і виданих у 20-х рр., тлумачилися спрощено, оскільки їхні автори були тавровані як «запеклі вороги народу». Більшість із них були розстріляні або ж замордовані в таборах ГУЛАГУ, а їхні твори силоміць вилучені з літературного процесу.

У 50–60-х рр. до читача повертається творчість репресованих письменників, яка раніше була вилучена з ужитку (твори М. Куліша, Є. Плужника, М. Зерова, В. Бобинського, М. Драй-Хмари, Г. Косинки, О. Слісаренка, В. Чумака, С. Тудора та ін.)

Багато славних письменницьких імен повернуто читачеві. у 80-х роках ХХ століття. Це були митці, які своєю діяльністю торували шлях розвитку самобутньої української культури. Ось лише кілька постатей: М. Костомаров, В. Самійленко, М. Вороний, О. Олесь, А. Кримський, Б. Антоненко-Давидович, В. Винниченко, М. Хвильовий, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Г. Михайличенко, Б. Лепкий, М. Івченко, І. Багряний, М. Семенко та ін. Їхні твори поступово поверталися й досі повертаються до читача.

Ідеї й настрої цілого покоління виразили молоді талановиті письменники-шістдесятники — В. Симоненко, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, Ліна Костенко, В. Коротич, Є. Гуцало, Ю. Щербак, Р. Іваничук, Р. Федорів та ін. Для творчості молодих поетів і прозаїків характерна проблема історичної пам'яті, наступності поколінь, відображення правди життя, інтерес до людської особистості.

У кінці 80-х — на початку 90-х рр. в Україні відбуваються процеси демократизації та духовного оновлення, коли митці отримали можливість вийти за рамки соціалістичного реалізму, розширюють тематичні та стильові обрії нашої літератури, орієнтуючись на західноєвропейський модерн (Ю. Андрухович, В. Неборака, Б. Жолдак, О. Забужко, О. Ульяненко, Є. Пашковський тощо).

Чимала кількість українських письменників у різний час опинилася за кордоном. Лише в останні десятиліття їхня творчість була долучена до загальноукраїнського літературного процесу і опублікована на Батьківщині (Є. Маланюк, В. Барка, І. Багрянний, У. Самчук та ін.). Провідною темою творчості Є. Маланюка (1897–1968) стала Україна, проблеми її державності. На все життя відірваний від рідної землі, він завжди лишався патріотом, що вірив у свій народ, його творчі сили, здатність створити незалежну державу (збірки «Стилет і стилос», «Земна Мадонна», «Остання весна»).

Одним із найвизначніших прозаїків, що творив за кордоном, був Улас Самчук (1905–1987), який у передмові до одного зі своїх творів писав: «Хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю». Він автор романів-трилогій «Волинь» (1928–1937) та «Ост» (1948–1982), де зображує панораму суспільних змін в Україні у XX ст. Роман «Марія» (1933) присвячений трагедії голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Українська література XX ст. завжди дослухалася до суспільних проблем свого часу.

В українській літературі 80–90-х рр. XX ст з'явився постмодернізм. Були утворені літературні об'єднання постмодерністів: «Бу-Ба-Бу», «ЛуГоСад», «Нова дегенерація», «Молоде вино», «Червона фіра» та ін. Представники напряму: Ю. Андрухович, О. Забужко, Є. Пашковський, Б. Жолдак, В. Ведмідь, В. Махно, Б. Щавурський, Т. Гаврилів, І. Андрусяк, С. Жадан, І. Малкович та ін.

Довідка

Постмодернізм — світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття XX століття приходить на зміну модернізму. Цей напрям — продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем — світоглядно-філософських, економічних, політичних.

Енциклопедія літературних напрямків і течій пропонує такий список ознак постмодернізму:

- культ незалежної особистості;
- потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого;
- прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій;

- бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу;
- використання підкреслено ігрового стилю, щоби акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя;
- зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді (високий класицистичний і сентиментальний чи грубо натуралістичний і казковий та ін.; у стиль художній нерідко вплітаються стилі науковий, публіцистичний, діловий тощо);
- суміш багатьох традиційних жанрових різновидів;
- сюжети творів — це легко замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох;
- запозичення, перегуки спостерігаються не лише на сюжетно-композиційному, а й на образному, мовному рівнях;
- як правило, у постмодерному творі присутній образ оповідача;
- іронічність та пародійність.

2-й у ч е н ь. «Закордонне об'єднання українських письменників «Слово», його роль у розвитку української літератури (В. Барка, Ю. Косач, Є. Маланюк, У. Самчук, О. Зуєвський, С. Гординський, літературознавці Г. Костюк, Ю. Шерех) та ін.»

Українські письменники, змушені жити й працювати за кордоном, прагнули догуртування.

Саме через цей з'явилось угруповання «Слово», засноване 24 червня 1954 року у США за ініціативою І. Костецького, В. Барки, С. Гординського, Докії Гуменної, Ю. Дивнича, Г. Костюка та ін.

Серед завдань, які ставило перед собою це об'єднання, були такі: організувати видавничу справу, налагоджувати творчі контакти між українськими письменникам, які проживають за кордоном, незважаючи на різні їхні ідейні переконання та художні смаки, продовжувати літературний процес на чужині.

Поети «Слова» працювали в дусі висновків, зроблених після дискусії 26–27 грудня 1968 року щодо проблеми творчої спадкоємності, проблеми, яка викликала у представників слова першорядний інтерес. Ю. Шерех довів, що художню традицію і модернізм слід розглядати через їх зіставлення, а не протиставлення, як рівновеликі мистецькі явища. Поети розуміли необхідність відмови від ідеологічних настанов, розмежуванні літератури і політики. Їхні твори відзначаються посиленням особистісного начала.

Майже всі поети працювали в річищі модернізму (за виключенням І. Качуровського).

Серед прозаїків «Слова» багато постатей, які стали окрасою української прози — Улас Самчук, Василь Барка. Романи В. Барки

«Рай» про життя українців під більшовицьким режимом, «Жовтий князь», у якому письменник розповідає про жахи голодомору 1932–1933 рр., роман «Ост» У. Самчука, у якому ідеться про поневіряння родини Морозів у часи більшовицького та нацистського тоталітарних режимів, «Що не гоїть огонь», в якому письменник намагається осмислити боротьбу УПА проти радянської влади — стали помітним явищем в українській та світовій літературі.

Отже, об'єднання «Слово» не тільки зберегло від знищення багатьох талантів українського письменства, які емігрували з СРСР, а й збагатило українську та світову літературу.

3 - й у ч е н ь. «Розвиток драматургії (О. Коломієць, Я. Стельмах, В. Врублевська).

О. КОЛОМІЄЦЬ (1919–1994)

Творчість О. Коломійця — цікаве явище в нашій літературі. Н. Медведєва, дослідник творчості драматурга, підкреслювала, що О. Коломієць увійшов в українську драматургію з конкретним естетичним ідеалом особи і суспільства, схилиючись до театру інтелектуального, поетичного, який розвиває пошуки Лесі Українки, І. Кочерги, М. Куліша. Його невтомні і плідні експерименти в галузі драми відкрили перед українською драматургією нові можливості пізнання дійсності. О. Коломієць цікавиться світом людської індивідуальності, потаємністю її духовного ества, сповідуючи за В. Симоненком істину: «Найчистіша душа незрадлива, найскладніша людина проста».

Як драматург Коломієць не мав учнівського періоду і досить пізно увійшов у літературу: комедію «Фараони» написав у сорок років. Та вже ця перша спроба принесла йому широке визнання: вперше зіграна в Московському театрі ім. М. В. Гоголя, п'єсу 1962 р. ставили вже в 71 театрі країни. 1978 р. в Київському театрі ім. І. Франка відбулася її п'ятисота вистава.

1978 року вийшла драма «Дикий Ангел», постановка якої у Київському театрі ім. І. Франка була відзначена Державною премією СРСР (1980). Ця п'єса має підзаголовок — «Повість про сім'ю». Головний персонаж — Платон Микитович Ангел. У п'єсі автор у виразно полемічній формі порушує одну з найболючіших проблем: виховання свідомих, дбайливих і далекоглядних у господарських питаннях громадян — насамперед підростаючого покоління — у праці і через працю. Устами своїх героїв письменник підводить читачів до думки, що наша держава буде багатою, а люди матимуть добробут лише тоді, коли кожен — від робітника до державного службовця — ставитиметься до своїх обов'язків відповідально, своєю працею збагачуючи державу, у якій живе.

Хоча в творчості О. Коломійця переважають п'єси про актуальні, сучасні авторові проблеми («Двоє дивляться кіно», 1987), є у нього й дві драми на теми минулого: «За дев'ятим порогом» («Запорізька Січ», 1971) та «Камінь русина» («Град князя Кия», 1981), написана спеціально до святкування 1500-річчя Києва.

Персонажі багатьох п'єс Коломійця — представники переважно молодого покоління, носії двох життєдайних сил — праці і кохання. Об'їздивши цілий світ, пройшовши пекло Великої Вітчизняної, герої драматурга залишаються вірними собі та своєму коханню. Персонажі багатьох п'єс Коломійця — представники переважно молодого покоління, носії двох життєдайних сил — праці і кохання. Об'їздивши цілий світ, пройшовши пекло Великої Вітчизняної, герої драматурга залишаються вірними собі та своєму коханню.

Я. СТЕЛЬМАХ (1949–2001)

Я. Стельмах відомий насамперед як драматург. Серед його п'єс є твори для дітей: «Шкільна драма», «Вікентій Прерозумний» та інші. П'єси «Привіт, Синичко!» та «Запитай колись у трав» входили до репертуару багатьох театрів колишнього СРСР.

«Синій автомобіль» — монодрама, відверто сповідальна і водночас закодована. Більшість літературознавців та мистецтвознавців погоджуються з тим, що це підсумковий твір Я. Стельмаха, хоча після нього драматург написав ще кілька п'єс. Художня відвертість, сповідальність, з якою написано твір, викликали живий інтерес і в критиків, і у глядачів. Як результат — п'єса була удостоєна Першої премії на Всесоюзному конкурс і ім. Вампілова за кращий драматичний твір 1990 року. На жаль, передчасна смерть митця не дала можливості до кінця розгорнути його талант.

В. ВРУБЛЕВСЬКА (нар. 1938 р.)

Як драматург Валерія Врублевська набула слави п'єсою «Кафедра». 1981 року ця п'єса йшла і на сцені Житомирського муз-драмтеатру. Ще ніколи зі сцени театру так відверто не говорилось про виразки суспільства. Зміст п'єси актуальний і сьогодні. Друге життя «Кафедри» дав Львівський театр ім. М. Заньковецької, який знову поставив п'єсу 2007 року, враховуючи ті зміни, що відбулися в житті нашого суспільства.

Творчість Валерії Врублевської пов'язують з такими видатними особистостями, як С. Крушельницька, О. Кобилянська, М. Цветаєва. Усі вони стали героями її творів. Її п'єси з успіхом ставили в Радянському Союзі і за рубезем. Тільки її п'єса «Кафедра» йшла у 80-ті роки у 40 театрах країни, у тому числі на сцені Київського театру

російської драми вона витримала 300 аншлагів. А фільм «Повернення Батерфляй» за її сценарієм увійшов у число 100 найкращих кінострічок України.

4 - й у ч е н ь. «Репресії проти письменників на початку 1970-х років».

Після «хрущовської відлиги» настали часи «брежнєвського застою», які принесли з собою посилення ідеологічної цензури.

«Поетів шістдесятників» — та літературних критиків (Є. Сверстюк, І. Дзюба, І. Світличний) почали цькувати представники влади. Їх примушували до мовчання. Дехто замовкав, морально ламався, декого було знищено фізично. Після першої хвилі арештів 1965 року та другої — 70-х рр. Було засуджено письменників І. Світличного, Є. Сверстюка, Ірину та Ігоря Калинців, С. Сапеляка, В. Стуса, В. Захарченка, Т. Мельничука, В. Рубана, О. Бердника. У таборах від тяжких умов життя померли О. Тихий, В. Марченко, Ю. Литвин, В. Стус.

Заборонили «Собор» (1968) Олеся Гончара. Гостропроблемний роман було піддано нищівній критиці і вилучено з літературного процесу на 20 років (вдруге роман опубліковано 1987 р.). У цьому творі автор порушує філософські, моральні, екологічні проблеми збереження національних культурних цінностей.

Заборонили твори Євгена Гуцала «Мертва зона» та «Родинне вогнище», «Мальви» Романа Іваничука, «Полтаву» Романа Андріяшина, «Меч Арея» Івана Білика та ін.

У цих творах порушено проблеми історичної пам'яті народу, формування його національної свідомості.

5 - й у ч е н ь. «Перекладачі із зарубіжної літератури Б. Тен, Г. Кочур, М. Лукаш».

У післякультуртвівську відлигу, коли почалося поступове розкріпачення думки, коли покоління шістдесятників зайнялося «випростовуванням себе» (вислів В. Стуса) як мислячих істот, музика, мистецтво, переклад, знайомство зі світовою літературою рідною мовою були для них ковтком кисню в задушливій атмосфері, що допомагав долати страх і зневіру. Під час шістдесятницького відродження переклад у науково-мистецькому середовищі став каталізатором інтелектуальних процесів. У літературному житті небувало активізувалося перекладацтво — як надійний засіб залучення до світової культури. Водночас, перекладацьке відродження політизувалося, набувало зовсім небажаних з погляду тоталітарного режиму форм. Художній переклад постає на повен зріст у своєму історичному розвитку як своєрідна адекватна компенсація злочинно руйнованої оригінальної української літератури, виступає на передньому плані

в боротьбі за українську культуру. Це була вкрай унікальна ситуація, коли перекладали, щоб рятувати мову і вибудовувати націю з пасивної етнічної маси. То була величезна жертвна і благородна праця.

Письменники-перекладачі прагнули, щоб кращі твори світової літератури збагатили й українську культуру. Майстри перекладу намагалися донести до українського читача те, чим пишалось людство, та передусім таке, чого українська література не мала, не встигла витворити — з тих або інших причин. Вони перекладали твори світового письменства, щоб прискорити процес інтелектуального розвитку народу. Більш того, перекладаючи твори світової літератури, невпинно збагачували власну мову запозиченнями з інших мов.

Говорячи про перекладацьку діяльність Миколи Лукаша, можна з упевненістю зазначити, що це, безсумнівно, великий поліглот, один з найбільш визначних за всю багатовікову історію української літератури поет-перекладач, про якість перекладів якого казали, що вони можуть бути порівняні з якістю й художньою цінністю перекладів Бориса Грінченка.

«Українських перекладів художньої літератури було менше від російських, але вони відзначалися вищим рівнем. Прочитавши в перекладі нашого геніального Миколи Лукаша «Декамерон» та «Дон Кіхот», міг лише поспівчувати росіянам: нічого подібного вони не мають», — писав у своїй розвідці «Самоорганізація і культура» небіж Володимира Свідзинського, професор Анатолій Свідзинський (Київ, 1999, вид. ім. Олени Теліги, с. 176).

Творча спадщина перекладача величезна. До неї ми доторкнулися, читаючи роман про Дон Кіхота. Ім'ям М. Лукаша названа премія, яку присуджують кращим письменникам-перекладачам.

Робота перекладача складна і творча, тому що кожна мова має свої особливості, і по-справжньому талановитий письменник відчуває це. Перекладач повинен добре розумітися на цих особливостях, щоб засобами своєї мови передати мовну своєрідність оригіналу. Цим вимогам відповідає переклад Б. Тена «Божественної комедії» Данте.

Тен Борис (справжнє ім'я і прізвище Микола Васильович Хомичевський) подарував українському читачеві переклади староруської класики: три комедії Аристофана («Хмари», «Лісістрата», «Жаби»), «Едіп-цар» й «Антігону» Софокла, «Медею» Евріпіда, «Поетику» Аристотеля. А крім своїх улюблених греків, перекладає ще й вершинні твори європейської класики: «Річарда III» Шекспіра, «Розбійники» Шиллера, поезії Ю. Словацького, А. Міцкевича, О. Пушкіна. Ці переклади стали для нього підготовчою школою, без якої важко було б думати про здійснення перекладів Гомера з незбагненим

багатством його поем. Як сказав Микола Бажан: «Борис Тен — видатний майстер нашої української літератури, творець такого перекладу «Іліади», якому може позаздрити будь-яка література...».

Г. Кочур — один із найяскравіших талантів українського письменства, особистість франківського взірця, людина легендарної пам'яті, всеосяжного культуролога, гуманітарія, поета, перекладача, історика і теоретика українського художнього перекладу. Нема тих струн, яких би не торкала рука Майстра — «повноважного представника світової культури в культурі українській» (Михайлина Коцюбинська). Але насамперед був він Українцем з великої літери, Громадянином, який навіть у найчорніші часи жив за Кодексом Честі, тобто жив і працював заради своєї нації, а, отже, на користь усього людства.

Шістдесяті та початок сімдесятих років належали до дуже плідних у творчості Г. Кочура. Його переклади друкувалися в збірках вибраних поезій Ю. Тувіма (1963), Д. Гофштейна (1965), Я. Райніса (1965), М. Богдановича (1967), П. Верлена (1968), Ю. Словацького (1969), П. Ж. Беранже і П. Безруча (обидві збірки — 1970), Ц. К. Норвіда (1971). 1964 р. разом із М. Рильським він видав антологію новітньої чеської поезії (від доби національного відродження — початку XIX ст.). Того ж року, за редакцією М. Рильського, Леоніда Первомайського та Г. Кочура, вийшла антологія новітньої словацької поезії XIX — XX ст. Григорій Порфірович переклав чимало творів для обох антологій. Одначе це були не просто перекладні антології, а коронні праці українського художнього перекладу. В умовах тоталітарного режиму, безглуздої цензури та нищівної самоцензури це були книжки, повні асоціацій з рідною історією, книжки, що вчили любити свій край.

6 - й у ч е н ь. «Нью-Йоркська група письменників».

Це угруповання поетів виникло в другій половині 50-х рр. у США. Поети, спираючись на модерні стилі і форми, намагалися піднести українську лірику на новий щабель. Джерелами, якими живилася поезія цього угруповання, були досягнення українських митців «розстріляного відродження», американських та західноєвропейських. Представниками угруповання були Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський, П. Килина, Е. Андрієвська, В. Вовк, Ж. Васильківська, Ю. Коломієць та ін.

Представники угруповання захищали естетичну концепцію самоцінності й новаторства мистецтва, відкидали традиційні стилі і форми, орієнтуючись на верлібр.

Поети Нью-йоркської групи наблизили українську поезію до світових вимірів.

Найяскравішими представниками були Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський.

Ім'я поета	Твори	Коротка характеристика творчості
Б. Бойчук 1927 рік	Збірки віршів: «Час болю», «Спомини любові», «Вірші для Мехіко», «Мандрівка тіл», «Третя осінь», «Вірші кохання і молитви». Постмодерністські романи: «Дві жінки Альберта», «Три романи», «Спомини в біографії»	Утверджував естетичну самостійність, відтворював жорстокість життя, нездоланність суперечностей між особою та істоією. У віршах намагається вирішити проблему сенсу людського життя, відтворює внутрішній світ людини, що пережила катастрофу, але зуміла вистояти. Митець прагне до відтворення тонких і неочікуваних станів людської свідомості, їхніх змін і перетворень. Він складає цикли віршів, у яких поєднано реальний і умовно-алегоричний плани зображення
Б. Рубчак 1935 рік	Збірки поезій: «Камінний сад», «Промениста зрада», «Дівчина без країни», «Особиста Клію», «Марену топити». Переклади творів Г. Гессе, Р. М. Рільке, П. Целана, Р. Стівенсона та ін.	Вірші Рубчака побудовано на глибоких асоціативних зв'язках, вони рясніють метафорами, зіставленням образів. Ліричний герой Рубчака начебто перебуває у двох світах — урбаністичному і природному, у якому він стає самим собою, знімає маску, яку носить у світі урбаністичному. Пише верлібром, який будується на метафоричній образності, внутрішніх римах і звукопису — алітераціях і асонансах. Поет цікавиться рухом образу-ідеї, а не конкретно-предметною реальністю, прагне шукати лише суть буття
Ю. Тарнавський 1934 рік	Поетичні збірки: «Життя в місті», «Ідеалізована біографія», «Пісні є-є», «Ось як я видужую». Поема «Урана», збірки п'єс «6*0», проза «Не знаю», збірка оповідань — «Короткі хвостики»	У своїх віршах прагнув уникати трафаретності та декларативності. Лірика переважно урбаністична. Митець порушує екзистенціальні проблеми буття самотньої і розгубленої людини у сучасному світі, що нагадує в'язницю. У поемі «Урана» відбилися події української історії ХХ століття. Поет засуджує тоталітарну ідеологію, втрату українцями національної гідності, культури, рідної мови

7-й у ч е н ь. «Шістдесятництво».

Дослідники часто порівнюють шістдесятництво з епохою Ренесансу. Дійсно, світоглядними засадами митців цього напрямку були прагнення краси і гуманізм, який проголосив людину, її життя та духовний світ найвищою цінністю і поставив її в центр літературного твору, звільненого від ідеологічних догм соцреалізму. Для творчості шістдесятників було характерним продовження традицій письменства «розстріляного відродження» 20-х років і освоєння творчих здобутків митців народів світу.

Шістдесятництво — подія культурологічна і соціальна, пов'язана із дисидентським рухом.

Представниками цього напрямку в українській літературі були Ліна Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, Є. Гуцало.

Їхня творчість була новаторською за тематикою і формою, вражала тематичним та ідейно-стильовим розмаїттям.

Шістдесятники шукали нових форм мистецького самовираження на основі осмислення національного досвіду. Вони цікавилися духовною спадщиною українського народу. Вони проголошували відмову від тоталітаризму в усіх сферах буття, виступали за оновлення суспільства, утвердження загальнолюдських моральних та естетичних цінностей.

Така позиція митців привела до формування в Україні дисидентського руху, позиція якого була полярна до офіційної.

Шістдесятники прагнули вичленити себе з буденної маси середньостатистичного радянського громадянина, довести, що кожен із них — людина мисляча, індивід, особистість. Завдання, які вони ставили перед собою: обстоювання права здорового глузду, повернення словом і поняттям їхнього питомого смислу, можливість говорити правду про очевидне.

Явище «шістдесятництва» було неоднозначним і за стильовими течіями, і за творчими постатями, і за ідейно-естетичними уподобаннями. Серед поетів були модерністи (І. Драч, В. Голобородько, М. Воробйов), неоромантики (М. Вінграновський, Р. Лубківський), неонародники (В. Симоненко, Б. Олійник), постмодерністи (В. Стус).

Серед ознак шістдесятників на перше місце Євген Свєрстюк ставить юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. Другою ознакою він назвав шукання правди і чесною позиції. У самому шуканні є вже неприйняття й опір. Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Третьою ознакою Є. Свєрстюк виділяє неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі всьому апаратові будівничих казарми. Честь імені — це було те нове, про що знову нагадали шістдесятники.

Вражає розмаїття жанрів, які використовували поети: лірична поезія, балада, притча, етюд, поема, сонет, рубаї, лірична новела, історичний роман, роман у віршах, химерна проза.

Так само різноманітною була тематика творчості представників «шістдесятництва»: природа, Вітчизна, народ, історична пам'ять, людина у всьому багатстві її проявів, суспільне життя, моральність, кохання, творчість, підкорення космосу, етична правомірність НТР, стандартизація особистості в умовах новітнього міщанства.

Офіційна критика, намагаючись дискретизувати поетів, звинувачувала шістдесятників у естетизмі, «абстркціонізмі», відірваності від життя».

8 - й уч е н ь. «Поети-шістдесятники».

Ліна Костенко (1930 р. н.) — автор збірок «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Зоряний інтеграл», «Княжа гора» та ін. розмірковує у своїх творах про значення слова в житті людини, істинну цінність мистецтва («Страшні слова, коли вони мовчать...»), про суть кохання, вірність і життя. Яскравою особливістю її індивідуального стилю є історизм мислення, філософічність, інтелектуалізм, традиційність. Вона використовує українські фольклорні типи, образи-архетипи як атрибути української свідомості («Українське альфреско»), по-новому переосмислює звичайно — традиційної ситуації. Історичний роман у віршах «Маруся Чурай» змальовує духовне життя нації крізь призму нещасливого кохання. У ньому акцентується увага на проблемах: митця і суспільства, індивідуальної свободи людини.

Глибоко патріотичною, соціально загостреною, публіцистично наснаженою є творчість поета *В. Симоненка (1935–1963)* — автор збірок «Тиша і грім», «Земне тяжіння», «Поезії» та ін. Твори В. Симоненка засвідчували його ідейно-естетичну позицію справжнього патріота, що вболіває за долю своєї землі («Ти знаєш, що ти — людина...», «Задивляюсь у твої зіниці», «Де зараз ви, кати мого народу?..»). Як гостра сатира на радянську дійсність сприймається один з кращих творів поета — «Казка про Дурила». Молодий поет, життя якого обірвалося так рано, залишив неперевершені зразки пейзажної лірики («Зимовий вечір», «Степ», «Вже день здається сивим і безсилим»).

Його інтимній ліриці притаманні патріотизм, публіцистичність, декларативність. Основний мотив його творчості — самоствердження людини у складному сучасному світі, її самодостатність і самоцінність («Я...»). Поезії вирізняє щирість, безпосередність у вираженні інтимних почуттів, простота.

Також яскравою постаттю шістдесятництва був *Іван Драч (1936 р.)* — автор збірок «Соняшник», «Протуберанці серця»,

«Балади буднів», «Поезії» «До джерел», «Корінь і крона», «Храм сонця», «Київське небо», «Шабля і хустина», «Теліженці», «Духовний меч» та ін. Поет невгамовно шукав нової форми і нового змісту поезії. Переосмислив жанр балади («Балада про соняшник» — роздум поета про мистецтво, творчий процес. Поезії І. Драча властиві метафоричність, максималізм, символізація, тема відповідальності митця, призначення поета і поезії. У поемі «Чорнобильська мадонна» (1987) І. Драч розмірковує над проблемами загальнонародної трагедії, що постала після катастрофи на ЧАЕС.

Микола Вінграновський (1936–2004) — автор збірок «Атомні прелюди», «Сто поезій», «На срібнім березі», «Київ», «Губами теплими і оком золотим», «Цю жінку я люблю». Вінграновський розробляє вселюдські, національні мотиви крізь призму «інтимного самозосередження». Несподівана асоціативність, вируюча пристрась, надзвичайно буйна фантазія, мальовнича образна деталь, глибинне відчуття пракоренів, наскрізне пронизуюче почуття любові до світу, до жінки — характерні риси поезії М. Вінграновського. Поет уважно придивляється до краси буденності, тяжіє до сокровеного, уміє подати в одному рядку й занурення в глобальні проблеми, й замилювання летом ластівки, й трибунність вислову, і побутовий вираз, забарвлений тонким гумором. Центральними темами поезії Вінграновського є народ, нація, Україна.

Д. Павличко (1929 р. н.) — автор збірок «Любов і ненависть», «Моя земля», «Правда кличе!», «Бистрина», «Днина», «На чатах!», «Покаянні псалми» та ін.

Його творчості притаманні громадянські мотиви. Образно-притчевий зріз часу, історія народу, глибинне вираження проблем нації, окремої людини («Погляд у криницю»), постійний самоаналіз власної душі й долі, вираженні в збірці «Покаянні псалми» («Це Ти створив мене таким»). Найтонші переживання вираженні в збірці інтимної лірики «Таємниця твого обличчя». Широко відома пісенна лірика поета завдяки найпопулярнішому віршові — «Два кольори».

Одним із визнаних майстрів поетичного слова України є шістдесятник **Б. Олійник (1935 р. н.)** — автор збірок «Б'ють у крицю ковалі», «Двадцятий вал», «Вибір», «Поезії», «Коло», «Відлуння», «На лінії тиші», «Рух», «Ми знаєм, для чого жити!», «Гора», «Істина», «Заклинання вогню», «Сива ластівка», «У дзеркалі слова», «Доля» та ін.

Поет розмірковує у своїх творах про проблеми поколінь, історичну пам'ять та місце людини в житті («Урок»), поетизує протистих трудівників («Дядько Яків», «Формула», «Про хоробрість»). Творчість Б. Олійника не оминула типова для радянського часу

політизація та пропагандистський стиль («Кредо», «Мавзолей Володимира Леніна»). До образу матері звертається поет у циклі «Сиве сонце моє», що складається з дев'яти поезій. Ніжний та трепетний образ матері, простої сільської трудівниці, сприймається як символ життя, ніжності і добра. Поема «Сім» звертається до подій чорнобильської катастрофи.

Євген Гуцало (1937–1995) — поет, новеліст, повістяр, романіст, публіцист, есеїст. Особливо органічно виявилася для Гуцала форма ліричних оповідань, яких він написав понад 200. Гуцалу-новелісту притаманні ощадливість і місткість простої оповіді, коли почування і стани душі людської (а це і був основний об'єкт зображення) дається відчуті і «доуявити» за якимось одним словом персонажа, жестом, поглядом. Улюблені герої новел Гуцало — юнак або дівчина із селянським типом емоційності, які тільки ще входять у життя, стикаються з його загадками (оповідання «Скупана в любистку», «Багряне листя»); підліток або дитина з незвичайною поетичною душею («Олень Август»), зі щедро розвиненим відчуттям природи («Яблука з осіннього саду»).

Особливе місце у творчості Гуцала посідає роман «Позичений чоловік» (1982). Використавши відомий фольклорний мотив жартливої пісні «Ой там на товчку, на базарі // жінки чоловіків продавали» написав оповідання «Самовар», у якому жінка позичає сусідці чоловіка за самовар). Гуцало розгортає парадоксальні ситуації, що мали б подати своєрідний комічний розтин сільського життя.

Гуцало виступав також з нарисами, літературно-критичними статтями.

Григор Тютюнник (1931–1980) — автор творів «Зав'язь», «Три зозулі з поклоном». Його доробок просякнутий образом любові як втілення цінності, яка піднімає людину над прагматичною буденністю, звільняє її душу. Широко використовує у своїй творчості такий художній засіб, як зміщення часових площин. Вагому роль у розкритті характеру, ідеї у письменника відіграє художня деталь. «Зав'язь» змальовує перші почуття любові, притаманні їм ніжність, цнотливість, незахищеність (образ зав'язі). Вічна тема «любовного трикутника» представлена в новелі «Три зозулі з поклоном».

Провідний мотив творчості Григора Тютюнника — людська доброта. Його персонажі здебільшого тяжко живуть і працюють, та не нарікають, не проклинають долю. А гідно несуть свій хрест.

9 - й у ч е н ь. «Постшістдесятники».

Найбільша активність цієї групи митців припадає на 70-ті роки. Термін «постшістдесятники» запропонував, спираючись на оцінки критика В. Моренця, український письменник І. Андрусак.

Ці письменники, на думку критика В. Моренця, не вдосконалювали соцреалізм, як робили «шістдесятники», а творили нову для української літератури поетику.

Ставлення влади до цих митців було відверто ворожим, недарма критика називала «постшістдесятників» «витісненим поколінням». Фактично творчість цього покоління відбувалася підпільно, в умовах «внутрішньої еміграції».

Поетичні збірки цих поетів з'явилися лише у 80-х. До цього часу ж були лише поодинокі журнальні та газетні публікації. Поталанило лише Тарасу Мельничуку, який видав свою першу книжку, а увесь наклад першої книжки Василя Голобородько було знищено унаслідок втручання радянської цензури.

Представниками «постшістдесятників» були: Тарас Мельничук, Василь Голобородько, Микола Воробйов, Віктор Кордун, Михайло Григорів, Станіслав Вишенський, Василь Рубан, Григорій Чубай, Олег Лишега.

10 - й у ч е н ь. «Українська “химерна” проза. Пошукове розмаїття літератури шляхом постмодернізму в 90-ті рр.»

Химерна проза розвивається в українській літературі у 70–80 рр. Ця течія стала реакцією на диктат норм соцреалізму в українській «радянській» літературі.

Химерна проза — назва стильової течії в українській прозі 70-х рр. Грецьке слово «химерний» означає вигадливий, фантастичний, неправдоподібний, дивовижний.

Ознаки «химерної прози»: поєднання реального з міфологічним, часово-просторові зміщення, запозичення стильових ознак бароко, гротескові метаморфози з героями. Реалізм у «химерній» повісті вдало поєднується з умовністю, засоби гротеску, сміху, іронії — з образами-символами, елементами фольклорної та міфологічної поетики. Точка зору оповідача на все, що відбувається, філософсько-фантастична, тобто попри притаманну казковість, у ній міститься глибока життєва мудрість. «Химерна проза» емоційна, експресивна, її світ свідомо неприродний, але правдивий.

Міф у химерній прозі не має хронотопу.

Довідка

Метаморфоза — перевтілення, перехід із однієї форми в іншу з отриманням нового зовнішнього вигляду і функцій.

Гротеск у літературі та мистецтві — один з різновидів комічного прийому, який поєднує у фантастичній формі жахливе і смішне, потворне і піднесене. Відрізняється від гумору та іронії тим, що в ньому смішне невіддільне від страшного і зловісного; як правило, гротескні образи несуть у собі трагічний зміст. У гротеску за

зовнішньою правдоподібністю, фантастичністю криється глибоке художнє узагальнення важливих явищ життя.

Термін «химерний» з'явився 1958 року разом з романом О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або Мамай і Чужа молодиця». Читач у цьому творі потрапляє у світ фантастичних пригод, у якому діяли такі персонажі, як Бог, святий Петро, Чужа молодиця (Смерть), безсмертний козак Мамай. Твір нагадував казку, але в ньому відчувалася присутність автора з його іронічним ставленням до того, що відбувається.

Наступний «химерний твір» з'явився лише через 13 років — дилогія «Лебедина зграя» та «Зелені Млини» В. Земляка. До цього на пряму належать також твори В. Шевчука «Дім на горі» та «На полі смиренному» (1983), «Левине серце» П. Загребельного, «Позичений чоловік» Є. Гуцала, «Оглянься з осені» В. Яворівського та ін.

Основи химерної прози в українській були закладені ще «Енеїдою» І. Котляревського, «Конотопською відьмою» Г. Квітки-Основ'яненко, «Співомовкою» С. Руданського, «Лісовою піснею» Лесі Українки тощо. Отже, можна казати про національні витоки течії і одночасно стверджувати, що українська «химерна проза» стає в контексті інших літератур, зокрема творів Г. Г. Маркеса, Ч. Айтматова, Н. Думбадзе, Ю. Ритхеу та ін.

11-й у ч е н ь. «Публіцистичний виступ Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». (*Знайомство з уривками тексту лекції*)

Лекцію, прочитану Ліною Костенко в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», присвячено гострим проблемам української національної культури у світовому контексті.

«Під гуманітарною аурую нації треба розуміти потужно емануючий (тобто з божественним началом) комплекс суспільних наук, включаючи освіту, літературу, мистецтво.

От коли ми говоримо: Іспанія, іспанці — які це у нас викликає асоціації?

Сервантес, Лопе да Вега, Кальдерон де Ла Барка...

Або німці — нація філософів і композиторів: Бетховен, Ніцше, Кант, Гегель.

Не Гітлер з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові культура визначають образ нації, а доктор Фауст й Лорелай над Рейном.

Чи та же Росія з її напівбезумними царями.

Але не тьма визначає образ нації, а письменники, композитори, декабристи, запроторені в Сибір, Сахаров, якого висилали в Нижній Новгород. Саме вони створили ауру нації, а не її дикі й підступні правителі.

Ще Гельвецій помітив цю рятівну властивість людства.

«Ім'я Конфуція, — писав він, — більш відоме і шановане у світі, ніж ім'я будь-кого з китайських імператорів.

Ще в античному світі знали силу мистецтва і науки.

Чи ж треба говорити, що Англія — це Шекспір, Дж. Байрон?

Що Франція — це Стендаль, Бальзак.

Що Італія — це Данте, Петрарка, Рафаель.

А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну?

Чи не пора задуматися: «Хто ми в очах світу?»

Який образ виникає в людей світу, коли вони чують слово Україна?»

Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь потужним телескопом, що мав дуже точну систему дзеркал, то виявили дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

Таким телескопом у кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук з освітою, літературою, мистецтвом.

Ефект головного дзеркала грає вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів, не модернізується, його обслуга часом і не дуже грамотна.

Тобто нація відбивається не в головному дзеркалі, а в скельцях некоректно поставлених лінз, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала.

Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Він умисно спотворює обличчя нації.

Як за радянських часів була поставлена оптика на примітив, так все і залишилося.

Раніше поставити свій телескоп було неможливо. Ми були в складі імперії, вона робила свій імідж у світі, а Україна була за залізною завісою.

І от коли, накінець, ця завіса з гуркотом впала, то виявилось, що про Україну по той бік ніхто нічого і не знає.

Що повинна була відразу зробити Україна?

Поставити свою систему дзеркал, розробити свою гуманітарну політику, її стратегію. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодій держави із тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин.

Треба мати на увазі, що Росія не тільки протирає до блиску головне імперське дзеркало, а ще й викривляє систему дзеркал України.

До сих пір не може без міфологеми «старший брат», «колиска братніх народів».

Які ж лейтмотиви звучать у нас на Україні: «Нація спить», «нація на колінах», «Піднімаймося з колін», Відродимо економіку — будемо відроджувати духовність».

Так ніколи не було.

Наприклад, Іспанія часів Сервантеса теж була в занепаді, тут процвітало те, що ми називаємо корупцією.

Але в цей же час спостерігався «розквіт духовного життя», «мистецтво і поезія досягли найвищого розвитку».

А у нас в літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облита брудом.

В початках сотворіння світу було Слово.

В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово.

А яка у нас мова?

Справді, «так історично склалося: нечуваний тиск русифікації призвів до того, що багато молоді говорить суржилом. Ні чистої української, ні чистої російської, то якої ж ще другої державної хочуть російськомовні?»

У фундаменті будь-якої нації — книга, культура. А у нас?

Вже не імперія, наші ж люди не дають збудувати державу.

Монтеск'є писав: «Спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом». У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, у якій навіть члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами.

Чи може ставити питання про гуманітарну ауру нації ще рано? Україна ще перебуває в іншій системі координат.

Думаю, що слід. Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове співтовариство.

Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія».

То ж не забуваємо слів великих класиків:

«Хто не любить свою Батьківщину, той нікого і ніщо любити не може» (В. Сосюра).

«Культура буде врятована тоді, коли будуть врятовані люди» (В. Брехт).

2. Евристична бесіда

▼ Визначте тему лекції.

▼ Визначте головну думку лекції. («Головна думка лекції Ліни Костенко — «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала» — сказати підростаючому поколінню, що настав час розробити гуманітарну політику України, її стратегію, відродити українську націю, підняти її імідж в очах світу, який донедавна майже нічого не знав про неї».)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Визначте роль літератури 60–90 рр. в загальному розвитку української та світової літератури.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Підготуватися до рольової гри «Інтерв'ю з письменником» — підготувати запитання до «поета», роль якого виконуватимуть декілька учнів.
- ▶ Індивідуальне завдання: підготуватися (2–3 учні) до ролі поета В. Симоненка.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

1. Рефлексія

- ▼ Хто із доповідачів упорався із завданням найкраще?
- ▼ Яка інформація вам зовсім невідома?
- ▼ Про що ви вже знали?
- ▼ Який митець чи група митців вас зацікавили найбільше?

2. Попереднє оцінювання результатів роботи

Українська поезія 1960–1990-х рр.

УРОК № 83

В. СИМОНЕНКО. ТВОРЧА БІОГРАФІЯ МИТЦЯ — «ВИТЯЗЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ» (О. ГОНЧАР)

Мета: визначити на прикладі віршів «Лебеді материнства», «Задивляюсь у твої зіниці...», «Є тисячі доріг...» провідний мотив творчості В. Симоненка, його ставлення до людини («Ти знаєш, що ти — людина...», «Я...», «Люди — прекрасні...») та її праці («Дід умер», «Жорна»), як поет художньо осмислює морально-етичні проблеми, пов'язані із добром і злом у людському житті («Злодій», «Кривда»); ознайомити учнів із поезіями, які мають полемічний характер, циклом «Гострий плуг» та «Казкою про Дурилу»; розвивати навички аналізу поезії, усне зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас учнів за рахунок нових літературознавчих термінів; виховувати патріотичні почуття та інтерес до творчості письменника.

Теорія літератури: інвектива, пафос, лейтмотив, ліричний герой (повторення).

Обладнання: портрет В. Симоненка, тексти творів.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Бесіда

- ▼ Дайте стисло характеристику особливостей розвитку літератури 60–90 рр. XX століття.
- ▼ Як розвивалася література в Україні?
- ▼ Які особливості її розвитку можна назвати трагічними?

- ▼ Що вам відомо про українську літературу, створену за межами країни?
- ▼ Якою була роль перекладачів у розвитку української літератури?
- ▼ Визначте роль літератури 60–90 рр. у загальному розвитку української та світової літератури.

2. Дайте визначення поняття *ліричний герой, пафос, лейтмотив*

Ліричний герой — ліричний «двійник» поета, проте не його копія; співвідношення між ліричним героєм та поетом таке саме, як і між образом автора та автором. Але крім того, ліричний герой, на відміну від образу автора, менш конкретний, він є сукупним зображенням його почуттів та емоційних роздумів, виражає ідеал поета. Таким чином, ліричний герой — це художнє узагальнення внутрішнього світу автора, яке відображене у всіх його творах.

Пафос — головний настрій твору.

Лейтмотив — домінуючий настрій, головна тема, основний ідейний та емоційний тон літературного твору, творчості письменника, літературного напрямку, конкретний образ або зворот художньої мови, що повторюється у творі як постійна характеристика героя, переживання або ситуації; деталь, або слово, які багато разів повторюються, є ключовими для розкриття творчого задуму письменника.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Життя поета, з творчістю якого ми познайомимося на уроці, було коротким. Але він зумів залишити яскравий слід не тільки в пам'яті тих, хто його знав, а й в українській літературі. Він посідає в ній почесне місце одного з найталановитіших її представників. Ще одне звання можна було б присвоїти поету — Людина з великої літери. Євген Сверстюк зазначав: «Симоненко йшов на повен зріст, красиво йшов, як його «Перехожий» — і дивився перед себе мужніми очима мужицького сина. Стежка його має чарівну силу випрямляти горбаті душі».

Ми маємо можливість переконатися в тому, що поезія Симоненка має таку саму властивість.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Зараз ми почнемо знайомитися з особистістю письменника. Це буде незвичне знайомство з біографією митця: ми проведемо

рольову гру. До ролі поета підготувалися учні, які ретельно вивчили його життєвий і творчий шлях. Їм ви можете поставити запитання про життя і творчість поета.

2. Рольова гра «Інтерв'ю з поетом»

З а п и т а н н я. Коли і де ви народилися?

С и м о н е н к о. Народився в с. Біївці Лубенського району на Полтавщині 8 січня 1935 р.

З а п и т а н н я. Ви колись користувалися псевдонімами?

С и м о н е н к о. Так, це — В. Щербань, С. Василенко, Симон.

З а п и т а н н я. Що у вашому дитинстві було найважчим?

С и м о н е н к о. Хоч вірш написаний не про те, що ви питаєте, але можу дати відповідь таку: «Не докорю ніколи і нікому, хіба на себе інколи позлюсь». А якщо відповідати прозою, то скажу, що ріс без батька, мати працювала в колгоспі. Якщо нагадаю, що це відбувалося в 30-ті роки, то більше коментувати нічого не потрібно.

З а п и т а н н я. Розкажіть про роки навчання в школі.

С и м о н е н к о. Навчався в школі упродовж 1942–1952 рр.: 4 класи — у Біївцях (1942–1946), решта — у сусідніх селах Єньківцях (1946–1947) і Тарандинцях (1947–1952). 1952 р. закінчив із золотою медаллю середню школу в Тарандинцях.

З а п и т а н н я. Чи правда, що в останні роки навчання в школі вам доводилося щоденно долати дев'ять кілометрів до школи і назад?

С и м о н е н к о. Так, але мені це навіть подобалося: дорогою до школи я встигав повторити всі уроки, а назад — проспівати усі пісні.

З а п и т а н н я. Де ви продовжували навчання?

С и м о н е н к о. 1952 р. вступив на факультет журналістики Київського університету імені Т. Шевченка.

З а п и т а н н я. Чим запам'яталися вам роки навчання в університеті?

С и м о н е н к о. Брав участь у літературній студії імені Василя Чумака (СІЧ), був там старостою. Працював секретарем університетської багатотиражки, писав вірші, визначився в тому, що моя задача як людини і поета захищати правду і добро. Я написав про це так: «Дано мені покликання сумне: любити все прекрасне і земне і говорити правду всім бульдогам».

З а п и т а н н я. Чому ви, як більшість ваших однокурсників, не прагнули залишитися в столиці?

С и м о н е н к о. Я завжди почувався духовно зв'язаним із селом, а виконувати своє покликання не обов'язково в столиці. Саме тому обрав місцем роботи провінцію. У 1957–1960 рр. працював у газеті «Черкаська правда», потім, у 1960–1963 рр. — у газеті «Молодь

Черкащини», власним кореспондентом «Робітничої газети», а також займався літературною творчістю. 1962 р. став членом СПУ, планував вступати до аспірантури Інституту літератури АН УРСР, вийшла моя збірка «Тиша і грім», але...

З а п и т а н н я. Ви натякаєте на випадок, коли у середині 1962 р. вас жорстоко побили працівники міліції залізничної станції ім. Т. Шевченка (м. Сміла)? Ви вважаєте це побиття випадковим?

С и м о н е н к о. Я не можу дати ствердної відповіді, але з огляду на те, що на той час влада всіляко зі мною боролась, можна зробити висновок, що це побиття випадковим не було. Більше нічого говорити не буду.

3. Слово вчителя

— За поета сказали його друзі.

13-го грудня 1963 р. поет помер у черкаській лікарні (за офіційною версією, від раку). Навколо причин смерті В. Симоненка ходило чимало чуток. Пізніше В. Онойко згадував, що після звістки про затримання Симоненка за ним дозволили приїхати тільки після того, як у справу втрутився секретар Смілянського міськкому партії. Коли Василь «сів на передне сидіння поруч з шофером, повернувся до нас і закотив рукава сорочки: — Ось, подивіться... Ми жахнулись: всі руки були в синцях. А на тілі, здається, ніяких слідів. Хоча били. Чим били, не знаю. Якись товсті палиці, шкіряні і з піском, чи що. Обробили професійно. І цілили не по м'якому місцю, а по спині, попереку. [...] Коли везли туди (до камери), погрожували: ну, почекай, ти ще будеш проситися, на колінах повзатимеш». Проте офіційною версією смерті 28-річного поета так і залишилось повідомлення про рак.

Поет похований у Черкасах.

1964 р. вийшла посмертна збірка «Земне тяжіння» (книгу було висунуто на здобуття Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка 1965 р. (посмертно), але лауреатом того року став М. Бажан).

Твори Симоненка не друкували, а академік Шамота все одно застерігав: «Чимало в його доробку було незрілого, ідейно нечіткого, не раз поет припускався перебільшеного чи спотвореного вияву національних почуттів... Підносити творчість Симоненка як взірець для літературної молоді, міряти Симоненком інших поетів, видавати його за приклад мужності — це треба рішуче відкинути».

Упродовж п'ятнадцяти років забороняли видання творів В. Симоненка: підготовлене видавництвом «Молодь» «Вибране» поета «розсипали й по-живому шматували». Нарешті з горем та інквізиторським редагуванням 1981 р. вийшли його «Лебеді материнства» з передмовою Олеса Гончара.

Василеві Симоненкові посмертно присуджено Державну премію України імені Т. Шевченка лише 1995 р.

4. Робота в групах

Працюємо над характеристикою поетичної спадщини В. Симоненка.

Завдання для 1-ї групи. Визначити на прикладі віршів «Лебеді материнства», «Задивляюсь у твої зіниці...», «Є тисячі доріг...» лейтмотив творчості В. Симоненка

Завдання для 2-ї групи. Визначити ставлення поета до людини та її праці на прикладі віршів «Ти знаєш, що ти — людина...», «Я...», «Люди — прекрасні...», «Дід умер», «Жорна».

Завдання для 3-ї групи. Дослідити, як поет художньо осмислює морально-етичні проблеми, пов'язані із добром і злом у людському житті на прикладі віршів «Злодій», «Кривда».

Завдання для 4-ї групи. Дослідити цикл «Гострий плуг», визначити характер його віршів, жанр, розглянути поезії, які мають полемічний характер, викривають пристосуванців, лицемірів, кар'єристів.

Завдання для 5-ї групи. Дослідити, як у «Казці про Дурилу» замальовується пробудження національної свідомості народу, визначити пафос твору, розтлумачити зміст назви і сенс використання казкових мотивів.

5. Заслуховування повідомлень про результати роботи груп

1-ша група. «Я — українець. Оце і вся моя автобіографія», — сказав В. Симоненко. У його поетичній спадщині чимало віршів адресовано Україні. Діалог з Україною, з українським народом, поставленим у підневільні і злиденні умови життя, звернення до славного минулого українців — основні теми майже всієї його громадянської лірики. Центальною у творчості поета є патріотична тема. Упродовж короткого життя В. Симоненко написав поезії, провідною темою яких є любов до рідної землі, відповідальність за її долю.

«Лебеді материнства» — один із найкращих патріотичних творів поета. У центрі уваги автора — мати, яка для нього найкраща, наймиліша, найрідніша. Мати завжди в турботах і клопотах про своїх дітей. Саме вона, її добре серце, її невтомні руки роблять наше дитинство щасливим, схожим на дивну казку, повну чарівних видінь.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

У мами нескінченна робота: вона піклується про добробут сім'ї, і хоч втомлена цією постійною турботою, ввечері знаходить час

попестити дитину, розповісти казку, заспівати колискову, і тоді у хаті на стіні починають танцювати лебеді. Їхні крила начебто тихесенько тріпотять, ніби чується, як вони лопочуть «крилами і рожевим пір'ям». Ласкавий неньчин голос благає, щоб зорі опустились під вії синові. Наступає тихий, спокійний сон, який оберігатиме мамина турбота і її велика, свята материнська любов.

Поезію можна умовно поділити на дві частини. У першій частині ми бачимо мати, яка турбується про зовсім маленького сина. І мати для нього — увесь світ.

У другій частині вірша образ матері переростає в образ матері-Батьківщини, рідної поетові України. І хоч життя поставить перед сином нові вимоги, нові клопоти, поряд з ним завжди буде турбуватися про сина мати.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

«Очі материнські і білява хата» будуть завжди мандрувати за сином. І хтоб не з'являвся на його життєвому шляху, нетлінною завжди буде материнська любов

Навіть якщо колись доведеться сину десь впасти на чужому полі, треба пам'ятати, що і в такий час «прийдуть з України верби і тополі», «тугою прощання душу залоскочуть» і зроблять легшими навіть останні твої хвилини...

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Життя прожити потрібно так, щоб ніколи ні матері, ні Батьківщині не було соромно за своїх синів, щоб могла вона пишатися їх ділами, радіти їхнім успіхам, величатися їхніми іменами.

Головне в поезії — побажання синові вирости справжньою людиною, вірним сином України.

Вірш «Задивлюся у твої зіниці» написаний у формі монологу ліричного героя — сина матері України. Поет пишається своєю дивною, гордою і прекрасною країною, схиляється перед героїзмом і мужністю борців за національне і соціальне визволення. У заключній строфі поет заявляє про свою готовність, якщо доведеться, пролити кров за священне знамено своєї Вітчизни. Василю Симоненку довелося неодноразово переробляти ці рядки, щоб вони не були викреслені цензурою. Поет, підкреслюючи візуальними образами («червоні блискавиці Революцій бунтів і повстань», «хмари бурякові») колір державного прапора СРСР, декларував таким чином свою лояльність до влади, щоб цензура не побачила в образі «священного знамена» синьо-жовтий прапор.

Вірш починається з рядків, які малюють портрет матері-України:

Задивлюся у твої зіниці,
Голубі й тривожні, ніби рань.

В очах України поет бачить моменти пройденого нею тяжкого шляху:

Крешуть в них червоні блискавиці
Револуцій, бунтів і повстань.

Для поета — Україна — «вічне диво», «мамо горда і вродлива», з якої він «повік» буде дивуватися.

У поезії вісім строф. Донедавна друкували лише чотири. Нарешті у вірш повернулася третя строфа, вилучена цензурою:

Ради тебе перли в душі сію,
Ради тебе мислю і творю —
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю!

У поезії багато звертань (Україно! Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі!), риторичних окликів, які підкреслюють схвильованість, емоційність розмови поета з Україною. У вирі буденної суєти поет зупиняється на мить, щоб скористатися своїм «синівським правом» «З матір'ю побуть на самоті».

Вірш «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок...» — це розгорнута метафора. Він звучить як патріотичне волевиявлення українського хлібороба, готового на будь-які випробування. У цьому творі, написаному за два місяці до смерті, поет спробував у художній формі розкрити свій пройдений творчий шлях. Як і ліричному герою, В. Симоненку видалося «малий зажинок почать на ниві нерясній...». Поет пише, що є можливість обрати легший життєвий шлях: піти у найми до сусідів або взути «холуйські постולי». Але це б означало зрадити свою ниву, відцуратися від рідного народу, «забуту убоге рідне поле». Батьківська нива у вірші — є уособленням рідної країни. Поет — вірний син своєї землі, не міг піти шляхом наймита і холуя. І ніякі погрози, ніякі випробування не могли змінити його намірів, його життєвих переконань:

Бо нива ця — моя! Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде мене ніде,
Бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок
Мене на ниву батьківську веде.

2-га група. У поезія «Ти знаєш, що ти людина?» поет пояснює смисл і призначення людини на землі, швидкоплинність її життя.

Незважаючи на те, що поет звертається до окремої людини, насправді це — звернення до всього суспільства.

З точки зору ліричного героя, людина — це унікальна особистість з неповторним внутрішнім світом. Люди всі — різні — «добрі, ласкаві й злі». У кожного — свій шлях — свої радості, свої муки. Спеціально для людей і створений весь світ, і потрібно скористатися цим даром.

Поезія просякнута радістю буття, оптимізмом і любов'ю до життя, до кожної людини. Вона закликає нас жити так, щоб, підбиваючи підсумок життя, ми могли усвідомити, що прожили його щасливо й гідно. Автор твору наголошує на тому, що людина повинна поспішати жити, робити добрі справи, залишаючи по собі слід.

В. Симоненко підкреслює індивідуальність кожної людини, стверджуючи, що вона неповторна, незамінна, на протигагу відомому радянському лозунгу: «Незамінних людей не існує». Поет звертає увагу саме на людське, індивідуальне:

Ти знаєш, що ти — людина.
 Ти знаєш про це чи ні?
 усмішка твоя — єдина,
 мука твоя — єдина,
 очі твої — одні.

Щастя — не лише в матеріальних благах, достатку, доводить поет. Людина має розуміти красу природи, прагнути жити в гармонії з навколишнім світом і собою, кохати. Поет звертається до нас: «Гляди ж, не проспий».

Поет вкладає в поняття «людина» відповідальність кожного за те, як він носитиме це високе звання. «Сьогодні все для тебе», — ніби говорить поет, отожд проживи життя достойно людини, передай нащадкам те, що дістав ти в спадок від пращурів.

Поезія «Я...»

Вірш «Я» — розповідь поета про своє «я».

Поет протиставляє себе тупому чиновнику, який впроваджує ідеологічну політику тоталітарної держави, у якій усі — лише гвинтики та коліщата єдиного механізму — позбавлені індивідуальних рис, нецікаві. Він підозрює, що ліричний герой не згодний з тим ставленням до людини, яке було нормою в тоталітарній державі: ніхто не повинний виділятися, адже всі — однакові цеглинки, з яких будується комуністичне майбутнє. Чиновник вважає, що має право грубо повчати ліричного героя, який гідно несе своє звання людини: «Дарма ти себе уявляєш пупом, На світі безліч таких, як ти, — стверджує чиновник. На що поет дає горду

відповідь: «На світі безліч таких, як я. Та я, їй-Богу один». Отже, люди — «безліч всесвітів різних».

«Я» ліричного героя — частка всього народу, який намагаються залякати, зробити слухняним і покірним. Але, на думку героя, це неможливо:

У кожного Я є своє ім'я,
На всіх не нагримаєш грізно,
Ми — не безліч стандартних я,
А безліч всесвітів різних.
Ми — це народу одвічне лоно,
Ми — океанна вселюдська сім'я.

І до цих мільйонів стануть с повагою ставитися лише в тому випадку, коли в суспільстві з повагою ставитимуться до кожної людини.

І тільки тих поважають мільйони,
Хто поважає мільйони я.

Вірш «Люди — прекрасні...» продовжує тему, якої поет торкається в поезіях «Ти знаєш, що ти людина?» та «Я...». Він знов полемізує з тими, хто вважає людину часткою сірої маси, доводячи, що люди — прекрасні, що їм пощастило жити на казковій землі. Тільки чомусь у людей камінні душі і замкнені серця. Якщо люди не схочуть бути щасливими на своїй землі — не стануть сильними, не будуть любити — грядущі можуть сказати: «...їх на землі не було». Як кажуть у народі, «Під лежачий камінь вода не тече». Якщо люди будуть байдужими, як каміння, стверджує поет, то в них немає майбуття.

«Дід умер»

Дитячі враження лягли в основу багатьох поезій В. Симоненка. У вірші «Дід умер» він згадує про те, як, його, восьмикласника, глибоко потрясла дідова смерть, викликала більші роздуми про суть життя, які згодом вилилися у вірші та оповідання «Дума про діда».

Федір Щербань — дід поета, помер під час війни. Він мав дуже великий вплив на поета, можна сказати, що саме дід формував душу хлопчика, знайомив з тим, що визначає ментальні риси українців.

Поет у цій поезії залишається вірним собі, оспівуючи не героя, не полководця чи високопосадовця, а просту людину праці. Ця людина — його дід. Він один з тих, кого поет називає «безіменні, святі, незрівнянно чудесні, горді діти землі, вірні діти труда». І він — помер. Незважаючи на відчай, поет вірить, що дід «увесь не умре»: «Його думи нехитрі додумають внуки, і з очей ще віки пломенітимуть в них його пристрасть і гнів, його радощі й муки, що, вмираючи, він передав для живих». Цей чоловік прожив життя саме так, як поет за-

кликає жити інших — у праці, милуванні природою, у любові до рідних і до всіх людей. Цей всесвіт — дід поета — помер. Але на ньому не обривається рід, залишаються нащадки, які далі понесуть горде звання людини. Поет спирався на давні переконання українців про незнищенність людської душі, про постійне її відродження в нащадках. Радянська атеїстична пропаганда намагалася викорінити з людських душ усе, пов'язане зі звичаями та віруваннями предків, вірою в Бога, але остаточно це зробити не вдалося. Морально-етичні цінності, які містилися в давніх звичаях та повір'ях, передавалися від покоління до покоління і передаватимуться далі.

«Жорна»

У вірші «Жорна» поет згадує, як «материнські руки тягли за ручку камінь без кінця», і його дитячим рукам випало молоти на жорнах борошно на хліб. І всьому народу довелося взятися за жорна «у переддень космічної доби», адже у дім, виведений для щастя, заглянули «кривда й люте лихо», привезені «на танках» варварами «з Європи».

Слова вірша перетворюються на гімн народу, який зміг вистояти:

Народе мій! Титане непоборний, що небо підпирає голубе!
Твій гордий подвиг не принизять жорна — вони лиш
возвеличують тебе.
Дарма біситься злість ворожа, чорна — нічим не очорнить
твоєї боротьби!..
Цілую руки, що крутили жорна у переддень космічної доби.

3-тя група. «Злодій». У вірші поет змальовує картину з життя простої людини, яка змушена за палички працювати на державу, недоїдаючи, відчуваючи біль за свою голодну сім'ю.

Дядько, якого впіймали на крадіжці, добре знає, що «красти погано, куди вже гірш». Та злидні, вимірювані порожніми трудоднями, штовхають його на це.

Поет намагається дошукатися першопричин його вчинку. І хоча в поезії жодного разу не вжито слово система, читачеві зрозуміло, що звинувачується не той, доведений до відчаю дядька, а саме вона. Поет підніс цей випадок до рівня загальнолюдської проблеми: руйнівного впливу системи на душі людей.

Хто обікрав, обскуб його душу,
Хто його совісті руки зв'язав?

А діє система руками «відгодованих й сірих» демагогів й брехунів, «Що в'язи скрутили дядьковій вірі, Пробираючись у крісла й чини».

Не дядька потрібно саджати у в'язницю:
 Їх би за грати! Їх би до суду!
 Їх би до карцеру за розбій!
 Доказів мало??? Доказом будуть
 Лантухи вкрадених вір і надій.

«Кривда»

У новелі «Кривда» поет закликає нас бути милосердними до «ближнього». Болить серце його за скривджену дитину, який «лиш від матері ласку знати довелось...». Гнівом наповнюється серце до жорстокого «сусіда», що насміявся над хлопчиком, для якого найвищим щастям було б мати тата. Виплакавши всі сльози, хлопець вибиває рогаткою шибку сусіда. Тільки поет не звинувачує підлітка, його гнів спрямований проти людської жорстокості, яку не можна покарати судом:

Бо ж немає тим іншої кари,
 Хто дотепи свої в іржі
 Заганяє бездумно в рани,
 У болючі рани чужі...

6. Евристична бесіда за змістом прочитаного твору

- ▼ Якою була заповітна мрія хлопчика?
- ▼ Як прореагував він на звістку про те, що його чекає у хаті батько?
- ▼ Який настрій був у хлопчика, коли він переконався в обмані, і зрозумів, чому сміявся сусід?
- ▼ У чому зло сусіда?
- ▼ Як відплатив хлопчик сусідові?

7. Інтерактивна вправа «Таблиця Елверманна»

Так	Чи правильно зробив Івасик, що помстився сусідові?	Ні
1-й аргумент		1-й контраргумент
2-й аргумент		2-й контраргумент

8. Робота з текстом

Аналіз вірша «Лебеді материнства»

- ▼ Сформулюйте тему твору. (*Материнська любов до дитини, турбота за її долю.*)
- ▼ У яких рядках виражено ідею вірша? («*Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину.*».)
- ▼ У чому оригінальність побудови композиції? (*Вірш можна умовно поділити на дві частини. Перша частина закінчується словами: «Лоскотали марево золотим сузір'ям». Поезія написана*

в жанрі колискової. Друга частина поезії — палка материнська молитва. У цій частині образ матері переростає в образ України, що теж схилилася над колискою улюбленого сина, бажає йому добра, але водночас повчає і хоче застерегти тих, хто легковажно шукає щастя в чужих краях.)

- ▼ Знайдіть художні засоби поезії, які використав автор. (У вірші багато різних зображувальних засобів. Надзвичайно яскраві епітети. Письменник чимало застосовує уособлень і метафор. Уособлення: «Заглядає в шибу казка сивими очима»; «прийдуть з України верби і тополі, стануть над тобою, листям затріпочуть»; «Завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата». Ці уособлення застосовані поетом, щоб довести, що мати завжди перебуває поруч з дитиною, відчуває її проблеми, готова допомогти. Та й спогади про рідний дім, близьких людей постійно з людиною). Метафори: «Темряву тривожили криками півні». (Дитину захищають сили добра — «півень» — від сил зла, «темряви»; «танцювали лебеді в хаті на стіні. Лопотіли крилами і рожевим пір'ям» підкреслює, що в стінах рідної домівки дитина може сподіватися на підтримку і добро. Порівняння: «лебеді, як мрії».)
- ▼ Визначте образи поезії. Поясніть їхню роль. (Образи: лебеді, півні, зорі, лиман, марево, ніч, хата, верби, тополі. «Лебеді рожеві» — рожевий колір символізує ставлення до життя як до казки, небажання або невміння помічати негаразди. У дитинстві все бачиться красивим, ніжним, добрим. «Зорі сургучеві» — епітет «сургучеві» допомагає уявити не лише темний брунатний колір. Оскільки це в'язка речовина, то можна передбачити, що автор використовує його, щоб описати картину дитячого сну. «Приспані тривоги» — тривоги, проблеми для дитини поки що не існують. Тому вони приспані. «Тихі зорі» — епітет «тихі» підкреслює, що коли дитина засинає, усе навкруги затихає, щоб у неї був спокійний сон. «Лебеді» — символ чистоти, милосердя, Діви Марії. Тобто у вірші це — птах матері. «Зорі» — присутність божества, ангела-посланця Бога, надія. Оскільки у християнстві зорі означають божественне благо ставлення, то в цій поезії йдеться про благо ставлення Бога до дитини. «Лимани» (вода) — символ народження; символ мінливого людського життя. Мати є символом усіх духовних речей. «Материнська добра ласка в неї за плечима»: мати — джерело духовності, усього доброго і ніжного.)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Створення узагальнювальної таблиці «Загальна характеристика творчості В. Симоненка»

Тематика творчості	Жанрове розмаїття	Характерні ознаки творчості	Головний пафос творчості
Патріотична тема («Лебеді материнства», «Задивляюсь у твої зниці...», «Є тисячі доріг...»; людина та її праця («Ти знаєш, що ти — людина...», «Я...», «Люди — прекрасні...», «Дід умер», «Жорна»); морально-етичні проблеми, пов'язані із добром і злом у людському житті («Злодій», «Кривда»); викриття пристосуванців, лицемірів, кар'єристів (цикл віршів «Гострий плуг»); пробудження національної свідомості народу	Інтимна, громадянська, патріотична лірика, інвектива, сатирична казка, казки для дітей, сатира, сатиричні епіграфії, байки; віршовані жарти, публіцистика, збірка новел	Філософічність, глибокий гуманізм, оптимізм, щирість почуттів, відвертість, викривальна сила поезії, алегоричність	Патріотизм — любов до України, її безталанного народу, поєднана з ідеєю самоцінності, неповторності людського «я»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Вивчити напам'ять поезію «Ти знаєш, що ти — людина».
- ▶ Завдання для групи учнів: підготувати виразне читання віршів «Вона прийшла...», «Ікс плюс ігрек», «Ну скажи хіба не фантастично...».
- ▶ Повторити зміст поняття «інтимна лірика» та інформацію про інтимну лірику в українській літературі.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Який факт біографії В. Симоненка, на вашу думку, найбільш характерний для розуміння особи поета?
- ▼ Чим вас вразила ця людина?
- ▼ Чи є щось з почутого на уроці, що зацікавило вас, що змусить шукати додаткову інформацію?

УРОК № 84

**СВОЄРІДНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ ПОЕТА
В. СИМОНЕНКА, ВИРАЖЕННЯ В НІЙ НАЙНІЖНІШИХ
І ШИРИХ ПОЧУТТІВ КОХАННЯ («ВОНА ПРИЙШЛА...», «ІКС
ПЛЮС ІГРЕК», «НУ СКАЖИ, ХІБА НЕ ФАНТАСТИЧНО...»)
ВІРШ «Є В КОХАННІ І БУДНІ, І СВЯТА...», МАЙСТЕРНЕ
ВІДОБРАЖЕННЯ В НЬОМУ ЧЕРЕЗ АНТИТЕЗУ РАДОЩІВ
І БОЛІВ, СКЛАДНОЩІВ ЛЮДСЬКОГО ПОЧУТТЯ КОХАННЯ**

Мета: ознайомити учнів з інтимною лірикою Василя Симоненка; розкрити особливості його інтимної лірики; розвивати вміння аналізувати поетичний текст, пам'ять, образне мислення, уяву, увагу, зв'язне мовлення; виховувати в учнів любов до прекрасного, співпереживання, почуття справедливості і чесності, вміння розуміти почуття інших людей.

Теорія літератури: віршові розміри (узагальнювальне повторення).

Обладнання: портрет поета, тексти творів.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Виразне читання напам'ять поезій «Ти знаєш, що ти — людина»

2. Бесіда

- ▼ Назвіть двоскладові віршові розміри.
- ▼ Назвіть трискладові віршові розміри.
- ▼ Дайте визначення поняття пірихій.

Завдання. Визначте віршовий розмір, римування, види рим у запропонованих поетичних уривках із поезій В. Симоненка.

Текст 1

Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік.

(«Україні»)

(Відповідь: п'ятистопний хорей з допоміжною стопою пірихієм; перехресне римування; чоловічі та жіночі рими.)

Текст 2

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть
(«Лебеді материнства»).

(Відповідь: шестистопний хорей з допоміжною стопою пірихі-ем; суміжне римування; жіночі рими.)

3. Бесіда

- ▼ Дайте визначення інтимної лірики.
- ▼ Коли зародилася інтимна лірика в українській літературі?
- ▼ Хто був одним із перших авторів інтимної лірики?

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Перші зразки інтимної лірики в українській літературі ще не містили в собі відбитка особи автора. У ХІХ столітті поети почали глибше проникати в інтимний світ людини, акцентувати увагу не на «муках любові», а на «радошах любові». ХХ століття розглядало кохання як особливу життєву функцію, шукало для нього співзвучностей в усьому навколишньому світі. Декаденти віддавали перевагу мотивам чуттєвого розчарування; змальовували жінку з подвійним обличчям — богинею краси і демоном зради та розладу. У той час, коли з'являються неперевершені зразки інтимної лірики В. Симоненка, інтимна лірика відбиває внутрішній світ самого автора, сплеск його власних почуттів, переплавлених у слові, здатність безоглядно віддаватися душевному настрою. Саме так характеризується лірика Василя Симоненка. Інтимні поезії Василя Симоненка відзначаються вишуканістю форм, особливою музикальністю, оригінальною милозвучністю. Ліричний герой його поезій — то романтик, то щиро до безтями закоханий юнак, то досвідчена людина, здатна до філософського узагальнення.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Слово вчителя**

— Любовна лірика — особлива сторінка творчості художника, яка показала вразливість його натури, щедрість і чистоту почуттів. Ставлення до жінки сповнене у Василя Симоненка чистоти і світла, натхненність любові досягає найвищих регістрів. Він любив, як і жив, — сильно, безоглядно.

2. Виразне читання учнем вірша «Вона прийшла»

Вона прийшла непрохана й неждана,
 І я її зустріти не зумів.
 Вона до мене випливла з туману
 Моїх юнацьких несміливих снів.
 Вона прийшла, завітчана і мила,
 І руки лагідно до мене простягла,
 І так чарівно кликала й манила,
 Такою ніжною і доброю була.
 І я не чув, як жайвір в небі тане,
 Кого остерігає з висоти...
 Прийшла любов непрохана й неждана
 Ну як мені за нею не піти?

Коментар учителя. Несподівано прийшла любов до ліричного героя у вірші «Вона прийшла». Під впливом чару кохання змінюється його внутрішній світ, і все довкола теж стає привабливішим і кращим. Душа закоханого співає солов'ями, вона тягнеться за чудовим покликом:

Прийшла любов непрохана й неждана
 Ну як мені за нею не піти?

Ліричний герой створив для себе образ коханої, далеко від чогось конкретного, реального, кохана з'явилася хлопцеві тільки в романтичних маревах: «Вона до мене виплила з туману моїх юнацьких несміливих слів».

Почуття любові всесильні, вони здатні оповити людину, особливо молоду, здатні направити її на рівну дорогу життя. Поет малює привабливий образ вимріяної в снах любові:

Вона прийшла завітчана і мила,
 І руки лагідно до мене простягла,
 І так чарівно кликала й молила,
 Такою ніжною і доброю була.

У душі ліричного героя сталася зміна — і досить примітна: він «не чув, як жайвір в небі тане, кого остерігає з висоти...». Образ оспіваного в піснях солов'я українських степів не випадково появився в поезії: він символізує злагоду між людьми, несе добро і щастя.

3. Виразне читання учнем вірша «Є в коханні і будні, і свята...»

Є в коханні і будні, і свята,
 Є у ньому і радість, і жаль,
 Бо не можна життя заховати
 За рожевих ілюзій вуаль.

І з тобою було б нам гірко,
Обіймав би нас часто сум,
І, бувало б, тремтіла зірка
У тумані тривожних дум.

Але певен, що жодного разу
У вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.

Бо тебе і мене б судила
Не образа, не гнів — любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.

У мою б увірвалася мову,
Щоб сказати в тривожну мить:
— Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жить!..

Коментар учителя. Щира закоханість поета у вимріяний ідеал, яку можна помітити в поезії «Вона прийшла», присутня і у вірші «Є в коханні і будні, і свята».

У ньому В. Симоненко показує, як часто не просто молодим людям порозумітися, знайти спільну стежину в житті, а надто гармонію в інтимних почуттях... Ліричний герой розуміє, якими складними і суперечливими можуть бути ці почуття. Поет добирає слова-антоніми (будні і свята, радість і жаль), за допомогою яких досягає повноти художньої виразності думки:

Але певен, що жодного разу
І вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.

Любов у душі «щедро... б світила» і знову й знову оновлювала б людські почуття. Цікаве закінчення поезії:

Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жить!

4. Виразне читання учнем поезії «Ікс плюс ігрек» («Чорнявій математичці»)

Я не заздрю уже нікому —
Де ще мудрих таких знайти?
Це ж мені стало вперше відомо:
Ікс плюс ігрек — це будеш ти.
І здається, що я володію

Віковичним секретом краси
 Лиш тому, що я розумію
 Загадкові твої ікси.
 Розумію? Який там розум!
 Просто здорово, що ти є!
 Що вслухається в ніжні погрози
 Збаламучене серце моє.
 Я не заздрю уже нікому —
 Де ще мудрих таких знайти?
 Одному лиш мені відомо:
 Ікс плюс ігрек — це будеш ти.

Коментар учителя. Любов — це єднання. Єднання ідеалу й розуму, душі й тіла, щастя й обов'язку. Постійна невтомна робота, що полягає в тім, щоб розкрити невідомі грані характеру коханої людини, і, відкриваючи їх, не припиняли дивуватися, як багато залишилося невідомого. «Математика» любові В. Симоненко проста:

Одному лише мені відомо:
 Ікс плюс ігрек — це будеш ти.

Поет, намагаючись розгадати космос жіночої душі, секрет взаємного притягання двох сердець, у вірші з присвятою чорнявій математичці з добрим гумором відкриває формулу: «Ікс плюс ігрек — це будеш ти». Так від вимріяного, романтичного образу коханої («я від тебе жадав незвичайного й дивного, щоб з'явилася маренням, видивом, сном...») він приходить до земного образу чорнявої математички.

Ліричний герой сприймає любов як досконале єднання душ, повне взаєморозуміння та взаємозбагачення між ними. Від його образу образ коханої — невід'ємний: вони становлять єдине ціле духовного світу.

5. Виразне читання учнем вірша «Ну скажи — хіба не фантастично»

Ну скажи — хіба не фантастично,
 Що у цьому хаосі доріг
 Під суворим небом,
 Небом вічним,
 Я тебе зустрів і не зберіг!
 Ти і я — це вічне, як і небо.
 Доки мерехтітимуть світи,
 Буду Я приходити до Тебе,
 І до інших йтимуть
 Горді Ти.
 Як це все буденно!

Як це звично!
 Скільки раз це бачила Земля!
 Але ми з тобою...
 Ми не вічні,
 Ми з тобою просто — ти і я...
 І тому для мене так трагічно
 Те, що ти чиясь, а не моя.

Коментар учителя. Любов — не тільки щастя, це іноді й страждання. Ставлення ліричного героя до жінки сповнено світлом, натхненністю.

Хіба можуть не бентежити почуття пораненої від нерозділеної любові серце читача, що минає болем:

Але ми з тобою... Ми не вічні,
 Ми з тобою просто — ти і я...
 І тому для мене так трагічно
 Те, що ти чиясь, а не моя.

Взаємини закоханих у цій поезії — не гармонійні, а навпаки: цей той випадок, коли гармонія порушена, і закохані розсталися. Саме в цю трагічну мить ліричний герой здатний зрозуміти істину:

Ти і я — це вічне, як і небо.
 Доки мерехтітимуть світи,
 Буду Я приходити до Тебе,
 І до інших йтимуть
 Горді Ти.

6. Евристична бесіда

- ▼ У чому своєрідність інтимної лірики В. Симоненка? (*У прагненні дослідити філософію такого почуття, як кохання, його найтонших нюансів, від романтичного захоплення до гіркого розчарування.*)
- ▼ Що цікавить поета у взаєминах двох люблячих людей? (*Поета цікавлять суперечності і складнощі у взаєминах двох люблячих сердець, ті вибухи емоцій, які супроводжують кохання.*)
- ▼ Дайте загальну характеристику образу коханої у віршах поета. (*Образ коханої романтично-піднесений у своїй чистоті і звабі.*)
- ▼ Як поет ставиться до почуття любові? (*Любов для поета не просто почуття, що облагороджує душу, а основа повнокровного, змістовного життя. Любов «непрохана й неждана» так заполонює ліричного героя, що він мимоволі приходиться до висновку: «Я без тебе не можу жити!»*)

7. Аналіз художніх засобів вірша

«Вона прийшла непрохана й неждана...»

- ▼ Знайдіть у вірші епітети. (*Найчастіше з усіх художніх засобів у вірші вжито епітет: любов непрохана й неждана, завітчана і мила, ніжна і добра; сніг ліричного героя «юнацькі, несміливі.»*)
- ▼ Як поет використовує прийом повторення слів? (*У вірші використано прийом повторень слів «вона прийшла», «любов прийшла» для підсилення основної думки поезії.*)
- ▼ Знайдіть у творі уособлення. (*Поет використовує уособлення — «любов прийшла», «І руки лагідно до мене простягла, І так чарівно кликала й манила, Такою ніжною і доброю була.»*)
- ▼ Знайдіть приклад метафори та визначте її роль у розкритті головної думки твору. (*Метафора — «туман... юнацьких несміливих снів» дуже точно передає почуття коханої людини.*)
- ▼ Які художні деталі можна виділити в тексті вірша? (*Привертають увагу художні деталі: слухові: «кликала й манила»; зорові: «вона прийшла», «завітчана.»*)
- ▼ Які стилістичні фігури ви помітили в поезії? (*Закінчується поезія риторичним запитанням: «Ну як мені за нею не піти?»*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Складіть сенкан на тему «Інтимна лірика Симоненка».

Лірика.

Щира, пристрасна.

Бентежить, облагороджує, надихає.

Непомітно робить людину шляхетною.

Диво.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Вивчити напам'ять вірш, який належить до інтимної лірики.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Що нового ви дізналися про кохання?
- ▼ Чи можете ви навести приклад людини, яку ви особисто знаєте, кохання якої вирізнялося б такими самими ознаками, як кохання Симоненка? Якщо ні, спробуйте пояснити причину.
- ▼ Чи потрібно, на вашу думку, навчатися кохати на віршах Симоненка?

УРОК № 85

**ЗБІРКА НОВЕЛ «ВИНО З ТРОЯНД».
НАРОДОЗНАВЧІ МОТИВИ, ЗАГЛИБЛЕННЯ У СВІТ
ПРОСТОЇ ЛЮДИНИ, ЇЇ ПОЧУТТЯ. ОСОБЛИВОСТІ
ПОЕТИЧНОГО СТИЛЮ В. СИМОНЕНКА.
МІСЦЕ В. СИМОНЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Мета: познайомити учнів зі збіркою новел «Вино з троянд», визначити мотиви збірки, особливості поетичного стилю поета, місце В. Симоненка в українській літературі; розвивати навички аналізу прозового тексту; виховувати щирість, відвертість, прагнення моральної чистоти.

Терія літератури: новела (повторення).

Обладнання: тексти творів.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****1. Виразне читання напам'ять поезій інтимної лірики (на вибір)****2. Фронтальне опитування**

- ▼ Визначте тематику інтимної лірики В. Симоненка.
- ▼ У чому її своєрідність?
- ▼ Що цікавить поета у взаєминах двох люблячих людей?
- ▼ Назвіть риси образу коханої у творах інтимної лірики Симоненка.
- ▼ Як поет ставиться до почуття любові?
- ▼ Дайте визначення новели. Наведіть приклади новели в українській та світовій літературі.

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— На жаль, час, відведений на вивчення творів В. Симоненка, обмежений. Ми познайомилися лише з невеличкою часткою його доробку, але і вона дає можливість зрозуміти, що поезія «виглядає української літератури» — явище неординарне. Ми поговоримо про

особливості поетичного стилю В. Симоненка, який вирізняв його серед інших, показав його оригінальність та своєрідність, познайомимося зі збіркою «Вино з троянд».

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Лекція вчителя «Особливості поетичного стилю В. Симоненка» (Учні занотують матеріал у зручній для них формі.)

Особливістю творчості Василя Симоненка було те, що сюжети для своїх творів він брав із реального життя.

Вражає не тільки високохудожність його творів, багатство й різноманітність словника, за допомогою якого автор відтворює різноманітну дійсність та багатий внутрішній, духовний світ людини, а й простота. Поет не вдавався до використання складних тропів. Ті, що ми зустрічаємо у його віршах, найбільш поширені: прийом повторень слів («вона прийшла», «любов прийшла» для підсилення основної думки поезії); епітети: «людська» (краса), «тужливі» (зітхання), «змучена» (душа), «ніжна» (доброта), «заквітчана», «мила», «юна» та ін.; метафори: «Не можна життя заховати За рожевих ілюзій вуаль» («Є в коханні і будні і свята»); порівняння: «любов, як сонце» («Любов»); «ти і я — це вічне, як і небо» («Ну скажи...»), «жду твоєї ласки, як земля у спеку жде дощу» («Всі образи й кривди до одної»); антитези: «полюби і зрадь», «радощі і сльози», «будні і свята», «радість і жаль», «гнів і любов», «ненаглядна, злюща, чудова»; оксюмори, які допомагають увиразнити мову поета надати творам тільки їм властиве звучання. В одному вірші В. Симоненко сміливо використовує по два або й три оксюмори:

Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані вуста,
Найчистіша душа незрадлива
Найскладніша людина проста.

Поет майже не використовував лексики, пов'язаної з науково-технічним прогресом, для конструювання образів. У Симоненковій поезії можна помітити народнопісенні епітети, довершені метафори, різючі порівняння. Твори Василя Андрійовича насичені синонімічними фігурами, які допомагають авторові дати вичерпну характеристику явищам дійсності, найяскравіше змалювати їхню глибину: риторичні оклики: «Чим ти людей обходиш на землі!», «Як це буденно!» «Як це звично!»; риторичні запитання: «Скільки раз це бачила Земля?» «Я тебе зустрів і не зберіг».

Достатню увагу приділяв поет і художньої деталі: слуховій: «сказати в тривожну мить», «кликала й манила», «ти щось мені

говориш»; зоровій: «рожевих ілюзій вуаль», «вона прийшла», «темніла зірка», «заквітчана», «блиснули байдужі ліхтарі».

У поетичних творах В. Симоненка вражає багатство й різноманітність словника, за допомогою якого автор відтворює різноманітну дійсність та багатий внутрішній, духовний світ людини. Однією з найбільш дійових засобів змалювання дійсності є лексична синоніміка. (Найвиразнішим прикладом її використання є сполучення прикметника *гордий* з різними означувальними іменниками, які дають різні відтінки значення слова: *гордий* — добрий, щасливий, кращий: «Щоб знали майбутні передтечі в щасливій і *гордій* добі...»; *гордий* — складніший, але новий, кращий: «Для нас під силу *горді* плани, що зріли в ленінському чолі...»; *гордий* — власницький, поганий, нічого не вартий: «Захищають *горді* ідеали, перегоняють в гроші кров і піт...»; *гордий* — прекрасний та невідступний: «Буду Я приходити до Тебе, і до інших йтимуть *горді* Ти...»; *гордий* — прекрасний, але здобутий важкою працею: «Твій *гордий* подвиг не принизять жорна...»).

Крім численних словникових синонімів, поет широко залуцає прикметники, що набувають синонімічних властивостей під впливом контексту. Істотним джерелом і характерним складником прикметникової синоніміки в творах Василя Симоненка є індивідуально-авторські синоніми. Вони визначають манеру поета.

Симоненко шляхом словоскладання творить нові мовні одиниці, необхідні для певних художньо-поетичних означень.

Можна стверджувати, що мовна естетика Василя Симоненка створювалась на максимальному використанні антонімів. Вони виконують важливі образні, художньо-естетичні, структурно-композиційні та ідейні функції. Переважають у поетичних творах митця загальноновживані антоніми, наприклад: ніч — день, щастя — біда, радість — сльози, тиша — грім та багато інших. (Є в коханні і будні, і свята, Є у ньому і радість, і жаль...). Це дозволяло поетові всебічно характеризувати образи людей, їхні дії, вчинки, явища природи, суспільне життя; виявляти при цьому своє ставлення до зображуваного.

Важливе значення має контрастне протиставлення в поетичних творах В. Симоненка, яке письменник використовує для яскравішого відображення сказаного.

Творчо використовує поет у своїх творах антитезу як стилістичний прийом. Вона цікаво переплітається з переносним вживанням одного з членів антонімічної пари. Прикладом використання антитези є його вірш «Україні» та «Перехожий».

Симоненкові оксюмори створюють експресію поетичного вислову. Вони вказують на незвичність зіставляваного, на небуденність явища. Вони свіжі, колоритні, виразні. Тонко вживає їх поет в інтимній, громадянській та філософській ліриці.

2. Знайомство зі збіркою Новел «Вино з троянд»

Слово вчителя

— Прозова збірка, яка продемонструвала нову грань таланту В. Симоненка, визріла улітку 1962 року. Автор не дочекався її виходу друком (Львів, Каменярь. — 1965). Вона вийшла вже після його смерті.

«Визрівала» збірка достатньо довго: кілька оповідань, напевне, були створені ще на початку 60-х років (твори студентської тематики — «Сірий пакет», «Білі привиди», «Неймовірне інтерв'ю», «Психологічний поєдинок» та, вочевидь, «Весілля Опанаса Крокви»). Решта з'явилась упродовж чотирьох місяців 1962 року.

Відкривається книжка однойменним оповіданням «Вино з троянд».

Повідомлення учнів про зміст декількох новел збірки

1-й у ч е н ь «Вино з троянд».

У творі два головних герої: красуня Ольга та кульгавий горбань Андрій. В Ольгу закохувалися усі хлопці, не став виключенням і Андрій. Але на відміну від тих, хто міг сподіватися на почуття у відповідь, він навіть думати про це собі не дозволяв.

Ольга нікому не давала надії, просила після зізнання в коханні не ходити до неї більше. Дівчина розуміла, що хлопці закохуються в її красу, яка (вона це добре розуміла), нетривка, швидко зникає після важкої колгоспної роботи. Але дівчина змогла оцінити кохання Андрія — невимогливе, ніжне й сором'язливе. Оцінила й душевну красу хлопця-мрійника, що вмів складати казки та вирощувати чудові квіти і жодної городини.

Закінчується новела проханням дівчини зробити на весілля вино з троянд.

2-й у ч е н ь. «Кукурікали півні на рушниках».

Цю новелу А. Ткаченко у книзі «Василь Симоненко» називає новітньою варіацією горьківської ранньої теми про двох гордих закоханих.

Первісна назва твору — «Важкий гарбуз».

У творі ідеться про Віктора та Ониську, які люблять одне одного, про це знає усе село. Проблема в тому, що гордість заважає комусь із них першому зізнатися у своїх почуттях. Віктор навіть приходиться «сватацця». Тільки зробив він це настільки невдало і незграбно, що

зрештою за свою пиху одержує одкоша: «Він пішов згорбившись; ніби й справді ніс на своїх плечах підводу гарбузів. Ониська ридала над вишиванням». Таким відкритим фіналом закінчується ця напружена драматична розповідь про стосунки двох закоханих.

3 - й у ч е н ь. «Весілля Опанаса Крокви»

У новелі розповідається про події, які відбулися під час Другої Світової війни.

Під хутором партизани застрелили трьох фашистів. Есесівці за це погрожують знищити старих і малих, якщо селяни не видадуть родичів партизан. На роздуми було дано 10 хвилин.

«Тисячолітній» Опанас Кроква зізнався, що то його сини «забили тих вилупків». Коли есесівець запитав, чи є в нього хтось дома, дід відповів: «Була баба, та вмерла».

З юрби висунулась сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса, зі словами: «А щоб тобі язик відсох! Живого мене до могили кладе, та ще й прилюдно. Не втечеш ти від мене, іроне, і на той світ».

Коли баба підтвердила, що їхні діти в лісі, обох повісили на гігантському в'язі. Далі йдуть такі слова: «Опанас Кроква зроду не мав дітей, а баба Орися, що поєдналася з ним вірьовкою, ніколи не була його дружиною. Кажуть, у юності вони дуже кохалися і хотіли побратись, але батьки не дозволили. Віддали Орису за багатшого».

4 - й у ч е н ь. «Дума про діда»

Головний герой новели — Іванко розповідає про останні роки життя свого діда: «Чим густіша паморозь падала на дідову голову, тим більше він любив мене і щедріше розкривав свою душевну скарбницю».

Він старів на моїх очах, і йому здавалося, що сила його і навіть саме життя його переливаються в мене, бо не було в діда синів — покосили їх пошесті та кулі...». «Безсмертячком» своїм кирпатим називав дід Іванка. «Я часто ображав і кривдив діда то своєю нетямучістю, — зізнавався герой, — то жорстоким дитячим егоїзмом. Але дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди. А дід був великим і простотою своєю, і тим, що не канючив од життя більше, ніж заслужив».

Дід любив історію та географію, Горького та Шевченка, стверджуючи, що «правди такої, як у них, ні в кого немає».

Він важко працював усе життя, не любив «дурне діло робити» навіть за трудовні.

Передчуваючи свою смерть, дід попросив матір Іванка не посилати його до школи. І ось у понеділок його не стало.

«Я нікого так не люблю, як дідів, пише наприкінці новели автор. — Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси і ніжності, що може позаздрити їм будь-хто».

Письменник сподівається, що у душах онуків «...колись обов'язково проснеться ... дідова краса», і живитиме їх «дідова мудрість і дідова мова. і дідова краса», і живитиме їх «дідова мудрість і дідова мова».

3. Евристична бесіда

- ▼ Визначте мотиви новел Симоненко. (*Народ, його душа, спадковість поколінь, внутрішній світ простої людини праці, краса зовнішня та внутрішня.*)
- ▼ Які часові рамки охоплює збірка? (*З 30-х рр. (дитинство автора) по сучасність (для автора) — 60-ті рр.*)
- ▼ Наведіть приклади психологізму автора. (*Відтворення страждань закоханих («Кукурікали півні на рушниках»), передання найтонших порухів душі закоханої людини («Вино з троянд»), пошук внутрішніх мотивів вчинків людини («Весілля Опанаса Крокви»), змалювання душевного зв'язку представників різних поколінь («Дума про діда».)*)
- ▼ Які події з історії країни відбилися в новелах? (*Велика Вітчизняна війна, колективізація, події 60-х рр.*)
- ▼ Дайте загальну характеристику героїв новел, із якими познайомилися на уроці. (*Чисті душею, відверті, щирі, чесні, працьовиті, здатні на сильні почуття. Вони вміють створити навколо себе особливу атмосферу.*)

4. Міні-дослідження

Доведіть, що оповідання збірки «Вино з троянд» мають ознаки новели.

5. Слово вчителя

— В історії літератури залишається лише той, хто вніс в неї щось нове, оригінальне, своєрідне. Яке ж місце в історії української літератури Василя Симоненка?

Мудро сказав про місце і роль В. Симоненка в літературі, про значення його поезії Олесь Гончар: «Серед літераторів трапляються й такі, без яких їхня доба могла б спокійно обійтись, нічого істотного не втративши. А є такі, що стають виразниками свого часу, живими нервами його драм і борінь, відтворюють у собі самий дух епохи...». Саме до таких митців і належить Василь Симоненко. Його творчість давно стала часткою нашого життя.

Проза В. Симоненка, своєрідна й багатообіцяюча, є прямою попередницею новелістики Гр. Тютюнника, вона заслуговує на почесне місце в контексті розвитку епічного світовідображення свого часу.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Прочитайте висловлювання В. Симоненка: «Наша любов до рідної Вітчизни, — писав поет, — творча любов. Патріот не той, хто вміє виголошувати велемовні фрази, а той, хто своєю кропіткою щоденною працею множить багатства рідної землі, прикрашає, перебудовує свою Батьківщину».

Доведіть, що саме таким патріотом виступає письменник у збірці «Вино з троянд».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення про основні поетичні збірки Д. Павличка:
 - «Любов і ненависть»,
 - «Бистрина»,
 - «Сонети подільської осені»,
 - «Таємниця твого обличчя»,
 - «Покаянні псалми»;
- ▶ підготувати виразне читання поезій «Коли помер кривавий Торквемада...» та «Ти зрікся мови рідної...».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Хто вам сподобався більше: Симоненко-поет чи Симоненко-прозаїк? Чи можна взагалі ставити таке запитання?
- ▼ Яка з новел справила на вас найбільше враження?
- ▼ Який з героїв найбільш вразив?

УРОК № 86

ДМИТРО ПАВЛИЧКО. СТИСЛІ ВІДОМОСТІ ПРО ПОЕТА, ПЕРЕКЛАДАЧА. ОСНОВНІ ПОЕТИЧНІ ЗБІРКИ: «ЛЮБОВ І НЕНАВИСТЬ», «БИСТРИНА», «СОНЕТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ОСЕНІ», «ТАЄМНИЦЯ ТВОГО ОБЛИЧЧЯ», «ПОКАЯННІ ПСАЛМИ». ГРОМАДЯНСЬКІ МОТИВИ ЙОГО ПОЕЗІЇ. АЛЕГОРИЧНИЙ ЗМІСТ ВІРША «КОЛИ ПОМЕР КРИВАВИЙ ТОРКВЕМАДА...», ОСУДЖЕННЯ В НЬОМУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ. АКТУАЛЬНІСТЬ МОТИВУ ВІРША «ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ...». ВИРАЗНІ ХУДОЖНІ ДЕТАЛІ В ПОЕЗІЇ, АФОРИСТИЧНІСТЬ МОВИ. РОЛЬ АНАФОРИ, ПОЕТИЧНОГО ОБРАМЛЕННЯ

Мета: познайомити учнів з особистістю поета та його творчим шляхом, основними поетичними збірками; визначити основні мотиви лірики, проаналізувати ідейно-художній зміст віршів «Коли помер кривавий Торквемада...» та «Ти зрікся мови рідної...»; розвивати навички аналізу поетичного твору, навички виразного читання, збагачувати словниковий запас учнів.

Теорія літератури: художня деталь, анафора, поетичне обрамлення, афористичність мови.

Обладнання: портрет письменника, виставка примірників збірок поета, текст віршів «Коли помер кривавий Торквемада...» та «Ти зрікся мови рідної...».

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Фронтальне опитування

- ▼ Період, який ми вивчаємо, названо «шістдесятництвом». Як його ще називають? Чому? *(Цей період називають «шістдесятництвом» з приводу часового проміжку, а саме 1956–1964 рр. Інші назви — «хрущовська відлига» (під час керування М. Хрущова сталося послаблення режиму), «період проти течії» (тому що представники цього періоду були не такими, як усі.)*

- ▼ Схарактеризуйте шістдесятництво. Що стало поштовхом для виникнення цього руху? (*Шістдесятництво — соціокультурний рух опору підрадянській Україні, започаткований у 60-х роках ХХ століття. Друге українське відродження ХХ століття, регенерація національної еліти. Поштовхом для виникнення стали такі чинники: 1953 р. — смерть Сталіна; генсеком стає М. Хрущов; 1956 — ХХ з'їзд КПРС, на якому було засуджено «культ особи» Й. Сталіна і проголошено курс на десталінізацію; 60-ті роки у всьому світі — час великих збурень і духовних зрушень, пора оновлення мистецтва (авангардизм у літературі, малярстві, скульптурі; зародження рок- і поп-музики.)*)
- ▼ Кого називали шістдесятниками? (*Покоління творчої молоді початку 60-х років, сформоване в період тимчасової лібералізації суспільного життя в СРСР 1956–1964 рр.)*)
- ▼ Назвіть представників у галузі поезії, прози, художнього перекладу, літературної критики, малярства та графіки, кіномистецтва і театру, музики. (*Поети — Д. Павличко, Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, Б. Олійник. Прозаїки — Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Шевчук, Г. Тютюнник. Майстри художнього перекладу — М. Лукаш, Г. Кочур, Б. Тен. Літературні критики — І. Світличний, І. Дзюба, М. Коцюбинська. Малярі та графіки — О. Заливаха, А. Горська, В. Зарецький. Кіномитці й театральні діячі — С. Параджанов, Ю. Іллєнко, Л. Танюк, І. Миколайчук. Композитори — В. Сильвестров, Л. Грабовський, В. Івасюк.)*)
- ▼ Визначте культурно-історичні витоки шістдесятництва. (*Світова культура, особливо модерні література та малярство ХХ століття; українська література, як класична, так і доби «розстріляного відродження»; народна творчість.*)
- ▼ Назвіть ознаки шістдесятництва у творчості В. Симоненка. (*Оспівування унікальності людини всупереч радянському розумінню члена суспільства як уніфікованої знеособленої постаті, гвинтика єдиної системи; оспівування України, засудження радянської бюрократії, кар'єризму, пристосуванства — теми, які розроблялися всупереч настановам соцреалізму.*)

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— Шістдесятництво — загальне визначення певного періоду розвитку української літератури. Щоби зрозуміти це явище остаточно, потрібно докладніше познайомитися з особами письменників, які

становили групу тих, кого літературознавці зрештою визначили як шістдесятників. На уроці ми продовжимо вивчати шістдесятництво в особах. Настала черга зустрічі з Дмитром Павличком.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Коротка лекція вчителя

Життя

Поет Д. Павличко народився 28 вересня 1929 року в селі Стопчатові на Івано-Франківщині в багатодітній селянській родині, «коли копати картоплю мати з батьком йшли» — «тверда земля Дмитрові була за ліжко, шорсткий киптар за пелюшки». З дитинства майбутній поет пізнав нужду та тяжку працю.

Початкову освіту Дмитро розпочав здобувати в польській школі в Яблуновому, де «за мову мужицьку не раз на коліна довелося у школі ставати...». Потім була Коломийська гімназія, де Павличко опанував німецьку мову та латинь, радянська десятирічка в Яблунові. Усі ці роки хлопець з захопленням читає українські книжки. У п'ятнадцять років він написав свій перший вірш.

У квітні-червні 1945 року Павличко перебував у сотні УПА. З осені 1945 року по літо 1946-го поет був ув'язнений за звинуваченням у приналежності до УПА. Звільнили неповнолітнього Дмитра разом з іншими тільки через це, що зізнання у своїй причетності до національного повстанського руху від них енкаведисти не дочекалися.

1948 року Дмитро вступив до Львівського університету, де вивчав українську мову та літературу. Студентом він очолював літературну частину Львівського театру юного глядача, згодом — відділ поезії журналу «Жовтень» (1957 р. — 1959 р.) Уже 1 січня 1951 року в газеті Львівського університету «За Радянську владу» публікується перший вірш Павличка «Дві ялинки». 1953 року Д. Павличко вступив до аспірантури, досліджував сонети І. Франка, але незабаром залишив наукову роботу. (Поета виключили з аспірантури за виступ на зборах викладачів з критикою русифікаторської політики влади. Офіційною причиною виключення називали «неуспішність».) Того самого року вийшла його перша збірка поезій «Любов і ненависть». З 1954 р. Д. Павличко — член Спілки письменників СРСР — за пропозицією М. Бажана Д. Павличка було прийнято заочно.

1957–1959 роках він завідував відділом поезії журналу «Жовтень». Тоді ж вийшли друком поетичні збірки «Моя земля» (1955) і «Чорна нитка» (1958). Збірка «Правда кличе» (1958) була визнана «ідеологічно ворожою», а весь її наклад (крім кільканадцяти

примірників) був повністю знищений. Ця збірка з червоною обкладинкою відкривалася циклом «Ленін іде». У ній були вірші проти націоналістів, і збірка різко засуджувала націоналізм, але оспівувала українську мову, гнівно таврувала перекінчників, які забули, зарадили її «заради лакомства нещасного».

1964 р. Дмитро Павличко з родиною переїхав до Києва і очолив сценарну майстерню кіностудії ім. О. Довженка. За його сценаріями поставлені фільми «Сон» (1965 р.) — у співавторстві з В. Денисенком та «Захар Беркут» (1970 р.) З 1966 р. по 1968 р. поет працює в секретаріаті Спілки письменників України, а з 1971 р. по 1978 р. редагує журнал «Всесвіт». 1977 р. Д. Павличко стає лауреатом Державної премії України ім. Т. Шевченка. Далі працює секретарем СП СРСР із 1986 р., а з 1988 р. — секретарем правління СПУ.

1989 року Д. Павличка обирають головою Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Поет є одним із організаторів Народного Руху України, Демократичної партії України.

Упродовж 1990 р. — 1994 років Павличко — депутат Верховної Ради, та певний час — посол України в Канаді. З жовтня 1995 р. до травня 1998 р. поет був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Словацькій Республіці.

1997 року поета нагороджено орденом «За заслуги» III ст., а 1999 р. — орденом князя Ярослава Мудрого V ст.

Павличко був Послом України в Республіці Польща в період з весни 1999 р. по лютий 2002 р. (завдяки його старанням у центрі Варшави в березні 2002 р. було споруджено пам'ятник Тарасу Шевченку). 2004 р. за визначний особистий внесок у розвиток української літератури, створення вершинних зразків поетичного слова, плідну державну і політичну діяльність поету присуджено звання Героя України з врученням ордена Держави.

З 21 жовтня 2005 р. поет є народним депутатом України (фракція Української Народної Партії). На IV Всесвітньому Форумі Українців (Київ, серпень 2006 р.) Дмитра Павличка було обрано Головою Української Всесвітньої Координаційної Ради.

2009 р. Д. Павличка нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого IV ст.

Творчість

Творчий доробок Дмитра Павличка відомий у близькому і далекому зарубіжжі. Окремими книгами виходили його твори російською, естонською, польською, болгарською, угорською, грузинською та слов'янськими мовами.

Д. Павличко — автор багатьох збірок. Найвідоміші з них: «Моя земля», «Любов і ненависть» (1953), «Правда кличе!» (1958),

«Бистрина» (1959), «На чатах» (1961), «Пелюстки і леза» (1964), «Гранослов», «Хліб і стяг» (1968), «Сонети» (1978), «Вогнище» (1980), «Спіраль» (1984), «Задивлений у будущину» (1986), «Рубаї» (1987) та ін.

Талант Павличка знайшов творче виявлення також у літературно-художній критиці, публіцистиці, кінодраматургії. Вийшли друком його критичні статті, літературознавчі дослідження, виступи, спогади-есе про І. Франка, Лесю Українку, про творчий шлях Малишка, Б.-І. Антонича та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних письменників. Праці Д. Павличка — критика й літературознавця — зібрані в книжках «Магістралями слова» (1977), «Над глибинами» (1983), «Біля мужнього світла» (1988). Поезії Д. Павличка властиві філософізм, глибина роздумів над сутністю людського буття, звернення до канонічних строф (сонет, терцини, рубаї) і творче використання фольклорних образів і мотивів.

Дмитро Павличко є також і визначним майстром перекладу (перекладає з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, ідиш та багатьох слов'янських мов) — «Світовий сонет» (сонетна творчість європейських поетів, 1983 р.), «Сонети Шекспіра» (1995, 1998 р.), «50 польських поетів» (антологія польської поезії, 2000 р.), «Поезії Хосе Марті» (2001 р.), «Антологія словацької поезії ХХ століття» (1997 р.), «Мала антологія хорватської поезії» (2008 р.). Завдяки перекладацьким та організаторським зусиллям Павличка український читач познайомився з Шарлем Бодлером, Гвездославом, Луїсом де Камоенсом... Своїми перекладами Павличко запропонував нове прочитання творів Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарки, Мікеланджело Буонарроті, Федеріко Гарсія Лорки, Йогана Вольфганга Гете, Генріха Гайне, Райнера Марія Рільке, Генріка Ібсена, Леопольда Стаффа...

Дмитро Павличко — автор відомих пісенних текстів — «Впали роси на покоси», «Лелеченьки», «Пісня про Україну», «Долиною туман тече», «Явір і яворина», «Я стужився, мила, за тобою», «Дзвонить у зорях небо чисте», «Розплелись, розсипались»... Пісня «Два кольори» (1649 р.) стала народною. На слова поета написали чимало пісень і автори — Володимир Губа, Юлій Мейтус, Богдан Янівський, Богдана Фільц, Олександр Ільїв, Микола Литвин, Галина Менкуш, Галина Ільєва. Твори на слова Дмитра Павличка виконують українські співаки Дмитро Гнатюк, Анатолій Мокренко, кuartет «Явір», Василь Зінкевич...

Д. В. Павличко — невтомний борець за національно-культурне відродження українського народу, його історії, мови, національної

гідності й справедливості. Величезну роботу провів він як голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка.

2. Заслуховування повідомлень учнів про збірки Д. Павличка

1-й учень. Громадянські мотиви поезії Павличко «Любов і ненависть», «Бистрина», «Сонети подільської осені».

Перша збірка Д. Павличка «Любов і ненависть» привернула увагу читачів і критики, бо вирізнялася гостротою соціальних тем і проблем. У назві два слова — антоніми. Ці два слова визначили сутність усієї творчості поета. Він писав: «Поезію творить любов, а не злоба... Якщо в моїх творах присутня ненависть, то це означає, що я жив у жорстокі і складні часи». Таку саму назву має й збірка вибраних творів, яка була відзначена Шевченківською премією.

2-й учень. «Таємниця твого обличчя», «Покаянні псалми».

Збірка «Таємниця твого обличчя» складається з чотирьох розділів. Перший розділ — «Любов і ненависть» — романтично оповідає про любов до Батьківщини і ненависть до її ворогів. Розділ «Вчителям і друзям» склали вірші про Пушкіна, Єсеніна, Франко. Подвижники слова і духу — вони являють собою приклад служіння добру і правді. «Білі сонети» — філософське осмислення сьогоденного і майбутнього. У розділ «Таємниця твого обличчя» входить любовна лірика.

Збірка «Покаянні псалми» якнайширше репрезентує читачеві жанрове розмаїття поезії Дмитра Павличка. До книжки увійшов поетичний доробок видатного українського поета останніх двох десятиліть.

«Покаянні псалми» Д. Павличка — це філософські роздуми про недосконалість людської природи, про бажання досягти гармонії. Збірка написана у вигляді монологу ліричного героя про те, що ж він є, хто він, навіщо і яким його створив Бог. Чому він такий слабкий, а має так багато бажань і поривань? Невже все добре — від творця, а гріх — від людини? Звертає на себе увагу чудова художня форма поезій збірки.

3. Продовження лекції вчителя «Алегоричний зміст вірша "Коли помер кривавий Торквемада...", осудження в ньому тоталітарної системи»

— 1958 року вийшла друком збірка «Правда кличе!». Після ХХ з'їзду КПРС, на якому був розвінчаний культ Сталіна, Павличко разом з іншими «шістдесятниками» повірив, що тирані назавжди відійшли в історію, що правда тепер зазвучить на повний голос. Поет реалізував у ній своє творче завдання — «блискавкою-мислюю

своє життя я висловлю». Про свої нові підходи до змалювання дійсності кінця 50-х років Павличко чітко повідомив у невеликому вірші, що дав назву книжці:

Не змовкає правди голос,
Що веде нас у житті.
Лжа тікає, наче полоз,
Перед нами із путі.
Щоб за нами на дорогу
Знов не виповзала гидь,
Ми, долаючи знемогу,
Мусимо брехню палить!

На жаль, 18-тисячний наклад збірки було вилучено із продажу і знищено. На IV з'їзді письменників України поета «осадив» сам Тичина, до думки якого прислухалися всі молоді митці.

До збірки «Правда кличе!» увійшов вірш «Коли помер кривавий Торквемада...».

У ньому поет відверто й сміливо сказав правду про сталінську добу, її жорстокість, фарисейство, лицемірство.

Довідка

Томас Торквемада (1420–1498) — жорстокий інквізитор Іспанії, який засудив на спалення понад вісім тисяч «невірних».

Образ всесвітньовідомого ката використав Дмитро Павличко для відтворення інквізитора двадцятого століття, якого за життя гучно славословили та величали «вождем усіх часів і народів». Алгоритм цього вірша зрозуміти нескладно: якщо жертви іспанського інквізитора становлять вісім тисяч людей, то новітній інквізитор знищив десятки мільйонів безневинних. Знищувались кращі, достойніші сини та дочки народу. Розплодився могутній чиновницько-бюрократичний клан сподвижників-душепродавців, донощиків, катів-мучителів — усіх тих, хто після смерті диктатора намагався зберегти свою владу й чини. А як це в алегоричній формі зображено у поезії? Саме вони, поплічники і холуї кривавого Торквемади, «зодягнуті в лахміття, як старці, підступні пастухи», найбільше побивалися за тим, щоб не схитнулася їхня могутня влада. Подавшись у подорож по всій Іспанії, вони також придивлялись, чи не майне усміх на обличчі еретика, чи не зрадіє він тій смерті?

Вражаюче звучать обидва терцети — сонетне завершення:

Вони самі усім розповідали,
Що інквізитора уже нема.
А люди, слухаючи їх, ридали,
Не усміхались навіть крадькома.

Напевне, дуже добре пам'ятали,
Що здох тиран, але стоїть тюрма.

Як слушно зауважує літературний критик В. Моренець, «досі сонет Д. Павличка «Коли помер кривавий Торквемада...» лишається неперевершеною й унікальною за своєю соціально-філософською проникливістю алегорією». Поет застерігав своїх співвітчизників: будьте пильні — посіпаки кривавого ката спробують повернути колесо історії назад.

4. Робота з текстом вірша «Ти зрікся мови рідної...».

Виразне читання вчителем вірша «Ти зрікся мови рідної...»

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Заріс
Твій шлях і зник у безіменнім зіллі...
Не маєш ти на похороні сліз,
Не маєш пісні на весіллі!

Ти зрікся мови рідної. Твій дух
На милицях жадає танцювати.
Від ласк твоїх закаменіє друг
І посивіє рідна мати.

Ти зрікся мови рідної. Віки
Ти йтимеш темний, як сльота осіння.
Від погляду твого серця й зірки
Обернуться в сліпе каміння.

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустрине на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба –
Її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма –
В твій слід він кине сміх-погорду!

Аналіз тексту твору

- ▼ Визначте настрій вірша. (*Настрій сумний*)
- ▼ Визначте тему твору. (*Гнівне звернення до людей, які зрікаються своєї мови, і зображення кари, яка чекає них у майбутньому.*)

- ▼ Яка головна думка (ідея) твору? (*Осуд тих людей, які зрікаються найціннішого духовного скарбу — мови.*)
- ▼ Знайдіть поетичні образи та картини, тропи, які допомагають розкрити ідею вірша. (*Поетичні образи та картини: образ людини-зрадника та відступника, що без мови втрачає свою духовну сутність.*
Тропи: епітети (мова рідна, зелена гілка, сліпе каміння, шлях вузький; порівняння («...ти йтимеш темний, як сльота осіння», «впаде на тебе, наче сніг, журба»); метафора (персоніфікація): земля родити перестане, серця й зірки обернуться в каміння, впаде журба, дух на милицях жадає танцювати.))
- ▼ У чому особливості віршування поезії? (*Особливості віршування: рима: чергування чоловічої та жіночої рим; римування: перехресне (абаб); віршовий розмір: п'ятистопний ямб. Строфіка: катрен (чотиривірш).*)
- ▼ Які поетичні фігури використав поет? (*Поетичні фігури: інверсія («Заріс твій шлях...», «Від ласк твоїх закаменіє друг і посивіє рідна мати»); анафора («Ти зрікся мови рідної...»); асиндетон («Не маєш ти на похороні сліз, не маєш пісні на весіллі».)*)
- ▼ Яку роль відіграє анафора у творі? (*До гнівної інвективи підноситься поет у вірші «Ти зрікся мови рідної...». Він звинувачує подібного перекинчика, і, як селянський син, передрікає йому таку покару, що є найстрашнішою для хлібороба:*
Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!
І немає тепер в нього «ні роду, ні народу», та й шаня чужинців
він теж не заслужив...
Перший рядок кожної строфи звучить звинуваченням, підкреслюючи важкість провини.))
- ▼ Схарактеризуйте поетичну фонетику твору. (*Поет використовує такі фонічні засоби: алітерація (повторення приголосного звука з у першій та другій строфах: «Ти зрікся мови рідної. Заріс твій шлях і зник у безіменнім зіллі»); асонанс (повторення голосного звука у в п'ятій строфі: «Ганьба тебе зустрине на шляху вузькому... Впаде на тебе, наче сніг, журба — її не понесеш нікому»). Ці засоби використані з метою посилення інтонаційної виразності твору.)*)
- ▼ Чому мотив вірша «Ти зрікся мови рідної...» є й досі актуальним? (*Не зникла необхідність захищати рідну мову, боротися за її існування та розвиток.*)

- ▼ Визначте вид лірики. (*Громадянська*)
- ▼ Знайдіть зразки афористичності мови у поезії. (*«Від погляду твого серця й зірки Обернуться в сліпе каміння»; Впаде на тебе, наче сніг, журба — Її не понесеш нікому!*)
- ▼ Визначте роль поетичного обрамлення. (*Поетичне обрамлення підсилює звучання головної думки твору.*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Які, на ваш погляд, події в творчому житті Д. Павличка можна вважати знаковими?
- ▼ Назвіть найвідоміші збірки поета.
- ▼ Визначте головну думку вірша «Коли помер кривавий Торквемада...».
- ▼ У чому актуальність поезії «Ти зрікся мови рідної»?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Виразно читати вірші «Ти зрікся мови рідної...», «Коли помер кривавий Торквемада...».
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення про пісенну творчість Д. Павличка, його творчу співдружність із українськими композиторами. Вірш «Два кольори», його спорідненість із «Піснею про рушник» А. Малишка.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- Найбільш мене вразив вірш...
- Мені відомі приклади зради рідної мови. Це...
- Вірш «Ти зрікся мови рідної...» став для мене...

УРОК № 87

**ІНТИМНА ЛІРИКА ПОЕТА, ЇЇ СВОЄРІДНІСТЬ
І НОВАТОРСТВО (ЗБ. «ТАЄМНИЦЯ ТВОГО ОБЛИЧЧЯ»)
ВІДТВОРЕННЯ В НІЙ НАЙТОНШИХ ПОРУХІВ ІНТИМНИХ
ПЕРЕЖИВАНЬ, ГЛИБОКЕ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО
СВІТУ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ («БУВ ДЕНЬ, КОЛИ НІХТО
НЕ ПЛАЧЕ...», «СРІБЛИТЬСЯ ДОЩ...», «ДЗВЕНИТЬ У ЗОРЯХ
НЕБО ЧИСТЕ...»). МАЙСТЕРНІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МІНІАТЮРИ,
ЯСКРАВИХ ПОРІВНЯНЬ ТА МЕТАФОР. МОРАЛЬНЕ
ОБЛИЧЧЯ ЛІРИЧНОЇ ГЕРОЇНИ («КОЛИ МИ ЙШЛИ УДВОХ
З ТОБОЮ...»). ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ Д. ПАВЛИЧКА,
ЙОГО ТВОРЧА СПІВДРУЖНІСТЬ ІЗ УКРАЇНСЬКИМИ
КОМПОЗИТОРАМИ. ВІРШ «ДВА КОЛЬОРИ», ЙОГО
СПОРІДНЕНІСТЬ ІЗ «ПІСНЕЮ ПРО РУШНИК» А. МАЛИШКА.
ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ НАПАМ'ЯТЬ ВІРША**

Мета: познайомити учнів з інтимною лірикою поета, визначити її особливості та новаторство, розкрити майстерність використання художніх засобів, схарактеризувати образ ліричної героїні поезій; дізнатися про пісенну творчість митця, порівняти вірш «Два кольори» із «Піснею про рушник» А. Малишка; розвивати навички аналізу поетичного твору, виразного читання, емоційності учнів; виховувати обережне ставлення до почуттів, повагу до почуттів закоханих.

Теорія літератури: тропи (повторення), поетична мініатюра.

Обладнання: тексти творів Д. Павличка.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ
II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ
Бесіда

- ▼ Назвіть головні події творчого життя Д. Павличка.
- ▼ Назвіть найвідоміші збірки поета. Дайте коротку характеристику деяких з них (на вибір учнів).
- ▼ Визначте головну думку вірша «Коли помер кривавий Торквемада...»

- ▼ Визначте головну думку вірша «Ти зрікся мови рідної...».
- ▼ У чому актуальність поезії «Ти зрікся мови рідної...»?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— Поезія Дмитра Павличка — це глибинні роздуми про загальнолюдські істини: любов і ненависть, добро і зло, правду і кривду, вічність і мить.

Любов вічна, і перше кохання буває у кожного. Мабуть, саме через це поезії Павличка, присвячені цьому почуттю, житимуть вічно.

«Поезію творить любов, а не злоба», — так написав у «Слові про себе» поет. Любов стояла і стоїть біля витоків життя, робить добро, стверджує у людині людське, вивищує нас перед злом. Саме тому вірші Дмитра Павличка не старіють, невтомно випромінюють любов і щедрість душі. У цьому ми переконаємося, вивчаючи його інтимну лірику.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Збірками, які містять у собі інтимну лірику Д. Павличка, є «Пахощі хвої» (книга «Бистрина») та «Таємниця твого обличчя». У «Пахощах хвої» зібрані вірші про кохання і вірність, про духовне багатство людини. Збірка «Таємниця твого обличчя» — поема великої любові з її радощами й печалями. До збірки увійшли 84 поезії. У них звучить багата гама людських почуттів — радість кохання, очікування милої, зустріч з нею, гіркота розлук і розчарувань. Збірка «Золоте ябко» та цикли «Львівські сонети», «Сонети подільської осені» та «Білі сонети» також присвячені темі кохання.

У названих збірках Павличко оспівав любов як найбільшу людську цінність, якій відповідає червоний колір на вишитому рушнику людського життя:

Два кольори мої, два кольори.
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Наш урок присвячений збірці «Таємниця твого обличчя».

Вона — одна з перлин української літератури. Дослідниця Л. Пустовіт називає її «однією з найкращих ліричних збірок» «за останнє десятиріччя в українській поезії». Поет натхненно відтворив художньо-образними засобами гарячі почуття любові до

рідної землі, змалював образ жінки-матері, коханої. Глибина інтимних почуттів, традиційна поетична форма споріднюють поезію Д. Павличка із збіркою І. Франка «Зів'яле листя». У ліриці Д. Павличка той самий драматизм інтимних почуттів і зіткнення протидіючих сил, без яких не можна уявити справжньої лірики».

У своїх віршах поет розповів, передусім, про самого себе, про свою неповторну особистість. Уся книга, від першого й до останнього рядка, наповнена індивідуальним чуттям автора. Як зазначає сам поет, його вірші відображають те, що діялося в його душі, коли любив і спізнавав найглибшу таїну людського буття. За переконанням митця, на світі немає нічого солодшого й зіркішого, міцнішого й тендітнішого, святішого й гріховнішого за кохання.

2. Робота з текстами творів

Виразне читання вірша «Був день, коли ніхто не плаче...» вчителем або учнем

Був день, коли ніхто не плаче,
Був ясний день, як немовля.
Та я здригнувся так, неначе
Твоє ридання вчув здаля.
Я знаю — ти не заридала,
А в світі, що гуде й гримить,
Мене лиш пошепки назвала,
До себе кликнула в ту мить.

Бесіда за змістом твору

- ▼ Про яку здатність закоханих ідеться у вірші? (*Кажуть, що близькі люди, які люблять, відчують одне одного на відстані, знають, коли з кимось із них щось трапляється.*)
- ▼ Доведіть, що ліричний герой відчуває стан коханої на відстані. (*В ясний день «я здригнувся... неначе Твоє ридання вчув здаля»; «ти... Мене лиш пошепки назвала, До себе кликнула в ту мить».*)
- ▼ Чому потрібно бути уважними один до одного саме в сучасному світі? (*Це складний та небезпечний світ, де все «гуде й гримить».*)
- ▼ Яка головна думка твору? (*Серед безлічі небезпек цього світу найбільша — байдужість оточення.*)

3. Виразне читання вірша «Сріблиться дощ...»

Сріблиться дощ в тоненькому тумані,
Як ниточка в прозорім полотні.
А сонце по його блискучій грані
Тече і душу сповнює мені.

Зустрінь мене. Я повен пожадання
Блакитної, мов сон, далечини.
Моїх очей неголосне страждання
Ти поглядом ласкавим зупини.
Моя печаль тебе не поневолить,
А тільки радісний розбудить щем.
Немов цього туману срібна волоть
Замасна і сонцем, і дощем.

Бесіда за змістом твору

- ▼ Про яку здатність закоханих людей ідеться у цьому вірші? *(Закохана людина починає інакше дивитися на світ, бачить у ньому нове, прекрасне, чого раніше не помічала, серце наповнюється світлом, тремтить у передчутті незнаного, але такого очікуваного щастя. Погляд коханої здатний зупинити страждання та сум від розлуки.)*
- ▼ Дайте характеристику пейзажу, який створює автор вірша. *(Пейзаж незвичний, романтичний: / Сріблиться дощ в тоненькому тумані, / Як ниточка в прозорім полотні. / А сонце по його блискучій грані / Тече і душу сповнює мені.)*
- ▼ За допомогою яких художніх засобів розкривається стан душі героя та створюється пейзажна замальовка? *(Порівняння (Сріблиться дощ в тоненькому тумані, Як ниточка в прозорім полотні; Я повен пожадання Блакитної, мов сон, далечини) та метафори (А сонце по його блискучій грані Тече і душу сповнює мені.)*
- ▼ Визначте головну думку вірша. *(Почуття кохання надає можливість побачити світ по-новому, у всіх його барвах, прогнати сум і зупинити страждання.)*

4. Виразне читання вірша «Дзвенить у зорях небо чисте...»

Дзвенить у зорях небо чисте,
Палає синім льодом шлях.
Неначе дерево безлисте,
Стоїть моя душа в полях.
Як надійшла щаслива доля,
Збудила весняну снагу,
Моя душа, немов тополя,
Зазеленіла на снігу.
Як надійшла любов справдешня,
Хлюпнула пригорщу тепла,
Моя душа, немов черешня,
Понад снігами зацвіла.
Як надійшла і засіяла

Та дружба, що живе в літах,
Моя душа над снігом стала,
Неначе яблуна в плодах.

Бесіда за змістом твору

- ▼ Від чого залежить настрій ліричного героя вірша? (*Настрій ліричного героя залежить від мінливостей природи: спочатку його душа — «наче дерево безлисте», з приходом «щасливої долі» і «Любові справдешньої» душа зазеленіла на снігу, «понад снігами зацвіла».*)
- ▼ Коли ліричний герой зазнає змін у душі та почуття злиття з природою? (*Все змінюється в людині, коли вона зазнає справжнього щастя. Душа її розквітає, як квітне і природа: Як надійшла любов справдешня, / Хлюпнула пригорщу тепла, / Моя душа, немов черешня, / Понад снігами розцвіла.*)
- ▼ Які художні засоби використав поет? (*Епітети: небо чисте, синім льодом, дерево безлисте, щаслива доля; порівняння: Неначе дерево безлисте, Стоїть моя душа в полях. Моя душа, немов тополя; персоніфікація: Стоїть моя душа в полях, надійшла щаслива доля, Стоїть моя душа в полях, надійшла щаслива доля, надійшла любов справдешня, Хлюпнула пригорщу тепла.*)
- ▼ Визначте головну думку твору. (*Закохана людина здатна злитися з природою, стати її часткою, тоді душа розквітає, як природа навесні.*)

5. Робота над поняттям теорії літератури

Мініатюра (лат. *minium* — «червона фарба», «кіновар») — невеликий за обсягом, цілком довершений художній твір, який узагальнює чи типізує картини.

Завдання. Доведіть, що розглянуті твори є поетичними мініатюрами. (*Вірші «Був день, коли ніхто не плаче...», «Сріблиться дощ в тонькому тумані», «Дзвенить у зорях небо чисте...» є поетичними мініатюрами. Це цілком довершені твори невеличкого розміру (8–16 рядків), які узагальнюють почуття, що відчуває закохана людина, за допомогою яскравих художніх образів та картин. Улюбленими художніми засобами цих мініатюр є яскраві порівняння та метафори.*)

6. Аналіз морального обличчя ліричної героїні вірша «Коли ми йшли удвох з тобою...».

Коли ми йшли удвох з тобою
Вузькою стежкою по полю,
Я гладив золоте колосся,
Як гладить милому волосся

Щаслива, ніжна наречена...
А ти йшла поперед мене,
Моя струнка, солодка згубо, —
І я помігив, як ти грубо
Топтала колоски пшениці,
Що нахилились до землиці.
Немов траву безплідну, дику
Топтала і не чула крику
Тих колосочків. Без оглядки
Ти йшла собі, а в мене — згадки
Про те, як на чужому полі
Збирав я нишком колосочки
В поділ дитячої сорочки.
О, я хотів тобі сказати,
Що те колоссячко вусате —
То невсипущий труд мозільний,
То молодим калач весільний,
То для дітей пахуча булка,
То хліб, що матінка-гуцулка
З долівки вчила піднімати,
Як батька в руку цілувати;
Та я змовчав. Я йшов покірно,
Бо я любив тебе надмірно,
Але мені тоді здалося,
Що то не золоте колосся,
Що то любов мою безмежну
Стоптала так необережно.

Бесіда за змістом твору

- ▼ Чим різняться герої вірша? (*Ліричний герой із дитинства засвоїв правила народної етики у ставленні до хліба і людської праці: «Я гладив золоте колосся, Як гладить милому волосся», «те колоссячко вусате — То невсипущий труд мозільний». Дівчина — сприймає красу і труд поверхово, необережно і грубо топче колоски пшениці, не чує душею їхній розпачливий крик.*)
- ▼ У чому драма героя? (*Закохані люди по-різному бачать світ, у них протилежне розуміння щастя та сенсу існування на Землі.*)
- ▼ Дайте характеристику морального обличчя ліричної героїні вірша. (*Вона поверхова, її душа нечутлива і байдужа, дівчина не шанує хліб і працю, яка потрібна для того, щоб його виростити. Дівчина приваблива — «струнка», «солодка», але не може дати щастя ліричному герою: для нього вона — «згуба».*)

- ▼ Чи є майбутнє в кохання цих героїв? (*Ні. Хоча хлопець і «любить надмірно» свою дівчину, він розуміє, що «любов мою безмежну Стоптали так необережно» та, яка не поділяє його поглядів на красу і працю.*)

7. Читання уривку статті Л. Пустовіт «Таємниця твого обличчя» (Метафоричні засоби в поезії Д. Павличка)

Завдання. Визначте особливості використання метафор у поезії Павличка. Занотуйте інформацію в робочому зошиті у зручній для кожного формі (конспект, тези тощо).

Збірка «Таємниця твого обличчя» містить чимало таємниць стилю поета, що розкриваються в найрізноманітніших метафоричних, словесно-образних засобах. У кожному образі — глибока ніжність ліричного героя. Автор вдається до порівнянь, асоціацій, заснованих на ідеї нероздільності природи рідного краю і людського життя:

Живу, як той гірський потік,
На спокій — ні хвилини.
Іскрюсь від кременя в бігу,
Туманюся від глини.

Стилю Павличка властиві порівняння, що допомагають відтворити рух, динаміку почуттів, чистоту кохання. Вони в душі ліричного героя джерельні й чисті, як блакить небесна, як сонце неминуще. Жадана зустріч з коханою приносить радість, від якої «засяє в сонці все навкруг», і порівнюється вона із свіжістю зеленого луку, яка буває після теплого дощу.

З кожним віршем збірки автор відкриває читачеві дедалі нові глибини свого багатого метафоричного світу, в якому він вільно оперує звуками і барвами слова, щоразу подаючи його у новій якості змісту й форми. У назві збірки «Таємниця твого обличчя» сконденсовано зміст вірша-мініатюри, який становить метафору розгорнутого типу:

Найдовша з усіх доріг —
Дорога твого приходу,
Найбільша з усіх таємниць —
Таємниця твого обличчя.

У Павличковій метафорі відбивається загальний закон індивідуально-авторського художнього мислення. Наприклад, поет у багатьох віршах збірки звертається до образу сонця, традиційно пов'язуючи його з образом коханої. Але сонце виступає і в звукових, і в зорових асоціаціях, які служать компонентами метафори.

Зокрема, звуковий образ сонця впізнаємо в гудінні бджіл, які покрили собою соняшники, а зоровий — у променях, які палають над головами:

В моїх повіках напівсонних
Застигло сонце молоде,
Як бджолами покритий сонях,
Воно так міниться й гуде.

У поетичних метафорах Д. Павличка важливу роль відіграють слова традиційного словника поезії, зокрема дієслова *тремтіти, цвісти, сяяти, дзвеніти, палати, світити, бити, грати*. Найчастіше вони сполучаються з іменниками *листя, зима, райдуга, волосся, осінь, кров, роса, повітря, душа*.

Формування традиційних поетичних метафор у віршах збірки можна простежити на словосполученнях дієслів з іменниками: **вода** — *звисає, б'ється, збирається, замліває, встає, лине, клекоче, вливається, тече, блищить*; **море** — *шелестить, тліє, падає, кричить, піднімається, відлітає, стає, входить, лине*; **дощ** — *прогинається, іде, сріблиться*. На дієслівній ознаці побудовані і такі індивідуально-авторські метафори: «*Повітря нічне до рання з неба текло й ряхтіло*»; «*Щоб сни мої неквапно протікали між пальцями твоїми, як пісок*».

Передаючи переживання ліричного героя, поет звертається до традиційних метафор із компонентами *душа, серце*, вводячи їх в нові семантичні зв'язки: «*Там серце моє вознеслося в сліпучі верхів'я небес*»; «*Моя душа, немов тополя, зазеленіла на снігу*»; «*Моя душа, немов черешня, понад снігами зацвіла*»; «*Моя душа над снігом стала, неначе яблуна в плодах*». Психічний стан людини, а також стан природи передаються метафорами, у яких семантика дієслів пов'язана із звуковими асоціаціями: «*Коли сумовитим дзвоном осіння блакить загуде*»; «*Вже душа не б'ється в креші неба*»; «*Від джерела аж до моря замліває ріка, а над нею заметіль сонця шумить*»; «*Чуємо, як черешня залопотіла крильми*»; «*Метелик у серці моїм вогкими крильми тріпоче*»; «*А на землі, як ночі сміх, пожежа в лісі заряхтіла*»; «*І кров моя бринить — палюча й гола, — немов небес віддалена струна*»; «*Посеред ночі дощ пішов, зашелестів, як збіжжя в полі*»; «*Трава нам заграє і вітер затрубить*».

На різноманітних асоціаціях створюються і метафори, що базуються на семантиці дієслів фізичної дії: «*Дзвенить у зорях небо чисте*»; «*Небо весняне в сльві іскриться*». Подібні метафоричні структури частіше пов'язані з явищами природи. Вони дають змогу повніше розкрити ширість почуттів ліричного героя. Іменники

традиційного поетичного словника *небо, місяць, зорі, сонце, ніч* та інші входять в індивідуально-авторські метафори: «В давній золотій печалі *лебедіють небеса*»; «*Лампада сонця* в молодому тілі *принаджувала жителів темнот*»; «*Сонце*, помальоване циноброю, *на вітрилах вечора пливло*». Здебільшого основою метафоричних структур виступає дієслівна ознака: «*Знов зірка кличе*, мов суніця, *ходімо на озимину*»; «*Линула зоря* на круті плаї, як метелика, *я впіймав її*»; «*Зоря, вклоняючись небу, падала в комиші*».

8. Повідомлення учня про пісенну творчість Д. Павличка

Ліризм і пісенність віршів Д. Павличка давно привернули увагу композиторів. Особливо плідним був союз поета Дмитра Павличка і композитора Олександра Білаша. Обоє їх єднала любов до Батьківщини, землі батьків і, звичайно, пісні.

Д. Павличко чимало створив ліричних віршів, де розкрита ніжна душа ліричного героя, його морально-етична краса. Поет пише про кохання і вірність, про духовне багатство людини, нашу прекрасну вітчизну. Ліричні вірші поета — пристрасні, повні ніжності, емоцій, ніби самі просяться в пісню. Покладені на музику, вони зажили великої популярності не тільки в Україні, а й далеко за її межами, деякі з них стали навіть народними піснями.

Творча співдружність Д. Павличка і О. Білаша породила багато пісень. Понад півтора десятка чудових романсів і пісень створив Олександр Білаш на тексти книжки «Таємниця твого обличчя».

Незмінною популярністю в слухачів користується чудесна мелодія «Явір і яворина» («Я стужився, мила, за тобою»), яка нагадує народну пісню, де оспівується нещасливе, безнадійне кохання. Радість надії і гіркота розлуки, вірність звучить у пісні «Розплелись, розсипались, розпались». Не може не приваблювати й така відома пісня, як «Дзвенить у зорях небо чисте». Де звучить небуденна поетична думка, яскрава образність, зображується мінливість почуттів ліричного героя.

Навряд чи знайдеться в Україні людина, яка б не чула й не знала пісні на слова Д. Павличка «Два кольори». Вона справді стала народною. Поет майстерно відтворює життя ліричного героя ще від того часу, коли він «малим збирався навесні піти у світ незнайомими шляхами». Вишита матір'ю сорочка, «червоними і чорними нитками», супроводжує його на всіх життєвих шляхах. Червоний колір символізує любов, а чорний — журбу. Тобто радість і смуток, веселість і печаль супроводжують ліричного героя усе життя. Вони органічно поєднані, «переплелись, як мамине шиття, мої сумні і радісні дороги». Але найголовніше те, що ліричний герой

зберіг найсвятіше — «горточок старого полотна і вишите... життя на ньому», — зберіг пам'ять про матір, вірність рідній батьківській землі.

Дослідники неодноразово помічали спорідненість «Двох кольорів» із «Піснею про рушник» А. Малишка. Дійсно, ліричним героям обох творів притаманні однакові святі почуття любові до матері та рідної землі. В обох віршах йдеться про життєвий шлях, який людина може гідно пройти лише тоді, коли несе в душі пам'ять про батьківську землю та матір.

9. Створення візитки вірша «Два кольори»

Жанр твору: ліричний віш.

Тема: роздуми про долю людини і материнську любов.

Зміст назви вірша: кольори символізують дві сторони людського життя — любов і журбу. Вони найчастіше зустрічаються на рушниках. Саме його дала сину в дорогу мати як спогад про домівку, оберіг, як символ материнської любові.

Головна думка вірша: два кольори — символ життя, якими вишитий рушник, і людську долю (любов — журба), несуть у собі пам'ять про батьків, про свій рід, батьківщину і еднають покоління.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

- ▶ Визначте новаторство інтимної лірики Д. Павличка.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати конспект уроку.
- ▶ Вивчити напам'ять вірш «Два кольори».
- ▶ Індивідуальне завдання: підготувати повідомлення про особливості поетичного стилю Д. Павличка.
- ▶ Індивідуальне завдання: підготувати повідомлення про переклади Д. Павличком сонетів зі світової літератури.
- ▶ Підготувати виразне читання сонетів Шекспіра в перекладі Д. Павличка (на вибір).

VIII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення.

- ▼ Мені найбільш сподобався вірш ...
- ▼ Інтимна лірика Павличка актуальна й сьогодні тому, ...
- ▼ Я хочу, щоб поклали на музику вірш...

УРОК № 88

**ЦИКЛ ПОЕЗІЙ «ПОКАЯННІ ПСАЛМИ»,
САМОАНАЛІЗ У НЬОМУ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ,
СВОЄЇ ДУШІ Й ДОЛІ (ВІРШ «ЦЕ ТИ СТВОРИВ
МЕНЕ ТАКИМ...»). ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО
СТИЛЮ Д. ПАВЛИЧКА. МІСЦЕ ПОЕТА
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ. ПЕРЕКЛАДИ НИМ
СОНЕТІВ ЗІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Мета: познайомити учнів зі збіркою «Покаянні псалми», творчістю Павличка-перекладача, проаналізувати вірш «Це Ти створив мене таким...», визначити місце поета в українській літературі; розвивати навички аналізу поетичного тексту; виховувати любов до поезії, захоплення красою художнього слова.

Теорія літератури: поглиблення поняття про сонет.

Обладнання: тексти сонетів у перекладі Д. Павличка, збірка «Покаянні псалми», текст вірша «Це Ти створив мене таким...».

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****1. Виразне читання вірша «Два кольори»****2. Бесіда**

- ▼ Дайте коротку характеристику ліричного героя інтимної лірики Д. Павличка.
- ▼ Назвіть улюблені художні засоби віршів про кохання. Які особливості використання метафор у віршах Павличка виділяє у статті Л. Пустовіт?
- ▼ У чому сутність драми ліричного героя вірша «Коли ми йшли удвох з тобою»?
- ▼ Якими художніми засобами зображена природа в поезіях Павличка? Визначте її роль у розкритті ідейно-художнього змісту віршів.
- ▼ У чому полягає новаторство інтимної лірики Д. Павличка? Свою думку прокоментуйте рядками з поезії.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Що таке покаяння? Покаяння — це Таїнство, у якому християнин, каючись у своїх гріхах і сповідаючи їх перед священником, отримує через нього від Бога прощення гріхів. Які ж гріхи сповідує поет? Частково можна отримати відповідь на запитання, прочитавши ці слова поета: «Покаянні псалми» — це не тільки моє каяття. Це каяття багатьох людей, каяття доби старої, спроба сказати правду про той час, коли ми були грішними, вірніше, мусіли бути такими. Це каяття митаря, який не корчить із себе праведника. Це так само глибока незгода з фарисеями, які гордо ступають і вважають, що вони безгріховні, а тому мають право на посади, на пошану, на народну любов. Фарисеї мені не пробачать моїх провин, але я не потребую їхнього фарисейського благословення. Я — митар. Мені може сказати осудливу правду тільки Бог і народ устами далеких, майбутніх поколінь української нації».

Отже, про спроби покаятися у своїх гріхах, переосмислити своє життя і життя свого покоління в тоталітарній державі ми дізнаємося, познайомившись зі збіркою Д. Павличка «Покаянні псалми».

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Міні-лекція вчителя

— 1993 року Д. Павличко пише цикл віршів «Покаянні псалми» (вийшли друком 1994 р.), що складається з п'ятдесяти віршів, кожний із яких — відверта римова з Богом. Переважно це монологи. Але інколи нові звернення до Господа виникають як відповіді на його питання, то можна казати і про діалогічні моменти.

У своєму останньому збірнику «Покаянні псалми» поет прагне переосмислити власне життя, розмірковує над історією та майбутнім України. Дослідники не раз підкреслювали, що в цьому збірнику Д. Павличко досяг висот Тараса Шевченка та Івана Франка, продовжуючи їхню духовну місію.

Цікаво, що час написання віршів цієї збірки збігся з першим періодом депутатства Д. Павличка. Як стверджував сам автор, частина творів була написана під час нудних і бездарних сесій Верховної Ради.

«Покаянні псалми» Д. Павличка — це монолог ліричного героя про те, що ж він є, хто він, навіщо і яким його створив Бог. Чому він такий слабкий, а має так багато бажань і поривань? Невже все добре — від творця, а гріх — від людини?

Домінуючий мотив збірки «Покаянні псалми» — мотив сповіді, щирого самоспалюючого каяття. Поет вважає пройдений шлях

помилковим і вирішує з'ясувати причини й наслідки цих помилок. Водночас це й сповідь за своє покоління — зламане, понівечене, з'яничарене — від імені якого поет не раз брав голос і має на це право й сьогодні:

Соромтесь нас, бо ми раби,	Як під плитою гін зерна,
Встидайтесь нас, онуки,	Сліпорожденні й кволі
Бо ми жили не з боротьби,	Нещасні наші матері
А з підлої принуки.	Кормили нас олжою,
Але не наша в тім вина,	І страхом, що гниє внутрі,
Бо ми зросли в неволі,	І мовою чужою!

У світовій літературі знайдемо не так уже й багато таких відвертих творів сповідального характеру, передусім своєрідний наказ собі самому — вірш «Ти не кажи», що водночас є зверненням до всіх, хто виріє і сформувався в тоталітарному режимі.

Ти не кажи, що за тобою
Нема й зерна неправди.
Лжа росте, прив'ялена ганьбою,
Твоя ж таки, а не чужа
В епоху живучи нещирю,
Ти духом праведним блудив.
Не говори... Бери сокиру,
Вирубуй зло, що насадив.

Тема вини і кари, прогріху і покаяння проймає всю творчість поета 90-х. Точність психологічних штрихів, вражаючи за емоційною силою деталі забезпечують надзвичайний емоційний ефект, де крупним планом подаються непомітні, на перший погляд, вагомні деталі.

2. Ідейно-художній аналіз вірша «Це Ти створив мене таким»

Виразне читання вірша вчителем

Це Ти створив мене таким —	Що напів'янгол, напівзвір?
Неподужаним і слабким,	Де ж у моїм єстві моє,
Невільником, хоч без ярма,	Що само з себе постає,
Немудрим з ясністю ума,	Що незалежне від Твоїх
Хитким, неначе терези,	Жадань — невже це тільки
Веселим з усміхом сльози,	гріх?
Сліпцем, що ходить навмання	Невже моє — це тільки зрив
З жагучим зором пізнання!	Угод з Тобою та порив
Чи це приємно так Тобі,	До тих непрояснених сфер,
Що тяжко падаю в журбі,	Де паном ходить Люцифер,
Що дух мій ламлеться,	Невже свідомість, плач і сміх,
як скло,	Це все Твоє — мій тільки гріх.
І рветься плоть, як барахло?	О, Боже, розлучи земне
Скажи, навіщо був цей твір,	З небесним — і врятуй мене!

Бесіда

- ▼ Визначте домінуючий мотив вірша. (*Мотив сповіді, щирого ка-
яття*)
- ▼ Визначте тему вірша. (*Філософські роздуми у вигляді діалогу лі-
ричного героя з Богом про недосконалість людської природи, про
бажання досягти гармонії.*)
- ▼ Дайте характеристику ліричного героя твору. (*Це людина, яка
намагається розібратися в самому собі: який він (Де ж у моїм
єстві моє, Що само з себе постає), що в ньому від Бога. Герой
боїться, що все, що в ньому його — тільки гріх та зрив угод
з Господом. Він звертається до Бога з пристрасною мольбою:
«О, Боже, розлучи земнеє З небесним — і врятуй мене!»*)
- ▼ Чи можна звинувачувати лише героя за його грішну сутність?
(*Ні, тому що каяття його героя, говорячи словами самого ав-
тора, «це каяття доби старої, спроба сказати правду про той
час, коли ми були грішними, вірніше, мусили бути такими». Це
гріх, на який штовхав людей тоталітарний режим.*)
- ▼ Який художній прийом покладено в основу композиції вірша?
(*Антитеза: «...Ти створив мене таким — Неподужаним і слаб-
ким, Невільником, хоч без ярма, Немудрим з ясністю ума...»*)
- ▼ Визначте головну думку вірша. (*Людина слабка і сповнена про-
тиріч (напів'янгол, напівзвір), але повинна визнати свої гріхи,
щоб не потрапити «До тих непрояснених сфер, Де паном хо-
дить Люцифер». (Люцифер — уособлення зла, диявол. Лише
тоді вона може будувати майбутнє.)*)

4. Повідомлення учня про особливості поетичного стилю Д. Павличка

Д. Павличко — люблячий син своєї землі — України. Це не могло не відбитися на його творчості. Ще А. Малишко помітив у Павличковому стилі поєднання барв «українського поля, людської душі і філософського роздуму», що втілюється в «добре литво шукань і тверджень». Мабуть, важко точніше визначити особливості поетичного доробку поета. Його вірші багаті на афористичні вислови. Серед кількох тематичних груп афоризмів провідною є тема поезії як служіння Істині, Добру й Красі. (Я слів коваль; Поезія — це мова молодих; У слово справжнє треба влити крові, Сонет у гromі серця возвести, Відлита в слові кров моя дзвінка, Я — вічного вогню надійний схов та ін.) З істинною поезією Д. Павличко пов'язує все найкраще і найсвітліше (*Слово моє добровісне, У сьайві слова*), відмовляючи ворожому йому світові у причетності до священної поетичної краси (*В катів нема поезій, ні мелодій*).

Друга група афоризмів присвячена людині праці (Я син землі, що родить хліб і мрію, Я хочу жити раз, але в огні; Я люблю височину та ін. Крилата думка і мозолі пекучі — Оце володарі в новій добі; Біда навчить, кому подати руку, Від кого в дар прийняти чесний хліб і под. Значна частина афористичних висловів Д. Павличка образно актуалізує такі поняття, як правда, воля, патріотизм, наприклад, Правда між людьми стоїть, Де воля родиться, там загиба звіра; Тому не страшно вмерти, В кого вітчизна єсть).

Твори митця надзвичайно багаті витонченою синонімікою: пахощі — запахучість: «Дихав ліс в обличчя пахощами смол»; «Гуде бджола і так літає наче п'яна Від запахучостій тепла» («Горить суніцями поляна»). Або майбутнє — майбуття — будучина: «Крізь вікна книг свободи світло ллється, майбутнього видніє далина» («Рубаї»); «А з нього (Рильського) листя падало зірками, Від радості за їхнє майбуття» («Гранослов»); «Мої слова в будучину листи» («Останній сонет»). Подив — здивування — чудо — дивниця — диво тощо.

Епітети у Д. Павличка несуть важливе смислове чи зображувальне навантаження. Наприклад, у вірші «Зимові краєвиди» Д. Павличко у восьмирядковому вірші використав цілих дванадцять епітетів — уміло й майстерно. Багата поетична мова Д. Павличка зображувальними, оціночними епітетами.

Поет створив ціле гроно вдалих неологізмів, тим самим збагачуючи як поетичну синоніміку, так і літературну мову в цілому: безконеччя — безконечність, бридь — бридота, ведмедихо — ведмідь, двигіт — двигітіння («Я сонця двигіт відчуваю в ньому, Неначе пульс на власному чолі». «Хліб»), дволиччя — дволикість, дзвін — дзвін, дивниця — диво («Невже це така дивниця, Що панові вклонився раб?»)

У своїх віршах поет використовує народну символіку (два кольори, явір, калина тощо), мова поета метафорична, сповнена нечисленними епітетами.

4. Перекладацька діяльність Д. Павличка

Дмитро Павличко — один із найвизначніших українських перекладачів. Перекладає з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, їдиш та багатьох слов'янських мов. Перу Д. Павличка належить антологія перекладів «Світовий сонет» (1983), сонетів Шекспіра, антології польської, хорватської поезії та багато інших творів.

Повне зібрання творів Шекспіра в шести томах (вид. «Дніпро» 1986 р.) вперше українською мовою з'явилося завдяки зусиллям Павличка. Саме він познайомив українського читача з Шарлем Бодлером, Гвездославом, Луїсом де Камоенсом та багатьма іншими іменами світової літератури. Своїми перекладами Павличко запропонував

нове прочитання творів Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарки, Мікеланджело Буонарроті, Федеріко Гарсія Лорки, Хосе Марті, Сесара Вальєхо, Рубена Даріо, Йогана Вольфганга Гете, Генріха Гайне, Райнер Марія Рільке, Генріка Ібсена, Леопольда Стаффа, Ярослава Івашкевича, П'єра Ронсара, Жозе-Марія де Ередіа, Вітєзслава Незвала та багатьох інших.

Захоплення Павличка сонетною формою вилилось у створення антології «Світовий сонет» (1983), яку свого часу готував, але не встиг реалізувати Микола Зеров. У цій антології українською мовою були опубліковані великі добірки сонетів Данте, Мікеланджело, Шекспіра, Шарля Бодлера, Гведослава, Янки Купали. Розширене видання антології, до якого, крім перекладів, увійшли й оригінальні сонети Павличка, з'явилося 2004 року у видавництві «Генеза» під назвою «Сонети».

5. Виразне читання учнями сонетів Шекспіра в перекладах Д. Павличка (на вибір)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Визначте місце поета в українській літературі. Прочитайте вивчення українського майстра художнього слова Олесь Гончара про Д. Павличка. Використайте його під час відповіді на проблемне запитання: «Дмитро Павличко — це мислитель, достойний продовжувач Івана Франка, каменяра нової доби».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Дібрати матеріал для потрету-враження Л. Костенко; укласти хронологічну таблицю життя і творчості поетеси.
- ▶ Підготувати повідомлення про збірки Ліни Костенко: «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур».
- ▶ Підготувати запитання по творчості та біографії Д. Павличка для взаємоперевірки на уроці.
- ▶ Завдання для групи учнів на урок № 91. Підготувати презентацію теми «Пейзажна лірика Ліни Костенко» на основі програмових віршів і додаткового матеріалу з різних джерел.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Твори Д. Павличка змусили мене замислитися над ...
- ▼ Я хочу вивчити напам'ять вірш ...

УРОК № 89

**ЛІНА КОСТЕНКО. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ
ПОЕТЕСИ. ОГЛЯД ТВОРЧОСТІ (ОСНОВНІ ЗБІРКИ:
«ПРОМІННЯ ЗЕМЛІ», «ВІТРИЛА», «МАНДРІВКИ СЕРЦЯ»,
«НАД БЕРЕГАМИ ВІЧНОЇ РІКИ», «НЕПОВТОРНІСТЬ», «САД
НЕТАНУЧИХ СКУЛЬПТУР»). ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО
СТИЛЮ ЛІНИ КОСТЕНКО: ФІЛОСОФІЧНІСТЬ, ІСТОРИЗМ
МИСЛЕННЯ, ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ, ПУБЛІЦИСТИЧНІСТЬ,
ГРОМАДЯНСЬКИЙ І ПАТРІОТИЧНИЙ ПАФОС**

Мета: познайомити учнів із життям і творчістю видатної поетеси Ліни Костенко, дати характеристику її збірок, визначити особливості поетичного стилю Л. Костенко; розвивати навички узагальнення, систематизації матеріалу, збагачувати словниковий запас учнів за рахунок використання літературознавчих термінів; виховувати інтерес до творчості та особистості письменниці; такі риси характеру, як безкомпромісність, гідність, уміння відстояти свою позицію.

Теорія літератури: філософічність, історизм мислення, інтелектуалізм, публіцистичність, громадянський і патріотичний пафос твору.

Обладнання: портрет поетеси, примірники збірок.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**

Взаємоперевірка домашнього завдання (за допомогою складених вдома питань).

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Слово вчителя**

— Василь Симоненко написав: «Довгі роки творчість Ліни Костенко замовчувалася. Так, книгу поезій «Зоряний інтеграл», уже набрану, було наказано розсипати. Те ж саме вчинили й з наступною збіркою «Княжа гора». Але сьогодні поезія Ліни Костенко знаходить свій шлях до читача. Мабуть, небагато лишилося в Україні людей, для яких ім'я Ліни Костенко було б незнайомим. Її вірші широко

публікуються, звучать пісні на її слова. Ім'я Ліни Костенко стало уособленням сучасної інтелектуальної культури нової самостійної України».

Саме про поетесу та її творчість, яка пройшла важкий і довгий шлях до свого читача, ми почнемо дізнаватися на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вступне слово вчителя

— Поет-шістдесятник Володимир Базилевський сказав про Ліну Костенко таке: «Це ім'я вивищується як прапор нашої поезії... це більше, ніж поезія — тут наша історія і філософія, наш спосіб думання, героїка, наші марноти і глупоти. Тут минуле і сучасне, просвічене рентгеном мислі... але мислі художньої, емоційно наснаженої, пристрасної. Це зміст на високих регістрах мовлення». Здається, в цій фразі все: і характеристика тематики творчості поетеси, і особливості відтворення життя в її творчості, і риси її індивідуального стилю, і відбиття духовного життя українців, і місце Ліни Костенко в українській літературі та духовному житті нації...

Знайомство з творами поетеси — це занурення в наше минуле і сучасне. Це поезія, яка є пророчою. І в нас є можливість познайомитися з її творчістю, яка є однією із золотих сторінок нашої літератури.

2. Робота з хронологічною таблицею життя і творчості Ліни Костенко

Дата	Подія
19 березня 1930 р.	У м. Ржищеві на Київщині в сім'ї учителів народилася Ліна Костенко
1936 р.	Переїзд сім'ї до Києва
1947 р.	Рік закінчення майбутньою поетесою школи і вступу до педінституту
1952 р.	Л. Костенко вступає до Московського Літінституту
1956 р.	Рік закінчення інституту з відзнакою
1957 р.	Вихід друком першої збірки поезій «Проміння землі»
1958 р.	Друкується збірка «Вітрила»
1961 р.	Виходить у світ збірка «Мандрівки серця»
1963 р.	Збірка «Зоряний інтеграл» не побачила світу
1976 р.	Не допущена до читача збірка «Княжа гора»

Дата	Подія
1977 р.	Друкується збірка «Над берегами вічної ріки»
1979 р.	Виходить друком роман у віршах «Маруся Чурай»
1980 р.	Вийшла збірка «Неповторність». Нагородження поетеси Шевченківською премією за збірку та роман «Маруся Чурай»
1987 р.	Вихід збірки «Сад нетанучих скульптур» та дитячої книжки «Бузиновий цар»
1989 р.	Вихід збірки «Вибране»
1990 р.	Всесвітній конгрес «Ліна Костенко — поет і мислитель» в Америці. Запрошення читати лекції в американських університетах, нагородження премією Фундації Антоновичів (США)
1994 р.	Нагородження премією Франческа Петрарки за цикл віршів «Інкустації», перекладений італійською мовою. Письменниця — лауреат премії Олени Теліги
2010 р.	Вийшла друком книга «Гіацинтове сонце»
2011 р.	Публікація прозового роману «Записки українського самашедшого» та збірки вибраних поезій «Річка Геракліта»

3. Створення портрету-враження поетеси

Методичний коментар. Учні шукають інформацію у різних джерелах про життя і творчість поетеси. Але розповідають на уроці лише ті фрагменти, які саме на них справили найбільше враження. Учитель намагається так побудувати цей етап роботи, щоб повідомлення учнів охоплювали увесь життєвий шлях письменниці у хронологічному порядку. Кількість повідомлень краще обговорити заздалегідь.

Враження 1. Дослідник життя і творчості Ліни Костенко Іван Бокій писав: «Родинне виховання було звичайним за житейськими мірками, але «На рівні вічних партитур»: як-ні-як, батько знав 12 мов, вільно почувався у всіх науках, тому чи не всі їх у школі викладав, і духовний досвід його та матері, їхній стоїцизм, загартований у пеклі випробувань, донька засвоювала, переплавляла у собі змалку». Згодом батька забрали від сім'ї на 10 років. Ліна стала дочкою «ворога народу».

Враження 2. Під час війни 11-річній Ліні найбільш запам'яталися не вибухи та постріли, жорстокість та руйнація. Найбільш за все вона запам'ятала доброту та милосердя земляків.

І ніч глуха. І пес надворі вис.
І світ кривавий, матінко свята!
Чужа бабуся ковдрою укріє,
своє розкаже, ваше розпита.

Враження 3. У перших збірках поетеси — «Проміння землі» та «Вітрила» не було віршів про Леніна та присвячених «червоним датам» календаря. На той час такі твори вважали обов'язковими, і не включити їх у збірку було проявом сміливості і принциповості. Академік Микола Жулинський дуже точно зауважив: «Ліна Костенко — це позиція. Національна. Горда».

Враження 4. Максималізм і принциповість поетеси став причиною того, що дві високохудожні збірки поезій — «Зоряний інтеграл» та «Княжа гора» не вийшли друком. Ці ж риси та сміливість поетеси, її переконаність у своїй правоті змусили її виступати на захист заарештованих А. Горської, І. Дзюби та братів Горинів. Вона єдина з усіх членів Спілки письменників, хто виступив з протестом проти вводу радянських військ у Чехо-Словаччину 1968 р. Наслідком такої позиції були 16 років замовчування, ізоляції від читачів. Але «совість на харчі» поетеса міняти не збиралася.

Враження 5. Коли було скасовано літературний вечір за історичним романом «Маруся Чурай», Ліна Костенко прилюдно дала ляпаса директору Київської державної філармонії за образу людської і професійної гідності письменника та хамське ставлення до заслуженої артистки УРСР Ніли Крюкової, яка мала читати зі сцени цей твір. Директор подав на неї в суд. Коли її в суді запитали, чи не заперечує вона того, що дала ляпаса директорові філармонії, вона відповіла: «Заперечую». — «Як, ви заперечуєте?» — «Так, заперечую!» — відказала вона. — Бо я дала не одного, а два ляпаси — за себе і за Марусю Чурай».

Враження 6. Ліна Василівна — єдина, хто відмовився від звання Героя України. «Це ви мене в отакий ряд ставите?» — запитала вона. І відрізала: «Я політичної біжутерії не ношу».

4. Повідомлення учнів про збірки

1-й учень. «Проміння землі» (1957)

Дослідники творчості Ліни Костенко зазначають, що в першій поетичній збірці «Проміння Землі» (1957) ще відчувається залежність автора від тиску суспільних стереотипів, але вже й помітний початок вивільнення від них. Усе добре, що чиниться на Землі, промінням осяває її і шле свої сигнали у Всесвіт, найголовніше ж на Землі, найяскравіший її промінь — це Людина.

У першій збірці Ліни Костенко були визначені основні ліричні мотиви, які до сьогодні залишилися в її творчості, — історія, кохання, традиція, поетичне слово. Тут можна знайти громадянські настрої, гостру стурбованість байдужістю світу, вразливість тонкої людської натури, епічне переживання історії, схильність до іронії, зацікавлення фольклором, відчуття гармонії зі світом, пов'язаної в поетеси з постаттю освіченого мандрівного мудреця Григорія Сковороди, а також вплив філософії дзен (один із напрямів східної філософії).

2 - й у ч е н ь. «Вітрила» (1958)

У збірці можна знайти сліди поетичної риторики перших років післясталінської «відлиги». Не можна не звернути увагу на той дух демократизму й поваги до людської особистості, який відбився у віршах про людей праці («Новобудова», «Поштова скринька», «Виноградар», «Обурення»). Спогади війни озвалися у вірші «Сноп». Вгадуються й проблиски деяких інших мотивів, що знаходитимуть розвиток у поезії наступних років, певні моменти становлення світобачення. Наприклад, це предметність поетичної мови — як прообраз її майбутньої максимальної емоційно-образної насиченості й афористичності. Це зорієнтованість на бачення джерел і витоків, приховано значущого, а не вочевидь наявного: «І тільки ті джерела непомітні, // Які глибоке створюють русло». Це мотив цінності дитячої чистоти серця у випробуваннях життя, як і цінності його сприйнятих або переборених досвідів: «...душі найчистіше начало // (найчистіше, що маєш ти)»; «І ніщо не здавалось випадком, // бо лишало на серці сліди». Це мотив мандрівки як жаги пізнання і духовного осягнення світового безміру — він вивершується мотивом повернення до рідної землі, бо «навіть плаваючі квіти // мають корінь у землі». Вірш «Лідія Койдула на чужині» започатковує ще один мотив, що буде серед найхарактерніших і найпродуктивніших у Ліни Костенко — мотив солідарного переживання долі й жертвованого покликання поетес, які стали голосом своїх пригноблених або зневажених народів. Збірка містить також кілька поезій інтимного характеру.

3 - й у ч е н ь. «Мандрівки серця» (1961)

Мотив мандрівок серця, пізнання серцем світу й людей звучить і в ліриці, і в поемах Ліни Костенко. Цей мотив звучить і в ліричних віршах збірки, що мають інтимно-автобіографічний характер (зустрічі-розлуки з коханим у просторі й часі; тема Польщі; сюди належить відомий вірш, що став піснюю, з рефреном: «Що кому до того, // же ми так кохами»). Своєрідний обертон мандрівок серця — його неслухняність. Аж до того, що коли розум схиляє до розчарування в коханому, серце живе своєю правдою-потребою (вірш «Ідол»:

«Його давно із пам'яті пора // жбурнути прямо у ріку Почайну. // Хай відпливає, тоне у воді... // Але боюсь, що це не допоможе, // що бігтиму вздовж берега тоді: // — Видибай, боже! Видибай, боже!»). Порівняно стримане протистояння розуму й серця часом постає в гумористичному ракурсі — серце все одно ж візьме своє, воно чи то мудріше, чи то просто саме собі пан: «Суворий вчитель, // розум невблаганний, // немов дитину, серце навчає. // Оцінки ставить. // Вписує догани. // Найменших помилок не вибачає (...) А серце робить вигляд, ніби слуха. // І, як школяр, на вікна поглядає».

Книга «Мандрівки серця» закріпила успіх молодої поетеси та засвідчила її справжню творчу зрілість, поставила її ім'я серед визначних майстрів української поезії. «Її третя збірка має принципове значення, — писав тоді молодий поет Василь Симоненко, який пізніше трагічно вмер. — Уже самим фактом свого існування вона перекреслює ту тріскучу та плаксиву писанину деяких наших ліриків, що своїми утворами тільки захаращують полиці магазинів та підривають довір'я читачів до сучасної поезії».

4 - й у ч е н ь. «Над берегами вічної ріки» (1977)

Збірка «Над берегами вічної ріки» з'явилася після шістнадцяти років мовчання, вірніше, цензурних заборон друку, «заблокованості». І назва звучала як зверхня, хай, може, й гірка насмішка з їхніх заборон: хіба ви, скороминущі, владні заборонити поезію, що народжується на берегах вічної ріки життя?

У книжці «Над берегами вічної ріки», а далі й у наступних широко розкривається національна історія («Лютіж», «Чигиринський колодязь», «Стара церковця в Лемешах», «Князь Василько», «Чадра Марусі Богуславки», «Горислава-Рогніда», «Древлянський триптих», драматична поема «Дума про братів неазовських»).

Опозиція змінне — незмінне пронизує всю творчість поетеси і становить фундамент, на якому розгортаються філософські, моральні та естетичні проблеми. У збірці «Над берегами вічної ріки» переважає, однак, момент неперехідності, парадоксально виростаючи з плинності, ідея продовження традицій реалізується переважно через звертання до міфологічного, історичного матеріалу та переплетіння мотивів на інтертекстуальному рівні. Спільне тут — міфологізм, історизм та інтертекстуальність — виразно характеризує творчий шлях Ліни Костенко.

Багато важить у цій збірці тема мистецтва, відповідальності митця перед епохою і перед своїм талантом, гіркий обертон якої — втрата «цензу» покликаності, коли на зміну майстрам (або й відштовхуючи їх оббинтованими державною бляхою ліктями) сунуть гендлярі:

І приходять якісь безпардонні пронози.
 Потираючи руки, беруться за все.
 Поки геній стоїть, витираючи сльози,
 Метушлива бездарність отари свої пасе.
 Книжка утверджує тривкість духовних вартощів.

5 - й у ч е н ь. «Неповторність» (1980)

У поезіях збірки — неповторність і безмежність особистості, яка твориться і твориться, триває і триває, утверджуючи себе в духовному розростанні. Тут і мотив кохання, як вистражданої істини життя, і мова про непідлеглість, твердість перед випробуваннями долі або підступами прозаїчніших сил, і філософські питання буття, і психологічні нюанси щоденності, і характерна для Ліни Костенко апологія цілності й волі бути собою. Усі ці й інші «вічні» мотиви обростають мотивами з сучасного життя.

Збірка підносить ідею унікальності кожного здобутку, кожного мистецького феномена. Ця збірка, так само, як інші («Над берегами вічної ріки», «Сад нетанучих скульптур»), розкриває тему самоусвідомлення поезією своєї ролі в системі справжніх духовних цінностей.

6 - й у ч е н ь. «Сад нетанучих скульптур» (1987)

Словосполучення, що стало назвою збірки, належить старому флорентійському скульптору Джованфранческо Рустичі, який доживає віку в монастирі французького містечка Тур (драматична поема «Сніг у Флоренції»): «Чи так би шлях мій завершився? Душа б зазнала цих тортур, якби на світі десь лишився мій Сад Нетанучих Скульптур?». У межах поеми це словосполучення називає історично реальний Сад Скульптур у Флоренції — «О, пригадай Флоренцію — ті храми, садів Сан-Марко виноградний мур, де наш синьйор Лоренцо Незрівнянний для нас відкрив славетний Сад Скульптур!», — та оповіді про «забуту вже подію», коли «Після Лоренцо занепав той Сад», і нащадок Лоренцо, не маючи «кебети до мистецтва», «Звелів, щоб Мікеланджело створив йому гігантську статую із снігу». Майстер виліпив «свій сніговий шедевр», створив ту статую, але «пригріло сонце, і вона розтала».

Однак у розповіді про «нетанучі скульптури» закладена ідея про тлінне й нетлінне в мистецтві.

Збірка складається з двох розділів. Перший (36 поезій) своєю назвою «Невидимі причали» спирається передусім на вірш «Аква-релі дитинства». У спогадах-акварелях фігурує і реальний причал на Дніпрі («Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги»), і його відхід у минуле, у пам'ять дитинства («І ті роки, що так прочмачли, і пароплав той, і гора... Це вже невидимі причали в глибокій

пам'яті Дніпра»). Символіка «невидимих причалів» у перетворенні матеріального на духовне, тлінного на нетлінне, і взагалі — танучого на нетануче.

Назва другого розділу збірки — «Душа тисячоліть шукає себе в слові». Висловлена в цьому заголовку думка дуже характерна для світосприйняття Ліни Костенко. Вона бачить і відчуває дійсність не просто як сьогодення, а як «душу тисячоліть». Тому є в збірці «Скіфська одіссея» (дія відбувається у кінці VI чи на початку V ст. до н. е.), «Сніг у Флоренції» — події XVI ст., «Дума про братів неазовських» — історія XVII ст.

5. Заключне слово вчителя про особливості поетичного стилю Л. Костенко

— Творчість Ліни Костенко — визначне явище в українській літературі новітнього часу. У добу жорстокого ідеологічного насилля над мистецтвом і митцями її слово звучало як бунт проти покори й компромісності, ерзаців і стандартів, завдяки чому виходило за межі суто літературні, стаючи духовно-суспільним чинником. У її поезії прекрасно згармонізовані ліричне й епічне начала: одкровення авторського «я» поєднуються зі словесним живописом, об'єктивною розповіддю, сюжетністю, умінням малювати характери, відтворювати колорит далеких та близьких часів. Найбільшою мірою це виявилось в поемах Ліни Костенко, і передовсім у її історичному романі у віршах «Маруся Чурай».

Прикметною ознакою творчості поетеси є інтелектуалізм — рух, поезія, злети думки, яка осягає великі історичні простори, напружено шукаючи ключів до таємниць буття людини, нації, людства... Пошук цей нерідко пов'язаний з «інтенсивним переживанням культури», а не лише з безпосереднім спогляданням плину життя. Спілкування з великим культурним досвідом людства та його творцями, осмислення парадоксів історії, у школі якої сучасна людина далеко не завжди розумний учень, загострюють відчуття дисгармонійності й невлаштованості світу наприкінці XX ст., яке в поезії Ліни Костенко постає як драматичний акт у житті людської цивілізації. З подібних відчуттів та висновків виникають апокаліпсичні мотиви в її поезії. Але кінцева зупинка в цьому прямуюванні до нелегких істин нашого драматичного часу — все ж не відчай та безнадія, а гостре жадання краси/досконалості, затишку, людяності, бажання пропекти байдужу свідомість, достукатися до розуму, пробудити людську гідність...

На одній із прес-конференцій Ліна Костенко нагадала, що поклик письменника — писати, а останнім часом вона мріє писати

вірші не з політичним забарвленням, а «малювати птиць срібним олівцем на лляному полотні»:

«Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. І, може, це і є моя найвища сутність».

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Чим, на вашу думку, Ліна Костенко вирізняється з-поміж інших українських письменників?
- ▼ Наведіть приклади з її біографії, які свідчать про те, що вона є зразком поета-борця.
- ▼ Прокоментуйте вислів А. Дімарова: «Ваша зоря як сяяла, так і сяє, гордо і чисто. На поетичному небосхилі України, якій ви офіруете своє серце і душу, свій великий талант».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Індивідуальні завдання:
 - Підготувати повідомлення: «Війна у житті Ліни Костенко».
 - Підготувати вразне читання поезій: «Мій перший вірш написаний в окопі», «Пастораль XX сторіччя», «Доля», «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Життя іде і все без коректур...», «Вже почалось, мабуть, майбутнє...», «Українське альфреско».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Мене вразила громадянська позиція Ліни Костенко...
- ▼ Я дізнався факти біографії поетеси, які викликають бажання брати з неї приклад. Це ...
- ▼ Я гадаю, що Ліна Костенко є людиною, яка ...

УРОК № 90

СПОГАДИ ПРО ВІЙНУ, ПАМ'ЯТЬ ІСТОРІЇ («МІЙ ПЕРШИЙ ВІРШ НАПИСАНИЙ В ОКОПІ...»). ПОЄДНАННЯ ЕПІЧНОСТІ РОЗПОВІДІ З ЛІРИЧНИМИ ПЕРЕЖИВАННЯМИ ПІД ЧАС ВІДТВОРЕННЯ ТРАГІЧНОГО ЕПІЗОДУ ЯК ЖОРСТОКЕ Й БОЛЮЧЕ ВІДЛУННЯ ОСТАННЬОЇ ВІЙНИ В ПОЕЗІЇ «ПАСТОРАЛЬ ХХ СТОРІЧЧЯ». ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ЖАНРУ, ДОСЯГНЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ СТРОФИ ЗА ДОПОМОГОЮ РУБАНОЇ І ВЛУЧНОЇ КОРОТКОЇ ФРАЗИ, ЗОРОВИХ ЗОБРАЖУВАЛЬНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ. ЛІНА КОСТЕНКО ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЕТА І ПОЕЗІЇ, ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МИТЦЯ ПЕРЕД НАРОДОМ («ДОЛЯ», «СТРАШНІ СЛОВА, КОЛИ ВОНИ МОВЧАТЬ...»). АФОРИСТИЧНІСТЬ МОВИ. ЛІРИЧНИЙ РОЗДУМ ПРО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ, СУТЬ МИСТЕЦТВА. РОЗДУМИ ПОЕТЕСИ ПРО СУТЬ ЖИТТЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ НА ЗЕМЛІ ТА ЇЇ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ, ПРО НЕВМИРУЩІ МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ У ВІРШАХ-МЕДИТАЦІЯХ «ЖИТТЯ ІДЕ І ВСЕ БЕЗ КОРЕКТУР...», «ВЖЕ ПОЧАЛОСЬ, МАБУТЬ, МАЙБУТНЄ...»

Мета: почати знайомство з тематикою творчості Ліни Костенко (лірика, присвячена спогадам про війну, тема призначення поета та поезії, призначення людини на землі та творчої праці, пейзажна лірика); визначити ідейний зміст та художні особливості поезій, що розглядаються; розвивати вміння аналізувати поетичні твори, знаходити зв'язок між біографією митця та змістом його лірики, збагачувати словниковий запас учнів за рахунок нових термінів та вільного свідомого вживання тих, що вивчалися раніше, удосконалювати вміння працювати з проектами, розвивати навички виразного читання, сприйняття та занотування інформації на слух; виховувати інтерес до особи митця, лірики, гарний смак.

Теорія літератури: пастораль.

Обладнання: примірники збірок Ліни Костенко, тексти аналізованих поезій.

Тип уроку: комбінований.

 ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****Фронтальне опитування**

- ▼ Дайте характеристику умов, у яких формувався характер майбутньої поетеси.
- ▼ До якої поетичної школи належить Ліна Костенко? (*Шістдесятники*)
- ▼ Назвіть вчинки Ліни Костенко, які характеризують її громадянську позицію. (*Лист на захист В. Чорновола, відсутність у творчості віршів про Леніна та присвячених «червоним датам» календаря тощо.*)
- ▼ Які наслідки мала принципова позиція поетеси?
- ▼ Яка збірка поетеси була видана у діаспорі? (*«Поезії», 1969*)
- ▼ Що вам відомо про сучасну творчість та громадянську позицію поетеси?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Слово вчителя**

— Володимир Базилевський — український письменник, літературний критик, перекладач, член Національної спілки письменників України зазначив: «Це ім'я вивищується як прапор нашої поезії... Це більш, ніж поезія — тут наша історія і філософія, наш спосіб думання, героїка, наші марноти і глупоти. Тут минуле й сучасне, просвічене рентгеном мислі... але мислі художньої, емоційно наснаженої. Це зміст на високих регістрах мовлення».

Цей вислів, незважаючи на стислість, дає дуже широку характеристику поезії Ліни Костенко. Наш урок, як і наступний, буде ілюстрацією до цього висловлювання, пошуком прикладів, які підтверджують і, можливо, доповнюють думку критика і поета.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Слово вчителя**

— Якщо б виникла потреба знайте одне-єдине слово, яке найточніше характеризує як Ліну Костенко, так і її творчість, мабуть, їм було б слово «безкомпромісність». Небагато знайдеться митців, які б за всю свою творчу діяльність в умовах тотального контролю та переслідувань інакомислячих залишилися вірними собі та не змінили своїх переконань.

Якщо б виникла потреба дати характеристику її лірики, то в цьому випадку одним словом обійтися було б складно, адже поезія Ліни Костенко і високохудожня, і інтелектуальна, і глибоко патріотична, і неповторна, і в деякій мірі бунтівна, тому що завжди несла в собі протест проти стандартизації, примітивізації людини.

Якщо довелося називати основні мотиви її творчості, список став би ще ширшим:

історія народу та війна, людина і природа, філософські проблеми буття, тема поета і поезії, призначення людини на землі та творча праця, інтимна лірика, мораль. І у емоційних та щирих поетичних розповідях поетеси можна побачити її небайдужість, філософське осмислення загальнолюдських цінностей у контексті дуже складної доби. Мабуть, саме тому її муза промовляє «від імені болю» (А. Макаров) і вирізняється трагедійним характером світосприйняття.

Наше перше завдання — познайомитися з творами поетеси, присвяченими спогадам про війну.

2. Повідомлення учня про війну в житті Ліни Костенко

Уже у перших збірках поетеси одним з головних мотивів — дитинство, яке вбила війна. Вірші, що передають дитяче сприйняття найстрашнішої події ХХ століття — Другої Світової війни та фашистської навали? розповідають про потрясіння, пережиті не тільки самою поетесою, а й всім поколінням її ровесників. Саме вони не давали їй спокою і просилися на папір. Згодом ці події закарбувалися в низці поетичних творів.

Війна почалася, коли Ліні було лише одинадцять років. Перед війною заарештували та ув'язнили батька. А з початком війни для Ліни, тепер вже доньки «ворога народу», та її матері почалися «сумні біженські мандри». Ліна запам'ятала не лише постріли, пожежі та вибухи, «балетну школу» замінованих полів, а й жорстокість німецьких солдат. Але важливішим уроком війни для дівчинки стало те, що навіть «кривавому світі», коли залишається надія на милосердя лише «матінки святої», є місце для доброти простих людей — земляків:

Чужа бабуся ковдрою укрис,
Своє розкаже, ваше розпита.
І ні кошійки ж бо не візьме зроду,
Бо що ви, люди, на чужій біді?!

Саме тоді у свідомості дівчини почав складатися образ нації у її найкращих особистостях, який вона створить потім у своїх віршах: «А може, то в душі свого народу я прихилила голову тоді?»

3. Аналіз поезії «Мій перший вірш написаний в окопі...»

4. Виразне читання вірша підготовленим учнем

Мій перший вірш написаний в окопі,
 на тій сипкій од вибухів стіні,
 коли згубило зорі в гороскопі
 моє дитинство, вбите на війні.
 Лілалась пожежі вулканічна лава,
 стояли в сивих кратерах сади.
 І захлиналась наша переправа
 шаленим шквалом полум'я й води.
 Був білий світ не білий вже, а чорний.
 Вогненна ніч присвічувала дню.
 І той окопчик —
 як підводний човен
 у морі диму, жаху і вогню.
 Це вже було ні зайчиком, ні вовком —
 кривавий світ, обвуглена зоря!
 А я писала мало не осколком
 великі букви, щойно з букваря.
 Мені б ще гратись в піжмурки і в класи,
 в казки літати на крилах палітур.
 А я писала вірші про фугаси,
 а я вже смерть побачила впритул.
 О перший біль тих не дитячих вражень,
 який він слід на серці залиша!
 Як невимовне віршами не скажеш,
 чи не німою зробиться душа?!
 Душа в словах — як море в перископі,
 І спомин той — як відсвіт на чолі...
 Мій перший вірш написаний в окопі.
 Він друкувався просто на землі.

5 Запитання до аналізу твору

- ▼ Визначте тему поезії «Мій перший вірш написаний в окопі...» (Розкрито теми «війна очима дитини» та «митець і доля народу».)
- ▼ Назвіть те, що Ліна Костенко вважає «недитячими враженнями». («Я вже смерть побачила впритул», «сипка од вибухів стіна», «пожежі вулканічна лава», «в сивих кратерах сади», «переправа», що захлинається «шаленим шквалом полум'я й води», осколки, фугаси, окопчик тощо.)
- ▼ Доведіть, що написане — враження дитини. (Розповідаючи про свої враження, авторка згадує типових для дитячої фантазії героїв: «Це вже було ні зайчиком, ні вовком», хоча в реальності —

«кривавий світ, обвуглена зоря!» Героїня вірша пише букви абетки осколком, в той час як повинна була б «гратись в піжмурки і в класи, в казки літати на крилах палітур», а замість цього дитина пише про фугаси.)

- ▼ Яка метафора підкреслює несумісність дитинства, життя і війни? («Згубило зорі в гороскопі моє дитинство, вбите не війні».)
- ▼ Які художні засоби використовує поетеса, щоби змалювати жахи війни? (Епітети: «пожежі вулканічна лава», «сиві кратери», «шалений шквал», «вогненна ніч кривавий світ», «обвуглена зоря»; антитеза: білий світ не білий вже, а чорний. Вогненна ніч присвічувала дню, протиставлення світу дитинства світу війни, порівняння: окопчик — як підводний човен у морі диму, жаху і вогню».)

6. Аналіз поезії «Пастораль ХХ сторіччя». Словникова робота

Пастораль — мистецький та літературний жанр — пастораль існує майже два тисячоліття. Він поширений у літературі, театрі, музиці і балеті. Пасторальна література була широко znana в Західній Європі (епоха Відродження), до нас дійшли спроби писати пасторальні пісні Г. С. Сковороди.

Пасторальний світ — це панування спокою, миру та благодаті. У пасторальних творах на лоні чарівної природи благородні і бездіяльні пастухи і пастушки грали, співали, кохалися.

Аргонавти — герої, які на чолі з Ясоном першими з греків здійснили далекий морський похід у Колхиду на кораблі «Арго» по золотим руном.

Анциболи — задержувати, кмітливі, непосидючі хлопці.

7. Виразне читання вірша підготовленим учнем

ПАСТОРАЛЬ ХХ СТОРІЧЧЯ

Як їх зносили з поля!
 Набрякли від крові рядна.
 Троє їх, пастушків.
 Павло, Сашко і Степан.
 Розбирали гранату.
 І ніяка в житті Аріадна
 вже не виведе з гора отих матерів.
 А степам
 будуть груди пекти ті залишені в полі гранати,
 те покиддя війни на грузьких слідах череди.
 Отакі вони хлопці, кирпаті сільські аргонавти,
 голуб'ята, анциболи, хоч не роди!
 Їх рвонуло навідліг. І бризнуло кров'ю в багаття.

І несли їх діди, яким не хотілося жить.
 Під горою стояла вагітна, як поле, мати.
 І кричала та мати:
 — Хоч личко його покажіть!
 Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю,
 осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць.
 Гарні діти були. Козацького доброго крою.
 Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць.
 Вечір був. І цвіли під вікнами мальви.
 Попід руки держала отих матерів рідня.
 А одна розродилась, і стала ушосте — мати.
 А один був живий. Він умер наступного дня.

8. Запитання до аналізу твору

- ▼ Чому, на ваш погляд, твір названо пастораллю ХХ століття? *(Пастораллю двадцятого сторіччя назвала Ліна Костенко свій твір тому, що він своїм змістом різко контрастує, не йде ні в які аналоги зі стародавніми ідиліями. Там життя, поезія, кохання, а тут смерть — смерть страхітлива, жахлива.)*
- ▼ Чому хлопчиків поетеса називає аргонавтами? *(У переносному значенні аргонавти — дослідники, ті, хто прагнуть пізнати світ, сміливі першовідкривачі. Це люди, які шукають щось для побудови нового, покращеного світу. Називаючи хлопців аргонавтами, авторка знов застосовує прийом парадоксу, адже саме прагнення до пізнання світу, властиве дітям, приводить їх до смерті.)*
- ▼ Прокоментуйте смерть трьох хлопчиків серед білого дня у мирний час. Що, на ваш погляд, є її причиною? *(Павло, Сашко і Степан розбирали заіржавілу гранату — «покиддя війни... і «їх рвонуло навідліг»... Поетеса не називає серед причин смерті дитячий непослух чи необачність. Причина одна — війна. Саме вона є причиною трагедії.)*
- ▼ Знайдіть рядки, які найбільш викликають неприйняття і засудження війни як антилюдського явища. *(«Набрякли від крові рядки», «бризнуло кров'ю в багаття», «Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю, осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць».)*
- ▼ Яке визначення трьох загиблих хлопчиків посилює почуття трагічної втрати? *(«Гарні діти були. Козацького доброго крою».)*
- ▼ Знайдіть художні засоби, які поглиблюють трагічність події. *(Метафоричний зворот: «Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць». По контрасту зі смертю в поезії змальовуються картини життя: цвітуть мальви, спадають на землю вечори й світанки, народжуються діти.)*

- ▼ Яке порівняння свідчить про незнищенність усього суцього, його оновлення, розвиток, вічний колообіг життя? («*Вагітна, як поле, мати*»). *Життя неможливо зупинити, як неможливо зупинити зміну пір року, весняне оновлення та буяння життя влітку. Зв'язок часів і поколінь неможливо перервати, незважаючи на смерть, яка є лише часткою життя: «А одна розродилась, і стала ушосте — мати. А один був живий. Він умер на ступного дня».*)
- ▼ Яка головна думка твору? («*Пастораль ХХ сторіччя*» *начебто запитує: до чого ж ми дійшли, люди, кому потрібні війни та їх криваві наслідки? Цей твір засуджує війну і закликає народи жити у злагоді, як жили пастушки і пастушки з пасторальних творів минулого.*)
- ▼ Визначте віршовий розмір поезії та обумовленість вибору саме цього розміру. (*Поезія написана п'ятистопним анапестом, завдяки чому вірш звучить з епічним розмахом, але без надриву, кожне слово в ньому виважене і несе значне смислове та емоційне навантаження.*)
- ▼ За допомогою якого прийому досягається експресивність строфи? (*За допомогою рубаної і влучної короткої фрази, зорвих зображувально-виражальних засобів: «Набрякли від крові рядна», «Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю, осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць».*)
- ▼ Який міфологічний образ і з якою метою використано у вірші? (*Відчай і горе матерів поетеса передає через згадку про Аріадну. «Ниткою Аріадни» називають рятувальний засіб виходу з дуже скрутного становища. Ліна Костенко трансформує міф, з безнадією, розпачем говорить: «І ніяка в житті Аріадна вже не введе з горя отих матерів».*)
- ▼ У чому особливості побудови вірша? (*Вірш побудований на антитезі заголовка твору і його змісту. Поетеса змальовує жадливий епізод, починаючи з кульмінації: убитих дітей несуть з поля.*)

9. Коротка лекція вчителя (учні ведуть конспект)

Наступним етапом уроку стане обговорення теми призначення поета і поезії, відповідальності митця перед народом у творчості Ліни Костенко.

Людмила Тарнашинська писала: «Покликання поета — не тлумачити, не з'ясовувати, а передавати в слові своє відчуття часу, його ритм, а його аромат, так само, як не взаємообумовленість того, що ми зведемо минулим, торішнім тай майбутнім». Ці слова можна віднести не тільки до віршів, що аналізувалися, а й до всієї поезії Ліни Костенко. У цьому ми переконаємося, проаналізувавши наступні вірші.

Появу теми призначення поета і поезії, відповідальності митця перед народом в поезії Ліни Костенко обумовила її нелегка творча доля. Становище внутрішньої дисидентки і поетеси, чиї твори не допускалися до друку, було наслідком таких рис характеру поетеси, як максималізм та безкомпромісність. Саме вони обумовили появу в її поезії мотивів морального стоїцизму митця, значення слова в житті людини, суті мистецтва.

10. Виразне читання вірша «Доля» підготовленим учнем

ДОЛЯ

Наснився мені чудернацький базар:
під небом у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скарар,
продавалися різні Долі.

Одні були царівен не гірш,
а другі — як бідні Міньйони.
Хто купляв собі Долю за гріш.
А хто — і за мільйони.

Дехто щастям своїм платив.
Дехто платив сумлінням.
Дехто — золотом золотим.
А дехто — вельми сумнівним.

Долі-ворожки, тасуючи дні,
до покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.

Я глянула їй в обличчя ясне,
душею покликкала очі...
— Ти, все одно, не візьмеш мене, —
Сказала вона неохоче.

— А може візьму?
— Ти собі затям, —
сказала вона суворо, —
за мене треба платити життям.
А я принесу тобі горе.

— То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?
Чи варта такої плати?
— Поезія — рідна сестра моя.
А правда людська — наша мати.

І я її прийняла, як закон.
І диво велике сталося:
минула ніч. І скінчився сон.
А Доля мені зосталась.

Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться, —
у мене жодних претензій нема
до Долі — моєї обраниці.

11. Словникова робота

Мінййони (фр. *minyon* — «крихітка») — поширене у XVI столітті у Франції визначення фаворита, улюбленця особи, яка обіймає високу посаду в суспільстві, наприклад, короля.

Вірш «Доля» свідчить про те, що Ліна Костенко найвище за все ставила обов'язок поета казати правду своїми віршами, навіть ризикуючи при цьому самим життям. Про це поетесі каже Доля, яку вона обирає на чудернацькому базарі:

за мене треба платити життям.
А я принесу тобі горе.

На запитання ліричної героїні: «Як твоє ім'я? Чи варта такої плати?» Доля відповідає:

Поезія — рідна сестра моя. А правда людська — наша мати.

За таку позицію, яка потребувала морального стоїцизму, поетеса все своє життя розплачувалася неприйняттям з боку влади: її твори заборонялися. І хоча Ліні Василівні вдалося уникнути сталінських тортур, переслідувань з боку радянських ідеологічних наглядачів за виконанням вимог соцреалізму часів так званого «застою», готовність жертвувати життям за переконання була не просто позицією, якою можна, користуючись сучасними словами, попіаритися, а глибоким переконанням, зміцненим відомостями про долю багатьох митців, знищених радянською владою. У свої супутники та співрозмовники вона обирає тих, кого світ ловив, але не впіймав, стійких борців за свої переконання, справжніх глашатаїв слова правди — Сковороду, Шевченка, Пушкіна.

12. Виразне читання вірша «Страшні слова, коли вони мовчать» підготовленим учнем

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиїмись.

Хтось ними плакав, мучивсь, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

Перше, на що звертаєш увагу, читаючи чи слухаючи цей вірш, — його афористичність. Фрази начебто закарбовуються в пам'яті: «Страшні слова, коли вони мовчать», «Людей мільярди і мільярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше!», «Поезія — це завжди неповторність». Цей твір — ліричний роздум про значення слова в житті людини, суть мистецтва.

У вірші ідеться про митця, який знає, що не може дозволити собі повторювати щось, вже сказане кимось, вживати штампи. Він розуміє, що справжньою поезією є лише та, яка вражає, дивує, приголомшує новизною думки чи художньої форми, яка говорить про те, про що ще не писав жоден поет. Авторка впевнена, що геніальність — від Бога. У часи натхнення поет знаходить образи та сюжети у сфері, де царює безсмертя, отже, божественне: «Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі». Цим твором Ліна Костенко говорить про значення слова в житті людини, сутність мистецтва, нагадує поетам про відповідальність перед суспільством, адже вони, ті, хто обрали важку долю глашатаїв правди, повинні промовляти її своїми словами, які ще не казав до них ніхто.

Поетеса вдало використовує художні засоби — епітети (страшні слова, безсмертний дотик), метафори (слова мовчать, причаїлися), антитези (краса й потворність, асфальт й спориш).

Цей вірш є зразком філософської лірики. Написаний ямбом. Римування перехресне.

13. Робота з текстом поезій «Життя іде і все без коректур» та «Вже почалось, мабуть, майбутнє»

14. Виразне читання підготовленим учнем поезії «Життя іде і все без коректур»

* * *

Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркизи Помпадур,
і ми живем уже після потопу.

Не знаю я, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, — час.
А ми живі, нам треба поспішати.
Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, — пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.
Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.
Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.
Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш — то уже навіки.

15. Словникова робота

Коректура (лат. *correctura* — «виправлення», «поліпшення») — процес виправлення граматичних і технічних помилок і недоліків у текстовому і графічному матеріалах, підготовлених для розмноження друкарським (або будь-яким іншим) способом. У вузькому сенсі — відтиск із друкарського набору, призначений для внесення виправлень.

Маркіза Помпадур — фаворитка французького короля Людовика XV. Мала великий вплив на короля, визначала політику країни впродовж майже двадцяти років.

Тур — виммершій різновид тварин із роду справжніх биків.

16. Евристична бесіда з учнями

- ▼ Визначте тему вірша. (*Роздуми поетеси про суть життя, призначення людини на землі та її творчої праці, про невмирущі моральні цінності.*)
- ▼ До якого жанру ліричного твору можна віднести поезію? (*Вірш-медитація*)
- ▼ Яка головна думка твору? (*Зробленого не перепишеш, життя не має чернеток, над усім володарює час.*)
- ▼ Які художні засоби використовує авторка, щоб підкреслити плин часу? (*За допомогою персоніфікації поетеса передає стрімкий плин часу, миттєвість людського життя в часі. Образ минулого створено двома образами: біблійного потопу як розплати людства за гріхи та маркізи Помпадур — фаворитки французького короля Людовика XV.*)

- ▼ Назвіть мотиви твору. (*Сенс людського життя — «зробити щось, лишити по собі»; тривога за майбутнє світу: як зберегти природу, як збудити відповідальність людини за все суще на землі; мотив відповідальності творця за слово, за кожний написаний рядок, за творчість.*)
- ▼ Що найголовніше для ліричної героїні? (*Творчість, прагнення оберігати свою душу від гріхів, не примножувати вже зробленого колись зла: Людині бійся душу ошукать, / бо в цьому схибиш — то уже навіки.*)

17. Виразне читання підготовленим учнем поезії

«Вже почалось, мабуть, майбутнє...»

У цьому вірші поетеса знов розмірковує про суть життя, призначення людини на землі та її творчої праці, про невмирущі моральні цінності. Жанр — вірш-медитація.

* * *

Вже почалось, мабуть, майбутнє.
 Оце, либонь, вже почалось...
 Не забувайте незабутнє,
 воно вже інеєм взялось!
 І не знецінюйте коштовне,
 не загубіться у юрбі.
 Не промініяйте неповторне
 на сто ерзаців у собі!
 Минають фронди і жиронди,
 минає славне і гучне.
 Шукайте посмішку Джоконди,
 вона ніколи не мине.

Любіть травинку, і тваринку,
 і сонце завтрашнього дня,
 вечірню в попелі жаринку,
 шляхетну інохідь коня.
 Згадайте в поспіху вагона,
 в невідворотності зникань,
 як рафаелівська Мадонна
 у вічі дивиться вікам!
 В епоху спорту і синтетики
 людей велика ряснота.
 Нехай тендітні пальці етики
 торкнуться вам серце і уста.

18. Словникова робота

Ерзац — неповноцінний замітник, сурогат, підробка.

Фронда (фр. *La fronde* «праця») — громадянська війна, або низка протиурядових повстань у Франції 1648–1652 рр. У розмовній мові на згадку про ті події вираз «фронда» або «фрондерство» означає браваду перед владою без бажання радикальних змін.

Жиронда — політичне угруповання, фактично партія, часів великої французької революції, яка отримала назву від департаменту жиронда.

Інохідь коня — спосіб пересування, за якого кінь одночасно ставить обидві ноги з одного боку, а потім обидві ноги з другого боку.

Джоконда — всесвітньо відома картина італійського художника Леонардо да Вінчі «Мона Ліза дель Джоконда».

Рафаелівська Мадонна — всесвітньо відома картина італійського художника Рафаеля Санті «Сикстинська Мадонна».

19. Евристична бесіда

- ▼ Визначте головні об'єкти інтересу авторки.
- ▼ Про які знакові події та явища часу згадує поетеса?
- ▼ Яке значення для людства мають ці події?
- ▼ Яка, на ваш погляд, ідея вірша?

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Які основні мотиви лірики Л. Костенко?
- ▼ Які кольори переважають у її віршах, присвячених війні з фашистською Німеччиною?
- ▼ Чому Ліна Костенко назвала вірш трагедійного звучання «Пастораль ХХ сторіччя»?
- ▼ Визначте жанрову особливість пасторалі.
- ▼ Що протиставлено в поезії «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»?
- ▼ Які цінності, на думку поетеси, є найважливішими в нашому житті (поезії «Життя іде і все без коректур...», «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»)?
- ▼ Як розкрито мотив сенсу життя в поезії «Життя іде і все без коректур...»?
- ▼ Яким є значення слова та мистецтва в житті людини (за поезією «Страшні слова, коли вони мовчать...»)?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всього класу: опрацювати тему за допомогою конспекту.
- ▶ Завдання для творчої групи (п'ять учнів): підготувати презентацію теми «Пейзажна лірика Ліни Костенко». (Це завдання група отримала заздалегідь. Учні готують повідомлення, виразне читання віршів, які входять до циклів «Осінні каравани» та «Невидимі причали»).
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати виразне читання віршів «Світлий сонет», «Хай буде легко. Дотиком пера...», «Недумано, негадано...».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Справжнім відкриттям для мене стало...
- ▼ За допомогою віршів Ліни Костенко я визначив (-ла) для себе значення мистецтва для людини. Воно у ...

УРОК № 91

МАЙСТЕРНІСТЬ І ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ПЕЙЗАЖНОЇ ЛІРИКИ (ЦИКЛИ «ОСІННІ КАРНАВАЛИ», «НЕВИДИМІ ПРИЧАЛИ»). ЗОРОВІ І СЛУХОВІ ОБРАЗИ («ДВОРИ СТОЯТЬ У ХУРТОВИНІ АЙСТР...», «ТІ ЖУРАВЛІ І ЇХ ПРОЩАЛЬНІ СУРМИ...»). МАЙСТЕРНІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МІНІАТЮРИ («Я ВРАНЦІ ГОЛОС ГОРЛИЦІ ЛЮБЛЮ...»), ОБРАМЛЕННЯ В ПОЕЗІЇ. ІНТИМНА ЛІРИКА ПОЕТЕСИ. ГЛИБИНА І ЩИРИСТЬ ПОЧУТТІВ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ («СВІТЛИЙ СОНЕТ»). АСОЦІАТИВНІ РОЗДУМИ ПРО КОХАННЯ У ЦИКЛІ «ЛЕТЮЧІ КАТРЕНИ» (ПОЕТИЧНІ МІНІАТЮРИ «ХАЙ БУДЕ ЛЕГКО. ДОТИКОМ ПЕРА...», «НЕДУМАНО, НЕГАДАНО...»). ОБРАЗОТВОРЧІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТІВ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ

Мета: ознайомити учнів із пейзажною та інтимною лірикою Ліни Костенко, допомогти усвідомити ідейно-художнє багатство, естетичність, філософічність її поезії, дати учням можливість заглибитись у художній світ лірики поетеси, проинятись його ошляхетнювальним впливом, зрозуміти красу поетичної форми віршів Ліни Костенко; розвивати усне зв'язне мовлення, асоціативне мислення, уміння аналізувати ліричні твори, чітко й відверто висловлювати свої думки, уміння виразно читати поезії, соціальну, комунікативну, творчу компетентність.

Теорія літератури: обрамлення в поезії; пейзажна лірика, архетипні образи, поетична мініатюра, катрен (повторення).

Обладнання: портрет Ліни Костенко, збірки поезій «Вибране» та «Сад не танучих скульптур».

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Фронтальне опитування

- ▼ Визначте основні мотиви лірики Ліни Костенко.
- ▼ Поясніть зміст назви «Пастораль ХХ сторіччя». Чому поезію названо саме так?

- ▼ Визначте жанрову особливість пасторалі як жанру.
- ▼ Що протиставлено в поезії «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»?
- ▼ Які цінності, на думку поетеси, є найважливішими в нашому житті (поезії «Життя іде і все без коректур...», «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»)?
- ▼ Як розкрито мотив сенсу життя в поезії «Життя іде і все без коректур...»?
- ▼ Яким є значення слова та мистецтва в житті людини (за поезією «Страшні слова, коли вони мовчать...»)?

2. Повторення понять теорії літератури: поетична мініатюра

Мініатюра (лат. *minium* — «червона фарба», «кіновар») — невеликий за обсягом, цілком довершений художній твір, який узагальнює чи типізує картини. Лірична мініатюра присвячується подіям життя письменника та віддзеркалює його емоційний відгук на них.

Катрен — строфа з чотирьох рядків, чотиривірш.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— «Творчість Ліни Костенко — приклад шляхетного служіння поезії. І докір тим, хто свою іскру божу послідовно глушив марнослів'ям кон'юнктури», — сказав В. Базилевський, український письменник, літературний критик, перекладач. Такою творчість поетеси була завжди. І зовсім неважливо, про що писала Ліна Костенко: їй завжди вдавалося торкнутися найважливіших проблем буття та гострих питань часу. У цьому ми переконаємося, знайомлячись з пейзажною та інтимною лірикою видатної поетеси.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Загальна характеристика пейзажної лірики поетеси

Що таке пейзаж в літературному творі? Нині в літературознавстві відсутнє однозначне, чітке, всебічне його визначення. Більшість наукових джерел коментують його по-різному. Узагальнене визначення цього поняття може бути таким: «*Літературний пейзаж* — це образ живої і неживої (створеної людськими руками) природи у творі, що є змістовим і композиційним елементом, виконує зображувально-виражальні та емоційно-естетичні функції і підпорядкований ідейно-художньому задуму твору». До цього слід додати, що через картини природи поет осмислює сутність людського буття, передає свій душевний стан, свій погляд на життя та світобудову.

Яку ж роль виконує пейзаж у ліриці Ліни Костенко?

1-й у ч е н ь. Говорячи про пейзаж у ліричних творах Ліни Костенко, літературознавці відзначають, що у поезіях цього автора дуже міцна змістова основа, що є характеристикою швидше епічного, аніж ліричного твору.

Поезії Ліни Костенко характеризує повне злиття ества ліричної героїні з природою. Але поетеса не відсторонюється від реалій дійсності, природа тісно переплітається в її поезії із сучасним життям: «Душа підіймається до вищої. Душа обчислює суму площ: минуле — майбутнє — живі і знищені — правда — поезія — атомний дощ. Дракон — Атлант — телефон — калина — віра — вірус — мільярди — нулі».

Природа є в її поезії виразником душевного притулку людини, джерелом наснаги і творчого натхнення: «Отут я стою під замисленим небом на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій»; «Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага...»; «Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні». Циклічність змін у природі суголосна змінам у людському житті, а ліричний герой поезії споріднений із природою завдяки своєму ментальному світовідчуттю.

Через образи природи Ліна Костенко порушує інші важливі проблеми: минуцність людського життя («Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна»), поет і сучасність («Але поет природний, як природа. Од фальші в нього слово заболить»), суспільні проблеми («Всі ми яблуні, облиті купоросом», історична пам'ять («Давай попливемо у ніч коротку назад по ріці незворотнього часу»), екологічна криза («Ластівки тікають із Європи») тощо.

2-й у ч е н ь. Для Ліни Костенко тема природи завжди на чільному місці, вона допомагає поетесі художньо осягнути складні взаємостосунки між природою і людиною. Природу поетеса сприймає надзвичайно тонко, розуміє її. Ось як пише Ліна Костенко про своє сприйняття природи:

Мене із малку люблять всі дерева,
і розуміє бузиновий Пан,
чому верба, від крапель кришталева,
мені сказала «Здрастуй!» — крізь туман.
Чому ліси чекають мене знову,
На щит піднявши сонце і зорю.
Я їх люблю. Я знаю їхню мову.
Я з ними теж мовчанням говорю.

(«Мене із малку люблять всі дерева»)

Поетеса здатна відчувати свою єдність з природою, навіть якусь розчиненість у ній:

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.
І, може, це і є моя найвища сутність.

(«Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить»)

Лірична геріня заглиблена в таємниці того первісного стану буття, коли два світи взаємозбагачувалися, взаємопроникали, а людина практично розчинялася в природі.

3 - й у ч е н ь. Чільне місце в поезії Ліни Костенко серед образів природи посідає ліс. Поезія «Цей ліс живий» ще раз підтверджує здатність поетеси розуміти природу. Ліс у вірші — жива істота. Все, що автор бачить у лісі, все, що відбувається у ньому, олюднюється:

Старезні пні, кошлаті поторочі,
Літопис тиші пишуть у траві.
Дубовий Нестор дивиться крізь пальці
На білі вальси радісних беріз.
І сонний гриб в смарагдовій куфайці
Дощу напився і за день підріс.
Багряне сонце сутінню лісною
У просвіт хмар показує кіно,
І десь на пні під сивою сосною
Ведмеді забивають доміно.

Образ старого лісу сприймається поетесою саме так, як він, мабуть, сприймався далекими пращурами-слов'янами, які в кожному дереві і в кожній рослинці бачили живу істоту.

Поетеса тонко реагує на всі «стани» і «зміни настрою» природи:

Два перші рядки поезії «Пекучий день... лісів солодка млява...» змальовують спекотний літній день, а потім подається картина грози:

Тремтіння віт, і жах, і насолода,
Шаленство злив у білому вогні!

У останніх двох рядках показана повна відповідність духовного стану ліричної героїні і природи (поетичний паралелізм):

Ну, от і все. Одплачється природа.

Їй стане легше, певно. Як мені.

1 - й у ч е н ь. Образи лісу і дерев у образній системі лірики Ліни Костенко не є статичними, вони постійно еволюціонують, подаються автором з різних точок зору.

Наприклад, змальовуючи осінній ліс у поезії «Сосновий ліс перебирає струни», поетеса говорить:

Це сивий лірник. Він багато знає.
Його послухать сходяться віки.

У поезії «Самі на себе дивляться ліси» осінній ліс захоплює красою природи, багатством осінніх фарб:

Самі на себе дивляться ліси,
розгублені од власної краси.
Немов пройшов незримий Левітан?
то там торкнув їх пензликом, то там.
Осінній вітер одгуляв, затих.
Стоїть берізонька — як в іскрах золотих.

Осінні пейзажі посідають важливе місце в ліриці Ліни Костенко. Але кожен твір, присвячений осені, — особливий. Витонченим шедевром поетичного мистецтва є поезія «Осінній день, осінній день, осінній»:

Осінні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав — нема мелодій.

Інколи природа у ліричних творах Ліни Костенко стає співрозмовником ліричної героїні. Наприклад, у поезії «Виходжу в сад, він чорний і худий». Тут природа веде такий діалог з ліричною героїнею:

І він спитав: — Чого ж ти не прийшла
у іншу пору, в час мого цвітіння?
А я сказала: — Ти мені один
о цій порі од нині і довіку.

2 - й у ч е н ь. «Костенко має глибинний зв'язок з природою, — зазначає австралійська дослідниця творчості поетеси Галина Кошарська. — Вона постійно оживає в її спогадах, даруючи душевну рівновагу та велику втіху. Для неї природа завжди жива; вона дає задоволення на естетичному та емоційному рівнях». Природа, за Ліною Костенко, не тільки жива, а ще й наділена розумом і почуттями. Поетеса інколи зіставляє людину і природу, віддаючи перевагу останній:

Поїдемо поговорити з лісом,
А вже тоді я можу і з людьми.

3 - й у ч е н ь. Актуальною у творчості поетеси є тема екологічної кризи.

У творчості Ліни Костенко є кілька поезій, присвячених власне екологічній проблемі. Одна з них «Ще назва є, а річки вже немає». Перші два катрени — це дві самостійні картини, які увиразнюють одна одну. Кожен наступний мікрообраз є наслідком тієї причини,

що річка загинула — від неї залишилася тільки назва, яка нагадує: вона все-таки була, жила своєю благодаттю доквілля. А зараз «усохли верби, вижовкли рови, і дика качка тоскно обминає рудиментарні залишки багви». Степ став особливо спекотним без річки. У небі — «зморений лелека». Земля потріскалась без води: «У берегів потріскались вуста». Міст «світить ребрами» — він втратив свою одвічну функцію. Створений пейзаж змушує відчувати, що цей занепад стосується кожного і задуматись про наслідки...

Ще трагічніше ця тема звучить у поезії «Жоржини на чорнобильській дорозі», але тут не з'ясовуються причини і наслідки. Опис забрудненої природи є констатацією факту:

Роса — як смертний піт на травах,
на горіхах.
Але найбільше стронцію у стріхах.
Хто це казав, що стріхи традиційні?
У нас і стріхи вже радіаційні.

Тема Чорнобильської трагедії поглиблюється у наступній поезії, з того ж таки циклу «Інрустації»:

Атомний Вій опустив бетонні повіки.
Коло окреслив навколо себе страшне.
Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?!
Хто сіяв цю біду і хто її пожне?
.....
Загидили ліси і землю занедбали.

Поезії Ліни Костенко на екологічну тему змушують проїнятися тривогою за долю нашої природи. Найважливіший висновок, який читач повинен зробити після знайомства з пейзажною поезією Ліни Костенко, такий: природа — це не просто буденні степ, трава, річка, ліс, сонце, дощ і вітер, а дарований Богом дивосвіт, у якому ти знаходиш красу, спокій, взаєморозуміння, відновлюєш свої сили, заражаєшся радістю існування.

У спілкуванні з травами й деревами, птахами й небом, сонцем і вітром лірична героїня відкритіша й органічніше, ніж у розмові з людьми. Тільки на одинці з природою можна до кінця бути самим собою, нікого не боятися, не лицемірити, не шукати компромісів.

2. Огляд циклів «Осінні карнавали», «Невидимі причали»

1-й у ч е н ь. У творчості Л. Костенко є особливий цикл «Осінні карнавали». Він складається з 27 віршів і входить до збірки «Вибране» (1989).

Центральним у циклі є образ осені. Вона показана різною: то ранньою, сповненою, мов жінка, гарячої жагучості («Осінь

жагуча»), то пізньою, яка ось-ось має перейти в зиму («Осінь убога»). Осінь буває й осяяною сонцем, і оповитою туманами.

Осінь, за Ліною Костенко, — це не тільки пора збирання плодів чи пора «відлітання радості, птиць». Осінь змушує замислитися над минулим і майбутнім.

Для Ліни Костенко — осінь не тільки пора духовної зрілості, це ще й осінь життя. Осінь у більшості поезій змальовується не як час, а стан душі, настрої: «Так думки печаль пролоскотала, Що, як сад під зливою, живу». Лірична героїня порівнює своє життя із садом під зливою, бо її «думки печаль прополоскала», а життя впівгололосу, впівсили не лишає місця для щастя. Для відтворення стану душі ліричної героїні поетеса використовує не лише архетипний образ осені, а й інший образ-архетип — сад. Образ саду майстерно відтворює надає можливість зрозуміти емоційний настрій ліричної героїні, відчути її смуток і тривогу: «Скільки цвіту з мене обтрусили... Скільки яблук з мене продали!»

У вірші «Марнували літечко, марнували» гостро відчувається усвідомлення «осені» життя, наближення до межі переходу за грань буття: «Марнували літечко, марнували. А тепер осінні карнавали. Душа задивиться в туман і марить обрисами літа».

У вірші «Пробачте, осінь, я вас не впускаю» можна зрозуміти, що лірична героїня відчуває панічний страх перед скороминущістю людського життя. «Мороз на скронях» ототожнюється із сивиною у волоссі.

Коли життя добігає кінця, потрібно поспішати збирати плоди, які дозрівали упродовж усього життя, «Бо вже пливе Левіафан, і треба поспішати». Поетеса в образі осені виражає сутність людського життя, зокрема його плінність і проминальність.

Мотив туги прощання з літом звучить у поезіях «Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль», «Ті журавлі, і їх прощальні сурми...», «Розвиднилось траві — упали такі роси!» «Стриптизи осені» тощо.

Поетичний образ осені формується через слово, колір, звук. Особливо часто зустрічається в поезіях Ліни Костенко жовтий або золотий (гнітючий) колір, адже саме жовтий колір є еквівалентом душевного болю, смутку, страждання, супутником смерті та незмінним атрибутом загибелі. Кольорова гама Л. Костенко складається з таких барв: жовтої, янтарної, золотої, червоної, рожевої, срібної, зеленої, синьо-голубої, сірої. («Жовтий падолист», «жовта раса груш», «Строката хустка — жовте і багряне», «Яка рожева й синя хуртовина!» Наскрізною гамою в циклі є золота, за допомогою якої створюються метафори: «Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль»; «Стоїть берізонька — як в іскрах золотих»; «І молодик над смужкою лісів поставить позолочений апостроф» тощо.

Часто в Л. Костенко є осінні пейзажі, у яких «збігаються» різні барви, і кожна має самостійний сенс, хоча усі разом вони створюють картину осені:

Близнята-зерна туляться в покоси,
біжить юрба червонощоких руж,
сплять солодко черкуси-негритоси,
біляві яблука і жовта раса груш.
(«Осінь жагуча»)

Інкколи до фарб осені додається зелена фарба, яка є символом живої природи літньої пори:

Красива осінь вишиває клени
червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: — Виший нас зеленим
Ми ще побудем, ще не облетим.
(«Красива осінь вишиває клени...»)

Кожен вірш циклу має, крім осені, ще й другу — інтимну тему, яка вирішується у співпричетності до осені й взагалі — до природи. Спогади, сердечний «щем» — це не тільки зовнішня метафоричність, а ще й щось, що сховане в підтексті:

Це так природно — музика, і час,
і Ваша скрізь присутність невлонима.
Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка сумна й красива хуртовина.
(«Двори стоять у хуртовині айстр»)

У пейзажній ліриці Ліни Костенко часто ідейною домінантою стає філософський мотив: осінь у природі — це підсумок життя, коли час пожинати плоди свого труду, озирнутися й оцінити пройдений шлях: «Оце і є усі мої права. Уже й зникає сонце за горами — сад шепотів пошерхлими губами якісь прощальні золоті слова...».

Фактично кожний твір, присвячений осені, має своє, притаманне тільки йому, технічне вирішення.

3. Виразне читання вірша «Осінній день, осінній день, осінній!»

4. Словникова робота

Осанна в перекладі з івриту — урочистий молитовний вигук (коротка молитва), що первісно була хвалебним вигуком.

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.
 Ген, килим, витканий із птиць, летить над полем.
 Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
 І плаче коник серед трав — нема мелодій.

5. Аналіз вірша «Осінній день, осінній день, осінній!»

Бесіда

- ▼ Визначте особливості поетичного синтаксису вірша. (*Алітерація, що надає тексту якоїсь магичності.*)
- ▼ Визначте настрої вірша. (*Захоплення осінню та легкий відтінок суму: «Осанна осені, о сум!»*)
- ▼ Назвіть образи — ознаки осені. (*Айстри, що уже вражені першими морозами, вервечки птахів над полем, коник серед трав, у якого скінчилися мелодії.*)
- ▼ Який колір використано для змалювання картини осені? Чому саме він? (*Цей колір синій замість традиційного жовтого, золотого, червоного. Два перших рядки навіюють враження сонячного осіннього дня, залитого теплом та золотом, але синій, холодний колір нагадує, що осінь уже прийшла.*)
- ▼ Який, на вашу думку, троп є найбільш уживаним у поезії? Наведіть приклади. (*Метафора. Останні айстри горілиць зайшлися болем; килим, витканий із птиць.*)

1 - й у ч е н ь. Цикл «Невидимі причали»

«І засміялась провесінь: — Пора! — за Чорним Шляхом, за Великим Лугом — дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра — усі ідуть за часом, як за плугом».

Так починається книжка Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур», так починається ліричний цикл «Невидимі причали», яким відкривається збірка.

У вищезгаданому вірші Л. Костенко зосереджує увагу саме на життєдайній функції часу, на трактуванні прогресу як ненастанного творчого розвитку; епіфора, трохи видозмінюючись, ви-яскравлює ідею зв'язку поколінь, зв'язку епох:

І що зорю? Який засію лан?
 За Чорним Шляхом, за Великим Лугом.
 Невже і я в тумані — як туман —
 І я вже йду за часом, як за плугом?..

Вірші Ліни Костенко звертаються до людини, до її сумління, не дають йому спокою, поетеса весь час примушує його працювати: співпереживати з людьми і світом, жити болями рідного куточка землі й Всесвіту, відчувати біль покинутої хати, пересохлої й замовклої криниці, заляканих рук шовковиці, забитих вікон... Замок

на покинутій хаті у вірші «Затінок, сутінок, день золотий...» — конкретний образ, символ спустошення, самотності, наче болить і волає про біль безлюдної пустки, біль самоти, про трагедію вмирання колись живого, багатобарвного й багатозвучного, повнокровного світу, на зміну якому прийшло оце холодне й німе залізо.

Л. Костенко спонукає сучасників шукати свої розтрачені, занедбані, замулені джерела: вона як про найглибшу трагедію говорить про втрату цих джерел, отже, про втрату людського начала. Нагнітаючи трагедійно забарвлені образи, трагедійні запитання, вона справді мучить ними душу свого адресата — читача, прагне пробудити в ньому сором, прагнення очистити душу, адже пам'ять, до якої закликає поетеса, — це біль, провина й в одночас очищення, облагородження. І від тих нещадних, відверто трагічних образів вона веде нас у світ, хай не досягнутої сьогодні, але бажаної гармонії, тієї гармонії, що робить нас людьми, вириваючи з темряви манкуртівського безпам'ятства.

Білий причілок оббила сльота.
Хто там квилить у цій хаті ночами?
Може, живе там сама самота,
соває пустку у піч рогаками?
Може, це біль наш, а може, вина,
може, бальзам на занедбані душі —
спогад криниці, і спогад вікна,
спогад стежини і дикої груші...

Цей спогад — вияв любові до «малої» батьківщини, з якої виростає (і без якої не може вирости) любов до всієї Вітчизни, нарешті, до Землі, планети нашої, до людства, до життя. Бездумно-батьдорі, пафосні заклики до перетворення природи, в якій треба взяти все, не чекаючи від неї милості, виховували не активних громадян, не гуманістів, а диких нищителів, бездумних і бездушних споживачів. Отож спогад, який пробуджує в душах сучасників Ліна Костенко, — то спогад олюднюючий, спогад, що пробуджує й патріотичні, й інтернаціональні, й загальнолюдські почуття.

«Акварелі дитинства» — здавалось би, зразок «тихої» суб'єктивно-психологічної, пейзажно-філософської лірики, але, сповнений глибинно патріотичного почуття, шаноби до загальнолюдських цінностей, цей вірш є могутнім виховним зарядом. Л. Костенко — майстер деталі, метафоричного і предметно точного образу, відчутного на дотик, зримого, пластичного, що створює настрій, дає відчуття аромат часу й місця дії.

Вслухаючись у музику народного слова, в музику ще язичницьких імен, у прадавні назви наших міст і річок (Чернігів, Купава,

Дніпро, Трипілля), вдивляючись у плин вічної ріки, поетеса чує ходу історії, відчуває й розгадує її трагічні і прекрасні таємниці; вона розуміє і вчить нас розуміти мінливість часу й те вічне, стійке начало, що живе в ньому, ті вічні й стійкі істини, які мають жити в нашій історичній пам'яті: краса, любов, вірність. Їхню ціну здатний пізнати лише той, хто знає ціну «своїх», дорогих із дитинства образів «малої» батьківщини, через які розкривається світ у всій його багатогранності. І ті корчі, і те коріння, розмите повинню з весни, і золотаве звечоріння в зелених кучерях сосни.

І ті роки, що так промчали,
і пароплав той, і гора...
Це вже невидимі причали
в глибокій пам'яті Дніпра.

«Невидимі причали в глибокій пам'яті Дніпра» не є безбарвними; вони освітлені спогадами ліричної героїні, постають на обрії душі яскравими кольоровими образами.

У вірші «Дзвенять у відрах крижані кружальця...» через реалії побуту розкривається висока поезія почуттів — суму, туги й любові: суму й туги за молодістю, за життям не лише конкретної людини, а й природи, рідного тобі середовища й цілого світу; любові до цього прекрасного світу, минушого у своїх конкретних виявах і водночас вічного своєю незнищеною спроможністю оживати, оновлюватись. Побутовий образ у Ліни Костенко — це справді поетичний образ вітчизни, життя, світу. І саме краса цього світу викликає такий гострий біль розлуки з ним. Але і про розлуку поетеса говорить без надриву, благородно стримано, чим посилюється внутрішня драматичність:

І хата, й тин, і груша серед двору,
і кияшиння, чорне де-не-де,
все згадує себе в свою найкращу пору.
І стежка, по якій вже тільки сніг іде...

Останній рядок, обірване, недомовлене речення — наче тихий стогін, притамоване ридання. І скільки благородства, людяності, справжньої мужності в цих стриманих словах, у цій реалістичній оцінці сьогодення й у надії на те, що «найкраща пора» знов прийде на зміну сніговиці... Хай ця надія приглушена останнім акордом смутку й навіть трагічної туги — людина не може в кожній ситуації життя свого бути бадьорою, стопроцентно оптимістичною. Але справжній гуманіст (а поет і гуманіст — синонімічні поняття) володіє почуттям історичного оптимізму, почуттям перспективи. Це почуття постійно живе в поезії Л. Костенко.

6. Виразне читання підготовленим учнем вірша «Українське альфреско»

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
де біла-біла хатка стоїть на самоті,
живе там дід та баба, і курочка в них ряба,
вона, мабуть, несе їм яєчка золоті.

Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів.
Хитаються патлашки уздовж всієї стежини,
і стомлений лелека спускається на хлів.

Чиєсь дитя приходить, беруть його на руки.
А потім довго-довго на призбі ще сидять.
Я знаю, дід та баба — це коли є онуки,
а в них сусідські діти шовковицю ідять.

Дорога і дорога лежить за гарбузами.
І хтось до когось їде тим шляхом золотим.
Остання в світі казка сидить під образами.
Навшпиньки виглядають жоржини через тин...

7. Словникова робота

Альфреско — настінний живопис водяними фарбами по штукатурці.

Архетипні образи — первинні образи-символи, які існують у підсвідомості кожної людини і передаються з покоління до покоління як особливо значущі. Архетипними образами для українців є мати, дитя, родина, лелека, біла хата, рідна земля, соловейко, жайворонки, зозуля.

8. Евристична бесіда

- ▼ Наведіть приклади використання архетипних образів в українській літературі. (*Наприклад, у вірші Т.Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати» архетипними образами є вишневий садок, старенька мати, дочка на виданні, втомлені плугари, селянська сім'я, мирна родинна вечерея, тьохкання соловейка, вечірні пісні дівчат.*)
- ▼ Назвіть образи архетипи з поезії «Українське альфреско». (*Біла-біла хатка, дід та баба, любисток, вишні чорноокі, лелека, дитя, дорога, образи, жоржини, що виглядають через тин.*)
- ▼ Розкажіть про героїв вірша, використовуючи для аргументації думки художні деталі вірша. (*Це дід та баба, які живуть у достатку («курочка в них ряба, вона, мабуть, несе їм яєчка золоті», працююваті живуть у доглянутій білій-білій хатці,*

оточений тином, через який виглядають жоржини), добрі та людяні («Чиєсь дитя приходить, беруть його на руки», «в них сусідські діти шовковицю їдять», але самотні («дід та баба — це коли є онуки», і хатка їхня стоїть на самоті.)

- ▼ Визначте мету використання архетипних образів у творі. (Архетипні образи використані насамперед для створення образу України. Вони покликані впливати на читача, на його історичну пам'ять, нагадучи про моральні, етичні та естетичні цінності українців.)
- ▼ Чи відомі з вірша причини самотності старих, згасанні їхнього роду? (Ні, поетеса не називає цих причин, невідомо й те, чи мають старі дітей.)
- ▼ Чи вважає авторка долю старих трагічною? (Хоч вірш є сумним, поетеса не вважає долю старих трагічною, адже вони зберегли у собі людяність, до них тягнуться діти, вони до останніх днів працюють. Вони відкриті для світу, для людей, вони — частка нації, різноманітної, різнобарвної України.)
- ▼ Якою є, на вашу думку, ідея твору? (Головне для людини — прожити гідне життя, сповнене працею і добром. Не важливо, чи залишив хтось після себе нащадків — своїх дітей. Нащадком може стати будь-хто, якщо йому передасться доброта, людяність, працьовитість, патріотизм — ті моральні цінності, на яких тримається нація. Можливо, у цьому розумінні, нащадками старих стануть ті діти, яких вони беруть на руки, і ті, хто їсть шовковицю з саду діда та баби.)

8. Зорові і слухові образи у віршах «Двори стоять у хуртовині айстр...», «Ті журавлі і їх прощальні сурми...». Майстерність поетичної мініатюри («Я вранці голос горлиці люблю...»), обрамлення в поезії.

Слово вчителя

— Євген Гуцало писав: «Світ жіночої поезії Ліни Костенко дуже різноманітний, тут є і любов, є зачарування й розчарування, є така зрозуміла ностальгічна залюбленість у рідну землю... Наскрізне почуття любові, що проходить через її поезії, — це почуття драматичне й трагедійне». Добираючи епітети до творів любовної лірики поетеси, Григорій Ключек зупиняється на слові «красиві» і вказує на те, що у «художній манері Ліни Костенко домінує така риса, як власне краса мистецького виконання».

Однією з особливостей інтимної лірики є те, що поетеса уміло пов'язала прояви почуття кохання з явищами природи. У любовній

ліриці природа часто персоніфікується письменницею, але не існує самостійно, а у взаємозв'язку із внутрішнім світом ліричної героїні.

Інтимна тема Ліни Костенко вирішується узагалі — до природи та у співпричетності до осені. Спогади, сердечний «щем» — це не тільки зовнішня метафоричність, а ще й щось, що сховано у підтексті.

10. Виразне читання учителем вірша «Двори стоять у хуртовині айстр...»

Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка рожева й синя хуртовина!
Але чому я думаю про Вас?
Я Вас давно забути вже повинна.

Це так природно — відстані і час.
Я вже забула. Не моя провина, —
то музика нагадує про Вас,
то раптом ця осіння хуртовина.

Це так природно — музика і час,
і Ваша скрізь присутність невловима.
Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка сумна й красива хуртовина!

Евристична бесіда

- ▼ Назвіть зорові образи, які становлять картину осені. (*Рожеві та сині айстри — квіти осені.*)
- ▼ Чому в читача виникає почуття впевненості, що кохання ліричної героїні у минулому? (*«Яка сумна й красива хуртовина. Така психологія людини: коли людина сумна і невесела, то й все навкруги здається теж сумним і невеселим.»*)
- ▼ Які слухові та зорові образи створюють відчуття присутності коханого для героїні? (*«Музика нагадує про Вас, то раптом ця осіння хуртовина», отже, квіти.»*)
- ▼ Чому саме в саду, в час буяння осінніх квітів лірична героїня згадує про кохання, що минуло? (*Можливо, цей сад був місцем зустрічі двох закоханих, можливо, на цьому місці, серед цих квітів вони повідали один одному таїнство свого кохання, або, навпаки, мусили попрощатись назавжди. Але тепер ані сад, ані квіти не тішать ліричну героїню, бо вона не може бути щасливою в коханні.*)
- ▼ Чому айстри нагадують героїні хуртовину, хоча їхні кольори — рожевий і синій — не відповідають кольорам заметілі? (*Хуртовина — це стихійне лихо, яке часто несе біду, небезпечно для людини, а для героїні втрата кохання — це біда.*)

- ▼ Про кого згадає лірична героїня? (*Свого милого, з яким вона вже розсталася.*)
- ▼ Зробіть висновок про роль зорових та слухових образів у поезії. (*Зорові та слухові образи є метафорами, які навіюють певний настрій та розкривають почуття, які відчуває лірична героїня.*)

11. Виразне читання учителем вірша «Ті журавлі, і їх прощальні сурми...»

* * *

Ті журавлі, і їх прощальні сурми...
Тих відлітань сюїта голуба...
Натягне дощ свої осінні струни,
торкне ті струни пальчиком верба.
Сумна арфістка — рученьки вербові! —
по самі плечі вкутана в туман.
Зіграй мені мелодію любові,
ту, без котрої холодно словам.
Зіграй мені осінній плач калини.
Зіграй усе, що я тебе прошу.
Я не скрипковий ключ, а журавлиний
тобі над полем в небі напишу.

Евристична бесіда

- ▼ Який художньо-зоровий образ викликає метафора «верба-арфістка»? (*«Верба-арфістка», «по самі плечі вкутана в туман» створює образ дівчини, що грає мелодію осені, мелодію нерозділеної любові, «ту, без котрої холодно словам».*)
- ▼ За допомогою яких зорових образів створено картину осені? (*Журавлі, що відлітають, дощ, куц калини, яка дозріває восені.*)
- ▼ Які слухові та зорові образи створюють настрій вірша? (*Прощальні сурми журавлів, тих відлітань сюїта (музичний жанр) голуба, осінній плач калини, сумна арфістка — верба.*)
- ▼ Доведіть, що у вірші розповідається про нерозділене кохання. (*Використовується зоровий образ дівчини, що грає мелодію осені (слуховий образ), мелодію нерозділеної любові, «ту, без котрої холодно словам» і самій дівчині, яка «по самі плечі вкутана в туман».*)
- ▼ Яку стилістичну фігуру використовує поетеса, щоби передати тугу ліричної героїні? (*Авторка знаходить спосіб передати тугу через анафору «зіграй». Звертається до сумної арфістки з проханням: Зіграй мені мелодію любові... / Зіграй мені осінній плач калини. / Зіграй усе, що я тебе прошу.*)

- ▼ Зробіть висновок про роль зорових та слухових образів у поезії. *(Зорові та слухові створюють певний настрій поезії та розкривають емоційний стан ліричної героїні.)*

12. Робота з поняттями теорії літератури

Обрамлення в поезії — вид композиції літературного твору, коли поетичні строфи об'єднуються за допомогою або початкової строфи, або початкового рядка, який виконує роль своєрідної рамки.

Я вранці голос горлиці люблю.
Скрипучі гальма першого трамваю
я забуваю, зовсім забуваю.

Я вранці голос горлиці люблю.

Чи, може, це ввижається мені
той несказаний камертон природи,
де зорі ясні і де тихі води? —

Я вранці голос горлиці люблю!

Я скучила за дивним зойком слова.
Мого народу гілочка тернова.
Гарячий лоб до шибки притулю.

Я вранці голос горлиці люблю...

12. Словникова робота

Камертон — невеличкий пристрій, який точно та ясно відтворює звук певної висоти.

14. «Мозковий штурм»

Завдання. Доведіть, що поетична мініатюра «Я вранці голос горлиці люблю...» вирізняється поетичною майстерністю.

Поетичну мініатюру можна віднести до зразків урбаністичної поезії. У творі розповідається про тугу мешканки мегаполісу за тим предковічним образом країни, у якому вранці можна почути голос горлиці на фоні природи, «де зорі ясні і де тихі води». Ця туга настільки сильна, що уявний голос горлиці змушує забути навіть звуки «скрипучих гальм першого трамваю». Саме природа та голос горлиці, а не велич великого міста стають для ліричної героїні поштовхом для творчості: «Я скучила за дивним зойком слова. Мого народу гілочка тернова. Гарячий лоб до шибки притулю».

У творі використане кільцеве обрамлення — ознака романсової поезії, притаманній урбаністичній культурі. Але рядок, який обрамлює кожну строфу, має різні розділові знаки: після першої строфи — у кінці рядка «Я вранці голос горлиці люблю...» стоїть крапка. Отже, лірична героїня просто повідомляє про факт любові

до голосу горлиці. Після другого рядка рядок обрамлення закінчується знаком оклику, виражаючи радість, здивування, захоплення. Після третьої строфи наприкінці рядка стоїть трикрапка. Отже, лірична героїня знаходиться в стані глибокої задуми, світлої печалі, умиротворення.

Обрамлення відіграє роль своєрідного камертону, який налаштує читача на ті почуття та емоції, які відчуває лірична героїня.

15. Лекція вчителя про інтимну лірику Ліни Костенко

Кохання є проявом внутрішнього життя людини, її духовного світу, невичерпного та різноманітного. Через те її тема кохання є невичерпною.

Кажуть, що здатність до любові є мірилом людської душі. Закохана людина потребує співбесідника, прагне висловитися. Для поета таку можливість надають вірші.

Інтимна лірика Ліни Костенко, яка становила великий пласт її творчості, пронизана мотивом любові як прекрасної стихії ніжності й осяяння душі, прекрасної стихії ніжності й осяяння душі, відзначається емоційним багатством. У книзі «Вибраного» вона складає розділ «Безсмертним рухом скрипаля». Люблю до оніміння, до стогону, до сліз...

Коли читаєш любовну лірику Л. Костенко, образ ліричної героїні якось підсвідомо асоціюється з образом самої авторки, такі ці твори відверті й щирі.

Дослідники творчості видатної поетеси і просто читачі часто помічають, що лірична героїня любовної лірики Ліни Костенко — немовби з минулого чи навіть позаминулого сторіччя. До коханого звертається на Ви, для неї любов — явище духовно піднесене. У творах відсутня еротика, фізіологічні мотиви. Причиною цього є, мабуть, глибока повага до цього почуття, розуміння його святості, унікальності.

Кохання лірична героїня сприймає як стан душі. Вона часто переживає діаметрально протилежні почуття. Вона то радісна, то сумна, то палка, то стримана. Це чутлива, ніжна, зболена душа.

Під впливом кохання лірична героїня перестає керуватися розумом і логікою, від чого страждає: «Любов підкралась тихо, як Даліла, а розум спав, довірливий Самсон». Але в багатьох віршах можна побачити намагання проаналізувати свій стан, усвідомити його:

Хай буде так, як я собі велю,
Свій будень серця будемо творити.
Я Вас люблю, о як я Вас люблю!
Але про це не треба говорити.

Ліна Костенко пише про кохання так, що її розуміє кожна закохана людина: «Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є. Моя душа й від цього вже світає».

Поезії Ліни Костенко є, безперечно, класикою української любовної лірики. З деякими поезіями ми познайомимось на уроці.

16. Виразне читання учнем поезії «Світлий сонет»

Як пощастило дівчині в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.
Вона росте ще, завтра буде вишенька.
Але печаль приходить завчасу.
Це ще не сльози — це квітуча вишенька,
що на світанку струшує росу.
Вона в житті зіткнулась з неприємністю:
хлопчина їй не відповів взаємністю.
І то чому: бо любить іншу дівчину,
а вірність має душу неподількову.
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!

Евристична бесіда

- ▼ Прокоментуйте назву поезії. (*Сонети зазвичай присвячували саме кохання. У Ліни Костенко він світлий, тому що загальний настрій твору оптимістичний. Світло — це ранок життя, юність, це пробудження першого кохання, хоча воно для молодій героїні виявилось непротим, без взаємності.*)
- ▼ З якою метою у творі використано прийом обрамлення? (*Автор підкреслює головну думку твору: зустріч з коханням, навіть нерозділеним, — щастя. Нерозділене кохання супроводжують щастя і печаль водночас. Поетеса по-іншому, з висоти життєвого досвіду, оцінює нерозділене кохання: вона певна, що душа дівчинки стала багатшою. Попереду в неї справжні випробування, тривоги, розчарування і кохання.*)
- ▼ У чому парадоксальність твердження поетеси? (*Парадоксальність лише на перший погляд: насправді немає причини для туги, адже дівчина, по-перше, торкнулася найвеличнішого з почуттів; по-друге, молодість здатна швидко емоційно відновлюватися, по-третє, це почуття перше, це, скоріше, лише навчання кохати, а не саме кохання. У дівчини справжнє кохання це попереду.*)
- ▼ Як ставиться поетеса до своєї героїні? (*Вона і співчуває дівчині, і вірить, що для неї навіть нерозділене кохання — щастя.*)

- ▼ Про яке кохання розповідається у вірші? (*Нерозділене, драматичне*)
- ▼ Визначте настрій вірша. (*Оптимістичний, попри драматичний стан молодої героїні.*)
- ▼ Чи дорікає авторка хлопчині, що не відповів взаємністю? (*Ні, адже він кохає іншу і вірний їй. Вірність у коханні — одна зі складників справжності, щирості, серйозності почуття.*)

17. Лекція вчителя про цикл «Летючі катрени»

У збірці «Сад нетанучих скульптур» цикл становлять дванадцять «летючих катренів».

У циклі багато тем: поет, його сутність, роль мистецтва слова в житті суспільства; призначення людини в світі, в космосі, прогрес і людство; душа і духовність; мораль як філософська категорія для всіх людей, на всі віки; майбутнє людства; історія і батьківщина; природа; світова культура; слава і свобода.

У циклі «Летючі катрени» багато строф, у яких авторка розкриває тему поета, його сутності, ролі мистецтва слова в житті суспільства. Ліричному героєві огидне користоловство — «Все більше рук, що тягнуть все у пельку», цивілізація і бездуховний прогрес вбиває душу, все краще, що колись було:

Який був світ
античний і готичний!
Це снилось людству
чи таки було —
світ робиться сухий і прагматичний,
Вже ледве б'є кастальське джерело.

Тема поета, поезії — наскрізна в циклі, вона час від часу виникає серед інших тем морального характеру: слави, свободи, мистецтва, долі. Про митця, його моральні якості авторка говорить то від себе, то від ліричного «я» узагальнено:

Що за поет як піввіку лякався?
Звикли до правди мої уста.
Нащо їм чорне вино лукавства?

Розкриття теми поета завершується сумним висновком: забагато у нас поетів-кон'юнктурників і майже немає поборників правди. Катрен із цим гірким резюме починається іронічно. Іронія переходить у саркастичну інтонацію, гірку насмішку, а завершується глибокою афористичною думкою, вистражданою, перевіреною біографіями багатьох поетів-народних співців:

Ви думали —
 поет
 ні за холодну воду
 Сидить собі поет
 пописує «стишка»
 Поети — це біографи народу
 а в нього біографія тяжка.

Ліна Костенко на власному житті спізнала таку неспростовну істину: «...хто не має власного таланту, того присутність генія гнітить», однак драматичну долю митця в суспільстві розглядає насамперед як драму ідей доби, бо ж поет завжди виходить за рамки звичного, руйнує стереотипи, намагаючись «будити мисль затуркану і кволу», прозираючи не тільки углиб століть, а й у майбутнє, провіщаючи його якщо не на рівні реалій, то ідеалів, бо «ще не було епохи для поетів, але були поети для епох!» У це поняття «поет» Ліна Костенко вкладає глибоко драматичний зміст: «Мені довелося бачити / найвидатніших поетів світу — всі вони були не естрадники, а страдники». Саме такою постає доля митця, покликаного служити своєму народові.

18. Аналіз вірша «Хай буде легко. Дотиком пера...»

Хай буде легко. Дотиком пера.
 Хай буде вічно. Спомином пресвітлим.
 Цей білий світ — березова кора,
 по чорних днях побілена десь звідтам.

Сьогодні сніг іти вже поривавсь.
 Сьогодні осінь похлинулась димом.
 Хай буде гірко. Спогадом про Вас.
 Хай буде світло, спогадом предивним.

Хай не розбудить смутку телефон.
 Нехай печаль не зрушиться листами.
 Хай буде легко. Це був тільки сон,
 що ледь торкнувся пам'яті вустами.

Евристична бесіда

- ▼ Про який етап любовної історії ідеться у творі? (*Це прелюдія кохання. Мить народження почуттів, закоханості. Героїня ще не здатна чітко визначити свої почуття вони ефемерні, як сон: «Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами».*)
- ▼ З якою метою авторка використовує психологічний паралелізм? (*Паралелі її настрою з картинами природи увиразнюють почуття закоханої жінки.*)

- ▼ Як характеризує ліричну героїню звертання на «Ви» до коханої людини? *(Це свідчить про усвідомлення героїнею святості, шляхетності почуття кохання, про шляхетність самої героїні.)*
- ▼ Які засоби вираження почуттів ліричної героїні нагадують засоби образотворчого мистецтва? *(Картина розвитку почуття, намальована поетесою, нагадує акварель: почуття ніжні, неяскраві, прозорі. Майстерно створюється весняний пейзаж: Цей білий світ — березова кора, по чорних днях побілена десь звідтам; Сьогодні сніг ти вже поривавсь. Сьогодні осінь похлинула димом. Його можна легко уявити, начебто після того, як побачив все описане на полотні.)*
- ▼ Спробуйте визначити вік ліричної героїні. *(Вона вже зріла, адже має життєвий досвід, що дозволяє їй розуміти те, що відбувається, і дати правильну оцінку почуттям: Хай буде легко. Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами.)*

19. Аналіз вірша «Недумано, негадано»

Недумано, негадано
забігла в глухомань,
де сосни пахнуть ладаном
в кадильницях світань.
Де вечір пахне м'ятою,
аж холодно джмелю.
А я тебе,
а я тебе,
а я тебе
люблю!
Ловлю твоє проміння
крізь музику беріз.
Люблю,
до стогону, до сліз.
Без коньяку й шампана,
і вже без вороття, —
я п'яна, п'яна, п'яна
на все своє життя!

Евристична бесіда

- ▼ Дайте характеристику силі почуття ліричної героїні. *(Кохання — всепоглинаюче, всеохоплююче, глибоке почуття, — «до оніміння, до стогону, до сліз». «Без коньяку й шампана, і вже без вороття, — я п'яна, п'яна, п'яна на все своє життя!» «Ловлю твоє проміння крізь музику беріз».)*

- ▼ Про який етап любовної історії йдеться у цьому творі? (*Вірш «Недумано, негадано...» — кульмінація почуття — освідчення в коханні.*)
- ▼ З якою метою авторка використовує психологічний паралелізм? (*«Сосни пахнуть ладаном в кадилльнях світань». Для ліричної героїні місце, де вона переживає п'янке відчуття кохання, є храмом. Це ще раз підкреслює її відчуття святості кохання, урочистості події. Рядки «вечір пахне м'ятою, аж холодно джмелю», які змальовують картину природи, контрастують з відчуттями героїні, яка гріється завдяки теплу, що випромінює «крізь музику беріз» її обранець. Світлий колір стовбуру беріз як маяк для героїні, адже за ними — коханий.*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтерактивний прийом гронування

Проблемне питання: яка ж лірична героїня поезії Ліни Костенко? (Учні малюють «гроно» своїх думок.) Лірична героїня має такі риси вдачі: вірність собі, своїм принципам, благородство, витонченість душі, максималізм, смуток за чоловічою шляхетністю.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всього класу: опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту; вивчити напам'ять вірш «Українське альфреско»; перечитати роман Ліни Костенко «Маруся Чурай».
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення: «Фольклорна та історична основа твору (доба козаччини за Хмельниччини)».
- ▶ Міні-проект «Наочність». Виготовити наочний матеріал із теми «Композиція твору» (Роман «Маруся Чурай»). (*Таблиця — на папері, в електронному вигляді в тому числі, схеми тощо — все залежить від здібностей учнів.*)

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- ▼ Коли я покохаю вперше, то...
- ▼ Для мене урок літератури став уроком життя, тому що...
- ▼ Я обов'язково вивчу напам'ять вірш...

УРОК № 92

**«МАРУСЯ ЧУРАЙ» — НАЙПОМІТНІШЕ ЯВИЩЕ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ ст. ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ (ІСТОРИЧНИЙ
РОМАН У ВІРШАХ). ФОЛЬКЛОРНА ТА ІСТОРИЧНА
ОСНОВА ТВОРУ (ДОБА КОЗАЧЧИНИ ЗА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ).
КОМПОЗИЦІЯ ТВОРУ, ЙОГО ПАТРІОТИЧНИЙ ЗМІСТ**

Мета: ознайомити учнів із романом «Маруся Чурай», розглянути історичну основу твору, простежити розвиток сюжету; поглибити вивчене про роман, визначити жанр твору; розвивати вміння творчо осмислювати вивчене; виховувати почуття любові до рідного народу, до України.

Теорія літератури: історичний роман у віршах, композиція твору (повторення).

Обладнання: текст роману, портрет Ліни Костенко, наочність, виготовлена учнями.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****Фронтальне опитування**

- ▼ Які образи і теми усної народної творчості використовує Л. Костенко в поезії «Українське альфреско»?
- ▼ Як Л. Костенко переосмислює традиційні фольклорні ситуації в поезії «Українське альфреско»?
- ▼ Як поетеса використовує в поезії «Українське альфреско» прийом контрасту?

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Твір Ліни Костенко «Маруся Чурай» називають енциклопедією життя українського народу середини XVII ст. Цей роман став найпомітнішим явищем в українській літературі кінця другої половини ХХ ст.

Отже, мета нашого уроку — розглянути історичну та фольклорну основу твору, простежити сюжетну канву, розкрити особливості композиції роману у віршах.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Упевнена в тому, що ви пам'ятаєте пісні Марусі Чурай, які вивчали у восьмому класі. І децю знаєте про їхнього автора. Тому почнемо з повторення.

Бесіда

- ▼ Маруся Чурай — особа реальна чи вигадана? *(Достовірні дані про дівчину, яка складала чудові пісні, не збереглися, адже все знищила пожежа в Полтаві — місті, де вона народилася, 1658 року. А пам'ять про Марусю Чурай народ зберіг у своїх легендах і переказах.*

За переказами, Маруся Чурай народилася 1625 (за іншими версіями — 1628 або 1629) року в сім'ї козацького сотника Гордія. Після смерті батька, який в 1648 році був спалений у Варшаві на багатті як бунтівник, залишилася жити з матір'ю в Полтаві. У юності дівчина мала багато залицяльників, серед яких був молодий козак Іван Іскра, але своє серце вона віддала Грицю Бобренку (за іншими версіями — Гриць Остапенко), сину хорунжого Полтавського полку, з яким згодом таємно заручилася. Зі спалахом Хмельниччини 1648 року Гриць вирушив на війну, обіцяючи повернутись. Дівчина чекала на нього чотири роки. Проте коли Гриць повернувся до Полтави, він вже не звертав уваги на Марусю, бо покохав іншу — Ганусю з заможної полтавської сім'ї. Зраджена дівчина не витримала втрати та вирішила отруїтись зіллям, яке вона таємно взяла в місцевій бабусі-відьмі, але його випадково випив Гриць. Влітку 1652 року полтавський суд засудив Марусю до страти, але її було амністовано універсалом Богдана Хмельницького, який приніс Іскра, де зазначалося дарувати їй життя «за заслуги її батька та солодкі пісні». Для покути дівчина ходила на прощу до Києва, але повернувшись 1653 року до Полтави, померла 28-річною, не переживши смерті коханого (за іншими даними — 1652 року в Полтаві від сухот невдовзі після амністії або стала монашкою якогось з українських монастирів.)

- ▼ Яке символічне значення образу Марусі Чурай для українців? *(Постать Марусі Чурай пов'язують із початком розвитку української поезії і пісні в козацькі часи. Через десятки років*

ми дізналися, що творцем багатьох козацьких пісень і їхнім виконавцем була Маруся Чурай. Природа наділила дівчину чарівною вродою та талантом складати пісні і заворожувати людей своїм співом, вона була володаркою доброго серця, чутливої душі. Образ Марусі Чурай виступає в єдності з образом України, українського народу. У народнопісенній творчості образ Марусі — символ прекрасної пристрасної любові, відплати за зраду, великого жіночого болю.

Отже, Маруся Чурай — символ пробудження української народної пісні; символ України, українського народу; дівочої чистоти і вроди; вірності і палкого кохання; міцності духу; великої сили волі; співочої душі України; пісенного таланту українського народу; відплати за зраду; великого жіночого болю.)

- ▼ Автором яких пісень вважають Марусю Чурай? («Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...»)

Слово вчителя (продовження)

— Як уже зазначалося, роман про Марусю Чурай став найпомітнішим явищем в українській літературі кінця другої половини ХХ ст. Наприкінці 1980 року літературознавець Павло Охріменко написав, що книга, незважаючи на те, що минуло небагато часу від виходу, стала раритетом, предметом схвильованих виступів майстрів слова, про неї одразу з'явилися відгуки в пресі». Чим так «зачепив» роман літературознавців та читачів?

Літературознавці і письменники — сучасники Ліни Костенко — знали про те, як важко йшов твір до читача: була гостра критика офіційних рецензентів, навіть політичні звинувачення. Дозвіл на друк з'явився лише після спеціальної ухвали Президії правління Спілки письменників України.

І знов постає запитання: чому роман був надрукований лише 1979 року, хоча міг вийти років на шість раніше? Мабуть, справа у змісті. Який період забороненої історії висвітлила письменниця в романі? Яку проекцію минулого на сучасність вдалося створити Ліні Костенко?

2. Повідомлення учня про історичну та фольклорну основу твору (доба козаччини за Хмельниччини)

Історик Михайло Слабошпицький поставив цей роман на перше місце як у творчості письменниці, так і серед українських літературних творів ХХ століття. Він писав, що «Маруся Чурай» — не просто наша обікрадена й поганьблена історія, не тільки художня енциклопедія життя українського народу середини XVII століття, а й історія,

яка осмислює саму себе, партитура вічних мотивів духовного буття народу. Слід нагадати, що твір цей писався в добу бездержавності нашої країни, і звучав як заклик вірити у незнищенність українського народу, будив свідомість і гідність, нагадуючи про славнозвісні часи доби козаччини за Хмельниччини. Навряд чи така проекція минулого на сучасність подобалася радянським критикам.

Ліна Костенко мала на меті розкрити проблему історичного минулого України, наших коренів, збереження історичної пам'яті. Мандрівний дяк у розділі «Проща» засуджує істориків та майстрів пера, що забувають про священний обов'язок перед народом.

Перед читачем проходять картини суду, свідків, представників місцевої влади, побутові сцени життя, колорит козаччини, національні герої — полковник Пушкар, гонець-запорожець, дід Галерник, сам Хмельницький.

Історична подія, яка лягла в основу твору, — визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Діючі особи твору — представники козацької республіки: Богдан Хмельницький, Лесько Черкас, Мартин Пушкар, Іван Іскра, Яким Шабиліст та ін.

Фольклорною основою твору стала балада «Ой не ходи, Грицю...». У романі згадуються також герої дум — Яків Острияниця, Гордій Чурай, Павлюк, Наливайко.

Розгортаючи перед читачем широку панораму побутового та громадського життя наших предків у XVII ст., поетеса проникає в їхню індивідуальну та соціальну психологію, передає дух епохи. У романі дають різні соціальні прошарки (козацтво, урядники, духовенство та ін.), показані історичні події, тогочасне українське суспільне життя від театру воєнних дій та політичної боротьби до родинно-побутових стосунків.

Запитання до учнів

- ▼ Чому, на ваш погляд, роман довго не міг дійти до читача? (У творі йшлося про визвольну боротьбу українців XVII ст. У радянській бездержавній Україні подібні історичні проекції минулого на сьогодення заборонялися.)

3. Теорія літератури

Визначення жанру роману «Маруся Чурай».

Слово вчителя

— Цей твір в українській літературі представляє рідкісний жанр. Це — історичний роман у віршах.

Роман у віршах — різновид змішаного жанру. Його особливості: поєднання багатоплановості, епічних принципів розповіді з суб'єктивністю, яка характерна для ліричних творів.

Історичний роман у віршах додає до вищезазначених характеристик ще зображення духу та колориту епохи й зображення історичних подій з позицій народу.

4. Робота з текстом твору

Тема: зображення головної героїні Марусі Чурай як легендарної народної поетеси й талановитої співачки з Полтави. Відтворення духовного життя України XVII століття, тісно пов'язаного з історією козацтва.

Головна думка твору: незнищенність українського народу, віра в його духовну силу і могутність, оспівування особистості з багатим духовним світом.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Групова робота. «Мозковий штурм»

Завдання для груп: 1-ша група — довести, що «Маруся Чурай» глибоко патріотичний твір; 2-га група — довести, що «Маруся Чурай» — історичний роман у віршах.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту;
- ▶ Перечитати сцену суду в романі.
- ▶ Скласти запитання для фронтального опитування класу по темі уроку.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Інтерактивна вправа «Мікрофон»: «Моє перше враження від роману».

УРОК № 93

**ДУХОВНЕ ЖИТТЯ НАЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ
НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ. ЛЮБОВ І ЗРАДА, ПІСНЯ
Й ІСТОРІЯ, МИТЕЦЬ І СУСПІЛЬСТВО, ІНДИВІДУАЛЬНА
СВОБОДА ЛЮДИНИ — НАЙГОЛОВНІШІ СЮЖЕТНІ ЛІНІЇ
ТВОРУ. ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ В ПОЕМІ «МАРУСЯ
ЧУРАЙ» НАД ІСТОРИЧНИМ МИНУЛИМ НАРОДУ,
ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ МИТЦЯ
І ПІСНІ В ЖИТТІ НАРОДУ**

Мета: визначити найголовніші сюжетні лінії твору, знайти сцени, які становлять картину духовного життя нації, показаної кризь призму нещасливого кохання, визначити роль митця та пісні в житті народу, історичне минуле якого філософськи осмислює поетеса; удосконалювати навички аналізу тексту твору, характеристики героїв

Теорія літератури: історичний роман у віршах (повторення).

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**

Фронтальне опитування (орієнтовні питання, які можуть запропонувати учні)

- ▼ Що вам відомо про символічний зміст образу Марусі Чурай?
- ▼ Розкажіть про шлях роману до читача.
- ▼ Визначте жанр роману.
- ▼ Яка тема та головна думка твору?
- ▼ У чому особливості композиції «Марусі Чурай»?
- ▼ Чому «Маруся Чурай» — глибоко патріотичний твір?

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Іван Іскра — один із персонажів роману «Маруся Чурай» — говорить про головну героїню так: «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа».

Ці слова свідчать про те, що Маруся є уособленням творчих сил українського народу, його таланту і високості душі. І так сталося, що цей талант виявився завдяки дуже сумним речам — війні та зраді в коханні. Саме нещасливе кохання відкриває усі глибини душі героїні, отже, й духовне життя нації, уособленням кращих рис якої вона є. Простежити за тим, як ця тема розкривається в тексті твору, — задача цього уроку.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Евристична бесіда

- ▼ Назвіть розділ твору, який, на вашу думку, дає можливість найповніше схарактеризувати не тільки героїв твору, дає нам критерій їх оцінювання, а й допомагає визначити основні суспільно-історичного аспекти епохи, що визначали особливості духовного життя нації? (*Сцена суду*)
- ▼ Визначте найважливіший історичний аспект. (*Процес суспільного розшарування*)
- ▼ Яке значення для розкриття ідейно-художнього змісту твору відіграє сцена суду? (*Вона показує не лише соціально-класовий статус епохи, а й її моральні принципи.*)
- ▼ На які групи діляться герої роману в сцені суду? Що є причиною цього поділу? (*Герої різні у ставленні до Марусиної пісні: козацтво і гетьман виявилися захисниками Марусі (Богдан: «Таку співачку покарать на горло,— Та це ж не що, а пісню задушить»), продемонстрували високу мораль і розуміння поняття честі, а обивателі, які не в змозі зрозуміти потреби людини в пісні, незвичайного обдарування Марусі і її величі як митця, засуджують її.*)
- ▼ Знайдіть рядки, у яких підтверджується цінність пісні для козацтва. (*Іван Іскра: «Якщо я впаду,— не врятована пісня, задушена пісня в петлі захрипить!»*)
- ▼ Які герої засуджують Марусю? Що засуджує в них автор? (*Марусю звинувачують Орися Бобренчиха, мати Гриця; Галя Вишняківна, Семен Горбань. Головною метою життя Бобренчихи є бажання розбагатіти. Через це вона перетворюється на егоїстку, стає зажерливою. Вона, по суті, є причиною загибелі чоловіка. вона не заперечує проти участі сина у військових походах, адже сподівається, що вони допоможуть йому розбагатіти. Жінка ганьбить Марусю в очах сина через те, що та бідна. Мати Гриця сама обирає для нього багату наречену.*)

Галя Вишняківна — обмежена, пихата, самовпевнена. Бажання кохати не має, натомість дуже хоче заміж. Цінності пісні, любові до неї не відчуває.

Семен Горбань, полтавський вїйт, духовно обмежений, крадій, виявляє жорстокість до Марусі, не розуміючи захисту дівчини з боку гетьмана: «При чому тут пісні? Вона ж на суд за інше зовсім ставлена».)

- ▼ Чому Марусю захищають козаки? Чим вирізнявся їхній світ від світу Бобренків, Горбаней та інших ворогів героїні? (*Козаки жили за зовсім іншими законами: законами честі, чесності, демократії.*)
- ▼ Який аргумент, незрозумілий бездуховному світу ворогів Марусі, наводить Іван Іскра на її захист? (*«А як тоді співатиме Полтава? Чи сльози не душитимуть її?»*)
- ▼ До якого з таборів, на вашу думку, належить Гриць? (*Гриць міг би бути серед захисників Марусі: він виріс у Чурайів, які жили не для себе, а для людей, були гордими і незалежними; він здобув добру славу серед воїнів, із якими перебував у чотирирічному поході; він здатний відчувати окрилення від кохання. Але хлопець успадкував нестійку вдачу, від свого батька, материнське пристосуванство. Саме ці риси врешті-решт перемагають у його характері. Його потрібно віднести до ворогів Марусі.)*

2. Робота в парax: визначення найголовніших сюжетних ліній твору

Коментар для вчителя. Кожна пара пропонує свій варіант відповіді, який записують на дошці. Шляхом виключення однакових чи подібних відповідей отримуємо приблизно такий перелік тем: любов і зрада, пісня й історія, митець і суспільство, індивідуальна свобода людини.

- ▼ Які риси національного характеру розкриваються в романі завдяки цим сюжетним лініям? (*Здатність вірно і палко кохати, неприйняття та засудження зради, шанобливе ставлення до таланту та народної пісні, індивідуальної свободи людини.*)

3. Міні-дослідження: «Історичне минуле народу в романі та ставлення до нього Ліни Костенко». Евристична бесіда

- ▼ Про що ми дізналися зі спогадів Марусі Чурай про минуле країни? (*Про деталі побуту (осінні збори врожаю, лушпиння квасолі у дворі) і звичаїв козацтва, міщан Полтави та багатьох інших людей.*)

- ▼ Про які прояви духовності народу дізнаємося від дівчини? (*Про свято Івана Купала, яке здається Марусі дуже поетичним: А ще згадалось — колесо вогненне / З гори в долину котиться проз мене... / Пливають вінки, і мій пливе, не тоне. / Зимові свята: щедрівки, Різдво, Водохрещення: / На Ворсклі хрест вирубують опішнями. / Заллють водою, уморозять в лід... / Зима тікає, підібравши поли. / А вже співають, корогви несуть.*)
- ▼ Які історичні події постають у романі перед читачем? (*Очами Марусі, яка подорожує нелегкою дорогою від Полтави до Києва через понівечені війною міста і села України за часів Богдана Хмельницького. Читач бачить втомлених від численних війн людей: «Усі віки ми чуєм брязкіт зброї». Українська земля споконвіку була ласим шматком для багатьох охочих захопити її для себе: Там відступало військо Острянці. / Тут села збив копитами Кончак.*)
- ▼ В уста якого героя автор вкладає своє ставлення до українського народу? (*Ось розповідь мандрівного дяка: На тій дорозі в Київ із Лубен, / Або оті, під лісом, із Волині, — / Хіба не більші мученики нині?! Поетеса ставить до українських безіменних мучеників як до народу-героя, який розуміє свій обов'язок перед країною: «Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі».*)
- ▼ Знайдіть рядки, які свідчать про глибокий патріотизм Ліни Костенко. (*Буває, часом спінну від краси. / Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, — / оці степи, це небо, ті ліси, / усе так чисто, гарно, незрадливо, усе як є — дорога, явори, / усе моє, все зветься — Україна.*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з таблицею

Заповніть стовпчики таблиці «Риси характеру позитивних і негативних героїв».

Позитивні (Маруся, козаки, гетьман)	Негативні (Бобренчиха, Горбань, Вишняківна)
Орієнтовний варіант виконання завдання	
Риси характеру: добро, чесність, благородство, незалежність, здатність кохати, вірність, гідність	Зажерливість, егоїзм, жорстокість, пристосуванство, несправедливість
Ставлення до пісні: розуміють її цінність	Глухі до пісні

2. Робота над вирішенням проблемного запитання

Завдання. Доведіть, що роман про минуле «Маруся Чурай» написаний для сучасників і нащадків. (Роман написаний в умовах тоталітарної держави, коли трибунів нації — письменників, видатних її синів — не тільки не слухали, а й навмисно змушували замовкати. Письменниця хоче ще раз наголосити на важливості пісні як чинника, що об'єднує націю, допомагає повести її за собою. І цей заклик не втрачає актуальності й сьогодні, не втратить і в майбутньому.

Читаючи роман Ліни Костенко, постійно відчуваєш його перегук зі вчорашнім, зовсім недавнім, і сьогоднішнім. У тогочасних типах досить часто пізнаєш теперішні. Окремі проблеми, що були гостро-актуальними для України в XVII ст., залишаються такими самими і сьогодні. Саме до них належить проблема патріотизму, що виявляється в готовності безкорисливо служити Україні. У романі створено низку образів персонажів, прекрасних завдяки своїм лицарським прагненням здобути волю Батьківщині. Одночасно бачимо й людей безкрилих, зосереджених на власному благополуччі, не запалених високим патріотичним почуттям.

Людмила Тарнашинська писала: «Покликання поета — не тлумачити, не з'ясовувати, а передавати в слові своє відчуття часу, його ритм, а його аромат, так само, як не взаємообумовленість того, що ми звемо минулим, торішнім тай майбутнім».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всього класу: опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту; дібрати зразки афоризмів з роману.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення про поему-баладу «Скіфська одісея»; драматичну поему «Дума про братів неазовських»; історичний роман у віршах «Берестечко».
- ▶ Звернути увагу на тему незнищенності історичної пам'яті народу в творах.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

УРОК № 94

**ГЛИБОКЕ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ГЕРОЇНІ.
ЗВЕЛИЧЕННЯ ВІРНОСТІ В КОХАННІ ТА ОСУДЖЕННЯ
ЗРАДИ. ІНШІ ОБРАЗИ У ТВОРІ. АФОРИСТИЧНІСТЬ
МОВИ. НЕЗНИЩЕННІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ
(ПОЕМА-БАЛАДА «СКІФСЬКА ОДИССЕЯ», ДРАМАТИЧНА
ПОЕМА «ДУМА ПРО БРАТІВ НЕАЗОВСЬКИХ»,
ІСТОРИЧНИЙ РОМАН У ВІРШАХ «БЕРЕТЕЧКО»)**

Мета: проаналізувати образи Марусі Чурай, Гриця Бобренка; звернути увагу на афористичність мови твору; познайомити учнів із творами, присвяченими темі незнищенності історичної пам'яті народу; удосконалювати вміння учнів аналізувати образи-персонажі твору, визначати особисте ставлення до прочитаного, вміння сприймати на слух навчальну інформацію, працювати з текстом; виховувати захоплення таким почуттям як вірність у коханні, сприяти вихованню почуття відради до зради.

Теорія літератури: образ-персонаж (повторення).

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****1. Зачитування учнями рядків, які свідчать про афористичність мови роману**

- «Котра дівчина чорні брови має, то тая дівчина усі чари знає».
- «Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі».
- «Складне життя у всій його всебічності. А як подумать, — що таке душа?»
- «Як той казав, це — горизонт до Вічності. Комусь на світі гірше, як тобі».
- «Нерівня душ — це гірше, ніж майна».
- «Мій біль в мені. А я у цих степах».
- «Моє життя — руйновище любові, де вже ніякий цвіт не процвіте».

- «Було б одразу присудить до страти. Найтяжча кара звалася життям».
- «Вже й Гриць мені повторював: — Затям, любов любов'ю, а життя життям».

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Образ Марусі Чурай — визначне творче досягнення Ліни Костенко. Головна героїня роману показана Ліною Костенко як геніально обдарований митець, як один із творців українських пісень, що принесли всесвітню славу нашому народу. Маруся Чурай зображується як втілення вічної жіночності, уособленням вірності і любові. Саме на таких образах повинна виховуватися наша молодь.

Про все це і твори Ліни Костенко, присвячені темі незнищенності історичної пам'яті народу поговоримо на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота над характеристикою образів-персонажів — Марусі Чурай та її оточення. (Оточення Марусі характеризується з метою краще розкрити характер головної героїні)

Блок 1. Внутрішній світ героїні та її зовнішність

- ▼ Чи багато ми знаємо про зовнішність Марусі? (*Ні, поетеса вперше описує Марусю в розділі «Страда».*)
- ▼ Кажуть, що зовнішність людини віддзеркалює її внутрішній світ. Опишіть зовнішність Марусі. (*«На матір схожа, тільки трохи вища. Ті ж самі очі і така ж коса». Дуже вродлива: «ота голівка точена, ті плечі, Той гострий обрій чистого чола», лебедина шия.*)
- ▼ Знайдіть рядки, у яких ідеться про те, як на зовнішності відбивається внутрішній стан героїні. (*Мандрівний дяк побачив Марусю «обугленою, мов знятою із хреста. На її обличчі дуже виразно відбивався її душевний стан: Моя ти голубочко! / Страданіє, як, кажуть, возвиша / От я й дивлюсь, що в тебе ж таке личко, / Що в ньому наскрізь світиться душа. / Маруся відчуває себе «понівеченою», «гіркою». У неї: / Лице печальне, око з-під брови. / Важка жалоба чорної коси, / І тільки тілько колишньої краси.*)
- ▼ Про яку рису характеру людини свідчить зовнішність, яка змінюється разом з внутрішнім станом героя? (*Про глибоку емоційність. Чутливість. Не треба забувати, що ці риси властиві людям творчим, поетам зокрема.*)
- ▼ Що займає більшу частину внутрішнього життя героїні? (*Творчість*)

- ▼ Доведіть, що героїня розуміє важливість свого мистецького покликання. (*Серце Марії сповнюється гордістю, коли чує, як козацький полк співає її пісні.*)
- ▼ Як дівчина виявляє свої почуття? (*Усі свої найвищі почуття вона висловлює в піснях, у яких ідеться і про козаченьків, які засвіт встали, збираючись у похід, і про свого коханого Гриця, і про того, котрий поїхав за Десну...*)

Висновок: внутрішній світ героїні заповнений творчістю, коханням, любов'ю до людей, батьківщини. Вона дуже емоційна та чутлива. Всі її емоції відбиваються на її зовнішності, яка змінюється разом зі зміною настрою.

Блок 2. Протистояння поетеси-піснярки та її оточення

- ▼ Які риси Маруся успадкувала від своїх батьків? (*Благородство, гідність, чесність та душевну красу, вміння кохати*)
- ▼ Від кого дістався дівчині співучий голос? (*Від матері*)
- ▼ Як відбувалося її становлення як поетеси-піснярки? (*Уперше Маруся звернулася до пісні ще маленькою дівчинкою, коли її батько загинув від ворожої руки. Маруся побачила його відсічену голову, яку виставили на острах іншим, і її горе вилилося у співі: «А смерть кружляє, кружляє, кружляє навколо палі. Наносить білого снігу у очі його запалі...». Поетесою-пісняркою дівчина стала тоді, коли почула, як батькова слава звучить у кобзаревій думі: Усе ввижалось: «Орлику Чураю, / Ой забили тебе ляхи у своєму краю!» / Все думала: хоч би ж було спитати, / хто склав слова про нього, про той край. / Що був же він рідненький мій тато, / а от тепер він — орлик, він Чурай.*)
- ▼ Чому Маруся звернулася до пісні? (*Щоб висловити своє ставлення до того загального лиха, яке спіткало її Батьківщину. До нещастя України вона ставилася як до особистого.*)
- ▼ Як ставилися до її пісень міщанки? (*На їхню думку, пісні складати повинні лише кобзарі: / Та й те сказати, — що вона співає? / Сама собі видумує слова. / Таких дівок на світі не буває. Хіба для того дівці голова?*)
- ▼ Як до її пісень ставляться герої роману? (*По-різному: одні — захоплюються ними, інші — не люблять, тому що часто відчують засудження своїх вчинків з боку Марусі (райці, Бобренчиха, Горбань, Вишняк та його рідня.)*)
- ▼ У чому трагедія Чураївни? (*Трагедія у невідповідності між Марусиними уявленнями про честь, гідність, совість, самопожертву в ім'я народу і тим, яке було у таких як міщанки, Бобренчиха, Горбань, Вишняк та його рідня.*)

Висновок: протистояння Чураївни та її оточення відбувається через особистісні риси Марусі (благородство, гідність, чесність та душевну красу, вміння кохати), її здатність творити, глибокий патріотизм, невідповідність уявлень про митця Марусі та міщанського оточення.

Блок 3. Ставлення Марусі до кохання та зради

- ▼ Хто став для Марусі зразком подружжя? (*Батьки*)
- ▼ Як вона розуміє подружнє життя? (*Як спільність однодумців, яких єднають насамперед духовна рівність, високі, чисті, нічим не заплямовані почуття любові.*)
- ▼ Чому Маруся не пробачає зраду? (*Подружжя вірність та вірність у коханні для Марусі Чурай рівнозначна вірності своєму народові, любові до вітчизни, глибокій пошані до культури, до вироблених віками і тисячоліттями норм співжиття людей.*)
- ▼ Як героїня ставиться до кохання? (*Кохання вона розуміє як повнокровне життя в громаді, як творчість, як прояв зацікавленості до своїх справ, якими живе не тільки вузьке коло знайомих і родичів.*)

2. «Мозковий штурм»

Проблемне запитання: «Чи могла історія кохання Гриця та Марусі мати щасливий кінець?» Відповідь побудувати у вигляді творчороздуму.

Історія кохання Гриця та Марусі не могла мати щасливого кінця.

По-перше, через те, що Маруся та Гриць виховувалися в сім'ях, які відрізнялися ставленням до матеріальних цінностей.

По-друге, через те, що Маруся і Гриць по-різному ставилися до пісні.

По-третє, Маруся і Гриць по-різному ставилися до кохання.

Підтвердженням думки про неможливість щастя для Марусі та Гриця є також те, що молоді люди мали різні характери: сильний, цільний у Марусі та роздвоєний характер пристосування у Гриця.

Наприклад Маруся — дитя любові. Сім'я Марусі на перше місце ставила цінності моральні: благородство, вірність, честь, були для дівчини зразок подружжя, а мати Гриця Бобренка прагла багатства, дорівнятися до Вишняків, була хижою і владолюбною. Це стає причиною того, що у Гриця і Марусі формується різний внутрішній світ, який і був, в першу чергу, причиною нещасливого закінчення цього кохання: «Нерівня душ — це гірше, ніж майна». Гриць ніколи б не зміг дорівнятися до Марусі.

Маруся, яка мала чарівний голос і здатність виразити пісню народні думи та мрії, відрізняється тим від глухого до пісні Гриця.

Для цілісного характеру Марусі кохання — не тільки процес, що споріднений творчості, це почуття, яке по силі та святості прирівнюється до почуття любові до батьківщини. Таке ставлення до кохання Гриць розділяє лише спочатку, коли ще меркантильні міркування його матері не змушують його підкоритися їй. «Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі». Він стає часткою світу, у якому головними є не вічні духовні цінності, а скороминущі — матеріальні. «Вже й Гриць мені повторював: — Затям, любов любов'ю, а життя життям».

Отже, ц усього вищесказаного можна зробити висновок, що трагічний кінець кохання Марусі та Гриця — закономірний.

3. Заслуховування повідомлень учнів

Вступне слово вчителя. Тема незнищенності історичної пам'яті народу в творах Ліни Костенко — одна з провідних. Ми познайомимося з деякими з них.

1 - й у ч е н ь. Поема-балада «Скіфська одісея»

Основним матеріалом, на який спиралася Ліна Костенко під час написання поеми, є свідчення Геродота. Сюжет її поеми розгортається за гомерівським взірцем: йдеться про своєрідну одісею — пригоди ольвійського грека у скіфських степах. Цей грек негоціант, але в душі трохи й сам Геродот. Він допитливий, до всього цікавий, уміє чудуватися, віддавати належне чужим умінням та звичаям, іншій — не грецькій — красі. Грека в його путі супроводжують богині й авторка, яка не раз долучає до спостережень героя і свої тлумачення.

Поему «Скіфська одісея» написано невдовзі після виходу книжки археолога й поета Бориса Мозолевського «Скіфський степ» (1983), ґрунтовної розвідки Віктора Петрова «Скіфи. Мова і етнос» (1968). Ліна Костенко пише про Скіфію як про багатоетнічне державне утворення.

Ольвійський грек, герой поеми-балади, потрапляє у праслов'янський світ. Оповідь про цей світ — поетично щедротна, пройнята то здивуванням, то м'якою іронією. Греку пощастило побачити похорон скіфського царя — і купальське свято, чимало довідатися про медицину праслов'ян, про племена, розселені на землях нинішньої України, та ще про всяку всячину...

Поему-баладу «Скіфська одісея» Ліни Костенко можна читати як своєрідний ультиматум історичному безпам'ятству.

2 - й у ч е н ь. Драматична поема «Дума про братів неазовських»

Проблема вибору, відповідальності за нього і його наслідки — одна із наскрізних у творчості Ліни Костенко. Оригінального

художнього втілення вона зазнала у драматичній поемі «Дума про трьох братів не азовських». Назва поеми — натяк на народну «Думу про втечу трьох братів з города Азова, із турецької неволі», тільки з акцентом на протиставлення. Текст народної думи постійно переплітається з твором Ліни Костенко.

Авторка вводить до тексту і сучасників, і людей майбутнього.

Один із трьох козаків, приречених до страти, — Сахно Черняк — зробив свій вибір і добровільно йде на страту. Намагаючись врятувати молодого безумця, інші козаки Томиленко і Павлюк звертаються до його здорового глузду, до почуттів. Реакція сучасників на його вчинок також різна: одні схиляють голову перед ним: «Яким же треба бути чоловіком, щоб так на страту за своїх піти!», інші не розуміють і дивуються: «Мабуть, він просто дурень. Щоб так за когось голову покласти?!» Цікава деталь у тексті: для Дон Кіхота, що застряг у нашому вітряку, Черняк — «собрат». Це своєрідна ремінісценція, погляд із глибини світової лицарської культури на вчинок козацького донкіхота.

Зустріч у вічності персонажів поеми з кобзарем, який співає уривками «Думу про втечу трьох братів з города Азова, із турецької неволі», відкриває цілу палітру почуттів Сахна Черняка, який то жахається, то дивується, то обурюється поведінкою двох братів, старшого і середульшого, то співчуває молодшому.

Йому, що йде «у смерть» по добрій волі, не зрозуміти тих двох єдинокровних братів, що залишили молодшого «на безхліб'ї, безвідді та на бездоріжжі». У той же час Томиленко на репліку Черняка: «Я що, за вами пішки буду бігти по цій дорозі, як той менший брат?» відповідає по-лицарськи: «Оце сказав! Ми ж не брати азовські. Якби ми із неволі утікали, то я тебе на плечах би поніс! А ми не із неволі, ми — у смерть. То ми й не хочем брать тебе з собою». Герої обох дум знаходяться на різних полюсах морального вибору: честь чи безчестя, шляхетність чи ницість, самопожертва чи підлість».

Діалог двох програмістів, наших сучасників, які теж здивовані «величчю не оціненого подвигу», лежить у площині морально-філософській: «Це навіть не подвиг, це швидше відноситься до категорії подвижництва. Момент жертвності як катарсис спокути, моральна підзвітність самому собі». Закладена в комп'ютер програма з завданням створити думу про Сахна Черняка спрацьовує, видає трагічний речитатив, об'єднуючи всіх персонажів: з літопису і народної думи, бо ж найблагородніші герої і найпідліші зрадники — діти однієї землі.

3 - й у ч е н ь. Історичний роман у віршах «Берестечко»

«Берестечко» — так називається і твір Ліни Костенко, виданий 1999 року. У ньому художньо осмислена одна з найдраматичніших

подій у житті українського народу і доля одного з найвидатніших історичних діячів — Богдана Хмельницького.

«Берестечко» — книга про одну з найбільших трагедій часів Хмельниччини, поразку під Берестечком. Розпочата ще 1966–1967 рр., її дописувала поетеса на інших етапах української історії — в 70–80-х роках.

Автор дуже вимогливо добирала історичний матеріал, суворо дотримувала наукової достовірності подій і фактів, переданих через сприйняття їхнього найголовнішого учасника — Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький цікавить Л. Костенко найперше як унікальна особистість — велика в політичних, воєнних діях, у коханні й слові. Поетеса прагне вдивитися в його збурену, складну душу, в його думи-муки, у яких сконденсовані найпекучіші проблеми XVII ст.: народ і вождь, рівність і свобода, злочин і кара, вірність і фала, гріх і спокута, кохання і сім'я, держава і мова, поет і народ.

У квітні 1649 року, коли стали зрозумілі наміри Богдана Хмельницького відродити українську державу, незалежну від Польщі, польське військо, очолене Яном Казимиром, перейшло в наступ, але було розбите під Зборовом, і король змушений був підписати Зборівський мирний договір (18 серпня 1649 року), який надавав козакам численні права. 1651 року розпочався новий етап українсько-польської війни. Місцем зустрічі двох армій стало Берестечко на Волині.

Перший день битви закінчився невдачею для кримсько-української кінноти, на другий день їй вдалося взяти реванш: польські кіннотники відступили до табору. У наступній, вирішальній, битві хан Іслам-Гірей вирішив не брати участі. Тож бездіяльність хана дозволила королю перехопити ініціативу й розпочати наступ. У цей час орда покинула поле бою. Українська армія потрапила в катастрофічне становище, яке ускладнювалося ще й тим, що хан затримав гетьмана, який прибув переконати його повернутись назад. Як наслідок Берестецької битви був підписаний Білоцерківський мир, який зводив нанівець автономію української держави.

Та Б. Хмельницький, незважаючи на угоду, вирішив зібрати нове військо й відновити воєнні дії проти поляків. Весною 1652 року він ущент розбив польську армію під горою Батіг біля міста Ладжижина. Результатом нових повстань проти шляхти був захват козаками більшої частини території, яку контролювали до поразки під Берестечком. Щоб забезпечити собі надійну підтримку па міжнародній арені, Б. Хмельницький іде на Переяславську угоду, суть, значення і наслідки якої до цього часу є предметом палких дискусій учених...

Заслугою поетеси в романі є те, що події української історії розглядаються не відокремлено, а в загальносвітовому контексті. Так, історичний факт, зафіксований у деяких джерелах, про посольську місію Богдана Хмельницького до Франції художньо трансформується в доказ значимості впливу зовнішньої політики України на загальноєвропейський політичний курс («У доброму віці і зрості я їхав з Варшави, аж де — Його королівської мосці посланням до принца Конде. Чи хто пригадає тетерка, як я їм тоді підсобив? Я полк їм послав до дюнкерка, і полк той мене не зганьбив!»). Поділяючи думки тих істориків, які вбачали одну з можливих причин українсько-польської війни в зовнішній нестабільності, воєнному протистоянні між державами («...скрізь одні терни. Лежить Німеччина в руїнах тридцятилітньої війни. Всі проти всіх. Скрізь чорний вітер смерті»), Ліна Костенко акцентує на визвольному характері цієї війни («Усі держави б'ються між собою. Ми ж за державу билися свою»).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з таблицею

Заповніть рядки стовпчиків «Маруся» і «Гриць»: запишіть риси характеру, які є прямо протилежними. Можна використовувати цитати.

Маруся	Гриць
Моя любов чолом сягала неба	Гриць ходив ногами по землі
Мене потрібно любити. А там треба тільки женитись. Ото женився — і все	любов любов'ю, а життя життям
Цільний характер	Роздвоєний характер

2. Проблемне запитання

«Яка загальна тема об'єднує поему-баладу «Скіфська одісея», драматичну поему «Дума про братів не азовських» та історичний роман у віршах «Берестечко»?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал за допомогою підручника.
- ▶ Ознайомитися із життєвим і творчим шляхом І. Драча.
- ▶ Індивідуальне випереджувальне завдання — підготувати розповідь про письменника (від першої особи).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- ▼ Для мене відкрилася ще одна грань таланту Ліни Костенко...
- ▼ Образ Марусі Чурай викликав...
- ▼ Творчість Ліни Костенко заслуговує ретельного вивчення тому...

УРОК № 95

ІВАН ДРАЧ. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ.

I. ДРАЧ ЯК ПОЕТ-НОВАТОР В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПОЕТИЧНОГО СТИЛЮ. УСВІДОМЛЕННЯ СВОГО РОДОВОГО КОРЕНЯ (ПОЕЗІЯ «ЛИСТ ДО КАЛИНИ»)

Мета: ознайомити із життєвим і творчим шляхом письменника, його громадською діяльністю; допомогти учням усвідомити, в чому полягає новаторство Драча-поета, визначити особливості його поетичного стилю; розвивати навички дослідницької діяльності, вміння робити висновки.

Обладнання: портрет письменника, виставка збірок його творів різних років видання.

Тип уроку: засідання літературної студії.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— У своїй статті про І. Драча Ірина Славінська, кореспондент газети «Українська правда. Життя», написала: «Іван Драч — неоднозначна фігура українського культурного простору. У літературі доби «шістдесятників» його поезія свого часу наробила чимало шуму. В кінематографі саме на сценарії Драча було створено низку справді культових фільмів — «Пропала грамота», «Криниця для спраглих», «Камінний хрест».

Водночас письменнику часто дорікають надто рівними взаєминами з будь-якою владою. За СРСР Драч отримав дві державні премії — премію УРСР імені Тараса Шевченка та Державну премію СРСР. За доби правління Л. Кучми — орден князя Ярослава Мудрого, а за В. Ющенка — звання «Герой України». У сучасному контексті широко обговорювали участь Драча та інших митців у Гуманітарній раді при уряді Януковича». Сьогодні ми ознайомимось із особистістю письменника та деякими його творами і винесемо власні враження про нього як про людину й літератора.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Перевірка домашнього завдання

Бесіда

- ▼ У чому полягає драма любові Марусі Чурай?
- ▼ Що означають її слова про «нерівню душ» — власної та Грицевої?
- ▼ Як розгортається в романі конфлікт поезії та буденщини життя, героїчно-максималістського і грубо-прозаїчного світовідчуження?
- ▼ Якби Маруся Чурай сказала про себе, що вона щаслива людина, чи погодилися б ви з нею? Якщо так, то в якому розумінні вона щаслива?

2. Читання учнями напам'ять віршів Ліни Костенко

IV. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Коментар для вчителя. Ця частина уроку минає у формі засідання літературної студії.

1. Ознайомлення із життєвим і творчим шляхом письменника (проводимо у формі сповіді письменника. Індивідуальне випереджувальне завдання — підготувати розповідь від першої особи)

Орієнтовний зміст виконання роботи

І в а н Д р а ч. 19 серпня 2006 мені було присвоєно звання Героя України — «за самовіддане служіння українському народові, втілене у поетичному слові та відстоюванні ідеалів свободи і демократії. До цього визнання я пройшов довгий життєвий і творчий шлях.

Народився я 17 жовтня 1936 року в селі Теліженці на півдні Київщини в сім'ї робітника радгоспу. Перший мій вірш, я тоді навчався в сьомому класі, був надрукований у районній газеті «Ленінець» 1951 р. Одразу по закінченні середньої школи в Тетіїві викладав

російську мову й літературу в семирічці сусіднього села Дзвінячого, згодом працював інструктором райкому комсомолу.

1955–1958 роках служив в армії. 1958 р. вступив на філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка, який не закінчив «через вільнодумство» — був виключений «за політику». Виручив Павло Загребельний, який запропонував роботу в «Літературній Україні».

1961 р. я перейшов на заочне відділення. Потім вступив на Вищі курси кіносценаристів і кінорежисерів при Держкіно СРСР в Москві (1962–1964). Працював у сценарній майстерні кіностудії ім. О. Довженка. За моїми сценаріями поставлено фільми «Криниця для спраглих» (1967), «Камінний хрест» (1968), «Іду до тебе» (1971), «Пропаала грамота» (1972), «Дід лівого крайнього» (1974), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1984), «Зона» (1988). Після розгрому українського кіно перейшов до редакції журналу «Вітчизна» (70-ті роки). У середині 80-х рр. був обраний членом правління Київської організації спілки письменників України, а з 1987 — головою Київської організації СПУ.

Як поет заявив про себе в студентські роки. Пам'ятаю яскраву саморобну афішу в університетському холі, де говорилося, що на черговому засіданні літературної студії студент Іван Драч читатиме поему «Ніж у сонці». Ніколи не забуду і галасу, який зчинився навколо цього факту. Твір викликав цілу низку найсуперечливіших відгуків, бо, як говорили критики, був новаторською поезією, що поламала обмеження думки і її вислову. 1961 р. поема вийшла друком у «Літературній газеті», де зайняла цілу сторінку і була представлена тоді молодим і бунтівним критиком Іваном Дзюбою. Жанр, який я визначив, — «Феєрична трагедія», — мав величезний розголос, навколо нього вирували діаметрально протилежні пристрасті.

Першу мою збірку «Соняшник» (1962 р.) відкривала передмова авторитетного літературознавця, визнаного критичного метра Леоніда Новиченка — «Іван Драч — новобранець поезії». Він писав: «Прикмети цікавої, сильної, своєрідної, хоч ще, зрозуміло, не «встояної», не оформленої творчої особистості виразно відчутні в віршах Драча. Виразною й симпатичною індивідуальною ознакою у віршах молодого поета є вже сама інтенсивність поетичного переживання, його незвичайно висока «температура...». Звичайно, мені, поету-початківцю, приємні було читати таку оцінку своєї творчості. Декілька слів хотілося б сказати про поему «Смерть Шевченка». Я визначив її жанр як симфонію, бо твір поліфонічний, включає в себе елементи ірраціональні, марення, далекі голоси, голосіння матері — України. Складається симфонія з прологу і двох частин:

«Вишневий цвіт» і «Вишневий вітер». Одним із контрапунктів симфонії є сцена похорону Шевченка, у якій я в ті часи, чатовані пильними імперськими ідеологами, назвав Кобзаря творцем національної самосвідомості українства. Тим, хто пильнував політичну цнотливість поезії, не сподобався стиль моєї творчості — висока «температура» висловів, незвичайна метафористичність і розкутість думки. Адже я насмілився на повний голос заявити:

Художнику — немає скutih норм.

Він — норма сам, він сам в своєму стилі.

Літературні критики. Нечасто перші книжки молодих літераторів стають таким помітним явищем, як «Соняшник». Ця збірка, що містила сорок балад, етюдів та інших віршованих або й не зовсім віршованих творів з примхливими образними асоціаціями, малозрозумілими для багатьох тодішніх читачів, і через двадцять років згадувалась як далеко не традиційна, задержувата, гостросучасна. У збірці як поетичною формою, так і змістом Іван Драч висловив незгоду жити й творити за звичками і приписами тоталітаризму, утвердженими примусово. Його рання поезія знаменувала бунт кращої частини української молоді, яка дізналась про жахливі злочинства сталінізму (хоча тоді було оприлюднено далеко не все). Цю незгоду Драч як поет насамперед висловив у сфері поезії, де насаджувався єдиний принцип соціалістичного реалізму.

І в а н Д р а ч. Саме тоді Микита Хрущов, залишивши письменникам функцію «автоматників партії», пішов у брутальний і жорстокий наступ на інтелігенцію. Певна річ, керівні сили тодішньої України намагалися бути правовірнішими правовірних. Старші майстри М. Рильський, А. Малишко (які теж спочатку з очевидною ревністю поставилися до свободи самовиразу молодих, а потім відчували благотворний вплив їхньої розкутості) намагалися відвести удар від нових творчих паростків. Нас, молодих письменників, намагалися виховувати відповідно до правил «пролетарської етики», «виховувати» і виправляти. Скільки довелося пережити цькування, принижень, погроз «від імені колективу трудящих», від імені «могутнього багатонаціонального колективу радянських письменників» і навіть устами першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного вимагали в ім'я чистоти української літератури припинити «формалістичні викрутаси із словом», котрі «неодмінно приводять до викривлення і затуманення ідейно-художнього змісту творів». В атмосфері витала тінь кривавого сталінського прокурора Вишинського. Чисельні наради, активи, збори, пленуми, за висловом Івана Дзюби, «переростали в божевільну» «психічну атаку». Треба було мати неабиякий гарт,

смількість і просто звичайну витримку, щоб вистояти. Я на той час уже здобув літературне визнання не лише в Україні, а й у Росії й за кордоном, продовжував свою літературну працю і не відійшов від своїх творчих принципів.

1976 р. навіть отримав Державну премію УРСР ім. Т. Г. Шевченка за свій черговий збірник віршів. 1983 р. був удостоєний вже Державної премії СРСР у тій самій категорії.

Після початку перебудови обертався в дисидентських колах. Разом із В'ячеславом Чорноволом, Михайлом Горинем та іншими видатними українськими дисидентами ми 1989 року створили Народний рух України (НРУ) — першу офіційну українську антирадянську організацію. З самого створення НРУ 8 вересня 1989 і по 28 лютого 1992 року був його першим головою. З 28 лютого по 4 грудня 1992 року був співголовою НРУ разом з В'ячеславом Чорноволом і Михайлом Горинем.

Навесні 1990 року був обраний депутатом Верховної ради України від Артемівського виборчого округу (№ 259). За мене віддали свої голоси 66,38 % виборців. Обирався до парламенту також у 1998 та 2002 роках.

2005 року після тривалих суперечок із партійним керівництвом НРУ покинув цю партію і вступив в Українську народну партію Юрія Костенка. У парламентських виборах 26 березня 2006 року брав участь під номером 14 виборчого списку «Українського народного блоку Костенка і Плюща». Оскільки блок вибори програв, то й я у парламент не пройшов.

Оце дещо про моє життя. Як говорив Жан-Поль Сартр: «Можливо, бувають часи й прекрасніші, проте цей час — наш, у нас лише це життя, щоб його прожити». Це був мій вибір. І я жодного разу не засумнівався і не пошкодував.

2. Виступ літературознавців

Іван Драч належить до когорти шістдесятників, естетична незалежність яких виростала з потужних національних світових традицій. У період хрущовської відлиги в країну хлинула потужна течія зарубіжної культури, яка досі надходила в національний інформаційний простір «дозовано». Тому шістдесятники стали чи не першим після неокласиків поколінням митців-інтелектуалів, ґрунтовно обізнаних зі скарбами світового мистецтва, в тому числі модерністичного. В Україну дійшла поезія В. Вітмена, Г. Аполлінера, Ф. Г. Лорки. Саме знайомство з їхньою творчістю сприяло формуванню індивідуального стилю поета, дало можливість широко використовувати у своїх творах художні прийоми світової модерністської поезії.

Так, як пише Іван Драч, в українській літературі не писав і не пише більше ніхто. Його поетичний стиль дійсно індивідуальний і особливий. Для творчої манери митця характерні постійний, безупинний рух, змінність, розвиток. Він не створює власних традицій, ніколи не повторюється, постійно прагне досконалості. Він глибоко проник у драматизм епохи, в яку жив, виразніше висвітлив проблеми й надії людей другої половини ХХ ст, намагався віднайти гармонію в дисонансах епохи.

Іван Драч по праву вважається реформатором поезії, бо зламав усталені норми мистецтва соціалістичного реалізму. Він розумів, що література повинна йти в ногу з науково-технічним прогресом, і впевнено використовував у своїх віршах лексику новітніх наукових відкриттів, збагачував світ поезії незанимаючими до того засобами. У його творчості тісно переплелися національні традиції та здобутки світової цивілізації. У ній поруч існують космізм, на основі якого поет творить новітні образи, міжпланетні простори, невідомість космічних галактик, романтика науково-технічної революції і разом з тим гостре усвідомлення національної належності, гідності і поваги до своїх коренів, як і до кожної окремої людини, котра являє собою цілий Всесвіт.

Отже, для творчої манери І. Драча характерні масштабність бачення художнього життя і естетизм, ерудиція, вимогливий смак, проникливість і гострота характеристик, темпераментність стилю.

Показовим з цього приводу є вірш «Лист до калини».

3. Виразне читання поезії «Лист до калини, залишеної на рідному лузі в Теліженцях»

Все більше нікому писати мені листи.
Залишилась, калино, тільки ти.
Вже ось і тітка, як остання гілка,
Геть одчахнулась з нашого причілка
І листя скинула на молоду траву.
Калино, ти живи! Вві сні і наяву
Приходжу я до тебе, прилітаю
З-за Єнісею, Вісли, з-за Дунаю,
І рідною матусею зову,
І падаю в пахучу мураву,
І до колін солоних припадаю,
І в щасті непоганьбленим ридаю,
Бо корінь мій дитинний — тільки ти.
Все більше нікому писати мені листи.
Листом відповідай. Листком багряноцвітим.
І пелюстковим шалом біловітим,
І кетягом вогненного литва,

Що клекотом незрадним ти жива.
 На всі вітри мені відповідай —
 На Єнісей, на Віслу, на Дунай
 За бабу Танасину й за Килину
 Відповідай, відповідай, калино, —
 Вони, твоїм корінням розігріті,
 Сидять на призьбі вже на тому світі,
 Десь біля них там курять самосад
 Мої дядьки, що не прийдуть назад,
 Що їх взяли негоди і бої
 У лютий, у жорсткій крутії.
 Пиши за них. Відповідай суцвіттям,
 Яке даш весною їхнім дітям,
 Щоб їхні внуки вже в коліні третім
 Вітали їх суцвіттям на портреті.
 Калино, напиши мені про все,
 Як твої роси Рось мені несе
 І як твое коріння калинове
 Наповнює моє пагілля нове —
 Твою росу несе мені Дніпро,
 У кров твою вмочаю я перо,
 Пишу твоєю і своєю кров'ю,
 Тож будь мені, калино, при здоров'ю,
 Калинолистом ти відповідай
 На Прип'ять, на Севан і на Алтай,
 Куди мій кінь крилатий поспіша.
 Ти — совісте моя, моя душа.
 Пиши мені, калино, будь здорова,
 Ніколи не продам тебе на дрова,
 За цілий світ, за всесвіт не продам,
 Тож клеботи назустріч всім вітрам,
 Тож крила підіймай свої тугіі
 Безсмертним цвітом правди і надії!

4. Обмін думками з приводу поезії

5. Словникова робота

Крилатий кінь — Пегас. У давньогрецькій міфології — чарівний крилатий кінь, брат Хрісаора; народився з крові горгони Медузи, коли Персей відтяв їй голову. У III ст. до н. е. александрійські поети створили легенду про Пегаса як про коня поетів. Якось музи співали так гарно, що вся природа слухала їх у мовчанні й нерухо-мості, а гора Гелікон від захоплення почала швидко рости і дорос-ла аж до неба. Тоді олімпійські боги наказали Пегасу повернути гору на землю. Кінь ударив по горі копитом, утоптавши її в землю, а на місці удару забило джерело Гіппокрена.

У переносному розумінні «осідлати Пегаса» означає «стати поетом».

6. Виступ літературних критиків

Образ України присутній у творчості майже кожного українського письменника. Звичайно, творив його і І. Драч, по-своєму, оригінально. Поєднавши новаторську форму вірша із глибоко національними поетичними засобами та прийомами, поет бачить Україну в образі калини, наповнює його новим емоційним і змістовим звучанням. Цей самий образ-символ є для І. Драча уособленням тієї живої нитки, що поєднує його з духовними першовитоками, стає символом рідного дому. Проживши життя, пізнавши багато нового, знайшовши себе в цьому світі, поет усвідомив, як багато для нього важить мала батьківщина, те місце, де народився, ті люди, які були колись поруч. До нього прийшло розуміння парадоксального явища, що чим далі в часі відходять від нього роки дитинства, чим менше залишається на землі рідних і близьких, чим більше він пізнає світу, тим частіше в пам'яті виникають ті далекі, але такі дорогі часи й люди, яких уже немає і ніколи не буде. Але з висоти прожитих років все це сприймається тепер не тільки з часової, а й духовної дистанції, набуває нового змісту і збагачується новими відчуттями.

До калини, символу отчого дому, звертає він свої гіркі слова про смерть дорогих йому людей, після якої до нього прийшло почуття раптової осиротілості.

Усе те, що символізує для ліричного героя калина в лузі дитинства, — нині важлива духовна опора в його житті. З своїх доріг вертає він думкою до неї, освідчується їй, що вона — його совість і надія. Зрозуміло, що для ліричного героя твору прийшов час переоцінки особистих моральних і духовних цінностей.

7. Конкурс юних літераторів

Завдання. Назвати якнайбільше художніх засобів та стилістичних фігур, вжитих І. Драчем у поезії «Лист до калини...»

Epiteta: молоду траву, пахучу мураву, колін солоних, щасті непоганьбленим, корінь дитинний, у лютій, у жорстокій крутії, крила тугії, Безсмертним цвітом.

Метафори: Вже ось і тітка, як остання гілка, Геть одчахнулась з нашого причілка; І листя скинула на молоду траву; корінь мій дитинний — тільки ти; листом відповідай; вони, твоїм корінням розігріті, Сидять на призьбі вже на тому світі; калино, напиши мені про все, Як твої роси Рось мені несе; твоє коріння калинове Наповнює моє пагілля; твою росу несе мені Дніпро, У кров твою вмочаю

я перо, Пишу твоєю і своєю кров'ю.

Порівняння: тітка, як остання гілка, геть одчачнулась з нашого причілка.

Стилістичні фігури: звертання: совісте моя, калино. Заклик, вплив на емоції: Тож крила підіймай свої тугії Безсмертним цвітом правди і надії! *Анафора* та *полісиндетон* (багатосполучниковість): І рідною матусею зову, І падаю в пахучу мураву, І до колін солоних припадаю, І в щасті непоганьбленим ридаю;

Інверсія: Деся біля них там курять самосад Мої дядьки; І як твое коріння калинове Наповнює моє пагілля нове; Куди мій кінь крилатий поспіша.

Парцеляція: Листом відповідай. Листком багряноцвітим.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання. Скласти гроно «Особливості творчого стилю І. Драча». Поєднання епічності з напруженим драматизмом та ліризмом; використання складних метафор, які інколи переростають у символи; введення у твір філософських роздумів про загальнолюдські цінності і разом з цим зображенням приземлених картин; збагачення поетичної мови науковою лексикою, незвичайними асоціативними рядами, метафорами, символами; модернізація класичної форми балади (зображення історичних, героїчних ситуацій з елементами фантастики).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ З огляду на почуте на уроці сформулюйте значущість постаті І. Драча в українській літературі.
- ▶ Міні-дослідження. Яку оцінку творчості І. Драча подають різні літературно-критичні джерела?
- ▶ Твір-есе (на прикладі творчості І. Драча) на тему: «А гострозоре, мужне покоління Уже росте на молодій землі» (П. Филипович «Візьмеш у землю сонного насіння ...»).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Продовжити речення: «Феномен Івана Драча полягає в тому, що ...».

УРОК № 96

**ІВАН ДРАЧ. ЗВЕРНЕННЯ ДО ЖАНРУ БАЛАДИ,
ЙОГО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ. ПОЕТИЧНИЙ РОЗДУМ ПРО
СУТЬ МИСТЕЦТВА, ПРОЦЕС ТВОРЧОСТІ («БАЛАДА ПРО
СОНЯШНИК»). РОЗДУМИ ПРО СПРАВЖНЄ ПОКЛИКАННЯ
ЛЮДИНИ В ЖИТТІ ТА ЇЇ ОБИВАТЕЛЬСЬКЕ ІСНУВАННЯ
(НОВОРІЧНА БАЛАДА «КРИЛА»)**

Мета: ознайомити із творчим доробком письменника; розкрити його самобутність, індивідуальну неповторність на основі аналізу творів «Балада про соняшник» та «Крила»; розвивати вміння аналізувати поезії, висловлювати власні роздуми про людей одержимих, крилатих і прагматично обмежених, приземлених, зв'язне усне мовлення, навички самостійної роботи; виховувати любов до прекрасного.

Обладнання: портрет письменника, тексти творів «Балада про соняшник», «Крила».

Теорія літератури: поглиблення поняття про баладу.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети уроку.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Ознайомившись із творчістю молодого Івана Драча, досвідчений майстер пера Павло Тичина звернувся до нього зі словами: «Товаришу поете! Прийме вік наш ваші твори, ще й буде пишатися ними!». Пророчі слова Павла Григоровича здійснилися, а ми сьогодні на уроці ознайомимось із творами І. Драча, які на початку 60-х років XX ст. викликали захоплення читачів своєю новизною та неординарністю.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ**1. Перевірка домашнього завдання****2. Бесіда за змістом поезії «Лист до калини»**

- ▼ Які враження і думки викликав у вас цей вірш?
- ▼ До яких роздумів спонукає поезія?

- ▼ Символом чого виступає у творі калина?
- ▼ Визначте тему та основну думку твору.
- ▼ Схарактеризуйте образ ліричного героя. Які риси його вдачі вас приваблюють?

IV. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Іван Драч — автор самобутніх та оригінальних віршів та поем, але улюбленим жанром письменника є балада.

Пригадаємо визначення поняття «балада».

Балада (фр. *ballade*, від прованс. *ballar* — «танцювати») — жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового характеру з драматичним сюжетом. Первісно — танцювально-хорова пісня середньовічної поезії Західної Європи з чіткою строфічною організацією.

Однією з найвідоміших балад І. Драча є «Балада про соняшник», перекладена багатьма мовами світу, своєрідна візитівка письменника. Після прочитання твору Павло Тичина написав: «Цей вірш цікавий. Що ж мені в ньому сподобалось? По-перше: тема обдарованості й таланту подана цілком по-новому. *Тема*: тільки той творець зможе відкрити сонце поезії, хто, на це сонце поглянувши, навіки ним захопиться. По-друге: розв'язання теми цілком своє, а не традиційне... І скакання хлопчика на одній нозі, і несподівана зустріч із сонцем, що на велосипеді їхало. По-третє: колір сонця у поета оранжевий, тобто жовтогарячий. Це, як мені здається, цілком відповідає характерові творчого сприйняття світла українським народом».

2. Виразне читання «Балади про соняшник»

В соняшника були руки і ноги,
 Було тіло, шорстке і зелене.
 Він бігав наввипередки з вітром,
 Він вилазив на грушу,
 і рвав у пазуху гнилиці,
 І купався коло млина, і лежав у піску,
 І стріляв горобців з рогатки.
 Він стрибає на одній нозі,
 Щоб вилити з вуха воду,
 І раптом побачив сонце,
 Красиве засмагле сонце, —
 В золотих переливах кучерів,
 У червоній сорочці навипуск,
 Що їхало на велосипеді,
 Обминаючи хмари на небі...

І застиг він на роки й століття
В золотому німому захопленні:
— Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!
Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

3. Коментар учителя

— Твір І. Драча «Балада про соняшник» входить до скарбниці української поезії. Автор визначив його жанр як «балада», однак можна стверджувати, що це більше оригінальний твір-винахід Драча, ніж канонічна балада. У ньому поєднуються ознаки кількох різних жанрів.

У вірші яскраво виявляється одна із провідних ознак індивідуального стилю І. Драча — метафорична асоціативність, що переходить у символи, стає образним ладом поезії. Саме слово «асоціація» у цьому випадку означає психологічний зв'язок між окремими уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне з них спричиняє інше. Автор змальовує сюрреалістичну картину: соняшник із тілом шорстким і зеленим бігає «наввипередки з вітром», «красиве засмагле сонце» їздить на велосипеді. Глибоко вражений цим видовищем, соняшник просить покатати його.

Основним образом, навколо якого й обертаються всі події, є образ соняшника — жвавого сільського підлітка, непосидючого, закоханого в життя, з буйною, неординарною уявою. Саме таким, як він, світ і розкриває свої дива й таємниці. Тому цілком закономірно, що, побачивши одного разу незвичайну картину, він зрозумів, що вже ніколи її не забуде. І. Драч у творі поєднує реальність та метафоричне узагальнення. Образ сонця — метафоричний, він символізує поезію. Читач розуміє думку, передану письменником: поет нерозривно зв'язаний із реальним життям, бо воно дає йому можливість самореалізуватися.

Тема обдарованості й таланту розкривається поетом по-новому. Автор стверджує: тільки той поет зможе відкрити сонце поезії, хто, поглянувши на нього, захопитися ним назавжди.

Трактування образів поета й поезії є оригінальним, але саме таке порівняння і є найбільш вдалим, адже соняшник — рослина, орієнтована на світло сонця, рослина, що й формою нагадує його. І як соняшник не може існувати без сонця, так і поет не уявляє свого існування без поезії, змушений покликком серця завжди сповідувати її закони.

Алегоричні образи соняшника й сонця чітко вказують на те, що мова йде про поета й націю, які розкривають приховані можливості творчого життя за законами краси, духовного злету. Рух пробудженого таланту відбувається від «земного» до «небесного», що поєднує дві сфери: порив до високого із закоріненням у національний ґрунт. Щоб звернути увагу на той факт, що йдеться саме про українських поетів, письменник обирає образ соняшника, який вважається невід'ємною складовою частиною національної символіки України.

Кульмінаційна думка поезії міститься в заключних рядках:

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

Сонце — це символ краси мистецтва, народної віри в нев'янучу його силу.

У баладі великого значення надається ритмічно-інтонаційним особливостям віршування, смисловій точності слів та словосполучень, синтаксичному паралелізмові, що властиво верлібру. Це дало можливість І. Драчу передати рух складних думок і картин.

Також жанр балади зазнає значних модифікацій і у творі «Крила», що має підзаголовок «Новорічна казка».

4. Ознайомлення зі змістом твору «Крила»

Через ліс-переліс,
через море навкіс
Новий рік для людей подарунки ніс:
Кому — шапку смушеву,
кому — люльку дешеvu,
Кому — модерні кастети,
кому — фотонні ракети,
Кому — солі до бараболі,
кому — три снопи вітру в полі,
Кому — пушок на рило,
а дядькові Кирилові — крила.
Був день як день, і раптом — непорядок,
Куфайку з-під лопаток — як ножем прошило.
Пробивши вату, заряхтіли радо,
На сонці закипіли сині крила.
Голодні небом, випростались туго,
Ковтали з неба сине мерехтіння,
А в дядька в серці — туга,
А в дядька в серці — тіні.

(Кому — долю багряну,
кому — сонце з туману,
Кому — перса дівочі,
кому — смерть серед ночі,
Щоб тебе доля побила,
а Кирилові, прости господи, — крила).
Жінка голосила: «Люди як люди,
їм доля маслом губи змастила.
Кому — валянки,
кому — мед од простуди,
Кому — жом у господу,
а цьому гаспиду,
прости господи, — крила?!»
Так Кирило до тьми брів,
І, щоб мати якусь свободу,
Сокиру бруском задобрив,
І крила обтяв об колоду.
Та коли захлинались сичі,
Насміхалися зорі з Кирила,
І, пробивши сорочку вночі,
Знов кипіли пружинисті крила.
Так Кирило з сокирою жив,
На крилах навіть розжився, —
Крилами хату вшив,
Крилами обгородився.
А ті крила розкрили поети,
Щоб їх муза була не безкрила,
На ті крила молились естети,
І снилося небо порубаним крилам.
(Кому — нові ворота,
кому — ширшого рота,
Кому — сонце в кишеню,
кому — дулю дешеvu,
Щоб тебе доля побила,
А Кирилові — не пощастить же
отак чоловікові! — крила.)

5. Бесіда за змістом твору

- ▼ Яка драма лягла в основу балади «Крила»? (Сюжет балади носить драматично-комічний характер. В його основі — драма людини, яка не вміє скористатися своїм щастям і стає рабою мізерних інтересів. І. Драч вказує на несумісність справжнього духовного покликання людини з її обмеженим існуванням.)
- ▼ Який підтекст ховається за зовні простим казковим сюжетом? (Алегорія казки влучно передає характер суспільства, різноманіття матеріальних запитів сучасників письменника. Є тут

і духовні подарунки: «доля багряна», «сонце з туману». І. Драч підкреслює, що духовні пориви — незнищенні. Даремно дядько Кирило обтинає свої крила. Поет підштовхує читачів до роздумів над питаннями духовності, вчить не втрачати свій природний талант, служити добру.)

- ▼ *Яка роль засобу іронії у творі? (Щоб розкрити несумісність духовного та матеріального світів, І. Драч звертається до засобу іронії. Наприклад, коли розповідає про те, як Кирило намагався будь-якими способами позбутися крил. Прихована насмішка над недалекоглядним, але життєвськи правильним Кирилом несе в собі елементи узагальнення, вказує на типові явища суспільної дійсності, викриває меркантильні прагнення більшості членів суспільства. Авторіві боляче, що утилітарні інтереси набувають у світі кричущих розмірів.)*
- ▼ *Яке враження склалося у вас про головного героя балади — Кирила? (Кирило — людина недалекоглядна, практична, з усього намагається мати вигоду. Так, крилами — божественним дарунком — «хату вишив», «обгородився». В образі Кирила зображено людину, яка свідомо відмовляється від свого вищого духовного покликання і піддається меркантильним інтересам. Кирило — уособлення українського народу, якому постійно обтирали крила, талант якого применшували, а волю урізали. Тому він став незахищеним та вразливим до такої міри, що сам собі починав чинити зло.)*
- ▼ *Розкрийте символіку образу крил. (Це символ таланту, щастя, краси, поезії.)*
- ▼ *Доведіть, що вірш «Крила» за жанровими ознаками — балада. (Це розповідь про особливу подію соціально-побутового характеру з драматичним сюжетом. У творі наявні елементи фантастики — новий рік дарує Кирилові крила, які виростають навіть після того, як він їх обрубуює.)*

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Чим балади І. Драча відрізняються від традиційних балад? Що нового вніс Драч у розвиток жанру балади? (У баладах поета майстерно поєднуються епічність розповіді із драматизмом та ліричністю, відсутнє традиційне легендарно-історичне, героїчне чи фантастичне її звучання. А ще для балад письменника характерна заміна реалістичної конкретики за допомогою асоціативного

наповнення та метафоризації дійсності. Відштовхуючись від буденних реалій життя, він піднімається до широких узагальнень. Ліричний герой балад поета вміє миттєво осягнути світ і побачити в ньому те, що відкривається не всім.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Вивчити напам'ять «Баладу про соняшник».
- ▶ Написати міні-твір-есе «Мое враження від знайомства із творчістю Драча».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- ▼ Драч підніс українську лірику на нові вершини, тому що ...
- ▼ Сьогодні на уроці мені було важко ...
- ▼ Я усвідомив (усвідомила) ...

УРОК № 97–98

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ. СТИСЛА РОЗПОВІДЬ ПРО ПОЕТА, ПРОЗАЙКА, КІНОМИТЦЯ, УЧНЯ О. ДОВЖЕНКА. ОСНОВНІ ЗБІРКИ ПОЕТА, ПРОВІДНІ МОТИВИ ТВОРЧОСТІ

Мета: ознайомити із життєвим і творчим шляхом М. Вінграновського; запропонувати найосновніші відомості про творчу спадщину митця; визначити ідейно-стильові особливості його поезій, їхній віршовий розмір; виділити і пояснювати засоби поетичної мови, розвивати вміння аналізувати вірш; висловлювати власне ставлення до розглянутої поезії, асоціативне мислення; виховувати розуміння великого значення почуття любові в житті людини.

Обладнання: портрет М. Вінграновського, видання його книг, фото чи відеоматеріали про письменника.

Теорія літератури: оксиморон.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети уроку. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Микола Вінграновський — один із «шістдесятників». Як згадують його сучасники, «він увійшов в українську літературу з гордою поставою, сильним голосом і «стодумною думою» про народ, про добу, про життя». Поетична творчість М. Вінграновського — це прагнення до ідеального, до краси. Своїми поезіями письменник намагався підвести читачів до розуміння великого значення почуття любові в житті людини. Наше завдання — ознайомившись із добром поета, винести власну думку про його творчість, усвідомити специфіку ліричного самовираження творчою людиною.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Літературний диктант за творчістю І. Драча

1. Перша збірка віршів І. Драча мала назву... (*«Соняшник»*).
2. Особливостями індивідуального стилю письменника є... (*поєднання традиційних образів з новітніми, використання авторських неологізмів і техноцизмів, інтелектуалізм*).
3. Як митець І. Драч формувався під впливом естетики... (*О. Довженка*).
4. Ускладнює сприйняття творів письменника... (*метафоричність, використання символічних образів*).
5. Улюблені жанри поета... (*балади; етюди; верлібри*).
6. Вірш «Балада про соняшник» характеризується... (*олюдненням образів*).
7. Поезіє, сонце моє оранжеве / Щомиті якийсь хлопчисько відкриває тебе для себе, / Щоб стати соняшником. Це рядки з поезії І. Драча... (*«Балада про соняшник»*).
8. Який образ у творчості І. Драча символізує совість і надію поета, є його духовною опорою в житті? (*Калини*)
9. Із якого твору рядки: Приходжу я до тебе, прилітаю / З-за Єнісею, Вісли, з-за Дунаю, / І рідною матусею зову. (*«Лист до калини»*)
10. Які фільми були створені за кіноповідями І. Драча? (*«Криниця для спраглих»; «Камінний хрест», «Пропала грамота»*).
11. Проблему «красивого» й «корисного», таланту й втрати порушено у творі І. Драча... (*«Крила»*).

12. Розкрийте символіку соняшника і сонця в «Баладі про соняшник». (*Сонце символізує поезію, соняшник — поета.*)
13. Визначте віршовий розмір строфи: Душу носять по світах вітри. / Серце мчить крилата догори. / Я ж землі належу. До кісток / До майбутніх буйних пелюсток. (*Хорей*)

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступ учнів із випереджувальним завданням. Коротке повідомлення про життя і творчість М. Вінграновського

Микола Степанович Вінграновський (1936–2004) — український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист і поет.

Народився він 7 листопада 1936 року в селі Богопіль (нині Первомайськ) Миколаївської області. Згадуючи своє дитинство, письменник стверджує, що змалечку пам'ятав лише степ: «Скрізь, куди не глянь степ, степ і степ». Його батько, Степан Миколайович, був міцним хазяїном, тому підпав під розкуркулення й мусив у 30-х рятуватися втечею на Біломорканал, куди влаштувався вільнонайманим робітником. Мати, Зінаїда Олексіївна, походила з давнього запорізького роду Садівниченків, мала волелюбну вдачу.

Микола ще за окупації, 1943 р., пішов у нульовий румунський клас початкової школи в Кумарах, а продовжував навчання в богопільській десятирічці, яку закінчив 1955 р.

Цього ж року вступив до Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого на акторський відділ. А через два тижні відбулася зустріч, яка значно вплинула на подальше життя юнака: його, ставного, показного українця-степовика прослухав О. Довженко (майстрові «було дозволено» сформувати власний курс у кіноакадемії) і забрав його до себе в Москву вчитися разом з такими відомими нині кінодіячами, як Лариса Шепітько та Отар Іоселіані. Ще студентом М. Вінграновський зіграв головну роль у кінофільмі Юлії Солнцевої «Повість полум'яних літ», знятому за сценарієм О. Довженка.

Цей фільм придбали понад 130 країн світу. Він отримав призи в Лондоні, Лос-Анджелесі... На Міжнародному кінофестивалі в Каннах актор був відзначений золотою медаллю за кращу чоловічу роль. Микола Степанович розповідав, що з цієї медалі (а це золото вищої проби) своїй матері поставив зуби. Згодом відбулася неприємна розмова з службовцями КДБ, які вимагали повернення медалі в державну власність.

У Москві кіоски та навіть паркани були обліплені афішами з портретом Вінграновського. А бездомний Микола з валізою йшов влаштовуватися на Київську кіностудію помічником режисера

третьої категорії. Така була тоді практика — мусили починати з нижчої професійної сходинки. З неї і почався шлях Миколи Вінграновського у мистецтво, в поезію. Світ належало ще завоювати...

За фахом М. Вінграновський — кінорежисер. Він створив десять художніх фільмів, серед яких — «Берег надії», «Климко» та ін.

Писати вірші почав у студентські роки. Перші твори з'явилися 1958 року на сторінках журналів «Дніпро» та «Жовтень» («Дзвін»).

7 квітня 1961 року «Літературна газета» вийшла із заголовком на всю четверту сторінку: «Микола Вінграновський. З книги першої, ще не виданої». Було поміщене фото красивого інтелігентного юнака, який гордо ступає київською вулицею, — і п'ятнадцять віршів, серед яких: «Прелюд Землі», «Зоряний прелюд», «Прелюд кохання» та інші.

Перша поетична збірка М. Вінграновського «Атомні прелюди» вийшла 1962 року, вона стала вагомим актом поетичного самоствердження молодого поета. (До речі, майже одночасно вийшла і перша збірка Василя Симоненка «Тиша і грім», як і перша збірка Івана Драча «Соняшник».)

Книжка вразила своєю незвичайністю — масштабністю поетичної думки й бентежною силою уяви; діапазоном голосу, що вміщає у собі і громадянську патетику, і благородний сарказм, і щемливу ніжність; високим моральним тонусом і самостійністю громадянської позиції, тією гідністю і суверенністю, з якими говорилося про болі народу, проблеми доби, суперечності історії. Космос, людство, земля, народ, доба, Україна — ось який масштаб узяла поетична мова Вінграновського, ось у яких вимірах жив його ліричний герой.

Наступна поетична збірка Миколи Вінграновського вийшла через п'ять років. Звалася вона «Сто поезій», але насправді в ній їх було... дев'яносто дев'ять. Це сталося внаслідок різних цензурних втручань і «перетрясок», і така невідповідність була символічною, бо вказувала на ті труднощі, які поетові доводилося долати на шляху до читача. На той час уже відбулися не лише ідеологічні погроми, жертвами яких стали поети-шестдесятники та інші молоді митці, а й політичні арешти національно активної молоді. На зміну хрущовській відносній «відлизі» приходило те, що пізніше дістало назву брежнєвського «застою», хоч фактично було не застоєм, а реакцією. Суспільна атмосфера стала вкрай несприятливою для вільної творчості, для реалізації таланту в будь-якій сфері мистецтва і культури. Потрібен був великий душевний опір, щоб вистояти, залишитися собою, говорити з читачем щирим голосом. Микола Вінграновський зміг це зробити, хоч, звичайно, він сам змінювався. Цьому сприяли нові обставини, новий життєвий досвід, природний

внутрішній розвиток. Змінювався відповідно і характер його поезії. На місце громадянської вибуховості починають приходити розважливність і роздумливність; патетичні та героїчні інтонації обростають журливістю, гіркотою, тихою радістю; масштабність змінюється зосередженістю. Вже вгадується внутрішній рух від душевної «романтики» до душевного «реалізму».

Виразним свідченням дальшого творчого розвитку Вінграновського стала збірка «На срібнім березі» (1978). Поетів голос став начебто тихішим, але відбулося внутрішнє ускладнення й збагачення його лірики.

А 1984 року вийшла просто дивовижна невеличка книжечка — «Губами теплими і оком золотим». У ній органічно переплелися і картини природи, і спогади дитинства, й інтимна лірика, і предметна реальність світу, і химерія, і казка, і добра витівка, і гумор, і затамована жура: найбуденніші будні людини і природи постають як світова містерія...

Потім були ще поетичні збірки, була велика книжка «Вибраного» (1986), у якій представлено і прозу.

Остання збірка — «Цю жінку я люблю» (1990) — містить, крім інтимної лірики, ще й раніше не публіковані вірші з 60–70-х років та нові поезії, у яких Вінграновський немовби вертається до свого громадянського пафосу періоду «шістдесятництва», але вже в іншій якості — зі складнішим, драматичнішим розгортанням думки й переживання...

Були видрукувані повісті «Первінка», «Сіроманець», «У глибині дощів», «Літо на Десні», роман «Северин Наливайко».

Писав він і для дітей. Так, на початку шістдесятих років у журналі «Ранок» з'явилися оповідання «Бинь-бинь-бинь» і «Чорти». Тоді ж були надруковані і його перші вірші для дітей, які увійшли в окрему збірку «Андрійко-говорійко», а трохи пізніше побачили світ такі оригінальні книжки поезій: «Мак», «Літній ранок», «Літній вечір» та інші.

М. Вінграновський написав спогади про О. Довженка («Рік з Довженком», 1975), переклав з російської мови окремі вірші Б. Пастернака, з грузинської — Н. Бараташвілі, з молдавської — Л. Даміана.

Найповніше видання творів письменника побачило світ 2004 року — «Вибрані твори в трьох томах».

Вінграновський — лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1984), нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради України, лауреат літературної премії «Благовіст», лауреат премії Фондації Антоновичів (США).

З грудня 1997 р. він заслужений діяч мистецтв України, а з 1996 року — член комітету з Національних премій України ім. Т. Шевченка.

Помер письменник 27 травня 2004 року в Києві.

2008 р. створений благодійний Фонд ім. Миколи Вінграновського з метою збереження й популяризації творчої спадщини поета й підтримки талановитої молоді в сфері української літератури, історії, культури, мистецтва.

2. Робота над ідейно-художнім аналізом поезії М. Вінграновського

Коментар для вчителя. У процесі обговорення учні заповнюють понятійну таблицю.

3. Виразне читання поезії «У синьому небі я висіяв ліс» (Збірка «Сто поезій», 1967)

У синьому небі я висіяв ліс
У синьому небі, любов моя люба,
Я висіяв ліс із дубів та беріз,
У синьому небі з берези і дуба.

У синьому морі я висіяв сни,
У синьому морі на синьому глеї
Я висіяв сни із твоєї весни,
У синьому морі з весни із твоєї.

Той ліс зашумить, і ті сни ізійдуть,
І являть тебе вони в небі і в морі,
У синьому небі, у синьому морі...
Тебе вони являть і так і замруть.

Дубовий мій костур, вечірня хода,
І ти біля мене, і птиці, і стебла,
В дорозі і небо над нами із тебе,
І море із тебе... дорога тверда.

4. Бесіда

- ▼ Які враження викликає у вас поезія?
- ▼ Як ви розумієте її зміст?
- ▼ Які фольклорні образи вжито в поезії? Що вам відомо про їхню символіку?
- ▼ Які художні засоби використав автор у творі?
- ▼ Визначте роль алітерації й асонансу в поезії.
- ▼ Визначте віршовий розмір.

Матеріал для вчителя. Поезія написана у формі монологу — звернення ліричного героя до коханої. Вона наповнена романтичним

настроєм, відчуттям єднання природи, душі ліричного героя та його коханої. У ній вимальовані чудові напівфантастичні пейзажі. Любов ліричного героя бездонна, як небо і море, запашна й ніжна, як весна. Минають роки, уже й герої із «вечірньою» ходою, але кохана, як і раніше, заповнює все його життя. Вживання «кольорових» повторів, звукопису створює неповторне враження.

У творі поет використовує фольклорні образи дуба й берези, що традиційно в народній свідомості і у фольклорі символізують чоловіче й жіноче начало буття. За українською міфологією, береза — символ чистоти, світла, родючості, дівочої ніжності. Дуб — мало не найсвятіше дерево, дерево бога блискавки і грому, втілення Світового дерева-прадуба. Його шанували за міцність, красу, довговічність, а в давнину рубали тільки з дозволу волхвів.

Контекст вірша метафоричний, що досягається поєднанням пейзажного, описового і глибинного планів. Традиційними для М. Вінграновського є образи неба та моря, які наділяються постійними колірними означеннями. У кольоровій гамі поезії домінує синя барва спокою та надії.

Символіка кольору

Синій — символ вірності, довір'я і безконечності. Це колір небесного простору і моря. У ньому — тайна пізнання світу. Символізує чесність, доброту, славу, вірність. Разом із тим викликає почуття холоду та нагадує про тінь.

Саме в цьому кольорі сконцентровано найвищу чуттєвість, граничну стаємничість.

Взагалі естетика синього кольору ґрунтується на визнанні його найменшої «матеріальності», адже прототипи цього кольору — світила небесної сфери — через свою реальну віддаленість від людини асоціюються з непізнаним, загадковим. Синій — улюблений колір М. Вінграновського.

У поезії він втрачає своє первинне — спектральне — значення і стає знаком абстрактних понять — глибини почуттів, гармонії. Він відбиває стан душі — тонкої, чуйної, сповненої любові і до жінки, і до вітчизни, і до життя в усій його величі. Стан душі, яка сама себе пізнає в дзеркалі світу.

Особливого значення набувають у поезії епітети, які мають метафоричну основу, бо з їх допомогою творяться нові зв'язки між реальністю та уявою читачів. Тут криються джерела милозвучності вірша М. Вінграновського, його внутрішньої музичності. А образи «У синьому небі я висіяв ліс, / У синьому небі, любов моя люба, / Я висіяв ліс із дубів та беріз, / У синьому небі з берези і дуба» так природно передають шал напоєного коханням серця, коли для чоловіка його

кохана присутня всюди, на що б він не дивився, що б не робив: «...і небо над нами із тебе, / І море із тебе...».

Поезія побудована за допомогою численних повторів.

Віртуозно користується М. Вінграновський такими засобами звукопису, як алітерація й асонанс. Звук у нього завжди працює на створення поетичного образу, передачі його найрізноманітніших граней. За рахунок багаторазового повторення приголосних «с» та «н» створюється ефект елегійної ніжності, замилювання коханою жінкою. За допомогою повторення літери «і» підкреслюється особливий стан душі ліричного героя, її тепло, але й натякається напливність часу.

Найбільш цікавою у вірші є схема римування. У першого й другого куплетів однакова схема римування — *абаб*, у третьому куплеті — *абба*, у четвертому римуються тільки перший і четвертий рядки. Віршовий розмір поезії — амфібрахій.

5. Підготовка до сприйняття інтимної лірики М. Вінграновського

Учень. В українській літературі ХХ століття творцем найкращої чоловічої любовної лірики є М. Вінграновський. Ніжність і задушевність, динаміка та нестримна сила почуттів притаманні ліричному героєві його збірки «Цю жінку я люблю». Із віршів перед нами постає чоловік, який має мужність не остерігатися у своїх почуттях видатися слабким чи сентиментальним, а то й відторгнутим чи навіть приниженим тією, яку безтямно любив, але яка у відповідь згордувала ним.

Ліричний герой збірки — надзвичайний оптиміст, людина, здатна на жертви заради коханої жінки.

Але в той же час поезію, яка увійшла до збірки, не назвеш ні еротичною, ні сексуальною. Автор просто оспівує і одухотворює це земне почуття, здатне підняти просту смертну людину до небес. Почуття кохання відкриває краще в ліричному героєві, він демонструє щедрість своєї душі, витонченість, аристократизм. У ньому вирують емоції, він наповнений святом казки, а в осмисленні побаченого і пережитого стає філософом.

Інтимна лірика Миколи Вінграновського возвеличує, підносить людину, а не лише фіксує її настрої.

Особисті стосунки між чоловіком і жінкою народжують у душі найсвітліші, найчистіші порухи. Всі вірші збірки «Цю жінку я люблю» так чи інакше виходять за рамки особистого світу. Душевні переживання героя не абстраговані від дійсності, від часу. Ті почуття, що переживає ліричний герой збірки, переживалися колись і переживатимуться в майбутньому.

У багатьох творах збірки йдеться про те, що ліричному героєві важко самотньому. Він мріє про зустріч з людиною, з якою міг би розділити своє велике й світле почуття. Він хоче любити і бути коханим. Поет осмислює любов у трьох основних вимірах: особистому (кохання як нерозгадана таємниця серця), суспільному (любов до рідної землі, до Батьківщини, до народу, просто до людини) і у глобальному (як один із законів Всесвіту, основа гармонії, джерело єдності всіх творчих сил).

У збірці «Цю жінку я люблю...» читач вловлює між рядками і незримий образ Часу. Поет постійно наче наголошує на тому, що усе скоро минує, але кохання вічне.

Особлива сторінка любовної лірики М. Вінграновського — тема запізнілого кохання, коли «осінь зійшла на плечі» і «коли стало любити важче / І солодше любити знов». Важко назвати іншого поета, у якого б ця тема звучала так зворушливо і драматично.

У любовній ліриці поета осінь — один із найвживаніших образів-символів. Народжений восени, М. Вінграновський — дитя осені, тому по-особливому тонко побачив її красу і зрозумів її світлу печаль.

Відкривається збірка «Цю жінку я люблю...» віршем «Сеньйорито акаціє, добрий вечір». Несподівана зустріч із тією, що названа «колючим щастям», зроджує почуття, що здавалися забутими назавжди. Ліричний герой прислухається до себе, не знаючи, радіти чи сумувати: «Вже б, здавалося, відболіло / Прогоріло у тім вогні / Ступцювало і душу, і тіло, / Вже б, здавалося, нащо мені?» За плечима в нього роки, чимало здобутків і втрат, але так і залишилося нерозгаданим: «Хто воно за таке — любов». Вчувається перегук із 73 шекспірівським сонетом «В моїх очах ти бачиш листопад», у якому поет резюмував: «І ще сильніші наші почуття, / Коли ідуть останні дні життя»

«Тривожно, радісно і страшно любити як востаннє, любити на порозі осені», — повторив за великим Бардом М. Вінграновський.

6. Виразне читання поезії «Сеньйорито акаціє, добрий вечір»

Сеньйорито акаціє, добрий
вечір.

Я забув, що забув був вас,
Але осінь зійшла по плечі,
Осінь, ви і осінній час,
Коли стало любити важче,
І солодше любити знов...
Сеньйорито, колюче щастя,
Що ж воно за таке — любов?
Вже б, здавалося, відболіло,
Прогоріло у тім вогні,

Ступцювало і душу й тіло,
Вже б, здалося, нащо мені?
У годину суху та вологу
Відходились усі мости
І сказав я — ну, слава Богу,
І, нарешті, перехрестивсь ...
Коли ж — здрастуйте, добрий
вечір.
Ви з якої дороги, пожежо моя?..
Сеньйорито, вогонь по плечі —
Осінь, ви і осінній я...

7. Евристична бесіда

- ▼ Яким настроєм пройнятий вірш?
- ▼ Яке враження справив на вас ліричний герой твору? Чи втратив він, на вашу думку, здатність любити?
- ▼ У чому особливість побудови твору?
- ▼ Які художні засоби використав автор? На які художні деталі він звертає нашу увагу?

Матеріал для вчителя. Ліричний герой веде розмову із акацією, коли «осінь зійшла по плечі», — він уже не юнак, а досвідчений чоловік, котрий багато чого бачив у житті. Пройшов він немало життєвих доріг, «відходились усі мости», відведені долею, і ось одного вечора зустрічає знайому «сеньйориту акацію», яка нагадала ліричному героєві давно притуплене почуття. Збентежений і стривожений цією обставиною, він запитує:

Сеньйорито, колюче щастя,
Що воно за таке — любов?

Рядок «Ви з якої дороги, пожежо моя?» порушує загальний ритм вірша, що підкреслює особливу схвильованість чоловіка. Легка втома відчувається в рядках: «Сеньйорито, вогонь на плечі — Осінь, ви і осінній я...» Адже для героя настала пора, «коли стало любити важче, І солодше любити знов...». Здавалося б, усе минулося. Але ні. Загорілася в душі пожежа, і якщо на початку вірша «осінь зійшла по плечі», то тепер — «вогонь по плечі».

Збуджений настрої героя, збентеженість і хвилювання поет передає за допомогою звертань, для яких характерна інтимна тональність: «сеньйорито акаціє», «пожежо моя», «колюче щастя»; бачимо, що він шанобливо звертається до акації на «ви». Певну доцільність мають емоційно-насичені речення, які передають стан душі ліричного героя:

Коли ж — здрастуйте, добрий вечір...
Ви з якої дороги, пожежо моя?..
Сеньйорито, вогонь на плечі —
Осінь, ви і осінній я...

У творі надзвичайно елегантно зображено мотив запізнитого кохання. «Колюче щастя» привиджується ліричному героєві в образі «сеньйорити акації» — розгорнутим порівнянням є увесь вірш. У пору життєвої осені, коли чоловікові «стало любити важче, / І солодше любити знов...», коли «вже б, здавалося, відболіло, / Прогоріло у тім вогні, / Ступцювало і душу й тіло, / Вже б, здалося, нащо мені...», пожежа кохання не може обминути його. І знову — «вогонь по плечі...», навіть колючки не страшні. Поет блискуче вибудовує

зоровий та асоціативний ряд образів, непомітно залучаючи читача до співпереживання, переадресовуючи йому власні психологічні імпульси.

Поетична мова вірша образна, метафорична. Вінграновський часто ставить поряд, здавалося б, непок'єднані лексеми, але саме таке пок'єднання надає їм особливої значущості, збуджує в читача особливі емоції: «колюче щастя».

Поет використовує персоніфікацію: «Сеньйорито акаціє, добрий вечір».

Одним із улюблених засобів посилення семантичної та експресивної виразності мовлення у М. Вінграновського є паронимазія. Він зумисно наближає та зіставляє пароніми, досягаючи за допомогою цього прийому нового звучання слів: «Я забув, що забув був вас»

8. Ознайомлення зі змістом поезії «Чорна райдуга»

Не дівчина, не мати, не сестра —
Богине віри і добра богине...
Блискуча маско віри і добра!
Ваш крик, і крок, і кров для мене гине.

Та що лукавить? В серці я на «ви»
Ще із думками вашими, з тривогою,
Із гудзиками вашими, підлогою
І з люстрою під стелею весни.

Я ще вулкан розвержений любові,
Що прагнув смерті вашої не раз,
Щоб доторкнутися і воскресити вас,
І слухать вас у велевдячній мові.

І слухать вас... Ви знаєте, в якій
Солодко-темній глибині чуттєвій,
В якій солодкій глибині терпкій
Спалив я з вами літечка миттєві,

Спалив без свідків, язиків, очей —
Лиш ви і я. Удвох. Обоє. Тихо.
Хто ж дасть мені хоч ніч із тих ночей?
Із тих одвертостей хоч крихітливу крихту?

Ніхто не дасть! Бо й я згорів у них,
Ви ж будете ще жить — пектись в моєму слові,
Бо ви — брехня! Ви — маскарад любові!
Ви чорна райдуга небесних літ моїх...

...У чорної райдуги біле тіло
І чорні очі, як сто криниць.
У чорної райдуги небо згоріло,
І райдуга впала на землю ниць.

У чорної райдуги в пальцях вітер
 І кров голуба — в крові небо сія.
 І телефон біля ліжка, і квіти.
 Квіти мої, і за квітами — я.

9. Поглиблення поняття з теорії літератури

Оксиморон або *оксиморон* (грец. *οξύμωρον*, букв. «дотепно-безглузде») — літературно-поетичний прийом, котрий полягає в поєднанні протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення.

Із точки зору мовознавства оксиморон є різновидом тропу, найближчий за сутністю до метафори і гіперболи, тобто зміна значення або навмисне перебільшення. Особливість оксиморона полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект («холодне полум'я», «сухий дощ», «крижана посмішка», «депресивна веселість» тощо).

Найчастіше оксиморон виступає суто літературним прийомом, засобом художньої мови у творах письменників: прозаїків і поетів. Прикладами можуть бути назва збірки Василя Стуса «Веселий цвинтар» або рядок «На нашій, не своїй землі» з Тараса Шевченка.

Цікаво, що насправді оксиморон не є вже таким безглуздим поєднанням непоєднуваного, що дає лише повне заперечення — бо він справді може започатковувати нові поняття. Наприклад, у сучасній мас-культурі вислів спортивного коментатора «гарячий лід» імовірно означатиме, що на ньому точиться «гаряча» боротьба за перемогу, тобто фактично мова вже не про лід як такий, а про високий дух змагальності (приклад нового смислу, нового поняття від використання оксиморону).

Не рідко саме від такого поєднання непоєднуваного «народжуються» нові поняття, наприклад «кисло-солодкий».

Вживають оксиморон як у розмовно-побутовій мові («ходячий труп»), так і в публіцистиці («запеклі друзі»).

10. Самостійний аналіз поезії

Матеріал для вчителя. Заголовок «Чорна райдуга» є оксиморонним образом: епітет «чорна» та лексема «райдуга» за кольором є контекстуальними антонімами і привертають увагу читача як своєрідна загадка, відгадати яку неможливо без звернення до самого тексту. Незвичний образ, винесений у заголовок твору, означає його тему та ідею. Цей образ символічний за своєю природою, семантично місткий.

Першими рядками вірша поет означає основну його тему — жінка і кохання.

Початок поезії — риторичне звертання ліричного героя: «Не дівчина, не мати, не сестра — / богине віри і добра богине.../ Блискуча маско віри і добра!». Заперечні форми першого рядка підсилюють звучання другого, у якому йдеться про високе, неземне в жінці. Образи третього рядка контекстуально протиставляються другому. Важливе смислове навантаження у творі несуть знаки пунктуації: три крапки вказують на певне умовчання, недомовленість, а знак оклику — на інтонаційне вираження емоційної оцінки ліричним «я».

Антонімічні зв'язки, наявні в першому куплеті (Блискуча маско віри і добра), підкреслюють оксиморонність заголовка. Пароніми «Ваш крик, і крок, і кров для мене гине» додають віршу ритмічної стрункості та водночас урізноманітнюють звукові, просторові, зорові асоціації.

Однорідний ряд додатків, використаний у другій строфі («Та що лукавить? В серці я на «ви»/ ще із думками вашими, з тривогою,/ із гудзиками вашими, підлогою/ і з люстрою під стелею весни»), ви-mальовує метафоричний образ чорної райдуги: вона — думки, тривога, гудзики, підлога, люстра. Займенник «ви» та використання синекдохи дає авторові змогу і відтворити почуття небайдужості, ніжності, поваги, тремтливого ставлення ліричного героя до всього, що стосується образу коханої жінки, і водночас підкреслити певну дистанцію, розрив між ними. Цьому ж сприяє і неодноразове вживання синтаксичних конструкцій із займенником ви: ваш крик, і крок, і кров; я на «ви» ще із думками вашими; прагнув смерті вашої; воскресити вас; слухать вас; ви знаєте; спалив я з вами; лиш ви і я; ви ж будете ще жити; ви — брехня; ви — маскарад любові; ви чорна райдуга.

У наступних рядках: «...я на «ви» ще із думками вашими...; Я ще вулкан розвержений любові,/ що прагнув смерті вашої не раз,/ щоб доторкнутися і воскресити вас,/ і слухать вас у велевдячній мові» стан ліричного героя розкривається через образ розбурханого вулкана любові, що пов'язується з мотивом смерті як воскресіння, очищення, переродження. Ця метафора вказує на можливість існування гармонійних стосунків між ліричним оповідачем та коханою жінкою внаслідок чуда — воскресіння через любов.

Традиційно поет використовує повтори. Так, анафора «і слухать вас...», ужита вдруге, має значення «солодка, але нездійсненна мрія». Щасливе взаємне кохання описано в минулому часі. Почуття любові пов'язується з мотивом швидкоплинності часу: «Ви знаєте, в якій/ солодко-темній глибині чуттєвій/ в якій солодкій глибині терпкій/ спалив я з вами літечка миттєві». У цьому контексті через повтори відтворено схвильований стан ліричного героя, викликаний приємними спогадами.

Структурно весь вірш побудовано на протиставленнях. Поет, спираючись на архетипне уявлення про райдугу як поєднання землі і неба, створює образ чорної райдуги. Уживання епітета *чорний* як кольору, що втілює жіночу таємничість, дозволяє авторові відтворити різноманітність вияву сутності жінки, її поведінки. Разом із тим, лексема *чорний* символізує трагічність, оскільки ліричний герой розуміє приреченість своїх почуттів, але продовжує кохати.

Ужитий займенник «ви» вказує на певний духовний розрив між закоханими, проте образ телефона як символу спілкування та подаровані квіти говорять про стабільність зв'язку між ліричним героєм та його коханою.

Умовно цю поезію можна поділити на дві частини: у першій, що закінчується шостою строфою, ключовим є займенник «ви», який вживається 15 разів. У другій — образ чорної райдуги (п'ять згадок), який утворює наскрізний образ і стає ключовим елементом для розуміння всього тексту.

У поезії використано повтори (І слухать вас у велевдячній мові. / І слухать вас...; Спалив я з вами літечка миттеві, / Спалив без свідків), а також градацію для емоційно-експресивної характеристики висловлення. (У чорної райдуги біле тіло / І чорні очі, як сто криниць. / У чорної райдуги небо згоріло, / І райдуга впала на землю ниць).

Щоб посилити емоційність та ритмічність мови, затримати увагу на сказаному, увиразнити його, М. Вінграновський використовує тавтологію: крихітливу крихту.

Крім згаданих художніх засобів, у вірші є порівняння: чорні очі, як сто криниць; епітети: Солодко-темній глибині чуттєвій; кров голуба; небесних літ; літечка миттеві; солодкій глибині терпкій.

Слід звернути увагу на схему римування. Поет застосовує перехресне й кільцеве римування.

11. Читання поезії «Прилетіли коні — ударили в скроні»

ПАВЛОВІ ЗАГРЕБЕЛЬНОМУ

Прилетіли коні — ударили в скроні.
 Прилетіли в серпні — ударили в серце.
 Ударили в долю, захмеліли з болю,
 Захмеліли з болю, наіржались вволю.
 Отакі-то коні — сльози на долоні.

1964

12. Написання рецензії-анотації на поезію

Рецензія-анотація. Цей вид рецензії відносять до інформаційної групи. Її мета — не стільки проаналізувати сам твір, скільки

повідомити про нього. Звідси випливає, що міра критики в ній практично дорівнює нулю. Рецензія-анотація коротко описує твір, даючи реципієнтові змогу вирішити для себе, чи вартий цей твір його уваги. На сьогодні рецензії-анотації мають здебільшого рекламний характер. За допомогою цих коротких інформативних заміток про твір рецензент інформує, інтригує та заохочує читача придбати чи просто ознайомитись із твором. Найпоширеніший цей вид у масових виданнях, метою яких є популяризація певних творів літератури чи інших видів мистецтва. Широко вживаними вони є завдяки малій жанровій формі.

Матеріал для вчителя. Цю поетичну мініатюру М. Вінграновський присвятив своєму другові, побратиму по перу Павлові Загребельному. У творі автор використовує художній паралелізм: Прилетіли коні — ударили в скроні. Поет звертається до широких філософських узагальнень, розмірковуючи про час, про те, що він приносить людині, які сліди залишає в її долі. У символічно-алегоричній формі митець розповідає про нелегке життя письменника, у якому було всього: і радості, і болю. Життя посріблило скроні сивиною, залишило на серці біль, але і збагатило досвідом.

Образ коней символічний. Це час, роки життя, що біжать і не вертають, а спогадами про пережите вдаряють то «...в скроні», залишаючи на них сиву паморозь, то «в серце», приносячи нові болі і тривоги, то «в долю», приносячи зміни, хоча і не завжди бажані).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Заповнення поняттєвої таблиці. Перевірка виконання роботи.

Назва твору	жанр	тема	Провідний художній засіб	Віршовий розмір
«У синьому небі я висіяв ліс»	вірш	Відтворення гармонії душі закоханого ліричного героя	метафора	амфібрахій
«Сеньйорито акаціє, добрий вечір»	вірш	Розповідь про почуття, які спалахнули на схилі років	персоніфікація	анapest
«Прилетіли коні — ударили в скроні»	Поетична мініатюра	Розповідь про нелегке життя письменника	символ	хорей

Назва твору	жанр	тема	Провідний художній засіб	Віршовий розмір
«Чорна райдуга»	вірш	Відтворення конфлікту між закоханими	оксиморон	ямб

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Вивчити один із віршів М. Вінграновського напам'ять, уміти пояснити свій вибір.
- ▶ Творча робота (есе) на тему «Ліричний світ М. Вінграновського»
- ▶ Завдання для груп: скласти хронологічну таблицю «Життя і творчість Бориса Олійника»; знайти цікаві факти з життя Бориса Олійника, зібрати фотоматеріали для ілюстрації розповідей про письменника.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення.

- ▼ У мене склалося враження ...
- ▼ Про Вінграновського дізнався нового ...
- ▼ Я задоволений, що ...

УРОК № 99

БОРИС ОЛІЙНИК. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ. ОСНОВНІ ЗБІРКИ: «Б'ЮТЬ У КРИЦЮ КОВАЛІ», «РУХ», «СИВА ЛАСТІВКА», «У ДЗЕРКАЛІ СЛОВА» ТА ІН.

Мета: познайомити учнів із життєвим та творчим шляхом Бориса Ілліча Олійника, дати стислу характеристику його основних збірок, розглянути образ матері у творчості поета; розвивати навички сприйняття інформації на слух, самостійної роботи з додатковими джерелами інформації під час підготовки до уроку, аналізу творів; виховувати інтерес до особи письменника, принципів.

Теорія літератури: лірика та її різновиди (повторення).

Обладнання: портрет письменника, хронологічні таблиці або комп'ютерні презентації, тексти творів митця, таблиці.

Тип уроку: комбінований.

 ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ.
ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ**

**1. Виразне читання одного з віршів М. Вінграновського
напам'ять з поясненням свого вибору**

**2. Зачитування 2–3 творчих робіт (есе)
на тему «Ліричний світ М. Вінграновського»**

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Слово вчителя**

— Борис Олійник — знакова постать України кінця ХХ — початку ХХІ століть, поет, громадський діяч, академік Національної академії наук України (1990), лауреат Державної премії СРСР (1975) і Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1983), Герой України (2005).

Борис Ілліч Олійник, мистецька й політична діяльність якого, безперечно, має міжнародне звучання, став одним із духовних лідерів України другої половини ХХ століття, втіливши в собі — своєї свідомості, літературній творчості, публіцистиці — драматизм її морально-філософських і культурно-політичних змін.

З цієї видатною особою ми почнемо знайомство на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Презентація учнями виготовлених
удом хронологічних таблиць**

Суспільно-політична діяльність Б. Олійника

Дата	Подія
1935 рік	Рік народження письменника
1953 рік	Вступив на факультет журналістики Київського Шевченкового держуніверситету, який закінчив 1958 року
1958 рік	Праця завідуючим відділу республіканської газети «Молодь України»
З 1962 по 1973 рік	Праця в журналі «Ранок»

Дата	Подія
З 1971 по 1974 рік	Заступник голови правління Спілки письменників України.
З 1974 по 1991 рік	Завідувач відділу, член редколегії журналу «Вітчизна»
З 1976 по 1991 рік	Секретар Спілки письменників України та СРСР
1999 рік	Голова Комітету з Державних премій України імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва при Раді Міністрів України
З 1980 по 1991 рік	Депутат Верховної Ради УРСР 10-го і 11-го скликань, голова Комісії Верховної Ради з питань освіти і культури
З 1989 по 1991 рік	Голова Комісії зв'язків ВР СРСР з громадськістю, віце-голова Палати Національностей Верховної Ради СРСР
З 1992 по 1994 рік	Народний депутат Верховної Ради України 12-го (1-го) скликання
З 1994 по 2006 рік	Народний депутат Верховної Ради України 2-го, 3-го, 4-го скликань
З 1995 по 2006 рік	Голова Постійної делегації Верховної Ради України в Парламентській Асамблеї Ради Європи
2002 рік	Присвоєно звання «Почесний громадянин міста Києва»

Віхи творчості Бориса Олійника

Дата	Подія
1948	Надруковано перший вірш «Краю мій!» у Новосанжарській районній газеті «Ленінським шляхом»
1959	Вихід у світ збірки нарисів «За Північним Дінцем»
1962	Вихід у світ першої збірки поезій «Б'ють у крицю ковалі»
1962	Вихід у світ збірки поезій «Двадцятий вал». Присудження премії імені М. Островського за збірки: «Б'ють у крицю ковалі» і «Двадцятий вал»
1964	Вихід у світ збірки поезій «Вибір»
1965	Вихід у світ поетичних збірок «Гонг» і «Поезії»
1968	Вихід у світ збірки поезій «Коло»

Дата	Подія
1972	Вихід у світ збірки поезій «На лінії тиші»
1973	Вихід у світ поетичних збірок «Рух» і «Стою на землі» (російською мовою)
1974	Вихід у світ збірки поезій «Ми знаємо, для чого жить»
1975	Вихід у світ збірки поезій «Гора»
1976	Вихід у світ поетичних збірок «Істина» і «Кредо»
1977–1979	Вихід у світ поетичних збірок «Стою на землі» (російською і вірменською мовами), «Кредо» та «На лінії тиші» (російською мовою), «Заклинання вогню» (українською і білоруською мовами), «Земля» (естонською мовою), «В центрі кола» (російською мовою), «Сива ластівка»
1980	Вихід у світ збірки поезій «Стою на землі» (азербайджанською мовою)
1981	Вихід у світ поетичних збірок «У дзеркалі слова», «Доля»
1982	Вихід у світ (окремими книжками) поем «Дума про місто», «Золоті ворота» (російською мовою), «Крило», «Заклинання вогню» (словацькою мовою), «Урок» (грузинською мовою)
1983	Нагородження Державною премією УРСР імені Т. Г. Шевченка (за збірки поезій «Дума про місто», «Сива ластівка», «У дзеркалі слова»). Вихід у світ публіцистичної книжки «Планета поезія», збірки «Поєми»
1984	Вихід у світ поетичних збірок «У дзеркалі слова» (російською мовою), «Міра», «Сива ластівка» (видання друге, доповнене)
1985	Вихід у світ «Вибраних творів» у 2-х томах, збірок «Вибране» (російською мовою), «Поезії» (молдовською мовою)
1986	Вихід у світ збірки «Поезії»
1987	Вихід у світ (окремою книжкою) поеми «Трубить Трубіж». Обрання головою правління Українського фонду культури (один з фундаторів цієї благодійної організації). Фундатор щорічного міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій»
1988	Вихід у світ збірки «Сива ластівка» (російською мовою)
1989	Вихід у світ збірки поезій «Поворотний круг»
1990	Вихід у світ публіцистичної книжки «Криниці моралі та духовна посуха». Ініціювання спорудження пам'ятника жертвам Голодомору 1932–33 рр. (відповідно до цієї ініціативи в 1990–93 рр. поблизу м. Лубен Полтавської області створено Меморіал Скорботи)

Дата	Подія
1992	Вийшла друком книжка «Два роки в Кремлі» (російською мовою)
1993	Вийшла друком книжка «Відступник, або Два роки в Кремлі» (українською, російською, азербайджанською, угорською мовами)
1994	Нагородження міжнародною премією імені Григорія Сковороди (за есе «Чай подвійних стандартів, або Хто і з якою метою сатанізує сербів»)
1995	Вийшли поетичні збірки «Сива ластівка» (видання третє, доповнене), «Шлях», публіцистична книжка «Сатанізація сербів, кому вона потрібна?» (паралельно українською і сербською мовами)
1996	Вихід у світ збірки поезій «Відлуння криці» (болгарською мовою)
1997	Вихід у світ поеми «Трубить Трубіж» (перевидання), збірки поезій «Гамлет і XX століття» (румунською мовою)
1998	Вихід у світ поетичних збірок «Трубить Трубіж» (вірші та поеми), «Привіт з Дніпра» (сербською мовою)
1999	Вихід у світ збірки поезій «Біла мелодія», історичного нарису «Жорстока правда», есе «Хто наступний?» (українською і російською мовами)
2000	Вихід у світ збірки поезій «Таємна вечерея», поеми «Трубить Трубіж» (російською мовою)
2001	Вихід у світ збірок поезії «Знак», «Стою на землі» і книжки «Два роки в Кремлі» (сербською мовою)
2005–2006	Вихід у світ «Вибраних творів» у 2-х томах

2. Слово вчителя

— А тепер надамо слово самому письменнику. (Учитель зачитує текст звернення до відвідувачів сайту письменника (<http://www.borys-oliunik.info/reference.php>).

По завершенні сьомого, з виходом на восьмий виток життєвої спіралі, якось по-новому сурмить читане-перечитане Шевченкове:

«У всякого своя доля і свій шлях широкий»...

Шлях мій почався 22 жовтня 1935-го у селі Зачепилівці, що на Полтавщині. Майже за сім літ по народженню, у вересні 1941-го, разом із матір'ю, у якійсь напіввійськовій, заблукалій автоколоні куди вона впросилася, втікаючи од німців, я потрапив у полон. Це

було десь біля Чутово, знов-таки на Полтавщині, де востаннє бачили мого батька восени 41-го. Похоронка на нього прийшла теж через ... сім років.

Звідтоді кабалістичне число сім стало знаком моєї долі. Цей знак мене супроводжує все свідоме життя: від першого друкованого вірша в районці (1948) і — донині. Був ще Шевченків університет, де мені випало починати шлях у літературу з Василем Симоненком, Тамарою Коломієць, Миколою Сомом, Станіславом Тельнюком, Василем Діденком, Василем Захарченком, Вадимом Пепою, Борисом Мар'яном (Молдавія)...

Тих вже нема, а ті — далеко...

Університет подарував мені щастя, хоч здалеки, запізнатися з класиками нашої і світової літератури: Остапом Вишнею, Андрієм Головком, Петром Панчем, Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Андрієм Малишком — вони часто влаштовували літературні зустрічі зі студентами нашої альмамаатір. А Павло Григорович навіть сказав про мене добре слово.

З деким, із цього ряду незабутніх, доля дарувала мені високу честь бути особисто знайомим: з Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, Олесем Гончаром, Андрієм Малишком, Миколою Бажаном, Олексою Коломійцем. Я гордий і щасливий з того, що одним із моїх рекомендувачів до Спілки письменників був неповторний і неперевершений Володимир Сосюра, я вдячний Миколі Бажану — цьому справдешньому енциклопедистові, який із своїх академічних висот не гребував писати рецензії-рекомендації на мої скромненькі рукописи.

Я вже не кажу по світлій пам'яті Олесея Терентійовича Гончара, котрий як духовний батько оберігав нас, молодших від протягів з Банкової, виводив у люди і літературу цілі покоління.

То — мої Вчителі.

Вони вчили мене бути вірним сином свого роду і народу. Стояти твердо в обороні честі і гідності України. І водночас застерігали — ніколи не вивищувати свій рід в богообранця, упосліджуючи інші народи. Усі нації і племена рівні перед Богом, — вчили вони мене.

Чому навчило мене життя? Мені випало бути і на верхах — аж до Кремлівських, і на низах — аж до червоної риси, за якою вже світилася «казенна дорога». У мене була можливість перед цією рисою, аби порятуватися, якщо й не зрадити і друзів, і недругів, то, принаймні переступити їх; випало побувати в гарячих точках міжнаціональних протистоянь, під фронтальним, косоприцільним і фланговим вогнем. Знову ж таки у мене була можливість ухилитися: хай, мовляв, ще інші спробують.

Маючи досить досвіду в політичних баталіях, я міг би вельми вправно поміняти свої світоглядні позиції на угоду кон'юнктури і таким чином убезпечити себе від наскоків розмаїтих опонентів і, зрештою, мати неабиякий зиск, моральний та й матеріальний.

Дякувати Богові, я не скористувався жодною з цих можливостей: не переступив друзів і недругів, не ухилився од громадянського обов'язку, не витер чоботи об знамена, під якими наші прадіди, діди та батьки захистили нас від коричневої смерті.

Що ж до поезії і, взагалі, моєї творчості, то про її вартість судити читачам. Єдине, об чім би хотів сказати: можливо, деякі вірші нині я написав би по-іншому. Але від жодного з них не відмовлюся і переписувати не збираюся.

Все, сказане вище, хай не сприйметься як хизування чимось особливим. Просто так «по совісті жити» навчила мене мати, мій батьківський родовід.

Мене не цікавить, що і хто з опонентів говорить і ще скаже про мене. Для мене найважливіше — не погрішити супроти своєї совісті, сумління і честі.

Ця тріада для мене уособлюється в Україні.

3. Повідомлення учнів про цікаві факти життя письменника.

(Кількість повідомлень — на розсуд учителя. Ті, які не прозвучали на уроці, можуть бути оцінені як письмові роботи.)

1-й учень. Читати Борис навчився вже у п'ять років від батька. Перед війною батько Олійника став редактором газети. Коли почалася війна, він пішов добровольцем на фронт, хоча мав травмовану руку. Додому він не повернувся: загинув за батьківщину.

Мати з малим сином евакуювалася з окупованої території, але після нальоту німецьких літаків на колону з біженцями вони змушені були переховуватися в погребі чужої старої жінки. Після того, як лінія фронту пройшла через село, у якому ховалися Олійники, їм довелося повертатися додому. 1943 року їхнє село було звільнене від фашистів. Одразу відкрили школу для дітей. Навчання Борисові давалося легко, і вже в п'ятому класі він писав нариси і замітки в місцеву газету. 1948 року районна газета опублікувала його вірш, а в наступному році Борис друкується вже у «Зірці» — республіканській газеті для учнів. Ще у 8 класі Олійник працював у редакції газети свого батька і виконував посильну для нього творчу роботу. 1953 року хлопець вступив до Київського університету ім. Т. Шевченка на факультет журналістики.

1957 р. під час республіканського конкурсу молодих поетів Б. Олійник отримав першу премію.

2 - й у ч е н ь. Комсомол звинувачував поета в нехтуванні літературним досвідом старших письменників. За розвінчування партійного ідола з Москви йому погрожувало мало не вигнання з партії. Але все, що спізнав, витерпів. Адже не міг зректися права любити свій край, свою матір, свій народ. До цього схилили його геніальні наставники, до речі, як і сам нині, поети-академіки Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, чие місце він заступив в одній особі (нагадаємо, що Борис Олійник — четвертий поет-академік за всю історію НАНУ). Зустрічі з ним і їхні уроки стали для нього щастям і заповітом. Так, як і вони, він дорожив своїми виболеними ідеалами.

Поет гордо писав (це справді політична й поетична істина):

І вже коли ти похитнувся у Слові,
Вважай, що похитнувся у собі.

3 - й у ч е н ь. Літературний критик Михайло Кудрявцев, характеризуючи поезію Б. І. Олійника, акцентує: «Насмілюсь зазначити: я не знаю поета ХХ ст., принаймні з когорта шістдесятників, у яких так сильно, як у Бориса Олійника, були б виражені (внутрішньо, а не задекларовано) моральний аспект, світогляд християнина-патріота, шевченківське розуміння краси, любові і співчуття до ближнього. Думаю, що якби поет заявив про себе лише циклом «Сива ластівка», прекрасною інтимною лірикою, він цілком би заслугував цими шедеврами увійти в світові класики».

На думку багатьох дослідників творчості Б. Олійника, його поезія — народна. О. Сизоненко відзначає: «Я вже говорив про це, але треба ще раз підкреслити саме народність. Високу художність і філософську глибину цієї надзвичайно талановитої поезії, виразної, яскравої, самобутньої».

4 - й у ч е н ь. Небагато знайдеться письменників, які б стільки зробили для відродження національної ідеї, українського патріотизму, як Борис Олійник. Він разом з Олесем Гончаром стояв біля витоків Міжнародного Шевченківського свята, яке спочатку мало статус всесоюзного. Щоб його «пробити», треба було мати і мужність, і великий хист дипломата, аби обійти партійні «запороги». Як згадає в приватному літописі Міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій» поет і молодший Олійників побратим Михайло Шевченко, саме Борис Ілліч, будучи головою Комісії з проведення свята, разом із головою Спілки письменників України Юрієм Мушкетиком подвигли тодішній уряд прийняти постанову: щороку проводити Міжнародне Шевченківське свято в іншій області. В цьому був закладений великий смисл: щоразу одна з областей, як правило, найбільш зрусифікована, приймала гостей і устами

найвищих мужів змушена була на загал говорити не тільки українською мовою, а ще й з позицій Шевченка. Так уперше заговорили українською Запоріжжя, Харків, Луганськ, а нинішнього року — вже і Севастополь...

5-й учень. Україна заговорила українською, коли 28 жовтня 1989 р. було прийнято закон «Про мови в Українській РСР», одним із ініціаторів якого був Борис Олійник.

6-й учень. Одинадцять років він очолював парторганізацію СП України і пишається тим, що за ці роки ніхто з його колеги-письменників не був виключений з її лав і тим паче посаджений за ґрати. Побував майже в усіх гарячих точках міжетнічних конфліктів колишнього Союзу, про що розповів в есе «Два роки в Кремлі» («Князь тьмы»). Михайло Шевченко, поет, секретар Національної спілки письменників України: «Борис Олійник прийшов в літературу навесні хрущовського потепління і пережив усі пори року в житті нашого народу і жодного разу не зрадив йому. Він ніколи не мінявся, не метався по таборах. Першим почав говорити правду про Чорнобиль. Зі всесоюзної трибуни розповів про голод 33 року і поставив вимогу поіменно засвітити не тільки жертв, а й їхніх катів.

Ніколи не лишався на задвірках політики. В книзі «Два роки в Кремлі» розповів про те, що діялося на теренах колишнього Союзу. Спалахнуло в Югославії. І знову він на передовій: пройшов під кулями по траншеях патріотів, а потім видав викривальну працю «Мислення подвійними стандартами...». Він знав, що виходить на приціл великих сил. Таких дій не прощає ні влада, ні реактор, ні кулі. Знав, але діяв, бо усвідомлював — доля твого народу і всього світу залежить від тебе, ти на передовій, на тебе дивляться, по тобі звіряють свої кроки. Великий поет — це не талант писати, а талант жити, бо ще ніхто не написав того, що не відчув, не пережив».

7-й учень. Журнал «Вітчизна» № 9–10, 2005 р.

Університетські друзі-однокашники полюбляють згадувати, який із Олійника був удатний воротар. Кажуть, найпотужніші удари м'ячем не могли звалити його з ніг, а коли й змушували сітку затріпотіти за спиною, то ті удари не міг би відбити навіть сам Юрій Макаров. Здається, що і впродовж останніх років — уже споважнілий Борис Ілліч, поет-академік і такий же врівноважений і сердечний до людей — не втратив спортивної форми, мужньо переносячи удари долі. За натурою людина громадська, він не може дозволити собі почивати на лаврах — хіба що сховається на якийсь час підлікуватися та й знову в люди. До його спокійного голосу дослухаються у Верховній Раді навіть ті, хто ладен був би зітерти непослуха з лица землі чи затягти в тенета корупції, купити і його

слово. А воно ж не вмирає в поетовій душі, — свідчення цього — нові й нові талановиті книги, які неодмінно опиняються в епіцентрі суспільних суперечок.

4. Лекція вчителя «Характеристика основних збірок поезій Б. Олійника»

Доктор філологічних наук Ярослав Голобородько, аналізуючи суть творчої спадщини поета, зазначав, що основний спектр поетичних мотивів Бориса Олійника обертається навколо феномена людини, і цілком закономірно, що мотиви «людина та її покликання», «високе і земне у людині», «людське начало і гідність», «людина та її честь» об'єднують і виструнчують твори поета різних історико-духовних періодів. Лірика Б. Олійника випромінює енергетику людиноцентризму й людиноутвердження, пройнята пафосом гуманістичних і людинознавчих начал.

У цьому легко переконатися, познайомившись з будь-якою збіркою поезій Олійника. Поговоримо про основні.

Збірка поезій «Б'ють у крицю ковалі» (1962)

Це перша збірка поета, у якій поет напише про пережите в дитинстві та в роки комсомольської молодості. Автор з часом самокритично скаже про неї: «Була вона така собі, за винятком кількох віршів». Книга про пережите особисто та про пережите народом, у ній публіцистично декларується відданість комуністичним ідеалам. Олійник цією збіркою заявив про себе як про перспективного поета. В віршах збірки правдиво передано настрої та переконання, різноманітні громадянські інтереси покоління, до якого належав молодий автор. В збірці утверджувалася думка про спільність долі та ідеалів «батьків і дітей». Ці мотиви прозвучали у віршах «Портрет Леніна» і «Б'ють у крицю ковалі».

Поет змальовує образ вождя революції, зображує події, які змінили світ. Молодий поет усвідомлює те, що історичний час країни й окремої людини неподільний, злитий воедино. Ця думка є головною у вірші «Б'ють у крицю ковалі». У поезії використано фольклорний прийом трикратного повтору: в його родину тричі приходять горе і тричі змовкає веселий передзвін мирної праці. (Спочатку, каже ліричний оповідач, «не кували ковалі: Мого діда серед ночі вбили клятї куркулі», потім, у сорок другому, фашисти вбили брата, затим прийшла сумна звістка з фронту про батька.). Так поет показує нерозривний зв'язок історії країни і окремої людини.

Збірка поезій «Рух» (1973)

У збірці «Рух», як і у попередніх («Вибір» (1965), «Коло» (1968), «Відлуння» (1970), поет філософські розмірковує про події та явища

сучасності. Збірка укладена за принципом ідейно-тематичної та композиційної цілності. У збірці вирішуються важливі громадянські, морально-етичні питання. Це, зокрема, проблема вибору — остаточного і непохибного — громадянської позиції; це втілена в образі кола проблема об'єднання помислів, поривань та інтересів людей різних поколінь, зрештою, це образ руху, історичного і соціального, що втілює ідею безперервності радянського життя.

У художньому осмисленні цих і подібних проблем бачиться думка про те, що вибір шляху та громадянської позиції для його покоління передусім пов'язаний з ім'ям і діяльністю В. І. Леніна, зі звершеннями героїв Жовтня і Великої Вітчизняної війни; для них, людей революційної думки і дії, не було альтернативних «варіантів» у ситуаціях вибору, окрім одного — самовідданої боротьби і самопожертви в ім'я щастя прийдешніх поколінь.

Це — провідна ідея всієї поезії Б. Олійника.

Збірка поезій «Сива ластівка» (1979)

Літературний критик Михайло Кудрявцев зазначив: «Думаю, що якби поет заявив про себе лише циклом «Сива ластівка», прекрасною інтимною лірикою, він цілком би заслугував цими шедеврами увійти в світові класики».

Збірка поезій пройнята тонким ліризмом, щирістю. Мати в ньому — уособлення всього доброго й чесного в житті. Поет порівнює її з сонцем — символом життя й чистоти.

Образ матері змалювано із синівською любов'ю і світлою пам'яттю до рідної неньки. Саме цьому присвячений цикл «Сиве сонце моє», який складається з дев'яти віршів. У ньому мати — невсипуща сільська трудівниця. Вона й синові передає свою любов до праці. Він називає неньку найніжнішими словами: «сива ластівка», «сиве сонечко». У цьому циклі образ матері не асоціюється з Україною, він набуває, за словами критиків, планетарного звучання: Як ти несла всесвіт оцей важкий на собі! За звичаєм, годилося б поховати матір біля «отчої могили». Але батько загинув на війні, про нього нагадає тільки прізвище на братській символічній...

«У дзеркалі слова»

У поемі «У дзеркалі слова» розмірковує про «слів жорстоку і солодку владу». Поет задекларував слова «Людина» («Я»), «Мати» і «Вітчизна», «Пам'ять» як щось вічне й нетлінне для українців:

Ми ще у ті осиротілі дні	Існують
Закарбували правило залізне:	Звіку
З усіх — два слова:	Тільки
«Мати» і «Вітчизна» —	в однині

VI. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Складання психологічного портрету письменника

Методичний коментар. Результатом цієї роботи може стати словниковий диктант або «Гроно».

Борис Олійник: патріот України, небайдужий, вдячний, досвідчений, з почуттям власної гідності, вірний, принциповий тощо.

2. «Мозковий штурм»

Завдання. Прокоментуйте слова поета: «Коли вже народився ти поетом, — За все відповідай у цім житті».

(Євгену Меланюку належать пророчі слова: «Як в нації вождя нема, тоді вожді її — поети». Вони допомагають зрозуміти і вислів Бориса Олійника. Дійсно, на поета покладена велика відповідальність: він не тільки трибун, який проголошує істини, той, хто іде попереду, а й той, хто повинен вести за собою суспільство до тих одвічних істин, які задекларує у віршах. Борис Олійник діяв саме такі. Наприклад, разом з Дмитром Павличком (а згодом і Павлом Мовчаном), які відновили історичну «Просвіту», Іваном Драчем, що керував товариством «Україна», Борис Олійник очолив Український фонд культури. І з першого скликання Верховної ради працював у цьому законодавчому органі вірою і правдою. Він небайдужий і до чужих бід: його можна було побачити у всіх гарячих точках світу — у Карабаху, Чечні, Косові, Іраку... У письменника багато публіцистичних праць, у яких він проголошував свої погляди, що ґрунтувалися на засадах людяності та справедливості.

Літературний критик Михайло Кудрявцев, характеризуючи поезію Б.І. Олійника, акцентує: «Насмілюсь зазначити: я не знаю поета ХХ ст., принаймні з когорти шістдесятників, у яких так сильно, як у Бориса Олійника, були б виражені (внутрішньо, а не задекларовано) моральний аспект, світогляд християнина-патріота, шевченківське розуміння краси, любові і співчуття до ближнього».)

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Дібрати афористичні висловлювання з творів Олійника, які, на ваш погляд, характеризують його громадянську позицію.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати виразне читання (по ролях) «Пісні про матір» Бориса Олійника; підготувати стислий переказ поеми «Крило»; знайти в додатковій літературі тлумачення символу «Журавель», підготувати коротке повідомлення.

VIII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія. Метод «Прес»

- ▼ Я вважаю, що... поезія Б. Олійника допомагає кожному з нас ... *(зрозуміти себе, вибрати свою життєву позицію, бути тактовними з іншими людьми).*
- ▼ Тому що... *(тільки від нас залежить якими ми станемо в житті)*
- ▼ Отже...

УРОК № 100

**«ПІСНЯ ПРО МАТІР». ОБРАЗ МАТЕРІ ЯК НАСКРІЗНИЙ
У ТВОРЧОСТІ ПОЕТА. ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНИХ
ПЕРЕЖИВАНЬ («МАМО, ВЕЧІР ДОГОРА...»,
«МАТИ НАША — СИВА ГОРЛИЦЯ...»). МЕЛОДІЙНІСТЬ
ПОЕЗІЙ, ЯКІ СТАЛИ НАРОДНИМИ («ПІСНЯ ПРО МАТІР».
РОЛЬ ДІАЛОГУ МІЖ МАТІР'Ю Й ДІТЬМИ У ВИРАЖЕННІ
ОСНОВНОЇ ДУМКИ. ОБРАЗНЕ ОСМИСЛЕННЯ
ПРОБЛЕМИ «ЛЮДИНА І ПРИРОДА» В ПОЕМІ «КРИЛО».
ПРОТИСТАВЛЕННЯ ЧЕСНОГО, ДОБРОГО ЮНАКА
ЖОРСТОКІЙ, БЕЗДУХОВНІЙ ЛЮДИНІ.
РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ПЕРСОНАЖІВ**

Мета: познайомити учнів із поезіями Б. Олійника, присвяченими образу матері, проаналізувати вірш «Пісня про матір», поему «Крило», визначити основні мотиви творів; розвивати вміння аналізувати вірші, висловлювати власне ставлення до прочитаного, виховувати повагу до батьків, розуміння значущості гармонійних стосунків батьків і дітей, необхідності гармонійного зв'язку людини з природою, виховувати бажання охороняти природу.

Обладнання: портрет письменника, видання його книг, аудіозапис пісні «Пісня про матір».

Теорія літератури: поглиблення поняття про ліричні жанри (пісня).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— На сьогоднішньому уроці ми поговоримо про дуже важливі проблеми: про стосунки батьків і дітей, про найсвятіше — ставлення до матері, про взаємини людини і природи, можливість духовного злету. Це ті загальнолюдські цінності, на яких акцентує увагу Борис Олійник у своїх творах — поеми «Крило» та поезії «Пісня про матір».

**III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ.
ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ****1. Фронтальне опитування**

- ▼ Визначте знакові події в житті Бориса Олійника.
- ▼ Дайте стисло характеристику його основних збірок.
- ▼ Назвіть риси особистості письменника і громадського діяча.
- ▼ Наведіть приклади вчинків письменника, які свідчать про його принциповість, патріотизм та безкомпромісність.
- ▼ Що вам відомо про визнання заслуг Б. Олійника державою?

**2. Презентація афористичних висловлювань Б. Олійника.
(Учні зачитують рядки поезій та коментують їх)**

Наприклад, «Страшніше смерті — воля на приколі», «Немає у житті середини. Є тільки фланги й тільки — центр», «Коли минуле спродав на базарі, ти вже продав грядуще і себе!» тощо.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Міні-лекція вчителя з елементами бесіди**

У поезії «Диптих» Бориса Олійника є рядки, які можна використати як епіграф до розмови про вірші, присвячені матері:

Віддай усе, що взяв, і освятись.
Ще більше, ніж узяв, зумій віддати...
Стоїть на видноколі світла мати —
У неї вчись.

Відомий український педагог Василь Сухомлинський писав: «Якщо ти в дитинстві не навчився бачити в очах матері її душу, то на все життя залишишся моральним калікою». Аналізуючи етичні й світоглядні витоки слова Б. Олійника, критик С. Йовенко

в статті «Доки є дорога й рух...», опублікованій 1995 року в часописі «Вітчизна», відзначала: «Батько і мати — ось відправні джерела формування характеру, ось ідейна домінанта творчості поета, його в кращих українських (шевченківських) традиціях святилище».

▼ Згадайте поезії про матерів, які вже вивчали в курсі української літератури. (А. Малишко «Пісня про рушник», В. Симоненко «Лебеді материнства», Т. Г. Шевченка «І Архімед, і Галілей». Можна згадати твори Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Стефаника, О. Довженка тощо.)

Поет звеличенню й уславленню матері присвятив найкращі свої поезії: «Сива ластівка», «Мати сіяла сон...», «Мати наша — сива горлиця», «Мати», «Пісня про матір», «Дорога баби Катерини», «Ми з матір'ю вертаємо в село». У цих поезіях мати — і проста земна жінка, і Берегиня всього роду людського, і найближча людина для автора, і образ, зрозумілий і рідний кожному читачу.

Пам'яті батьків — Марфи Никонівни та Іллі Івановича присвятив Борис Олійник книжку «Сива ластівка» (1979), яка є першим розділом нової книги «Пісня про матір». Саме до цієї збірки ввійшла поезія «Мамо, вечір догоря...». Ідея твору: завдяки турботам матері, ми загартованими приходимо у світ.

Ліричний герой поезії «Мати сіяла сон» (останній вірш із поеми циклу «Сиве сонце моє») захоплюється душевністю та працьовитістю рідної неньки. Мати для нього — сонце: «Я несу його в світ, щоб не тільки мені, щоб і вам сонячно».

Вірші «Мамо, вечір догоря...», «Мати наша — сива горлиця...» покладені на музику Іваном Карабицем, стали справді народними, величальними гімнами материнській любові.

Своєрідним заповітом Берегині роду своїм нащадкам звучить поезія «Пісня про матір».

2. Прослухування аудіозапису пісні «Пісня про матір» (у виконанні Ніни Матвієнко, композитор Олександр Мороз)

3. Виразне читання по ролях поезії «Пісня про матір»

4. Читання поезії (учні читають вірш за ролями)

5. Аналіз ідейно-художнього змісту твору

Бесіда

- ▼ Яка тема твору? (Тема відходу)
- ▼ Визначте провідні мотиви твору. (Мотив синівської вдячності матері, мотив символічного безсмертя матері у своїх дітях, отже, безсмертя роду: вона стає «замисленим полем на цілу планету, на всі покоління й віки».)

- ▼ Про що благають матір діти та онуки? (*Благають залишитися, не йти туди, звідки вороття ніколи й нікому не було.*)
- ▼ Що залишає матір у спадок дітям? (*Ненька не залишає по собі жодних скарбів, але розкриває перед ними свою щирю душу, своє розуміння справжніх цінностей життя: «Навчила дітей, як на світі по совісті жити».*)
- ▼ Яку роль у поезії відіграє діалог? (*Поет уводить до свого вірша діалог, який допомагає створити ще більшу атмосферу простоти та щирості, у якій діти та онуки спілкуються з матір'ю, вмовляючи її не йти.*)
- ▼ Які рядки підкреслюють благородство матері, її безмежну любов до дітей? (*Вона посміхнулась, красива і сива, як доля, Махнула рукою Злетіли увись рушники. «Лишайтеся щасливі»...*)
- ▼ Розкрийте сенс порівняння матері з долею. (*Матір, як і долю, не вибирають.*)

6. Аналіз поеми «Крило»

Вступне слово вчителя

— У своїй поемі-казці «Крило» Б. Олійник порушив дуже важливу проблему — окриленості людини, яка асоціюється з високими духовними пориваннями, з прагненням робити добрі справи. Поет торкається питання наявності добрих й поганих початків у людській душі. Про це та інше ми поговоримо, знайомлячись та аналізуючи поему.

Переказ змісту поеми підготовленим учнем (учнями) з виразним читанням окремих уривків поеми «Крило»

Поема «Крило» має підзаголовок — «Новорічна казка». Поет використав казковий сюжет. Коли потягнулися у вирій журавлі, бо «доганяв листопад за селом», один із них, як сирота, гірко плакав, бо в нього було перебите крило й він не міг летіти з усіма. Маленький хлопчик взяв його, як дитину, на руки і приніс додому. Не тільки хлопець, а й уся його сім'я турбувалася про птаха: «мати вишила журавку сорочку, батько кеди з крамниці приніс».

Чудо-птах стає хлопчині добрим товаришем і братом, «олюднюється» ззовні — має вишиту сорочку, кеди.

Крило швидко загоїлось, а коли відгула зима, журавель, вийшовши з хати, злетів і — зник. Хлопчик дуже журився за птахом. І якою ж була його радість, коли одного вересневого ранку до них «повен двір прибуло журавлів». Серед них — урятований хлопчиком журавель, який пообіцяв прилітати до нього щовесни, бо до свого рятівника він «крилом приріс».

У відносинах «олюдненого птаха» і хлопчика-птаха виникає спілкування, основане на взаєморозумінні, товариській підтримці. Птах, як і обіцяв, щовесни прилітав до свого рятувальника, учив його літати, розповідав про свої мандри. Хлопчик у своїх мріях, злітаючи над повсякденністю, також стає у певному розумінні птахом — людиною, здатною на духовний зліт. Увечері, «коли село хилилося до сну», вони літали над селом. Під крила їм ховалися зорі — і так хороше було їм обом».

Хлопчик виріс, став юнаком. І одного разу до журавля він прийшов не сам, а з дівчиною. Журавель прийняв їх обох, сказавши дівчині, що вона щаслива, бо вибрала собі гідну пару.

Але одного разу довірливий птах стає свідком крадіжки (журавель «За звичкою довірливо ішов. Бо думав же — людина), яку скоїла усім чужа і ворожа людина — сусід-завидюх. У нього не було дітей, а сад його, «задушений глухим парканом», здаля обминали солов'ї. Де він ступав — там вже не росла трава. Його дуже не любили собаки, тому він завжди ходив з дебелим ціпком. Щоб приховати крадіжку, він убиває журавля ціпком. Коли юнак побачив мертвого журавля й поруч з ним ціпок, він все зрозумів. Через смерть друга-птаха юнак втрачає здатність літати і раптом старіє: ... «Кришилися зуби, западали щоки, — і він ставав столітнім, древнім дідом». Замість руки у головного героя з'являється закривавлене «надламане крило». Ця деталь-алегорія набуває символічного значення, тому що колись його «товариш» сказав «...тому що крилом я до тебе приріс». Так біль журавля, убитого людиною без совісті, стає смертельним болем хлопця.

Сусід-злочинець не залишився без покарання:

щораз опівночі
...на порозі виростав юнак
З особою сірим, як сира земля...

Вбивця переляканий, «як у пастці вовк», навіть звертається до суду, щоб пересидіти у в'язниці якийсь час. Але мудрий суддя все зрозумів:

Пересидіть кару...
Не вийде, дядьку,
Ти таке вчинив,
Що і статті у кодексі немає,
За котрою судили б ми тебе.
Ти ж найсвятіше — небо — дядьку, вбив.
А це вже вище від людського суду.
Так злочинець був покараний вічним страхом за себе.

Аналіз поеми

- ▼ Чому поема має підзаголовок «Новорічна казка»? (*Кожен чекає подарунків для себе, дива.*)
- ▼ Що одержав у подарунок хлопець, який урятував журавля? (*Здатність літати*)
- ▼ Чому саме журавля обрав поет образом-символом поеми?

У ч е н ь. Журавля дуже шанують на Сході. Він вважається одним із символів щастя і довголіття (живе тисячу років). Він є посланцем богів, посередник між ними та людьми, саме журавель надає можливість увійти у більш високий стан свідомості.

У кельтських племен володар підземного царства на вигляд як журавель. Він — вісник смерті або війни.

У Китаї та Японії журавель — посланець богів, посередник між небом и землею. Він символізує безсмертя, довголіття, захищає материнство.

Журавель часто асоціюється з сонцем та сосною. У християнстві журавель — символ пильності, лояльності, доброго порядку монастирського життя. У греко-римському символізмі журавель — вісник весни і світла.

Є версії, що тризуб, який є одним з державних символів України, — це символічне зображення журавля, його польоту в небі і сліду на землі. За народним повір'ям, де ходить чи сидить журавель, там завжди достаток, там родить хліб, є багато худоби, є спадкоємці — діти. «Де лелека водиться — там щастя родиться», — говорять українці.

- ▼ Доведіть, що у поемі наявні ознаки казки. (*У змісті твору поєднано реальне і фантастичне.*)
- ▼ Символом чого є журавлине перебите крило? (*Крило в людини — символ її здатності до високих духовних поривань, символ духовності й природності. Перебите крило означає не тільки фізичний, а й духовний біль.*)
- ▼ Чому, побачивши мертвого журавля, хлопець миттєво старіє? (*Він утрачає здатність літати. А людина без крила — це людина без мрії, без неба.*)
- ▼ Чому в підзаголовку автор зазначив, що цей твір «тільки для дітей»? (*Поет розповідає казку, перш за все, для дітей, які ще не втратили найцінніше — душу і совість. Про небезпеку втрати цих якостей попереджає дітей поет. Така художня деталь вказує на те, що твір — звернення до сучасних дітей, адже цивілізація додала людству благ матеріальних, але, на жаль, не позбавила його від вад, які залишаються не стільки у своїх зовнішніх проявах, скільки у внутрішніх — у душах, серцях людей.*)

- ▼ Який зміст вкладено в слова: «Ти ж найсвятіше — небо, дядьку, вбив»? («Небо» — це алегорія. Це високі помисли людини, мрії, і хоча немає покарання за вбивство людської мрії, зламати людині крила, отже, позбавити мрії та надії — це найстрашніший злочин.)
- ▼ Як слід розуміти слова «Крилом до тебе приріс»? (Автор наголошує на духовній спорідненості хлопчика й журавля, гармонійному єднанні людини і природи.)
- ▼ До якого висновку підводить нас Б. Олійник цією поемою? (Щоб досягнути материнську щедрість природи, зрозуміти сенс свого життя, людині не завадить хоча б зрідка подумки підійматися над буденщиною, мріяти про щось прекрасне. Право на таку мрію, цілющий для людини політ душі і обстоює Б. Олійник у поемі. Провідна ідея поетично втілена в реально-казковому образі юнака-журавля.
Найстрашніший гріх — убити людську мрію, перебити крила. Він ніби переконує читача, що ніякі матеріальні блага не можуть дати людині духовного злету. Тому порушення гармонії природи і людини неминуче призведе до катастрофи загальнолюдських моральних цінностей, які об'єднують людей на планеті.)

Складання характеристики героїв, протиставлених у творі

Хлопчик	Сусіда
<ul style="list-style-type: none"> □ Герой цінує не матеріальне, а духовне. □ Має люблячу сім'ю, кохану, друга. □ Герой перебуває в гармонії з природою. □ Здатний літати, духовно розвиватися, бути мило-сердним. □ Він кохає і відчуває родство душі з коханою дівчиною і птахом 	<ul style="list-style-type: none"> □ Цінує лише матеріальне: «Стояла в нього на два ганки хата. Добра усякого — аж розпирало Суцільний мур. □ Лиш де-не-де у шпари □ Вужами витикалися антени. □ Самотній, «Дітей у нього не було». □ Зате Мав сад, задушений глухим парканом. (Той сад здала минали солов'ї). □ Собаки не любили його, страх! □ Тому й ходив завжди з ціпком дебелим, □ А де ступав, — там не росла трава... □ Вбиває, краде, бреше

Висновки: герої протиставлені один одному. Критеріями, за якими вони різняться, є ставлення до природи, духовність та ставлення до матеріальних цінностей. Поет застерігає, що людина

мусить жити високими помислами, не порушувати нормального плину життя, жити і творити добро, бо без цього не буде її життя духовно багатим, внаслідок чого вона і не зуміє побачити красу і неповторність світу. Автор використає алегорію, стверджуючи, що людина повинна жити мрією, хоча б у думках злітати над повсякденністю.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Робота в групах. «Мозковий штурм»

Завдання для 1-ї групи. Доведіть актуальність теми матері в поезії.

Завдання для 2-ї групи. Доведіть актуальність поеми «Крило»

Б. Олійника.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Вивчити напам'ять вірш «Пісня про матір».
- ▶ Прокоментуйте слова Б. Олійника: «Лірика — особливий жанр. Її не можна висиджувати. Коли немає часу на поезію, отже, не настав час для поезії».
- ▶ Творча робота на тему: «Борис Олійник — письменник неординарний».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

Сьогодні на уроці я:

- переконався в тому, що...
- відчув ...
- зрозумів ...
- здивувався тому, що...
- обов'язково зроблю ...

ДОДАТОК

Матеріал для вчителя

Народився Б. Олійник 1935 року народження (с. Зачепилівка, Новосанжарського району, Полтавської області). По закінченні десятилітки 1953 року вступив на факультет журналістики Київського Шевченкового держуніверситету, який закінчив 1958 р. 1958 р. працював завідувачим відділу республіканської газети «Молодь України». З 1962 по 1973 рік праця в журналі «Ранок». Шлях від простого кореспондента до головного редактора. Був заступником головного

редактора журналу «Дніпро» та старшим редактором видавництва «Дніпро». З 1971 по 1974 рік — заступник голови правління Спілки письменників України. З 1974 по 1991 — завідувач відділу, член редколегії журналу «Вітчизна». З 1976 по 1991 рр. — Секретар Спілки письменників України та СРСР. Член ЦК КПУ і ЦК КПРС. 1999 року Голова Комітету по Державних преміях України імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва при Раді Міністрів України.

З 1980 по 1991 рік обирався депутатом Верховної Ради УРСР 10-го і 11-го скликань, голова Комісії Верховної Ради з питань освіти і культури. 1981 р. нагороджений ювілейною медаллю Всесвітньої Ради Миру. З 1989 по 1991 рік — голова Комісії зв'язків ВР СРСР з громадськістю, віце-голова Палати Національностей Верховної Ради СРСР.

З 1992 по 1994 — народний депутат Верховної Ради України 12-го (1-го). Провідний науковий співробітник Інституту національних відносин і політології АН України. З 1994 по 1998 — народний депутат Верховної Ради України 2-го скликання. З 1995 по 2006 рік Голова Постійної делегації Верховної Ради України в Парламентській Асамблеї Ради Європи. З 1996 по 2006 рік віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи.

З 1998 по 2002 рік — народний депутат Верховної Ради України 3-го скликання. Голова Комітету Верховної Ради України в закордонних справах і зв'язках з СНД.

З 2002 по 2006 рр. обраний народним депутатом Верховної Ради України 4-го скликання.

Побував майже у всіх гарячих точках міжетнічних конфліктів колишнього Союзу, про що розповів в есе «Два роки в Кремлі» («Князь тьми»).

З перших днів нової Югославії трагедії рішуче виступив — у пресі, у Верховній Раді та Раді Європи — проти ембарго Сербії. Неодноразово бував у «гарячих точках» Боснії-Герцеговини, після чого написав есе «Хто і з якою метою сатанізує сербів?». Вийшло окремою книгою українською і сербською мовами в Югославії (1996 р.) Під час перебування в Сербії потрапив під бомбардування натовців. По слідах поїздки написав есе «Хто наступний?», у якому розкрив істинні наміри агресивного блоку НАТО. Матеріали на захист сербів і чорногорців опублікував в українській, російській і югославській пресі.

У травні — червні 1986 року одним з перших побував у Чорнобилі, в зоні, звідки вів репортажі на ЦТ СРСР і України. Того самого року виступив зі статтею в «Литературной газете» (Москва),

«Випробування Чорнобилем», у якій викрив злочинну діяльність тимчасовців. У 1987 році нагороджений Грамотою «Учаснику ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС».

Борис Олійник, по суті, зупинив будівництво промвузла в Каневі, що загрожувало усипальниці Т. Г. Шевченка. Ще у Верховній Раді УРСР виступив проти зведення мосту через Хортицю, що й змусило чиновництво відкласти реалізацію свого наміру. У 1995 року Борису Іллічу присвоєно звання «Почесний громадянин Канева».

Був одним із тих, хто через пресу заблокував будівництво АЕС в Криму і під Чигирином та каналу Дунай-Дніпро, через який би пішов в Україну весь бруд Європи. Першим на державному рівні 1988 року в Кремлівському Палаці сказав про голодомор в Україні, запропонувавши створити «Білу книгу» про чорні діла 1932–1933 років.

Саме Олійник вручив від імені інтелігенції України маршалу Язову клопотання про звільнення від військово-політичного училища приміщень Києво-Могилянської академії. Маршал вчинив позитивну резолюцію.

Один із фундаторів Українського фонду культури, який незмінно з 1987 року і донині очолює його на громадських засадах. Нині віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи. 2002 року присвоєно звання «Почесний громадянин міста Києва».

Друкуватись почав ще в школі. Перший вірш опубліковано 1948 році. Борис Олійник — автор понад 40 книг віршів, есе, статей, які виходили в Україні, в усіх республіках СРСР, перекладались російською, чеською, словацькою, болгарською, польською, сербською, румунською, італійською та іншими мовами.

Лауреат премії імені М. Островського (1963 р.), Державної премії СРСР (1975 р.), Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1983 р.), міжнародних премій імені Сквороди (1994 р.), «Дружба» (1997 р.), все югославської премії «Рицарське перо» (1998 р.), міжнародної премії імені Давида Гурамішвілі (1999 р.), міжнародної премії імені Шолохова (2001 р.), премії імені В. І. Вернадського Фонду «Україна — ХХ століття».

1987 року обраний дійсним членом Міжнародної слов'янської академії. З 1990 року дійсний член Національної академії наук України. З 1992 року обраний академіком Української екологічної академії наук. Голова Українського фонду культури, співголова Форуму слов'янських народів.

Борис Ілліч Олійник є кавалером орденів князя Ярослава Мудрого V (1995 р.) та IV (1999 р.) ступенів, ордену Миколи Чудотворця (2002 р.), ордену Нестора-Літописця I ступеня (2006 р.).

2005 року Борису Олійнику присвоєно звання Героя України.

УРОК № 101

**ІРИНА ЖИЛЕНКО. СТИСЛА РОЗПОВІДЬ ПРО ПОЕТЕСУ.
ОСНОВНІ ЗБІРКИ: «АВТОПОРТРЕТ У ЧЕРВОНОМУ»,
«КОНЦЕРТ ДЛЯ СКРИПКИ, ДОЩУ І ЦВІРКУНА»,
«ЯРМАРОК ЧУДЕС», «ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ЛАСТІВКИ»**

Мета: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом І. Жиленко, дати стислу характеристику збірок «Автопортрет у червоному», «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Ярмарок чудес», «Євангеліє від ластівки» та ін., визначити основні мотиви творчості, її своєрідність; вдосконалювати вміння конспектувати, працювати з додатковими джерелами; виховувати інтерес до особистості письменниці.

Теорія літератури: біографія письменника, автобіографічні мотиви творчості (повторення).

Обладнання: портрет письменниці, примірники її книжок, відеозапис кліпу пісні на слова І. Жиленко «Я святкую життя».

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****1. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування коментарів до слів Б. Олійника: «Лірика — особливий жанр. Її не можна висиджувати. Коли немає часу на поезію, отже, не настав час для поезії».

2. Зачитування 2–3-х робіт: «Борис Олійник — письменник неординарний»**3. Читання учнями напам'ять поезії****Б. Олійника «Пісня про матір»****III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Радянські літературознавці оцінили творчість І. Жиленко негативно, тому що вона не відповідала тогочасним ідеологічним настановам, якими повинні були керуватися всі митці Радянського Союзу. Кожна творча особистість насамперед мала визначитися

з політичними поглядами: з ким вона — «з нами чи проти нас». І. Жиленко, на їхню думку, не тільки невизначено висловлювала політичні погляди, а взагалі була аполітичною. Поетесу цікавили проблеми моральні, загальнолюдські, понадчасові, питання родинних стосунків. Це зробило її мішенню для радянської критики.

Але час усе ставить на свої місця. І саме ті риси, які були недоліками для радянських критиканів — ліризм, чуттєвість, сентиментальність, аполітичність, сповідальність, камерність, інтимна філософічність, показ світу жіночої душі — зробили поезію Жиленко незалежною від плину часу, загальнолюдською, отже, понадчасовою. У цьому ми переконуємося, коли познайомимося з її життям та творчістю.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Лекція вчителя (учні конспектують лекцію вчителя)

Ірина (Іраїда) Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 року в Києві, але її дитинство минуло на Черкащині. Дуже рано почала писати вірші — перший написала ще у вісім років. До Києва сім'я повернулася лише після війни.

Дитячі роки дівчинки припали на грізний воєнний і повоєнний час, коли довелося і вчитися, і працювати одночасно. Середня школа, вечірня школа робітничої молоді, потім вечірнє відділення філології Київського державного університету імені Тараса Шевченка, робота вихователя дитячого садочка.

Оскільки І. Жиленко належала до письменників-шістдесятників, то у неї були певні проблеми з публікаціями. Ірина Жиленко працювала в редакціях газет «Молодь України», «Літературна Україна», журналу «Ранок». Саме на сторінках цих видань почали друкуватися перші (поетичні — з 1958 року) літературні твори.

1964 року вийшли друком дві книги І. Жиленко — «Достигають колосочки» (для дітей) та нариси «Буковинські балади». Потім «Автопортрет у червоному», «Вікно у сад», «Останній вуличний шарманщик» та інші.

У її ліриці поєднувалися буденні клопоти, праця і мрії, радіщі й печалі, оспівувалися материнство, любов, доброта.

Поетичним дебютом поетеси стала збірка «Соло на сольфі», яка вийшла друком 1965 р. У вірші «Радість», яким відкривається дебютна збірка поетеси, вона висловила свій «девіз до старості» — любити землю, любити людей, любити працю і ранкові гомони і в ім'я всього суцього на землі творити свою «оду радості», «оду весні». Вона від книжки до книжки розглиблює «свою» тему «святої буденності»,

з імпресіоністичною розкутістю, музичною виразністю витворює казково-прекрасний, освячений любов'ю світ.

Талановита українська поетеса — автор близько двадцяти книг: «Соло на сольфі», «Автопортрет у червоному», «Вікно у сад», «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Дім під каштаном», «Ярмарок чудес», «Останній вуличний шарманщик», «Вечірка у старій винарні», «Пори року», «Євангеліє від ластівки: Вибрані твори».

З-під пера І. Жиленко вийшло п'ять збірок для дітей: «Достигають колосочки» (1964), «Вуличка мого дитинства» (1978), «Двічі по два — дорівнює кульбабці» (1983), «Казки буфетного гнома» (1985), «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилятися номером» (1986). Це мудрі й світлі поезії, у яких багато вигадки, світла, тут твориться весела, грайлива казка, що вчить добру, людяності, поетичному світосприйняттю. У центрі уваги поезії Жиленко — жінка:

«Я вся — суцільне серце.
Тілом — світ.
А серцеві ж потрібно битись, жінко.
Я б'юся, аж теплий лікоть у крові
і синяки скипають на колінках...»

Слід зазначити, що жінка в поезіях Жиленко завжди міфологічна. Чоловіки, які в кращих українських традиціях є господарями становища, за твердженням поетеси, розчинилися б, втопили б у буденщині, якби не чудові жінки. Кожна жінка — казкова інфанта, яка не тільки очікує свого принца, а й прекрасно може обійтися без нього, принаймні у світі фантазії.

І. Жиленко — майстер психологічного портрету («Вірш для Діани»), акварельного малюнка, напрочуд вдало вміє відтворити побутові сценки («Крамничка антикварій. Захід сонця»). Вона володіє своєрідною органікою поетичного голосу. Значну роль у творенні ліричного образу, епічної картини, взагалі орнаменталістики відіграє ритм. Показовими щодо цього є її цикли-імпровізації, балади і особливо поеми.

У творах Ірини Жиленка важливе місце посідає фантастичне. Поетеса прагнула створити на протигагу сірим будням ідеальний казковий світ, сповнений домашнього тепла, добра і любові. У поезіях переважали химерні атрибути: екзотичні мушлі, старі, часом биті вази, дивовижні антикварні меблі, репродукції давніх картин, плакати й реклама з малозрозумілими написами. Усе це ставало символом незалежності від реальності, демонструванням зречення сірих «радянських буднів».

2. Заслуховування повідомлень учнів про основні збірки Ірини Жиленко

У ч и т е л ь. Усі критики відзначали інакшість поетичного світо-відтворення Ірини Жиленко, що підтверджує в передмові до збірки «Євангеліє від ластівки» М. Г. Жулинський: «Поетичний світ Ірини Жиленко твориться за принципом інакшості, іншості, несхожості зі світом реальним, але уявний світ спровокований дійсністю, яку поетеса змінює завдяки образному виповіданню себе, точніше завдяки вивільненню себе уявою, мрією, фантазією з реального буття-існування і «поселенню» в художнє буття». Ірина Володимирівна Жиленко — поетеса, яка в своїй творчості виступає як жінка і як мисткиня. Жіноче спрямування її поезії провідне. Її вірші демонструють власне «жіночий погляд», у творчості простежується бажання пошуку, дослідження і пізнання жіночої душі.

М. Коцюбинська в одній зі статей написала про І. Жиленко: «У поетеси свій чітко окреслений стабільний мікрокосм. Його осередя — рідний дім, своя кімната — як фортеця, без якої не вижити в цьому розбурханому недоброму світі».

1 - у ч е н ь. «Автопортрет у червоному» (1971)

Тематична спрямованість збірки І. Жиленко «Автопортрет у червоному» (1971) — улюблені мотиви поетеси — любов, щастя материнства, радість творчої праці. Збірка містить кілька поетичних циклів, зокрема «Казки на заході Сонця» — цикл-видіння, у якому предмети навколишнього світу оживають і стають розумними, довірливими, казковими. Авторська фантазія, натхнена торжествуючим передчуттям приходу ореальної казки, набуває рис символічності. Ця особливість художнього світосприйняття І. Жиленко стане характерною для більшості її поетичних циклів.

У поезіях збірки свята буденність опоетизовується, кожна мить перетворюється на всесвітньо важливу. Особливе місце в збірці належить поезіям «Україні» як зразку громадянської лірики поетеси та «Григорію Сковороді», де робиться спроба через монологічну форму змалювати психологічний портрет українського поета-філософа. І. Жиленко змальовує в одному з віршів психологічний портрет Сковороди, ніби переінакшуючи літературний канон, прокладаючи зв'язки з літературною традицією раннього модернізму, коли в центрі канону багато хто бачив саме Г. Сковороду.

2 - й у ч е н ь. Поетичні збірки «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна» (1981), «Ярмарок чудес» (1982) поєднують казковість із елегійністю. Вони сповнені то невтримно радісними, то елегійними мотивами, де гармонійно переплітаються біографічне із загальнолюдським, величне з буденним.

Світ, створений поетесою, — це світ, побачений ніби дитячими очима, яскравий, наповнений дивами, барвами, карнавалами. Показовий приклад — збірка «Ярмарок Чудес» (1982), яка може мати дво-значне трактування. З одного боку, це іграшковий, чудернацький безтурботний світ, проте з іншого — до нього заборонено потрапляти стороннім. Це світ самої поетеси, де вона може веселитися і страждати, бути по-дитячому наївною, щасливою і водночас виваженою, мудрою. Авторка відстоює своє право бути такою, якою вона є.

Привіт тобі, о, Ярмарок Чудес!
Хмели мене!
Кружляй мене!
Хвилюй!

Емоційною і світоглядною основою поезії І. Жиленко лишається суто ренесансне поцінування життя в його звичайних проявах, таких, тимчасових, на жаль, радостях і печалях. Дійсно, неможливо весь час бути гномом. Колись настає час замислитися над прожитим. І все одно життєствердність домінує в цих збірках. Як і краса. Саме культ краси — у центрі поезій збірок.

3-й у ч е н ь. «Євангеліє від ластівки»

«Ніжність і громадянська мужність, філософська всеосяжність і камерність — такою постає творчість авторки у цій книжці», — ці слова з анотації до книжки Ірини Жиленко «Євангеліє від ластівки. Вибрані твори» виданої 2006 року видавництвом «Пульсар».

Це поезія відвертого, сповідально чистого, як молитва, співчуття й болю, добра і ласки, надії, а головне — свята на цьому земному карнавалі життя; це пошуки духовної опори передусім у собі серед жорстокого і холодного велелюддя; це зазивання вистояти серед щоденної клопітливої неприглядності, підтримати вірою в добро і надію високим злетом уяви, фантазії, підняти людину над гіркою тою переживання життя і смерті».

У цій збірці багато спогадів про минуле, яке здається ідилічним. Настрій поезій здебільшого мінорний. У віршах — описи спогадів дитинства, в які вже ніколи не повернутися... Душа шукає наснаги, віри, способу долання меж, наповнення свого внутрішнього світу новою метою. Але в минулому щось сталося, щось непоправне, трагічне... І з того «щось» постала самотність, сум'яття і туга.

Біле. Білим. По білому. Пише.
Срібні (і трішки рум'янцю) дні.
Сонце у срібних шибках. Тиша.
Висока свічка.
Сніг.

(«Дитинство»)

3. Виразне читання підготовленим учнем вірша «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна» (див. додаток)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Складання психологічного портрету поетеси Ірини Жиленко за допомогою прийому грінування або тематичний словниковий диктант «Психологічний портрет поетеси Ірини Жиленко»

Орієнтовні частини грона або складники диктанту: щира, вірна,
віддана, любляча, мрійлива, оптимістка тощо.

2. Творче завдання

- ▶ Складіть сенкан «Ірина Жиленко».

Орієнтовний зразок виконання роботи

Поетеса

Відверта, мрійлива, несподівана.

Віршує, бореться, сумує, радіє.

Засвічує світ у слові.

Творець.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати виразне читання віршів
«І світла алея», «Зимовий мотив з візитом пічника» та «За золотими вікнами зірок».
- ▶ Підготувати довідку про митців української культури, згаданих у поезії «За золотими вікнами зірок».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- ▼ Я уявляю поетесу такою...
- ▼ У мене виникло бажання прослухати інші пісні на слова І. Жиленко, тому що...
- ▼ Я обов'язково вивчу напам'ять вірш ...

ДОДАТОК

Мій літній поїзд зупинився знову
перед цією айстрою смутною.
І я зійшла в її казкову тіль.
«У нас дощі!» — буденно повідомив
мій чоловік. А я зітхнула: «Вдома...»

І привітала радощі прості.
Притишена до світлого ріано,
десь за стіною скрипочка співала.
Я сіла в крісло до вікна лицем.
І милостиво осені кивнула,
мовляв, я вже готова. Я вернуласьь.
Розпочинай класичний свій концерт.
Заговорив у сутінках годинник
про те, як час проходить крізь людину
і там, за нею, — вічністю стає.
І розуму нема туди дороги.
І лиш душі меланхолійний погляд
провидить все, коли годинник б'є.
Вступає дощ... Високий і безмежний.
Заслухатись його — небережно.
Розміє дощ той нетривкий посуд,
в який тебе природою відлито,
яким тебе одділено од світу,
і перелле в холодний білий сум
просторів... Але годі вже печалі,
Бо нетерпляче галасує чайник.
І славословить затишок цвіркун.
І в тому всьому є спокійна сталість.
Мов за віки нічого тут не сталося.
Завжди тут бив годинник у кутку.
Завжди під ним дівчатко виростало.
В товсті косички банти заплітало.
І сутінки торкалися вікна...
Усе мина...
Але довіку буде —
твій дім, і осінь, і ласкаве чудо
концерту для дощу і цвіркуна...

1979

УРОК № 102

**I. ЖИЛЕНКО «І СВІТЛА АЛЕЯ»,
«ЗИМОВИЙ МОТИВ З ВІЗИТОМ ПІЧНИКА»,
«ЗА ЗОЛОТИМИ ВІКНАМИ ЗІРОК». СПОВІДАЛЬНІСТЬ,
КАМЕРНІСТЬ, ІНТИМНА ФІЛОСОФІЧНІСТЬ ЛІРИКИ
ПОЕТЕСИ. СВІТ ЖІНОЧОЇ ДУШІ. «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО»
КРИЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ І ВІЧНИХ ПОНЯТЬ ЧЕСТІ,
ЧЕСНОСТІ, ЛЮБОВІ**

Мета: ознайомити учнів із поезіями «І світла алея», «Зимовий мотив з візитом пічника» та «За золотими вікнами зірок», проаналізувати їхній ідейно-художній зміст, розглянути явище «шістдесятиництва» крізь призму сьогодення і вічних понять честі, чесності, любові; розвивати навички аналізу поетичних творів, творчі здібності та уяву учнів; виховувати інтерес до особистості письменниці.

Обладнання: портрет письменниці, примірники її книжок.

Теорія літератури: поглиблення поняття про ліричні жанри (пісня).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— У поетичному світі Ірини Жиленко все просто і одночасно не піддається раціональному сприйняттю: там постійно триває концерт для скрипки, дощу і цвіркуна, десь поряд стоїть дім під каштаном, там відкрито вікно у сад посеред ярмарку чудес. «У поетеси свій чітко окреслений стабільний мікрокосм, — писала Михайлина Коцюбинська. — Його осердя — рідний дім, своя кімната — як фортеця, без якої не вижити в цьому розбурханому недоброму світі». Ірина Жиленко визначає себе в поезії просто вікном у світ казки, фантазії, легкої іронічності та вишуканої манірності: «Ніхто у світі не повинен знати, що в цьому домі, повному досад, я не людина, я — вікно у сад».

Отже, тема уроку — життєвий шлях поетеси з оригінальним світобаченням — Ірини Жиленко та її творчість.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Фронтальне опитування

- ▼ Які події в житті Ірини Жиленко, на ваш погляд, можна вважати знаковими?
- ▼ Що, на вашу думку, сприяло формуванню своєрідності поетичного доробку поетеси?
- ▼ Дайте коротку характеристику основних збірок Ірини Жиленко.
- ▼ Які теми стали провідними у її творчості?

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вступне слово вчителя

— І. Жиленко в поезії «Я повертаюсь до класичних тем» написала такі рядки:

В осінній вечір слово засвічу,
І світ мені засвітиться у слові.

Поетеса вміла своїм словом розфарбувати сіру буденність, і вірші її, пройшовши через десятиліття, продовжують випромінювати доброту, любов, щирість і відвертість. Фантастичні образи Жиленко постають у її творах добрими, наповненими світлом і сподіваннями на здійснення мрій і бажань. Казково-прекрасний світ поетичних творів письменниці, освячений любов'ю, — взірць для наступних поколінь. Ірина Жиленко наголошує, що тільки любов може творити, тільки любов не дасть загинути світові. У цьому, мабуть, і є розгадка феномену позачасовості творчості Ірини Жиленко і потівшістдесятників.

2. Аналіз поезій Ірини Жиленко

Виразне читання поезії «І світла алея» підготовленим учнем

І світла алея
веде до стрімкої води.
Скажи мені, де я?
І звідки ця легкість ходи?
Засипаний квітом будиночка
сонячний дах.
Скажи мені, звідки в мені ця
сліпуча вода?
І вибухи світла, і сонячний,
радісний звір? Засипаний квітом
маленький будинок і двір.
Гроза відкотилась...
І змити дощем на зорі, в мені
засвітились акацій стрункі

ліхтарі.
 І світла алея...
 І пляж, і старенький причал.
 Скажи мені, де я?
 І звідки ця спрага почать
 спочатку? Розкрити вікно
 в пламеніючий сад.
 І в чистому зшитку найперший
 свій вірш написати.

(Із книги «Вечірка у старій винарні»)

Евристична бесіда

- ▼ Поясніть роль риторичних запитань у творі. (*Поезія побудована на риторичних запитаннях, за допомогою яких підкреслюється особливий внутрішній стан ліричної героїні, у душі якої народжуються вірші.*)
- ▼ Над якими питаннями замислюється лірична героїня твору? (*Лірична героїня вірша замислюється над природою поетичного натхнення, бажання творити.*)
- ▼ Що стає для ліричної героїні поштовхом для натхнення? (*Природа південної місцевості з її мальовничими краєвидами, коли все довкола осяяне сонцем.*)
- ▼ Визначте образи, які виникли у творчій уяві авторки під впливом сонячного світла. («Світла алея», «засипаний квітом будиночка сонячний дах», «сонячний радісний звір», «засвітилися акацій струнки ліхтарі», «пламеніючий сад»)
- ▼ Які дві стихії, що творять світ, поєднуються у душі ліричної героїні? (*Вічне світло поєдналося з магією «сліпучої води».*)
- ▼ Що є наслідком поєднання цих двох правічних стихій? (*Саме вони спричинили «спрагу почать спочатку», спонукали «найперший свій вірш написати», одним словом, приєднатися до творення світу через натхненні рядки, у яких любов до всього суцього й живого.*)
- ▼ Визначте головну думку вірша. (*Оспівування натхнення митця*)

Виразне читання вірша «Зимовий мотив з візитом пічника» підготовленим учнем

Душа земне переросла,
 небесного ще не сягнула,
 краєчок неба одгорнула
 на рівні серця і чола —
 заплакала і геть пішла...
 Бо ще була душа мала.

Рости ж так боляче і страшно!
 А ми ж худобонька домашня —
 нам треба хатнього тепла.
 Як я замерзла там, вгорі, як я втомилася од росту!
 І от сусід через поріг уже переставляє костур.
 Сусід (дарма, що інвалід) —
 пічник, якого пошукати...
 Я радісно йому обід
 збираю. І тепліє хата.
 Коли ж зійшов на землю вечір —
 зійшла за вечором звізда,
 і в чорну шибку загляда,
 і відбивається в колючку.
 Небесне вже переросла,
 земного не збагнула, рано.
 Ще та звізда була мала,
 зелена ще, хоч і різдвяна.
 А в снігах тьма і холоднеча.
 У глечикі замерзла вода.
 І, луснувши, старенький глечик
 злякав звізду.
 Втекла звізда.
 То був салют земному дому,
 зимі земній, вогню земному,
 душі, яка за ніч спочине,
 і вранці вийде до воріт,
 і знов дитячими очима
 різдвяно осіє світ...

Евристична бесіда

- ▼ Яке свято описано в поезії? (*Різдво*)
- ▼ Визначте проблему вірша. (*У вірші автор розмірковує про суть та призначення людської душі.*)
- ▼ Чому поштовхом для роздумів стає саме Різдво? (*На Різдво на небі запалюється нова зоря — символ приходу Христа, який змінив світ і присвятив своє життя людству, приніс йому світло нової віри.*)
- ▼ Яка ідея твору? (*Ірина Жиленко передає настрій урочистості й святковості, фантазує про речі, що ними наповнюються різдвяні свята, тим самим стверджуючи, що світ добрий, тільки треба його зігрівати своєю любов'ю.*)
- ▼ Доведіть, що у вірші поєднується буденне і високе. (*Героїня — дитина, яка лише починає розмірковувати про земне та небесне. Вона прагне «хатнього тепла» — доброти, справедливості і тепла, які повинні оточувати її дорослішання. Але*

тепло в дім до героїні приносить пічник — «сусід (дарма, що інвалід) — пічник, якого пошукати...». Саме він влаштовує «салют земному дому, зимі земній, вогню земному, душі, яка за ніч спочине».)

Виразне читання вірша «За золотими вікнами зірок...», підготовленого учнем

ЗА ЗОЛОТИМИ ВІКНАМИ ЗІРОК...

В земному Києві нема для мене весен.
По осені — мій кожен день і крок.
А як у вас там, в Києві небеснім,
за золотими вікнами зірок?
В земному Києві така стара я стала!
А вам Господь років не добавля.
Така ж яскрава посмішка у Алли!
Такий же чорний чуб у Василя!
В земному Києві — безмірність самоти.
Куди піти, коли нема Івана?
А там, за тим віконцем золотим,
де є Іван, — так дім обітований.
Там вірші, чай і дим од сигарет.
Куди спішить? Їм вічність вікувати.
Зарецький знов малює мій портрет.
А Стусові і вічність тіснувата...
Про щось земне замислився Кушнір.
Здригнулась чашка з недопитим чаєм.
Вони нам смерті не бажають,
ні, але їм дуже нас не вистачає!
Як там Лукаш? Все грає в доміно?
Було в нім щось розгублено-дитяче.
А ти, Валерик? Чи тобі чутно, як мама плаче?
Хоч уві сні для неї оживи...
В земному Києві,
повитому в жалобу,
тепер уже нема таких, як ви, —
о лицарі печальної подобі!
Нема весни. Ніщо не процвіта —
крім лицарів неситої утроби.
І, хоч потилиця у них крута, —
я не зроблюсь ніколи мізантропом.
Бо ви були! А отже, все було:
любов і подвиг, хрест і воскресіння...
Хай вічно світить лампа над столом
в небеснім Києві, в небесній Україні.
Хай береже спочинок наш Господь
всю довгу-довгу, всю небесну вічність.

А я віршую...
 Бо казав Світличний:
 «Гриночко, без віршів не приходь...»

3. Повідомлення учня про митців-шістдесятників, згаданих у вірші «За золотими вікнами зірок...»

Алла Горська (18 вересня 1929, Ялта — † 28 листопада 1970, Васильків) — українська художниця-шістдесятниця і відомий діяч правозахисного руху 60-х років в Україні. Дружина художника Віктора Зарецького.

Віктор Іванович Зарецький (8 лютого 1925, м. Білопілья, нині Сумської області — 23 серпня 1990, Київ) — український живописець. Походить з шанованого козацького роду Зарецьких, що, за переказами, були одними з засновників міста Білопілья в XVII столітті. Працював у галузі станкового та монументального живопису.

Веніамін Кушнір (7 січня 1927, с. Рудка Хмельницької обл. — † 19 червня 1992 р., Київ) — видатний український живописець. Працював у галузі монументального та станкового живопису.

Василь Семенович Стус (6 січня 1938, село Рахнівка Гайсинського району Вінницької області — † 4 вересня 1985, табір ВС-389/36-1 біля села Кучино, Пермської області) — український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Герой України. За власні переконання в необхідності української культурної автономії творчість Василя Стуса була заборонена радянською владою, а сам поет був на 12 років позбавлений волі.

Іван Олексійович Світличний (20 вересня 1929, с. Половинкине Старобільський район, Луганська область — † 25 жовтня 1992, Київ), літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач, діяч українського руху опору 1960–1970-х років, репресований. Лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка.

Лукаш Микола Олексійович (1919, м. Кролевець Сумської обл. — † 1988, Київ) — відомий український перекладач, літературознавець, лексикограф, володів понад 20 мовами, успішно перекладав літературні твори здебільшого українською мовою.

Валерій Ілля (23.VI.1939 — † 27.VII.2005) — поет, який входив до літературного угруповання українських поетів покоління післяшестидесятників «Київська школа поезії».

Евристична бесіда

- ▼ Чи можна назвати вірш автобіографічним? (Так, адже авторка згадує реальних людей — поетів, художників, які були її близькими друзями).

- ▼ Кого конкретно згадує у вірші авторка? (*Друзів-шістдесятників — чие життя й діяльність пов'язані з Києвом, — художників Аллу Горську, Зарецького, Кушніра, поетів Василя Стуса, Івана Світличного, перекладача Лукаш та ін.*)
- ▼ Авторка стверджує, що «В земному Києві, повитому в жалобу, тепер уже нема таких, як ви». Яких «таких»? Чому Київ повитий у жалобі? (*Це ті, кого називають совістю України які вже пішли з «земного Києва» до «Києва небесного».*)
- ▼ Чим відрізняється Київ у поезії від реального міста Києва? (*Це місто, що існує в іншому, ідеальному світі, в тому вимірі, де можуть зустрітися живі та мертві, реальні люди і вигадані книжкові герої — всі, хто був колись знайомий. Вхід у цей світ розташований за золотими вікнами зірок.*)
- ▼ Як називає своїх друзів поетеса? Чому? (*«Лицарі печальної подоби». Ці люди заради рідної землі, рідної України пішли в радянські концтабори, але не поступилися принципами. Радянська система відібрала творчі роки митців, забрала життя, але не змогла знищити почуття власної гідності й віри в той час, коли Україна стане незалежною і творча особистість матиме змогу працювати на благо народу. Так само колись бився інший лицар печальної подоби — Дон Кіхот зі злом і несправедливістю.*)
- ▼ Кого протиставляє шляхетним лицарям авторка? (*«Лицарям неситої утроби» з «крутими потилицями», через яких «нема весни».*)
- ▼ Доведіть, що пафос вірша оптимістичний. (*Ірина Жиленко оплакує своїх друзів, але вдячна за те, що вони були. Вони і після смерті надихають її на творчість: А я віршую... Бо казав Світличний: «Іриночко, без віршів не приходь...»*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Проблемне питання

- ▼ Доведіть, що творчість Ірини Жиленко є органічною часткою руху шістдесятництва. (*Рух шістдесятництва виник як противага засиллю радянської ідеології у мистецтві. Творчість Ірини Жиленко свідчить про її неприйняття цієї ідеології, спробах створити свій світ, відмінний від сірої буденності радянських часів. Творчість поетеси об'єднується з творчістю шістдесятників тематично: вони присвячують своє мистецтво оспівуванню вічних понять честі, чесності, любові.*)

3. Проблемне питання

- ▼ Як нині сприймають твори митців-шістдесятників? (*«Шістдесятництво»* крізь призму сьогодення сприймається багатьма як боротьба «лицарів печальної подоби» з приблизно таким відношенням до цієї боротьби, яке ми спостерігаємо у романі Сервантеса *«Дон Кіхот»*. Сама Грина Жиленко під час прощання з Михайлиною Коцюбинською із сумом зазначала, що мистецтво зараз перетворилося на прикладку до статусу. Це неправильно, як вважає поетеса: мистецтво потрібно тим, хто вміє його поважати. На жаль, тепер вона не може дозволити собі сховатися в чарівній країні уяви, як могла собі дозволити в радянські часи.)

Хоча мистецтво стає привілеєм олігархів, а справжні митці кинуті напризволяще, поезія взагалі і поезія шістдесятників зокрема, з її піднесенням вічних понять честі, чесності, любові залишається вічно прекрасною і завдяки цьому — вічною. Такою, яка не зникне, доки існує людство, що завжди прагне добра.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Підготуватися до контрольної роботи з теми.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Закінчіть речення:

- ▼ Шістдесятникам «вічність вікувати» тому...
- ▼ Найбільше враження на мене справив вірш..., тому що...
- ▼ Моє ставлення до поезії...

УРОК № 103

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета: узагальнити знання учнів із теми, виявити рівень знань, умінь та навичок із метою корекції, розвивати вміння висловлювати власні думки, логічне мислення, навички раціонального використання навчального часу; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Обладнання: різнорівневі тестові завдання і питання до контролю за темою у двох варіантах.

Теорія літератури: постмодернізм, соцреалізм, модернізм, віршові розміри, поглиблення поняття про сонет, баладу та літературні жанри (катрен, пастораль, роман у віршах), образи-архетипи, оксиморон.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Інструктаж щодо виконання тестових завдань

I варіант

I. Початковий рівень (кожна правильна відповідь на питання № 1–6 — 0,5 бала)

- Літературне об'єднання українських письменників у еміграції, що діяло після Другої світової війни:
А *МУР*; Б «МАРС»;
В «Празька школа»; Г ВАПЛІТЕ;
Д ВУСПП.
- У творі М. Вінграновського «Чорна райдуга» використано художній засіб:
А тавтологію; Б метафору;
В оксиморон; Г персоніфікацію;
Д епітет.
- З-поміж перелічених творів сонетом є:
А «Чорна райдуга»;
Б «Лебеді материнства»;
В «Коли помер кривавий Торквемада...»;
Г «Зимовий мотив з візитом пічника»;
Д «Вже почалось, мабуть, майбутнє».

4. В уривку

«Під Берестечком бився ти сміливо.
Під Зборовом також і над Пилявою
своє ім'я ти не покрив неславою.
І тільки у домашньому бою
сміливість раптом втратив ти свою»

— схарактеризовано:

- А Івана Іскру;
- Б Леська Черкеса;
- В Богдана Хмельницького;
- Г Гордія Чурая;
- Д *Грицька Бобренка.*

5. Рядки:

«Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги».

належать:

- А Іванові Драчу;
 - Б Василеві Симоненку;
 - В *Дмитрові Павличку;*
 - Г Володимирові Сосюрі;
 - Д А. Малишкові.
6. Яскравий поет, прозаїк, актор, режисер, кіносценарист. Це:
- А І. Драч;
 - Б *М. Вінграновський;*
 - В Б. Олійник;
 - Г В. Симоненко.
 - Д Д. Павличко.

III. Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

7. Продовжте речення.

1. Роман у віршах — це ...
2. Як митець Іван Драч формувався під впливом ...
3. За кордоном Ліну Костенко відзначено премією ...

III. Достатній рівень (правильна відповідь — 2 бали)

8. Установіть відповідність між віршем та віршовим розміром, яким він написаний.
1 Задивляюся у твої зіниці (В. Симо-
ненко)	А Ямб
2 Не стала навколішки гордість моя
(В. Симоненко)	Б Анапест
3 Страшні слова, коли вони мовчать
(Ліна Костенко)	В Хорей
Г Амфібрахій

Ключ. 1 В; 2 Г; 3 А.

IV. Високий рівень (правильна, змістовна, грамотно оформлена відповідь — 4 бали)

9. Проаналізуйте поезію Б. Олійника «Пісня про матір». Дайте відповіді на такі запитання.
1. Визначте ідею твору.
 2. Укажіть архетипні образи твору.
 3. Вкажіть, які проблеми порушує автор у поезії.
 4. Які думки і почуття викликає у вас твір?

II варіант

I. Початковий рівень (кожна правильна відповідь на питання № 1–6 — 0,5 бала)

1. У рядках поезії «Балада про соняшник»

В соняшника були руки і ноги,
Було тіло, шортке і зелене,
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці.

використано:

А тавтологію;	Б метафору;
В оксиморон;	Г персоніфікацію;
Д епітет.	
2. У творі «Маруся Чурай» характеристика персонажа *Ще не старий. І славу мав, і силу. (Про нього потім думу іскладуть. Мине сім літ — і голову цю сиву Виговському на списі подадуть)* стосується:
А Северина Наливайка;	Б Гордія Чурая;
В Мартина Пушкаря;	Г Івана Іскри;
Д Леська Черкеса.	
3. Прислів'я «Із щастя та горя склалася доля» ілюструє основну думку твору:
А «Лебеді материнства» В. Симоненка;	
Б «Пісня про рушник» А. Малишка;	
В «Два кольори» Д. Павличка;	
Г «Сеньйорито акаціє, добрий вечір» М. Вінграновського;	
Д «За золотими вікнами зірок» І. Жиленко.	
4. Прижиттєва збірка творів В. Симоненка називалася:
А «Земне тяжіння»;	Б «Тиша і грім»;
В «Лебеді материнства»;	Г «Поезії»;
Д «Вино з троянд».	
5. Слова «Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину» є у творі:

- А «Балада про соняшник»; Б «Лебеді материнства»;
 В «Ти знаєш, що ти — людина?»; Г «Казка про Дурила»;
 Д «Лист до калини».

6. Вся його творчість — то відчайдушний крик, це біль його душі, яка не сприймає жорстокості, фарисейства, бездуховності, аморальності своєї доби. Йдеться про творчість:

- А І. Драча; Б М. Вінграновського;
 В Б. Олійника; Г В. Симоненка;
 Д Д. Павличка.

II. Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

7. Продовжте речення.

1. Оксиморон — це ...
2. Шістдесятники — це ...
3. 2012 року І. Жиленко нагороджено премією ...

III. Достатній рівень (правильна відповідь — 2 бали)

8. Установіть відповідність між віршем та віршовим розміром, яким він написаний.

1 Куди це ви, мамо, сполохано кинулись діти (Б. Олійник)	А Ямб
2 Так Кирило з сокирою ріс (І. Драч)	Б Анапест
3 Коли помер кривавий Торквемада (Д. Павличко)	В Хорей
	Г Амфібрахій

Ключ. 1 Г; 2 Б; 3 А.

IV. Високий рівень (правильна, змістовна, грамотно оформлена відповідь — 4 бали)

9. Проаналізуйте поезію Л. Костенко «Українське альфреско». Дайте відповіді на такі запитання:

1. Визначте ідею твору.
2. Укажіть архетипні образи твору.
3. Вкажіть, які проблеми порушує автор у поезії.
4. Які думки і почуття викликає у вас твір?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всіх учнів: повторити матеріал з теорії літератури.
- ▶ Творче завдання: скласти кросворд до теми (за бажанням).

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

- ▼ Чи задоволені ви якістю виконання своєї роботи?
- ▼ Які теми видалися вам найскладнішими?
- ▼ Чи виникла потреба повторити певний матеріал ще раз?

Постшістдесятництво

УРОК № 104

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОШУКИ СЕРЕД МОЛОДИХ ПОЕТІВ-ПОСТШІСТДЕСЯТНИКІВ. «КИЇВСЬКА ШКОЛА» ПОЕТІВ (ОГЛЯД)

Мета: дати поняття про «Київську школу» поетів; прокоментувати ідейно-стильові особливості їхніх творів, визначити провідні мотиви та теми творчості; розвивати вміння аналізувати та порівнювати, оформляти матеріал у вигляді узагальнювальної таблиці; виховувати бажання дізнатися більше про розвиток української літератури періоду постшістдесятництва та її представників.

Обладнання: портрети письменників, які входили до «Київської школи», збірки їхніх творів, портрет І. Калинця, роздавальний матеріал (вірші).

Теорія літератури: постшістдесятники.

Тип уроку: круглий стіл.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Оголошення результатів контрольної роботи, аналіз виконання учнями завдань, коментар учителя.

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— На арену літературно-мистецького життя вони вийшли в середині 60-х років ХХ століття. Але їхня творчість не стала органічним продовженням естетичних шукань шістдесятників. У велику літературу вони увійшли своїм шляхом, нелегким і повним випробувань. Оскільки митці не співпрацювали з чинним режимом і не визнавали методу соцреалізму як єдиноправильного, то тоталітарна

система жорстоко розправилася з ними. Частина з них відбула покарання в місцях «не надто віддалених», їх було вилучено з літературного процесу аж до кінця 80-х, коли їхні твори чи не вперше офіційно прийшли до читача. Хто ж вони? Це представники «Київської школи» поетів, з життям і діяльністю яких ми будемо знайомитися.

III. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання, винесені на розгляд «круглого столу»

1. Київська поетична школа: історія створення, основні принципи творчості.
2. Представники Київської школи: В. Голобородько.
3. Поетичні світи Миколи Воробйова.
4. «Диво Віктора Кордуна».
5. Творчість поетів-естетів. І. Калинець.

Матеріал для вчителя

Поява «Київської школи» в українській літературі припадає на 1964–1965 роки ХХ століття, коли на філологічний факультет Київського університету вступили В. Голобородько, В. Кордун, В. Рубан, на філософський — М. Воробйов, а в 1967–1968 роках до них приєдналися М. Григорів, І. Семененко, ще пізніше С. Вишенський та В. Ілля. Назва групи виникла 1969 року і походить від того, що її членами були студенти філологічного та філософського факультетів Київського університету. Багатьох поетів було виключено з університету. Василь Голобородько, Микола Воробйов, Віктор Кордун та Михайло Григорів згодом відділилися від групи і часто саме цих чотирьох поетів називають «Київською школою». Найбільша творча активність цих митців припадає на сімдесяті роки ХХ століття.

Сучасне літературознавство, крім назви «Київська школа», послуговуються також і термінами «ліве крило шістдесятників», «постшістдесятники», «сімдесятники», «нешістдесятники». Іван Андрусяк наводить термін «поети витісненого покоління».

Поширенню терміну посприяла антологія «Поети витісненого покоління», впорядкована Іваном Андрусяком і видана видавництвом «Ранок» 2009 р. На думку Івана Андрусяка, поетів «Київської школи» не слід розглядати ізольовано, оскільки стилістично й тематично вони споріднені з львівськими «підпільними сімдесятниками» (Григорій Чубай), та деякими іншими авторами, яких зазвичай не зараховують до «Київської школи» (Олег Лишега).

На думку критика Володимира Моренця, поети «витісненого покоління», на відміну від шістдесятників, не вдосконалювали

соцреалізм, а творили нову для української літератури поетику. Їхня творчість «прямо кореспондує з домінантами європейської поетичної традиції типу Аполлінера, Еліота, Сен-Жон Перса, Пшибося, Незвала, Неруди».

Яка ж спільна естетична платформа об'єднала поетів з різних регіонів України?

Насамперед — це свобода поетичного творення, в основі якої лежав естетизм та поетизація зображуваного. Абсолютна творча воля сприяла довільному моделюванню поетичних текстів із посиленням естетичним звучанням. Учасники угруповання створили зразки міфопоезії, яка являла собою поєднання сучасного та прадавнього мислення. Причому прадавнє мислення давало можливість під іншим кутом зору поглянути на навколишню дійсність, у якій чимало місця відводилося таємничим і незбагненим до кінця силам; містило асоціації, які в поетичному тексті творила сюрреалістичні видива. А сучасне мислення з його розрізненням символу й явищ довколишньої дійсності давало усвідомлення оманливості поетичного світу, в якому емоції набували ілюзорної «правди». Отож, поети «Київської школи» використовували позитивні моменти обох типів мислення у творенні своїх художніх полотен. Підтвердженням може бути такий факт: Василь Голобородько одну зі своїх поетичних збірок назвав «Слова у вишиваних сорочках». За визнанням поета, він прагнув виразити ідею, що поезія — це свято мови. На думку учасників угруповання, звернення до незамулених джерел своєї культури, до власних традицій виробляло імунітет до різних ідеологічних вірусів тоталітарного суспільства, давало шанс віднайти себе справжнього.

Творення певної недомовленості було розраховане на духовну співтворчість читача з метою активізувати читачьку уяву. Отож, поети навмисно втягали читача в процес смислового «досотворювання» тексту. Читач мимоволі ставав ніби співавтором, другим автором, який довершував те, що залишив зумисне незавершеним властивий автор.

«Кияни» своїми текстами наче випробовували читачів на кмітливість, оригінальність, творчу здібність. Вони пропонували загадки, які передбачали кілька відгадок, але ці відгадки мали бути оригінальними, такого ж рівня, що і загадки;

Поети широко використовували метафори, завдяки чому ніби відривалися від навколишнього реального світу й будували свій образний всесвіт. Метафора була для них призмою, яка своєрідно фокусувала й переломлювала певні уявлення автора та проектувала модель нового світу. Цей вид тропу витворював нові аналогії та зіставлення (евристична сила метафори). Метафора була основним творчим

началом твору, основним художнім засобом тексту. Вона давала оптимальні можливості розгорнутись авторському комбінуванню, на свій кшталт розбудувати свій уявний світ. Недарма В. Голобородько стверджує, що метафора для членів угруповання була «богом».

Для поетичної реалізації складного мовного утворення — метафори — поети вибрали верлібр, який, як вільна художня форма, дає змогу розширити свої «кордони» настільки, наскільки цього вимагає метафорична структура. Тут не треба було втискати метафору в прокрустове ложе ритму та рими. До переваг верлібру можна віднести авторську можливість використовувати різні синтагматичні розміри (малі й великі рядки).

На думку «киян», силабо-тонічне римоване віршування на час входу їх у літературу було уже «зужитим».

Події, про які розповідають поети Київської школи, начебто відбуваються не на землі, де існує чимало випадковостей. Вони постають неначе в прозорому чистому небі («високому й синьому», за словами М. Рильського), в ідеалізованому світі, де речі набувають абсолютного статусу.

«Кияни» не ставили завданням вплинути на емоції читача. Творчість цих поетів схилилася в бік інтелектуальності, логіки. Емоційний елемент виникав опосередковано, переважно як радість від співтворення тексту.

Представники групи не намагалися у творі проявити своє власне «я», вони насамперед брали до уваги той аспект, які асоціації може викликати слово. Київська школа дала, за словами Т. Адорно, вдалий зразок «модерного конструктивного мистецтва».

Для творчості «киян» характерна складна асоціативність, що організовує як тропи (метафору, епітет, порівняння тощо), так і поетичну оповідь. Асоціації в текстах «киян» виникають, зокрема, на межі свідомого та підсвідомого сприйняття. На відміну від шістдесятників, вони відкидали риторичність і не намагалися щось довести чи в чомусь переконати.

Чи були твори «киян» заідеологізованими? На глибокому підтекстовому рівні так. Їхні тексти навчали органічної та природної українськості, виявляли певні ідеї (зокрема, незалежної України). Київська школа мала свою філософію, але вона не прагнула переконати читача у власних філософських чи суспільних доктринах. Це, на погляд учасників школи, не збігається із призначенням самої поезії. Відтак теза про суспільне призначення мистецтва відкидалася, натомість сповідувався де-прагматизм.

Поети «Київської школи» розвинули активну культурницьку діяльність, яка виходила за межі офіціозу: влаштували неформальні

літературні читання та художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, ставили замовчувані театральні п'єси, створювали петиції на захист української культури. До маніфестів «Київська школа» не вдавалася. Представники групи намагалися відновити традиції класичної дореволюційної інтелігенції, їй були притаманні прагнення до духовної незалежності, політична відчуженість. Вони відстоювали ідеали громадянського суспільства та служіння народу. На компроміси із владою поети «Київської школи» не йшли, тому й належать до «витісненого покоління».

Василь Голобородько

Василь Іванович Голобородько — член Національної спілки письменників України з 1988 р. — народився 7 квітня 1945 року в селі Адріанополі на Луганщині.

1963 р. закінчив середню школу-інтернат. 1964 р. вступив до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка на філологічний факультет, але 1965 р. був змушений кинути університет. 1966 р. Голобородьку вдалося відновитися на навчання в Донецькому університеті, звідки на початку 1967 року він був відрахований за наказом ректора з формулюванням мотиву «за дії, несумісні зі званням радянського студента». Василь Голобородько поширював у Донецькому університеті серед студентів роботу І. М. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», яка тогочасною владою вважалася націоналістичною та антирадянською.

1968–1970 рр. перебував на військовій службі у будівельних загонах Далекого Сходу. Потім працював на шахті та в радгоспі села Адріанополь.

1963 р. почав друкуватися в республіканській пресі. Перші добірки В. Голобородька, зокрема цикл «Золоті глечики груш» («Жовтень», 1965, № 12), сприймалися як неординарна подія, як явище, несподіване навіть у суцвітті небуденних дебютів. М. Ільницький спостеріг у поезії молодого автора «психологічний прояв народності», позбавлений вторинного стилізатора під фольклор. Першою ґрунтовною спробою висвітлити феномен В. Голобородька була стаття Івана Дзюби, де критик підкреслював незвичні для тогочасного віршування аспекти відновлення анімістичних уявлень, «високонанівну натурфілософську діалектику», «стихію доброго бога перетвілень і перероджень».

Але перша його поетична збірка «Летюче віконце» була знищена органами державної безпеки колишнього СРСР. 1969–1986 роках твори Василя Голобородька не з'являлися в Україні через офіційну заборону влади на друкування його творів та публічне згадування прізвища поета в засобах масової інформації.

1970 року у видавництві «Смолоскип» (Париж-Балтимор) вийшла друком книжка віршів поета під назвою «Летюче віконце», яка складалася із чотирьох окремих збірок.

В Україні перша збірка поета «Зелен день» надрукована київським видавництвом «Радянський письменник» лише 1988 року. За неї В. Голобородько був відзначений літературною премією імені Василя Симоненка.

1990 р. виходить збірка «Ікар на метеликових крилах», у 1992 р. — збірка «Калина об Різдві». За ці дві збірки 1994 р. В. Голобородька відзначено найвищою в Україні літературною нагородою — Національною премією ім. Тараса Шевченка.

1999 року з друку вийшла поетична книжка під назвою «Слова у вишиваних сорочках». Через три роки в харківському науковому видавництві «Акта» вийшла друком книжка «Українські птахи в українському краєвиді», а видавництвом «Альма-матер» ЛНПУ імені Тараса Шевченка підготовлена до друку книга «Посівальник».

До 2001 р. Василь Голобородько проживав у селі Адріанополі, нині живе в м. Луганську. Вищу освіту здобув у Луганському національному педагогічному університеті ім. Тараса Шевченка. 2002 р. отримав звання магістра за дослідження семантики українських казок.

Микола Воробйов

Одним із яскравих і цікавих представників «Київської школи» є Микола Воробйов — надзвичайно самодостатній поет.

Народився 12 жовтня 1941 року в селі Мельниківка Смілянського району Черкаської області. 1968 р. закінчив філософський факультет Київського університету імені Тараса Шевченка.

Перші твори поета з'явилися в київському «Самвидаві», збірки «Букініст» (1966) і «Без кори» (1967). В офіційних видавництвах твори письменника вперше видрукувані з початком горбачовської перебудови: «Пригадай на дорогу мені» (1985), «Місяць шипшини» (1986), «Ожина обрію» (1988), «Прогулянка одинцем» (1990).

Його творчість відзначена рядом премій: імені Павла Тичини (1992), «Благовіст» (1993), від «Приятелів Руху» (1994), імені Тараса Шевченка (2005).

Автор збірок «Верховний голос» (1991), «Іскри в слідах» (1993), «Човен» (1999), «Срібна рука» (2000), «Слуга півонії» (2003), «Оманливий оркестр» (2006), «Без кори. Вибране» (2007).

Твори перекладені англійською (збірка «Місяць шипшини», 1992, Канада), іспанську (збірка Signos, 1994, Бразилія), португальською, німецькою, сербсько-хорватською, румунською, вірменською, польською, російською, грузинською мовами.

Як зазначає І. Андрусяк, його вірші несподівані й глибокі, їх слід читати й перечитувати, розмірковуючи, думаючи над змістом, повертаючись до ключових рядків. При цьому треба пам'ятати одне обов'язкове правило: не намагайтеся текст зрозуміти! Його треба відчутти, перейнятися ним, пропустити крізь власну душу, домислити, стати співтворцем вірша. Від читача вимагається тільки одне: розслабитися, забути про метушню й дрібниці, згадати про те, ким ми є насправді — маленькою часточкою великої таємничої природи, яка безсила щось змінити в її законах. Людина може тільки спостерігати за тим, що відбувається навколо неї, і відзначати, як ці природні зміни відлунюються в її душі. Або ж навпаки: можна ловити тоненьку, ледь чутну зміну в собі й спостерігати за тим, як вона відлунює в природі...

Наскрізна тема творчості М. Воробйова — життя природи в її самочинному русі. Його художнє враження не апелює до об'єктивного досвіду і знання, воно самодостатнє. Головний для поета жанр — верлібр.

Для Миколи Воробйова ключовими є зорові образи. Складається враження, що він не пише поезію, а малює її. Вірші Миколи Воробйова ілюструють, яким має бути символізм. У віршуванні поет тяжіє до медитативно-образних методів розповіді, близьких до японської школи «гайку» та китайської поетики епохи Тан. Поетика Воробйова насичена кольором, символічними парадоксами, характерними для ранніх (*art nouveau*) періодів модерністського дискурсу. Метод та образні ряди Воробйова стали своєрідним фундаментом для деяких феноменів сучасного НМ-дискурсу в українській літературі, зокрема для поезії В. Герасим'юка, Я. Довгана, «Нової дегенерації».

Із творчого доробку Миколи Воробйова

ЛІС

Ходив ліс золотий до міста.

Підійде до скляної стіни,
підструже золотого олівця,
малює на скляній стіні.

А вчора ліс не прийшов.

Лежить золотий олівець у яру.

Забрав у місто чорний ліс.

Віктор Кордун

Найвпливовішим представником «Київської школи поезії» називають Віктора Кордуна.

Народився він 20 серпня 1946 р. в с. Васьковичі Коростенського району Житомирської області. Дебютував на сторінках «Літературної України» 1967 року, після чого одразу ж був заборонений до друку. Вчився в Київському університеті імені Тараса Шевченка, з якого був виключений, потрапивши до списку політично неблагонадійних. Згодом закінчив Київський інститут театрального мистецтва. Знову публікувати свої вірші Віктор Кордун зміг аж на початку 80-х років. У 1990-х роках працював головним редактором літературного журналу Світо-Вид. Був заступником Голови президії Національної Спілки письменників України.

Помер у Києві 3 вересня 2005 року внаслідок серцевого нападу. Похований у місті Вишневому Київської області.

Автор збірок: «Земля натхненна» (1984), «Пісеньки з маминого напрестка» (1985), «Славія» (1987), «Кущ вогню» (1990), «Сонцестояння» (1992). Видавалися книги в перекладі німецькою мовою — *Kryptogramme* (1996) та *Weisse Psalmen* (1999), а окремі збірки — багатьма мовами світу.

Лауреат премій ім. П. Тичини та ім. В. Сосюри, а також премії Міжнародної фундації Антоновичів (США).

Поезія Віктора Кордуна так само, як і Воробйова, обстоює природність буття, органічність світовідчування і співжиття у світі, але з однією суттєвою різницею — не власним прикладом того, як має бути, а висвітлюванням гострих кутів, разючих невідповідностей того, що вже є, пошуком відповідей на одвічне запитання: чому так і як зробити, аби було інакше — природніше?

Свою передмову до дебютної публікації В. Кордуна 1967 року І. Драч назвав «Диво Віктора Кордуна». Саме таке відчуття з'являється під час читання його поезій. На думку поета, існування людини у світі, існування світу в людині має сприйматися не як здійснений факт, а як постійно триваюче диво, як майже магічний обряд буття в космічному просторі. Він вірить, що можливо змінити навколишній світ, якщо привідкрити людині очі на дійсність. У цьому полягає одна з характерних особливостей світосприйняття В. Кордуна.

Еволюція Кордуна-поета напрочуд цікава — від апокаліптичних поезій до релігійної лірики.

Для популяризації «Київської школи поезії» Віктор Кордун зробив багато, зокрема, сформував її творчі принципи.

Із творчого доробку В. Кордуна

ВЕСНОЮ ПОВЕРТАЮТЬСЯ З ВИРІЮ

Весною повертаються з вирію
спершу дими зі шпаками
і сідають на пробуджену землю,

а за ними приходять до нас
їхні зелені образи
у смолистих бруньках та цвітінні:
чи ці дими зі шпаками
тільки повторюють ще раз
проминулі видива
самітніх дерев і лячного листя?

ПОДАЙ МЕНІ РУКУ

Подай мені руку
і проведи по стежині —
поміж наших смертей.

Як не буде іншої ради,
проведи мене через смерть:

я боюся сам у ній заблукати —
і не вийти на світло,
я боюся забути
про сьогоднішній сонячний день.

Вабить мене і відстрашує
словосполучення: важка вода, —

як тут застерегтися,
щоб вона не витіснила
всієї пам'яті?

ДЕСЬ ПІШОВ ДОЩ

Десь
а можливо й тут
пішов такий дощ
дощ пішов такий
що стало нікому й нікуди
витягати
допіру втонулого

від самого ранку
я сиджу
за своїм хистким столом
і ніяк не зважуся
доторкнутися
до власного тіла

Творчість поетів-естетів. І. Калинець

Оригінальна елітарна поезія І. Калинця є вагомим художнім явищем української літератури ХХ століття. Значення його творчості для української та світової літератур важко переоцінити, для читачів та дослідників цікаво простежити постійні творчі шукання автора.

Ігор Калинець — багатогранна і загадкова постать в українській літературі, такий самий неоднозначний, як і час, коли були написані його твори. Творчість Ігоря Калинця ввійшла в український літературний масив та широкий читацький загал в 90-х роках ХХ століття, хоча переважна більшість творчого доробку автора була написана в 70-х рр. ХХ ст. Його поезія лишається мистецтвом слова, і цим немовби знімає непримиренність із суперечок щодо першозавдань літератури: служити народові чи лишатися вірним мистецькому покликанню.

Народився Ігор Калинець 9 липня 1939 р. в м. Ходорові на Львівщині. Виховувався у віруючій родині, яка свято зберігала українські національні традиції. У дитинстві йому довелося стати свідком масових репресій комуністичного режиму в Західній Україні. Зі шкільних років читав заборонених українських письменників і рано помітив, що його світогляд несумісний з офіційною ідеологією. Роздвоєння, за якого доводилося мати одне обличчя для родини і близьких друзів, а інше — для школи, університету та ін., додалося в поетичній творчості. 1956 р. отримав атестат за середню школу й вступив до Львівського університету ім. І. Франка. 1962 р. після закінчення українського відділення філологічного факультету Львівського університету почав працювати в обласному архіві: спочатку архіваріусом, а згодом — старшим науковим співробітником. Працював у Львівському обласному архіві аж до арешту в серпні 1972 року.

Коли він потрапив у поле зору партійних органів? Імовірно, десь 1963 чи 1964 року, коли вперше виступив прилюдно в музеї українського мистецтва, читав вірші «Ікона», «Церква», «Вітражі» та схожі до них твори. Наступного дня його викликали до обкому партії й запитали, чому читає такі поезії. Відповів, що пише про обряди, народне мистецтво, які пов'язані з церквою, релігійною лексикою, атрибутикою, символікою. Так і опинився в чорному списку.

Коли у серпні 1965 р. Україною прокотилася хвиля арештів, Ігор Калинець з дружиною Іриною дивом їх уникнули, хоча їх раз за разом викликали на допити. Так, 15 вересня Ігоря Калинця допитували у справі Зваричевської, 10 листопада — у справі Горинів, 12 листопада — стосовно знайомства з аспірантом Київського університету, українцем з Польщі Степаном Козаком, 26 листопада — щодо статті «“Радянізація” Павла Тичини», 29 листопада — у справі передруку та розповсюдження самвидаву.

1967 р. Ігоря Калинця навіть збиралися за книжку «Вогонь Купала» прийняти до Співки письменників України. Рекомендації дали Григорій Кочур, Віктор Іванисенко та Микола Петренко.

У призначений день члени Спілки прийшли на збори. Але з обкому партії надійшла вказівка: Калинця до письменницької організації не приймати. І засідання відмінили.

1968 року до видавництва «Радянський письменник» він подав чергову збірку — «Відчинення вертепу». Схвальні слова про неї написав рецензент Віктор Іванисенко: «Творчість І. Калинця — явище талановите і зовсім оригінальне в українській (мабуть, не тільки в українській) сучасній поезії. Хіба що ранній П. Тичина, автор «Сонячних кларнетів», а більше — І. Антонич вгадуються як духовні вчителі і попередники цього молодого і поки що маловідомого поета».

Але за поданням КДБ та дзвінком зі Львівського обкому партії збірку «Відчинення вертепу» з тематичного плану було вилучено, а подальшу офіційну дорогу до читача перекрито. Ця збірка, а потім і пізніші почали з'являтися «самвидавом», спершу звичайними зшитками, а згодом ілюстровані світлинами Ярослава Лемика, графікою Богдана Сороки, Романа Петрука чи Ярослава Музики. 1970 року книжка «Відчинення вертепу» під назвою «Поезії з України» з'явилася за кордоном.

17 вересня 1971 р. в архіві, де працював Ігор Калинець, відбулося спільне засідання правління і партбюро Львівської організації СПУ. Від письменника вимагали публічно, тобто в пресі, засудити факт появи книжки та відмежуватися від видавців. Він категорично відмовився.

У січні 1972 р., в період масових арештів в Україні, була заарештована дружина Ігоря Калинця Ірина, 11.08.72 заарештовано його. КДБ намагався схилити письменника чи до співпраці, чи до прилюдного каяття. За це обіцяли звільнити дружину і дати спокій родині («Тоді маленька Звенислава мала б батьків дома, а не десь по таборах»).

На суді Калинцю інкримінували видання книг за кордоном, контакти з неблагонадійними людьми та іноземцями. Суд скористався також літературознавчою експертизою п'яťох збірок поета, проведеною на замовлення КДБ низкою радянських літераторів. Вирок: 6 р. таборів і 3 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»).

Ув'язнення відбував спочатку в 35-му таборі, ст. Всехсвятська Пермської області, де працював токарем, потім був переведений у 36-й табір, сел. Кучино, де набивав якимось шкідливим піском трубки для прасок. Брав активну участь у табірному русі опору: складання й підписання заяв і листів, голодівки, створення хронік 35-го і 36-го таборів. Коли на побачення приїхала на Урал мати

з маленькою донькою, а йому не дозволили побачення, оголосив тривалу голодівку, яку підтримали інші в'язні.

Тим часом у Нью-Йорку 1972 і 1975 рр. вийшли книги письменника, він став членом Міжнародного ПЕН-клубу, а 1977 р. — лауреатом премії імени І. Франка (Чикаго).

Заслання відбував разом з дружиною в Читинській області, працював у колгоспі кочегаром на фермі.

Повернувся до Львова у 1981 році. Улаштуватися на роботу бібліотекарем спочатку в одній з районних бібліотек, а з 1983 до 1990 р. працював у Науковій бібліотеці АН України.

З 1987 Ігор Калинець разом із дружиною Іриною організували масові акції пам'яті забороненого за комуністичного режиму видатного поета Богдана-Ігоря Антонича, а також композитора Василя Барвінського, в'язня сталінських таборів. Брала участь у виданні неофіційного культурологічного журналу «Євшан-зілля», у створенні Товариства української мови імени Т. Шевченка, в організації панахиди на могилах жертв, закатованих НКВС у Львівській в'язниці в червні 1941 року.

1990 обраний депутатом Львівської обласної ради.

1991 в Києві видана збірка «Тринадцять алогій», яка була відзначена Державною премією ім. Т. Г. Шевченка. У цьому ж році став лауреатом премії імени Василя Стуса. З тих пір в Україні вийшло ще декілька збірок, багато збірок побачили світ за кордоном: поезії Ігоря Калинця перекладені практично всіма європейськими мовами. Великі збірки вийшли англійською, французькою, німецькою мовами.

Лауреат Міжнародної премії Антоновичів (1998), Міжнародної премії Де Кальвір (2003, Франція). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (03. 2008).

Автор 50 книг поезії, перекладів, видань для дітей.

За заслуги в утвердженні національної ідеї, широку пропаганду українського слова 2005 року калинцю було присвоєно звання почесного громадянина Львова.

«Мозковий штурм»

Завдання. На основі почутого матеріалу створіть гроно «Основні принципи творчості поетів «Київської школи».

- Свобода поетичного творення;
- трансформація давнього міфологічного мислення в образах новітньої поезії;
- повернення у поетичному творенні до лексичних прапервнів;
- творення певної недовомовленості, яка розрахована на духовну співтворчість читача;

- активне використання метафори;
- вибір верлібру;
- інтелектуалізм та емоціогенність образних картин;
- примат конструктивних методів над суб'єктивною уявою в образному моделюванні;
- складна асоціативність, що організовує як тропи (метафору, епітет, порівняння тощо), так і поетичну оповідь.

IV. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання. Створіть порівняльну узагальнювальну таблицю схожих та відмінних ознак у творчості шістдесятників та поетів «Київської школи».

	Шістдесятники	«Київська школа» поетів
Час виникнення	Після 1956 року. Пік розвитку 1961–1962 рр.	1964–1965 рр.
Представники	Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, Василь Симоненко, Борис Олійник, Григор Тютюнник, Микола Лукаш та ін.	Василь Голобородько, Микола Воробійов, Віктор Кордун, Михайло Григорів та ін.
Хто підтримав	Підтримало старше покоління митців: П. Загребельний, М. Рильський, О. Гончар	Підтримали шістдесятники: І. Драч, І. Дзюба
Світоглядні засади	Духовний лібералізм, гуманізм, естетичний та етичний максималізм, моральність, інтелектуалізм, активний патріотизм, дисиденство або конформізм	Духовний лібералізм, гуманізм, вимогливість до себе, інтелектуалізм, опозиційність до влади, позаідеологічність, уникнення соціальної zaangażованості, внутрішня еміграція
Культурно-історичні витоки	Світова культура (особливо модернові література та малярство ХХ століття); українська література (як класична, так і доби «розстріляного відродження»); народна творчість (фольклор та міфологія)	Міфологізм, зарубіжна література і культура

	Шістдесятники	«Київська школа» поетів
Характерні ознаки творчості	Поєднання романтизму і реалізму, домінування народної традиції (фольклор), експериментаторство у віршуванні, жанровому плані, інтелектуальність, філософічність	Міфологізм, архетипність образів, асоціативність, філософічність, максимальне виявлення символічних можливостей поетичного слова, використання верлібру як універсальної форми
Жанрова система	Лірична поезія, балади, притчі, етюди, поеми, сонети, рубаї, ліричні новели, історичні романи, роман у віршах, химерна проза	Верлібр, верлібр-притча, верлібр-алегорія, лірична поезія

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку. Знайти відомості про те, як склалася в подальшому доля поетів «Київської школи».
- ▶ Висловити власне ставлення до творчості поетів «Київської школи». Які риси характеру, на вашу думку, були притаманні цим митцям?
- ▶ Творча робота. Написати твір-роздум на тему: «Чи були представники «Київської школи» поетів патріотами своєї Батьківщини?»
- ▶ Завдання для допитливих. Дібрали музичний ряд, який, на вашу думку, гармоніює із творчістю поетів «Київської школи».

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення.

- ▼ Сьогодні я дізнався ...
- ▼ Складно було ...

УРОК № 105

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЕЗІЇ

I. КАЛИНЦЯ ТА В. ГОЛОБОРОДЬКА. ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ОРИГІНАЛЬНОГО СТИЛЮ (ОГЛЯД)

Мета: дати поняття про творчість поетів І. Калинця та В. Голобородька, вказати на особливості їхнього оригінального стилю, визначити провідні мотиви та теми творчості; поглибити знання учнів про верлібр як жанр поезії; продовжувати роботу над розвитком вміння аналізувати поезії; виховувати естетичні смаки.

Обладнання: збірки творів поетів, фото І. Калинця та В. Голобородька.

Теорія літератури: верлібр.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Творчість В. Голобородька та І. Калинця — унікальне явище української поезії другої половини ХХ століття. Поетична манера цих митців самобутня і високомистецька, неповторна і вишукана, позначена новаторством та оригінальністю стилю. В. Голобородька називають «найсхіднішим поетом України». І. Калинець — один із кращих українських поетів-ліриків ХХ ст., зачинатель українського неobaroko. Вони такі різні, але об'єднує їх любов до поезії, до України та її історії. Незважаючи на перешкоди, які траплялися на їхньому життєвому шляху, вони зберегли свою свободу, свою поетичну неповторність і щедро діляться ними зі своїми читачами й шанувальниками. Можливо, після цього уроку їх стане більше.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Перевірка домашнього завдання

2. Бліцопитування

- ▼ Коли зародилася «Київська школа поетів»?
- ▼ Назвіть прізвиська письменників, що входили до «Київської школи поетів».

- ▼ Звідки з'явилася назва «Київська школа»?
- ▼ Чим відрізнялися постшістдесятники від шістдесятників?
- ▼ Як і чому тоталітарна система розправилася з «киянами»?
- ▼ Назвіть улюблений поетичний жанр поетів «Київської школи».

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Напередодні уроку дві творчі групи учнів отримали завдання підготувати матеріал про творчий шлях В. Голобородька та І. Калинця, представити його однокласникам та проаналізувати один із віршів «свого» письменника. Зараз ми ознайомимося із результатами їхньої роботи.

2. Виступ 1-ї групи

Лірика Ігоря Калинця яскрава, самобутня, сповнена національного духу. У його поезіях знайшла відображення наша історія та українська духовна спадщина. У ній воедино злиті язичництво і християнство.

Як зазначає дослідник творчості І. Калинця Іван Світличний, поетичний світ Ігоря Калинця густо населений казковими, міфологічними та фольклорними істотами — князівнами, русалками, язичницькими богами. Тобто образами з тисячолітнім поетичним стажем, які склали великий іспит часу і в народній художній свідомості не мали жодної серйозної конкуренції, часто були символами добра й краси. І в поезії І. Калинця ці образи є уособленням чогось справжнього, глибинного. Вони — суть естетичного буття народу.

У поетичному світі митця живуть і реальні люди, речі, події. Але й вони несуть великий заряд поетичності, підносяться над буденністю.

Як бачимо, поет із минулого бере те, що дожило до сьогодні, цінне для нас і чого ми не маємо права втрачати або зрікатися. Поетичний час І. Калинця осмислюється історично, вимірюється століттями, а то й тисячоліттями.

Із поезій перед нами постає образ автора — людини спокійної, врівноваженої, серйозної. Читаючи його поезії, відчуваєш органічний зв'язок митця, його поетичного світобачення із віковою народнопоетичною творчістю.

Ще одна цікава особливість: поет ніколи не писав окремих віршів, його метод полягав у творенні циклів, які своєю чергою переростали в книжки. Так, цикл «Калинова сопілка» має підзаголовок «Друга книжечка для Дзвінки».

Чому автор назвав так свій цикл? Можливо, тому що калину здавна вважають символом дівочої краси, ніжності. Вона — невідмінний атрибут оселі українця, тому й стала символом України. Калина красива і в пору цвітіння, і коли багрянє восени листя, і взимку, коли на тлі білого снігу червоніють її ягоди. Дівчата вишивали на сорочках калину, її влітали у віночок.

3. Виразне читання віршів із циклу «Калинова сопілка»

4. Словникова робота

Ярило — бог Весняного Сонця, розквіту природи, родючості, пристрасті у міфології східних слов'ян. Культ Ярила був поширений у Київській Русі. Корінь слова Яр означає ярий, нестримний, збуджений, сильний, завзятий, пристрасний, гнівний.

Зображувався молодим, у білій полотняній одежі, на білому коні, босим. На голові — вінок квітів як символ вічності й неба. У лівій руці — пучечок житніх колосочків — знак життя і щастя, доброго врожаю і благополучності, у правиці — мертва чоловіча голова — нагадування про те, що кожного чекає смерть, а тому треба жити яро.

Ярий — який народжується, виводиться весною; молодий.

Етимологія імені Ярина — від «яра» — д.-рус. «весна»

Інше пояснення. Ярина, Ірина — згідно східнослов'янській міфології, ім'я означає: та, що присвячена Ірію (раю) — країні, куди відлітають птахи і душі предків.

Вінок — символ життя, долі, життєвої сили; символ дівочтва. Вінок є також символом довершеності, життєдайної сили Землі, а така сила — універсальна і всепроникна: без неї не цвіте цвіт і не в'яжеться колос, немає без неї плода на дереві і любові між людьми, без цієї сили не заспіває жайворонок над весняним полем і не освідчаться в коханні юнак і юнка, без неї не заспіває соловейко в ліщині і не заплаче немовля в ліщиновій колисці...

Кінь — символ енергії й сили, пристрастей та інстинктів, а також вірності і відданості в праці, у щоденних турботах. Наші предки вважали, що червоний кінь уособлює вогонь, вороний — зоряне небо, білий — світ предків.

Вирій, Ірій, Ірій — тепла країна, що лежить десь далеко за морями, де сонце ходить близько до землі, тому там усе тепло. Вирій був місцем пробутку Сонця — Хорса.

А ключі від Вирію Бог доручив зозулі, — говориться в легенді. Відкриває зозуля ключами вирій, випускає птахів по черзі на землю.

Коментар. Поезія входить до «Другої книжечки для Дзвінки». Дзвінка — це ім'я коханої видатного карпатського ватажка опри-

шків Олекси Довбуша, пам'ять якого й досі вшановують на Західній Україні. Також ім'ям Дзвінка Ігор Калинець назвав свою доньку. Коли писався цикл «Калинова сопілка», вона була ще зовсім юною. А це якраз час, коли в душу дитини слід закладати паростки любові до рідного краю, бажання знати його історію. От у такій доступній формі батько розповідає своїй дитині про сиву давнину, вірування і побут давніх предків-слов'ян.

Упродовж багатьох століть людство вивчає свою історію, щоб осмислити закони суспільного розвитку, діагностувати сучасне й прогнозувати майбутнє. Особлива роль у пізнанні подій минулого належить саме художній літературі, яка, естетично осмислюючи дійсність, на інтуїтивно-чуттєвому рівні допомагає образно відтворювати долітописні епохи. Саме дохристиянське буття українського народу й зображене у вірші «Ярило» циклу І. Калинця.

Як бачимо, автор використовує образи-символи. Тільки розкривши їх символіку, можемо осягнути філософську глибину твору.

І. Калинець уводить у поезію архетипні образи вінка, коня, неба, вірію.

У циклі проявилися такі ознаки індивідуального стилю письменника, як висока культура поетичного мислення й мовлення, любов до текстових стилізацій, ерудиція, шляхетність у поведженні зі словообразом. Завдяки їм поезія І. Калинця без перебільшення вважається видатним явищем української літератури.

4. Ознайомлення з іншими поезіями циклу

РОСЬ

І русин — довговусий,
і коса — русалка
поливали Рось,
аж поки не ви-рос-ла.

КАЛИНА

По дорозі із варяг у греки
спинилося моє ім'я біля Калини.
— Як називаєшся?
— Калина.
— А чия будеш?
— Дніпрова.
— Давай обоє князювати.

ЛИБЕДЬ

Звили собі київце,
а Либедь пуху нанесла
крізь Золоті Ворота.

ХРЕЩАТИК

- А ти, Дніпре, хрещений?
- Хрещений, князю.
- А чим?
- Хрещатим барвінком.
- Так мало хрещений! —
взяв Дніпро на руки,
поніс до водиці.

5. Обмін враженнями від прочитаних поезій**6. Словникова робота**

Рось — ріка у Вінницькій, Київській і Черкаській областях України, права притока Дніпра.

Русалка — божество води у східнослов'янській міфології.

Русини — стара назва українців.

Либідь — Київ, Щек, Хорив і Либідь, за переказами, були засновниками Києва.

7. Робота з поняттями теорії літератури

Завдання. Визначте, в чому полягають особливості віршованої форми поезій. (*Вони не мають рими, у них немає поділу на строфи, рядки різної довжини. Це верлібр.*)

Верлібр — вірш без рими і розмірів із довільним чергуванням рядків різної довжини.

Вірш із неримованим ненаголошеним рядком, перехідне явище між поезією і прозою. У верлібрі спостерігаються певні ритмічні періоди або такти, що мають переважно змістове завершення. Одним з основоположників і визнаним майстром верлібру вважається В. Уїтмен. Значного поширення набуває в поезії ХХ століття.

△ Важливо!

Особливості шкільного аналізу верлібру:

- слід враховувати, що у верлібрі відсутні традиційні рими і класичний ритм, а тому учням необхідно «побачити» і «відчути» специфічну ритмосхему вільного вірша;
- у центрі аналізу вільного вірша має бути образна система твору, яка найчастіше уникає спрощень;
- читача-дослідника повинна цікавити насамперед специфіка художніх засобів і прийомів, ускладненість, сугестивність образів, особлива концентрація думки;
- оскільки змістова структура верлібру базується на складних метафоричних рядах і зрощеннях, його аналіз має передбачати можливість творчого осмислення та різних інтерпретаційних підходів;

- аналіз верлібру має бути цілісним і базуватися на використанні таких прийомів: «повільне читання», історико-літературне коментування, розгляд системи художніх деталей, аналіз ритміки та лексики твору тощо.

8. Бесіда

- ▼ Яке уявлення склалося у вас про Ігоря Калинця — людину і поета?
- ▼ Чому І. Калинця називають поетом купальського вогню і символом незламності українського духу?
- ▼ Яка з поезій Ігоря Калинця вам найбільше припала до душі?
- ▼ Які засоби художньої виразності використовує в поезіях І. Калинець? Наведіть приклади.

2-га група. Василь Голобородько

Художній світ лірики цього митця закорінений у національні джерела, у світ народної казки, прислів'я, приказки, загадки. Більшість метафоричних образів у В. Голобородька персоніфіковані, що властиво фольклору й насамперед народним казкам, притчам, загадкам.

Твори Василя Голобородька умовно можна поділити на три такі групи:

1. Верлібри, у яких переважають яскраві фольклорні образи і відбувається чітка стилізація під фольклор. («З дитинства: замовляння дощика», «Замовляння від печалі», «Квітка на воді», «Телесик», «Зозуля при перуці» та ін.).
2. Верлібри, що мають виразну публіцистично-філософську основу («Самовбивці», «Ми йдемо», «Наша мова», «Шукачі могил», «Напучування» та ін.).
3. Верлібри-притчі, верлібри-алегорії («Голова», «Жив один лис який умів писати», «Сам за деревом», «Хотів бути чоловіком», «Балада про кривавих солов'їв» та ін.).

Образи вільних віршів Василя Голобородька перегукуються з творами «Сонячних кларнетів» П. Тичини і зокрема з циклом «Пастелі».

В одному зі своїх інтерв'ю В. Голобородько зазначав: «Верлібр був для нас однією із ознак справжньої поезії, яку ми вбачали в перекладній європейській поезії, сам я, крім того, орієнтувався на фольклор, але не на пісенні його жанри, а головню на загадку та прислів'я, які зчаста є окремими реалізованими метафорами реалій дійсності життєвих ситуацій. Нашим богом була метафора, а з цього випливало все інше. Метафора, яка розумілася нами не як прикраса комунікативної мови, а як духовно-мовне утворення,

яке несе в собі свій внутрішній світ, своє світло, яке не є віддзеркаленням того, що міститься десь збоку, а випромінене зсередини»

Одним із кращих патріотичних творів В. Голобородька є верлібр «Самовбивці».

9. Ознайомлення зі змістом твору

Ми — репані жителі Хохландії,
ми — хохли з обвислими вусами,
ми — ледарі і боягузи,
ми — куркулі і підкуркульники,
ми — бандити, зрадники, поліцаї,
ми — мазепинці,
ми — петлюрівці, ми — бандерівці, —
нам нічим оборонятися від нападів,
від будь-яких образ,
кинутих нам ким не заманеться:
наша артилерія — чумацькі випряжені вози,
що поціляють задерганими догори дишлами
у ворога,
який наступає на нас нізвідки і звідусіль,
наша авіація — вітряки,
сконцентровані на одному бойовому аеродромі —
у музеї народної архітектури просто неба.
Нам немає місця на своїй землі,
нам нікуди подітися у цьому світі:
ми емігруємо лише до давньої Греції,
розгорнувши Гомерову «Іліаду», —
аби вижити — ми себе вбиваємо:
стираємо своє ім'я — ім'я українця — з лица землі,
як власний плювок,
ми відмовляємося від своєї мови,
як від якогось нездійсненого злочину,
у якому нас ніби звинувачують,
ми відмовляємося від рідної домівки,
стіни якої уже не захищають, —
ми — самовбивці.

1991

10. Словникова робота

Денаціоналізація — процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата, насамперед, політичної та економічної незалежності (державних кордонів, митниць, власної грошової одиниці, війська, органів безпеки, можливості здійснювати самоврядування та ін.), втрата значною мірою й духовно-культурного суверенітету (можливостей проведення самостійної освітньої політики, розвитку власних наук, літератури,

мистецтва тощо). Денаціоналізація може стати можливою як результат або як вимушене приєднання (з'єднання) одного державного народу до іншого (наприклад Україна — до Росії 1654 р.), або завойовання одного державного народу іншим (іншими).

За денаціоналізацією може бути (але не обов'язково) деетнізація і навіть етноцид.

Микола Жулинський у статті «У пошуках найсуттєвішого складу» зазначає: «Коли читаєш вірш «Самовбивці», здається, в уяві поета побувала не тиха, біла голубка, а роз'ярений коршун, який і дзьобом, і кігтями рве на шматки наше пихате замилювання поразками, наше воляче терпіння заради виживання вислуховувати образи, знущання, упослідження національної гідності й честі, наше невміння мобілізуватися і давати рішучу відсіч кривдникам і напасникам:

аби вижити — ми себе вбиваємо:
стираємо своє ім'я —
ім'я українця — з лиця землі,
як власний плювок,
ми відмовляємося від своєї мови,
ніби від якогось не здійсненого злочину,
у якому нас звинувачують,
ми відмовляємося від рідної
домівки,
стіни якої нас уже
не захищають —
ми — самовбивці.

Спочатку націю ніби характеризують чужі, недоброзичливі голоси: «Ми — репані жителі Хохландії, / ми — хохли з обвислими вусами...». За спогадами І. Кравченка про І. Світличного, для носіїв радянської ідеології «вуса вниз» (так носили козаки), як і вишивана сорочка, були прикметою націоналіста. Потім у творі іде перелік характеристик, що ними свідомих українців «величала» пропагандистська машина впродовж радянської доби: ледарі, бандити, зрадники, поліцаї, мазепинці, петлюрівці, бандерівці...

Далі вже «ми» пояснюють: «нам нічим оборонятися від нападів...», «від будь-яких образ, / кинутих нам ким не заманеться». Автор зміщує акцент на слова «Ким не заманеться», стримано-зневажливо характеризуючи опонентів. І інтонація вірша змінюється. Перед нами з'являється народ з давньою історією, що заслугове на повагу: «Наша артилерія — чумацькі випряжені вози, що поціляють задертими догори дишлами у ворога, який наступає на нас нізвідки і звідусіль, / наша авіація — вітряки, / сконцентровані

на одному бойовому аеродромі — у музеї народної архітектури просто неба». Образ музею народної архітектури є втіленням народного духу, нагадуванням прийдешнім поколінням про часи, коли українці самі були господарями на своїй землі. В. Голобородько використовує в цьому уривку антитезу: «артилерія — вози, авіація — вітряки, бойовий аеродром — музей», підкреслюючи, що духовна спадщина народу, його традиційна культура безсилі проти невидимого, але страшного ворога — бездуховності.

Далі в вірші інтонація міняється знову, вона стає трагічною:

Нам немає місця на своїй землі,
нам нікуди подітися у цьому світі:
ми емігруємо лише до давньої Греції,
розгорнувши Гомерову «Іліаду».

Чому саме «Іліаду»? Тому що в ній розповідається про те, як мужньо троянці боронили свою землю десять років і тільки завдяки підступності ворог зміг завоювати державу. Українці ж свою Трою — Київ — так не боронили. Як не намагаються зберегти й інші атрибути, які роблять народ народом — своє ім'я українця й свою мову, які для поета є символом духовного багатства:

...аби вижити — ми себе вбиваємо:
стираємо своє ім'я — ім'я українця — з лица землі,
як власний пльовок,
ми відмовляємося від своєї мови,
як від якогось нездійсненого злочину,
у якому нас ніби звинувачують...

Як бачимо, В. Голобородько порівнює ім'я українця із пльовком, вказуючи, що духовно убогі люди самі зневажають себе, вважаючи, що цим заслужать повагу інших, на їхню думку, «кращих» народів. При цьому вони забувають, що зроду-віку в усіх народів найбільшим злочином була зрада. Бо той, хто зрадив раз, може зрадити ще. Плазування ж перед іншими викликає тільки зневажливе ставлення до себе.

З боку поета заявити так було сміливо, бо в часи існування тоталітарного режиму українське слово, як і вуса вниз, могло послужити приводом для звинувачення в націоналізмі і притягнення до кримінальної відповідальності. Та В. Голобородько на цьому не зупиняється. Третьою згадана «рідна домівка, стіни якої уже не захищають». Рідна домівка — це, мабуть, і своя оселя, і вся Україна взагалі.

Останній рядок вірша — «ми — самовбивці» спонукає до роздумів і висновків: несприятливі історичні обставини — само собою, а українці повинні самі подбати про свою долю.

У цій поезії В. Голобородька яскраво простежуються характерні для багатьох його творів такі ознаки композиційної побудови, як градаційність, анафора (ми, нам), драматизовані елементи й потрійність (відмовляємося від імені українця, мови, домівки). Ці риси композиції більшою або меншою мірою характерні для різних фольклорних жанрів і служать для передання читачеві вже на композиційному рівні коду традиційної культури.

11. Міні-дискусія за змістом поезії «Самовбивці»

- ▼ Чому серед українців так багато носіїв теорії меншовартості? Чи справді бути українцем — «непрестижно»?

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Прийом «Ефект зворотного дзеркала»

Завдання. Поміркуйте і схарактеризуйте творчість І. Калинця та В. Голобородька від імені представників панівного режиму епохи соцреалізму.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Письмово дати відповідь на запитання «Характер художніх шу-кань поетів “Київської школи”».
- ▶ Скласти сенкан по творчості Ігоря Калинця чи Василя Голобородька.
- ▶ Випереджувальні завдання: ознайомитися із біографією В. Стуса.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

- ▼ Що нового ви відкрили для себе на уроці?

УРОК № 106

В. СТУС. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПОЕТА, ЯКИЙ СТАВ СИМВОЛОМ НЕЗЛАМНОГО ДУХУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ. ПОЕЗІЯ В. СТУСА — ЗРАЗОК «СТОЇЧНОЇ» ПОЕЗІЇ У СВІТОВІЙ ЛІРИЦІ. МІСЦЕ ПОЕТА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, СПІВЗВУЧНІСТЬ ЙОГО ТВОРЧОСТІ ЗІ СВІТОВОЮ ПОЕЗІЄЮ

Мета: схарактеризувати постать поета як символ незламного духу й людської гідності; охарактеризувати його творчу спадщину, визначити, в чому полягає новаторство його поезії та її провідні мотиви, ідеї; розвивати вміння узагальнювати вивчений матеріал, робити висновки; виховувати усвідомлення поняття честі, людської гідності, мужності, сили духу.

Обладнання: портрет поета, видання його творів, відеофільм «Василь Стус повертається».

Теорія літератури: екзистенційні ідеї в художньому творі, метафора (поглиблено).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети. мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя

— Василь Стус. Поет трагічної, але гордої долі. Він — великий українець і великий поет ХХ століття, який повторив трагічну долю українських митців, переслідуваних російською царською чи радянською імперіями. Тарас Шевченко, Павло Грабовський, митці «розстріляного відродження», Василь Стус... Ці імена сприймаються як символи незнищенності людського духу, національної гідності попри переслідування, залякування й заборони. «Поезія В. Стуса, — зауважує Ю. Шевельов, — наскрізь людська й людяна, вона повна піднесенень і падінь, одчаїв і спалахів радості, прокльонів і прощень, криків, зіщулень у собі й розкривань безмежності світу. Перед нами живий не смолоскип, а людина». Починаємо знайомство із Василем Семеновичем Стусом — людиною і поетом.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Повторення понять теорії літератури

Екзистенціалізм (фр. *existentialisme*, від лат. *existentia* — «існування») — напрям у філософії ХХ ст., що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору.

Течія в філософії, що сформувалася в Європі у ХІХ–ХХ ст. Першими до екзистенціалізму у своїх працях звернулись данський філософ С. К'єркегор та німецький філософ Ф. Ніцше. У ХХ ст. екзистенціалізм розвивався в працях німецьких (М. Гайдеггер, К. Ясперс) та французьких (Г. Марсель, А. Камю, Ж.-П. Сартр) філософів та письменників.

Основним положенням екзистенціалізму є постулат: екзистенція (існування) переує есенції. Визначальні ознаки екзистенціалізму:

- на перше місце висунуто категорії абсурдності буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті;
- особистість має протидіяти суспільству, державі, середовищу, ворожому «іншому», адже всі вони нав'язують їй свою волю, мораль, свої інтереси й ідеали;
- поняття відчуженості й абсурдності є взаємопов'язаними та взаємозумовленими в літературних творах екзистенціалістів;
- вищу життєву цінність екзистенціалісти вбачають у свободі особистості;
- існування людини тлумачиться як драма свободи;
- найчастіше в художніх творах застосовується прийом розповіді від першої особи;
- екзистенціалізм підкреслює, що людина відповідає за свої дії лише тоді, коли діє вільно, має свободу волі, вибору і засобів їхньої реалізації. Формами прояву людської свободи є творчість, ризик, пошук сенсу життя, гра та ін.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Лекція вчителя

6 січня 1938 р. в Рахнівці на Вінниччині в родині Їлини та Семена Стусів народилася четверта дитина — син, якого назвали Василем. Мати вирішила не дратувати радянську владу збігом дня народження дитини з великим релігійним святом, тому й записала датою народження Василя 8 січня. Ворожість до нової влади мати В. Стуса пронесла крізь усе життя, незважаючи на те, що саме завдяки цій владі вийшла заміж за того, кого покохала, — сироту Семена

Стуса, що прибився до села з російським військом. За інших обставин вона, дочка заможного селянина, про це й мріяти не могла б. Дід Стуса довго не бажав «добровільно» вступати до колгоспу, вважаючи за краще платити здирницькі податки. Коли життя «не стало зовсім» — перебрався до Криму, залишивши дочці та бідному зятю чималий статок, який родина остаточно втратила 1931–1933 рр. Попри весь тягар голоду, схоже, для родини Стусів цей період минув не так трагічно — обійшлося без втрат у вузькому родинному колі.

Дитинство, яке сам письменник назвав «гарним», минуло в атмосфері добра, любові та народної пісні. Мати знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх виконувати. «Найбільший слід на душі залишився од маминої колискової: «Ой люлі-люлі, моя дитино», — признавався письменник.

Василь рано опанував основи науки. Мати у своїх спогадах про сина розповідає такий епізод: «Ще до шести років він навчився читати й писати, пішов до школи. Якось приходить до нас вчителька Зоя Петрівна й питає:

— Чому син ходить до школи босий, уже холодно?

— Як? То він до школи ходить? Я не пущу! Малий ще.

Я тоді на заводі працювала, його вдома лишу, якусь роботу загадаю. А він все зробить та й до школи.

— Ні, — каже вчителька, — ви його до школи пускайте, я його за приклад іншим ставлю, отим переросткам».

1936–1937 рр., коли тиск на заможних селян став нестерпним, Семен Стус почав шукати можливостей вирватися до міста, аби позбутися принизливого «безпаспортного» стану українського селянина. Йому вдалося «завербуватися» на один з хімзаводів міста Сталіна (нині — Донецьк), куди він виїхав зі старшою дочкою Палажкою, не чекаючи, доки на світ з'явиться немовля. Через півроку після народженні сина переїхала туди і Їлина Яківна, залишивши малих Марію та Василя з тіткою. Забрати менших дітей вдалося лише восени 1940 р.

На все життя запам'ятав Василь глум, який довелося пережити їхній сім'ї в донецькому бараку: сміялися з сільської традиційності родини. Тоді, ще несвідомо, він поділив світ на «своїх» і «чужих» — тих, хто глузує з твоїх батьків, висміює мову.

До початку війни сім'я Стусів спромоглася на невелику халупку в Сталіно, у якій і перебула воєнне лихоліття. Тут довелося пережити перше горе, виплакати перші дитячі гіркі сльози. Важка надмірна робота підірвала здоров'я сестри Палажки. Вона померла від менінгіту напередодні вступу німецьких військ до Сталіно (її могила після війни так і не знайшли). А вже після звільнення міста

радянською армією родина пережила ще одну втрату: 1944 р. на міні підірвався 15-річний брат Василя Іван.

Восени того року сестра Марія пішла до школи. За нею — і шестирічний Василь. Згодом поет напише: «...шкільне навчання вадило. Одне — чужомовне, а друге — дурне».

Стус мав вибирати, яким шляхом іти по життю: дотримувати споконвічних народних традицій чи виконувати статті закону, який порушує віковий порядок речей. Завдяки позиції матері й батьківській любові Василь Стус рано утвердився в думці, що людина ніщо поза своїми батьками, родиною, землею, краєм... І обов'язковим для мужчини є захищати те, що тобі дороге. І хоч яким важким був би цей шлях, він значно легший за зрадництво.

Гострий біль за батьків, котрі, аби не зректися традицій та мови предків, зачалися в нірці власної хати без жодних надій на життєвий успіх, примушував завжди жити на максимумі, аби відплатити цьому світу за приниження роду. Може, саме тому для нього стала такою близькою ідея екзистенціалістів: справжнє життя завжди на межі, між життям і смертю.

У шкільні роки Василь знайомиться зі світовою класичною літературою, музикою... Конструює приймач. Звичайно, на нього не могла не вплинути і класика соцреалізму. Але у цих творах він бачить у першу чергу не стільки конфлікт між робітничим класом і його визискувачами, скільки конфлікт між добром та злом. Юнак вирішує, що буде таким, як герої романів О. Горького та М. Островського і робитиме все, щоб людям жилося краще.

«А коли я прочитав «Мартіна Ідена» Джека Лондона (це десь у п'ятому-шостому класі), світ мені перевернувся. Як мучилася людина, а змогла перевершити всіх, хто купався в молоці! І все тяжким трудом,.. і все — солоним кривавим потом», — пише він у листі про своє дитинство. І далі: «...під час канікул «відпочивав» на залізниці, де міняв шпали, рейки, бив «костилі», вантажив ринь (щєбінь). Нароблявся — мало не падав. А проте 400–500 крб. старими грішми до татових 600–700 щось і важило, все якась допомога».

Невписаність батьків у соціальне середовище денаціоналізованого Донбасу означала для Василя неминучий і болісний вибір: протистояння або з батьками, або з однолітками. Він вибрав батьків. І це прирєкло його на самотність. Тому ми й не знаходимо свідчень ні про друзів дитинства, ні про сталі захоплення, ні про перше кохання. Але це збагатило майбутнього письменника досвідом бути не таким, як усі.

Відкриттям стала для юнака поема І. Франка «Мойсей». Очевидно, саме з неї у Стуса й почався процес свідомого формування з себе людини, потенційно здатної на вчинок. Якимось він обмовився:

«Ще в школі я щодень влаштовував собі сповідь. Що за день зробив доброго, що — злого». Тому уже в інститутські роки він був готовий відповідати за кожне своє слово й кожен вчинок.

У дев'ятому — десятому класах хлопець ознайомився з українською літературою «розстріляного відродження», забороненою в УРСР.

Закінчивши зі срібною медаллю школу, він пробує вступити на факультет журналістики Київського державного університету. Проте в нього відмовляються навіть прийняти документи — не вистачило одного року, того самого року, на який Василь Стус раніше пішов до школи. Він повертається до міста Сталіна і без іспитів вступає на історико-філологічний факультет місцевого педінституту.

Студентські роки поет називав «трудними». Очевидно, такими їх робили матеріальні нестатки, але ще більше — казенне схоластичне навчання та фальш у висвітленні історичного минулого нашого народу, якою була перейнята вся тогочасна офіційна наука, особливо ж — історія.

Разом зі Стусом навчалися В. Голобородько, В. Захарченко, В. Міщенко, А. Лазаренко...

В інституті працювала літературна студія (керівник — Т. Духовний), яка самим фактом свого існування допомагала протистояти російськомовному середовищу. Тут серйозніше почав займатися літературою, з'являються перші вірші Стуса та публікації. Дебютував у «Літературній газеті» (нині «Літературна Україна») у рік закінчення вузу, напутнє слово поетові-початківцю виголосив А. Малишко (22.11.1959). Здавалося, все йде якнайкраще.

Закінчивши 1959 року з червоним дипломом інститут, Василь Стус, щоби дати змогу однокурсниці залишитися в Донецьку (йому, мовляв, однак служити), їде працювати вчителем української мови та літератури в школу села Таужного, поблизу Гайворона. Наприкінці жовтня В. Стус їде до війська. Служив на Південному Уралі, за якихось 400–500 кілометрів від Кучино, де згодом обірвалася його земна путь.

На Уралі, немов збираючись туди повернутися, він залишив фалангу безіменного пальця, після чого вже не міг грати на гітарі. Бездумна тупість і одноманітність армійського життя не зламали письменника, а ще більше зміцнили в ньому неприйняття системи, яку він мусив би «захистити». Особливо обурювало (саме тоді були підписані радянсько-американські документи про скорочення чисельності армії) переведення військових частин подалі від цивілізації, у ліси, де, чи то від сорому за погану підготовку, чи то від американських розвідників, ці «розформовані» частини «ховали».

Лейтенантське звання на «дембель» не викликало позитивних емоцій.

Стус повертається на Донбас і йде викладати українську мову та літературу до школи № 23 міста Горлівки. Працює він там лише один рік і швидко розуміє, що треба або заплющити очі на відверте небажання учнів вивчати цей предмет, або протестувати, або йти зі школи. Він обрав останнє.

Цього ж року В. Стус пише листа А. Малишку:

«Звертаюсь до Вас за порадою. І прошу, коли Ви в змозі це зробити, зарадьте, будь ласка. Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денационалізації значної частини українців, відчуваєш, що це — божевілля, що це — трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще. І тоді згадуєш одного поета, здається, Расула Гамзатова, котрий в рамках ортодоксальних усе ж прохопився зі своїм за-таємним: коли його мова зникне завтра, він волів би померти сьогодні...

Іноді здається, що діячі нашої культури роблять даремну справу. Вони співають, коли дерево, на якому вони сидять, ритмічно здригається од сокири... Як можна зрозуміти їхній спокій? Як можна зрозуміти слабосилі зітхання, кволі піклування про долю хутора Надії, слабенькі нарікання, коли мусить бути гнів, і гнів, і гнів?!

Коли хвиля русифікації — це об'єктивний процес і потрібний для майбутнього (історично справедливий), то чом нашим діячам культури і не служити прогресові? Чому б тоді не «перекваліфікуватись», щоб не пхати палиць у колеса того воза, який котиться по трупах таких донкіхотів, як козацькі літописці і Капніст, і братчики, і Тарас, і... Драгоманов, і Франко...

Як можна далі ждати? Як можна з усім цим миритись? Зовсім не важко знайти факти найгрубішого шовінізму, найбезсоромнішого національного приниження... Чому ж ми такі байдужі, звідки у нас стільки покори перед долею як фатумом?

Я вважаю, що доля Донбасу — це майбутня доля України, коли будуть одні солов'їні співи».

Тоді ж, у 1962-му, поет повертається до батьківського дому й починає працювати. У ті роки приходять і перше велике кохання. Її звали Олександрю... Але коли Василь привів цю дівчину до матері, вона не прийняла її, ввічливо, але сухо виставивши з хати: «Не наша вона, розбитна якась...». Поет вдруге став перед вибором:

традиційний уклад чи реалії сучасного життя. Для Василя не отримати благословення від батьків означало зрадити найвищу ідею, якій перед собою зобов'язувався служити. Отже, з дівчиною довелося розлучитися.

Стус їде до Києва, де успішно складає вступні іспити до аспірантури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН України. Із серпня 1963-го він мешканець столиці. Цей факт не вплинув на його світогляд, але остаточно визначив долю.

Тут він знайомиться із представниками української культури, у нього чи не вперше в житті з'являються друзі. Особливо тісно доля поета переплелася із долями Алли Горської та Івана Світличного.

У 1965-му, коли більш ніж на півроку було несправедливо заарештовано І. Світличного, Стус, приєднавшись до організованого І. Дзюбою та В. Чорноволом протесту проти арешту в колі українських шістдесятників, під рев сирени, яка глушила спокійні слова Дзюби, вигукнув: «Хто проти тиранії — встаньте!». Сталося це в кінотеатрі «Україна» під час прем'єри кінофільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». Зал, долаючи страх, таки звівся на ноги. А за кілька днів поета виключили з аспірантури. Що стало приводом для його виключення? У наказі по інституту літератури № 180 від 15 вересня 1965 року записано: «За систематичне порушення норм поведінки аспірантів і працівників наукового закладу аспіранта другого року навчання Стуса Василя Семеновича з 20 вересня цього року відчислити з аспірантури інституту». «Нехай це залишиться на вашій громадянській та партійній совісті», — черкнув він, знайомлячись із наказом про відрахування. Що ще було мовлено заступнику директора С. Зубкову, сказати важко, але, мабуть, щось аж надто різке й принизливе, адже той доклав надзвичайних зусиль, аби в 1966-му поета було звільнено з посади наукового співробітника Історичного архіву, де він знайшов собі роботу.

- ▼ Що стало приводом для його виключення? (З 15 вересня 1965 року Наказ № 180 по інституту літератури: «За систематичне порушення норм поведінки аспірантів і працівників наукового закладу аспіранта другого року навчання Стуса Василя Семеновича з 20 вересня цього року відчислити з аспірантури інституту».)

Василь змушений був працювати будівельником, кочегаром, інженером з технічної інформації, але звідусіль його звільняли без будь-яких пояснень.

У грудні 1965-го, не маючи постійної роботи й київської прописки, Василь Стус одружується з Валентиною Попелюх — жінкою,

яка в його поезіях постає в образі незрадливої берегині, яка вірить у правоту кожного вчинку Василя Стуса лише тому, що його зробив він — Василь.

Літературна творчість цього періоду теж приносить більше розчарувань, ніж здобутків. В. Стус давно виношував мрію про власну збірку віршів. Але довгоочікувана книга «Зимові дерева» не здобула прихильності навіть у найближчому колі друзів. Складний, непубліцистичний текст губився за яскравою соціальністю та злободенністю віршів І. Драча, В. Симоненка, Д. Павличка. А після відраховання з аспірантури у видавництві «Молодь» було «розсипано» вже готовий набір збірки ранніх віршів письменника «Круговерть».

До друку не пропускали жодного твору поета. Інколи друзі допомагали йому опублікувати переклади з лірики Гете чи Лорки під псевдонімом Василь Петрик.

Тому Стус вимушений полишити на деякий час поезію й переорієнтовується на написання критичних праць. Так, він пише статті про творчість В. Свідзинського, Бертольда Брехта, Генріха Белля, Тичині присвячує ґрунтовне дослідження «Феномен доби». Сам поет у цей час офіційно працює в Міністерстві будматеріалів. Робота, звичайно, не приносила радості, але й особливо не дратувала.

А в грудні 1970 року було по-звірячому вбито Аллу Горську — художника й хорошого друга Стуса. Того, хто хотів мати спокійне майбутнє, попередили, що вони не повинні приходити на похорони. Стуса не попереджали. Та він і не послухав би нікого. Ті ж, хто прийшли, пошкодували після того, як почули, що говорив на могилі загиблої Стус.

Офіційно вбивць, які сокирою зарубали художницю, не було знайдено. Стус же впевнено заявив: «Її вбито представниками ДБ».

Цими словами він підписав собі вирок. На письменника ще задовго до суду було заведено справу. Розправа не забарилася. Незважаючи на те, що поет успішно витримав творчий конкурс на московські Вищі сценарні курси, під тиском українського ЦК йому відмовили у прийомі документів.

Стус знову повертається до поезії. Упродовж місяця він укладає збірку «Веселий цвинтар» (1970), до якої входять образки сюрреалістичного танцю на цвинтарі нездійснених надій та ілюзій. Автор зображує радянське суспільство часів «застою», доводячи, що воно перетворилося на театр абсурду, бо в ньому «орденоносний пес» із виставки собак цінується вище за людину. Та ліричному героєві все ж вдається подолати замкнене коло людської байдужості й животіння і відстояти своє право на внутрішню свободу. Назва збірки — оксиморон. Під час арешту ця збірка була конфіскована.

Із сорока двох віршів автор кілька відновив по пам'яті, і вони згодом увійшли до збірки «Свіча в свічаді», виданої 1977 р. за кордоном видавництвом «Сучасність». До книжки увійшли також вірші зі збірки «Зимові дерева», про які сказано у вирокі суду, що вони мають «наклепницький зміст» (зокрема, «Не можу я без посмішки Івана...», «Звіром вити, горілку пити...», «Отак живу: як мавпа серед мавп...», «Балухаті мистецтвознавці!..», «Який це час?..», «У Мар'їнці стоять кукурудзи...» та інші), а також вірші, написані в ув'язненні, і переклади німецьких поезій.

А в дію уже була запущена репресивна машина. Про поета упродовж року збирали інформацію та лише очікували приводу для арешту. Довго очікувати не довелося. На кордоні в бельгійського студента Добоша знайшли якийсь недрукований ще словник, що й стало підставою для масових обшуків та арештів. У Стуса знайшли чотири давно забуті рядочки, які ніхто, крім нього, не бачив (Кубло бандитів, кагебістів, / злодіїв і гвалтівників / у стольному засіли місті / як партія більшовиків), які, разом із недоведеним фактом розповідання анекдотів про Леніна, потягли на п'ять років ув'язнення в таборах Мордовії і три — поселення на Колімі (1972–1979). У звинувачувальному акті колегії з кримінальних справ Київського обласного суду від 12 вересня 1972 р., зокрема, значиться, що «Підсудний Стус, починаючи з 1963 року і до дня арешту — січня 1972 року, систематично виготовляв, зберігав і поширював антирадянські наклепницькі документи, що порочили державний радянський і суспільний устрій, а також займався антирадянською агітацією в усній формі. Так, у період 1963–1972 років написав і зберігав у себе на квартирі до дня арешту 14 віршів, у яких порочить радянський державний і суспільний устрій. 1965–1972 рр. написав 10 документів антирадянського, наклепницького змісту».

Відбувати особливий режим ув'язнення В. Стус був відправлений до табору в селищі Кучино Пермської області.

Знервований і знесилений тяжкою життєвою й соціальною боротьбою, Василь Стус починає писати політичні заяви, вимагаючи справедливості для інших, які також зазнали ударів лихої долі й потребують підтримки. Загнаний обставинами й владою, він особливо гостро сприймає чужі біди та болі, намагається одразу ж стати на захист словом, бо сам відчув, що таке самотність і беззахисність у скрутні хвилини.

В. Овсієнко, який відбував заслання разом із Стусом, згадує, що в кінці листопада 1975 р. в письменника стався прорив виразки шлунку, тобто внутрішній крововилив. Стус лежав непритомний, а начальство викликало перш за все конвой, щоб відвезти його

за кількадесят метрів до лікарні. Було зроблено складну операцію, і хворий повернувся у в'язницю. Через брак ліків і погану їжу його мучив страшний біль. Маючи надлюдську волю, поет удень так тримав себе, що рідко хто здогадувався про його муки. Лише пізно ввечері він тихо вставав, виходив до коридору й там, наодинці, намагаючись нікого не розбудити, протяжливо й тихо стогнав. Але страшна хвороба не зробила його поступливішим. Він не міг змовчати на образи від тюремного начальства, а ось із гебістами не розмовляв принципово, читав книги у госпіталі, хоча це було суворо заборонено, на підтримку товаришів оголошував голодовки. За систематичну непокору і порушення режиму Стуса відправляли в ШІЗО, де через день влаштовувались «голодні дні» (150 г чорного хліба і дві склянки окропу), а в «ситі» дні давали зменшену в півтори рази супроти табірної норми порцію «баланди» і «січки». У карцері правилами було заборонено не лише постіль і ковдру, але й спідню білизну. Покараний мав право носити тільки труси і робу. А в Мордовії і в червні часто бувають приморозки.

Після операції Василь став офіційним інвалідом другої групи. В умовах ШІЗО він міг втратити залишки здоров'я, і тому його товариші оголосили загальнотабірне голодування. Але начальник табору, українець Зінченко, вигадував дедалі нові й нові образи й покарання. Стусові було заборонено побачення з дружиною, на його поезії було організовано справжнє полювання, навіть трояндовий кущ, біля якого часто зупинявся Василь, начальство наказало викопати.

Не легше було й на засланні. Листи Василя із заслання свідчили, що живеться йому там не набагато краще, ніж у таборі, а може, й гірше. Почувався самотнім, та головне — йому не давали змоги лишитися сам на сам із собою, не дозволяли зняти кімнату, велено було жити в гуртожитку. Та ще й сусіди спеціально підібрані. Ні хвилини на самоті з собою, постійна загроза провокації, постійний страх за свої рукописи, книги. Він жив у постійній напрузі. Розраду приносили листи. Стусу багато писали не тільки з України, а й з усього світу давні й нові друзі по лінії Міжнародної амністії.

Василь після ув'язнення був дуже ослаблений, виснажений нервово, з хворим серцем, з третиною шлунка, яка лишилась йому після операції виразки в лєнінградській спецлікарні. А на засланні отримав нову травму. Якось загравався в шахи і повернувся до гуртожитку після відбою. Щоб не принижуватися перед черговим, спробував залізти на другий поверх через вікно, але зірвався й перебив пальці на обох ногах. Звичайно, якесь серйозне й систематичне лікування в умовах заслання було неможливе, і наслідки тієї травми ще довго давалися взнаки.

Але, незважаючи на такий стан здоров'я, Стус змушений був працювати прохідником, а пізніше машиністом скрепера у підземній дільниці гірничої копальні.

Ось що писав він про місце свого заслання Михайлині Коцюбинській: «Глухе селище рудокопів — довкруги сопки, горбатий краєвид, над якими витає образ Драй-Хмари (десь тут, здається, був поет, звідси слав розпачливі листи). Досі тут вдень (березень місяць) 25–30° морозу (взимку буває 60°). Але жити можна — люди їдуть добровільно, осідають».

Атмосфера на засланні ставала дедалі нестерпнішою: постійні провокації, цькування в пресі. Для того щоб відпустили попрощатися з помираючим батьком, поет мусив витримати справжню війну. Розпочав голодовку, вивісивши на дверях своєї кімнати в ґуртожитку оголошення із зазначенням мотивів. Це допомогло, Василя врешті-решт відпустили.

І в таких жахливих умовах Стус пише вірші, вивчає французьку та англійську мови (володів також усіма слов'янськими та добре — німецькою), перекладає твори такого складного поета, як Р.-М. Рільке, роздумує над минулим, сучасним і майбутнім України: «Голови гнути я не збирався. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину», — записує поет у таборовому зошиті.

1979 року поет повертається в Україну, продовжує літературну боротьбу. За кордоном вийшли дві його збірки: «Зимові дерева» (1970) і «Свіча в свічаді» (1977). Ім'я його відоме у світі. Твори В. Стуса перекладають німецькою, англійською, іспанською мовами. Книжки відомі у Франції, Німеччині, Англії, Америці, його ім'я висувалось за кордоном на здобуття Нобелівської премії.

А Стус у цей час знайшов роботу — формувальником II розряду в цех лиття на заводі з ремонту та виготовлення засобів механізації будівництва ім. Паризької Комуні. Але через хвороби, набуті в зоні, не витримав фізичного навантаження, звільнився. У лютому 1980 р. його зараховують учнем намазувальника зтяжної кромки на конвеєр Київського виробничого взуттєвого об'єднання «Спорт», незабаром йому присвоюють II розряд намазувальника зтяжної кромки.

У травні 1980 р. у Стуса знову обшук на квартирі, арешт, а восени суд і ще суворіший вирок: 10 років таборів особливого режиму і 5 — заслання. За що? Насамперед за любов до рідного народу, до України, за головування в 1979–1980 рр. в українській групі сприяння виконанню Гельсінських угод із захисту прав людини.

Засланий до Горького академік Андрій Сахаров у жовтні 1980 р. писав: «Вирок Стусові — сором радянської репресивної системи.

Його треба відмінити... Невже країна, у якій уже загинули або зазнали репресій і переслідувань численні її поети, потребує нового сорому, нової жертви? Я закликаю колег В. Стуса — поетів і письменників усього світу, кому дорога людська гідність і справедливість, виступити на захист Стуса».

Та влада була немилосердною. Другий строк письменник відбував у пермських таборах. Життя тут було нестерпним. На знак протесту проти жорстокого поводження табірної адміністрації з політв'язнями кілька разів В. Стус оголошував голодівки. У січні 1983 р. за передачу на волю зошита з віршами на рік був кинутий у камеру-одиночку. 28 серпня 1985 р. Стуса відправили в карцер за те, що, читаючи книгу в камері, оперся ліктем на нари. На знак протесту він оголосив безстрокове сухе голодування. Помер у ніч з 3 на 4 вересня, можливо, від переохолодження.

У таборах та на засланні поет написав близько тисячі віршів та здійснив близько чотирьохсот перекладів, залишив чималу епістолярну спадщину. Та до читачів дійшло не все написане в неволі. Табірними наглядачами було знищено збірку з приблизно 300 віршів. 1985 року Генріх Белль висунув українського поета-політв'язня на здобуття Нобелівської премії. Та Стус не дожив до дня засідання комітету, а померлим цю премію не присуджують.

Через чотири роки після смерті поета — в листопаді 1989-го відбулося перепоховання праху Василя Стуса та його побратимів Юрія Литвина та Олекси Тихого (всі загинули в таборі ВС-389/36 селища Кучино Пермської області 1984–1985 рр.) на Байковому кладовищі в Києві. Їх проводжали в останню путь жителі Києва та України. По смертю Стус Василь Семенович удостоєний Шевченківської премії.

Ім'я Стуса стало символом нескореності людини, яка бере на себе відповідальність за все, що діється довкола неї. Він зробив свій вибір і з гідністю проніс свій хрест.

Завдання. Визначте, які життєві обставини вплинули на формування в В. Стуса екзистенційного світосприйняття.

2. Бесіда

- ▼ Що вас схвилювало в життєвій долі Василя Стуса?
- ▼ Чому радянська влада переслідувала поета?
- ▼ Назвіть збірки поета.

3. Перевірка виконання учнями завдання до лекції вчителя

Завдання. Укажіть життєві обставини, які вплинули на формування в В. Стуса екзистенційного світосприйняття. *(На формування в В. Стуса екзистенційного світосприйняття вплинули такі життєві обставини: зміна традиційного селянського життя,*

якому були притаманні природність, розміреність, сповільненість, культ батьків; лихоліття Другої світової війни; насильницька індустріалізація країни, особливо Донбасу, де минули дитячі та юнацькі роки письменника; хрущовська відлига, яка сприяла пошвавленню літературно-мистецького життя та відкинула практику знеособлення людей як «гвинтиків і коліщат»; існування тоталітарного режиму, який зазнав трансформації після смерті Й. Сталіна.

В. Стус упродовж життя обстоював право залишатися собою, бути таким і поводитися так, як відчувається. Поступово такий стиль поведінки із гуманістичних прагнень перейшов у політичне переконання.

Формуванню у В. Стуса екзистенційного світосприйняття сприяла боротьба із системою, постійні пошуки свого місця у цьому абсурдному світі — світі протистояння.)

4. Виступ учнів із випереджувальними завданнями

1-й учень. Поезія В. Стуса — зразок «стоїчної» поезії у світовій ліриці

Основна риса характеру ліричного героя творів Василя Стуса — стоїцизм.

Стоїцизм — одна з головних течій елліністичної і римської філософії, заснована в кінці 4 ст. до н. е. Найважливіше місце в стоїцизмі посідала розробка міцної і розумної основи морального життя, яку стоїки вбачали у подоланні пристрастей, «силі духу», що виявляється в слідуванні своїй долі.

Етика стоїків, визнаючи невідворотність найжорстокіших ударів долі, не проповідує, однак, покірливості, не викликає жалості до людини. Навпаки, внутрішня згода стоїків зі своєю долею сповнює їх особливою гордістю, силою і стійкістю. Вони розмірковують не про те, що слід робити, щоб стати добродієм, а про те, як має діяти добродієм людина.

Стоїки ставили мету вчитися досягати душевного спокою, духовної незворушності, бути мужніми і стійкими під час життєвих випробувань.

Екзистенціалізм приваблював Стуса саме ідеєю стоїцизму, утвердженням, що важким умовам існування людина може протиставити свої внутрішні сили, свій духовний потенціал. Так у поезії В. Стуса сходяться у двобій «біль — білий світ» і дух людини, керований самонаказом: «Стій і стій, допоки скону, допоки світу й сонця — стій і стій». Поет на собі повною мірою відчув, як суспільство нищить, нівелює людину, намагається обмежити її свободу. І він прагнув

протистояти цьому нищенню активною життєвою позицією, високими морально-етичними переконаннями і творчістю, яка, за постулатами екзистенціалізму, дає можливість досягти справжньої свободи. Провідна тема такої творчості — становлення душі, духу. Екзистенціалісти проголошують, що духовність людини є майже єдиною головною її метою. В. Стус був згоден із тим, що людина «твориться, самонароджується», що у важких умовах існування вона знаходить власну сутність.

Східна, зокрема китайська, філософія допомагала поетові в тяжких умовах ув'язнення зберегти внутрішню рівновагу, бути «в стані постійної душевної (світової) гармонії: «Бути всім світом, не знаючи ні смерті, ні народження, а лише зміни все-сущих-станів. Дуже я тепер радію таким книжкам, що допомагають мені чути тут не гірше, ніж будь-де на землі».

Збірки В. Стуса «Круговерть», «Зимові дерева» та «Веселий цвинтар» свідчать про процес світостановлення митця, про шляхи пошуку ним гармонії в навколишній дисгармонійній дійсності. У них простежуються етапи духовної, моральної еволюції поета: з юнацької романтики перших поезій «Круговерті» виростає митець з усталеними поглядами на світ, з неситною життєвою позицією, із власною філософією оцінки людського буття.

У невольничій збірці «Палімпсести» поет обстоює право на внутрішню свободу на рівні людського мислення. У конфлікті із системою поет постає перед вибором: підкоритися обставинам і втратити внутрішню духовну єдність чи протидіяти їм і в такий спосіб виявити своє людське ество. І знову підтримку у вирішенні цього питання В. Стус віднаходить у філософії екзистенціалізму. «Мій шлях — моя радість», — так формулює поет в одному з листів свій життєвий вибір, підтверджений стоїчним випробуванням. У «Палімпсестах» автор знову стверджує: людина, незважаючи на фізичний тиск і страждання, мусить, повинна залишатися собою. Таким чином, у світлі болю і фізичних випробувань вона почувається внутрішньо незалежною. Така установка поета дала можливість М. Коцюбинській зазначити, що «ліричний герой Стусової поезії — людина внутрішньо вільна — завжди апріорі вільна, незважаючи на обставини, всупереч їм». В умовах жорстокого фізичного нищення вона нехтує ідеологічним тиском, виявляючи пріоритетні можливості повноцінного розвитку себе.

2 - й у ч е н ь. Місце поета в історії української літератури, співзвучність його творчості зі світовою поезією.

Своєю творчістю Василь Стус піднявся до вершин світової поезії.

Поезія і проза, літературна критика та есеїстика, численні переклади, з-поміж яких особливо вирізняються блискучі інтерпретації

Ґете і Рільке — все це створено в нелюдських умовах, прихватками, часто — нелегально, з неминучими санкціями за кожне написане слово. На всій творчій спадщині Василя Стуса лежить відсвіт виняткової, дивовижно обдарованої і вимогливої до себе особистості, таланту, який у кращих своїх здобутках сягає рівня того ж таки Рільке або Пастернака, з повним правом займаючи почесне місце на верховинах світового письменства ХХ століття.

«Його ім'я сьогодні на устах не лише у знавців української літератури, а й у всіх, кому дорога Україна», — писав І. Дзюба. Літературні критики — в Україні й поза її межами — визнають, що Стус був наймасштабнішою фігурою в українській поезії II половини, а може, й усього ХХ століття.

Люди, яких доля зводила зі Стусом, не могли не визнавати величини таланту цієї людини. Михайло Хейфец, товариш-сотабірник мордовського періоду ув'язнення, як тільки вийшов із табору і дістався до Заходу, написав про Стуса: «В українській поезії більшого немає...». А новаторські підходи В. Стуса до образотворення, орієнтація на психологізм, звернення до підсвідомого, філософська глибина та інтелектуалізм поезії виводять її на обшири вершинних світових досягнень.

Василь Стус — автор шести поетичних збірок: «Круговерть» (1964), «Зимові дерева» (1968–1070), «Веселий цвинтар» (1970–1971), «Час творчості — Dichtenszeit» (1972), «Палімпсести» (1972–1980, у кількох редакціях) та прижиттєвої збірки вибраного з «Палімпсестів» — «Свіча в свічаді». В. Стус — поет інтелектуальний, він свідомо, цілеспрямовано й критично опановував досвід світової поезії. У нього багато перекладів: з Р. Рільке, Ф. Гарсія Лорки, Й. Ґете, Б. Брехта, П. Цегляна, С. Малларме, Я. Райніса, М. Цветаєвої. Його власні твори було перекладено англійською, французькою, португальською, польською, німецькою, російською та ін. мовами. Василь Стус був почесним членом англійського PEN-клубу (з 1978-го), лауреатом премії «The Poetry International Award» (Роттердам, 1982). 1991 р. Стуса посмертно відзначено Державною премією ім. Т. Г. Шевченка за збірку поезій «Дорога болю» (надруковано 1990).

Після смерті поета в Україні видано збірки «Поезії» (1990), «Вікна в запростір», «Золота красуня», «І край мене почує» (усі — Київ, 1992), «Феномен доби», написано у 1970–1971 рр. (Київ, 1993), твори в шести томах, дев'яти книгах (Львів, 1994–1999; ред. Д. Стус і М. Коцюбинська) та спогади «Не відлюбив свою тривогу ранню...».

За поезіями Стуса створено численні вистави. Засновано премію імені Василя Стуса.

26 листопада 2005 р. Василь Стус посмертно удостоєний звання Герой України і ордена Держави.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Захист власної думки. «Як ви вважаєте, Стус — поет чи борець?»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Сформулювати життєве й творче кредо письменника. Думку обґрунтувати.
- ▶ Творче завдання. Твір-есе на тему: «Які життєві принципи В. Стуса мені імпонують».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Дати відповідь на питання: «Чи може бути В. Стус прикладом для наслідування для сучасної молоді?»

УРОК № 107

ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ В ЛІРИЦІ В. СТУСА, ОБРАЗ УКРАЇНИ. ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ ПРО СМИСЛ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ. МАЙСТЕРНЕ ВОЛОДІННЯ ВЕРЛІБРОМ

Мета: ознайомити учнів із творчістю поета; проаналізувати поезії «О земле втрачена, явися...», «Мені зоря сіяла нині вранці...» та «На колимськiм морозі калина...» як втілення ідеї «трагічного стоїцизму», «будування себе»; розкрити образ України-мрії, ідею духовного зв'язку людини з рідною землею; розвивати навички самостійного синтезу літературно-критичного та біографічного матеріалу, уміння визначати провідні мотиви творчості, ідеї поетичних творів; формувати активну життєву позицію, повагу до людей, які зреклися власного щастя заради загального добра.

Обладнання: портрет поета, видання його творів, тексти поезій.

Теорія літератури: екзистенційні ідеї в художньому творі, метафора (поглиблено).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети уроку.
мотивація навчальної діяльності****Слово вчителя**

— Творчість Василя Стуса — помітне явище не тільки української, але й світової літератури. Сьогодні його ім'я стоїть в одному ряду із іменами таких видатних письменників, як Р.-М. Рільке, А. Камю, Б. Пастернак, ранній П. Тичина, Б.-І. Антонич. Їх єднає масштабність світобачення, глибина психологізму, філософське осмислення буття, інтелектуалізм. Але В. Стус ще й глибоко національний поет. І не тільки тому, що у своїх творах часто використовує традиційні образи чи підходи для відтворення реалій народного життя. Поезія його виразно патріотична. У ній відчутні духовність і генотип нації у складних історичних перипетіях, відбито думи і сподівання народу, звучить палка любов до рідної землі. У його віршах тісно переплелися осмислення історичного минулого України, аналіз сучасного й вболівання за майбутнє.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**Метод «Прес»**

Кажуть, що життя В. Стуса — це дорога через терня до зір. Погодьтеся чи спростуйте цей вислів. Під час відповіді скористайтеся схемою.

- Я вважаю, що ...
- Тому що ...
- Наприклад, ...
- Отже, ...

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Підготовка до сприйняття поезії В. Стуса**

— «Україна є віссю, навколо якої обертається вся поезія В. Стуса», — так визначив тематику творчості митця М. Рильський. Яскравим підтвердженням цих слів є поезія «О землі втрачена, явися».

2. Виразне читання вірша «О землі втрачена, явися...»

О землі втрачена, явися
бодай у зболеному сні
і лазурове простелися,
пролийся мертвому мені!

І поверни у дні забуті,
росою згадок окропи,
віддай усеблагій покуті
і тихо вимов: лихо, спи!..
Сонця клопочуться в озерах,
спадають гуси до води,
в далеких пожиттєвих ерах
мої розтанули сліди.
Де сині ниви, в сум пойняті,
де чорне вороння лісів?
Світання тіні пелехаті
над райдугою голосів,
ранкові нашепти молільниць,
де плескіт крил, і хлюпін хвиль,
і солодавий запах винниць,
як гріх, як спогад і як біль?
Де дня розгойдані тарілі?
Мосянжний перегуд джмелів,
твої пшеничні руки білі
над безберегістю полів,
де коси чорні на світанні
і жаром спечені уста,
троянди пуп'янки духмяні
і ти — і грішна, і свята,
де та запади́ста долина,
той приярок і те кубло,
де тріпалася лебедина,
туге ламаючи крило?
Де голубів вільготні лети
і бризки райдуги в крилі?
Минуле, озовися, де ти?
Забуті радощі, жалі.
О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні,
і лазурово простелися,
і душу поряту́й мені.

3. Бесіда за змістом твору

- ▼ Які образи проходять перед поетом, коли він згадає рідний край?
- ▼ Розкрийте роль питальної інтонації у вірші.
- ▼ Яким постає образ України в поезії В. Стуса?

4. Поетичний практикум

Завдання. Визначте жанр твору, вид лірики, провідний мотив, віршовий розмір, художні засоби. Дані занесіть до таблиці.

«О земле втрачена, явися...» — одна з найчарівніших поезій В. Стуса, у якій він з натхненною майстерністю передав глибокі почуття ліричного героя, породжені розлукою з рідним краєм і нелюдськими умовами заслання. Це яскравий зразок патріотичної лірики, поетичний монолог, щире звернення сина до рідної матері-Батьківщини, до України, яка бачиться йому втраченим раєм, місцем, звідки він черпає сили й надії, пристановищем для тіла й духу.

Поезія стала для Стуса тими ліками, якими він намагався хоч як угамувати тугу за рідним краєм. Усе, чим гарна українська земля: небо, природа, кохана дружина, побут — постає тепер перед безталанним поетом у повній величі, мов щось найдорожче в світі, найсвятіше, єдине та втрачене навіки.

Початок поезії — звертання до вітчизни, яке нагадує молитовне прохання. Воно сповнене елегійно-урочистих інтонацій, які виникають завдяки добору відповідних лексем та насиченню дієсловами наказового способу: «явися», «простелися», «пролийся», «поверни», «віддай», «вимов». Далі ліричний герой зі своєї зболеної душі видобуває образ України-мрії, України-ідеї, про яку постійно думає і про долю якої переживає. Ці картини такі яскраві, одухотворені, що читач легко вслід за поетом вимальовує їх у своїй уяві. Досягти реальності зображеного автором вдається за допомогою зорових та слухових образів: «Сонця клопочуться в озерах», «спадають гуси до води», «сині ниви», «чорне вороння лісів», «світання тіні пелехаті», «ранкові нашепти молільниць», «плескіт крил, і хлюпіт хвиль», «солодавий запах винниць», «мосянжний перегуд джмелів», «западиста долина» та ін. Яке різноманіття почуттів ліричного героя передані за зовні простими рядками цього вірша! Стус лине серцем у такі рідні й такі далекі місця, і серце його від цього і болить ще більше, і відпочиває морально. Спогади навіюють ностальгію, важку, аж до душевного болю. Про це свідчать питальні речення, вжиті в тексті. З їхньою допомогою ліричний герой передає і свою самотність, і свою тугу, і свій душевний та емоційний стан.

Обрамлення «О земле втрачена, явися/ бодай у зболеному сні / і лазурове простелися» підсилює тужливі настрої поета.

Та чи можемо сповна уявити, скільки мук і болю, скільки душевних сил потрібно було, якою висотою духу слід володіти, щоб у нелюдських умовах залишатися людиною і не втратити здатності любити.

Враження ефемерності картин, що з'явилися в уяві ліричного героя, передано за допомогою епітета «зболений сон», тобто вони напівзабуті й щомиті можуть зникнути.

Ліричною кульмінацією вірша є спогад про кохану дружину, забарвлений еротикою: «жаром спечені уста», «ти — і грішна, і свята». Дружина, яка залишилася там, далеко, самотня й беззахисна, — найбільючий момент у згадці ліричного героя про рідну землю.

Вдало використаний мотив білого («пшеничні руки білі», «лебедина») створюють враження чистоти, непорочності й оповивають образ ореолом поклоніння.

Використані в поезії художні засоби допомагають глибше розкрити значення Батьківщини, яка у тяжкі хвилини підтримує людину ілюзією перебування поряд, дає сили й натхнення не зламатися, зберегти душу вразливою на красу й тепло. Це епітети «земле втрачена», «у зболеному сні», «дні забуті», «далеких позитивних ерах», «сині ниви», «тіні пелехаті», «солодавий запах винниць», «пшеничні руки білі», «пуп'янки духмяні», «западиста долина», «вільготні лети», «забуті радощі, жалі»; порівняння: «солодавий запах винниць,/ як гріх, як спогад і як біль»; метафори: «Сонця клопочуться в озерах», «розтанули сліди», «жаром спечені уста», «бризки райдуги в крилі», «О земле втрачена, ... лазурово простелися, і душу порятуй мені».

Основний мотив поезії — духовного зв'язку людини з рідною землею, батьківщиною — у вірші протиставлений мотиву смерті: «пролийся мертвому мені», «в далеких позитивних ерах мої розтанули сліди». Та мова йде не про фізичну смерть, а про розлуку з Україною, що для ліричного героя прирівнюється до смерті.

Почуття саможертвовної любові до Вітчизни у творі «О земле втрачена, явися...» висловлено з такою силою пристрасті, що їм важко відшукати аналогій не тільки в українській літературі, а також і у світовій.

У вірші втілено ідею «трагічного стоїцизму». Читаючи його, ми розуміємо, що поет наперекір долі те, що втратив у житті, творить у поезії.

Вірш написаний ямбом. Римування перехресне.

5. Слово вчителя

— Навіть у похмурих північних пейзажах В. Стус бачить Україну. І підтвердженням тому є вірш «На колимським морозі калина».

6. Виразне читання поезії «На колимським морозі калина»

На колимським морозі калина
Зацвітає рудими слізьми.
Неосяжна, осончена днина,
І собором дзвінким Україна
Написалась на мурах тюрми.

Безгоміння, безлюддя довкола,
Тільки сонце і простір, і сніг.
І котилось куль-покотьюлом
Мое серце в ведмежий барліг.
І зголілі модрини кричали,
Тонко олень писався в імлі,
І зійшлися кінці і начала
На оцій чужинецькій землі.

7. Міні-дослідження

- ▼ Згадайте, символом чого є калина. (*Калина — символ роду, родини, України*)
- ▼ Чи справжньою, реальною була калина, яку побачив поет? (*Ні. У такий спосіб ліричний герой передає свою духовну єдність із далекою Батьківщиною. Поет-патріот настільки любить Україну, марить нею, що для нього вона зацвіла калиною навіть на колимському морозі.*)
- ▼ Що незвичайне в цьому цвітові? (*По-перше, те, що зацвітає вона на морозі. По-друге, колір квітів не такий, до якого всі звикли, не білий, а рудий. По-третє, це не просто цвіт, а цвіт-сльози.*)
- ▼ Що означає рудий колір калини? (*Можливо, це асоціація з кривавими слізьми (руда кров — постійний епітет у народних піснях та думках). Кого оплакує своїми слізьми калина? Мабуть, тих українців, які померли на чужині й поховані в чужій землі Колими, тих, у чій головах ніхто й ніколи не посадить ні квітки, ні дерева.*)
- ▼ Як характеризує поет день, коли йому привиділася квітуча калина? Як ви поясните такі добір слів? (*«Неосяжна, осонцена днина». Уживаючи замість іменника чоловічого роду «день» іменник жіночого «днина», автор хоче сказати, що в неволі навіть короткий зимовий день здається «неосяжним», довгим, і навіть сонце не зігріває душу, не заспокоює душевного сум'яття. Слово «днина» може сприйматися як контекстуальний синонім до словосполучення «тюремна вічність».*)
- ▼ У якому ще образі вималювалася ліричному героєві Україна? (*Собором дзвінким на тюремних мурах.*)
- ▼ Символом чого є тюремні мури? (*Асоціація із «тюрмою народів» — Російською імперією, яка жорстоко розправлялася з інакомислячими.*)
- ▼ Яким бачиться ліричному героєві північний пейзаж? (*Довкола «безгоміння, безлюддя». Тільки сонце, безкінечний простір та холодний сніг. Нібито ідилічна картина вічного спокою. Натомість у рядках звучать нотки тривоги, смутку, безнадії.*)

- ▼ Що символізує образ собору? (*Собор — символ духовного очищення*)
- ▼ Що можемо сказати про душевний стан ліричного героя? (*Він почувається самотнім. Ведмежий барліг сприймається як уособлення безнадії, як прірва, з якої немає вороття.*)
- ▼ Які ще образи змальовує поет? Як пояснити їхню поведінку? (*Ще «зголілі модрини», які кричали, та олень, який «писався в імлі». Автор не випадково використовує ці метафоричні образи. Модрини кричали, мабуть, від жаху, який спостерігали щодня, кричали про знущання з тисяч в'язнів, які були безправними і не могли захистити себе. Олені, відчуючи небезпечне місце, обходили його стороною. Саме тут винищувався цвіт української нації.*)
- ▼ Який художній прийом використано в вірші? (*Сюжет вірша «На колимському морозі калина...» наскрізно побудований на контрастах. Наприклад, неприродне протистояння барв — червоної як символу життя та білої як символу смерті, які є втіленням двох несумісних світів — вільного, залитого сонцем, і каторжного, руйнівного. Колимські поселення («безгоміння, безлюддя довкола») контрастують із «собором дзвінком», які є уособленням України.*)
- ▼ Як слід розуміти рядки «І зійшлися кінці і начала / На оцій чужинецькій землі»? (*Пейзажний малюнок В. Стуса закінчує філософським образом, який стає зрозумілим лише в контексті всієї творчості та й життя поета. Цей твір — болісні роздуми поета над долею людини на чужині, над трагічною долею України, за яку він поклав на вітар найдорожче — життя. Але яка була в його житті і початком, і кінцем.*)

8. Слово вчителя

— У поезії В. Стуса «Мені зоря сіяла нині вранці» виразно звучать екзистенційні мотиви щодо призначення людини та її приречення життям, страждання як необхідної передумови морального самовдосконалення, розуміння смерті як визначальної категорії життя. Але не менш вагомим є мотив нероздільності з духовним життям країни, приналежності до вікових традицій розвитку національного духу, усвідомлення самого себе як невід'ємної частки Всесвіту, що може реалізуватися лише як національно ідентифікована особистість.

Звучання, сповненого високих нот святості, того, що називалося Стусом «торжество», набуває картина молитовного прочитування ліричним героєм Божої благодаті. Син письменника, Дмитро Стус,

переконливо доводить, що період ув'язнення — цей надзвичайно складний етап у житті поета — був для нього не тільки випробуванням моральної стійкості, але й отриманням у певний спосіб незнаной до цього часу свободи творчості. Адже віднині зникала необхідність вибору більш-менш компромісних варіантів співіснування з системою: все було вже вирішено, залишалось насолоджуватися єдиним дарунком долі — внутрішньою свободою митця. Ліричний герой не констатує, а скоріше присягається, що «благодать — така ясна лягла мені на душу..», що його внутрішній світ наповнюється невичерпним життєдайним світлом Любові, де немає місця жодній краплині недоброго. Він усвідомлює, що отримує найвищий дарунок: прощення всіх сумнівів, розпачу, нарікань на долю, жалю за нездійсненим, туги за неможливим.

І головне, тут викристалізовується ключова морально-етична концепція, реалізована усім творчим життям поета, яка пов'язана з розумінням власного шляху не як шляху досягнення конкретної життєвої мети, а як безупинного процесу самовдосконалення, самопізнання, самоусвідомлення: «жити — то не є долання меж, / а навикання і само собою — наповнення».

І. Дзюба так говорить про одну з найбільш істотних рис мистецької свідомості Стуса: «Уже не раз говорилося про найочевидніше у Василя Стуса: цілісність його духовної особистості. І це слушно. Але ...тільки в певному значенні: у значенні моральної несхитності життєвої позиції, громадянської й побутової поведінки. Тобто це стосується зовнішньої людини, людини дії. Але на рівні свідомості й світопочування, у внутрішній, духовній структурі він — у постійній боротьбі з самим собою, у самонез'ясованості й й самоневіднайденості і саме це надає отій його зовнішній цілісності дивовижної глибини». Маємо внутрішню непорушність життєвої позиції, яка вистраждана шляхом напруженої психологічної боротьби із самим собою за самого себе.

9. Виразне читання вірша «Мені зоря сіяла нині вранці»

Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумирену, що я збагнув нарешті:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протятий, мов огнем.
Ота зоря — вістунка твого шляху,
хреста і долі, ніби вічна мати,
вивищена до неба (од землі
на відстань справедливості),

прощає тобі хвилину розпачу, дає
наснагу віри, що далекий всесвіт
почув твій тьмяний клич, але озвався
прихованим бажанням співчуття
та іскрою високої незгоди:
бо жити — то не є долання меж,
а навикання і само собою —
наповнення. Лиш мати — вміє жити,
аби світитися, немов зоря.

10. Евристична бесіда

- ▼ Як ви зрозуміли, про що йдеться у вірші? (*Перебуваючи далеко від рідної домівки, переживаючи страшні поневіряння, ліричний герой намагається переосмислити своє життя, визначити його сенс, оцінити свою роль у ланцюжку життєвих перипетій.*)
- ▼ Який основний мотив звучить у вірші «Мені зоря сіяла нині вранці»? (*Здобутки Василя Стуса на шляху розв'язання екзистенціальних питань можуть бути охарактеризовані словами М. Хайдеггера: «Стати тим, хто ти є». І ця позиція поета чітко окреслена в поезії «Мені зоря сіяла нині вранці» словами: Жити — то не є долання меж, / А навикання і само собою наповнення.*)
- ▼ Знайдіть ключовий образи поезії й поясніть його роль. (*Зорі. У вірші зоря — то вістунка шляху, «хреста і доли», уособлення долі ліричного героя. У Стуса образ зорі асоціюється із народженням Ісуса та його тернистою долею.*)
- ▼ Чому образ зорі для ліричного героя є також уособленням «вічної матері»? (*Зоря також є уособленням Божої Матері. Ця «вічна мати» вміє прощати хвилини розпачу, вселяє віру у правильність обраного шляху, крокуючи яким ліричний герой не йде на компроміси із совістю. Саме тому він не боїться смерті, не скиглить під вагою хреста, який несе. Він радий, що залишився таким, яким його вродила мати.*)
- ▼ Чому для ліричного героя зоря — «скалок болю»? (*Багато болю й страждань випало на долю поета за ту глибоку й безкомпромісну любов до своєї батьківщини, до рідної мови, за обстоювання справедливості й людських прав. Він свідомий того, що судилося йому в житті нести тяжкий хрест, він прагне набратися сили й снаги, щоб виконати своє призначення. Тому й зоря йому — «скалок болю».*)
- ▼ Визначте особливості композиції вірша. (*Поступально-кільцева композиція. Вона допомагає авторові сконцентрувати увагу читача на почуттях ліричного героя та передати стан вільнолюбної особистості під тягарем тоталітаризму.*)

- ▼ Сформулюйте ідею поезії. (Ідея «трагічного стоїцизму», «будування себе», вивищення свого духу над зчужілим світом буття.)

11. «У творчій лабораторії митця»

Завдання. Визначте художні засоби ,особливості римування та віршовий розмір поезії. (Щоб глибше й переконливіше відтворити складні питання буття, автор вдається до білого вірша. Віршовий розмір — п'ятистопний ямб.

Художні засоби: епітети: благодать ясна, на душу сумирену, вічна мати, тьмянний клич, високої незгоди; порівняння: вічністю протягий, мов огнем, зоря, ніби вічна мати, мати — вміє жити, аби світитися, немов зоря; метафори: зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно; благодать лягла мені на душу, далекий всесвіт почув твій тьмянний клич, але озвався прихованим бажанням співчуття, мати — вміє жити, аби світитися.)

12. Розвиток мовлення

Завдання. Схарактеризуйте ліричного героя поезії. (Учні висловлюють власне розуміння. Цінність цього виду роботи полягає в різноманітності інтерпретацій.)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Заповніть понятійну таблицю.

Назва твору	Жанр	Тема	Ідея	Образи-символи	Додаткова інформація
«О земле втрачена, явився»	Поезія	Щире звернення сина до рідної матері-Батьківщини, до України, яка бачиться йому втраченим раєм, місцем, звідки він черпає сили й надії, пристановищем для тіла й духу	«Трагічного стоїцизму»		зразок патріотичної лірики

Назва твору	Жанр	Тема	Ідея	Образи-символи	Додаткова інформація
«На колимськiм морозi калина»	Поетiя	Цi болiсні роздуми поета над долею людини на чужинi, над трагiчною долею України, за яку вiн поклав на вiвтар найдорожче — життя	«трагiчного стоiцизму»	Собор — символ духовного очищення Калина — символ роду, родини, України	зразок патрiотичної лiрики
«Менi зоря сияла нинi вранцi»	Медитацiя	Роздуми лiричного героя над своєю долею.	Ідея «трагiчного стоiцизму», «будування себе», вивищення свого духу над зчужiлим свiтом буття	Зоря — уособлення долi лiричного героя, уособлення Божої Матерi, надії на народження нового	

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Закінчити роботу над понятійною таблицею.
- ▶ Довести, що вірш «Мені зоря сияла вранці» — верлібр.
- ▶ Творча робота. Скласти діалог, який міг би відбутися між вами й В. Стусом на тему: «У чому полягає сенс життя?»

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Відповідь-припущення «Так як же треба жити?»

УРОКИ № 108–109

УТВЕРДЖЕННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ, МУЖНОСТІ Й СИЛИ ДУХУ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ, ЙОГО ДУХОВНИЙ СТОЇЦИЗМ. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОТИВИ У ТВОРАХ. ІНТИМНА ЛІРИКА ПОЕТА, БОЛІСНІ СПОГАДИ ПРО РІДНЮ, МОТИВИ САМОТНОСТІ. ЗАСОБИ ПЕРЕДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ

Мета: ознайомити учнів із творами поета, у яких утверджена активна життєва позиція, передано мужність і силу духу ліричного героя, його духовний стоїцизм, спонукати учнів до самостійного аналізу художнього стилю поета, до розуміння його душевного стану під час творчого процесу, розвивати вміння самостійно аналізувати вірші поета та будувати власне висловлювання з приводу порушених у них проблем; виховувати риси «стоїцизму», активну життєву позицію, на прикладі життя В. Стуса сприяти вихованню людської гідності, честі, сили духу.

Обладнання: портрет поета, видання його творів, тексти поезій.

Теорія літератури: екзистенційні ідеї в художньому творі, метафора (поглиблено).

Тип уроку: захист творчих проєктів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Василь Стус увійшов у літературу в кінці 50-х — на початку 60-х років. Ранній період його творчості характеризується оптимістичним поглядом на світ, бадьорим настроєм. Але цей період швидко минув. У віршах, написаних уже на початку 60-х років, поет розмірковує над сутністю людського життя, над пошуками шляхів боротьби за вселюдську правду. Його бентежать вічні проблеми добра і зла в житті людини. Його життя було справжнім духовним подвигом у тоталітарних умовах, яскравим спалахом інтелекту, творчості, національної свідомості. Твори В. Стуса допоможуть нам вирішити важливі питання: що таке гідне людини життя?

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Перевірка домашнього завдання. Заслуховування складених діалогів.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Коментар для вчителя. Напередодні уроку учні були об'єднані в творчі групи (за кількістю поезій, які розглядатимуться на уроці). Кожна група проаналізувала «свою» поезію і на уроці ознайомить однокласників з результатами своєї роботи. Форма подання матеріалу — довільна, на розсуд учасників групи.

Матеріал для вчителя

ГОСПОДИ, ГНІВУ ПРЕЧИСТОГО

Господи, гніву пречистого
 благаю — не май на зле.
 Де не стоятиму — вистою.
 Спасибі за те, що мале
 людське життя, хоч надією
 довжу його в віки.
 Думою тугу розвіюю,
 щоб був я завжди такий,
 яким мене мати вродила,
 і благословила в світи.
 І добре, що не зуміла
 мене від біди вберегти.

За жанром твір — віршова молитва (різновид медитації). Характерним для неї є звернення до Бога з проханням потрібного.

Бога як символ совісті людської, віри в добро та справедливість Стус згадує досить часто. Поет звертається до Бога в часи, коли йому нестерпно важко, він шукає в ньому опори, дивиться на своє життя крізь призму Божих заповідей.

Перші рядки твору «Господи, гніву пречистого» і звучать як молитва, у якій ліричний герой звертається до Бога з проханням дати відчутти на собі Його пречистий гнів. І відзначає, що гніву цього він не боїться, бо гнів той, «пречистий» і благодатний, наповнює змістом людське життя. Ліричний герой твору впевнений, що не зламається під ударами долі, зможе вистояти, не зрадить себе й своїх переконань. Щоб відкрити людям очі на правду, він свідомо йде на муки, ставши прикладом у боротьбі за людську гідність та силу духу. Він зізнається Богові, утверджуючи безсмертя людського духу: «Де не стоятиму — вистою». А ще впевненості додає материне благословення. Його він завжди відчуває поруч, воно дає наснаги,

живить, як цілюще джерело, додає сил, але не намагається звести сина з наміченого шляху, яким би важким він не був.

У вірші автор говорить про власну силу і незламність. Він показує свою непідвладність обставинам, непорушність принципів за жодних умов. Тільки так можна зберегти моральну повноцінність. Бога як символ совісті людської, віри в добро та справедливість Стус згадує досить часто. Поет звертається до Бога в часи, коли йому нестерпно важко, він шукає в ньому опори, дивиться на своє життя крізь призму Божих заповідей.

У Богові та матері він бачить духовних провідників, котрі визначають внутрішнє обличчя людини. Адже для двобою зі смертю потрібна незаплямована душа. Сила народжується у випробуваннях. Ліричний герой протидіє внутрішній слабкості («тузі»), щоб не зрадити духовному покликанню (бути таким, яким «мати вродила»), він сприймає трагічні обставини існування («біду») як спосіб вироблення внутрішньої сили.

У творі стверджується ідея стоїцизму, переконання, що ліричний герой зможе подолати страх перед випробуваннями долі і навіть перед смертю. Василь Стус — людина рідкісної моральної обдарованості, голос сумління у світі розмитих понять честі, правди, порядності. Він не зрадив своїм ідеалам до кінця. І це лежало в основі його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю й лицарською відвагою, не згинаючись і не обминаючи перешкоди й труднощі. На такій дорозі поети гинуть.

У вірші автор використовує таку риторичну фігуру, як риторичне звертання «Господи». Тут зустрічаємо також подяку Творцеві: «Спасибі за те, що мале людське життя, хоч надією довжу його в віки» і висловлення власної життєвої позиції — «Де не стояти-му — вистою».

Бесіда

- ▼ Як у творі проявляються ознаки справжнього стоїцизму?
- ▼ Визначте жанр поезії.
- ▼ Чи є в поезії образи-символи?

КРІЗЬ СОТНІ СУМНІВІВ Я ЙДУ ДО ТЕБЕ...

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
в буремнім леті держить путь на стовп
високого вогню, що осяяний
одним твоїм бажанням, аж туди,
де не ступали ще людські сліди,
з щовба на щовб, аж поза смертні хлани

людських дерзань, за чорну порожнечу,
 бо вже нема ні щастя, ні біди
 і врочить порив: не спиняйся, йди.
 То — шлях правдивий. Ти — його предтеча.

Перебуваючи далеко від рідної домівки, переживаючи страшні поневір'яння, людина намагається переосмислити своє життя, визначити його сенс, оцінити свою роль у ланцюжку життєвих перипетій. Тож не дивно, що у поезіях В. Стуса так багато місця відведено саме цьому питанню.

26 січня 1972 р., уже після пред'явлення звинувачення, Василь Стус пише вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе». Поезія належить до філософської лірики. Йдеться у ній про шлях самоусвідомлення, що його проходить ліричний герой «через сто зневір». Мета життя кожної людини — «іти до добра і правди». Ліричний герой поезії упевнений сам і переконує інших у тому, що хто обрав цей шлях, не повинен спинятися, повинен йти вперед, долати перешкоди, «прагнути неба». Він сам прагне доторкнутися до того високого вогняного стовпа, ім'я якому правда і добро. Шлях до небес, тобто до духовної висоти, непростий. Але бажання йти отим тернистим шляхом у ліричного героя не зникає, і він говорить: «...не спиняйся, йди, То — шлях правдивий. Ти — його предтеча». Ці слова характеризують ліричного героя як особистість цілісну, сильну, впевнену в правильності обраного життєвого шляху, безкомпромісну, стійку під час життєвих випробувань.

Як і екзистенціалісти, у творі Стус у першу чергу звертає увагу на внутрішнє буття людини. Ліричний герой заглиблений у власне «я», шукаючи шляхів реалізувати себе як особистість.

Твір емоційно наснажений. Цьому сприяють вдало дібрані мовні засоби. В. Стус використовує образи-символи: небо як символ духовних устремлень людини, щовб (вершина гори) символізує височінь духовних прагнень ліричного героя. Вживши риторичне звертання «добро і правдо віку», ліричний герой підкреслив мету свого життя — боротися за утвердження в житті правди й добра.

Поезію можна вважати своєрідною поетичною декларацією митця, в основі якої лежать духовність і гуманізм, екзистенціалізм та стоїцизм.

Бесіда

- ▼ Сформулюйте тему твору.
- ▼ У чому проявилися філософічність та психологізм поезії?
- ▼ Про який шлях говорить поет?
- ▼ Яким є цей шлях?
- ▼ Чому поет — початок цього шляху?

- ▼ Що виділяє поета з-поміж інших людей?
- ▼ Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору?
- ▼ Яка провідна думка поезії?
- ▼ Яке почуття домінує у вірші?

ЯК ДОБРЕ ТЕ, ЩО СМЕРТІ НЕ БОЮСЬ Я

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст,
що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражданням і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Віршам Василя Стуса близька філософія екзистенціалізму, а передовсім ідея «трагічного стоїцизму». У таких творах розкривається внутрішня сутність людини, те глибинне, внаслідок якого кожна особистість є неповторною. Характерні для Стуса роздуми лежать і в основі поезії «Як добре те, що смерті не боюсь я».

У таборових записках Стуса часто зустрічається тема смерті. Причин може бути декілька: ув'язнення поета, втрата надії чи інтуїтивне відчуття смерті. Так, в одному із записів є такі слова: «Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником. Здається, все, що я міг зробити за свого життя, я зробив». Для ув'язненого поета смерть є і альтернативою свободи, і способом звільнення від земних страждань, і способом посмертного єднання із своїм народом. Про це йдеться в поезії «Як добре те, що смерті не боюсь я». Образ смерті у вірші створює поетичне кільце: починається вірш словами ліричного героя про те, що він не боїться смерті, а закінчується вираженням упевненості, що до народу він повернеться тоді, коли в смерті обернеться до життя — і в смерті з рідним краєм порідниться. Так і сталося. Сумним і триумфальним одночасно було поетове повернення в в рідну Україну, якою він жив, марив на чужині. Ця любов була змістом його життя.

Поезія «Як добре те, що смерті не боюся я» — філософська медитація, у якій висловлено екзистенціальні роздуми поета про сенс життя, викладене життєве кредо Стуса, його моральні принципи й окреслений власний трагічний життєвий шлях. Як бачимо, ліричного героя не лякає перспектива померти. Чому? Тому що

за ним — Батьківщина, яка наснажує його моральною силою. Для поета Україна та рідний народ — категорії не соціальні, а духовні. Саме вони й визначають сенс його буття.

Написана поезія у формі монолога. Це останнє слово несправедливо засудженого героя, звернене до неправедних суддів. Зі спокоєм, гідністю, упевнено, без найменшого натяку на каяття звучать перші рядки твору, із яких перед нами постає образ людини мужньої, борця-патріота, носія високих моральних якостей, який «жив, любив і не набрався скверни, ненависті, прокльону, каяття». Йдеться у цих рядках про глибокі переконання В. Стуса. Вони спонукали його до інтенсивних пошуків справжнього буття як заперечення фальшивого світу. Це — тернистий шлях до Бога, шлях, указаний духовним подвигом Ісуса Христа, шлях без нарікань та скарг («і не питаю, чи тяжкий мій хрест»). Він пролягає крізь людську душу, зумовлюючи процес самозаглиблення, відкриваючи в такий спосіб двері до вищих, божественних істин. Водночас відбувалося розширення меж особистісного світу, перед чим виявилася безсилою каральна система, розкривалися незорі обрії безпосереднього зв'язку з вічністю.

Живучи «в передчутті недовідомих верст», тобто справжнього буття, позбавленого аморальних ознак суспільного безглуздя, В. Стус усвідомлював проміжний характер людської дійсності. Перед ним немовби розкрилася прірва, яку слід було подолати, переступивши страх. Мова про екзистенціальну ситуацію, тобто вирішальний вибір, завдяки якому людина переходить від споглядално-чуттєвого існування до самої себе, до своєї сутнісної природи, зазнаючи великих душевних мук.

Поет мав право сказати, «що жив, любив і не набрався скверни, ненависті, прокльону, каяття». Смерть була для нього не тільки жахливим фізичним явищем, а й переходом у вищу, суто духовну якість («до життя»), рівновелику вічності. І серед цінностей, що відповідали їй, була Україна. Тому у вірші «Як добре те, що смерті не боюсь я...» з'явився цілком логічний, гіркий висновок: «і в смерті з рідним краєм поріднюсь».

У поезії автор висловлює свою громадянську позицію. Він свідомо обирає життєвий шлях, сповнений добра, любові, благородних вчинків в ім'я України і її народу. І не розкаюється в цьому. Біблійний образ хреста, використаний автором у вірші, лише підкреслює правоту і чистоту його помислів.

Бесіда

- ▼ Які життєві принципи декларує автор у поезії? Які з них близькі вам особисто?

- ▼ Яка тема та ідея твору?
- ▼ Визначте провідні риси характеру ліричного героя.
- ▼ Які екзистенційні мотиви звучать у поезії? (*Прийняття долі, стоїцизму, осмислення сенсу буття, трактування смерті як вищої, суто духовної форми існування людини, що дорівнюється вічності.*)

ПОСОЛОВІВ ОД СПІВУ САД

Посоловів од співу сад,
од солов'їв, і од надсад.
І од самотньої свічі,
і од жалких зірок вночі.
У небі місяць горючий
скидається, як пульс живий.
Ущухлим світлом сяють вишні
опонічні. Допіру лив
високий дощ. І всі невтішні
мої передуми будив.
Я двері прочинив з веранди,
де кострубатий вертоград,
собі не в силі дати лад,
пильнує перший сон троянди.
Свіча затріпотіла — й світло,
мов голуба, пустила в лет,
і вірш твій вирвався без титла,
і дух твій вирвався з тенет,
бо надто кругле небо краю,
і кругла саду ліпота,
бо мати дивиться свята.
Я в ній — смеркаю і світаю.

Словникова робота

Вертоград (слов. — город) — старовина назва огороженого або плодового саду, який може включати в себе квітник. На зламі XVII — XVIII ст. під вертоградом розуміли регулярний французький парк, що оточувався підстриженими деревами, боскетами. У церковному ужитку — образ Небесного Граду, Нового Єрусалима.

У творчому доробку В. Стуса є також прекрасні ліричні твори. Зокрема це пейзажна та інтимна лірика.

Так, у поезії «Посоловів од співу сад...» вдаль використання алітерації «о» уже в першому рядку ніби вводить читача в ніч, таку таємничу, прекрасну, освітлену сяйвом «жалких зірок» та живого місяця, залиту піснею солов'я. Поволі в цю музичну картину влітаються інші звуки: то легенького вітерцю («Свіча затріпотіла — й світло, мов голуба, пустила в лет»), то легкої твердості (звук

«п» — «пильнує перший сон»), то трепетного вібрування (звук «р» — «Я двері прочинив з веранди, де кострубатий вертоград), то таємничого шепотіння (звук «ш» — «Ущухлим світлом сяють вишні»).

Центральним у поезії є символічний образ саду. Посеред саду, як і у Т. Шевченка, постає образ світового дерева — квітучої вишні, що пов'язана зі Всевишнім. У різних культурах символічний сад обов'язково прикрашений квітами. В. Стус теж зазначає, що увесь вертоград «пильнує перший сон троянди». Апокрифічна література дає тлумачення троянди як символу Богородиці, яку уявляли сидячою в раю серед трояндових квітів, котрі уособлювали небесне блаженство і водночас страждання. Образи води («допіру лив високий дощ»), місяця («у небі місяць горовий / скидається, як пульс живий») — символи Матері-Богині, Цариці Небесної. Звідси і незвична для уявлень про рай п'ятьма, котра також є символом материнського начала з найвищими здатностями до творення.

У строфі:

Свіча затріпотіла — й світло,
мов голуба, пустила в лет,
і вірш твій вирвався без титла,
і дух твій вирвався з тенет, —

порушено проблему духовного звільнення. У поезії не зазначено, з яких тенет вирвався дух, вказано лише на звільнення вірша від титла як передумову звільнення духу. Можливо, титло символізує обмеження творчості радянськими цензорами й найстрашніше — самообмеження, до якого змушений був удаватися поет, щоб зберегти свої твори в табірних умовах. Автор вживає історизми (титло) та архаїзми (ліпота й вертоград — краса й сад). Це зроблено для того, щоб звернути увагу читачів на той момент, що сад цей особливий, що є в ньому щось, що відкривається лише втаємниченим. Тональність вірша нагадує розмову. Ліричний герой ніби передає сакральний досвід читачеві, на якого надзвичайний вплив справляють повтори сполучника «і» на початку рядка (анафора) та займенника «твій» (інверсія, тавтологія).

Символічний і образ палаючої свічі, що уособлює життя, є знаком долі і одночасно самотності ліричного героя. Ця самотність засвідчує свободу особистості, коли дух вже за межею і не може бути чимось скований, бо є всім одразу. Під впливом прекрасного поета стає здатним на творчість, здобуває внутрішню свободу, можливість духовного самовираження. У поезії духовне начало втілене в образах саду та небокраю, світлі свічки, образі матері.

Ліричний герой переживає радість причетності до високої краси, що дало йому можливість у своїх естетичних міркуваннях рухатися

від зовнішніх, видимих ознак до внутрішніх, істотних. Розкриттю цього мотиву підпорядковані всі складники вірша, зокрема версифікаційні. Двовірші, якими починається поезія, переходять до динамічного катрена. Кільцеве римування скріплює строфічну форму, підсилює смислову глибину зображуваного. Рими також несуть функціональне навантаження, відображаючи гармонійні стосунки споріднених душ: вертоград — лад, ліпота — свята тощо. Так «вертоград» постає прикладкою «ладу», «свята» вжито як невід’ємна рис ознаки «ліпоти», тобто мовиться про божественну, олюднену красу.

Художні засоби, алітерація, римування — все відіграє важливу роль у композиції поезії. З їх допомогою, а особливо завдяки метафорам, яскраво змальовано особливий поетичний світ, де панує розкіш естетичного смаку, усвідомлення невичерпних можливостей творчого духу. В. Стус використовує традиційні образи (солов’ї, зорі, місяць тощо), часто проголошувані модерною поезією «застарілими», «невідповідними» сьогоденню, але надає їм нового, свіжого змісту, на творчій практиці доводить вічну молодість мистецтва, коли його торкається талановите перо.

Бесіда

- ▼ Яке враження справила на вас поезія?
- ▼ Що нового ви дізналися про письменника після ознайомлення з твором?
- ▼ У чому традиційна, а в чому новаторська ця поезія митця?
- ▼ Назвіть художні засоби, вжиті письменником у вірші. Розкрийте їхню роль у творі.

У ПОРОЖНІЙ КІМНАТІ

У порожній кімнаті
біла, немов стіна,
притомившись чекати,
спить самотня жона.
Геть зробилась недужа —
котру ніч, котрий день
ані чутки про мужа,
ані-анігелень.
Лячні довжаться тіні,
дзвонять німби ікон,

і росте голосіння
з-за соснових ослон:
мій соколе обтятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила.
Ніби кінь на аркані,
світ стає дубала.

Поезія «У порожній кімнаті» належить до інтимної лірики, у ній зворушливо розповідається про любов до дружини Валентини Попелюх, яка вистояла, зберегла вірність, виховала сина, зігрівала душу опального поета. Твір у першу чергу зворушує ніжністю почуттів до коханої жінки, відтворених через призму неволі.

Один із колишніх політв'язнів розповідав, що боляче було дивитись, як Стус розмовляє із відсутньою дружиною, дивлячись на стіну тюремної камери. Серед страждань, знуцань, смертей зберіг він почуття ніжності, любові до неї, єдиної, й передав їх у вірші.

За своїм ритмом та емоційним забарвленням поезія нагадує народний плач-голосіння, особливо в рядках, де змальовано страждання дружини, яка чекає із ув'язнення свого чоловіка, висланого на вірну погибель. Читача вражає не стільки велич страждань і непокори поета, скільки співпереживання тяжких хвилин розпачу коханою дружиною. У творчості В. Стуса горе дружини, що втратила коханого чоловіка, набуває глобальних, уселюдських масштабів.

Починається поезія «У порожній кімнаті» стриманими, наче аж малоемоційними словами: «У порожній кімнаті біла, наче стіна, притомившись чекати, спить самотня жона». Лики святих є свідками тієї гнітючої порожнечі, невимовної жіночої печалі. Та епітети «порожня кімната», «самотня жона» викликають передчуття чогось недоброго, тривожного. І ця тривога дедалі посилюється, адже про чоловіка і від чоловіка немає ніякої звістки. Народне порівняння «біла, наче стіна» досить влучно передає емоційний стан жінки. Стус не випадково згадує білий колір, адже він споконвіку священний для українців. Первинне його значення — світлий, блискучий, той, що сяє. Це колір краси, душевності, цнотливості, чистих помыслів. Колір добра, очищення, святості.

Далі, змальовуючи наростаючі картини горя й тривоги, В. Стус застосовує один із улюблених своїх прийомів — градацію: «Лячні довжаться тіні, дзвонять німби ікон, і росте голосіння з-за соснових ослон...»

Тривога переходить у пристрасне голосіння-звертання до чоловіка (прямі ремінісценції народних голосінь. Першою поетичною пам'яткою, у якій знаходимо відображення народного традиційного голосіння, є «Слово про похід Ігорів»), у якому відчай:

мій соколе обгятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила.
Ніби кінь на аркані,
світ стає дубала.

В. Стус майстерно відтворював психологічні настрої не тільки власної душі, а показав себе також і тонким знавцем внутрішнього світу милих і дорогих його серцю людей. Поет використовує один із

найдавніших жанрів усної народної творчості — голосіння, щоб увести нас у світ тяжких переживань, у світ невтішного горя його дружини, яка поділила долю свого чоловіка. Сокіл, народжений для високих злетів, з обтяженими крильми закинутий у віддалену «гостину», до якої перекриті всі шляхи-дороги. Втрата опори викликає у жінки передчуття зрушення світу. Однак красивою й величною у своїх стражданнях постає вона у цій поетичній мініатюрі, бо чекання й страждання, вірність, відданість і любов — невід’ємні атрибути жіночності. Саме любов робить красивими у людини і помисли, і вчинки, у прагнення.

Переважно інтелектуально-філософська поезія Стуса, у якій образи будуються на основі складних, здебільшого метафоричного характеру, асоціацій, у вірші «У порожній кімнаті» розцвітає пишним цвітом народної творчості, вражає простотою вислову при глибині думки й почуття.

Бесіда

- ▼ Які риси характеру ліричного героя В. Стуса розкрилися в його інтимній поезії?
- ▼ Чому поет звернувся до ремінісценцій народних голосінь?
- ▼ Чий образ, на вашу думку, трагічніший — самого ліричного героя чи його дружини? Думку вмотивуйте.

Поглиблюємо поняття з теорії літератури

Метафора (від давн.-грецьк. *μεταφορά* — «перенесення», «переносне значення») — слово або вираз, що вживається в переносному значенні, в основі якого лежить неназване порівняння предмета з яким-небудь іншим на підставі їх загальної ознаки.

Непряме повідомлення у вигляді історії або образного вираження, що використовує порівняння.

Зворот мови, що виражається у вживанні слів і виразів у переносному значенні на основі якоїсь аналогії, подібності, порівняння.

Метафора часто стає естетичною самоціллю і витісняє початкове значення слова. У роки панування соцреалізму метафора фактично була витіснена з літератури як прийом, що веде від дійсності.

Види метафори

З часів античності існують описи деяких традиційних видів метафори.

Різка метафора будується на протилежному полюсі асоціацій. Вона вражає новизною, несподіваністю, непередбачуваністю. На перший погляд, такого зв’язку ніби немає. Тільки добре знаючи текст та підтекст, поміркувавши, повіриш у його істинність. Наприклад, начинка висловлювання.

Стерта (генетична) метафора є загальноприйнята метафора, фігуральний характер якої вже не відчувається. Наприклад, ніжка стільця.

Метафора-формула близька до стертої метафори, але відрізняється від неї ще більшою стереотипністю і іноді неможливістю перетворення на фігуральну конструкцію. Наприклад, *черв'як сумніву*.

Розгорнута метафора — це метафора, послідовно здійснювана упродовж великого фрагмента повідомлення або всього повідомлення в цілому. Наприклад, *книжковий голод не проходить*: продукти з книжкового ринку дедалі частіше виявляються несвіжими — їх доводиться викидати, навіть не спробувавши.

Реалізована метафора передбачає оперування метафоричним виразом без урахування його фігурального характеру, тобто так, як якби метафора мала пряме значення. Результат реалізації метафори часто буває комічним. Наприклад, *я вийшов з себе і увійшов в автобус*.

Серед інших тропів метафора займає центральне місце, оскільки дозволяє створити ємні образи, засновані на яскравих, несподіваних асоціаціях. В основу метафор може бути покладено подібність найрізноманітніших ознак предметів: кольори, форми, обсягу, призначення та ін.

Первинна функція метафори в тексті — образотворча, спрямована на формування художньої якості.

Творчість В. Стуса насичена метафорами, частина з них є закритими, часто автор використовує метафори, у яких закладено варіативність трактування текстів. Так, у багатьох віршах В. Стуса звучить мотив туги за Україною, убоління за долю рідного народу, заклик до боротьби за життя, гідне людини. Щоб передати свої почуття, поет використовує метафору: наприклад:

«О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні
і лазурове простелися,

пролийся мертвому мені»;
«І собором дзвінким Україна
Написалась на мурах тюрми»

IV. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Бесіда

- ▼ Назвіть моральні, філософсько-естетичні проблеми, які автор порушує у своїх поезіях.
- ▼ Доведіть, що в душі ліричного героя В. Стуса відбувається напружена психологічна боротьба.
- ▼ Поміркуйте, чому у своїх творах В. Стус часто вдається до кольорової символіки.

V. ДОМАШНЕ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал теми «Постшістдесятники», підготуватися до контрольної роботи.
- ▶ Вивчити напам'ять поезію «Як добре те, що смерті не боюсь я».
- ▶ Творча робота на тему: «Поезії В. Стуса — прояв духовної незламності борця»

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення: «Творчість В. Стуса спонукала мене замислитися над питанням ..., тому що ...».

УРОК № 110

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета: узагальнити знання учнів із теми, виявити рівень знань, умінь та навичок із метою корекції, розвивати вміння висловлювати власні думки, логічне мислення, навички раціонального використання навчального часу; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Обладнання: різнорівневі тестові завдання і питання до контролю за темою у двох варіантах.

Теорія літератури: поглиблення поняття про верлібр, екзистенційні ідеї в художньому творі, метафора.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

I варіант

1. Початковий рівень (кожна правильна відповідь на питання № 1–6 — 0,5 бала)

1. Перша збірка В. Стуса мала назву:

А «Палімпсести»;	Б «Зимові дерева»;
В «Свіча в свічаді»;	Г «Круговерть»;
Д «Веселий цвинтар».	

2. За жанром вірш В. Стуса «Мені зоря сіяла нині вранці»:
А елегія; Б медитація;
В верлібр; Г сонет;
Д лірична мініатюра.
3. Який термін є синонімом до терміна «верлібр»?
А Білий вірш; Б строфа;
В сонет; Г античний вірш;
Д вільний вірш.
4. Укажіть поетів-представників «Київської школи»:
А Василь Махно; Б Василь Голобородько;
В Віктор Кордун; Г Василь Рубан;
Д В'ячеслав Медвідь; Е Микола Воробійов;
Є Оксана Забужко; Ж Ігор Калинець.
5. Із якого твору взято ці рядки: «Минуле, озовися, де ти?»
А В. Стуса «Мені зоря сіяла вранці»;
Б В. Голобородька «Самовбивці»;
В І. Калинця «Калинова сопілка»;
Г В. Стуса «О земле втрачена, явися»;
Д В. Стуса «Господи, гніву пречистого...».
6. У назві збірки «Веселий цвинтар» В. Стуса використано троп:
А метонімію; Б синекдоху;
В оксиморон; Г метафору;
Д епітет.

II. Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

7. Продовжте речення.
1. Основним проявом екзистенції є ... (свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору).
2. У ліриці поетів «Київської школи» відбився... (справжній драматизм народного буття, екзистенціальний дух нації).
3. Виступ В. Стуса під час прем'єри кінофільму «Тіні забутих предків» С. Параджанова свідчить про ...

III. Достатній рівень (правильна відповідь — 2 бали)

8. Установіть відповідність між темою твору та його назвою:
- 1 Рідна земля — рятівниця зболеної душі.
2 Денаціоналізація українців.
3 Болісні роздуми ліричного героя над долею людини на чужині, над трагічною долею України.
4 Філософські роздуми про сенс людського життя.
- А В. Стус «На колимському морозі калина».
Б В. Стус «О земле втрачена, явися».

- В В. Голобородько «Самовбивці».
 Г В. Стус «Як добре те, що смерті не боюсь я».
 Д В. Стус «Мені зоря сяяла нині вранці».
Ключ. 1 Б; 2 В; 3 А; 4 Д.

IV. Високий рівень (правильна, змістовна, грамотно оформлена відповідь — 4 бали)

8. Проаналізуйте поезію Є. Плужника «Для вас, історики майбутні».
9. Дайте відповіді на такі запитання:
1. Визначте ідею твору.
 2. Назвіть стильову течію, якій відповідає образно-настрійний характер поезії. Укажіть жанрову форму вірша.
 3. Назвіть домінуючі образи поезії. Яку роль вони відіграють у розкритті її лейтмотиву?

II варіант

I початковий рівень (кожна правильна відповідь на питання № 1–6 — 0,5 бала)

1. В. Стус відбував покарання у таборах:

А на Соловках;	Б на Колимі;
В у Мордовії;	Г у Карелії;
Д у Сибіру.	
2. Укажіть улюблений жанр поетів «Київської школи»:

А медитація;	Б верлібр;
В балада;	Г сонет;
Д лірична мініатюра.	
3. З появою в українському літературному процесі І. Калинця почалися дискусії про:

А стоїцизм;	Б екзистенціалізм;
В архетипи;	Г необароко;
Д неоромантизм.	
4. Із якого твору взято ці рядки: «Нам немає місця на своїй землі, / нам нікуди подітись в цьому світі»?

А В. Стуса «Мені зоря сяяла вранці»;	Б В. Голобородька «Самовбивці»;
В І. Калинця «Калинова сопілка»;	Г В. Стуса «О земле втрачена, явися»;
Д В. Стуса «Господи, гніву пречистого...».	
5. Укажіть мотиви, характерні для поезії В. Стуса:

А утвердження людського «я»;	Б бунту особистості проти системи;
------------------------------	------------------------------------

- В *мужнього страждання, нерозкаяності;*
 Г християнського смирення;
 Д осмислення уроків української історії, трагічних помилок предків;
 Е самоти, самовипробування, уміння дивитися правді у вічі.

6. Образ зорі у вірші В. Стуса «Мені зоря сіяла нині вранці» асоціюється з:

- А народженням нового дня; Б дружини;
 В *народженням Ісуса Христа;* Г життєвої дороги;
 Д Україною.

II. Середній рівень

7. Продовжте речення.

1. Стоїцизм — це ...
2. Особливості поетичного стилю В. Стуса:...
3. Вершиною творчого доробку В. Стуса стала збірка ... назва якої символізує ...

II. Достатній рівень (правильна відповідь — 2 бали)

8. Установіть відповідність між темою твору та його назвою:

- 1 Утвердження думки, що антигуманний світ виявився безсилим перед стоїцизмом поета.
- 2 Міркування ліричного героя над своєю долею, вираження своєрідної поетичної декларації митця.
- 3 Утвердження впевненості ліричного героя в тому, що він зможе вистояти, не зрадити себе й своїх переконань.
- 4 Зображення тяжких переживань та невтішного горя дружини, яка поділила долю свого чоловіка.

А В. Стус «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе».

Б В. Стус «У порожній кімнаті».

В В. Голобородько «Самовбивці».

Г В. Стус «Як добре те, що смерті не боюсь я».

Д В. Стус «Господи, гніву пречистого».

Ключ. 1 Д; 2 А; 3 Г; 4 Б.

IV. Високий рівень (правильна, змістовна, грамотно оформлена відповідь — 4 бали)

9. Доведіть або спростуйте тезу: «Поет повинен бути людиною» (В. Стус). Як цю тезу поет розкривав у своїх творах?

II. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Завдання для всіх учнів: повторити матеріал з теорії літератури: роман, історичний роман, «химерна проза», українське бароко.

- Завдання для груп: підготувати повідомлення на тему: «Розвиток малої прози 1960–1990-х рр. ХХ ст. (твори В. Дрозда, Є. Гупала, В. Шевчука, Гр. Тютюнника, А. Дімарова та ін.)»; «Розвиток роману 1960–1990-х рр. ХХ ст. (Григорій Тютюнник, О. Гончар, М. Стельмах)»; «Історична романістика 60–90-х рр. ХХ ст. (П. Загребельний, Ю. Мушкетик та ін.)»; «Продовження традицій «хімерної прози» 1960–1990-х рр. ХХ ст. (В. Земляк) та українського бароко (Валерій Шевчук); «Еміграційна література 1960–1990-х рр. ХХ ст. Творчість В. Барки».

Методичний коментар. Наступний урок (№ 111) проводять у вигляді конкурсу повідомлень. Учні об'єднуються в групи, кожна з яких готує повідомлення на задану тему. Учні знайомляться з вимогами до повідомлення заздалегідь. На уроці шляхом жеребкування визначається той учень, що виступає з повідомленням. Решта членів групи слідкують за змістом його виступу і доповнюють його. У кожній групі є лист оцінювання, складений згідно вимог до виступу. Члени груп оцінюють повідомлення кожного виступаючого, враховуючі доповнення інших учнів групи. Так визначається краще повідомлення.

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Заключна бесіда з учнями

- ▼ Чи задоволені ви якістю виконання своєї роботи?
- ▼ Які теми видалися вам найскладнішими?
- ▼ Чи виникла потреба повторити якийсь матеріал ще раз?

Проза 1960–1990-х рр.

УРОК № 111

**ІНТЕНСИВНИЙ РОЗВИТОК МАЛОЇ ПРОЗИ
1960–1990-Х рр. ХХ ст. (ТВОРИ В. ДРОЗДА, Є. ГУЦАЛА,
В. ШЕВЧУКА, ГР. ТЮТЮННИКА, А. ДІМАРОВА ТА ІН.).
ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК РОМАНУ (ГРИГОРІЙ
ТЮТЮННИК, О. ГОНЧАР, М. СТЕЛЬМАХ). ІСТОРИЧНА
РОМАНІСТИКА (П. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, Ю. МУШКЕТИК
ТА ІН.). ПРОДОВЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ «ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ»
(В. ЗЕМЛЯК) ТА УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО
(ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК). ЕМІГРАЦІЙНА ЛІТЕРАТУРА
ЦЬОГО ПЕРІОДУ (В. БАРКА ТА ІН.)**

Мета: дати загальну характеристику малої прози 60–90 років, визначити, у чому полягає новаторство «молодих» прозаїків поч. 60-х років, проаналізувати подальший розвиток роману цього періоду, познайомити учнів із досягненнями історичної романістики, «химерної прози» та українського бароко; дізнатися про еміграційну літературу II половини ХХ століття; розвивати навички роботи з додатковими джерелами інформації, виділення головного, систематизації та узагальнення, оцінювання, вміння виступати перед аудиторією; збагачувати словниковий запас учнів, фонові знання, розвивати усне мовлення школярів; виховувати інтерес до історії вітчизняної культури.

Обладнання: портрети письменників В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Шевчука, Гр. Тютюнника, А. Дімарова, Григорія Тютюнника, О. Гончара, М. Стельмаха, П. Загребельного, Ю. Мушкетика, В. Земляка, Валерія Шевчука, В. Барки та примірники їхніх творів.

Теорія літератури: роман, історичний роман, «химерна проза», українське бароко (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****1. Аналіз контрольної роботи****2. Повторення понять теорії літератури: роман, історичний роман, «хімерна проза», українське бароко****III. ОГолошення теми, мети уроку.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Українська проза кінця 60-х — 90-х рр. ХХ ст. — цікаве літературне явище: суперечливе і розмаїте за своїми темами та жанрами, стилістичними напрямками. Українська проза 60-х — 90-х рр. сповнена ідейно-проблемних пошуків, які минали в складних умовах державного, бюрократичного тиску на художню інтелігенцію, що прийшов на зміну короткочасній «відлизі» початку 60-х рр.

Знайомству з цим цікавим періодом розвитку вітчизняної літератури ми присвяtimo урок.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Лекція вчителя «Історичні умови розвитку української літератури 60–90 рр. ХХ століття». (Учні складають план лекції, тези лекції або конспект (на вибір))**

1956 р. на ХХ з'їзді партії М. Хрущов виголосив промову, яка стала сигналом до десталінізації. За нею почали відбуватися помітні позитивні зміни в житті країни. Так було ослаблено ідеологічні настанови, що стало початком «відлиги» в культурному житті. Нетривале послаблення режимного тиску в першій половині 60-х років спричинило загальне позитивне зрушення в культурному житті України. Українська культурна еліта в цих умовах вдається до нових спроб розширити межі творчого самовираження.

Письменники старшого покоління продовжують вимагати реабілітації своїх репресованих колег. Олександр Корнійчук закликав опублікувати «Бібліотеку великих 20-х» для популяризації творів Блакитного, Куліша, Курбаса та ін. Дехто прагнув добитися реабілітації тих, хто став жертвами в 40-х роках.

Але особливо визначною подією стала поява покоління письменників, критиків і поетів, таких як Василь Симоненко, Ліна Костенко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Іван Дзюба, Іван Драч, Микола

Вінграновський, Дмитро Павличко, котрі вимагали виправити «помилки», яких у минулому припустився Сталін, і надати гарантій того, що культурний розвиток народу надалі не душитимуть.

Спостерігаючи за непослідовністю десталінізації, вони вимагали припинити втручання комуністичної партії в справи літератури й мистецтва, визначити право експериментувати з різноманітними стилями, забезпечити центральну роль української мови в освітній і культурній діяльності в республіці. На початку 60-х років представники цього нового покоління в літературі, яке почали називати «шістдесятниками», не лише відкидали втручання партійних чиновників, а й викривали лицемірство, опортунізм і надмірну обережність своїх старших колег.

Довідка

Опортунізм (від англ. *opportunity* — можливість, нагода) — політичний курс, який характеризується пристосуванством, безпринципністю, запопадливістю, зрадою інтересів певної політичної сили чи ідеології.

У менталітеті 60-х років, незважаючи на панування офіційної фразеології, формуються ідеї і символи, котрі пов'язують сучасність з бурхливим культурним життям 20-х років.

Навесні 1963 р. в Україні розпочинається новий наступ офіційних властей проти «незрілих елементів» в українській літературі. Першими піддалися критиці такі літературознавці, як Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба. У Києві розпочалися нові арешти: було схоплено близько двох десятків осіб, які особливо гостро критикували існуючу систему. У травні 1964 р. вщент згорів відділ бібліотеки Академії наук України, у якому зберігалися тисячі безцінних книжок і документів з української історії та культури. Усе це свідчило про закінчення «відлиги» в стилі радянського керівництва суспільним життям і, в першу чергу, культурою.

70-ті роки дістали назву «застійних часів». Для української культури цей період вельми несприятливий, хоч і не зовсім однорідний: перша його половина прикметна значно дужчим ідеологічним пресингом, який поступово слабшав до наступного десятиліття. Найбільш шкідливою для культури і літератури України була теза про єднання, зближення, злиття народів усіх республік СРСР і утворення «нової історичної спільності» — радянського народу. Саме слово «національний» (не кажучи вже «український») стало підозрілим, замість «українці», «Україна» вживалося «трудящі УРСР». Національна специфіка літератури послідовно нівелювалася, що вело до притлумлення інтересу до національної історії, отже,

відчутного послаблення позицій історичної прози, над авторами якої часто зависало звинувачення в «антиісторизмі», «ідеалізації старовини» (Р. Іваничук, Р. Федорів, Р. Іванченко, І. Білик), відсування на далеку культурну периферію традиційної народознавчої проблематики, сільської теми тощо. У культурному житті під тиском партійного диктату визначилося невелике коло «магістральних тем», сформульованих у низці партійних постанов та «основоположних» статтях вищих літературних сановників. До цих тем віднесли розвінчування ворожого й антигуманного «буржуазного способу життя», розкриття досягнень НТР, тему інтернаціоналізму, «ленінську тему», «міську тему» тощо. Вихід за їхні рамки, відхилення од «генеральної лінії» нерідко приводили до репресій. У цей час активно функціонують «чорні списки», у яких фігурують імена допущених і недопущених до ефіру, екрану, преси, відбуваються виключення з партії, пониження в посадах і звільнення з роботи, «тихі репресії» (Л. Махновець, Михайлина Коцюбинська, Б. Антоненко-Давидович, Г. Аврахов, В. Іванисенко, С. Колесник, М. Сиваченко та ін.). Котиться нова хвиля арештів, зокрема й повторних; друкуються «покаянні листи» критикованих. Наслідком цієї політики стали самогубства Гр. Тютюнника (1980), В. Близнеця (1981).

Проте українська література продовжує розвиватись. 1968 р. було надруковано роман «Собор» Олеся Гончара, у якому письменник одним з перших у радянській літературі порушив питання про гуманістичне розуміння вітчизняної історії, збереження духовної спадщини народу.

З'явилися видання літераторів-політ'язнів: Миколи Руденка, Василя Стуса, Михайла Осадчого, Валерія Марченка та ін.

Роман Іваничук, Юрій Мушкетик, Роман Федорів розвивають жанр історичної романістики.

«Відпруження» культурного життя в Україні стає дедалі відчутнішим уже наприкінці 70-х років, одразу після «маланчуківщини». Це наочно ілюструють тогочасні Шевченківські премії. 1978 р. відзначено (посмертно) роман «Лебедина зграя» В. Земляка (хоч по виході довкола нього не розсіювався туман підозрливості). У 1980 р. — роман М. Стельмаха «Чотири броди», видання якого чотири роки штучно затримувалося, 1981 р. — роман А. Дімарова «Біль і гнів», 1984 р. — дитячі твори М. Вінграновського та ін.

Довідка

«Маланчуківщина» — нова хвиля русифікації в ХХ ст., яка почалась після короткої «відлиги» середини 50-х років. Дістала назву завдяки В. Маланчуку — партійному ідеологу, який зробив кар'єру

як «борець з українським буржуазним націоналізмом», з 1972 р. став секретарем ЦК КПУ і головним русифікатором республіки.

Штучні рамки соцреалістичних формул дедалі більше руйнуються, доки не зазнають остаточного краху в середині 80-х років під тиском процесів демократизації, гласності, наростаючого національного відродження.

З кінця 80-х років письменники України, як і завжди у вирішальні моменти історії, беруть активну участь у розгортанні політичної і культурної боротьби за державну незалежність.

«Перебудова» прикметна передусім поступовим зняттям найрізноманітніших табу — від нерішучої реабілітації М. Хвильового, В. Винниченка на початку 80-х років — до повного розкриття спецсховів, зняття будь-яких заборон з історичних постатей, національно-духовної проблематики, закордонних зв'язків. Цей процес розгорнувся на повну силу з проголошенням незалежності України.

80-ті роки, зокрема друга половина, і початок 90-х — це час появи на українських літературних обрях вельми помітної й оригінальної когорти дебютантів, яка щодамі дужчала на силі, засвідчувала в більшості своїй переваги самодостатньої, духовно здорової, не заідеологізованої творчості (М. Воробйов, В. Кордун, І. Римарук, В. Герасим'юк, І. Малкович, Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець, В. Діброва, Л. Пономаренко, Є. Пашковський, О. Лишега, К. Москалець, М. Кучеренко). Всіляко розширюється загальнохудожній, жанровий, стильовий, інтонаційний спектр української прози, у яких оживає й діє традиція, є і «перегляд» традицій, є модерн, є постмодерністські віяння. Молоде покоління вже зробило свій внесок у художнє збагачення української літератури ХХ століття.

2. Заслуховування та оцінювання повідомлень учнів

Лист оцінювання повідомлень учнів

	Вимога	Оцінка (за 12-бальною шкалою оцінювання)
1	Відповідність повідомлення заданій темі	
2	Змістовність (загальні тенденції розвитку прози, її особливості, імена письменників, назви творів, внесок окремих літераторів у розвиток жанру)	
3	Мова доповідача	
4	Змістова цінність доповнень членів групи	
5	Використання наочності (портрети письменників, їхні книги тощо)	

1-й учень. Розвиток малої прози у 1960–1990-х рр. XX ст. (твори В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Шевчука, Гр. Тютюнника, А. Дімарова та ін.).

Проза 60–90-х пройнята увагою до проблем людини, її духовних і моральних цінностей. Епіка розвивалася у річищі суспільно-філософського аналізу й синтезу дійсності. Художній світ набув поліфонічного виміру, герої зображувалися багатоглибко. У багатьох прозаїків майстерно змодельовані складні людські взаємини і глибини душі особи.

Основним жанром прозаїків-шістдесятників на початку їхньої творчості була новелістика, і вона в 60-х роках справді підносилася на вищий ідейно-художній, інтелектуально-психологічний рівень, ставав помітним її вплив на інші прозові жанри.

Наприкінці 50-х — у 60-х рр. в літературі активно виступили такі прозаїки, як Олесь Гончар, Михайло Стельмах, Ірина Вільде, Анатолій Дімаров, Роман Іваничук, Віктор Міняйло, Валерій Шевчук, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Григорій Тютюнник, Роман Андрияшик, С. Пушик та ін.

Для їхньої прози характерні багатопроBLEMність, поглиблений психологізм, відхід від однолінійного змалювання героя, зображення багатогранних і суперечливих характерів. У цей час краща українська проза стає «багатоформною» і багатоглибкою, прозові жанри зазнають значної еволюції, про що скажемо нижче.

З кінця 50-х і впродовж 60-х рр. помітно розвивалась «мала проза» (оповідання, новели та їхні різновиди), жанри якої в українській літературі були сформовані набагато раніше, а початки взагалі сягали часів Київської Русі.

Період «шістдесятництва», «відлиги» був новим етапом у розвитку «малої прози», що відзначався протистоянням новелістики бездуховності, змалюванням болючих проблем сучасності, плеканням надії на прозріння народу, відродження країн.

Сміливо торкаючись цих проблем, мала за формою проза стала за великою за своїм змістом у творчості таких майстрів, як Олесь Гончар, Павло Загребельний, Євген Гуцало, пізніше — Григорій Тютюнник, Юрій Логвин, Борис Харчук, Степан Пушик, Валерій Шевчук, Анатолій Конельський.

Особливостями малої прози означеного були: зловоденні теми та проблеми, змалювання реального життя сучасників — без «урапатріотизму»; увага до простої людини, зображення національних характерів; культивування багатьох різновидів жанру оповідання та новели, прямування до філософських узагальнень, циклічність розвитку, довершений стиль кращих творів, сильний ліричний струмінь.

Упродовж 60–70-х рр. нового злету набув жанр повісті, представлений такими авторами, як О. Довженко, О. Гончар, П. Гуріненко, Ю. Щербак, Б. Харчук, Ю. Мушкетик, С. Пушик, Д. Герасимчук та ін. Серед різноманітних тем повістеві літератури провідною була тема Великої Вітчизняної війни. Наприклад, повість П. Гуріненка «Дві доби мовчання».

2-й у ч е н ь. Розвиток роману 1960–1990-х рр. ХХ ст. (Григорій Тютюнник, О. Гончар, М. Стельмах).

Найпомітнішим явищем у період 60–70–80 рр. був розвиток українського роману. До цього жанру звернулись О. Гончар, М. Стельмах, Г. Тютюнник, А. Дімаров, П. Загребельний, Ю. Мушкетик, І. Чендей, В. Земляк, В. Дрозд, Вал. Шевчук, Р. Андріяшик та ін.

У цей період розвиваються такі різновиди романного жанру, як роман у новелах, роман-притча, роман-біографія, роман-епопея тощо), а також стильові тенденції: романтико-реалістична, химерна проза тощо) в романістиці кінця 50-х — 80-х років ХХ ст.

У прозі 60-х рр. багато уваги приділяли темам страшної війни й важкого голодного повоєння, відбудові країни, яка вже понад 10 років зачитувалась «Прапорonosцями» О. Гончара. Тепер він виступив з романом «Людина і зброя» (1960). Раніше літературні критики аналізували ці твори з ідеологічних позицій, надто їх політизували. Сьогодні вони більше уваги звертають на їхній романтичний пафос, життєствердність, оспівування неминучих цінностей — вірності, відданості, любові. О. Гончар, автори інших творів на воєнну тематику, ті, які пережили страхіття війни, самі у своїх творах сподівались і передавали загальні прагнення народу (віра, сподівання на краще, бажання мирного життя, яким багато в чому вимірюється щастя). Та вже в романі «Людина і зброя» й інших повістях і романах 60–70-х рр. — «Гнівний Стратіон» (В. Земляк, 1960), «Дикий мед» (Л. Первомайський, 1963), «Батальйон не обмундиrowаних» (Д. Міценко, 1964), «Київські ночі» (С. Журахович, 1964), «Дві доби мовчання» (П. Гуріненко, 1965), «Мертва зона» (Є. Гуцало, 1967), «Жорстоке милосердя» (Ю. Мушкетик, 1972), «Земля під копитами» (В. Дрозд, 1980) — бринить думка й про те, що в бажанні й навіть у гонитві за добробутом після війни людина може втратити людське в собі, здичавіти, знехтувати своїм і правом інших людей на життя, «вільне од рабського страху послуху» (В. Дончик).

Інший аспект «воєнної» теми у великій прозі розкрито в романах (Г. Тютюнника, О. Гончара, Л. Первомайського, М. Стельмаха, В. Земляка, А. Дімарова, Б. Харчука), які своїм змістом нищили «один за одним ідеологічні рецепти вікопомної Перемоги, ставлячи

на їх місце трагедійну її реальність — життя людини у згвалтованому тоталітарними амбіціями світі. Притому людини знову ж таки з народу, а отже, людини історичної...» (*Г. Штонь*).

Трагічні чорнобильські події стали темою великої прози. Роман В. Яворівського «Марія з полином в кінці століття» (1987) стали першими прозовими творами на цю тему. Оприсутнення знаку смерті в усій сучасній українській літературі започаткувало міф про апокаліптичний народ, смертеіснування якого підтримує життеіснування світу: В'ячеслав Медвідь «Кров у мисці під ліжком» — зразок містичної прози; Микола Закусило — «Прибутна вода», «Плачі за птахом», «Грамотка скорблячих», «Чорнобильський щоденник» — літопис національного буття, враженого таємною катастрофою, коли люди, носячи реальну страшну звістку про кінець світу, живуть ніби після смерті; Євген Пашковський — «Вовча зоря», «Безодня», «Осінь для ангела» — трагічний світ страждань приреченої у «позачассі» людини, романи покладені на біблійну апокаліптичну символіку, домінують мотиви поминальної скорботи й просторової німоти. «Чорнобиль — це та маска смерті, якою завершується похмура драма комуністичного режиму... Чорнобиль перевертає наші поняття про відчуження, про заложників, навіть про смерть... У цій зоні відбувається також мутація людських вартостей: вони розсипаються...» (*Є. Сверстюк*)

3 - й у ч е н ь. Історична романістика 60–90-х рр. ХХ ст (П. Загребельний, Ю. Мушкетик та ін.).

На 1982 і 1989 рр. припадає «бум» історичної прози. Це явище було пов'язане насамперед з відзначенням 1500-річчя Києва і 1000-річного ювілею хрещення Київської Русі. Історична романістика намагалася художньо відтворити давноминулі історичні події, історичну пам'ять. Тому не все, що було видано в той час, мало високу художню цінність. Однак у багатьох прозаїків інтерес до історичної теми був стійким, некон'юнктурним. Це стосується творчості О. Гончара («Собор»); П. Загребельного («Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан»); Р. Іваничука («Мальви», «Четвертий вимір», «Журавлиний крик», «Орда», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю», «Шрами на скалі», «Бо війна війною»); Ю. Федоріва («Отчий світильник», «Кам'яне поле», «Жорна», «Ворожба людська») Ю. Мушкетика (романи «Семен Палій», «Гайдамаки», «Яса», оповідання «Смерть Сократа», пов. «Суд над Сенекою»); С. Скляренка («Святослав», «Володимир»); Д. Міщенко («Синьоока Тивер», «Лихі літа ойкумени», «Розплата»); Івана Білика («Похорон богів», «Дикі білі коні») та ін.

Особливостями кращих зразків цієї літератури були: утвердження духовних зв'язків, значущості моральних цінностей минулих поколінь для поколінь сучасних (Р. Федорів, «Отчий світильник», «Кам'яне поле», «Жорна», «Ворожба людська», Р. Іваничук «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю», «Четвертий вимір», «Шрами на скалі», «Журавлиний крик», «Бо війна війною»; П. Загребельний «Диво», О. Гончар «Собор»); осягнення уроків минулого «Четвертий вимір» Р. Іваничука, «На полі смиренному» В. Шевчука; пошук відповіді на болючі питання сьогодення (О. Гончар, «Собор»), розв'язання сучасної проблеми етико-естетичних ідеалів; філософське осмислення минулого, а через минуле — й сьогодення, з'ясування сенсу життя (П. Загребельний «Диво»).

Багато романістів у своїх темах торкалися життя села років війни та повоєння. Чи не найвідомішим, епохальним у цьому плані став роман Г. Тютюнника «Вир». Цим твором українська проза, по суті, розпочинала найновіші здобутки в царині народознавства, органічно змикаючись із реалістичною романістикою дореволюційного минулого, художньо досліджуючи життя селянина. Його турботи постали не ілюстрацією до тих чи інших етапів історії, а «мінливо живим її дзеркалом» (Л. Дончик).

До теми села звернулись також О. Гончар («Собор»), М. Стельмах («Чотири броди», «Правда і кривда», «Кров людська не водиця»), В. Земляк («Лебедина зграя», «Зелені млини»), А. Дімаров («І будуть люди» та ін. твори) тощо. Ці письменники йшли від «оголеного» народознавства, етнографії до осмислення долі народу, усвідомлення його історичного розвитку.

Узагалі думки про сенс життя, непересічні цінності людини звучали в більшості творів, які торкалися будь-якої теми, тому для всієї української прози 60-х і пізніших років характерні філософічність і сильний психологічний струмінь.

4-й у ч е н ь. Продовження традицій «химерної прози» 1960–1990-х рр. ХХ ст. (В. Земляк) та українського бароко (Валерій Шевчук).

У другій половині 70-х поширюється проза умовно-алегоричного спрямування («химерна»). Спільним для неї є: засвоєння різних форм розвинутого психологічного аналізу, посилення ролі філософської думки, інтелектуального начала, застосування різноманітних комбінацій суб'єктивно-об'єктивних розповідей, використання архетипів, умовно-символічних прийомів, алегорії, гротеску, закладених у глибинах національної свідомості.

Яскравими представниками химерної прози є Володимир Дрозд, Валерій Шевчук, В. Земляк. Творами цього напрямку, які набули найбільшого разголосу, були романи В. Земляка «Лебедина зграя»,

В. Яворівського «Оглянься з осені», Є. Гуцала «Позичений чоловік...»; повісті В. Дрозда «Ірій», та «Самотній вовк».

Роман-балада «Дім на горі» В. Шевчука написано під впливом та на основі народнопоетичних традицій з метою розкрити людину через психо-інтуїтивне пізнання її долі.

Автор художньо досліджує сутність добра і зла (новели «Відьма», «Чорна кума»). Особливу увагу звертає на відповідальність кожного за свої вчинки на цій землі («Свічення»). Про спробу людини подолати самотність і смерть йдеться в «Джумі». У новелі «Панна сотниківна» автор застерігає від душевної роздвоєності. Таким чином, у творі спостерігається протиборство двох світів, двох сил: добра і зла, краси й потворності, ніжності й жорстокості — реальності й містики.

Василь Сидорович Вацик (літературний псевдонім Земляк) залишив невелику творчу спадщину: декілька повістей («Рідна сторона», «Кам'яний брід», «Гнівний Стратіон», «Підполковник Шиманський») та роман «Лебедина зграя». Роман належить до так званої химерної прози і зображує характери в соціально-історичній конкретності, погляд на життя людини з позицій світової концепції, загальнолюдської моралі. Твір незвичайний і самобутній. У романі присутній дотепний оповідач, настроєний на філософський лад, зі своєю концепцією і своїми поглядами на життя. У цьому оповідачеві читач впізнає Василя Земляка, людину, великого патріота, закоханого в свою землю.

5 - й у ч е н ь. Еміграційна література у 1960–1990-х рр. ХХ ст. Творчість В. Барки.

24 червня 1954 року було створене об'єднання українських письменників-емігрантів «Слово», одним з ініціаторів його створення був В. Барка. Задачею «Слова» була організація видавничої справи, налагодження творчих контактів між українськими письменниками, розкиданими по всьому світу. Члени об'єднання намагалися синтезувати традиції та новаторство. В. Барка розглядав цей процес як запоруку саморуху літератури.

Цей митець відзначився як поет, прозаїк та літературознавець. У романі «Рай» (1953) письменник відтворив картини українського побуту під більшовицьким режимом. У романі «Жовтий князь» (1963) прозаїк розповів про жахи голодомору 1932–1933 років.

Матеріалом для твору послужили спогади очевидців і власні враження письменника, який 1933 року відвідав родину свого брата на Полтавщині, а потім і сам пережив голодомор на Кубані. Літературознавці вважають твір романом, хоча його можна було б назвати сімейною хронікою, адже в ньому розповідається про життя Мирона Катранника і його родини від осені 1932 до жнив 1933 року.

Дійові особи роману — люди однієї епохи, одного часу, здебільшого одного соціального класу. Але в кожного з них — своя мета в житті, свої цінності та ідеали: у Мирона Катранника — глибока християнська віра в Бога, у Григорія Отроходіна — фанатична партійно-більшовицька віра в Сталіна, який здатний винищити цілий народ заради «світлого майбутнього». До того ж всі образи твору можна поділити на три групи: носії зла (Григорій Отроходін, хліботруси, хлібохапи, хлібобери, хлібокради), жертви (родина Катранників, селяни-гречкосії, хліботруди), образи-символи (місяць, хліб, церква, церковна чаша, жовтий князь).

Роман цікавий не тільки своєю історичною правдивістю, але й глибиною морально-етичних і філософських проблем: наприклад, чи всі дії людини можна виправдати екстремальністю ситуації (забрати хліб у мертвої людини, вбити й з'їсти ховраха, шпака, горобців, собаку, відігнати слабшого), ведуть ці вчинки до зруйнування своєї внутрішньої сутності? Автор не моралізує, не дає буквальных відповідей, він примушує думати самостійно, просто описуючи події.

В. Барку бентежить питання: чому Україну спіткало таке страшне лихо? Пояснення він дає в традиційному для себе християнському ключі: велика гріховність українського народу потребує обов'язкової спокути. Автор нагадує біблійну оповідь про перший гріх на землі — братовбивство, проводячи чітку паралель із сучасністю: місяць горів кров'ю тоді, коли Каїн мав убити Авеля, як і в той час, коли починалося голодне лихоліття в Україні. Кров, за Біблією і Василем Баркою, — це правда, яка обов'язково стане відомою, це також помста й спокута.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Визначення кращого повідомлення

2. «Мозковий штурм»

Завдання. Ознайомившись з основними тенденціями, які спостерігалися в українській прозі останніх десятиліть, визначте принципи, на ваш погляд, зміни, які відбулись в українській літературі наприкінці ХХ ст. Сформулюйте власну оцінку окремих зразків української прози 90-х рр. ХХ ст. (за вибором).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Схарактеризувати стильові течії в українській прозі 60–90-х років (усно).
- ▶ Підготувати виступ із повідомленням про життєвий і творчий шлях Григорія Тютюнника.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- Після цього уроку я дізнався нового ...
- Найбільш важким я вважаю такий період розвитку літератури XX століття...
- Мені б хотілося докладніше дізнатися про...

УРОК № 112

ГРИГОРІЙ ТЮТЮННИК. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПИСЬМЕННИКА. РОМАН «ВИР» — РЕАЛІСТИЧНА КАРТИНА ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мета: ознайомити учнів з основними фактами життя і творчості письменника; дати загальне уявлення про роман «Вир», висвітлити історію його створення; визначити проблематику; вказати, що твір — це реалістична картина життя українського народу напередодні та під час Другої світової війни; розвивати навички самостійної роботи, вміння працювати із додатковими джерелами (у тому числі й з інтернет-ресурсами); виховувати в учнів бажання утверджувати ідеї гуманізму в суспільстві, повагу один до одного.

Обладнання: портрет письменника, текст твору.

Теорія літератури: роман (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Григорія Тютюнника по праву вважають окрасою української літератури. Друзі та колеги характеризують його як самозреченого трудівника, щедрого душею, багатого розумом.

Він був високий і статний, лиш обличчя, пошрамоване давньою хворобою, на перший погляд могло здатися відразним. Проте вже за кільканадцять хвилин спілкування не можна було уявити собі симпатичнішої людини. Хоча Григорій бував різким і нетерпимим, коли від нього вимагалось поступитися засадами його розуміння честі і порядності. Тютюнник був своєрідний, дуже незалежний. Такі ж і герої його творів. Сьогодні ми почнемо знайомство із особою Григорія Тютюнника та його прекрасним твором — романом «Вир».

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Перевірка домашнього завдання

Заслуховування повідомлень про стильові течії в українській прозі 60–90-х років.

2. Евристична бесіда

- ▼ Назвіть головну проблему роману «Собор»
- ▼ Чому саме собор став об'єктом уваги автора?
- ▼ Яка ідея твору?
- ▼ Як роман демонструє «планетарність мислення» О. Гончара?

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Виступ учнів із повідомленням про життєвий і творчий шлях письменника. (Випереджувальне завдання)

Під час прослуховування виступів учні заповнюють таблицю «Етапи творчого зростання Г. Тютюнника».

Періоди життя письменника	Чинники, які впливали на формування Тютюнника як письменника	Творчий доробок цього періоду	Оцінка творів близькими, читачами, критикою

1-й учень. Полтавщина. Вона славиться своєю мальовничою природою та пісенністю, а ще працьовитими, обдарованими та дотепними людьми. Саме на Полтавщині в селі Шилівка (нині Зіньківського району Полтавської області) в сім'ї селянина-бідняка 23 квітня 1920 року народився Григорій Михайлович Тютюнник.

Зі спогадів дружини письменника: «Григорія Тютюнника мали назвати Ігорем, але дід пішов записувати онука і написав не так як просили. І його ніхто в селі не звав Григорієм, поки в школу не пішов. А пішов він сам. Вчителька викликає його — Тютюнник Григорій, а він сидить. Вчителька: «Горя, це я до тебе звертаюся!» Він прийшов додому і плакав... Бо всі кликали його Горько-Ігорько.

Його матір із батьком розійшлися ще до того, як він народився. Мати була вчителькою, батько — теслею. Дід, материн батько, був «комбедом», вважав, що вчителі — «велика величність», і казав дочці, що вона мала за комісара йти. Пізніше вона й вийшла за комісара, але шлюб завершився трагічно. У перший день війни його мобілізували, згодом він потрапив у полон і загинув».

Дитинство майбутнього письменника минало на пахучих лугах річки Ташані, у галасливому гурті хлопчиків, що вечорами гралися «в Чапая» чи на сільському майдані вели «війни». Змалку полюбив він рідні пейзажі, неозору далину веселкового степу, тривожні наспіви осіннього лісу й весняні пахощі розбудженої землі — усе це згодом так неповторно наповнить поетичні сторінки його творів.

Саме тут зародилася в душі майбутнього письменника любов до пісні та до художнього слова, бо ріс Грицько допитливим хлопцем.

Хлопчик пішов до школи в шість років. Йому подобалося вчитися, наука давалася легко. Зачитувався поезією В. Сосюри, любив Шевченкового «Кобзаря» ...Із дитинства Григорій виніс стільки вражень, що все життя черпав із них натхнення для своїх творів. Крім того, природа щедро наділила його уважним зором, винятковою спостережливістю, а життя не пошкодувало драматичних випробувань.

1935 року закінчив семирічку в рідному селі і вступив до Охтирського технікуму механізації сільського господарства. Закінчивши перший курс, переходить до Зіньківської десятирічки, яка на той час була чи не єдиною середньою школою на весь район. Ходив пішки по вісім кілометрів туди й назад щодня в будь-яку погоду. Навчаючись у школі, пробує свої сили в поезії та прозі. Районна газета «Більшовик Зіньківщини» опублікувала його першого вірша «Комсомолец». У десятому класі спробував свої сили і в прозі. Першим читачем оповідань була вчителька Г. Тютюнника Любов Блажко. Саме з її настанови він після закінчення 1938 року Зіньківської середньої школи вступив до Харківського державного університету на літературний факультет.

Григорій відвідував засідання літературного об'єднання та «суботи» при обласній філії Спілки письменників України. На початку 1940 року в Будинку літераторів, що містився на вул. Чернишевського, відбувся перший творчий вечір Тютюнника-поета.

Студента Тютюнника любили за щирість, бадьорість та свіжість і дотепність жартів. Як згадував Олесь Гончар, Григорій ще до війни став визнаним факультетським поетом. У першому номері «Літературного журналу» за 1941 рік було надруковано дві його поезії: пейзажний малюнок «Вже осінь» та вірш «Дивиться мати на чорні ворота».

Любив Григорій читати, тому довго засиджувався над книгами. Також він влучно стріляв, вражав мішені із зображенням фашистів на навчальному стрільбищі. І навіть не думав, що все це так швидко згодиться.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Тютюннику виповнився двадцять один рік. В одній із поезій пізніше він напише: «А потім бій, чужі дороги ...Ми всі ішли до перемоги».

Восени 1941 року Григорій тікає з трудового батальйону, що відступав до Дону, до активної армії. Про участь у війні напише 1945 року лаконічно: «У 1941 році, восени, пішов на фронт рядовим бійцем».

Перебував на ділянці фронту коло Орла зиму і весну 1942–1943 років. 1942 року попав у полон ...У 1943 році, у кінці літа, з полону втік і діяв у партизанському загоні до зими 1943 року. 29 грудня 1943 року був поранений і знову взятий ворогами. В 1944 році, у квітні місяці, знову втік і партизанів на території Чехо-Словаччини в партизанському загоні «За Батьківщину» в з'єднанні майора Кокіна. При виконанні бойового завдання був знову поранений».

Визнаний лікарями непридатним до військової служби, повернувся в рідну Шилівку у квітні 1945 року. Військове лихоліття назавжди залишилося в його пам'яті і свідомості, до останніх днів життя нагадувало про себе осколком у серці.

Повернувшись з фронту, Тютюнник продовжив навчання в Харківському національному університеті, який закінчив 1946 року. Переїжджає на Львівщину і працює спочатку викладачем української мови й літератури Львівського культосвітнього технікуму, а згодом — Кам'яно-Бузької середньої школи. У ці роки посправжньому розкрився літературний талант Григорія Тютюнника. На сторінках обласної преси він час від часу друкує свої твори, а 1951 року видає першу прозову збірку «Зорані межі». Ця тоненька книжечка з десяти новел засвідчила, що її автор — яскравий талант. Саме цією збіркою він заявив про себе як своєрідний художник-реаліст, для творів якого характерні суворая правда факту, стислість письма, гострий сюжет оповіді, яскрава поетичність, проникливий ліризм. Привертають увагу й описи природи — короткі, але мальовничі, вони допомагають підкреслити душевний стан героїв, додати напруження розитковій події.

1947–1949 рр. працює над романом «Буг шумить». Події твору розгортаються на Західній Україні в післявоєнні роки. Г. Тютюнник завершив лише першу частину роману.

З 1956 року Тютюнник працює у львівському журналі «Жовтень», веде активну і напружену літературну діяльність. Про

Тютюнника — редакційного працівника згадували: «Коли Григорій заходив у редакцію «Жовтня», в кімнатах наче теплішало. Кожний з працівників хоч на хвилинку відривався від свого діла, з радісним усміхом тиснув його шкарубку, важку і працювиту долоню, Григорій мав завжди щось цікаве розповісти. Завжди піднімав життєві й суто творчі питання, які хвилювали, захоплювали. Він, як рідко хто, любив людей і пізнавав у них внутрішню красу. Він умів у кожного знайти щось хороше, прекрасне, добре. «Звідки береться ця чуйність до людей?» — якимось спитали в нього. «Від осколка», — трохи подумавши, відповів.

Григорій справді 15 років глибоко в тілі своєму, біля самого серця, носив осколок з часів Великої Вітчизняної війни».

Григорій мав різносторонні інтереси, його цікавило все: і грецька міфологія, і животрепетні політичні питання, і кібернетика, і творчість Генріка Сенкевича, і лемківські пісні...

2-й у ч е н ь. Тоді ж, 1956 р., вийшла друком повість Григорія Тютюнника «Хмарка сонця не заступить». Пізніше критики зазначатимуть, що на шляху творчого зростання письменника вона стала етапним твором, тим рубежем, за яким уже починалось становлення митця, зростання його майстерності. Твір відзначається поглибленою увагою до людини. Автор проявив себе як пристрасний правдолюб і суворий реаліст. Автор не прикрашає дійсність, показує її такою, як вона є.

Г. Тютюнник подає широку й динамічну картину присульського села Кандибівка, показує перипетії боротьби навколо форм і методів керівництва сільським господарством, боротьби, ускладненої бюрократизмом та моральною ницістю голови колгоспу «Зоря» Онисима Швидкого і тих, хто його підтримує. Для читачів це було новим.

Світові «швидких», людей грубих і зарозумілих, митець протиставляє справжніх господарів землі, яким є парторг колгоспу Федір Голуб.

У художньому розв'язанні конфлікту між добрим (Федір Голуб) і поганим (Онисим Швидкий) керівниками у митця свої життєві й соціальні виміри, і вони значно глибші, ніж у багатьох творах, які вийшли з друку в той же час. Справжні ж почуття любові до рідної землі, показує автор, живуть у серцях людей праці.

Ця повість стала однією з перших в українській літературі, де викрито те, що руйнує людську віру.

Вершиною ж творчості письменника став роман «Вир». Він посідає особливе місце як у творчості прозаїка, так і в історії української літератури. Поява твору стала справжньою подією в літературному житті, показала поступове, але неухильне одужання і відродження

національної словесності після того удару, який завдали їй десятиліття сталінського фізичного та ідеологічного терору.

Г. Тютюнникові вдалося створити широке епічне полотно, густо населене різними персонажами, у рамках якого порушувалися як гостроактуальні, так і вічні проблеми людського буття. Автор відмовився від затверджуваної десятиліттями практики схематизованого, одноплщинного зображення людини, зате представив своїх героїв насамперед індивідуально неповторними особистостями.

Перша книга роману була опублікована в журналі «Жовтень» 1959 року, окремим виданням (1960) вийшла одночасно в Києві, Москві, Празі.

Щойно письменник дочекався опублікування свого важкоплеканого роману «Вир», дочекався зливи схвальних відгуків, висунення на Шевченківську премію, врешті одержав квартиру у Львові — та пожив у ній лишень тиждень...

29 серпня 1961 Григорій Тютюнник помер. Ніхто не чекав цього, адже письменникові було зроблено чергову складну операцію, з-під серця нарешті було виїнято смертоносний осколок. Похований письменник на Личаківському цвинтарі. Наobelіску на могилі Г. Тютюнника зображено зорю. Вона, досягнувши свого апогею, починає повільно опускатися.

1963 року роман «Вир» був посмертно удостоєний Національної премії ім. Т. Г. Шевченка. 1983 р. український режисер С. С. Клименко зняв за романом художній фільм «Вир».

У 1963 році вийшла посмертно збірка поезій Г. Тютюнника «Журавлині ключі». Такий заголовок письменник дав книзі за порадою молодшого брата Григора Тютюнника, адже улюбленою піснею старшого була «Ой журавко, журавко».

З - й у ч е н ь. Історія написання роману «Вир».

Перша частина роману «Вир» вийшла окремою книжкою 1960 року, друга — 1962 року.

Є спогади дружини Г. Тютюнника — Олени Федотівни Черненко. Дружина письменника на сторінках газети «Літературна Україна» розповіла, як створювався цей роман: «Спочатку Г. Тютюнник думав показати другу світову війну, перший її період, відступ наших військ і тяжке лихоліття окупації. Однак, коли вже було написано чотири розділи, герої роману немов стали вимагати від автора, щоб він переконливіше обумовлював їхні вчинки, поведінку, почуття. Стало ясно, що для цього треба показати героїв у мирній, обстановці. Тоді автор вирішив написати трилогію».

У першій частині він планував розповісти про життя села до війни. У другій — про війну, у третій — про післявоєнне село.

Над твором Тютюнник працював тривалий час. Писав не поспішаючи, виношуючи в серці своєму кожне слово, фразу, рядок, подію, образ. Іноді за тиждень писав всього один рядок. «А скільки тих рядків перебрано, відхилено, закреслено слів чорнилом, скільки думок переважено і перегадано за тиждень ради того одного рядка», — писав у своїх спогадах про Тютюнника В. Земляк.

Сам Григорій Михайлович у листі В. Беляєву, російському письменникові, зізнавався: «...Я зараз у Києві в госпіталі. Мені витягли осколок снаряда вагою 30 грамів. І тому я тут відлежуюсь уже два місяці. Звичайно, працювати можливості дуже маленькі, але я все ж таки ухитрюся... А взагалі якщо на те пішло, то пишу я вже шість років велику річ, а от коли змелеться — не знаю ...». Отже, перші начерки твору, що згодом сформувалися в роман «Вир», робилися уже в кінці 40-х років.

В основі роману — події, які відбувалися в рідному селі письменника Шилівці, що в романі придбала назву Троянівка. Багато хто з односельців стали прототипами твору.

Тютюнник не раз переписував написане. «Якось він, — згадував Ю. Мельничук, — прибув до Львова із своєї Кам'янки-Бузької. «Куди це ти, Грицьку? Чи не в закордонну поїздку зібрався?» — «Ні, це я першу частину свого роману привіз». Весь чемодан був забитий рукописами. «Грицю, а це ж для «Жовтня» на цілу семирічку». Григорій чомусь винувато посміхнувся: «Не бійтесь, я його ще раз пересію». І пересіяв. Добротню, по-господарському».

Перший редактор журналу «Жовтень» письменник А. Дімаров розповідав: «Друга книга «Виру» була вже написана. Ми читали її і захоплювались, дали на рецензію, щоб потім повернути рукопис із спільними зауваженнями на незначну доробку. І раптом — короткий лист від Григорія Тютюнника: «Деся числа 20–25 серпня вишлю вам новий варіант роману. Той рукопис, що у вас, мені не потрібний». Той, другий варіант йому вже не судилося послати. Я забрав його сам, в його такій осиротілій квартирі: рукопис лежав на столі, акуратно запакований в папку...»

4 - й у ч е н ь. Роман «Вир» — реалістична картина життя українського народу напередодні та під час Другої світової війни.

Події твору відбуваються в селі Троянівка, що на Полтавщині. Час у романі обмежений — весна 1941 року й перші місяці Другої світової війни.

Це загублене в степах село пройшло через важкі випробування. У його історії втілилася доля всього українського народу в передвоєнні та воєнні роки. У творі автор ставить перед читачем важливі питання про обов'язок людини перед суспільством, про добро і зло,

про спадкоємність поколінь, про різні методи керівництва і господарювання, про дружбу, любов, про дотримання законів моралі та ін. Ці проблеми стають предметом роздумів, суперечок, душевних переживань героїв роману.

У «Вирі» автор торкається таких складних питань, як колективізація, розкуркулювання і його наслідки, вічної проблеми — людина і земля, відтворює атмосферу взаємної недовіри й доносів, що панувала в країні, зокрема в 30-ті роки, розмірковує про місце людини у війні з фашизмом. До рішення всіх цих проблем Г. Тютюнник підходить сміливо, неординарно. Однак про деякі злободенні питання письменник говорить лише натяками. Чому? Щоб зрозуміти це, слід згадати час, коли створювався роман, — 1956–1962 роки. Після XX з'їзду компартії і засудження культу особи Сталіна в країні почали відбуватися певні зміни. Було реабілітовано деяких безневинно репресованих чесних людей, скасовані непосильні сільськогосподарські податки, колгоспники зістали право господарювати на присадибних ділянках. Поволі почала пробуджуватися національна самосвідомість народу, відроджуватися духовність, культура.

Але про жодні корінні зміни в економічному та політичному житті не йшлося. Просто на зміну словам «слава великому Сталіну» прийшли інші — «партія — наш кермовий». У суспільстві ще панував страх, недовіра до змін. Д. Павличко писав, що «здох тиран, але стоїть тюрма». У таких умовах, звичайно, твір, у якому б відверто йшлося про неможливість комуністичної ідеології, колгоспного укладу господарювання, не вийшов би з друку. Тютюнник у «Вирі», зрозуміло, не говорить про це відверто, проте розвитком сюжету, характерами героїв підводить читача до таких висновків.

Типові характери у творі найяскравіше розкриваються через взаємини один з одним, про них ми можемо судити також з їхніх вчинків, які часто обумовлені органічним розвитком сюжету.

Зображення найскладніших суспільних процесів, багатогранності життєвого виру, проникнення в найпотаємніші куточки психіки персонажів — усі ці прийоми лежать в основі композиційної організації роману.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку. Доповнити матеріал уроку власними «відкриттями» творчості Г. Тютюнника.
- ▶ Підготуватися до характеристики образів-персонажів роману «Вир».

- Творче завдання. Виписати із роману «Вир» висловлювання, які вам сподобалися. Пояснити свій вибір (усно).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

«Незакінчене речення»:

- Сьогоднішній урок примусив мене замислитися над ...
- Я планую більше дізнатися про ...
- «Вир» за жанром роман, бо ...

УРОК № 113

КОЛОРИТНІ НАЦІОНАЛЬНО ВИРАЗНІ ХАРАКТЕРИ У ТВОРІ (ТИМКО ВИХОР, ГАМАЛІЯ, ДОРОШ, ГНАТ РЕВА, ОРИСЯ). СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ НАЗВИ РОМАНУ. ЙОГО ВИСОКА ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ

Мета: схарактеризувати образи твору, розкрити символіку його назви, дослідити, у чому виявляється висока художня майстерність роману; навчати одинадцятикласників бачити у проблемах твору власні проблеми, виробляти вміння робити вибір, бажання пізнати себе, самоутверджуватися; розвивати вміння складати характеристики персонажа, навички роботи з додатковою літературою; виховувати інтерес до творчості Г. Тютюнника, філософське осмислення життя.

Обладнання: портрет письменника, текст твору.

Теорія літератури: роман (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Роман Григорія Тютюнника «Вир» — унікальний твір не тільки тому, що в ньому зображена реалістична картина життя

українського народу напередодні та під час Другої світової війни. Насамперед він цікавий колоритними та неповторними народними типами та характерами, змальованими на його сторінках. Тютюнник по-різному знайомить нас із кожним із них. Часто під час першої зустрічі з героєм автор коротко розповідає його історію, загостривши увагу на найсуттєвіших подіях у житті персонажа чи на характерних рисах його особистості. Деякі персонажі розповідають якусь бувальщину чи кумедну ситуацію. А є й такі, які з'являються на сторінках твору раз чи два, але запам'ятовуються якоюсь своєю звичкою чи приповідкою. І авторські характеристики напрочуд влучні й такі, що індивідуалізують кожен образ. Сьогодні на уроці ми маємо змогу переконатися в цьому, схарактеризувавши деякі образи-персонажі роману.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Перевірка домашнього завдання

2. Клоуз-тест «Чи знаєш ти зміст роману “Вир”?»

- ▼ Сім'я в Йоньки була така: ... (*дружина Уляна, старший син Гаврило, середній Федот і найменший — Тимко*).
- ▼ Надією Лук'яна Хомутенка був... (*найстарший син Улас*).
- ▼ Описуючи портрет цієї героїні, автор говорить, що очі в неї «сині, як мідний купорос». Звати її... (*Орися Тетеря*).
- ▼ Портретом: «Високий, тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі черкеські, дивляться спідлоба. Як іде селом, зустрічні дівчата полум'ям займаються» — автор нагороджує... (*Тимка Вихора*).
- ▼ Тимко та Орися почали своє сімейне життя (де?)... (*у чужій хаті*).
- ▼ Повістку з військкомату Тимко одержав... (*26 червня 1941 року*).
- ▼ Оксен під час війни був ... (*командиром партизанського загону «Іскра»*).
- ▼ Коли Тимко зустрівся на війні із пораненим Федотом, той попросив Тимка... (*купити йому яблуку*).
- ▼ Тимко був вдячний Северинові Джмелику за те, що ... (*той врятував йому життя — витяг із виру*).
- ▼ Події роману відбуваються в селі... (*Троянівка*).
- ▼ Убила німецького офіцера і вирішила, що в разі погоні живою не здасться... (*Юля*).
- ▼ «Син пішов через вогонь, а я через воду!» — крикнув перед смертю ... (*Інокентій Гамалія*).

IV. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— У романі чітко простежено два антагоністичні табори: з одного боку — це нові сили на селі, які борються за запровадження нового на селі, з другого — це колишні куркулі, які затаїли злобу на нову владу і шукають слушного часу, щоб помститися. Перший табір репрезентують Інокентій Гамалія, Оксен Гамалія, Валентин Дорош та їхні помічники й однодумці, а також молодь села: Тимко, Оріся, Санько, Сергій, Мирон. До другого відносимо, як уже говорилося, колишніх куркулів, а нині фашистських прислужників Тадика Шамрая, Северина й Андрія Джмеликів, Гошку Мотовила, а також коменданта Отто Штаубе та ін. Боротьба між цими таборами становить головний конфлікт твору.

У романі понад вісімдесят персонажів. Охарактеризуємо образи, які відіграють важливу роль у розвитку сюжету роману.

2. Робота над характеристикою образів-персонажів

Відгадайте, хто цей персонаж

«Недарма кажуть: яка хата — такий тин, який батько — такий син». Наш персонаж «ні дати ні взяти у свого батька вдався. Тільки й різниці, що батько рудий, а син темно-русий. Попогуляв ...за свого парубоцтва. Одягне латану чумарочку, смушеву шапку, міллю побиту, чоботи юхтові, незavidна одежа, бідна, а йде він у ній, бісів парубок, як намальований, м'язи так і грають, як на молодому барсові, очі так і киплять парубочою відчайдушністю. Ото як побачать його односельчани, то вже так і знають, що потяг або на хутори на вечорниці, або десь на «чужу», на грища. І вже так і знай, щось натворить». (*Оксен Гамалія*)

Бесіда

- ▼ Чим приваблює нас цей персонаж?
- ▼ Яким головою комнезаму був Оксен? А сином? Чоловіком? Батьком?
- ▼ Чому, на вашу думку, саме Оксена призначили командиром партизанського загону?
- ▼ Що нового до характеристики персонажа додає епізод останнього бою Оксена та партизанів з фашистами?
- ▼ У чому ви вбачаєте духовну красу цього персонажа?

Матеріал для вчителя. У творі багато місця відведено показу долі Оксена Гамалії. Він постає перед нами як голова колгоспу й командир партизанського загону, як син і чоловік. Ми бачимо Гамалію і при виконанні обов'язків, і в неформальних обставинах

спілкування. Але скрізь автор змальовує свого персонажа як людину внутрішньо красиву, віддану до останку справі, якій служить. Ці риси розкриваються в його вчинках і діях, думках і переживаннях. Письменник показує нам романтику молодості героя — парубка бідного, але надзвичайно красивого. Він вдався в батька, мав такий самий розбишацький характер. Як говорять односельці, Гамалії «з діда-прадіда перебойці». Не одному вони «пом'яли ребра», самі теж не раз були биті. Одного разу добре дісталось шкворнем і Оксеніві, якби не хутірська дівчина Олена, то невідомо, чим би все й скінчилось. А незабаром, всупереч волі батька, Оксен одружився з нею. І змінився.

Оксен брав участь у громадянській війні, бився з басмачами, а коли повернувся, став головою троянівської артілі.

Оксен — людина смілива, рішуча, щиро вірить у правоту справи, за яку бореться. Персонажеві нелегко, йому довелося перебороти багато труднощів: у ті роки важко й небезпечно було очолювати колгосп, доводилося вести боротьбу з явними й прихованими ворогами, часто не вистачало посівного матеріалу, зустрічалися випадки саботажу. Але Гамалія ніколи не впадав у відчай.

Персонаж над усе любить рідну землю, бажає всім серцем щастя й гарної долі своїм односельчанам, тому відповідально й добросовісно ставиться до виконання своїх обов'язків голови колгоспу. Оксен вболіває за господарство, виступає проти додаткових хлібпостач. Він заявляє: «А посівну провалювати й залишати колгоспників без шматка хліба... я не буду... на наступний рік держпостачання виконаю й більше не дам зерна».

Оксен сам вийшов із селян, тому йому добре зрозумілі їхні турботи й потреби. Сам Гамалія брав участь у розкуркулюванні, у створенні колгоспу. Герой вірив, що ці заходи приведуть до щасливого заможного життя. Але в селі бідність, і тому, щоб прогледувати хоча б якість сім'ї, селяни змушені красти в колгоспі. Оксен не знає, що сказати Кузеві, якого спіймав за крадіжкою соломи, бо, у відповідь на звинувачення той говорить голові:

«А що в мене в будинку нема чого їсти зварити, тобі однаково?»

У роки війни Оксен був командиром партизанського загону «Іскра». І ми бачимо його як людину, наділену великою душевною красою, військовою мудрістю. гине персонаж героїчно. Разом із кількома партизанами зі свого загону він потрапив у вороже кільце, відстрілювався до останнього патрона. Посічений кулями, поліг він у нерівному бою. Тютюнник відтворює картину його смерті: «Лежав щокочу на снігу, обличчя його спухло, у волосся понабивалося снігу. Раптом усі ахнули і стали відходити: у Оксена

відкрилося око: чорне, велике, налите кров'ю, і тут же шарахнув постріл. Куля тьохнула в куці, збила сніжок.

— Він стріляє навіть мертвий, — тихо прошепотів офіцер, бліднучи». У цьому останньому бою Оксен розкрив такі риси свого характеру, як патріотизм, стійкість, рішучість, моральну чистоту, непримиренність, а також віру в перемогу над ворогом.

Відгадайте, хто цей персонаж

Ми подивимося на нього очима Оксена.

«Оксен відкрив двері і відразу ж побачив щуплого чоловіка у військовій шинелі, що сидів до нього спиною. Почувши, що в контору хтось зайшов, чоловік озирнувся і уважно крізь окуляри глянув на Оксена. Бліде, безкровне лице незнайомця було спокійним, навіть трохи відчуженим, тонкі губи міцно стиснуті».

«Одні ж кості, шкірою обшиті. Моці з Києво-Печерської лаври. Ні, завтра ж їду в район, хай пакують у посылку і шлють на Південний берег Криму. У мене не патронат і не курорт для охлялих».

«Надворі, при денному світлі, постать ... зробила на Оксена ще гірше враження: шинеля теліпалася на ньому, як на кілку, кашкет весь час налізав на вуха, що аж світилися на сонці».

«Ну й прислали робітничка... На тім світі і то, мабуть, вигулюються кращі». (Дорош)

Бесіда

- ▼ Як ви гадаєте, чому Г. Тютюнник наділяє Дороша непоказною зовнішністю?
- ▼ Чим Дорош завоював авторитет у колгоспників?
- ▼ Які риси характеру Дороша приваблюють вас? А які не подобаються?

Складіть тематичний словниковий диктант

«Риси вдачі Дороша»

Принциповий, кришталєво чиста людина, наполегливий, запозятий, ніжний, лагідний, розуміючий, чуйний, суворий, рішучий, уміє цінувати красу, турботливий, дбає більше про громадське, ніж про особисте.

Матеріал для вчителя. Прізвище Дорош вживається в романі 381 раз. Антропонім «Дорош» є розмовною формою імені Дорофій — «дарований Богом», що влучно характеризує персонажа. Перше враження про Дороша було неприємним для Оксена Гамалії: «На яку тему ви приїхали читати лекцію — сухо і неприязно запитав Оксен. — Моє прізвище Дорош, — ввічливо відрекомендувався незнайомиць і подав з довгого рукава шинелі свою малесеньку білу,

майже жіночу руку». Дорош справді був зовні непоказний: низенький, щуплий, худий, майже підліток, кволий після контузії на фінській — «одні ж кості, шкірою обшиті». Та сторінка за сторінкою поступово розкривається духовна краса і сила персонажа. Очолити тваринницьку ферму, він вчить людей працювати, рішуче виступає проти рвачів, проти тих, хто ухиляється від роботи. Чуйний до чесних, добросовісних робітників, суворий до безгосподарників і ледарів, Дорош поступово завойовує авторитет у колективі. Про це свідчить і той факт, що троянівці називають Дороша шанобливо на ім'я та по батькові — Валентин Павлович.

Ще раз потрапляє Дорош у Троянівку під час війни. Тут розкриваються ще й інші риси характеру персонажа, наприклад, лагідність і поетичність його вдачі, вміння сприймати красу і велич природи. Персонаж упевнений, що немилосердна війна, яка все нищить на своєму шляху, все одно не здатна убити в людях потяг до прекрасного. Звичайно, є й такі, які втратили людську подобу й совість, але їх небагато. А було б добре, коли б їх зовсім не було. Про це розмірковує Дорош, сидючи на березі Ташані й милуючись її тихим плином.

Дорош здатний глибоко розуміти людей, уміє розпізнавати друзів і недругів, йому не чужі турботи й тривоги тих, хто поряд. Завдяки цим якостям ми можемо зробити висновок, що він — самодостатня людина, і в цьому найбільша цінність образу Дороша.

Хто цей персонаж?

Ім'я цього персонажа вживається у творі 674 рази. У перекладі з грецької воно означає «той, хто шанує Бога». Григорій Тютюнник добирає йому таке прізвище, яке б показувало такі риси характеру персонажа, як непокірність, спритність, сміливість. (*Тимофій Вихор (Тимко)*)

Бесіда

- ▼ Якими вчинками запам'ятовується нам Тимко?
- ▼ У чому виявляється романтична палітра письменника під час змалюванні цього образу? Про що свідчить портрет героя?
- ▼ Чим Тимко не полюбився батькам Орісі?
- ▼ За які риси вдачі Тимка кохала Оріся?
- ▼ Чи можемо образ Тимка вважати творчою знахідкою письменника?

Захист власної думки

Письменник не закінчив твір. Востаннє ми бачимо Тимка тяжко пораненого. Деякі літературознавці пишуть, що Тимко загинув смертю хоробрих. Як ви гадаєте, чи дійсно автор «планував» смерть Тимка?

Матеріал для вчителя. Тимко — наймолодший у сім'ї Вихорів. Це роботящий сільський парубок, надзвичайно красивий. Тимко — непокірний та розбишакуватий, запальний, уміє постояти за себе — здачі дасть кожному. Але це зовнішні прояви вдачі парубка. Насправді він має чисту й неспотворену душу, яка здатна на глибокі й ніжні почуття. Тимко не терпить підлості, брехні та обману. Коли на хуторі Охрім украв у дядька мед, Тимко мало не задушив його. Зовсім інший він у стосунках з Орисею. Тепло, ніжність, турбота відчувається в його ставленні до дівчини. Це кохання ніби відкрило очі Тимкові на навколишній світ, він по-іншому сприймає все, що його оточує. Кохання переповнює його, допомагає подивитися іншими очима на природу, усвідомити її неперевершену красу. Так, під час косовиці Тимко милується ромашкою, а потім залишає її на лузі, щоб росла далі й радувала людей своєю красою.

Батько, Йонька Вихор, не любить свого меншенького, бо він йому нерідний, часто безпідставно карає й лає його. Але мати зуміла виховати в синові чуйність і віру в людей. Можливо, саме тому Тимко переходить у себе куркуленка Северина Джмелика, колишнього товариша по сільських гулянках, який одного разу врятував Тимкові життя, витягнувши з виру, а тепер утік з-під арешту. Цей епізод не минув марно для юнака. Коли почалася війна, його, як «неблагонадійного», відправляють не на фронт, а в трудармію. Але й тут комісар Костюченко побачив порядність хлопця, підтримав його у важку хвилину, не дав зникнути з душі Тимка віри в людей.

Незабаром Тимко тікає на фронт. Тут і далі продовжує гартуватися його воля й характер. Він виявляє себе хоробрим, спритним і винахідливим бійцем. Під час одного вирішального бою він знищує кулеметну обслугу фашистів і відкриває батальйону шлях до наступу.

Любов персонажа до рідної землі яскраво вимальовується в епізоді двобою Тимка з німцем. Коли ж Тимко в руці мертвого вже німця побачив грудочку землі, то насупився й сказав: «І цього не дав». Вибив ногою грудку, перезарядив свій автомат і знову пішов у бій.

На думку дослідників творчості Г. Тютюнника, автор не випадково дає персонажеві прізвище Вихор, воно викликає певні асоціації з назвою роману «Вир» — «вир» і «вихор». Впадає в очі близькість семантики цих слів, оскільки «вир» позначає місце в річці, морі та ін. з круговим рухом води, що утворюється внаслідок дії протилежних течій. Слова вир і вихор асоціюються зі словами «страшний», «сильний», «темний», «шумний», «швидкий» і створюють образ персонажа — Тимка Вихора. Ось епізоди з роману: «Але Тимко не чув того крику, волочив Охріма далі, тяжко сапаючи, лице його було

озвірілим і страшним... Тимко водив безтямними очима навколо себе, крутився, як в'юн, намагаючись вирватися із дужих дядьківських рук». Не випадково автор роману зводить Тимка Вихора з виром. Письменник ніби навмисне звів грані виру життєвого з виром у буквальному розумінні.

Хто цей персонаж?

Ідейно-композиційна роль цього образу — доповнити, поглибити колоритний образ Тимка Вихора. Цей образ втілює в собі найпрекрасніші риси жінки — вірність, любов, материнство. (*Орися Тетеря*)

Бесіда

- ▼ Чи викликав у вас симпатію цей образ? Чим?
- ▼ За що, на вашу думку, полюбив Тимко Орисю?
- ▼ Чому Орися не захотіла повертатися в хату батьків, коли Тимко пішов на війну?
- ▼ Чи схвалюєте ви бійку Орисі з Лукеркою за Тимка? Чи не свідчить вона про втрату Орисею своєї людської й дівочої гідності?

Розвиваємо творчу уяву. Як, на вашу думку, складеться подальша доля Орисі?

Матеріал для вчителя. Образ Орисі Тетері — один із найпривабливіших у романі жіночих образів. Автор наділяє її красивою зовнішністю, привабливими рисами вдачі: дівчина проста, ніжна, тендітна, але в той же час вольова, має сильний характер, здатна боротися за своє щастя.

У ній поєднуються вірність і відданість, поривність і пристрасність. Орися то спокійна й покірна, то рішуча й наполеглива. Дівчина земна, горда, небагатослівна. Тобто в кожному мить вона прекрасна й різна. Напевно, тим і привернула увагу Тимка.

Хто цей персонаж?

У Троянівці про цього персонажа склалася така думка: «Та хіба ж це чоловік, — він ради вигідної служби з відьмою побрататється. А думаєш, за людей вболіває? За себе! За свою шкуру боліє!» (*Гнат Рева*)

Бесіда

- ▼ Хто такий Гнат Рева?
- ▼ Яка роль образу Гната у творі?
- ▼ Як про нього говорить старий Гамалія? Чи згодні ви з такою характеристикою персонажа?
- ▼ Які засади народної моралі своєю поведінкою порушує Гнат?
- ▼ Чому, на вашу думку, Гната не звільняють з посади?

Матеріал для вчителя. Гнат Рева — голова сільради в Троянівці. Його образ є протилежним до образів Дороша та Гамалії. Якщо вони вболівають за справу, живуть потребами селян, то Гнат піклується лише про власне крісло. Він здатний бездумно виконувати будь-які директиви зверху — забрати весь хліб з колгоспу, руйнувати будинку на хуторах, поширювати наклеп на людей.

Це тип керівника, який не має ні необхідних знань, ні досвіду, ні тверезого розуму. Він протиставляє себе колгоспникам, колективу, стиль його керівництва можна характеризувати як авторитарний. З односельчанами він спілкується часто криком, може навіть і нагайкою вдарити чи помахати перед лицем наганом. Гнат не користується ні повагою, ні довір'ям селян.

3. «Мозковий штурм»

▼ Як ви вважаєте, чому Г. Тютюнник назвав свій роман «Вир»?

За тлумачним словником:

Вир — 1) місце в річці, морі з круговим рухом води, що утворюється внаслідок дії протилежній течії; 2) (*перен.*) стрімкий, бурхливий рух, який захоплює, втягає за собою, чорторий, водокрут, вернивода, крутіж, круговерть.

«Вир» — назвав Григорій Тютюнник свій роман. Назва ця символічна, адже письменник мав на увазі не тільки той вир на річці, про який розповідають страшні легенди, а й складні стосунки між персонажами, а також бурхливий плін тривожних передвоєнних і військових років. Ідея твору перегукується з його назвою. Письменник проводить думку, що вир народного життя, визначеність кожної людини в цьому вирі — вистояла вона або зламалася — залежить від того, як глибоко ввійшли її коріння в народний ґрунт, як тісно зв'язана особистість із народом, його працею, мораллю, духовним досвідом.

IV. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Обмін думками. У чому секрет популярності роману «Вир» Григорія Тютюнника?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Індивідуальні випереджувальні завдання: підготувати повідомлення на тему: «О. Гончар. Новела «Модри Камень»; «Роман «Людина і зброя» — розповідь про важкі й гіркі перші місяці війни»; «Роман О. Гончара «Циклон» — своєрідне продовження «Людини і зброї»; «Звернення до вічних проблем у повісті О. Гончара «Бригантина».

- ▶ Творче завдання. Написати твір на тему: «Роман «Вир» Г. Тютюнника — високомистецький твір».

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

«Незакінчене речення»:

- На сьогоднішньому занятті я зрозумів ...
- Я хотів би більше дізнатися про ...
- Після заняття я відчуваю ...

УРОК № 114

ОЛЕСЬ ГОНЧАР. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ. ТВОРЧИЙ ЗЛЕТ У 60-ТІ РОКИ. ГРОМАДЯНСЬКА І ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ ПИСЬМЕННИКА, РОЛЬ У ДУХОВНОМУ ВІДРОДЖЕННІ НАЦІЇ. РОМАНТИЧНІСТЬ СВІТОБАЧЕННЯ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОРОбКУ О. ГОНЧАРА-РОМАНТИКА

Мета: ознайомити одинадцятикласників із життєвим шляхом Олеса Гончара; дати загальну характеристику його творчості, вказати провідні твори, їхні проблеми, образи; визначити місце і роль письменника в сучасному літературному процесі; розвивати навички роботи із додатковими джерелами, вміння добирати необхідний матеріал, усне зв'язне мовлення; виховувати повагу до геніїв нашої культури.

Обладнання: портрет письменника, книжкова виставка його творів.

Тип уроку: ознайомлення з особою письменника.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми, мети уроку. мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя

— У жовтні 1990 року в столиці США Вашингтоні, у фешенебельному Хілтон-хотелі, розташованому неподалік від пам'ятника

Тарасові Шевченку та Білого Дому, відбувався XXII Міжнародний науковий з'їзд Американської Асоціації для розвитку славістичних студій. У рамках з'їзду було заслухано понад 800 доповідей, у тому числі й на тему «Людина і її місія у творчості Олесь Гончара». Звучали на конференції англійська й українська мови, змістовні доповіді про творчість прозаїка. Зокрема, доктор філософії та президент університету Ла Салль з Філадельфії П. Елліс говорив у своєму виступі про Олесь Гончара як «провідного прозаїка України та одного з передових письменників нашого часу», котрий своїми творами, «спричинився до кращого міжнародного порозуміння...».

Сьогодні ми поговоримо про цього талановитого митця і його літературну творчість, яка викликає інтерес людей багатьох країн світу.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Перевірка домашнього завдання

Заслуховування декількох домашніх творів «Роман «Вир» Г. Тюнника — високомистецький твір».

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя

— Народився Олесь (Олександр) Терентійович Гончар 3 квітня 1918 р. в робітничому селищі Ломівка на лівому березі Дніпра на околиці Катеринослава (тепер Дніпропетровськ) у родині Тетяни та Терентія Біличенків. У спогадах письменник пише: «Народився, певне, не 3 квітня, а десь біля Трійці, бо Шура — сестра — каже, що бігала мене шукати в картоплі (де мене знайшли) і картопля була вже велика. Отже, метрики, видно, вже пізніше тато зробили по Шуриних (бо вона народилася 4 квітня)». Коли Терентій Сидорович, солдат, повернувся після Першої світової війни, у нього на грудях золотом саяли два георгіївські хрести. Недовго тривало щастя родини. Через три роки після війни, надірвавшись на будівництві нової хати, померла мати. Незабаром у хаті вже була мачуха. «Вона, мачуха, всі роки порядкувала в хаті, а не георгіївський кавалер», — зізнався на схилі літ письменник. На щастя, малого Сашка забрав дядько Яків. Дитинство майбутнього письменника минало в родині дідуся й бабки (слобода Суха на Полтавщині). Звідки ж узялося прізвище Гончар? «Материн брат, дядько Яків (Гончар), повів у школу, як настав час, і записав: Гончар. Ось і усе. По-маминому, бабусиному, дідусевому... Так і прижилось», — пояснював Олесь Терентійович.

Виховувала Сашка бабуся. Вона навчила малого любити людей. Дитинство Олеся минало в атмосфері доброти, серед пісень, казок, народних переказів та легенд, які часто розповідала бабуся і знала їх безліч. «В її лагідній людинолюбній натурі, в її образі ніби втілювалося для мене все краще, що є в нашого народу: працьовитість, чесність, правдивість, безмежна доброта, обдарованість. Ця вічна трудівниця, ця темна, неписьменна, але винятково чуйна до чужого горя жінка своєю широкою людяністю стоїть для мене поряд з тими, чії творіння нас захоплюють і кого ми називаємо за їхню діяльність справжніми гуманістами», — так високо підносить Олесь Гончар цю неписьменну жінку, яка стільки значила в його житті.

Безперечно, саме з дитинства беруть початок гуманізм та людинолюбство, які притаманні творам Олеся Гончара. Саме звідси, мабуть, і надзвичайна чутливість, і багатство уяви, й образність мислення. «Я пригадую, як захоплювали дитячу уяву її пристрасні розповіді — поетичні видіння набожної жінки, — ділиться спогадами про бабуся Олесь Гончар. — Без неї, певно, я не став би письменником».

Малий Сашко вечорами читав Шевченкового «Кобзаря», і робив це так щиро, що «бабуся й тітки проливали сльози». А невдовзі він ознайомився з творчістю інших митців слова — Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Степана Васильченка.

Дитячі й підліткові роки Олеся припали на кінець двадцятих — початок тридцятих років.

З 1925 року Олесь вчився в рідному селі, потім у с. Хорошки. 1933 року закінчив Бреусівську семирічну школу.

Писати почав ще з дитинства. Сприяло цьому, очевидно, природне мистецьке обдарування, а також знайомство із кращими літературними зразками. Велику роль відіграв і улюблений учитель мови й літератури, який зумів прищепити «палку любов до рідного слова, красного письменства». До речі, саме він і назвав Гончара Олесем, якого до того називали Сашком.

Першими друкованими спробами О. Гончара стали кореспонденції в районній газеті «Розгорнутим фронтом», вірші та коротенькі оповідання в республіканській піонерській газеті «На зміну» (пізніше «Зірка») та в журналі «Піонерія».

Після закінчення семирічки 1933 року О. Гончар працює в Козельщинській районній газеті. Безперечний літературний хист хлопця було помічено, і 1934 року він за рекомендацією вступає до Харківського технікуму журналістики, роки навчання в якому та літературне й культурне життя великого міста багато дали здібному, допитливому юнакові і утвердили його в правильності обраного шляху.

1937 року О. Гончар закінчив навчання в технікумі і дістав призначення в Харківську обласну газету «Ленінська зміна». Працює юнак багато, пише оповідання та вірші й друкує їх на сторінках газет та журналів («Молодий більшовик» (тепер «Дніпро»), «Радянська література» та ін.).

Уже перші надруковані оповідання Гончара «Майстер щита», «Черешні цвітуть», «Нехай живе життя» привернули увагу читачів важливістю проблематики, гарною мовою, виразно виписаними характерами. Успішний дебют сприяв усвідомленню молодим письменником необхідності збагачення своїх знань та підвищення освітнього рівня.

Тому 1938 року Гончар вступає на філологічний факультет Харківського університету.

Здійснилася найзаповітніша мрія юнака. У спогадах Олесь Гончар називає себе, тодішнього, «найщасливішою людиною». «Університет на цілих три роки став рідною домівкою, обдарував щастям дружби, у його аудиторіях, у тиші бібліотек пізнавали ми радість прилучення до скарбниці людських знань, тут переживали насолоду й захват творчої праці», — так писав Гончар про студентські роки. До речі, одночасно з Гончаром тут навчався талановитий письменник, автор роману «Вир» Григорій Тютюнник.

Олесь Гончар наполегливо осягає багатства рідної та світової літератур, вивчає мови, пише цікаву наукову працю про художню майстерність М. Коцюбинського, досліджує поему І. Франка «Мойсей». І збирає матеріали для роману про видатного українського філософа й письменника Г. Сковороду, пише оповідання, одне з яких, «Орля», було відзначене премією на обласному конкурсі, а також повість «Стокозове поле», яку надрукували в квітневому номері журналу «Молодий більшовик» за 1941 рік.

Але навчання було перерване війною, звістка про початок якої застала молодого письменника в бібліотечному читальному залі. «Одним ударом були строжені всі наші студентські, по-юнацькому світлі мрії, сподівання. Невимовно тяжко було на душі. Мороком окутувалося майбутнє. Наступного дня ми були в райкомі комсомолу. Тут зібралися сотні таких, як і ми, студентів, котрі прагнули якомога швидше потрапити на фронт.

Після двотижневого навчання в чугуївських таборах під Харковом наш студентський батальйон направили на Дніпро в район Білої Церкви, де в цей час точилися жорстокі бої», — згадує в «Письменицьких роздумах» Олесь Гончар.

Жорстокі бої на берегах Росії, оспіваної І. Нечуєм-Левицьким. Бої за Київ... «Окопи стали для нас другим університетом», —

напише згодом письменник про той час, коли необстріляні юнаки потрапляли в найжорстокіші бої. За три місяці перебування на фронті з 3200 студбатівців залишилося всього 37.

Багато довелося пережити Гончару-воїнові. Солдат, старший сержант — командир обслуги батальйонного міномета, потім — старшина батареї. Пройдено нелегкий шлях із боями від берегів Росії до золотої Праги. Був двічі поранений, довелося пережити й похмури оточенські ночі, й фашистський полон. Та письменник-воїн завжди тримався гідно, чесно, достойно. Свідченням тому — ордени Слави, Червоної Зірки і три медалі «За відвагу».

Та на війні досягалася не тільки наука воювати, битися з ворогом, Гончара вона навчила жити, керуючись красою вірності. Тут, в «окопних університетах», продовжував він писати. Звичайно, у круговерті фронтових буднів було не до романів чи повістей. Але в нечасті хвилини затишшя лягали на папір, може й не відшліфовані, але пристрасні, гарячі й правдиві віршовані рядки — згадки про рідний край, про фронтові дороги («Ніч у Капатах», «В гори», «Трансільванський марш»), про вірних бойових товаришів (вірші «Танкіст», «Брати», «Рицарі»). Багато з них були надруковані на першій полосі фронтової газети «Советский богатырь» 72-ї стрілецької дивізії. Гончару навіть пропонували перейти в редакцію дивізійної газети, але він був переконаний, що його місце — там, в окопах, на передньому краї. Разом із своїми бойовими побратимами Олесь Гончар зустрів Перемогу в Празі.

Письменник повернувся до Харкова, але не залишився тут. Як говорив сам: «Надто багато нагадувало тут про минуле, надто ласкавим і щедрим було раніше до мене це місто, яке тепер похмуро чорніло в руїнах. Все тут краяло серце, пригнічувало, викликало болісні спогади».

Поїхав у Дніпропетровськ. До війни неподалік Дніпропетровська жив батько, брати, а в самому місті працювала старша сестра. Одна тільки вона й зосталася — батька й братів забрала війна... «Приїжджай, — запрошувала сестра, — хата тепла, хоч одігрієшся після окопів...». Тут, у Дніпропетровську Олесь Гончар продовжив заняття в університеті, виявляючи неабияку наполегливість та силу волі. Ходити на заняття доводилося пішки, за десять кілометрів. Учився він добре. Після закінчення навчання його залишають в університеті асистентом кафедри історії української літератури. Та він знаходив час і для літературної творчості. Вночі при світлі карбідної лампи писав про все побачене, почуте, пережите.

Одним із перших післявоєнних творів стала новела «Модри Камень» (1946).

2. Бесіда

- ▼ Про що розповідається у творі?
- ▼ Як протиставлені в оповіданні війна і кохання?
- ▼ У якому стилі написано новелу? (*Романтично-піднесеному*)
- ▼ Твір було піддано критиці. Що, на вашу думку, могло стати її причиною?

3. Виступ учня із випереджувальним завданням

Новела «Модри Камень» продовжує воєнну тематику творів О. Гончара. Це спогад солдата-розвідника про один воєнний епізод, який мав місце в словацькому містечку Модри Камень («модри» — голубий).

У цій поетичній новелі молодий письменник розповів про світле почуття любові, що спалахнуло в серці радянського солдата до словацької дівчини Терези, і яке трагічно обірвалось, не встигнувши й розцвісти.

Виконуючи завдання в тилу ворога, розвідник був поранений. Його рятувала словацька дівчина Тереза. Між молодими людьми зародилось чисте палке кохання, яке не мало продовження, бо Терезу було вбито поліцаями за переховування радянського воїна, коли в неї знайшли закривавлені бинти.

Коли розвідник повернувся після звільнення Модри Каменя — Терези вже не було.

З глибоким співчуттям, проникливо змалював Олесь Гончар образ Терезиної матері, яка втратила у дні війни двох дітей (брат Терези загинув у боротьбі з фашистами). Впізнавши солдата, згорьована жінка згадала свою дочку, яка могла б бути щасливою з цим юнаком.

Побудова твору незвичайна: безіменний боєць через багато років повертається в минуле, згадує воєнні літа, Терезу і її матір. Центральною частиною твору є спогади розвідника про знайомство з Терезою і розповідь її матері про загибель дівчини, а його початок і кінець — своєрідне обрамлення, видіння розвідника — уявний образ Терези, з якою він розмовляє.

Новела «Модри Камень» написана в романтично-піднесеному стилі. Несміливе і нерозквітле кохання, яке зароджувалось між радянським бійцем і словацькою дівчиною, виступає як засудження війни. Це засудження значно глибше за інші фактори, бо немає нічого страшнішого за вбите прекрасне людське почуття.

Художній світ новели тримається переважно на загальнолюдських цінностях. Лише один раз у свідомості оповідача проходить імперська нотка: «Модри Камень був наш, і шосе наше, і гори наші». Але основний зміст новели інший — це розповідь про

таїну людських взаємин, таїну самої людини. О. Гончар зобразив, як його герой, на якусь мить вийшовши з пекла війни, зачаровано зупинився перед дівочою красою, цнотливо увібрив її у свою душу. І обезсмертив.

Молодих героїв новели письменник увінчав акцентованим блакитним кольором полонин, укритих «першим цвітом весни», що має дивовижну назву «небовий ключ», і кольором самого неба, яке над ними «гуде од вітру, немов блакитний дзвін!..». Так волею автора доля двох людських сердець опинилась на перехресті горизонтальної лінії пам'яті й вертикальної лінії, що єднає землю й небо, людину і Бога, і це створює умови для катарсисного стану читача. Таке художнє рішення не могло не насторожити охоронців системи. Як згадував О. Гончар, вони накинулись на нього за його перший повоєнний твір з критикою та погрозами, «за звичаєм тих часів, почали проробляти на всіх зборах — університетських і міських».

Порятунок прийшов із виходом у Києві роману «Альпи», що мав великий успіх.

4. Продовження розповіді вчителя

— 1946–1948 рр. О. Гончар працює над трилогією «Прапорносці» (спочатку це були окремі твори «Альпи», «Голубий Дунай» і «Злата Прага»). Задум виник ще в роки війни. За твір авторові було присуджена Сталінська премія.

1947 р. побачила світ повість «Земля гуде» про полтавських підпільників. Головна героїня твору Ляля Убийвовк війною навчалася в Харківському університеті, де тоді вчився й О. Гончар. Темою історичних романів «Таврія» (1952) та «Перекоп» (1957) є розповідь про гірку долю селянської бідноти, змушеної йти на заробітки в херсонські степи, про боротьбу в роки громадянської війни.

А 1960 року письменник видає роман «Людина і зброя», у якому розповідає про важкі й гіркі перші місяці війни, про те, як виривався з друзями з оточення. Роман був відзначений Державною премією Української РСР ім. Т. Г. Шевченка за 1962 рік.

5. Бесіда

- ▼ Хто є головними героями твору? Чому?
- ▼ Чи притаманний романові автобіографізм?
- ▼ Що називають індивідуальним стилем письменника? Які ознаки індивідуального стилю О. Гончара виявилися у творі? (*Поєднання реалізму зображення з романтичним поглядом на життя*). Наведіть приклади.
- ▼ Як автор розкриває у романі проблему «важкої ціни перемоги»?

6. Теорія літератури

Індивідуальний стиль письменника — це сукупність основних ідейно-художніх особливостей його творчості, те неповторне й самобутнє, що властиве тільки його художній манері. Індивідуальний стиль письменника виявляється в його улюблених темах і проблемах, ідейній спрямованості творів, найбільш розроблених манерах, своєрідній композиції творів, засобах творення образів, характерах, неповторності мови, улюблених способах викладу матеріалу. А особливості стилю зумовлюються світоглядом, естетичними позиціями, характером таланту та життєвим досвідом письменника.

Олександр Блок стверджував: «Поети цікаві не тим, що в них є загального, а тим, чим вони відрізняються один від одного». Стиль письменника пов'язаний не лише з обраним художнім методом, а й із творчою індивідуальністю митця. Видатний давньогрецький філософ Платон, відзначаючи зв'язок стилю з творчою індивідуальністю, писав: «Яким є стиль, таким є характер». А давньоримський драматург Сенека говорив, що стиль «є обличчям душі».

Стиль — це явище цілісне. За висловом В. Жирмунського, поняття стилю «...означає не тільки фактичне співіснування різних прийомів..., а внутрішню взаємну їхню зумовленість, органічний чи систематичний зв'язок, що існує між окремими прийомами». І хоча стиль пов'язаний з категорією художньої форми, з оригінальним використанням певних художніх прийомів і засобів, необхідно вбачати в стилі також і зв'язок зі змістом твору, з його ідеєю, проблематикою, письменницьким світоглядом. Той же В. Жирмунський стверджує: «Художній стиль письменника являє собою вираження його світогляду, втілене в образах мовними засобами». Тому-то стиль як явище форми «неможливо вивчати у відриві від ідейно-образного змісту твору».

Індивідуальний стиль — явище неповторне. Він є свідченням мистецького таланту автора. Недарма великий Гете вважав, що далеко не всі письменники мають свій стиль. Стиль, на думку Гете, є найвищим ступенем художньої довершеності, якого досягають лише окремі майстри.

Видатні письменники завжди приділяють величезну увагу своєму стилю, роботі над ним. «Все, що в мене є, — це мій стиль», — говорив блискучий стиліст Володимир Набоков. А великий французький письменник Гюстав Флобер мріяв написати книгу, яка б трималася виключно на внутрішній гідності стилю.

Завдяки стилю митець творчо відтворює чи перетворює, художньо опрацьовує життєвий матеріал. Загальні теми, проблеми, події

набувають в індивідуальному стилі письменника своєї художньої неповторності, адже вони «перепускаються» через особистість митця. Стиль, «стилос» — колись загострена паличка, а нині «перо», є, за виразом Франца Кафки, не просто «інструментом», але «органом письменника».

7. Виступ учня із випереджувальним завданням (орієнтовний зміст повідомлення)

1960 року було надруковано роман «Людина і зброя», що відкриває нову сторінку у творчості Гончара. Романтико-філософська спрямованість твору, акцент на найсокровенніших питаннях життя і смерті людини, проблеми незнищенності морального духу людини відрізняють цей роман.

Автор стверджує, що війна — це тяжка праця, і роблять її прості солдати. Це вони йдуть в атаку під ураганим вогнем, це вони, місяцями сидючи в окопах, стримують ворога, це вони гинуть під кулями та бомбами. Колись, у той час, як омріяна Перемога вже була зовсім близько, Олесь Гончар поклявся: «Якщо тільки залишуся живим, я напишу про вас!». І письменник дотримав свого слова. Роман «Людина і зброя» — це вшанування пам'яті загиблих друзів, учорашніх школярів та молодих студентів, які пішли на війну, щоб захистити тих, хто залишився вдома.

«Якщо вже братися за перо, то тільки для того, щоб прорватися до правди, до зображення війни справжньої, реальної, з її стражданнями, кров'ю і потом, з її тяжкою солдатською героїкою», — був упевнений Олесь Гончар.

Ідейне, смислове й сюжетне трактування «героїки» як відважності, доблесті, здатності до подвигів, геройства (виявлення героїзму; хоробрості, мужності) яскраво простежується в романі «Людина і зброя». Автор показує психологічну готовність особистості до подвигу заради збереження гуманітарних цінностей. Головні герої роману є носіями авторської позиції. І Олесь Гончар, і його персонажі — солдати, а в мирному житті — інтелігенти, інтелектуали з відповідною ціннісною системою, сформованою культурною традицією, народною мораллю й політичною ідеологією. Ці молоді солдати — бійці студбату — вирвані війною з усталеного мирного життя романтики, котрі своїми вчинками доводять можливість подолання межі між ідеалом і реальністю. Як і самого автора, харківських студентів з «Людини і зброї» «війна застає в бібліотеці». Акцентуючи на цьому увагу, О. Гончар підводить нас до висновку, що йдеться не стільки про місце перебування, скільки про настанову на опанування і збереження культурної традиції, на інтелектуальне

освоєння світової культури, на перешкоді чому стає фашистська навала. Справді, і Богдан Колосовський, і багато інших героїв «Людини і зброї» — вчорашні студенти-історики, тому цілком природно в їхніх розмовах згадуються історичні епохи (античність, скіфська доба, Київська Русь), конфлікти (Троянська війна, середньовічні інквізиції) і постаті (Мойсей, Батий, Шекспір, Шевченко та ін.). Наєнко М. К. висловлює припущення, що автор робить це для того, щоб «показати війну проти фашизму в контексті розвитку всієї людської цивілізації і передбачити, що ж буде з нею завтра». Більше того, персонажі роману самі покладають на себе обов'язок захисту культури, який і веде їх на подвиг, адже в харківських студентів є «бронь», і йдуть вони на фронт добровільно.

Однак відмова хлопців від «броні» не трактується автором як імпульсивний вчинок романтиків-максималістів. «Будуть окопи. Будуть атаки. Будуть ночі в пожежах і дні, коли ти по сто разів зазиратимеш смерті у вічі, але ніколи не розкаєшся в цьому, не розкаєшся, що в тяжкий для Вітчизни час студентська твоя відстрочка добровільно була покладена на цей райкомівський стіл». Ці міркування Колосовського співзвучні думкам автора, їхній вибір цілком зважений і мотивований героїчною ідеєю захисту рідної землі, матері, Батьківщини, культурної традиції.

Героїка в романі стає поведінковою моделлю персонажів. Кожен зі студентів втілює свій життєвий замір: і баламут Дробаха, котрий першим приймає смерть на війні, й античної краси Лагутін, який вмирає мученицькою смертю, і самозречений і благородний Степура, який виносить свого пораненого суперника з поля бою, і вроджений воїн Колосовський, який, захищаючи рідну землю, культуру і власну любов, намагається продовжити лицарські справи батька, і «жердястий і сутулуватий невоєнка», «факультетський Сковорода» Духнович, який своєю смертю «вбиває зброю», а значить, війну. Усі вони перебувають у героїчній ситуації «гордого самозабуття», об'єднані шляхетною метою, виявляють «цілковите презирство до смерті» в бою, бо розуміють, що їхні індивідуальні життя приносяться в жертву заради добра й краси. Автор усвідомлює фатальність існування людини на війні й пророкує: «Попереду — невідомі випробування, з невідомим для кожного жеребом — кому який випадє: тому блискавична смерть у першій атаці, тому — лаври бойової слави, тому — похмура одиссея концтаборів, наруга, страшніша за смерть». А в дорозі до військового табору хлопці ще не знають і не розуміють індивідуальні загрози й небезпеки, вони, по суті, байдужі до власного життя, бо зосереджені на місійності особистої й колективної діяльності: «...зараз у них лише готовність в серцях —

пройти все дантове пекло війни, перепинити шлях новітнім ордам чінгісхановим, що — не з луками, не стрілами — з гримучою сталлю на землі і в небі насуваються на рідний край».

Головний герой роману — Богдан Колосовський. Це ідеалізований образ героя, наділений моральними чеснотами, античною досконалістю зовнішності й духовною цілісністю. Здебільшого він живе раціональними вимірами військової доцільності, хоча й розуміє, зауважуючи, однак, що його смерть у бою може зробити кохану дівчину Таню нещасливою. Водночас сповідальні «Листи з ночей оточенських» засвідчують поєднання образів коханої і Батьківщини в нероздільну дуалістичну святиню, заради якої живе й береже свою людську гідність Богдан Колосовський.

На рубежі 50–60-х років два мотиви в осмисленні війни вирізняються з найбільшою очевидністю: погляд на війну в контексті історії і утвердження духовного стоїцизму людини в умовах війни. Отже, у романі «Людина і зброя» не випадково центральні постаті — це вчорашні студенти-історики, а Богданові Колосовському доводиться виявляти свій стоїцизм не тільки в протистоянні фашистському оточенню, а й тоталітарному режимові, який репресував у 30-х роках Богданового батька й тепер готовий будь-якої миті посягнути й на нього самого.

8. Продовження розповіді вчителя

— І в подальших творах Олесь Гончар порушує найістотніші проблеми народного життя. Його романи вражають масштабністю та неповторністю характерів дійових осіб, художньою майстерністю. Кожна книга Гончара завжди в чомусь нова, відкриває якусь іншу грань і життя, і письменницького таланту. Твори письменника стають більш аналітичні: те, що раніше поставало як художній факт, теза, досліджується з різних сторін, піддається аналізу, філософськи осмислюється, обмірковується. Це твори докладно розгорнутих роздумів, твори запитань, твори морального вибору й іспиту (відповідно й основні колізії добираються гранично загостреними; емоційної насиченості тепер ніби менше в самому авторському тексті, вона «перейшла» в сюжетні ситуації).

Один за другим, як наслідок невтомної праці письменника, з'являються його нові твори. Роман «Тронка» (1963), у якому порушено актуальні проблеми війни і миру, наступності поколінь, сутності людського існування, становлення молодого людини. Потім — романи «Собор» (1968), «Циклон» (1970), «Берег любові» (1976), «Твоя зоря» (1980), повість «Бригантина» (1973). Кожен із творів О. Гончара стає подією в літературному житті.

1962 р. з'явився роман «Тронка», відзначений Ленінською премією. Цей твір був фактично першим у літературі 60-х років, у якому виразно проявилась тенденція показувати сьогоднішній день так, щоб у ньому висвічував багатовіковий досвід народу; утверджувати й поетизувати почуття історичної, духовної пам'яті, нерозривної спадкоємності поколінь.

І це одразу було помічено критикою. Ось що писав, наприклад, Лев Якименко: «Поетика роману пронизана відчуттям того, що відбувалося в цьому степу колись, сотні років тому, що дало життя цим людям. Минуле — не просто пам'ять. Воно оживає в розповідях героїв, в авторських описах. І це створює реальне до головокружіння почуття історичного руху, породжує розуміння величі тих змін, які за короткий час сталися в житті одного покоління...

Мені завжди здавалося, що без цього відчуття історії, без цього відчуття руху, що відбувається з величезною швидкістю на наших очах, неможливо написати повноцінний твір про сучасність. Таким відчуттям наділений Олесь Гончар».

9. Бесіда

- ▼ Який жанр твору? (*Роман у новелі*)
- ▼ Де відбуваються події?
- ▼ Хто з героїв найбільше привабив і чому?
- ▼ Як звучить у творі тема війни?

10. Виступ учня із випереджувальним завданням (орієнтовний зміст повідомлення)

Роман О. Гончара «Циклон» (1970) став своєрідним продовженням «Людини і зброї». Тема отримує несподіване продовження — постарілий герой «Людини і зброї» став кінорежисером і знімає фільм про війну. Особливістю твору є переплетення реальності і постановочних сцен, сучасності та спогадів про минуле.

Розповідь розгортається у двох планах: один — війна, табір радянських військовополонених, їхня підпільна боротьба, другий — праця кіномитців над фільмом, який має воскресити цю боротьбу, цю героїчну й багатостраждальну одісею воєнних літ.

З великою художньою силою зображено в романі перебування героїв — на межі людської витримки — у фашистському таборі на Холодній Горі. «Холодна Гора є для нас не просто місцем ув'язнення, жаховиськом табору, вона стає поняттям. Здається, вона на те й розрахована, щоб розчавлювати, спустошувати, руйнувати людину. Так, неволя руйнує людину більше, ніж рани, ніж хвороби, ніж голод, в цьому я переконався тут. Найбільша небезпека, що її таїть проти нас Холодна Гора, — це здатність робити нас

байдужими один до одного, повергати в стан очужілості, роз'єднувати, обривати зв'язки між людьми».

Окупанти прагнули насамперед зламати в полонених дух людини, перетворити її на раба, порвати зв'язки між людьми, але наймізерніші успіхи чекали їх саме в цьому. Письменник поступово, уважно, не боячись правди, і тим сильніше, висвічує у своїх героях духовну нездоланність, органічне неприйняття покори й неволі.

Ці риси живуть у гордому й неупокореному Давидові-кавказцеві, який серед «незліченності людської в колючих дротах» запам'ятався усім з першої появи: ступав розгонисто, «випростаний, з сміливим, але ніби веселим, лицем, з орденом, що квіткою горів на гімнастерці», і вся постать його мовби говорила: «Ми ще живі. Ми не зломлені».

І в рядовому солдатві Решетнякові, людині з мужньою й доброю душею, якої сповна вистачило, щоб у тяжких умовах подумати про кожного, підтримати, розбудити віру в себе, в силу людської єдності. Розповідаючи про нього, головний герой роману Богдан Колосовський каже, що є подвиги, які лежать на поверхні, всім видимі, і є негучні, майже непомітні, «світ про них не оповіщений, медалі за них не відлито, носить їх людина в собі...». Такий внутрішній подвиг Решетняка — подвиг людяності.

За образом Решетняка, як і за постаттю безіменної Матері, котра називає своїм сином найнужденнішого з полонених — хворого узбека, образами Решетнякової дружини Катрі, відважної партизанки Прісі Байдашної і її брата та інших, безпосередньо вгадується образ усього нашого народу — з віків мужнього й доброго, відкритого, сповненого високого чуття гідності й поваги до інших народів.

Герої, які створюють сьогодні кінофільм про цих людей, — Богдан Колосовський, який пройшов тими ж дорогами, що й Давид і Решетняк, артистка Ярослава, оператор Сергій Танченко, що чудом врятувався у «вогненному» поліському селі від карателів, — не просто кіномитці, залюблені у свій «матеріал», віддані усім серцем творчості, правді, красі. Для Гончара характерно уславлювати людську одержимість, творче горіння, і герої-кіномитці «Циклону» є яскравим тому свідченням. Але в даному разі суттєвим є й такий момент: у творцях фільму горить той самий вогонь вірності народові й Вітчизні, та сама розкриленість духу, ідейна й моральна цільність, які притаманні і їхнім героям. «Наперекір всьому — говориться в романі, — існує ж таки спадкоємність людського в людині. Є воно, діє, ще різкіше виявляє себе в критичні хвилини... життя справді має свої золоті естафети, без яких озлиднів би світ...»

«Циклон» — твір активних роздумів, він будить розум і серце читача, пропонує свої відповіді чи рішення. І перший з запропонованих

ним та його героями висновків і є, мабуть, оцей: людині належить бути активною у своїй позиції, думці, в усьому житті. Не припускається бездумності, не уподібнюватися трісці, підхопленій хвилями! Треба бути борцем — завжди і скрізь!

11. Виступ учня із випереджувальним завданням (орієнтовний зміст повідомлення)

Однією із особливостей індивідуального стилю письменника є те, що він не дає готових і остаточних рішень, ми шукаємо їх разом з автором твору. «Не випадково письменник так рідко дає розв'язання тих питань, які ставить, — пише Ю. Лукін у статті про «Бригантину». — Повість мовби думає, привертає увагу до деяких проблем. Це — «повість-роздум», — твердить критик. Як уже згадувалося, повість «Бригантина» була написана 1973 року. У ній багато і пристрасного вболівання, і мудрих спостережень. Зовсім новий для Гончара і головний герой — підліток Порфир Кульбака, «волелюб», «важкий характер»; новий і незвичайний матеріал — спецшкола для юних правопорушників, її вихователі й вихованці, «режим напівсвободи»; і тільки той самий південний степ, «українська Сахара», «піски, як вогонь», де, однак, таким, як мати Порфира, вдається викохувати розкішні виноградники.

Для твору характерна то усміхнена, то сумовита, але неодмінно тепла й уважна, лірико-романтична інтонація.

У повісті О. Гончар торкається таких проблем, як довір'я до особистості і її позитивних задатків, віра в доброту, її виховну і будівну роль; свобода, її сила, її межі, її антипод — анархічна розхристаність; відповідальність особи перед суспільством і всіх за особу тощо. Це вічні проблеми, які не залишають і не можуть залишити нас байдужими. А перелік моральних категорій — довір'я, доброта, свобода, відповідальність, — що здобувають у повісті конкретно-олюднене наповнення на матеріалі дуже специфічному, «пограничному», дає уявлення про соціально-психологічний, філософський рівень повісті. Афоризми ж, які подарувала «Бригантина», — «...Міряти людину маємо не по її падіннях, а по її висотах», «Сьогодні діти, а завтра вони вже народ», — якнайкраще показують напрям і силу гуманістичних вболівань і занепокоєнь письменника. У «Бригантині» художньо зреалізована проблема «повернення до свободи», котру письменнику «підказав» якоюсь мірою добре вже знаний на той час досвід В. Сухомлинського.

Порфир Кульбака — центральна постать у повісті. Мати Порфира, зневірившись у тому, що їй самій вдасться упоратися з синовими витівками, віддає його до школи для підлітків-правопорушників.

Починається нова смуга в житті «маленької зятятої людини»: входування в товариство «буйної правопорушницької челяді», численні «екзамени», влаштовані Порфиром своїм вихователям, мріяння про «галасвіти» і «правоволю» втечі і нарешті поступове просвітління, що настає в душі і поведінці Кульбаки...

Характер Порфира Кульбаки буквально зітканий з протиріч. Є в його вдачі багато такого, що не може не викликати симпатій. Порфир — працелюб, він ненавидить браконьєрів, він по-своєму чесний і щирий. Але біда в тому, що цей невгомний «Оксанич» — згусток розхристаної непокори, здатний, зрештою, на дрібні хуліганські витівки, які здаються йому дотепними і возвеличують Порфира в очах ровесників. Живуть у хлопчикові полярні якості.

Обізлений, Порфир неодноразово втікає, бо його манять до себе дніпровські простори.

Та поступово доброта й увага роблять свою справу. Порфир Кульбака, здається, подорослішав, у його досвід увійшло краще розуміння людей, тонше і глибше відчуття тих, хто поряд. Додаймо до цього ті щасливі для хлопця години, коли в шкільних майстернях розкриваються його таланти і з'являється «переможницьке почуття від влади над технікою», коли на повну силу заявляє про себе «трудоий артистизм» Кульбаки. А як ожив, засвітився Порфир, ставши чемпіоном на незвичайних «перегонах», де він випередив самого Тритузного! І коли в урочищі Чортуватому виростає літній табір «Бригантина», ця гамірна «бурсацька республіка», де немає мурів — тільки смужка нескошеної трави, — здається, що ось тепер Порфир знайшов-таки нарешті свою виміряну «правоволю».

Повість «Бригантина» завершувалася картиною дружної праці «табірних ангелочків» на розвантаженні баржі з кавунами. Веселий, весь сяючий комишанський трудолюб Кульбака своєю багатою увагою перетворив цю баржу, натруджену лайбу, на бригантину з величезними білими вітрилами.

12. Продовження розповіді вчителя

— О. Гончар — блискучий новеліст. Його перу належить кілька збірок новел та оповідань. Він творчо продовжує традиції класиків — майстрів малої форми — М. Коцюбинського, В. Стефаника, збагативши новелу поліфонічністю змісту, філософським осмисленням подій. Його новели глибоко психологічні, розкривають внутрішній світ героїв у важливі, переломні моменти їхнього життя.

Відомий О. Гончар і як пристрасний публіцист, вдумливий учений-літературознавець і критик, а також нарисовець. Слід згадати про його книги — враження від знайомства із зарубіжними

країнами: Чехо-Словаччиною, Японією, США, Данією, збірки літературознавчих статей «Про наше письменство» (1972) та «Письменицькі роздуми» (1980). Він також часто виступав у пресі зі статтями на актуальні, гостропроблемні теми — про боротьбу за мир, про розвиток літератури і мистецтва, про окремі питання життя народу.

Олесь Терентійович вів величезну громадську роботу. Він обирався депутатом Верховної Ради, тривалий час (1959–1972 рр.) очолював Спілку письменників України, був головою Українського республіканського комітету захисту миру, членом Всесвітньої Ради Миру.

За визначні досягнення у літературній та науковій діяльності О. Гончара обрали академіком Академії наук Української РСР, він удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

«Кажуть: життя коротке... А мені воно здається таким довгим! Бачу отого солдата-студента в окопі над Россю, а то ж я! І той, що блукає в оточенні десь за Білгородом, — і то я. І гину від спраги в холодногірській тюрмі 1942 року, де нас 100 тисяч невільників, — теж я. А потім ті фронтові — страшні й чаруючі Альпи... І молода слава «Прапорonoсців»... І голгофа «Собору»... І госпітальна палата десь на Єнісеї, і асамблея ООН в Нью-Йорку та Сан-Франциско, і диво правічного секвоевого лісу, і шум океану, і ласкавість полтавської Ворскли та місячні розбурхані ночі на Азові — все, все це увібрало одне-єдине людське життя...» — записав Олесь Гончар у березні 1994 року.

Помер письменник 14 липня 1995 р. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Твори О. Гончара широко відомі не лише в нашій країні, а й за кордоном. Книги письменника перекладалися 67 мовами народів світу. Окремі твори виходили у сімдесяти шести країнах. У жовтні 1990 року на XXII Міжнародному науковому з'їзді Американської Асоціації для розвитку славістичних студій (у столиці США) відбулася окрема міжнародна конференція «Людина і її місія у творчості Олесь Гончара». Біографічний центр у Кембриджі (Англія) визнав його «Всесвітнім інтелектуалом 1992/93 років».

2005 р. Президент України присвоїв Олесю Гончару звання Героя України (за самовіддане служіння Україні на ниві літератури, визначний особистий внесок у національне та духовне відродження незалежної Української держави, утвердження ідеалів правди, людської гідності і добра, посмертно).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Обмін думками. Висловіть своє враження від знайомства із Гончаром-письменником і Гончаром-людиною.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Вивчити біографію письменника.
- ▶ Ознайомитися зі змістом роману «Тронка», прочитати новелу «Залізний острів».
- ▶ Творче завдання. О. Гончар, увінчаний багатьма високими нагородами, час від часу говорив дружині: «От якби мені писати на повну котушку!». Висловіть припущення, про що б хотів сказати своїм читачам письменник, але не сказав.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

«Незакінчене речення»:

- На сьогоднішньому занятті я збагатився знаннями ... уміннями ... ідеями ...
- Я планую використати їх для ...
- Після заняття я відчуваю ...розумію ... думаю.

УРОК № 115

РОМАН У НОВЕЛАХ «ТРОНКА». ГЛИБОКИЙ ІДЕЙНИЙ СМИСЛ НАЗВИ ТВОРУ, ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ЖАНРУ. НОВЕЛА-ЗАСТОРОГА «ЗАЛІЗНИЙ ОСТРІВ» ІЗ РОМАНУ. МАЙСТЕРНЕ ВІДТВОРЕННЯ ЧИСТОТИ СПРАВЖНІХ ЛЮДСЬКИХ ПОЧУТТІВ

Мета: поглибити поняття про новелу, текстуально проаналізувати новелу з роману «Тронка» «Залізний острів»; удосконалювати вміння працювати з епічним твором, визначити проблеми, які порушує автор; схарактеризувати образи-символи, спираючись на текст; розвивати вміння аргументовано висловлювати думки; виховувати в учнів здатність зберегти в собі свою сутність, свої почуття, незважаючи на стрімкі швидкості сучасності.

Обладнання: текст новели, портрет письменника.

Теорія літератури: роман у новелах.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети уроку.
мотивація навчальної діяльності****Слово вчителя**

— Олесь Гончар — яскравий і самобутній талант. Його проза поетична, лірико-психологічна. Зі сторінок його творів видно автора — митця, чутливого до нового, до проблем віку, до того, що вимагає втручання гострої письменницької думки.

Він завжди звертається до найактуальніших та найважливіших проблем, розглядає їх у новому, несподіваному аспекті, удаючись щоразу до новаторських, оригінальних засобів образного розкриття.

А ще письменник часто вводить у свої твори наскрізні образи-символи, які допомагають увиразнити проблему та глибше розкрити характери персонажів. Не є винятком і його роман «Тронка», одну з новел якого — «Залізний острів» — ми розглянемо сьогодні на уроці.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Хронологічний диктант**

Вкажіть дату, коли відбулася названа подія.

1. Олесь Гончар народився в робітничому селищі Ломівка на околиці Дніпропетровська... (3 квітня 1918 р.)
2. Закінчив Бреусівську семирічну школу на Полтавщині; почав працювати в редакції Козельщинської районної газети... (1933 р.)
3. До Харківського університету (філологічний факультет) вступив ... (1938 р.).
4. Добровільно пішов на фронт у лавах студентського батальйону... (1941 р.).
5. Демобілізувався з армії, оселився в старшої сестри в Дніпропетровську, почав літературну роботу... (грудень 1945 р.)
6. Новела «Модри Камень» вийшла друком ... (1946 р.)
7. Нову сторінку у творчості Гончара відкрив роман «Людина і зброя», надрукований ... (1960 р.).
8. Роман «Собор», який зазнав нищівної критики радянської ідеології і був вилучений з літературного процесу, вийшов друком ... (1968 р.)
9. За роман «Людина і зброя» письменник нагороджений Шевченківською премією ... (1962 р.).

10. Міжнародний Біографічний центр у Кембріджі (Англія) визнав О. Гончара «Всесвітнім інтелектуалом... (1992/93 років).
11. О. Т. Гончар помер... (14 липня 1995 р.).
12. Звання Герой України О. Т. Гончару присвоєно ... (2005 р.).

2. Перевірка домашньої творчої роботи

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ. РОБОТА НАД ЗМІСТОМ НОВЕЛИ «ЗАЛІЗНИЙ ОСТРІВ»

Блок № 1. Вступний

1-й учень. Роман «Тронка» Олеся Гончара.

Художній світ О. Гончара як визначного письменника самобутній та індивідуальний. Творчість його — різнопланова й багатопроблемна. Письменник не тільки торкається актуальних проблем сучасності, а й примушує замислитися над майбутнім. Не виняток і роман «Тронка», який Д. Павличко назвав «книгою доби».

Написаний він 1963 р. Твір викликав величезний інтерес як глибиною й поліфонічністю змісту, так і оригінальністю художньої форми. Складається він із дванадцяти новел, кожна з яких — завершений художній твір. Незважаючи на те, що в романі відсутній єдиний сюжет, новели пов'язані спільністю проблематики, загальним романтично-реалістичним ключем викладу, героями, що діють здебільшого в кількох новелах.

Дія «Тронки» відбувається в Україні, у таврійських степах, які письменник неодноразово згадує у своїх творах. Герої О. Гончара — люди найрізноманітніші. Це і старий чабан Горпищенко, і безногий ветеран Великої Вітчизняної війни Мамайчук, і льотчик, який, можливо, у майбутньому стане космонавтом, — Петро Горпищенко, і Віталік та Тоня, які роблять перші кроки в самостійне життя.

«Тронка» — твір масштабний. Критика одноставно відзначала, що «Тронка» — один із перших творів, що давали поштовх тенденції «зв'язку часів» (Ю. Барабаш), утвердження «історичної, духовної пам'яті», виявлення в сучасності «багатовікового досвіду народу» (В. Дончик), спадкоємності поколінь. Дійсно, у ньому сходяться давнє минуле, аж до античних часів, і передбачення майбутнього, віками утверджена простота чабанування, символом якої виступає ще дідова ґирлига, і новітня реактивна техніка, звичайність сільського побуту й відчутний вплив технічного прогресу на молоде покоління. Отже, роман розповідає про звичайний плін життя, про навколишній світ, про вторгнення у звичний побут науково-технічної революції. І герої «Тронки» сприймають те прогресивне, що дає технічний прогрес, користуються його здобутками, націленими на благо

людства, й категорично відмовляються від винаходів, ворожих цивілізації, здоров'ю людини, мирному життю.

У «Тронці» однією з головних є тема творчої праці. Герої роману О. Гончара живуть і працюють заради майбутнього, кожен з них обирає свій життєвий шлях. Автор розповідає про пошуки свого місця в житті тими, хто ще не знайшов його, про любов до праці, наголошує на неприродності існування без роботи. Герої ставлять перед собою питання, які завжди стояли й стоятимуть перед справжньою людиною: чи так жив? Чи можеш, оглянувшись на пройдений шлях, сказати, що жив по совісті.

Письменник торкається таких важливих проблем, як проблема війни й миру, творчої праці, наступності й спадкоємності поколінь, батьків і дітей, науково-технічна революція й людина та ще багатьох аспектів нашого буття.

Блок № 2. «Робота над змістом твору»

Словникова робота

Дредноут — великий військовий корабель, озброєний великокаліберною артилерією.

Миля — міра відстані. Є морська миля — 1,652 км і сухопутна — від 0,52 до 11,2 км в різних країнах.

Вузол — міра швидкості руху судна. Використовується у всьому світі для цілей навігації та авіації. 1 міжнародний вузол = 1 морська миля/година = 1,852 км/год.

Камбуз — кухня на кораблі.

Тронка — металевий дзвіночок на овечій шиї. Має вигляд подовженого, трохи пласкуватого металевого розтруба з боталом усередині.

Евристична бесіда

- ▼ Хто є головними героями новели?
- ▼ Чому О. Гончар старий крейсер у морі називає «залізним островом»? З якою метою він там знаходиться?
- ▼ Чи знали про це Віталік і Тоня? Як вони опинилися на кораблі?
- ▼ Яким постає корабель у сприйнятті Тоні? А Віталіка?
- ▼ Чи змінюється сприйняття корабля після того, як човен юнака й дівчини віднесло в море?
- ▼ Які спільні риси характеру виявляють Віталік і Тоня перед лицем небезпеки? А індивідуальні?

Блок № 3. Дослідницько-пошуковий

- ▼ Визначте основний композиційний прийом, на якому тримається новела. (*Контраст*)
- ▼ Наведіть приклади використання контрасту.

- ▼ За допомогою яких художніх засобів О. Гончару вдається увізразити контраст?
- ▼ Які образи-символи використав О. Гончар у творі? З якою метою?

Блок № 4. Коло ідей

Які проблеми, на вашу думку, порушує автор у романі «Тронка»? (*Війни і миру, життя і смерті, обов'язку перед іншими людьми, про мету існування людини*)

Блок № 5. Творчий

- ▼ Висловіть припущення, як Тоня і Віталік могли повернутися додому.
- ▼ Потрапивши в подібну ситуація, як би ви повелися?
- ▼ Як ви гадаєте, чи зміниться щось у стосунках хлопця й дівчини після цієї пригоди?

Блок № 6. Теоретичний. Теорія літератури

Роман — великий за обсягом і складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені важливі й складні суспільні процеси, всебічно і в розвитку показані численні персонажі. У романі розвивається кілька сюжетних ліній, пов'язаних з долею головних героїв.

Види роману

- За змістом:
 - автобіографічний;
 - біографічний;
 - історичний;
 - пригодницький;
 - соціально-побутовий;
 - фантастичний;
 - філософський;
 - детективний.
- За будовою:
 - роман у віршах;
 - роман у новелах.

Роман у новелах (поглиблення знань)

У новелах, об'єднаних у роман, зазвичай діє спільний головний герой, епізодичні персонажі також переходять з новели в новелу (ототожнюються). Цілісність твору досягається відсіканням кінцівки новели, сплутуванням мотивів (підготовка розв'язки однієї новели відбувається в межах іншої) та ін. Шляхом такої обробки новела як самостійний твір перетворюється на новелу як сюжетний

елемент роману (інакше — епізод). Типовий прийом зв'язування — це послідовний виклад новел, нанизуються звичайно на одного героя, і що викладається в порядку хронологічної послідовності. Подібні романи будуються як біографія героя чи історія його подорожей.

Новела (повторення)

Новела (італ. *novella*, від лат. *novellus* — «новітній») — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією.

Характерні ознаки новели: лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів. Серед різновидів епічного жанру новела вирізняється строгою й усталеною конструкцією. До композиційних канонів новели належать: наявність строгої та згорненої композиції з яскраво вираженим композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів тощо), перевага сюжетної однолінійності, зведення до мінімуму кількості персонажів.

Персонажами новели є особистості, як правило, цілком сформовані, що потрапили в незвичайні життєві обставини. Автор у новелі концентрує увагу на змалюванні їх внутрішнього світу, переживань і настроїв. Сюжет новели простий, надзвичайно динамічний, містить у собі момент ситуаційної чи психологічної несподіванки.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Завдання. На основі вивченого матеріалу доведіть, що «Залізний острів» — це новела.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Узагальнити вивчений матеріал.
- ▶ Підготувати короткий усний виступ на тему: «Майстерне відтворення чистоти справжніх людських почуттів у новелі О. Гончара «Залізний острів».
- ▶ Творча робота. Дібрати епітети-означення до характеристики образів новели (Тоні, Віталіка, старого крейсера).
- ▶ Прочитати роман «Собор».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Продовжити речення

«Новела примусила мене замислитися над ...»

Матеріал для вчителя

У новелі «Залізний острів» сюжет надзвичайно напружений, драматичний. Події розгортаються упродовж доби, участь у них беруть тільки двоє героїв — Віталік і Тоня, які потрапляють у такі умови, за яких, власне, діяти їм майже не доводиться.

Та своїм змістом новела наводить на роздуми про важливі вічні проблеми — життя і смерть, обов'язок перед іншими людьми, про мету існування людини. Основний композиційний прийом, на якому тримається твір, — контраст. Протиставлення невмирущої краси природи й неприродності «залізного острова» — старого проіржавілого корабля, який служить мішенню для літаків, протиставлення миру й праці — воєнній загрозі, світлій радості життя — безглуздій смерті.

У новелі автор також торкається теми першого юнацького кохання. Письменник майстерно й психологічно переконливо змальовує образ Тоні Горпищенко. Тоня працює вожатою в таборі, і своїми вигадками, веселою вдачею, голосом, як дзвіночок, завоювала любов дітей.

Тоня щиро кохає Віталіка, непоказного на перший погляд хлопця. Але Тоня любить його за чисту, поетичну душу, за справді чоловічу наполегливість, майстерність, розум, прямоту. «В усьому вона ставила його вище за себе, у його вмінні, в роботі, у здібностях...» Високою поезією пройнята картина, коли Тоня затокою йде до Віталіка.

«Через лимани, затоки, через усе Чорне море до тебе брела! — беззвучно сміялася Тоня». Хоч у цих словах — жартівливе перебільшення, проте в них прихований і великий смисл — кохання долає всі перешкоди. І всі добрі сили, природа сприяють йому. «Тоня брече, вони (водорості) самі розхиляються перед нею, наче дають їй дорогу, наче знають, куди Тоня спішить». І от Тоня з Віталіком уже мчать на мотоциклі до моря — відпочити, розважитися, накупатись.

Далі розвивається мотив протиставлення казково прекрасної природи й залізного крейсера. О. Гончар створює живі, чарівні картини степу, і особливо моря. Ось «Тоня бризкає спроквола водою вгору, і звідти, з синього неба, білосніжні перла летять, справжні-сінькі перла, блискучі, осяйні». В описі картини моря переважають світлі, яскраві, сонячні барви: суцільна голуби́нь, ніжно-блакитна шовковість небес, сапфірна синява.

Усе ж пов'язане з крейсером, навпаки, чорне, похмуре, вороже. Він — один-однісінький, і це вже протиставляє його розкоші літнього дня, цілого світу у взаємозв'язках та доцільній єдності й красі — бовваніє, темніє. Його стан — важка непорушність. Крейсер — сіре залізне громаддя, тло борту — брудно-сліпе. Навіть море, у міру наближення до крейсера змінюється. це вже темна, лиснюча стихія.

І ось двоє їх, двоє юних закоханих, на великому військовому судні. Та трапилася біда — неприв'язаний човен поплив у море, й вони залишилися відрізані від світу. Тоню приголомшила страшна здогадка: крейсер — мішень для бомбування. Незважаючи на це, Тоня й Віталік тримаються мужньо, гідно. Про їхню чистоту та високу мораль свідчить те, що Віталік вважає винним себе — це ж він завіз сюди Тоню, а дівчина, навпаки, себе — це ж юнак зробив заради неї, а вона погодилася, не втрималась.

Звичайно, обом страшно тут серед ночі. Вони розуміють, що життя може урватися не почавшись. Віталіка мучить почуття невиконаного обов'язку. Бо що ж він відповість на запитання: як жив? яке добро зробив людям? «По суті, нічого ще не зроблено в житті, хіба що примус кому полагодив та керогаз, за всі оті будовані і незбудовані твої кораблі, вони всі попереду, вони помандрують у майбутнє вже без тебе...». Це вже зрілі думки дорослої людини. Та маючи перед очима як взірець справжніх людей, які вчили його жити й боротися, не розгублюватися перед труднощами, юнак наполегливо шукає виходу. Крейсер змальовано темними, похмурими барвами. Уся система художніх засобів, які творять цей образ, має єдину мету — підкреслити контраст між ним і всім світлим, щасливим, радісним та красою моря, степу, сонцем, коханням Тоні й Віталіка. Крейсер несе загрозу не тільки їхньому щастю, а й самому життю. Тому й протистоїть це судно як жахливий контраст усьому світлому, вічному, людському. «Рухалась планета, рухалось сонце в небі, рухались води своїми вічними валами, а воно стояло між хвиль іржаво, тупо, непорушно».

Гончар поставив своїх героїв на грань життя і смерті, перевіряючи їхню волю, витримку.

Корабель — «залізний острів» приголомшує, бо зловісно унаочнює найстрахітливий «варіант», перед яким, якщо не схаменеться, може опинитися цивілізація. А пританцьовування босоногої Тоні на рудо-іржавому «вогні» розпеченої палуби прочитується і як танець безпечного людства на вістрі все загострюванішої, дедалі «гарячішої» небезпеки.

Коли ж Тоня й Віталік чекають нічного бомбардування корабля — «мовчазно зіщулені, мов останні діти землі, мов сироти людства...», то із «залізним островом» мимоволі починає асоціюватися поставлена під смертельний удар вся планета.

Випереджувальні завдання

Уроки № 118–119 проводимо у вигляді семінару-«мозкового штурму». На розгляд виносимо такі запитання:

1. Після прочитання роману «Собор» Г. Тютюнник написав авто-рові: «Орлиний, соколиний роман ви написали, роман-набат...». Як ви гадаєте, що Г. Тютюнник мав на увазі?
2. Які проблеми порушує автор у творі? Чи є серед них такі, які на сьогодні вже вирішені? Які з проблем набули більшого заго-стрення?
3. Одна з проблем «Собору» — становище жінки в суспільстві. Чи актуальна ця проблема в наш час?
4. Як ви розумієте вислів «падіння людини»? Що є для людини справжнім падінням? Чи кожна людина може піднятися після падіння? Як ці питання висвітлено у романі О. Гончара?
5. Утілення в романі концепції «Той, хто руйнує, обов'язково де-градує».
6. До якої суспільної проблеми привертає увагу автор образом В. Лободи? Як це позначилося на долі роману? Чи актуальний образ «людини-функції» в наш час?
7. Як через образ Ізота Лободи О. Гончар проводить ідею єднання ми-нулого з сучасним? Чим приваблює нас образ старого Нечуйвітра?
8. Одним із найпривабливіших образів роману є образ Миколи Ба-глая. Чи є серед сучасної молоді такі, як Микола? Чи не здається юнак занадто ідеальним?
9. Коли О. Гончара запитали, про що його роман «Собор», він відпо-вів, що «це книжка про Сучасника». Чому ж роман носить назву «Собор»?
10. З якою метою у твір введено образ Дмитра Івановича Яворниць-кого?

Методичний коментар

Семинар (лат. *seminarium* — «розсадник») — вид навчальних занять практичного характеру, спрямованих на поглиблене опра-цювання теоретичного матеріалу. Семінарські заняття сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, формуванню самостій-ності суджень, умінню обстоювати власні думки, аргументувати їх на основі наукових фактів. Вони сприяють оволодінню фунда-ментальними знаннями, допомагають розвивати логічне мислення, формувати переконання, оволодівати культурою толерантності, активно впливати на соціальне становлення особистості.

Семінари — більш високий рівень організації навчальної діяльнос-ті. Цим видом навчальної роботи передбачено підвищення пізнаваль-ної активності учнів. Технологія організації та проведення семінар-ських занять передбачає попереднє визначення вчителем теми, осно-вних питань, винесених виносяться на обговорення, ознайомлення

зі списком літератури для опрацювання та методичними рекомендаціями щодо систематизації результатів цієї роботи. Безпосередньо на заняттях відбуваються процес обговорення основних проблем теми, дискусія, забезпечується активність учнів, підбиваються підсумки, оцінюється їхня діяльність. Загалом семінари мають бути «розсадником знань», забезпечувати інтелектуальний розвиток учнів, формувати у них пізнавальну активність.

Слід пам'ятати, що лише за умов вільного висловлювання власних думок, їх наукового обґрунтування активізується процес пізнання, формуються пізнавальні й соціальні мотиви навчання. Головне, щоб школярі вчилися мислити, висловлювати свої судження, аналізувати думки інших, щоб відбувався рух в інтелектуальному розвитку, формуванні наукового світогляду та системи методів і прийомів пошуку істини, культури спілкування.

Одним із видів семінару є **семінар — «мозковий штурм»**: учні завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, які потребують вирішення; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв'язання проблеми. Усі пропозиції записують, систематизують і визначають найбільш доцільні. Проблемні завдання повинні мати конкретну наукову чи соціальну спрямованість. Цей вид семінару особливо ефективно впливає на інтелектуальний розвиток учнів, сприяє їхньому соціальному становленню. Подібний підхід особливо важливий в умовах пошуків істини.

УРОК № 116

УРОК ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ. ОЛЕСЬ ГОНЧАР — НОВЕЛІСТ. ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ КРАСИ ЛЮДСЬКИХ ПОЧУТТІВ ТА ФІЛОСОФІЇ МИТІ ЛЮДСЬКОГО ЩАСТЯ У НОВЕЛІ «ЗА МИТЬ ЩАСТЯ». ОБРАЗИ САШКА ДІДЕНКА ТА ЛОРІ, ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ЇХНЬОГО ЗОБРАЖЕННЯ

Мета: ознайомити учнів зі змістом новели; поглибити відомості про новелу як жанр; розвивати вміння аналізувати епічний твір, складати характеристики героїв; навички роботи з текстом; виховувати усвідомлення філософської сутності щастя людини, його відносності й короткочасності.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст новели, літературознавчий словник.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОГолошення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя

— Цей маленький шедевр О. Гончара з'явився 1964 р. У новелі на високому художньому рівні показано красу і силу почуття кохання. Взагалі тема кохання — одна з найулюбленіших тем митця. Як говорив Олесь Терентійович: «З любові — творчість, з любові — щастя людське».

Задум написати твір виник у далекій Бірмі, у місті Рангуні. Тамтешні молоді солдати з автоматами й храми-пагоди, що нагадують «стоги жовтогарячого жнив'яного блиску» викликали в пам'яті цей епізод. У новелі «За мить щастя» автор передав свої давні тривоги й сумніви, воскресивши хвилюючі моменти тієї давньої історії й намагаючись осмислити те, що сталося ...

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Літературний диктант «Закінчіть речення»

1. Головними героями новели «Залізний острів» є... (*Тоня Горпищенко та Віталік Рясний*).
2. Залізним островом названо... (*старе судно*).
3. Основний композиційний прийом, використаний у новелі, — це... (*контраст*).
4. У творі протиставляються... (*краса природи й неприродність «залізного острова», радість життя й безглуздя смерті, мирна праця й небезпека воєнної загрози*).
5. Перебуваючи на кораблі і забравшись на щоглу, Віталік раптом тривожно застиг. Він побачив... (*що їхній каюк понесло в море*).
6. «Тіло зсихається, а душа бунтує», — так сказано про... (*батька Тоні*).
7. У льотчикові Сіробабі Тоні подобалися... (*чорні розкішні вуса*).
8. У новелі автор торкається проблем... (*життя і смерті, обов'язку перед іншими людьми, мети існування людини*).
9. Характеристика: «Навдивовижку тямковитий хлопець: і вчить-ся добре, і руки має золоті», — стосується ... (*Віталіка*).
10. Події у творі розгортаються упродовж ... (*якого часу?*) (*добу*).
11. На кораблі юнака й дівчину не покидало почуття... (*незаконності, недозволеності вчинку*).

12. У реченні «Спати потроху вкладається радгоспна столиця» використано художній засіб... (метонімію).

2. Перевірка домашнього завдання

Заслуховування коротких усних виступів на тему: «Майстерне відтворення чистоти справжніх людських почуттів у новелі О. Гончара “Залізний острів”». Перевірка виконання учнями творчого завдання: дібрати епітети-означення до характеристики образів новели — Тоні, Віталика, старого крейсера.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Судове засідання

Суд д я. На сьогоднішньому засіданні розглядається справа Діденка Олександра, військовослужбовця-артилериста. Слово надається обвинувачеві.

Об в и н у в а ч. Олександр Діденко звинувачується у втручання в чужу родину в чужій країні, чим спричинив виникнення конфлікту між радянськими солдатами і населенням визволеної від фашистів території.

Цей «трагічний випадок, що скінчився смертю старого ревнивця в лікарні, набув широкого розголосу в країні, про нього зчинила страшенний галас преса на Заході. Мовляв, який розбій чинять окупаційні війська, серед білого дня на жнивовищі вбивають чесних католиків, гвалтують їхніх дружин». До командування, яке й не заперечує, що вчинок сам по собі непрощений, ідуть з вимогою винуватцеві найтяжчої кари.

Ви можете заперечити, що переможців не судять. Але своїм ганебним вчинком — убивством чоловіка звабленої ним же жінки — Діденко заплямував честь солдата-визволителя, підвів своїх товаришів. Щоб покарати зло і попередити повторення таких інцидентів, звинувачення вимагає для Діденка вищої міри покарання — розстрілу.

Суд д я. Слово має захисник.

З а х и с н и к. Можливо, мій підзахисний і заслуговує на покарання, але не таке жорстоке. Згадаймо, як розвивалися події того дня. Сашко у полі побачив жінку. Як дізнався пізніше, її звали Ларисою. Це було кохання з першого погляду. Молоді люди не могли опиратися сильному почуттю, яке спалахнуло між ними.

Існує ціла низка факторів, які пом'якшують вину цього юнака. По-перше, він тоді ще не знав, що Лариса має чоловіка. По-друге, жінка відповіла взаємністю на почуття Сашка. Гадаю, що вона не була щасливою в шлюбі зі старим чоловіком, інакше ніколи б не стала на шлях зради. Та чи можна це назвати зрадою? Кожна

людина прагне бути щасливою хоча б одну прекрасну мить. І має на це право. Тому, незадоволена своїм сімейним життям, Лорі відповіла на любов Діденка, який покохав уперше.

Далі ж ситуація розвивалася так. «Ще не випустив він її з обіймів, як раптом вона шарпнулась, нажахано скрикнула щось йому в засторогу, і солдат, озирнувшись, угледів, як смерть до них наближається у вигляді незнайомого, чорного, в жилетці, з блискучим серпом у руці. Догадався: чоловік! Бо тільки чоловік міг наближатись з почуттям такої несамовитої правоти. Біг просто на Діденка, важко дихаючи, з чорним обличчям, з божевільною каламуттю в очах.

«Смерть!» — промайнуло Діденкові. Ще промайнуло в одну мить те, що сам бачив недавно: боець лежить на винограднику затоптаний, поглумлений, з перерізаним горлом. Почуваючи за собою зіщулену жіночу постать, артилерист ривком вихопив з кобури свій важкий трофейний пістолет.

Пролунав постріл. Отож, якби мій підзахисний не зупинив чоловіка Лариси, то, не виключена можливість, що був би уже неживий. Тому, шановний пане суддя, це було не вбивство, а самозахист, який, на жаль, закінчився трагічно. Але чи можна було уладнати конфлікт мирним шляхом? Зрозуміло, що ні.

Тому Сашко Діденко має бути виправданий.

С у д д я. Суд переходить до допиту свідків. Комбат Шадура. Що ви можете повідомити про підсудного?

К о м б а т Ш а д у р а. «Сашко ...безстрашний артилерист. ...хіба ж так просто забути пережите, адже ж разом було скуштовано і чужих рік, і карпатських туманів, і плацдармів палаючих, де трималися до останнього, розстрілюючи фашистські танки в лоб.

Добрий, надійний був з нього солдат. Воювали ми ... не один день, воювали на совість, ніхто не дорікне. Я пам'ятаю, як отам під дотами. І під Верблужкою. І під Бартом, під Естергемом — усе пам'ятаю. Геройський був солдат. Там куля минула, а тут. Що ж це виходить? На смерть за Батьківщину йшов, а тепер сам заплямував її?

Що знав він досі, що бачив, чим жив? Вирви, та бруд, та сморід війни, снаряди тільки й умів фугувати, смерть одну тільки й бачив, а вона, ця любов несподівана, з'явилась, мов з неба, і сонячним духом снопів — подихом самого життя — ... обдала, сп'янила навіки». Хіба ж це злочин — щиро кохати?

С у д д я. Як оцінюють вчинок Діденка однополчани?

К о м б а т Ш а д у р а. «Якби воля хлопцям, вони б, напевне, й дня не тримали Сашка Діденка в ... арештантському курені. Бо чи таке воно й страшне, що він накоїв, — один постріл, а перед тим мільйони, мільярди пострілів було зроблено по людині! Не крав, не гра-

бував, з табору самовільно не відлучався, а що тому ревнивцеві, якого десь чорти під руку піднесли, то не в зуби ж було йому дивитись!»

С у д я. Чи змінився Діденко після цього випадку, розкався? Що говорять солдати?

К о м б а т Ш а д у р а. «Чули раніше хлопці, що любов змінює людину, що в коханні душа людська розквітає, а тут це диво звершувалось на їхніх очах. Був, як усі, їхній друг і ось враз із звичайного став незвичайним, став щедрим, багатим, багатшим за царів, королів. ...Наче напоєний чарами, тільки й жив він тепер своїми золотими видіннями, отими снопами, її красою, тільки й ждав, коли вийде з гауптвахти та знов гайне до своєї циганочки (так він свою мадярочку називав). Де й бралися в нього, грубого артилериста, ... слова-пестощі, ці ласкаві співи душі, співи до неї, єдиної, що й справді мовби зробила його щасливим, піднесла своєю любов'ю на якісь досі не знані верхогір'я».

С у д я. Для надання свідчень викликається Лорі (Лариса). Що ви можете сказати з приводу того, що сталося?

Л а р и с а. Був «сліпучий день, коли світяться стерні, а шляхом, що стелиться з ... табору до найближчого містечка, ... коні тюпають. Впряжені ... в звичайну бочку-водовозку». На одній із них «в медалях на всі груди» сидів Сашко. Насвистував щось, наспівував. Мені він одразу сподобався.

Я втомилася, взяла глек з водою, напилася навхильці. Сміливо всміхнулася солдатові, мов: «Іди, напою й тебе».

«І ще дві чи три молоді жниці з'являються біля... полукіпка і давай жартувати, давай піддражнювати солдата. Регочуть, на мигах щось показують, спокушають натяками».

Але я «перша посилала усмішку йому на шлях, і солдат біг сюди теж настроєний на веселощі, на пустощі».

«Вказала на глечик між снопами, — напийся, мовляв. Діденко подякував, але до глечика не торкнувся».

Спитав:

— Звати як тебе? Марічка? Юлічка?

З цього все і почалося. «Це мій гріх, а не його!». Мене ніхто не слухає. «Розлучені родичі та родички чоловікові ледве коси... не обірвали. І обірвали б, якби не заступився старий священик, душпастир їхній, якому... перед тим сповідалась».

— *Omnia vincit amor!* — гукнув він до розлютованого натовпу, і хоч його й не зрозуміли, але це подіяло, як закляття, врятувавши мене від самосуду.

А я хочу, щоб ви мене почули: немає тут його вини. Я винна, що покохала. Й не шкодую.

Суддя. Слово надається підсудному.

Сашко Діденко. Я розумію, що мій вчинок неприпустимий. Як з моральної, так і політичної точки зору. Але ж перемога! Я пройшов війну й залишився живий. Я ніколи не ховався за спину товаришів, звик за себе відповідати сам. Я убив багатьох ворогів, бачив моря крові. Нарешті настав довгоочікуваний мир. Прийшла пора будувати щасливе життя. А хіба можливе щастя без кохання? Ось вона, моя кохана. Лорі. Лариса. Я люблю її. Дуже люблю.

Але є ще Вітчизна, «те, що є найсвятіше в людини. Хіба ж я хотів згانیти?! Та коли вже так виходить. Коли виходить, що тільки смертю й можна ту пляму змити. То що ж, я готовий».

Суддя. За те, що ти вчинив, Діденко, тебе засуджено до найвищої міри покарання — розстрілу. Тепер тільки одна людина в державі може помилувати тебе. Справа пішла до Москви.

Післяслово

ЗІ СПОГАДІВ ОДНОПОЛЧАН САШКА ДІДЕНКА

Та Москва вирок залишила в силі. Він підлягав негайному виконанню — на очах військ і цивільних.

Так хотілося вірити, що станеться диво і Сашка буде врятовано. Але дива не сталося.

«Засуджений стояв перед військами над яром, і темні хмари пливли над ним. Дочитувалися в суворій тиші останні слова, коли зненацька пронизливий, як постріл, жіночий скрик вихопився десь над виноградниками й розпанахав тишу до хмар.

...І жіноча в лахмітті постать ... вихопилась з виноградників, майнула перед ошелешеними військами — та тільки на мить. Порушений лад скоро було відновлено.

Хмари над яром пливли, як і пливли. Сталося все, що мусило статись.

2. Займи позицію

- ▼ Як ви вважаєте, чи дійсно любов так багато важить у житті людини? Чи варто в житті все вимірювати любов'ю?

(Після того як учні висловлять свою точку зору, можна зачитати учням висловлювання відомих людей про любов, нагадати міф про яблуко розбрату, зачитати вірші про любов.)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бесіда

- ▼ Чому, на вашу думку, такий жорстокий вирок призначено Сашкові?

- ▼ Чи дійсно герої твору кохають одне одного?
- ▼ Доведіть, що твір «За мить щастя» за жанровими ознаками — новела.

2. Робота в парах. Міні-дослідження

- ▼ Як сам автор ставиться до зображуваної ним події? Виправдовує він вчинок Сашка чи засуджує? Відповідаючи, посилайтеся на текст.

Життя складне. І часто в ньому все відбувається зовсім не так, як хотілося б. Прочитавши новелу й усвідомивши її зміст, ще раз переконуєшся, що диво можливе тільки в казках. Нерідко в житті все повертається так, що людині залишається тільки безсило опустити руки. І немає таких людей, кому б хоча раз не довелося пережити такі відчуття. Автор новели — не виняток. Тому його ставлення до зображуваної події неоднозначне. Цим і пояснюється двоплановість образів Сашка Діденка й Лорі, а також два варіанти фіналу новели.

Творчі зусилля автора в першу чергу зосереджено на розкритті психології героїв. Оповідач, теж фронтовик, прекрасно розуміє і тонко передає внутрішній стан Сашка, у душі якого змагаються любов і смерть. Діденко не переймається тим, що знаходиться в «арештантському курені». Не задумується, яка розплата його чекає. Він увесь у своїх почуттях, він відкрив для себе безмежний світ любові і насолоджується ним. До його свідомості ще не дійшло, яка небезпека на нього чекає. Він упевнений, що за любов не судять. Але престиж держави важливіший за гуманність. Любов не виправдано.

У своєму передсмертному слові Сашко говорить, що у його житті є дві найбільші цінності: Лариса і Вітчизна. І він не уявляє свого подальшого життя без жодної з них. Десь глибоко в душі юнак усвідомлює, що йому не вдасться поєднати їх в одне ціле, тому підсвідомо готовий прийняти смерть, бо життя без Вітчизни або Лариси для нього і є смерть. Переживши мить щастя, він ніби піднявся над буденністю, усвідомив суть життя. Йому відкрилося щось дуже важливе, таке, що переборює і страх перед смертю. Тому й не панікує й не просить помилювання, бо усвідомлює, що смерть — це єдине, що навіки поєднає його з коханою і допоможе змити заплямовану честь Вітчизни. Слова про Ларису «Я любив і люблю її» — це останнє, що пов'язує Діденка з життям. А слова про Вітчизну, готовність «смертю... змити» її заплямовану честь — то вже прощання Діденка з цим світом.

Образ Лариси також подано двома планами. Очима Діденка бачимо імпресіоністичний портрет красуні в червоній, як жар, кофтині. У неї «загорілі ноги», темне волосся, «карим сонцем налляті очі», «густовишневі губи». Така портретна характеристика створює настрій

жаги, шаленства, романтичної піднесеності. Він посилюється описом: «Вона ніби тільки й ждала цього пориву, шпарко охопила хлопця руками і, відхилена на снопи, віддарювала його жаркими поцілунками спраглості, вдячності й відваги. Це таки було живе полум'я, що опалило його, обняло, засліпило. Снопи розлазились, розтікались під ними, як золота вода, п'янили обох, вона лежала горілиць — жарка, незнайома! — і очі її були повні щасливого п'яного сонця».

Зовсім іншою бачать її вартові біля гауптвахти, яким Лариса не видалася красунею. У їхніх очах це «перестраждана жінка з темним проваллям очей, що горять, як у хворої...», вона «мов з хреста знята». Як бачимо, теперішній опис портрета контрастує з попереднім. Лариса уже не зваблива «переможниця» життя, а безпомічна жертва обставин.

Оповідачеві важко дається розповідь про цю мить, що свідчить про його співчуття та хвилювання: «Одного ранку, коли тільки зазоріло на сході, а хаші виноградників ще темніли у сивих росах, вибрела з тих виноградних джунглів вона. З'явилась, мовби силою його уяви викликана, але не уявна — справдішня виринула з туману, з росяної виноградної гущавини. Не пломеніла тільки на ній кофтина, як тоді, була темно вбрана, боса, зарошена, і волосся на голові кучмилося недбало. Опинившись на безлюднім плацу, озирнулася і, наче знала давно вже, куди їй треба, попрямувала швидкою скрадливою ходою мавки просто до бліндажа гауптвахти».

Образи Сашка і Лорі ніби доповнюють один одного, створюють єдиний повнокровний образ любові, яка завжди поєднує в собі окриленість і страждання.

Новела має яскраво виражений притчевий підтекст, який утілює головну ідею: життя таке коротке, однак кожна мить може відкрити перед нами вічність. Про це не каже вголос О. Гончар, він це передає через художні образи твору та його назву.

Як і більшість читачів, О. Гончар не знаходить однозначної відповіді на питання, заслуговує Сашко Діденко на таку розплату за свій вчинок чи. Не в змозі знайти єдину істину, О. Гончар ходить багатьма колами сумнівів, поки наважується на останню фразу про доконечність кари. Так автор несміливо втілює екзистенціальну ідею про трагізм життя з акцентуванням морального аспекту принципу «смерть за смерть».)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Повторити матеріал уроку.
- ▶ Творче завдання. Усний твір-роздум: «Чому немає майбутнього в кохання головних героїв?»

- ▶ Прочитати роман «Собор».
- ▶ Випереджувальні завдання. Підготувати повідомлення на тему «Історія створення та доля роману О. Гончара «Собор».
- ▶ За бажанням учнів. Переглянути кінофільм «Все перемагає любов» (СРСР, 1987, режисер Микола Мащенко), знятий за мотивами новели «За мить щастя». Поділитися з однокласниками враженням про нього.

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- Мені хочеться вірити, що ...
- Я замислився над ...

УРОК № 117–118

ПРОБЛЕМНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ РОМАН «СОБОР», ДРАМАТИЧНА ІСТОРІЯ ВИДАННЯ ТВОРУ. СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ НАЗВИ ТА БАГАТОПРОБЛЕМНІСТЬ РОМАНУ. ОСОБЛИВІСТЬ СЮЖЕТУ І КОМПОЗИЦІЇ ТВОРУ. КОЛОРИТНІ ОБРАЗИ-ПЕРСОНАЖІ. ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВІДСТУПИ ПРО СМИСЛ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ, ЕКОЛОГІЮ ПРИРОДИ Й ДУШІ

Мета: ознайомити учнів з історією написання та видання роману О. Гончара «Собор», визначити його жанрові та композиційні особливості; дослідити актуальність проблем, яких автор торкається у романі; вказати на сучасність твору, розкрити його ідейний зміст; розвивати логічне мислення, пам'ять, творчу уяву учнів; уміння характеризувати образи-персонажі та давати оцінку їхнім вчинкам; виховувати активну життєву позицію, любов до рідної землі, усвідомлення необхідності збереження пам'яток історії та культури, повагу до батьків.

Обладнання: портрет письменника, виставка його творів, тексти роману «Собор», фотоілюстрації храмів України.

Теорія літератури: поглиблення поняття про індивідуальний стиль письменника, роман та його різновиди.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми й мети уроку.
Мотивація навчальної діяльності****Слово вчителя**

— Людська цивілізація налічує тисячі років. За часи існування людство зробило безліч відкриттів у всіх галузях науки, культури й суспільного життя. Але залишилася одна сфера, яку зміни фактично обминули. Це — сфера моралі. Люди розуміють важливість збереження і дотримання моральних законів, вироблених тисячоліттями. Не можна мовчати, коли в суспільстві зріє моральна криза. Це добре усвідомлював Олесь Гончар. І свідченням цього є поява роману «Собор», про який піде мова сьогодні на уроці.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування декількох усних творів-роздумів: «Чому немає майбутнього в кохання головних героїв новели «За мить щастя?»»

2. Тематичний асоціативний словниковий диктант «Собор — це ...

(Орієнтовний варіант відповіді: пам'ятка історії й культури, взірць зодчества, символ віри й духовності, місце єднання людини з Богом, місце, де людина очищає душу, осередок духовності й моралі, втілення зв'язку минулого з майбутнім, матеріального з духовним...)

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1-й учень. «Історія створення та доля роману О. Гончара «Собор».

Олесь Гончар працював над романом упродовж чотирьох років: 1963–1967. Його створення можна вважати виявом справжньої громадянської мужності й відваги. Адже «Собор» — це роман-попередження, тому що письменник почав помічати у суспільстві шістдесятих років загрозливе наростання ряду тенденцій моральної деградації. Відповідаючи на запитання, що його наштовхнуло на створення цієї книги, письменник сказав: «Хотілося сказати слово на захист того, що було виплекане творчим генієм народу. Було бажання також сказати і про такі негативні явища, як пустодзвонство, кар'єризм, нехтування народною мораллю».

Уперше твір вийшов у січневому номері журналу «Вітчизна» 1968 року. Того самого року двічі друкувався у видавництвах «Дніпро» і «Радянський письменник». Читачі та критика одразу схвально відгукнулися на появу шостого роману О. Гончара. До друку був підготовлений також і російський переклад твору, що мав вийти на сторінках журналу «Дружба народів». Російською мовою твір був виданий у 30-ти примірниках, а далі друк був зупинений. На прохання «українських товарищів» журнал взагалі відмовився від публікації роману.

Навколо твору несподівано завирували пристрасті: посипалися критичні статті, відгуки, були організовані виступи робітників та селян, що нібито «рішуче засуджували і заперечували» зображене в романі (хоча більшість із них твору не читали — «нема коли», як сказала одна зі свинарок).

Перша негативна оцінка «Собору» була здійснена Олексієм Федотовичем Ватченком — першим секретарем Дніпропетровського обкому партії. У Дніпропетровську йшов поголос про те, що партійний начальник області, як і Лобода, здав свого батька в будинок для старих. У цьому Ватченко вбачав зумисно наведену автором аналогію. Проте коли через декілька років Олеся Гончара запитають, чи знав він цю історію із Ватченком та його батьком, письменник відповість заперечно.

О. Ватченко запримітив у романі «очорнення радянської влади», наклеп «на людей праці» — «чудових радянських трудівників», а також «замилування старовиною».

Велику роль у шельмуванні твору відіграв Микола Шамота, тодішній директор Інституту літератури АН УРСР. У своїй статті під назвою «Реалізм і почуття історії» («Радянська Україна», 1968, 16 травня) академік писав: «Якщо судити про «Собор» за великим рахунком, гідним такого письменника, як його автор, то треба визнати, що реалізм тут не посилюється, а послаблюється... Письменник найбільше дбає про те, щоб показати грубу прозу, одноманітну буденність життя, виснажливість праці в місті й селі...»

Згодом у дніпропетровській газеті «Зоря» з'являється стаття кандидата філософських наук І. Мороза «Собор, революція та ідейність» (1968, 7 квітня), у якій автор продовжує ганьбити роман.

У «Радянській Україні» 26 квітня 1968 року було опубліковано статтю невідомих авторів, які сховалися під псевдонімами Юрчук та Лебедченко «Перед лицем дійсності», де була висловлена негативна оцінка творові.

Роман офіційна критика вважала творчою невдачею автора, зважаючи на його літературний авторитет.

31 травня 1968 року в неофіційній обстановці відбулася зустріч Олесь Гончар і ще кількох письменників з Петром Шелестом. Микола Бажан, Леонід Новиченко, Павло Загребельний стали на захист «Собору».

Проте «антисоборна» кампанія продовжувалася, тим більше, що до неї підключилися й деякі московські видання. З тих часів навіть зберігся анонімний вірш:

Бувають різні точки зору,
Та реалізму суть ясна:
Це шамотіння круг «Собору»
Є гавкіт моськи на слона.

Після цього твір до 1987 року не видавався через те, що був розкритикований і не імпував радянському правлінню, свідомо замовчувався, хоч і не був офіційно вилучений з бібліотек. Крім того, від письменника вимагали переробити роман або ж зректися його, на що Олесь Гончар не погодився, незважаючи на погрози другого секретаря ЦК КПУ Ляшка, а також Щербицького, Федорчука, Ватченка, Грушецького та Добрика. Самого автора Шелест пропонував арештувати, проте Голова Президії Верховної Ради СРСР Підгорний не погодився: «Не робіть дурниць, не ганьбіть Україну». Та й Л. І. Брежнев, тодішній керівник держави, коли дізнався, що Гончара хочуть заарештувати, категорично заявив: «Автора “Знаменосцев” не трогать».

Проте багато читачів навіть у часи замовчування та різкої критики в листах до Олесь Гончара висловлювали свої захоплення романом та подяки автору. Попри явну небезпеку з'явилися люди, що взялися рятувати книгу. Завідуюча книгарні «Поезія» Ольга Степура за позичені гроші викупила всі примірники роману, що надішли в її магазин, і з великим ризиком для себе згодом розповсюджувала книгу серед науковців та справжніх патріотів.

Чудеса героїзму проявляли також працівники книжкової фабрики «Атлас», рятуючи цю книжку від різання на січку і спалення на вогнищі.

Знову роман вдалося надрукувати весною 1987 року російською мовою в московській газеті «Роман-газета», цього ж року «Собор» вийшов і українською мовою у семитомному виданні творів Олесь Гончара.

1989 року твір був виданий окремою книгою видавництвом «Дніпро» (редактор Н. М. Кравченко) накладом 300 тисяч примірників.

Бесіда

- ▼ Після прочитання роману «Собор» Г. Тютюнник написав авторові: «Орлиний, соколиний роман ви написали, роман-набат...». Як ви гадаєте, що Г. Тютюнник мав на увазі, коли писав ці слова?

Ці слова Г. Тютюнника викликані тим, що в «Соборі» практично вперше в українській літературі Гончар на повний голос звертається до своїх сучасників із закликом про духовне очищення, осуджує національне безпам'ятство, звироднілий кар'єризм, прислужництво та браконьєрів-«юшкоїдів». В період брежнєвсько-сусловського застою письменник наважився торкнутися проблем, які з роками ставали ще більш злободенними. Також О. Гончар, всупереч засадам соціалістичного реалізму, відкинув догматизм класових уявлень і вчинки своїх персонажів розглядає виключно з точки зору загальнолюдських, гуманістичних принципів.

▼ Які проблеми порушує автор у творі? Чи є серед них такі, які на сьогодні вже вирішені? Які з проблем набули більшого загострення?

У своєму романі О. Гончар торкається багатьох проблем — філософських, історичних, морально-етичних, екологічних. Автор ставить перед читачами, своїми сучасниками й нащадками, філософські питання: який слід в історії свого народу вони залишили? «З яким почуттям тебе спом'януть?» У творі звучить заклик до збереження духовних скарбів, а також розвінчуються такі негативні прояви в суспільному житті, як бюрократизм, бездуховність, нігілістичне ставлення до культури свого народу, споживацькі тенденції, дух руйнування, нехтування народними звичаями та культурними надбаннями. О. Гончар закликає сьогоднішнє і майбутнє покоління берегти своє коріння — батьківщину, без цього не може бути ні повноцінного життя, ні взагалі існування нації.

Кожна сюжетна лінія роману розкриває певну проблему. Отже, можемо виділити такі основні проблеми, яких автор торкається в романі: проблема духовності сучасників; історичної пам'яті; недостатньо уважного, а то й зневажливого ставлення до трудящої людини, зародження фальші у суспільстві; екологічна проблема; батьків і дітей; становище жінки в суспільстві; стосунків між «начальниками» і «рядовими»; протиставлення села і міста; усвідомлення себе людиною як частки Всесвіту.

Шляхи вирішення цих проблем Гончар вбачає у духовності свого народу, в його зброєності рідною історією, в покликанні творця.

На жаль, на сьогодні жодна з проблем не вирішена, а деякі навіть загострилися. Актуальними нині є проблеми духовності та історичної пам'яті, екологічна ситуація в країні вимагає негайного вирішення. Та й трудяща людина — «прості українці» — почуваяться не зовсім упевненими в завтрашньому дні.

Тому роман звучить по-сучасному, що є ще одним підтвердженням геніальності митця, який зумів побачити проблеми, які тільки-но

зародилися, і намагався привернути увагу суспільства до них, щоб вони не поглиблювалися, а були вирішені якнайшвидше.

▼ Одна з проблем «Собору» — становище жінки в суспільстві. Чи актуальна ця проблема у наш час?

У романі «Собор» О. Гончар звертається також і до висвітлення такої проблеми, як становище жінки в суспільстві. Упродовж тривалого часу жінки боролися за рівноправ'я з чоловіками. Ішлося про участь жінок у всіх видах робіт. Так з'являються образи трактористок, багатOVERSTATниць, п'ятисотениць, шахтарок, доярок тощо. Роман О. Гончара «Собор» також ілюструє явище, коли жінки змушені тяжко працювати поруч з чоловіками у виробництві, що потребує виснажливої роботи.

Ось як описує автор робоче місце й умови роботи Віруньки Баглай: «Вірунька не перший рік висиджує зміну за зміною в кабіні свого крана. В цеху її називають ас-машиніст. Там Віруньчине обличчя завжди в респіраторній масці, яку вона не скидає упродовж усієї зміни, щоб не отруюватись їдкою пилюкою агломерату. Мов королева, возсідає Вірунька десь аж у піднебессі цеху, десь там торкає пальчиками залізу гриву свого велетня крана, і він, покірний найменшому її порухові, пересувається куди треба, з гуркотом загрибає тонни іржавого брухту, переносить в повітрі і з ще більшим гуркотом — у мульди, в мульди! На вічних протягах, в ядучій пилюці, у скреготах заліза — таке її життя в чорній, літаючій над пеклом шихтового двору кабіні...». Так працюють жінки в місті.

А в селі не краще. Єлька народилася і жила в селі. Її мати все життя пропрацювала в колгоспі: «Мати працювала на постійній, свинаркою. Літо й зиму, будень чи свято, із світку й до ночі тільки приплоди, опороси, запарки, комбікорм... І Єлька-Оленка весь час біля неї, у колі цих інтересів. Навіть як до школи пішла, то й тоді весь позашкільний її час минав на фермі, тут були її Еллади та Вавилони».

Єлька не знала свого батька, її мати була матір'ю-одиначкою. Таким жилося зовсім важко. Ніхто не дбав про те, щоб якимось полегшити їм життя, чимось допомогти. «Серед повоєнних нестатків нікому не було легко, а як уже тій безмужній матері-одиначці, що не вмiла з правління вимагати, вмiла тільки працювати чорно! Інша хоч викричить своє право, вибанітує бригадира, а голос Єльчиної матері звичний був тільки просити. І то ще добре, як пообіцяє бригадир гарбу соломи на зиму, але навіть обіцяного не завжди діждешся, бо він по-своєму перекрутить, бо влада його тут більша, ніж у римського цезаря. Що хоче, те й зробить. Не доставиш могорича — не буде й соломи, хай хоч і вода в хаті замерзає. Бери тоді, як стемніє,

мотузок та з матір'ю покрадьки в поле, до скирти. Отак мимоволі ще й злодійкою станеш, самі тебе такою зроблять. Смичеш похапцем, озираєшся, серце з грудей вискакує. Нав'ючені в'язанками, йдуть потім, спотикаючись, від скирти, аж до землі їх та солома гне. Нема людини — сама купа соломи по засніженім полі сунеться!». Жінка залишалася сам на сам зі своїми проблемами, з невлаштованим побутом і тяжкою працею.

Звичайним одягом для дівчат у селі були куфайка та гумові чоботи, щоб у грязюці не потонути.

Знаходимо у романі слова Миколи, що характеризують ідеал жінки в його уявленні: «Жінки, по-моєму, перевершують чоловіків відвагою почуття і його красою ...Коли я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй!»

▼ Як ви розумієте вислів «падіння людини»? Що є для людини справжнім падінням? Чи кожна людина може піднятися після падіння? Як ці питання висвітлено у романі О. Гончара?

«Падіння людини» — це знехтування нею норм загальнолюдської моралі, переступ. Причиною падіння можуть бути або несприятливі обставини, коли від самої людини мало що залежить, або людина проявляє хвилину слабкості, а потім картає себе за це, або людина сама свідомо стає на хибний шлях.

Ось як автор описує нам епізод падіння Єльки: «...І хоч мала б одразу відігнати його (бригадира), але чомусь не відігнала. І навіть коли почула слова ласки, то теж не обірвала, хотілося їх слухати, було щось довірливе в його скаргах на свою долю, щирість чулася у його співчутті до Єльки, розуміє, мовляв, як їй оце зостатись на світі без матері, самій... Здається, зараз для неї навіть бажаною була його близькість і його довіра, він, видно, вловив Єльчин настрій і ще ближче присунувся, вона відчула міцне тепло його тіла. Гарячі шепоти-благання хвилювали, ласки, ніколи не знані, пробуджували чуттєвість. Вітер шарпав їхню халабуду, брезент лопотів, а вона чула біля себе жагливе, палке:

— Єлько, раз живемо. Двічі нікому не вдавалось!

Стільки он, мовляв, дівчат-перестарків у селі, ніхто й не гляне! Порозлітались хлопці, дівчатами по селах хоч греблю гати... Про шахти щось гомонів їй, куди вони удвох махнуть... Про щастя, яке треба ловити... І знову:

— Один раз люди кохаються! Двічі жити ще не вдавалось нікому! Тож не будь така горда! Не бійся! Ти ж сама тепер!.. Вільна! Ніхто тобі не указ!

І таки почувала, що вільна вчинити як хоче. Може, й справді своє треба ловити, хапати, не відкладаючи на потім? Інші самі

ладні йому на шию кинутись, а вона ось таку владу над ним добула, доводить свого бригадира до безтями... Розпалена, уже не відпручувалась, а коли міцний смак поцілунку відчула, міцний та гарячий, здалось, що оце й є воно, оцей хміль і є кохання...

Ніч горіла темрявою. Була вона найтемніша з усіх ночей, ця ніч її падіння. Не стала вона святом Єльчиного життя. Не принесла ні радості, ні насолоди. Нічого, крім болю.

Вранці пусте було небо, хмари убогі пливли над собором, а вітер улігся, на сході краєчок неба холодно, криваво червонів».

А ось як почувалася дівчина наступного дня, коли вже нічого не можна було вернути назад: «...все сприймала Єлька тепер ніби зоддалеки, із свого знеможеного, дотла спустошеного світу. Наче повинен був би палити її сором за те, що сталося, вогонь ганьби, гріха, пороку, але й цього якось не відчувала, був тільки тупий біль, відчуття спустошеності та безмежний розлив туги.

Побрела до собору і, похнюпившись, по очі закутана хусткою, зупинилась біля порога, навпроти навстіж відчинених у соборну сутінь дверей. Не зважувалась переступити поріг. Здавалось, тільки переступить, і станеться щось страшне, земля під нею трісне, все соборне склепіння обвалиться на неї, падшу, осквернену!»

«Я опоганена, мене опоганили, я не смію, не маю тут права стояти!» — водало в ній каяття.

Усвідомивши свою помилку, Єлька знаходить у собі сили жити далі. І хоча їй доведеться ще пережити і розчарування, й сумніви, й печалі, врешті вона знаходить своє щастя, дівчина зуміла піднятися після падіння.

Зовсім іншого плану падіння Володьки Лободи. Хоча він досить молода людина, змінити його характер уже неможливо. Його погляди на життя викликають занепокоєність, адже все, про що він мріє, це вміло служити власним далекосяжним кар'єристським цілям. Володька не розуміє, що потреба у духовності сильніша, ніж потреба у матеріальних благах чи комфорті. Ми не можемо сказати, що Володька погана людина. Він і не слабка людина. Він страшніший, бо Володька — порожня людина, без серця, без сумнівів, без душі, без болю. Володька Лобода — типовий образ руйнівника того часу, умілий пристосованець, котрий ладен будь-яким способом догодити вищим ешелонам влади, незалежно від того, який треба буде зробити крок — нищення чи творення.

Після такого падіння піднятися дуже важко. Просто неможливо. Бо що можна виплекати у байдужій душі?

- ▼ Утілення в романі концепції «Той, хто руйнує, обов'язково деградує»

У творі собор є художнім символом самої України, її духовності, яка обвіяна багатьма вітрами, стоїть напівзруйнована, в риштованні обіцянок щасливого майбутнього. Тепер її остаточно хочуть доруйнувати, знищити. Хто ж відрікається від свого минулого, упевнений автор, обов'язково деградує.

Особливо яскраво ця концепція втілена в образі Володьки Лободи. Він — син Ізота Івановича Лободи, заслуженого металурга, який виховав багато славних робітників. На війні загинуло двоє його старших синів, тому всі свої батьківські надії він покладає на молодшого — Володимира. Та, як виявилось, марно. Син — кар'єрист відправляє батька доживати вік у Будинку старих металургів. За це його в Зачіплянці прозвали батькопродавцем. Старий батько мріє про онуків, сподівається, що син отямиться, зміниться і повернеться обличчям до людей. Та даремно. Адже Володька планує зробити кар'єру, і заради цього ладен вчинити навіть злочин. Він запопадливо знищує духовні надбання народу, його історичну та культурну спадщину.

Зачіплянський висуванець уміло ховає своє хижацьке ество за словами: «Ідучи назустріч побажанню трудящих...». Коли ж зачіплянці дізналися, що саме Володька зняв охоронну табличку із собору і що його бажання вислужитися помітили «наверху», їм стало боляче за свого земляка, на якого вони покладали надії, бо вважали порядною людиною. Навіть рідний батько, Ізот Лобода, який зрозумів справжню сутність сина, скаже: «...Він вам не один собор знесе, не одне таке смердюче море збудує, що й ради потім не дасте».

Володьці око муляє собор, обдертий і вицвілий, який чекає, яку ж долю йому готують такі горе-правителі, як Володька Лобода. Пропозиція Володьки — знести собор, а на звільненому місці збудувати «кафе для трудящих», яке можна назвати «У козака Мамая», що має стати свідченням дбайливого ставлення до своєї історії, збереження свого коріння.

Точну характеристику Володьці дає Микола Баглай, назвавши сірим-сірим геростратом, пігмеєм із бульдозером чи вибухівкою.

▼ До якої суспільної проблеми привертає увагу автор образом В. Лободи? Як це позначилося на долі роману? Чи актуальний образ «людини-функції» у наш час?

У своїй статті «Собор у риштованні» Є. Сверстюк, характеризує образ Володьки Лободи, пише: «Лобода — принципово новий характер у нашій літературі: письменник відкрив людину-функцію на грані робота, вільного від людських цілей, позбавленого стійких критеріїв. Ця людина-функція має страшну властивість розкладати цінності — одним дотиком, одним словом. Як в устах у геніального

поета чи філософа все набирає вищого смислу, значення, світла й енергії життя, так у Лободи, навпаки, все розпадається, розкладається й гасне...»

Так, саме образ Володьки Лободи викликав найбільше занепокоєння у гонителів роману. По-перше, дехто з високопоставлених осіб упізнав себе в образі В. Лободи; по-друге, через цей персонаж автор реалізував образ системи з її моральними та духовними «цінностями». І зробив це абсолютно точно. О. Гончар звертає увагу читачів на принципи кадрової політики в державі: Володька Лобода став «висуванцем» не завдяки здоровій конкуренції, а виключно через свої кар'єристські здібності. Стежачи за просуванням Володьки по службовій драбині, переконаємося, що інших у нього просто немає. Душа цього персонажа охоплена «наркотиком владолюбства», «героїном кар'єризму».

Володька, у естві якого навіки оселився дух руїництва, браконьєрства, кар'єризму, керує культурою, Несе в маси культуру людина, у якої, за словами критика Віктора Іванисенка, «немає нічого ... позад себе і навколо себе... Ні жінки, ні дітей, ні звичайв батьківських, ні любові, ні пам'яті...»

У образі Лободи система постала такою, якою була, — цинічною, недоброю, озброєною демагогією, високою фразою. Як людина це «страшний, підступний і лестивий тип», «езуїт». Як утілення системи — її «геній», найвища мета якого — «працювати в тому високому головному будинку, де кроки твої гаснуть у килимах», «брати штурмом «Ельбруси життя». Задля цього він затопить плавні чи, якщо треба, висушить їх, знесе собор чи знайде якісь інші «ідеї». Навіть якщо результатом їх буде руйнування всього, для нього важливе одне — аби на тій руїні возвеличитись самому.

Письменник розкрив суть лободівщини, показав правду про кар'єристів-функціонерів, які у всі часи були соціально небезпечними. Та й прізвище персонаже теж, мабуть, невипадкове, Адже лобода — це «найпоширеніший бур'ян, що засмічує посівні та городні культури». Автор хоче сказати, що такі, як Володька, не знають і не здатні зрозуміти справжніх цінностей, таких, як доброта, любов, щирість, кохання. Цим образом О. Гончар розвінчує пристосуванців. Володька Лобода не просто новітній руйнівник — він умілий пристосуванець, котрий ладен будь-що догодити вищим ешелонам влади, незалежно від того, який треба буде зробити крок — нищення чи творення. В образі Володьки Лободи автор викриває багатьох володьок, які заради кар'єри здатні навіть «продати» рідного батька, тобто викриваються кар'єристи, лицеміри, пристосуванці, що було досить типовим серед партійних діячів.

О. Гончар на прикладі образу Володьки Лободи викриває бездуховність суспільства у 60–70-х рр. ХХ століття. Створений за аналогією з «христородавством», цей образ сприймався в контексті з такими явищами, як денационалізація, національний нігілізм тощо, набув у романі історичної глибини. Тому й не дивно, що роман спочатку піддали гострій критиці, а потім і зовсім заборонили.

▼ Як через образ Ізота Лободи О. Гончар проводить ідею єднання минулого з сучасним? Чим приваблює нас образ старого Нечуйвітра?

Образ Ізота Лободи має глибокий символічний зміст. Він є уособленням духу народного патріотизму, козацької вольності, незнищенності світлих вікових традицій, єдності людини з природою, з землею, де народилася. Навіть Володька говорить про батька, що він — «козацька волелюбна душа». Саме завдяки цьому старий Нечуйвітер і сприймається як нащадок козацький, який намагається передати краще із надбань своїм потомкам.

Змальовуючи трагічний образ батька, зрадженого сином, автор втілює в ньому мудрість віків, героїчну й трагічну історію народу, народний гнів і вселюдський протест проти осквернення й руйнування народних багатств, відмови від загальнолюдських моральних цінностей.

Ізот Іванович приваблює нас своєю порядністю, добротою, небайдужістю, чесністю і чистотою, вірністю батьківським заповітам. Не випадково його звать Нечуйвітром, бо він «прийде, нагримає, насоромить. І не тому, що доглядач, а душа болить дивитись, як варвар сучасний нищить, запаскуджує світ цієї краси». Всюди він ставить охоронні таблички з написом: «Хто посадить, того і внуки згадають». Так і помер Лобода-Нечуйвітер серед рідної йому природи.

▼ Образ Миколи Баглая — один із найпривабливіших образів роману. Чи є серед сучасної молоді такі, як Микола? Як, на вашу думку, чи не занадто ідеальним є цей образ?

«Чистий думками й непорочними діями юнак», — ці слова найточніше характеризують образ Миколи Баглая. Це абсолютно позитивний персонаж: студент, комсомолец, передовик, новатор, красень...

Людина великої душі, юнак у всьому, що його оточує, бачить красу.

Він щиро любить своє заводське селище Зачіплянку та його працьовитих людей, на переконання Миколи, правильних та праведних. Але найбільша Миколина любов — то старий козацький собор.

Микола — романтик, студент-мрійник, сповнений глибокої віри в життя. Він не втратив здатності захоплюватися і красою довколишньої природи, і довершеністю собору, і могутністю металургійного заводу. Та його непокоїть той факт, що в заводах

відсутня система очищення, і він поставив мету сконструювати її, щоб люди мали змогу дихати чистим повітрям.

Микола — оптиміст. Він не згоджується із Геннадієм, студентом факультету холодної обробки металів, який впевнений, що «святості зникають із життя і на їх місце все більше вдирається цинізм». Досліджуючи пам'ятки минулого, Микола хоче дошукатися секрету великої любові свого народу до рідної землі, з якої він завжди черпав силу та впевненість у завтрашньому дні.

Коли Таратута з компанією влаштовує у соборі дику оргію, то Микола, ні миті не вагаючись, «навіть не встиг подумати про можливі наслідки, тільки встиг кинути Єльці: «Зажди», — а сам уже в три скоки рвонувся в розчахнуті двері, в оту круговерть дикого, гидкого, цинічного, що опоганювало йому душу, прекрасну поему його життя...»

Образ Миколи у канві роману сприймається як цілком закономірний і реальний, а не як надуманий чи ідеальний. Змальовуючи Миколу, О. Гончар прагне показати потяг молоді до духовного, її прагнення пізнавати набутки попередніх поколінь і вміння їх цінувати. І Микола не самотній у своїх пориваннях. Такі його брат Іван та його дружина Вірунька, Єлька. Микола — справжній патріот. До усвідомлення «Коли не ми, то хто?» хлопець дійшов не відразу, але, відкривши для себе собор, безсумнівно, ніколи не зречеться його.

▼ Коли О. Гончара запитали, про що його роман «Собор», він відповів, що «це книжка про Сучасника». Чому ж роман носить назву «Собор»?

Роман «Собор» дійсно «книжка про Сучасника», бо в ній автор досліджує духовний світ різних соціальних верств населення на матеріалі життя робітничого селища Зачіплянки.

Саме в ставленні до собору розкриваються всі персонажі твору. Вони ніби поділяються на два умовних табори — захисників цієї величної споруди та недругів. Завдяки цьому митець розкриває у творі тему збереження духовних святинь, без яких людина припиняє бути людиною.

Образ собору метафоричний. Через нього О. Гончар підносить будівничий геній народу і заперечує руйнації, що б не руйнувалося — селянська хата, храм, людське життя чи життя цілого народу.

Цей символічний образ уособлює в собі духовне начало українського народу, здійснює зв'язок поколінь, є верховним суддею людських діянь з погляду вічності. Собор увібрав у себе довершеність і гармонію, витончену красу і внутрішню силу. Тому сприймається він як жива істота: «Вночі собор молодіє. Зморшок часу на ньому не видно...»

У романі «Собор» Олесь Гончар викриває найменші симптоми духовного неблагополуччя, яке почало загрожувати суспільству, розвінчує психологію духовного браконьєрства саме через ставлення до святині.)

▼ З якою метою у твір введено образ Дмитра Івановича Яворницького?

У «Соборі» Олесь Гончар вказує на симптоми духовного неблагополуччя, яке почало загрожувати суспільству, розвінчує психологію духовного браконьєрства. Автор стверджує, що всі ми — свідки руйнації, по суті, й причетні до неї («Руйнуємо тим, що осторонь стоїмо... Руйнуємо своєю байдужістю»). А хто руйнує — обов'язково деградує. Для підтвердження і підсилення звучання даної ідеї у творі і введено образ Дмитра Івановича Яворницького, відомого вченого — історика, археолога, фольклориста, етнографа, письменника. У його вуста вкладено відповідь Несторові Махнові та його «піратам степів», які п'яні вдерлися до «храму краси, історії, храму зодчества козацького» і поводитись у ньому, «як в конюшні»: «...то не ідеал, до якого йдуть через руїни та через трупи». Учений постає перед нами у цьому епізоді як надзвичайно мужня людина, підтвердивши одну із легенд, які поширювались про нього: «Нічого, кажуть, не боїться: ні бога, ні сатани, ні самої смерті». А ще як людина, що зрозуміла надзвичайно важливу істину — на руйнації та крові не створити нового. Дмитро Іванович рішуче зупиняє махновців, відстоявши історичну пам'ятку, він зберіг її для наступних поколінь, ризикуючи власним життям.

У романі «Собор» образ Дмитра Яворницького розкрито у трьох аспектах: людина, неповторна індивідуальність; громадянин-патріот, вірний син України, сучасник складної і героїчної доби; самотній талановитий вчений, хранитель скарбів народних.

Образ ученого приваблює своєю зовнішністю — «самою поставою, кремезністю, вусами — живий запорожець!», кремезний характерник», «огрядний, крутоплечний грамотій з запорозькими вусами», «козарлюга», «сивоусий Яворницький», «вусатий велет», «могутня постать» — та внутрішніми переконаннями: «На твоєму боці сила, на моему — правда. Сила розвіється, а правда — ніколи!»; «Дух руйнівний, стихія руйнацтва — це не моя стихія...». Він стверджує, що його правда «на верхах собору, на його шпилі». Яворницький сміливо кидає у вічі махновцям: «Паливоди! Розстьоби. Горшкодери! Гетьте з собору!» і не дозволяє їм «порядкувати» в ньому. Академікові були чужі люди, позбавлені духовності, які не спроможні до будь-якого високого руху, обмежені й примітивні у своїх прагненнях.

У романі розкрито нерозривний зв'язок двох граней творчої вдачі героя та його долі: народності, громадянської мужності, на ділі, а не на словах, любові до Вітчизни, синівського і разом із тим батьківського ставлення до неї.

Доповнюють образ Яворницького легенди про нього, які розповідають Махнові його радники-теоретики: «оковитої цареві не дав», «професор, а пішки всі степи обходив, пороги щороку пропливає, руки-ноги на хортицьких скелях поламав, та все тієї козаччини дошукується», «кожну степову могилу... обстежив, скарби нечувані здобув для свого музею», «воскрешає славу минулих віків, задля неї живе, всьому світові поклав розповісти про лицарів козацької республіки», про козаччину «томи понаписував, всі перекази про запорозьких характерників позбирав, і сам отав як характерник».

Нестор Махно залишився під враженням від зустрічі з ученим про що свідчать його слова: «Не густо зустрінеш у житті таких Яворницьких!»

Як зазначає Хом'як Т. В: «Образ Дмитра Яворницького — взірць для всіх поколінь. Це добре усвідомлює герой роману Микола Баглай, який переконаний, що вчений знайшов у козацьких могилах саме те, на що так бідні його нащадки, — «дух козацької республіки, затоптані невігласами, дух непокори і патріотизму». Дмитро Іванович Яворницький — із тих істориків, які завжди відчувають зв'язок минулого з сучасним, котрі в тісному зв'язку науки і життя вбачали запоруку розквіту науки і поліпшення життя. Подавши образ справжнього патріота своєї землі в минулому, О. Гончар закликає сьогоденне і майбутнє покоління берегти своє коріння — батьківщину, без цього не може бути ні повноцінного життя, ні взагалі існування нації».)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Вільний мікрофон

Устами своїх героїв О. Гончар запитує: «Звідки виникає психологія браконьєрства? Звідки дух руйнування?». Як би ви відповіли на ці запитання?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Творче завдання. Згодьтеся або спростуйте твердження: «Роман «Собор» має і позанаціональне значення, бо проблеми його — проблеми всесвітні, які щоденно ставлять нам вічні питання: Хто ми? Що для нас минуле, без якого немає майбутнього?»
- ▶ Скласти візитівку роману.

- ▶ Випереджувальні індивідуальні завдання. Скласти анкету письменника Григора Тютюнника; підготувати повідомлення про його збірки «Зав'язь», «Деревій», «Батьківські пороги», «Коріння», про особливості художнього стилю Григора Тютюнника, про спорідненість стилів Григора Тютюнника та Василя Шукшина.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

«Незакінчене речення»:

- Сьогоднішній урок примусив мене замислитися над ...
- Я планую більше дізнатися про ...
- Після уроку я відчуваю ...

УРОК № 119

Г. ТЮТЮННИК. СТИСЛА РОЗПОВІДЬ ПРО ПИСЬМЕННИКА. ОСНОВНІ ЗБІРКИ: «ЗАВ'ЯЗЬ», «ДЕРЕВІЙ», «БАТЬКІВСЬКІ ПОРОГИ», «КОРІННЯ». ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА, «СУВОРОГО РЕАЛІСТА», «ЖИВОПИСЦЯ ПРАВДИ» (О. ГОНЧАР). СПОРІДНЕНІСТЬ СТИЛІВ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА ТА ВАСИЛЯ ШУКШИНА

Мета: розглянути життєвий і творчий шлях визначного українського прозаїка ХХ століття Григора Тютюнника, його громадянську позицію; дати загальну характеристику творчості; розкрити особливості індивідуального стилю письменника, вказати на спорідненість стилів Г. Тютюнника та В. Шукшина; розвивати вміння аналізувати, співставляти, порівнювати; виховувати зацікавленість особою письменника та його творами.

Обладнання: портрет письменника, видання його творів, фотоматеріали, відеофільм про письменника (за можливості).

Теорія літератури: індивідуальний стиль письменника.

Тип уроку: ознайомлення з особистістю письменника.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми мети.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Григорій Тютюнник — один із найталановитіших українських письменників-прозаїків. Чим же бентежить його творчість читачів? На це питання вичерпну відповідь дає критик Іван Дзюба: «Ми ж знаємо, що Григорій Тютюнник дивився на світ широко розкритими очима, зірко бачив усе, що діялося з його народом, і мав на це свій чіткий і глибоко пережитий погляд. Але навіть якби й не було цього акцентованого громадянського усвідомлення, цієї інтелектуальної бази усвідомлення дійсності, — все одно його безвідмовна чутливість до людських доль як індикаторів певного суспільного життя вводила б у світ соціально-психологічних, етичних, естетичних вимірів цього життя». Про те, як формувався характер майбутнього письменника та його світогляд, і говоритимемо сьогодні.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**Літературний диктант «Незакінчене речення»**

1. Роман-трилогія О. Гончара про велику Вітчизняну війну називається... (*«Прапорonosці»*).
2. Студенти Харківського університету стали героями роману... (*«Людина і зброя»*).
3. Тривалий час був заборонений роман О. Гончара... (*«Собор»*).
4. Основний конфлікт у романі «Собор» зав'язується довкола... (*старовинного храму*).
5. Найточніше відображає характер ліричних відступів у романі «Собор» поняття ... (*публіцистичні*).
6. У романі «Собор» новела «Чорне вогнище» присвячена... (*Д. Яворницькому*).
7. Одного зі своїх героїв О. Гончар характеризує як «юшкоїда» та «батькопродавця». Це... (*Володька Лобода*).
8. Події новели «За мить щастя відбуваються... (*період історії, країна*) (після закінчення Великої Вітчизняної війни, влітку 1945 року в Угорщині).
9. Головними героями новели «Залізний острів» є... (*Тоня і Віталік*).
10. Старий корабель у морі був... (*мішенню для літаків*).

11. Слова із роману «Собор» «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!..» належать... (*Хомі Романовичу*).
12. «Орлиним, соколиним романом-набатом» «Собор» назвав... (*Г. Тютюнник*).

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бесіда

- ▼ Що вам відомо про життєвий і творчий шлях Г. Тютюнника з попередніх класів?
- ▼ З якими творами цього письменника ми ознайомилися? Про що з них ішлося? (*«Дивак», «Климко»*)
- ▼ З чим пов'язане те, що більшість героїв твору Григора Михайловича — це діти?
- ▼ Чим, на ваш погляд, повчальні твори Г. Тютюнника? (*на основі раніше вивчених творів*)

2. Ознайомлення із життєвим і творчим шляхом письменника.

1 - й у ч е н ь. Анкета письменника.

ПП. Григор Михайлович Тютюнник

Дати життя і смерті. 5 грудня 1931 р. — 6 березня 1980 р.

Місце народження. С. Шилівка Зіньківського району на Полтавщині.

Батьки. Тютюнник Михайло Васильович і Тютюнник (до заміжжя Сивокінь) Ганна Михайлівна.

Освіта. Закінчив Зіньківське реальне училище. Філологічний факультет Харківського університету.

Робота. Працював на заводі імені Малишева у Харкові, в колгоспі, на будівництві Миронівської ДРЕС, на відбудові шахт у Донбасі. Після закінчення навчання в університеті разом із дружиною їде працювати на Донбас, викладає у вечірній школі. 1963–1964 рр. працює в редакції газети «Літературна Україна». Зацікавившись кінематографом, працює у сценарній майстерні Київської кіностудії ім. О. Довженка, — створює літературний сценарій за романом Г. Тютюнника «Вир», рецензує твори колег-кінодраматургів та фільми. Переходить на редакторсько-видавничу роботу, а згодом повністю віддається літературній творчості.

Творче кредо: «Найдорожчою темою, а отже, й ідеалом для мене завжди були й залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших їх виявах».

Літературна творчість. Григор Тютюнник написав 40 новел і п'ять повістей.

Перша зустріч письменника з читачем (за підписом «Григорий Тютюнник-Ташанский») — оповідання «В сутінки» (рос. мовою: «Крестьянка». 1961. — № 5). 1963–1964 рр. в газеті «Літературна Україна» публікує кілька нарисів на різні теми та перші оповідання: «Дивак», «Рожевий морок», «Кленовий пагін», «Сито, сито...». Молодіжні журнали «Дніпро» та «Зміна» вміщують новели «Місячної ночі», «Зав'язь», «На згарищі», «У сутінки», «Чудасія», «Смерть кавалера». У 70-ті роки з'являються у пресі — республіканській («Вітчизна», «Дніпро», «Ранок») та всесоюзній («Дружба народів», «Сельская молодежь», «Студенческий меридиан») нові твори Гр. Тютюнника. У Таллінні виходить збірка його оповідань естонською мовою (1974). Перекладав українською мовою твори В. Шукшина, Максима Горького («Серце Данко»), І. Соколова-Микитова («Рік у лісі») та ін.

Збірки: 1966 р. — перша книжка «Зав'язь» (вид-во «Молодь»).

Збірка «Деревій» (1969) (увійшли повість «Облога» та кілька оповідань).

Збірки «Батьківські пороги» (1972), «Крайнебо» (Київ, 1975), «Отчие пороги» (Москва, 1975), «Коріння» (Київ, 1978).

1978 р. у видавництві «Молодь» вийшла збірка оповідань та кіноповістей «Калина червона».

Нагороди. 1979 р. — журнал «Сельская молодежь» нагороджує медаллю «Золоте перо» — за багаторічне творче співробітництво.

1980 р. — за книги «Климко» (1976) і «Вогник далеко в степу» (1979) присуджено республіканську літературну премію ім. Лесі Українки

1989 р. — посмертно відзначено премією ім. Т. Г. Шевченка.

Епоха і письменник. Григорій Тютюнник — митець правдивий, безкомпромісний і сміливий. Зберегти ці позиції було нелегко, але Тютюнник зумів залишитися самим собою. Після опублікування чи не кожного нового твору в його бік щедро сипалося каміння «праведної» критики. Деяко з його доробку не друкували зовсім. Однак кожне нове оповідання чи повість продовжує кричати тією самою гіркою правдою життя, що й попередні.

2 - й у ч е н ь. Збірки.

1966 р. вийшла перша збірка Г. Тютюнника «Зав'язь» (вид-во «Молодь»). Ця книга — один із яскравих виявів посилення ліризму у малій прозі, пов'язаного з поглибленою увагою до емоційного життя особистості.

Тема більшості творів збірки — зображення вражень і спогадів про зруйноване повоєнне село. В оповіданнях «Перед грозою», «Сито, сито...», «Смерть кавалера», «Тайна вечера», «Обмарило», «На згари-

щі» точними штрихами подано зарисовки щоденного буття. Майже кожний предмет перетворюється тут на художню деталь, тобто увага до життєвих подробиць стає засобом узагальнення, правдивого зображення обставин дії, розкриття внутрішнього світу людини в усій його глибині і складності. За деталями, як і за цілими сюжетами оповідань, постають обрії духовності (чи — рідше — бездуховності) людей, тонкощі їхнього ставлення до життя, їхніх взаємин.

Художнє осмислення долі покоління «дітей війни», спостереження над процесами змушнення, становлення характеру юних громадян країни, яка щойно перемогла фашизм, — це той тематичний сектор, у якому особливо помітне значення зробленого Григором Тютюнником. Письменник умів дивитися на світ очима дитини, що пережила окупацію. У його творах художнє дослідження здійснюється в багатьох напрямках: від спостережень над формуванням характеру людини, становленням її світосприймання, її моральних принципів, до пошуків можливостей духовного оновлення людства.

Важливі ознаки стилю Гр. Тютюнника — простота розповіді, розмовні інтонації. Про ліризм збірки можна говорити не лише як про стильову ознаку, а й як про настроєву домінанту, що зумовлює ознаки поетичності творів, зміст яких увиразнюють пластичні малюнки природи («Дивак», «Зав'язь», «Холодна м'ята», «На згарищі», «Проти місяця», «Печена картопля»). Лаконічні діалоги часом підсилені недомовленістю, за якою криється багатий підтекст. Широко послуговується письменник монологічними формами оповіді, у тому числі внутрішнім монологом, який то наближається до мови автора у «дорослих» оповіданнях, то істотно відмінний від неї у творах про дітей. «Авторський коментар» зведено до мінімуму, описи, пейзажі, зарисовки відзначаються пластичністю, багатством кольорів, звуків, запахів. Простежено й ознаки тієї тенденції, яку пізніше назвуть об'єктивізацією ліричної прози і яка у найбільш досконалих творах Гр. Тютюнника надасть епічної вагомості його камерним сюжетам, а скромних маленьких (не лише за віком) героїв з їхніми буденними турботами оберне на представників цілого народу.

До збірки «Деревій» (1969) увійшли повість «Облога» та кілька оповідань.

Зображення того, як іде малий герой «Облоги» дорогами землі, щойно визволеної від фашистського ярма, насичене глибоким драматизмом, що переходить у трагічність. Всі події та явища запропоновано у сприйманні підлітка Харитона, який набуває гіркого досвіду в зустрічах із найрізноманітнішими людьми та обставинами. Безсумнівний зв'язок повісті «Облога» з тим, що пережив автор

у далекому дитинстві. Драматизм твору підсилюється наявністю світлих моментів на трудному шляху героя, який зустрічається з радянськими бійцями-радистами. Гіркий досвід підказує йому не тільки манеру поведінки, а й недитяче розуміння своїх почуттів при розлуці з цими веселими і сильними людьми, серед яких і військовий поштар, колишній учитель історії, Калюжний, котрий так нагадав Харитонові тата, збирався всиновити його, але загинув, — наче здійснивши болюче передчуття хлопця.

(Зачитування уривків із творів збірки (на вибір учителя).)

Твори, які становлять цикл «Крайнебо», написані особливою, ритмізованою мовою, в трохи незвичному для Тютюнника піднесеному стилі. Це «акварелі», поезії в прозі, щодо яких можна говорити і про вплив поезики Довженка, і про близькість автора до тих самих народних джерел. Ліричний герой, від чийого імені ведеться розповідь у циклі, чи не вперше виявляється невіддільним від образу автора. Саме тут письменник відхиляє завісу своєї творчої лабораторії, свого способу вивчення життя: «Можна б, звісно, розпитати в нього, яке життя прожив, та не хочеться в'язнути до людини, мовчазної і роботящої — соромно, так само, як пити воду з чужого колодязя, не спитавши дозволу в господаря, як стати і послухати, про що шепочуться молодята в саду» Отже, пильні спостереження, трохи фантазії, роздуми на підставі тих спостережень та висновки з них — це секрет творчості письменника.

3 - й у ч е н ь. Особливості художнього стилю письменника.

На початку свого творчого шляху Г. Тютюнник сказав: «Я — людина. Я буду майстром». І він ним є.

А ще письменник Григорій Тютюнник заявив: «Найдорожчою темою, а отже, й ідеалом для мене завжди були й залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших їх виявах». Визначене кредо творчості впливало і на вибір художнього стилю. Манеру письма Г. Тютюнника важко не вгадати. Він належав до кола письменників, які в часи короткої «відлиги» були нещадними до фальші, сприяли реабілітації літератури, поверненню їй доброго імені. Письмо Григора Тютюнника — це невимусненість розвитку дії, легкість, розмовність мови й разом з тим залізна дисципліна, відлитої форми. Твори його — цілісні й досконалі.

У них поєднано повсякденне і вічне.

Він мав свою точку зору на світ, він виводив пересічних людей, які на сторінках його книг виявлялися зовсім не буденними: далеко не проста, виявляється, ця проста людина, в душі її цілий космос! Та відкривається вона цією гранню тільки тому письменнику, який любить і поважає її, не принижує, не має за другосортну.

Улюблені герої письменника — люди, що просто живуть життям високодуховним і не піддаються оманливим «ідеалам». Він тонко вловлював соціально-психологічні, моральні зміни в житті села, й те, незмінне, що лишалося після всіх лихоліть і насильств над душею селянина. У долі своїх земляків він побачив розселення села упродовж майже півстоліття, бачив причини та основи невідвортної деморалізації людини, виродження народних традицій не лише в обрядовості, а й у самому ставленні до цінностей життя, до землі, до праці, одне до одного. А такі незворотні зміни в людському естві виникали тоді, коли всіма засобами витравлювалося в селянинові почуття господаря на землі.

Він одним із перших ще на початку 1960-х замислився над важливістю моральних, духовних чинників, без яких жоден матеріальний добробут не принесе повноцінності життя. Григорій Тютюнник вважав, що на селі ще виразніше, ніж у місті, виявлявся процес руйнації гуманістичних принципів, утвердження споживацького ставлення до праці, природи, світу. Все це не просто роз'єднує людей, а постійно підточує їх зсередини, руйнуючи милосердність, співчуття, взаєморозуміння.

На його очах з початком застою в літературі знову творився потік поверхової літератури «соцреалізму». Григорій Михайлович був далекий від цього. Не вдавався він й до інтелектуальних, публіцистичних, історичних чи прогностичних відступів, що тоді стало модним. Усе бачене й пережите правдиво, природно переплавлялося в художнє слово. Письменник зображав життя, яке знав достеменно і яке, крім нього, ніхто б не зобразив. Його твори відповідають формулі, яку Андрій Тарковський дав кінематографу, — «зафіксований час».

Отже, особливостями творчого стилю митця, «суворого реаліста», «живописця правди» (О. Гончар) є: лаконізм, об'єктивність оповіді, реалістичний опис, акцент на художній деталі, характеристика героя через його поведінку, прихований психологізм, буденність сюжету.

4 - й у ч е н ь. Григорій Тютюнник та Василь Шукшин.

Григора Тютюнника ще за життя часто називали українським Шукшиним.

Тютюнник	Шукшин
Спільне в долі митців	
народився 1931-го року	народився 1929-го року
Батьки обох були репресовані, обоє працювали змалку, цінували книгу й освіту, добре знали життя. Вони працювали в колгоспі і в робітничих майстернях, служили на флоті, деякий час учителювали	

Тютюнник	Шукшин
Спільне в творчості	
<p>Писали про своїх сучасників, «маленьких людей» із глибинки, в обох сформувався образи «диваків», не пристосованих до реалій життя, які, зберігаючи дитячу чистоту й наївність, не вміють адаптуватися і виживати. Художні світи російського й українського письменників були типологічно схожими, оскільки їх поєднувало зображення проблем села, що гине у своєму первіснопатріархальному сенсі, духовної деградації сучасників й водночас збереження традицій і онтологічних основ буття людини. Головними персонажами обох письменників ставали прості сільські трудівники, «маленькі люди», збігаються часові і просторові, навіть проблемні аспекти</p>	
<p>Предметом художнього відображення були буденні ситуації, у яких, як у краплі води, віддзеркалювалася душа людини, виявляючи її велич або ницість. Персонажі переживають справжні почуття глибоко в душі. Герої Тютюнника відрізняються від шукшинівських більшою внутрішньою делікатністю, совісливістю, духовною красою. Вони сформовані українською традиційною «філософією серця», у них проявляються риси «хліборобського» менталітету українців</p>	<p>Проза В. Шукшина вирізнялася, на думку дослідників, більшою жорсткістю і прямою. Його герої можуть і кілком махнути, й міцне слівце докинути. У персонажів російського митця більш виявлене агресивночоловіче начало</p>

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Завдання. Чи можна вважати літературну діяльність Г. Тютюнника такою, яка збагатила культурну спадщину нашого народу? *(Гр. Тютюнник розширив тематичні обрії літератури (дитина в окупації, взаємини міста й села), не раз знаходячи новий ракурс погляду на матеріал, який не є новим за своєю суттю, але зазнав істотних зовнішніх змін (наприклад, взаємини людини й природи, сучасне міщанство, споживацтво, егоїзм, пристосуванство тощо). Григорій Тютюнник одним з перших, ще на початку 60-х років, привертая увагу до тих втрат у людській природі, які стають неминучими внаслідок нерозумного споживання здобутків науково-технічного прогресу. Його постійно тривожила проблема морального здоров'я нашого суспільства, духовних основ життя*

народу, збереження його самосвідомості, історичної пам'яті й совісті як виду історичної енергії багатьох поколінь. Естетична цінність творів Григора Тютюнника невіддільна від етичної сутності таких вічних народних категорій духовності, як доброта, честь, громадянська гідність, милосердя, співстраждання.

Він — один із найдраматичніших і водночас найсвітліших художників нашого часу. У його творах конкретно-історичні соціальні проблеми просвічують через внутрішній світ людини, на яку він дивився з любов'ю і розумінням.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Скласти кросворд, чайнворд чи тести за біографією письменника.
- ▶ Прочитати новелу «Три зозулі з поклоном».
- ▶ Творча робота. У своєму щоденнику Г. Тютюнник писав: «Літературі, як хлібові і яблукам, погоди треба». Як ви розумієте ці слова письменника? Висловити власну думку на проблеми розвитку літератури.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Закінчити речення:

- ▼ Я вважаю письменника ...
- ▼ Самогубство, на мою думку, ...
- ▼ Тютюнник — унікальна людина, тому що ...

Матеріал для вчителя

Тютюнник Григiр (Григорiй) Михайлович, український письменник-шістдесятник, брат Григорiя Тютюнника.

Григiр Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 р. в с. Шалівці Зiнкiвського району на Полтавщинi в «сiм'ї селян — Тютюнника Михайла Васильовича i Тютюнник (до замiжжя Сивокiнь) Ганни Михайлiвни. Вони були вже в колгоспi — батько плотникував, косив, пиляв осокорчики довгою дворучною пилкою, нишком готувався до екзамiнiв у вчительський вуз. Мати працювала на рiзних роботах — полола, в'язала, поливала i подавала снопи в барабан». Доля приготувала Григору багато випробувань, починаючи з раннього дитинства. Голод тридцять третього не обминув Тютюнникiв-Хтудулiв, як називали їх у селi: забрав старенького дiдуся, а пiвторарiчний хлопчина припинив ходити, говорити, навiть смiятися.

Коли Григору було шiсть рокiв, заарештували батька. Пам'ятав вiн, як одного холодного осiннього дня бiг за возом, у якому везли

безневинно репресовано тата. Втрата батька була однією з найбільш чітких душевних ран Григора Тютюнника. Письменник з теплою і ніжністю згадував його: «Я тільки трішки-трішки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким». Відтоді Григор його так і не бачив. Батькові суджено було пройти всіма етапами «ворога народу», а в п'ятдесят сьомому році прийшов папірець, у якому сповіщалося, що Михайла Тютюнника реабілітовано по-смертно.

Думка про батька спустошувала Григора все життя. «Мій батько, кажуть, був гарний собою, розумний, сильний і з лиця моложавий, бо після першого одруження — з Ївгою Федотівною Буденною (1920–1921 рік) — він не знайшов кращого заняття, ніж займатись поезією, геометрією, бондарством. Після того як батька забрали в тюрму 1937 р., взяв мене до себе батьків брат Филимон Васильович Тютюнник, — мати осталися заміжні за іншим, а я пішов до дядька. Сьогодні я знаю, для чого взяв мене дядько. Він і його дружина, Наталя Іванівна Рябовецька, з сусіднього з нами хутора Троянівка, вчили й виховували мене, а кажучи просто, були моїми батьками. Вони обоє працювали в школі. Дядя був бухгалтером, тьотя викладала українську мову й літературу. З того часу я запам'ятав «Як упав же він з коня», «На майдані». Я любив і знав казки Пушкіна і безліч українських народних казок, з яких я найбільше люблю й зараз «Котигорошко», — прекрасна казка. Перечитував оце недавно — диво, та й годі...». Дядько з дружиною віддали Григора до школи, а через три роки почалася війна. «1938 року віддали мене дядя і тьотя до школи в український перший клас, який нараховував сім учнів. Думаю, що тут другі мої, сказати б, батьки дотримувались і принципових поглядів щодо української мови, освіти, культури взагалі. Через два тижні цей клас було ліквідовано за малим контингентом, і я опинився в російському першому класі. З того часу і до 1962 року я розмовляв, писав листи (іноді оповідання) виключно російською мовою, окрім років 1942–1949-го, коли я знов опинився в селі біля матері. До цього я був старцем в повному розумінні цього слова. Сталося се так. На початку війни тьотя народила мені сестрицю. А дядю забрали на фронт. Уже в сорок другому році почався голод. Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину — коли вона кипить, з неї багато піни. Люди, дивлячись на змучену тьотю і на нас, голодненьких дітей, порадили мені чкурнути до матері на Полтавщину, щоб легше стало всьому сімейству, — голод як-не-як.

Я так і зробив. Йшов пішки, маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку, у котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик.

Йшов рівно два тижні. Через Слов'янськ, Краматорськ, Павлоград (чи Конград), Полтаву, Диканьку, Опішню. А слідом за мною, коли трохи полагодилося із залізницею, приїхала і бідна моя тьотя з грудною сестричкою».

Після визволення України від фашистської навали Тютюнник закінчив п'ятий клас сільської школи і вступив до ремісничого училища; восени 1947 року він одержав спеціальність слюсаря і почав працювати на заводі ім. Малишева у Харкові. Після училища треба було відпрацювати три роки на заводі, але хворий на туберкульоз легенів хлопець повернувся до рідного села. За те, що порушив «закон про три роки», був засуджений на чотири місяці. Коли Григор виходив з колонії, табірний бібліотекар жалкував. «Тебе випускають? Ох, жаль, хороший читач був...» Тепер при кожній нагоді йому згадували, що не лише батько в нього ворог народу, а й він сам «тюряжник». Це тягарем лягло на його зболену душу.

Працював у колгоспі. Орав, потім завербувався на Донбас. Будувач Миронівську ДРЕС, слюсарював, був шофером. Служив чотири роки у військово-морському флоті на Далекому Сході. Потім п'ять років навчався в університеті на філологічному факультеті. Саме тут він захопився літературною працею. Перше опубліковане 1961 року оповідання Григора Тютюнника «В сутінки» народилося з його листа до дружини. Він з таким щемливим боєм розповів їй про драму своєї родини, що й сам не помітив, як з-під його пера вийшла викінчена художня річ.

Був ініціатором заснування студентського журналу «Промінь» і редактором. Закінчив Харківський університет (1962). У тому ж році разом з дружиною їде на Донбас, де працює у вечірній школі.

Перші дні й місяці учительської праці приносили не тільки рапці, бо кожен учитель був зобов'язаний насамперед дотримувати вимог навчальної програми, за виконанням якої ревно стежила дирекція, численні перевірки провадив районний відділ освіти. Зберігся класний журнал 8 «А» класу середньої школи робітничої молоді Артемівська за 1962–63 навчальний рік. У цьому класі навчалося двадцять п'ять учнів. З російської літератури, яку викладав Гр. Тютюнник, за підсумками навчального року п'ятірки й четвірки отримали шістнадцять учнів. Найбільше вадило майбутньому

письменникові принизливе для педагогів адміністрування: «Треба починати щось для себе, для душі. Школа — це не те. Давати уроки, розповідати широко і широко — подобається. Але ж плани, канцелярська робота, якась дурна і непотрібна директорська манера (мабуть, усіх директорів у світі) говорить з учителем, як з солдатом, засмічує розум; відчуття таке, немов у душі усихає самий любий серцю паросток».

24 січня 1963 р. в сім'ї Григорія і Людмили Тютюнників народився син Михайло. У листі до тещі — В. Д. Корецької, тітки Н. І. Рябовецької та двоюрідної сестри В. Ф. Кулачкіної новоспечений батько з великою радістю і гумором розповідає про щасливу подію: «Сталася в моєму житті надзвичайно велика й радісна подія: народився син, Михайло Тютюнник. А з ним прийшли й інші справи, й інші обов'язки — обов'язки батька й, до деякої міри, няньки. Отож няньчусь тепер. Але знамено нашого роду, котре в останній час так загрозливо похитнулось, тепер — будемо надіятись — не впаде в ЛЕТУ, син підхопить. Варто ради цього недосипати ночей і припинити на якийсь час пошуки образу і думки? Безперечно!».

На початку березня 1963 р. опубліковано рішення урядового республіканського комітету про присудження премії імені Т. Г. Шевченка (тепер Національна премія України імені Тараса Шевченка) 1963 року за видатні досягнення в галузі літератури і мистецтва. У галузі літератури премію присуджено Володимирові Сосюрі — за книжки лірики «Ластівки на сонці», «Щастя сім'ї трудової» і Григорію Тютюннику — за роман «Вир». У галузі музики лауреатом став Георгій Майборода за оперу «Арсенал». Схвилюваний від того, що талант старшого брата здобув офіційне визнання, Гр. Тютюнник писав до О. Ф. Черненко: «Інші — Сосюра, Майборода — дякують за поздоровлення, а в нас нікого вітати і нікому дякувати».

Через рік Тютюнник переїхав до Києва й був запрошений на роботу в редакцію «Літературної України», яка тоді ще називалася «Літературна газета». Редактором у той час був П. Загребельний, у редакції працювали Іван Дзюба. Оповідання Г. Тютюнника почали з'являтися в літературних журналах. 1966 року вийшла його перша книжка «Зав'язь», редактором якої виступив І. Дзюба. Збірка була однією з тих книжок, які засвідчили новий злет української прози і зробили популярним ім'я Гр. Тютюнника, водночас вирізвивши його серед творчої молоді.

Того самого 1966 року Григір Тютюнник був прийнятий до Спілки письменників.

Журнал «Дружба народів» відзначив оповідання Гр. Тютюнника як кращі в своїх публікаціях 1967 р. 1968 р. «Литературная газета»

оголосила всесоюзний конкурс на краще оповідання. Гр. Тютюннику було присуджено премію за оповідання «Деревій». Твір дав назву збірці (1969), до якої увійшли повість «Облога» та кілька оповідань України. Потім вийшли у світ його нові книжки: «Батьківські пороги» (1972), «Крайнебо» (1975).

У 70-ті роки твори письменника з'являються в пресі — республіканській («Вітчизна», «Дніпро», «Ранок») та всесоюзній («Дружба народів», «Сельская молодежь», «Студенческий меридиан»). У Таллінні виходить збірка його оповідань естонською мовою (1974). Журнал «Сельская молодежь» 1979 р. повідомляє, що його нагороджено медаллю «Золоте перо» — за багаторічне творче співробітництво. Виходять друком збірки «Отчие пороги» (Москва, 1975), «Коріння» (Київ, 1978).

Тютюнник перекладав українською мовою твори В. Шукшина: 1978 р. у видавництві «Молодь» вийшла збірка оповідань та кіноповістей «Калина червона»; він перекладав і твори Максима Горького («Серце Данко»), І. Соколова-Микитова («Рік у лісі») та ін.

На початку 70-х років Гр. Тютюнник працював у видавництві «Веселка». Серед його продукції — настільна книга-календар для дітей «Дванадцять місяців» (1974), у підборі матеріалів до якої виявився його літературний смак, мистецька вимогливість, повага до юного читача. Пише він і сам твори для дітей, видає збірки оповідань «Ласочка» (1970), казок «Степова казка» (1973), «Лісова сторожка» — ці твори про прекрасний світ і гарних у ньому людей, про дива природа, вони по-новому розкрили талант письменника.

Герої цих творів постають у світі злагоди й любові серед свого звичного щодення, у якому автор уміє підкреслити небуденне, найістотніше з того, завдяки чому людина завжди просвічується тим особливим світлом духовності.

Зацікавившись кінематографом, Гр. Тютюнник працює у сценарній майстерні Київської кіностудії ім. О. Довженка, — створює літературний сценарій за романом Г. Тютюнника «Вир».

Як це стало можливим, адже в кіно потрапляють, як правило, люди, які самі цього дуже прагнуть? Тут такого за молодим письменником не помічалось. І все-таки він став автором сценарію «Вир». Сприяло цьому дві обставини. Перша: на той час українське кіно перебувало на творчому злеті, зросло кіновиробництво і потрібні були творчі ідеї та люди, які могли їх втілювати у формі сценарію. Головним редактором кіностудії ім. О. Довженка тоді був Василь Земляк і для того, аби творчо і матеріально зацікавити письменників для роботи в кіно, на кіностудії було створено сценарну майстерню, це була друга причина.

Та в атмосфері чиновницького диктату над літературою письменник не був у змозі в усій повноті реалізувати свій таланти, він почувався самотнім, хоча зовні ніби було все добре. Григорій любив товариство, ніколи йому його не бракувало, швидко сходився з людьми, був дотепний, артистичний. А в глибині душі був пекельний біль, який терзав безперестанно. «І що я в Господа за людина!!! Ні в чому немає мені ані міри, ані втіхи — ні в любові, ні в стражданні, ні в захопленнях, ні в сумі пекельному. Неприкааянний я. Все б вирвати з душі й оновитися, все б спочатку почати, та несила», — так писав у щоденнику.

«На кожного Авеля по три Каїни», — так він характеризує тогочасну моральну атмосферу в Україні. У суспільстві він бачив жахливу прірву між словом і ділом. Біль душі злився зі злістю, що клекотала в ньому, але нічого не змінювала довкола. Душевний біль дедалі поглиблювався. За всієї зовнішньої сили та мужності насправді був він незахищеним дитям на цій землі, вразливим, щирим, чесним. Ще молодим він зробив для себе висновок: «Життя у творчій свідомості письменника начебто роздвоюється: одна площина — існуюче, друга — бажане. Це єдине джерело творчої енергії».

В останні місяці життя письменник працював над повістю «Життя Артема Безвіконного».

6 березня 1980 р. Григорій Тютюнник наклав на себе руки. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

1989 р. його творчість була посмертно відзначена Державною премією ім. Т. Г. Шевченка.

Спогади поета Петра Засенка про Г. Тютюнника

— Якось зайшли ми з ним до редакції газети «Вечірній Київ». Один молодий автор почав просити, щоб Григорій Михайлович поділився секретами творчості. «Ніяких секретів нема», — каже Тютюнник. — «Я прочитав вашу новелу «Іван Срібний». Як усе там природно, просто не можна відірватися», — говорить молодик. — «Слухайте, голубе, я знаю ваш рід, ви ніколи не знали нестатків. Ви ніколи не мерзли серед голого степу в завірюху, коли йдеш на свиноферму. А йдеш туди, бо там твоя тьотя зварить картоплі свиням, то й тобі щось перепаде. І ти йдеш, бо вдома — ні крихти. Ви не зрозумієте цього, бо такого не пережили». — «Та все ж такі секрети творчості є?» — «Є! — з притиском каже Григорій. — Передаю секрет: біль. Певна душа болу».

А взагалі кожен його твір починався із зустрічі з людиною з незвичайним характером. Зустріне таку — обов'язково в нього

народиться новела. Григір не любив сидіти в Києві, мандрував по дальніх дорогах і селах. Бо там можна було почути справжню українську народну мову. У столиці ми чули її тільки на Бессарабському ринку. Чимало тіток з навколишніх сіл уже знали нас в обличчя. «Такого, як сказала он та тітка, не вигадася жоден письменник», — казав, бувало, Григір.

Часто ми їздили в моє рідне село Любарці Бориспільського району. Співав пісень з моєю мамою. Вона на старість була згорблена. Він питає: «Мамо, а чого ви так зігнуті?» — «Та знаєш, 1929 року як зігнулася над колгоспними буряками, то ніколи було й розігнутися». Але публікувати такого не можна було. Тому Григір в одній з новел написав так: «Вона була дуже згорблена, мовби нахилилася колись до грядки цибулину висмикнути та й уже не випросталася».

— І часто йому вдавалося обійти цензуру?

— Один із цензорів задалегідь приходив до видавництва та попереджав: «Як тільки з'явиться верстка Тютюнника, подати мені особисто!» Викидали окремі фрази й цілі абзаци. У новелі «Три зозулі з поклоном» «Сибір несходиму» замінили на «цей світ несходимий».

Григора звільнили з роботи. Ішов 1974 рік, почалися арешти української інтелігенції. Тютюнника занесли до «чорного» списку, усім видавництвам наказано ніде не згадувати його ім'я. Якось, коли був в опалі, у нього вихопилося: «Так я ж написав тільки напівправду життя — і мене викидають з літератури. А якби я написав усю правду, то що — мене вбити треба?»

Незадовго до смерті Тютюнник побував у своєму селі. Обійшов усіх, хто знав його батька, розпитував про нього, бо фотографії не лишилося. Батька забрали на очах Григора 1937 року. Усе життя він згадував його найніжнішими словами. Зайшов навіть до чоловіка, який написав донос на його тата, через що того заарештували. У нього було дерев'яне ліжко батькової роботи. Розмовляв з тим чоловіком, а сам тримався рукою за ліжко і ніби відчував тепло батькової руки.

На громадських заходах, вечорах, застіллях Григір завжди був у центрі уваги. Розповідав історії — сумні та смішні. А це були роки страху і доносів. Ми знали, що наші розмови прослуховують, тому були обережні у висловлюваннях.

«На кожного Авеля по три Каїни», — казав Григір. Він ніколи не йшов на компроміси, ненавидів пристосуванців, наживав собі ворогів. Та за всієї зовнішньої сили й мужності, у душі він був незахищеним і вразливим.

УРОК № 120

**«ВІЧНА ТЕМА» «ЛЮБОВНОГО ТРИКУТНИКА»
В НОВІТНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (НОВЕЛА «ТРИ ЗОЗУЛІ
З ПОКЛОНОМ»). ОБРАЗ ЛЮБОВІ ЯК ВТІЛЕННЯ ВИСОКОЇ
ХРИСТИАНСЬКОЇ ЦІННОСТІ, ЯКА ВИВИЩУЄ ЛЮДИНУ
НАД ПРАГМАТИЧНОЮ БУДЕННІСТЮ, ОЧИЩАЄ ЇЇ ДУШУ**

Мета: ознайомитися зі змістом новели, визначити, в чому полягає новітність інтерпретації «вічної теми» «любовного трикутника»; розкрити образ Марфи, красу її внутрішнього світу; схарактеризувати образи Михайла, Соні; з'ясувати роль художньої деталі в розкритті характерів; розвивати критичне мислення, вміння аналізувати, співставляти, формувати власну думку про поведінку героїв; виховувати красу почуттів, добрі стосунки між людьми.

Обладнання: текст твору, аудіозапис пісні «Летіла зозуля через мою хату...».

Теорія літератури: поглиблення поняття про новелу, художню деталь.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Григір Тютюнник — майстер «малої прози». Сюжети своїх творів він брав із життя, із власних спогадів. Письменник був надзвичайно спостережливим, тому він легко знаходив тему для чергової оповіді. Кожну новелу митець спершу довго виношував у думках. Не раз він говорив своїм друзям: «Мені здається, що спочатку йде робота душі. Часом напружена, інколи прихована. Але постійна робота душі. І колись настає мить, що вигострилась думка до краю, біль серця такий, що воно обкипає кров'ю, а напруга така, ніби кожен нерв, як напнута струна на скрипці, ледь-ледь торкни, і він застогне словом. Цей процес схожий, як ото лінза збирає сонячні промені в один пучок. Так і тут: думка, серце й нерви повинні сконцентруватися в слові». Саме так народився і найкращий твір Г. Тютюнника — «Три зозулі з поклоном».

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

1. Перевірка домашнього завдання (кросвордів, чайнвордів чи тестів за біографією письменника та творчої роботи)

2. Бесіда з учнями

- ▼ Які види прози розвивалися в 60–80-х рр. ХХ ст.? (*Лірико-романтична, лірична, химерна, публіцистична, конкретно-аналітична*)
- ▼ До якої групи прозаїків належав Г. Тютюнник? (*Конкретно-аналітична проза*)
- ▼ Що вам відомо про творчий доробок письменника?
- ▼ Як би ви схарактеризували одним реченням Тютюнника-письменника?

3. Заслуховування міркувань учнів щодо проблем розвитку літератури (домашнє творче завдання)

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Новела Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном» — один із найкращих творів не тільки в доробку письменника, а і в українській літературі ХХ століття. Бентежить він душі читачів своєю глибокою щирістю, відвертістю і трагізмом. Поштовою до написання твору стала пісня, яку почув Григір Тютюнник у Будинку творчості в Ірпені. 1976 р. сюди завітав сліпий бандурист, який виконував народні пісні. Особливо вразила письменника пісня «Летіла зозуля через мою хату...». Ще не стихли звуки бандури, як Григір схопився з місця й побіг у свою кімнату. Так народилася новела «Три зозулі з поклоном». Можливо, рядки з народної пісні викликали у письменника асоціацію з долею батька, з питанням кохання у його житті. Працюючи над змістом твору, ми маємо вирішити проблемне питання: «Чи зробило кохання щасливими героїв новели Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном»?»

2. Теорія літератури (повторення)

Новела — надзвичайно стислий розповідний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом. Для новели характерні наскрізні деталі, виразні штрихи, влучні слова для передання зображуваного.

3. Словникова робота

Кохання — це почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання.

Любов — почуття глибокої сердечної прив'язаності до когось, чого-небудь; інтерес внутрішній, духовний потяг до чого-небудь.

4. Складання асоціативного куща до слова «кохання» (ніжність, повага, схиляння, щастя ...)

5. Робота над змістом новели

- ▼ Яка роль присвяти в новелі? Що нею, на вашу думку, хотів сказати письменник? *(Новела присвячена «любові всевишній». В українській мові епітет «Всевишній» використовується у сполученні зі словом «Бог», він є синонімічним до слів християнський, вселенський. У часи написання новели в суспільстві велася активна антирелігійна пропаганда. Можливо, автор новелою прагне повернути своїх читачів до основ християнської духовності, підкреслює велич і святість найкращого людського почуття — кохання.)*
- ▼ Хто є головними героями новели? *(Михайло, Марфа, Софія, стосунки між якими характеризуються поняттям «любовний трикутник».)*
- ▼ Що ми дізнаємося зі змісту твору про Марфу? *(Спочатку на Марфу ми дивимося очима сина Софії, який, повернувшись додому, побачив односельчанку. Це й була Марфа, «без хустки, сива, пишноволоса». Колись її волосся «сяяло проти сонця золотом». Та ще юнака здивував погляд сусідки: «Мамо, а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?» «Вона любила твого тата. А ти на нього схожий». І далі з розповіді Софії, дружини Михайла, ми й дізнаємося історію нерозділеного кохання Марфи Яркової, «маленької Марфи», як звали її в селі за невеликий зріст.)*
- ▼ Як ви гадаєте, чому Марфа завжди першою відчувала, коли прийде лист від Михайла? *(Вона настільки кохала цього чужого чоловіка, що серцем відчувала його, була завжди поряд із ним.)*
- ▼ Марфа мала чоловіка. Чому вона не любила його? *(Ось що про чоловіка Марфи розповідає Софія: «А Карпа хоч викинь. Сидить у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий — розпушує. То я йому галушок миску гарячих (він їсти страх любить), ложку в руки — їж, Карпе! І тьопає, як на себе кидає. Ми співаємо, а він вусами пару з миски ловить та сопе так, що каганець на столі як не погасне. «Я, — каже, — картоплю в галушках люблю. Картоплі треба більше кидать у галушки». Товстопикий був, товстоногий. І рудий — матінко ти моя... Як стара солома. Марфа проти нього — перепілочка. Ото гляне було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах, наче дві свічечки голубі».)*

- ▼ Як ставиться автор до героїні? З чого це помітно? (*Автор симпатизує їй, нагороджує її привабливою зовнішністю, чистою й щирою душею. Ось Марфа чекає листоношу дядька Левка: «Тонесенька, в блаженській вишиваній сорочині й рясній спідниці над босими ногами — і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки».*) А ще кілька разів нашу увагу автор зосереджує на такій деталі, як очі дівчини — сині-сині. (*«Сині Марфині очі запливають слізьми і сяють угору на дядька Левка — це синіші», «сльози в очах, наче дві свічечки голубі».*)
- ▼ А як ставиться до Марфи Софія? (*Незважаючи на те, що Марфа була суперницею Софії, вона ставиться до неї з великим розумінням і співчуттям. Софія не сердиться на Марфу: «У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе». Можливо, саме тому Г. Тютюнник і дав своїй героїні ім'я, що в перекладі з давньогрецької означає «мудрість».*)

△ Це цікаво

Ім'я Михайло походить від давньоєврейського імені Мікаель, що означає «рівний, подібний до Бога». Михайлові властивий логічний склад розуму.

Ім'я Марфа у перекладі з арамейського — «пані». Святою покровителькою імені є свята мучениця Марфа Перська. На Русі ім'я було дуже поширеним, але в основному серед простого народу. Були часи, коли в селах воно посідало перше місце по своїй поширеності. Здавна вважалося, що дівчина на ім'я Марфа простодушна й мила. Їй не властива хитрість і злість, вона приємна й легка в спілкуванні. Добродушна, готова прийти на допомогу, доброзичлива й невимоглива.

- ▼ Як ви гадаєте, чи любив Михайло Марфу? (*Прямої відповіді на це запитання у творі немає. Але, напевно, любив. Про це можуть свідчити такі епізоди: Софія: «Ти, Михайле, кажу, хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться». А він:
— Навіщо ж людину мучити, як вона й так мучиться?
А в листі до дружини Михайло пише: «Я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. ...Сходи, моя єдина у світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття».*)
- ▼ Чи імponує вам образ Марфи? Чи часто можна зустріти в житті таку людину, як Марфа?
- ▼ Яка з жінок, Софія чи Марфа, на вашу думку, заслуговує більшої поваги?

- ▼ Прочитайте останній лист Михайла із Сибіру. Який зміст вкладає він у слова: «Обіймаю тебе і несу на руках колиску з сином, доки й житиму...»? (*Михайло — ніжна та чуйна людина. Він люблячий і вірний чоловік і батько, для якого найбільша святиня в світі — це його сім'я. За жодних обставин він не відступить від неї.*)
- ▼ Що ми дізнаємося з листа Михайла про його життя в «Сибірі неісходимій»? (*«...Часто сниться мені моя робота. Наче роблю вікна, двері фільончасті, столи, ослони. І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі. А руки як не свої... Годують такою смачною юшкою, що навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би, ще й добавки попросив! Вдяганка звичайна, селянам до неї не звикати.»*)

6. Творча робота за варіантами. Складання «хмаринки тегів» до характеристики образів Марфи, Софії та Михайла

Марфа — з чистою душею, тиха, лагідна, здатна на велике кохання, порядна, незрадлива, знаходить втіху й силу для подальшого життя в синові коханого.

Софія — спостережлива, розуміюча, співчутлива, любляча, вірна, мудра, людина високої та надзвичайно сильної душі, горе нерозділеного кохання Марфи відгукується в її душі. Михайло — красивий зовні і душею, люблячий чоловік і батько, трудолюбивий, порядний, майстер по дереву, безкомпромісний, чесний.

7. Бесіда з учнями (продовження)

- ▼ Який біографічний момент використав письменник у новелі? (*Батька Григорія Тютюнника як ворога народу було заарештовано 1937 року. Із Сибіру батько так і не повернувся. Родина не отримала навіть відомостей про дату смерті й місце поховання.*)
- ▼ Чи є тема «любовного трикутника» новою в українській літературі? (*Ні. З любовним трикутником ми зустрічаємося в таких творах, як «Украдене щастя» І. Франка, «Маруся Чурай» Ліни Костенко.*)
- ▼ Чим же ситуація, описана в наведених творах, відрізняється від описаної в новелі Г. Тютюнника? (*У новелі зображено складний духовний конфлікт. Нашу увагу автор зосереджує не на подіях твору, а на почуттях героїв, їхніх пристрастях, переживаннях, які й рухають сюжет твору, розширюють його часові, просторові межі. Конкретна життєва ситуація, описана в новелі, примушує читача замислитися над питанням, які ж цінності людського життя є насправді вічними, тому він разом із*

героями починає шукати гармонійного вирішення конфлікту. Герої такі різні, але єднає їх страждання, чиста любов як найвище мірило вартості людини. Ця любов не має нічого спільного з тілесним потягом. Вона піднялася значно вище земного. Співчуття, любов до ближнього, милосердя і всепрощення є визначальними для персонажів новели. Ці риси характерні для української людини, яка сповідує християнську мораль.)

8. Міні-дослідження. Які образи-символи використав письменник у новелі? Що вам відомо про їхню символіку?

Сосна — у багатьох народів символ життєвої сили, плодючості, самотності; сили характеру, безсмертя. У давнину сосна /соснова шишка/ була емблемою Серапіса /Єгипет/, Зевса, Артеміди, Венери, Юпітера. В Японії сосна символізувала мужність, вірність та стійкість.

Сосна — священне дерево друїдів, фрігійців. На початку нашої ери 22 березня римляни зрубували сосну і несли до капища Кібели, щоб богиня зробила землю плодючою, а жінок позбавила бездітності (Скуратівський В. Берегиня. — К., — 1987. — С. 213). Слов'яни вважали її оберегом від нечисті, символом безсмертя.

Сосна («татава сосна») — цар-дерево, архетип благословенного богами дерева, яке вічно зеленіє. У стародавніх колядках розповідається про сосну із золотою корою. Шишки печуть на весілля, бо це символ плодючості. За давнім звичаєм, соснову гілку зберігали в хаті від Нового року до наступного (перехід оповідача до іншого життєвого етапу). Вона слугувала оберегом від злих сил та приносила мир і спокій дому. Сосна, як і ялина, символи покори. Ці дерева вважали також і надгробними, тому «татава сосна» — натяк на те, що чекає батька оповідача в майбутньому. Це також і спосіб лишити по собі пам'ять, слід на землі.

Зозуля — символ суму та вдівства; провісниця весни і водночас смерті, нещастя; туги за життям, минулим; віщування; нерозважливої матері.

У новелі Михайло згадує пісню сліпого «бандуристочки», з якої в його душу й залетіли ті три зозулі. Вони виконують певну роль, через них Михайло передає прохання — поклін, який має звільнити його душу від непосильного тягара; автор використовує їх для назви твору та для передачі читам непростих перипетій у долі героїв.

Символіка зозулі у світовій міфології різноманітна і суперечлива. Наприклад, у грецьких повір'ях зозуля віщує загибель, в Індії та Японії — символ кохання. Іудеї вважали зозулю «нечистим птахом». За даними А. Голана, зозулі «приписували такі риси, як

віщий дар, мудрість, довговічність, здатність зцілювати; вона вважалася вістункою біди та смерті, пов'язувалася з багатством».

У міфологічних легендах праукраїнців цей образ уособлював мотив перетворення жінки на птаха. Ярославна зі «Слова о полку Ігоревім» прагне зозулею полетіти до свого полоненого чоловіка.

Згідно з народними повір'ями, зозуля могла навіщувати, скільки людині залишилося жити. Звідси прислів'я і звертання: «Зозуленько, зозуленько, скажи, скільки буду жити літ?»; «Не тобі зозуля роки кувала».

У різних регіонах України існували свої інтерпретації образу зозулі. У Літинському повіті (за даними Г. Булашева) зозулю вважали перевертнем князівни, в Олександрівському повіті — «переверненою на птаха вдовою, через що вона й гнізда собі іноді не в'є». В Галичині зозулю вважали дівчиною, проклятою матір'ю й перетвореною на птаха за те, що вона, бажаючи налякати матір, заховалася якось за комин й почала кувати. Існує й інше вірування: зозуля — то жінка, що вбила свого чоловіка і за цей гріх була засуджена Богом не мати ніколи пари. «В українських піснях про смерть козака, — вказує Г. Булашев, — його мати, сестра й кохана, тужачи, прилітають до нього на могилу зозуленьками... За українськими й польськими повір'ями, крик зозулі в саду віщує погану погоду, а трикратний над скелею — смерть господаря». С. Килимник підкреслював: «Зозуленька — це багатозначущий символ наших пращурів — і вісник весни, і вісниця довгого віку..., і символ туги за життям, за минулим, за красою: символ бездітної вдови, але найголовніше — це символ віщування» (Килимник С. Український рік. — С. 268).

Три — символ духовного синтезу; формули для творення світів; символ створення духу із матерії; активного із пасивного; моделі Всесвіту /верх, середина, низ/; щастя; багатства; Трійці; оберега; цілющості.

Практично повсюди на землі особливо священним вважається число «три». У християнстві — Свята Трійця, в індуїзмі — Шива, Вішну, Брахма, у Давньому Єгипті — Озиріс, Ісида і Гор та ін. Світове дерево (Дерево життя) мало триелементну структуру. У піфагорійській системі трійка — священна цифра, символізувала початок, існування та кінець світу. Вчені пояснюють сакралізацію цього числа спостереженнями людей за багатовіковою біологічною еволюцією життя. «Існування двох (батька і матері) майже невідворотно веде до появи третього (сина)... За словами Лао-дзи: «...одне народжує двох, двоє народжують третього; троє народжує десять тисяч речей (тобто увесь світ)». Тому тріада володіє здатністю розв'язувати

конфлікт, створений дуалізмом... Вона символізує творення духу із матерії, активного із пасивного (Жерлот Х. Словарь символів. — С. 521). Деякі вчені пов'язують символіку трійки із тричастковим поділом людини на дух (розум), душу (почуття) і тіло (інстинкти), з моральними категоріями.

Про давнє пошанування трійки (задовго до прийняття християнства) слов'янами свідчить той факт, що число 3 часто зустрічається у фольклорі. Там фігурують звичайно «три сини, три дівчини, три роки, три дороги, три царства, три гори та ін.».

В останні роки українські дослідники О. Братко-Кутинський, Р. Фурдуй та ін. дійшли висновку, що трійка лежить в основі світобудови, «тяжіє» над нами через тисячоліття. Напр., сучасна ядерна фізика оперує гіпотезою трьох кварків — елементарних частинок, з яких складається вся матерія. Космічний корабель має три ступені. Речовина може перебувати в 3 станах: твердому, рідкому, газоподібному. Усе розмаїття барв природи складає синтез трьох кольорів: синього, жовтого, червоного. Мовна система пронизана триєдністю: 3 роди, часи, способи тощо (Фурдуй Р. Скільки тисячоліть тризубу// Космос Древньої України. — К., 1992. — С. 240–241).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Складання асоціативного куща до слова «кохання». Що воно значило для героїв новели? *(Страждання, найвище мірило вартості людини, біль, невимовна туга чекання, почуття, незалежне від людської свідомості, волі, бажання, моралі, воно ніби дається якоюсь вищою силою, тому мусять лишатися поза осудом чи запереченням, має право на існування.)*
2. Вирішення проблемного питання: «Чи зробило кохання щасливими героїв новели Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном»? *(Питання дискусійне. Але виходячи зі змісту новели, напевно, більше так. Адже кожному з героїв пощастило пережити сильне почуття до гідної цього людини. Михайла любили дві такі різні, але прекрасні жінки, він теж любив по-своєму кожна з них. Г. Тютюнник запропонував нам зразок кохання, яке допомогло персонажам проявити свої кращі людські моральні якості: співчуття, любов до ближнього, милосердя і всепрощення.)*

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Прочитати новелу «Оддавали Катрю».
- ▶ Довести, що «Три зозулі з поклоном» є яскравим прикладом жанру новели (усно).

- ▶ Творча робота. Твір-роздум: «Чи здатна в реальному житті людина на такі глибокі почуття, про які йдеться у новелі Г. Тютюнника?»
- ▶ Випереджувальні завдання для творчих груп: 1-ша група. Схарактеризувати образ українського села середини ХХ століття; 2-га група. Визначити роль художньої деталі в творі; 3-тя група. Дослідити роль пісні в житті людини (на основі змісту твору «Оддавали Катрю»); 4-та група. Вказати на спільне і відмінне у тексті твору та кінофільмі, знятому на основі оповідання. Знайти відповідь на питання: «Що стало причиною змін у змісті твору?»

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- ▼ Новела вразила мене ...
- ▼ Вона примусила мене замислитися над ...
- ▼ Я запитав би письменника ...

УРОК № 121

ПОРУШЕННЯ ГОСТРИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ У ТВОРАХ Г. ТЮТЮННИКА, ЗОБРАЖЕННЯ СКЛАДНИХ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У ТВОРІ «ОДДАВАЛИ КАТРЮ». УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ (ПИСЬМОВО). НАПИСАННЯ ТВОРУ-ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖІВ НОВЕЛ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Мета: ознайомитися зі змістом оповідання, з'ясувати його проблематику, схарактеризувати загальний образ українського села середини ХХ століття через образ Катрі, її батьків та односельців, нареченого за допомогою таких засобів характеристики, як портрет, деталь, діалог; продовжуючи навчати школярів працювати у групі, розвивати творчу уяву й аналітичне мислення; вміння писати твір-характеристику персонажа; навчати висловлювати власну думку про прочитане, виховувати повагу до людини, прагнення пізнати самого себе.

Обладнання: текст твору.

Теорія літератури: поглиблення поняття про художню деталь.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОГолошення теми, мети.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— Григір Тютюнник — автор творів, які вже сьогодні вважаються класичними. Насамперед йдеться про новели й оповідання «Смерть кавалера», «Оддавали Катрю», «Син приїхав», «Нюра», «Тайна вечера», «Три зозулі з поклоном», «Холодна м'ята». Його твори не вкладалися в стандарти «соціалістичного реалізму», тут не зустрінеш пропаганди партійних гасел, у них відсутній фальшивий оптимізм. Та й своїх героїв Григір Тютюнник не ідеалізує. Село в новелах письменника не прикрашене, а реальне, що спонукало Олеся Гончара схарактеризувати Григора Тютюнника як «живописця правди», який зумів через душу людини передати дух того непростого часу, торкнутися болючих суспільних проблем. Зробив він це дуже майстерно, без активного авторського втручання, власних висновків і оцінок. І в оповіданні «Оддавали Катрю» ці ознаки авторського стилю виражені надзвичайно яскраво, у чому ми маємо змогу переконатися.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**1. Перевірка домашнього завдання**

Усна відповідь на питання та наслухування 2–3 творів-роздумів «Чи здатна в реальному житті людина на такі глибокі почуття, про які йдеться у новелі Г. Тютюнника «три зозулі з поклоном»?»

2. Літературний диктант

1. Григір Тютюнник народився... *(5 грудня 1931 року в с. Шилівка на Полтавщині).*
2. Перше друковане оповідання письменника з'явилося... *(1961 року російською мовою).*
3. Писати українською мовою почав за порадою... *(старшого брата письменника Григорія Тютюнника).*
4. Новела «Три зозулі з поклоном» присвячена... *(Любові всевишній).*
5. Сюжет новели Г. Тютюннику було навіяно... *(арештом і засланням батька).*
6. У новелі усі вчинки героїв визначає... *(співчуття до людини, яка живе й страждає поряд).*

7. Образ зозулі в новелі є символом... (*жіночої самотності*).
8. Михайла з дружиною розлучає... (*арешт*).
9. Важливу композиційну роль у творі відіграє... (*лист від батька, який становить новелу в новелі*).
10. Головна ідея новели... (*возвеличення любові як найвищої духовної цінності, уміння бути тактовним у ставленні до тих, хто тебе кохає, і вдячним за почуття*).
11. Головними героями твору є... (*Марфа Яркова, Софія, Михайло, син Михайла й Софії*).
12. Визначити, яким елементом сюжету є розповідь матері про кохання Марфи до Михайла... (*зав'язкою*).

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступ учня із випереджувальним завданням

«Маргінальна проблематика у творчості Г. Тютюнника»

Однією з центральних у творчості Григора Тютюнника була маргінальна проблематика (лат. *marginalis* — «той, який знаходиться скраю»). У літературознавчому розумінні йдеться про людей, які опиняються між селом і містом, тобто вихідців із села, які стають міськими жителями). Цю тему у свій час досліджували І. Франко, Панас Мирний. У ХХ ст. маргінальні характери стають об'єктом художнього зображення В. Підмогильного («Місто», «Невеличка драма»). Не міг не звернутися до висвітлення цієї проблеми й Григир Тютюнник, сам уродженець села, який більшу частину свого життя провів у місті. Тому він прекрасно розумів стан людини, яка опиняється між селом і містом. Про це у своїй статті про Г. Тютюнника «Прийшов, щоб не розлучатись» пише Б. Олійник: «По-перше, довколишнє життя давало поживу для роздумів митця над маргінальними проблемами. У повоєнний час, а особливо в 60-ті роки, відбувалася масова міграція молоді з села до міста, до так званого легшого, кращого життя. Об'єктивний процес прискорювався ганебним станом тогочасного сільського життя, зумовлений недалекоглядною, шкідливою політикою правлячої партії. По-друге, сам митець був «маргінальним типом», йому був надто близьким стан людини, що своє коріння ніколи не зможе перенести в міське середовище, а тому внутрішньо постійно відчуває себе в межовій ситуації». Класичним у цьому маргінальному ряду є оповідання «Оддавали Катрю».

2. Бесіда за змістом твору

- ▼ Як ви гадаєте, чи випадково автор дає своїй героїні ім'я Катерина? (*Це ім'я викликає алузію, пов'язану з образом героїні Т.Г. Шевченка, доля якої трагічна.*)

- ▼ Які події лежать у центрі твору та в центрі сюжету? (*Основне у творі — змусити читача замислитися над подальшою долею Катрі та її батьків; у центрі сюжету — зображення підготовки родини Безверхих до весілля молодшої доньки та опис самого весілля.*)
- ▼ Чому автор стверджує, що Катрю не віддають заміж, а оддають? Чи є якась різниця у семантиці цих слів? (*Раніше на селі весілля відбувалося з дотриманням певних традиційних норм та обрядів, з виконанням весільних пісень, у яких акумулювалися морально-етичні та естетичні ідеали народу щодо стосунків між подружжям, виховання дітей. Воно відігравало важливу роль у підтримці моральності серед молоді, слугувало підтвердженням важливості родини і родинних стосунків. Весілля було епохальною подією в долі молодих людей, тому готувалися до нього особливо серйозно і відповідально. У творі Тютюнника цей важливий перехід здійснюється не так, як належало б. На питання батька про те, «як же, дочко, весілля справлятимемо? По-старому чи по-новому?», Катря, не замислюючись, відповідає: «По-новому, татку». З тексту ми дізнаємося, що офіційно донька Степана вже розписалася зі своїм обранцем, і «свайбу» розглядає як зайвий ритуал, що вже на той момент втратив функціональне значення. Далі з авторської розповіді дізнаємося і про зовсім неприпустиме порушення традиції, оскільки «молода» виходить назустріч «молодому» у «білому просторому платті, що приховувало стан» Катрі, на той час уже вагітної. Катря пропонує і свій сценарій весілля: «Посидять люди, погуляють та й розійдуться». З цього стає зрозумілим, чому Катрю не видають заміж, а «оддають», бо надзвичайно важливе обрядове дійство втрачає визначальну сутність і набуває абсурдного змісту. Адже у відповідності до традиційного сенсу весільного обряду у цьому випадку завжди йшлося передусім про добровільний, рівноправний і узгоджений двома сторонами обмін між родинами, внаслідок чого ще й у такий спосіб утверджувалися мир і злагода, а також забезпечувалася спорідненість між різними сімейними кланами. Обмін не відбувається. Катрю «оддають» невідомо навіть і невідомо кому, бо наречений так і залишається безіменним, про нього відомо тільки те, що він «інженер-економіст на шахті». Тому й весілля відбувається не згідно зі споконвічною традицією.)*
- ▼ На яку важливу проблему звертає увагу читачів письменник? (*Стан українського села. Коли діти від'їжджають із села, вони залишають у ньому бездоглядними, осиротілими, без*

надії на допомогу на старості своїх батьків. У такий спосіб село обривається на вимирання. Воно руйнується, забуваються і відмирають вікові традиції. А це веде до занепаду моральності. Процес міграції населення нівелює душі людей, вони стають дрібнішими, а люди байдужими. За такої ситуації народ втрачає опору, йому ні на що опертися у своєму відродженні. Та чи й можливе воно за таких умов?)

3. Робота в групах

1-ша група. Схарактеризувати образ українського села середини ХХ століття.

2 га група. Визначити роль художньої деталі в творі.

3-тя група. Дослідити роль пісні в житті людини (на основі змісту твору «Оддавали Катрю»).

4-та група. Вказати на спільне і відмінне у тексті твору та кінофільмі, знятому на основі оповідання. Знайти відповідь на питання: «Що стало причиною змін у змісті твору?»

1-ша група

В оповіданні «Оддавали Катрю» зовнішній сюжет пов'язаний із нібито родинною подією — у сім'ї Безверхих виходить заміж остання, молодша донька Катря. Але, простеживши за ходом розгортання подій, ознайомившись із думками персонажів, їхніми переживаннями, ми робимо висновок, що письменник у першу чергу спрямовує нашу увагу зовсім на інше, а саме на стан українського села середини ХХ століття.

До такої думки нас підводить і той очевидний факт, за яким Катря свій вибір зробила свідомо і добровільно, принаймні враховуючи ті умови, що виникли через певні соціальні причини, внаслідок дії яких у рідному хуторі дівчини просто фізично відсутні парубки, що були б їй гідні і що взагалі були б, «бо підхожих женихів серед хутирських хлопців було нерясно». Про це ж у своєму вітальному слові сказав і голова колгоспу: «Це добре, що ми оддаємо сьогодні Катрю Безверхівну, але це й погано. Добре, бо людина знайшла своє щастя — тут не радіти не можна, і погано, бо не Катря привела чоловіка в наш колектив, а її од нас забирають. Це — мінус. Отож я й кажу: товариші дівчата й молодіці, котрі не замужем, приймайте приймаків! — Тут голова й сам засміявся разом з усіма, навіть молодий пересмикнув устами, нібито усміхаючись. — Заманюйте чоловіків у наш колгосп! А ми з свого боку будуватимемо вам хати й садиби даватимемо найкращі. Он у старому садку колгоспному хіба не землі? Та там, як писав наш земляк Гоголь, дишло встромити, а виросте тарантас! Так що пожалуйте. За це й вип'ємо!»

Та й роботи, гідної дівчини, теж у селі не було. Про це дізнаємося із реплік:

«Отаку кралю викохав Степан, — зашепотіли жінки.

— Діва непорочна — й квіт...

— І куди наші хлопці дивилися?..

— А що б вона тут робила — до свиней?» Отже, дівчину розуміють односельчани, діти яких теж, напевно, виїхали із села, бо молоді на весіллі було небагато, та й про друзів Катриних не згадується.

Отже, у новелі відтворена стандартна ситуація, яка неодноразово виникала, у тому числі і з двома старшими сестрами Катрі, що, «теж не дочекавшись сватів у хату, поїхали шукати свого щастя — одна в Сибір, по вербовці, друга на цілину». І хоч вони «їхали ненадовго, а zostалися назавжди. Повиходили заміж, обквітчалися дітьми». Ці обставини викликають відчуття суму і болю, бо, дійсно, діти, які покидають батьківську хату, рідне село, вже більше сюди не повернуться. Не прийдуть і їхні діти. А це має призвести до вимирання села, до зникнення тих віковичних традицій, які споконвіку передавалися од батька до сина й онука, до морального каліцтва душ поколінь прийдешніх. Бо чому ж можуть навчити мати й батько своє дитя, якщо вони самі покинули напризволяще своїх літніх батьків на забутих Богом хуторах?

Степан розуміє, що їм з дружиною забезпечені на старість самотність і безпомічність. Усвідомлює це й Катря, яка тепер уже одруженою остаточно повертається «на Донбас», тому й «все дивилася й дивилася у задне віконце, за яким уже ледь бовваніли хати, а коли хутора не стало видно, схилилася чоловікові на груди й заніміла, тільки плечі їй дрібно тремтіли».

2-га група

Художня деталь — засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція. Через деталь значною мірою виявляється спосіб художнього мислення митця, його здатність вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ таке, що у сконцентрованому, спресованому вигляді економно і з великою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею твору. Художня деталь з'являється часто внаслідок інтуїтивного імпульсу, як осяяння, навколо неї нерідко «організовується» уся будова твору. В одних випадках художня деталь може набирати характеру символу, в інших — бути деталлю-штрихом. У тексті цей спосіб мислення матеріалізується в речових, портретних, пейзажних, інтер'єрних деталях. Художня деталь може надавати особливого забарвлення мовленню

персонажа тощо. Вона як наскрізною (повторюваною) у творі, так і одномоментною, але в кожному разі вона має в собі прихований сенс, підтекст, може викликати широкий спектр асоціацій, здатна замінити собою розлогий опис, авторську характеристику, міркування, цілий епізод тощо.

Художня деталь у творчості Григора Тютюнника одночасно є засобом узагальнення, типізації, індивідуалізації та конкретизації в зображенні предметів та характерів. Письменник уміло використовує можливості художньої деталі, що значно підвищує величезний художній потенціал його творів.

Проаналізуємо деякі художні деталі, використані ним в оповіданні «Оддавали Катрю». Нашу увагу привертає дієслівний заголовок, який у художній літературі зустрічається не так часто. Але їх полюбляв Григор Тютюнник. Поставивши в заголовку на першому місці слово «оддавали», письменник створив неповторний настрій прощання, який став провідним в оповіданні, бо Катрю Безверху батьки віддають, як уже віддали двох дочок — на чужину — і лишилися на старість зовсім самі. Використання ж розмовної форми «оддавали» надало відображеній події буденності, побутової довершеності.

Ось як автор зображує приїзд молодого: «З-за крайніх хат піднялася пилюка, ледаченька, осіння; кури, розкинувши крила, метнулися з дороги попід тини, і «Волга» на повній швидкості підскочила до двору. Натовп принишк, подався вперед, аж ворота затріщали». Двома реченнями автор передає максимальну кількість інформації, притому робить це настільки майстерно, що перед очима зримо постає вся картина: ми бачимо тих переляканих курей, які тікають, розкинувши крила, ледачу пилюку, бо восени повітря вже напоєне вологою, і навіть порох піднімається не так жваво, як улітку; юрбу людей, що зійшлися на весілля й повитягали голови, щоб побачити молодого, а оскільки не всім це вдалося, то вони подалися вперед, аж ворота затріщали. Це ж неабиякі ворота, а хутірського лавочника Степана Безверхого.

Така інформативність і сконденсованість характерна для поезії, коли в одному рядку чи строфі автор виражає свої погляди на життя, свої філософські переконання чи описує якусь подію. Отже, можна констатувати, що Григор Тютюнник прозу пише за законами поезії.

Ось за давнім звичаєм сільські парубки беруть з молодого викуп. Той «дістав з кишені гаманець, повільно перебрав гроші й простяг парубкові новенькі, ще не згинані п'ятдесят карбованців». Увагу письменник зосереджує саме на слові «не згинану». «Не згинану»,

тобто нову купюру, яку не кожен на хуторі бачив у своєму житті. Ці гроші для селян є ознакою багатого життя нареченого в місті. Бо їм, щоб заробити таку суму, потрібно було в колгоспі попрацювати не один місяць. Звичайно, люди вражені. Письменник не коментує епізод, не приймає позиції жодного з героїв. Просто одним словом він передає враження натовпу від поведінки молодого.

А ось опис реакції нареченого на пісню. Коли хутір на весіллі почав співати, то молодий сміявся «не скупю вже й не зверхньо, а щиро по-людськи — і виявилось, що сміх у нього тихий, м'який, як у захопленого хлопчика, а зуби рівні та білі». От те середовище у якому люди переходять від реакції «язичники», «дають хохли!» до тихого, м'якого сміху, який включає людину в середовище, від якого вона раніше дистанціювалася.

Варто звернути увагу на таку алегоричну деталь, як стара, ще бабина хустка. Катря постійно кутається в неї, прикриваючи свій великий уже живіт. Ця хустка зберігалася на дні скрині «як найдорожчий скарб, що кожної осені перекладався горіховим листям від молі та задля пахощів...». Але чи візьме її Катря з собою в чужій світі — тобто чи ж збереже пам'ять, чи не відречеться від себе в зросійщеному Донбасі, соромлячись не лише своєї рідної мови, а й тієї пісні, яка здатна підняти на свої крила високо-високо? На ці питання автор не дає відповідь, а до роздумів лишає лише сумний-пресумний Катрин останній погляд.

Нарешті фінал: молоді від'їжджають. «Машина вискочила за хутір, підсвічуючи фарами чашечки на телеграфних стовпах, і помчала до шляху...» Ми ніби бачимо на власні очі, яка та дорога нерівна, як на ній гойдається машина, і фари то вихоплюють з темряви чашечки на телеграфних стовпах, то вони ховаються в темряві, тому письменник пише: «підсвічуючи», а не «висвітлюючи».

Оповідання, можна стверджувати, буквально написано деталями. Тому, звичайно, кожен у його тексті знайде ті, які найбільше вразять його увагу.

3-тя група

У народній пісні — найбільш поширеному фольклорному жанрі — тісно поєднані поетичне слово і музика. Глибина життєвої правди, якою сповнений текст пісні, краса її поетичного узагальнення повністю розкриваються і особливо діють саме силою своєї музичної образності. Завдяки простоті поетичної та музичної мови народна пісня доступна широким масам людей, її емоційна виразність і безпосередня щирість почуттів дають глибоку естетичну насолоду.

Згадаймо опис Катриного весілля, той момент, коли гості починають співати.

«Жінки завели пісні, простої, не весільної, бо таки розуміли: якщо «В нашій княгині» не личить молодій, то «А в нашого князя» аж ніяк не личить молодому. Такий дутель — і князь?.. Ні!

Катря, осміліла після двох чарок шампанського, теж пристала до пісні, зразу тихенько, немов сама собі співала, коли ж чоловіки потужними басами заглушили підголоска, взяла раптом першим, дзвінким і чистим, як бурунець на дні криниці, голосом:

Ой, братіку, сокілоньку,
Ой, братіку, сокілоньку,
Та візьми ж мене на зимоньку...

Від цієї давньої, ущерть налітої смутком пісні, з якою вирросло не одне покоління хуторян і не одне покоління пішло на той світ, у жінок бриніли сльози на віях, а чоловіки хмурилися, сумнішали очима й прохмелялися, наче й не пили, а Грицько Байрачанський витав своїм тремтливим тенором високо-превисоко, як одинокий птах попід хмар'ям. Здавалося, не десятки людей співало ту пісню, а одна многогласа душа... Ще вчора Олексій Цурка тинявся в селі побіля клубу п'янений, шукаючи собі «ворога», щоб одвести душу, а знайшовши (то був колишній бригадир), підходив до хлопчаків і благав першого-ліпшого: «Ванько, піди займи бригадора, хай він тебе вдаре, йому тилу наб'ю»...

Ще недавно Параска Жмуркова з піною на губах гризлася з сусідкою Ялосоветою Кравченчихою за межу, як орали на зиму... А сьогодні всі вони плечима до пліч сиділи за столами й співали пісню, знану ще з дитинства, і були схожі на слухняних та поштивих дітей одних батька-матері. Вони то були — і не вони»..

...

— Ну, дають! — хапаючись за чуприну, вигукував крізь сміх «корінний донбасівець» і штовхав молодого під бік. Той теж сміявся — не скупю вже й не зверхньо, а щиро по-людськи — і виявилось, що сміх у нього тихий, м'який, як у захопленого хлопчака, а зуби рівні та білі. Він обіймав Катрю за стан, чув під пальцями її гостренький твердий живіт, і приємна хвиля батьківської радості огортала його.

— Вип'ємо, Катюша? Вдвох... — сказав тихо.

Вона здогадалася, за кого, опустила очі й знову звела їх на нього — глибокі, прекрасні, закохані до нестями, — і кивнула:

— Я тріньки, бо мені вже не можна, а ти всю.

Їй хотілося обняти зараз і дядька Луку, і музик, і всіх гостей за те, що її коханий став знову такий лагідний і добрий, як у перші дні їхнього знайомства...»

Пісня змінює людей, навіть наречена забуває за свій стан непевності і тривоги. Молодий, який спочатку не викликав симпатії, посміхається — «виявилось, що сміх у нього тихий, м'який, як у захопленого хлопчика». Під час ритуалу виконання давньої української пісні всі присутні мовби перероджуються, повертають істинне своє ество.

4-та група

1980 року Петро Марусик екранізував оповідання Григора Тютюнника «Оддавали Катрю», створивши короткометражний фільм.

На екрані — дорога до села, якою йде Катерина (Алла Сергійко). Вона приїхала до батьків, щоб повідомити, що виходить заміж на Донбасі, де живе і працює, і що ніякого весілля не треба — через день за нею приїде її обранець. Однак батьки хочуть видати заміж свою наймолодшу донечку по-людськи. Батька грає Федір Панасенко — надзвичайно переконливий у ролі людини, якій доводиться відривати від серця найдорожче і віддавати в чужі, непевні руки. Він у клопотах про те, щоб не осоромитись перед односельцями й швидко зробити все необхідне для весілля. У стрічці показано буденні клопоти: забити кабанчика, підготувати й накрити стіл. Далі — приїзд на легковій машині жениха з другом і матір'ю, стисло — саме весілля та від'їзд гостей. У фільмі немає головного: зіткнення народної традиції, яку ще зберігають Катрині земляки, й зверхнього та зневажливого ставлення до них приїжджих. А у творі таких моментів кілька. Ось вони:

«Сваха, Клавдія Купріянівна, так пихато склала яскраво-червоні уста, що дехто з хуторян нахилив голову, ховаючи посмішку...

Молодий скривився і щось шепнув Катрі, а та благально подивилася на батька: мовляв, я ж вас просила».

«Тут підвівся дід Лаврін, знавець і пильнувач весільного обряду, махнув рукою, щоб затихли, й сказав, дочекавшись повної тиші:

— Кхи, а чого це ти, Катре, не перев'язала молодого хусткою? Хіба не хочеш прив'язати його до свого серця?..

— Правильно! — загалготало жіноцтво. — Оце до ладу!

— Щось він дуже маніжений. Таке пхе тільки газети читає та в тлівізор дивиця...

Катря повільно встала, висмикнула тоненькими пальцями хустку з-під рукава — нову, шовкову, спрасовану в рівненський квадратик, і лагідно усміхнулася до нареченого. Той підвівся, неохоче підставив руку, немовби для укола».

«Дають хохли! — захоплено сказав до молодого хлопчина, що приїхав разом з ним «Волгою». Голосно сказав, сподіваючись,

мабуть, що його за піснею не розчують. Однак Федір Безверхий, який сидів неподалік за родинним столом, таки дочувся, примружив очі й спитав:

— А ви самі, звиняйте, звідки будете?

— О, я, папаша, здалеку, — поважливо одказав молодик. — Я з Вінниці. Тобто батьки звідти. А я корінний донбасівець.

— А-а... То далеко! — реготнув Федір. — Це ж у вас, у Вінниці, кажуть рабий замість рябий?..

— Та ні, кажу я вам: я корінний донбасівець. То батьки...»

«Катря й Степаниха плакали і раз по раз припадали одна до одної, молодий кривився, як від болю, а Степан, бувши під доброю чаркою, уже вкотре торочив йому:

— Ти ж, синку, не обиджай Катрі. Вона в нас жила, як ластівка в гніздечку, ні горя, ні нужди не знала, то дивись. Жінкою вона буде тобі золотою — вір батькові.

А ви ж, свахо, — обіймаючи Клавдію Купріянівну та цілуючи її в сухі, напудрені щоки, воркотав Степан, — дивіться там. Якщо не так щось робитиме, підкажіть, навчіть, ну, не обиджайте. Вона ж у нас... — І махнув рукою. — А я вам... Пишіть, чого треба, все приставлю: картоплі, яєць, свіжини. Чого ж, для своїх не пожалю... Все оддам, аби жилося...»

Григір Тютюнник вказує на конфлікт між людиною природною і людиною меркантильною, позбавленою коренів. У фільмі цього немає. Єдиний натяк на конфлікт — сцена без жодного слова, коли мати нареченого (Валентина Зимня), вийшовши з машини, пихато і зверхньо подивилася на селян.

Відповідь на питання знаходимо в спогадах Лариси Брюховецької

«Після завершення фільму «Оддавали Катрю» його заборонили. З часом про нього забули.. І тільки після смерті Петра Марусика, на вечорі його пам'яті в Будинку кіно, фільм переглянули присутні. І стало зрозуміло, чому режисер не повертався до нього, не бажав показувати глядачам: фільм вихолощений, у ньому відсутній конфлікт, так художньо переконливо і могутньо виписаний Григором Тютюнником. Але навіть у тому покаліченому варіанті видно, що фільм був закroeний як правдивий кінопортрет дійсності, що відповідав суті першоджерела. Про це свідчать акторські роботи, органічність персонажів та середовища дії, вдумливий і несуетний погляд на сільське життя. Те, що сталося з фільмом, пояснив присутнім Ярослав Ланчак. Керівництво студії змушувало Марусика переробляти завершений ним фільм, але той навідріз відмовився,

не діяли ні поради, ні погрози. Тоді викликали до директора його колегу Ланчака й пояснили: якщо режисер Марусик не здасть у намічений термін «виробничої одиниці» — а здати можна тільки виправивши ідеологічні помилки, — колектив (не окремого фільму, а всієї студії) не одержить премії. Ланчак взявся за ножниці — так з'явився порізаний, покалічений варіант. Петро Марусик після того два роки не розмовляв зі своїм товаришем-однокурсником. Такі операції над твором і над митцем тоді були звичною справою, але цей випадок — особливий. Щойно не стало письменника — й нікому було захистити його твори. Дебютантові ж забракло досвіду, бодай дипломатичного, переконати начальство у благонадійності твору — адже знімав він не щось заборонене, а те, що було надруковане в радянських видавництвах. Однак інстанції, що стежили за дотриманням ідеологічної цнотливості, забороняли все, де згадувалось існування української мови, української душі. А тим більше, якщо ще не зросійщене село центральної України протиставлялось русифікованим і переконаним у власній вищості людям Донбасу (о, яким прозірливим виявився письменник, передбачивши затяжну проблему України незалежної!»).

4. Оцінка роботи груп, коментар учителя та учнів, доповнення

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Григорій Тютюнник — талановитий український новеліст ХХ століття. Як справжній представник цього жанру, він зумів заглянути глибоко в душу людини, розкрити її в найтонших психологічних нюансах, повнокровно відтворити характери своїх сучасників. Письменник опирається на вічні цінності, які здатні наповнити світлом найтемніші закутки людських душ. А от як ми, читачі, сприймаємо персонажів творів письменника, як оцінюємо їх, чому можемо в них навчитися... Про це ви напишете у своєму творі-характеристиці.

2. Робота над твором-характеристикою персонажа новели Г. Тютюнника. Самостійна робота учнів на чернетках

Орієнтовний план характеристики художнього образу-персонажа

I. Вступ. Місце персонажа в системі образів твору.

II. Основна частина. Характеристика персонажа як певного соціального типу.

1. Соціальне і матеріальне становище.
 2. Зовнішній вигляд.
 3. Своєрідність світосприймання і світогляду, коло розумових інтересів, схильностей і звичок:
 - а) характер діяльності і основних життєвих поривань;
 - б) вплив на оточуючих (основна сфера, види і типи дії).
 4. Сфера відчуттів:
 - а) тип ставлення до оточення;
 - б) особливості внутрішніх переживань.
 5. Авторське ставлення до персонажа.
 6. Які риси особистості героя проявляються у творі:
 - а) за допомогою портрета;
 - б) в авторській характеристиці;
 - в) через характеристику інших дійових осіб;
 - г) за допомогою передісторії або біографії;
 - д) через ланцюг вчинків;
 - е) у мовній характеристиці;
 - ж) через «сусідство» з іншими персонажами;
 - з) через навколишнє оточення.
- III. Висновок. Яка суспільна проблема привела автора до створення цього образу?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Закінчити роботу над твором-характеристикою персонажа новели Г. Тютюнника.

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія «Вільний мікрофон».

Продовжіть речення:

- Герої Тютюнника вражають мене...
- Найбільш яскраво риси героя виявилися за допомогою...
- Найбільш близький мені характер...

УРОК № 122

**ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МИТЦЯ.
ОСОБЛИВОСТІ СВІТОБАЧЕННЯ, ГРОМАДЯНСЬКА
ПОЗИЦІЯ. ЗВ'ЯЗОК ІЗ ДАВНЬОЮ УКРАЇНСЬКОЮ
ЛІТЕРАТУРОЮ. ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙ
УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО, МІФОПОЕТИЧНИХ
ОБРАЗІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ**

Мета: познайомити учнів із тематично-жанровою різноманітністю великої прози письменника: історичний роман-притча («На полі смиренному»), роман-балада («Дім на горі»), роман-триптих («Три листки за вікном»), філософський роман («Птахи з невидимого острова»). Інші твори В. Шевчука (повість «Початок жаху», роман «Юнаки з огненної печі» та ін.). Сучасні модерні драми («Вертеп», «Сад божественних пісень»). Автобіографічні мемуарні твори («На березі часу»), особливостями його стилю; розвивати навички самостійної роботи з різними джерелами інформації, критичного ставлення до них, узагальнення та систематизації, вміння висловлювати власну думку стисло, логічно і переконливо, збагачувати словниковий запас учнів; прищеплювати смак до інтелектуальної прози.

Теорія літератури: травестія, бароко (повторення та поглиблення понять).

Обладнання: портрет В. Шевчука.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**

Зачитування та обговорення декількох творів-характеристик персонажів новели Г. Тютюнника

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Письменник із різнобарвною жанровою палітрою творів аналітико-інтелектуальної стильової течії, літературний критик, перекладач зі староукраїнської та латинської мови праць українського письменства, культуролог, автор досліджень з історії України...

Енциклопедист, книжник, людина ренесансного типу — дійсно складно переоцінити внесок письменника в розвиток української культури та літератури.

Сьогодні ми почнемо знайомство з творчістю цього письменника-філософа, творчість якого почалася в 60-ті роки. Його повісті й романи роками писалися «у стіл», без надії на публікацію — його переконання не дозволяли йому служити владі і творити у жорстких рамках вимог соцреалізму. Він залишався вірний собі, тому що «ніколи не шукав слави для себе, але шукав слави для народу свого іі своєї літератури...». «Я полюбив свій народ через те, що він був упосліджений, гнаний, битий і обкрадений», — зізнавався письменник.

Настав час, коли інформація про життєвий шлях митця стала відкритою, і ми маємо можливість увійти в художній світ його творчості, щоб скласти про неї свою, особисту і неупереджену думку.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Дивно, що розквіт Шевчука-письменника припав на роки так званого застою. Письменнику вдалося зберегти внутрішню свободу, не піддатися спокусі отримати славу і забезпечене життя завдяки служінню тоталітарній владі. Він замінив все це невтомною літературною працею, яка подарувала світу його «сад житейських думок, трудів та почуттів».

2. Повідомлення учня «Тематично-жанрова різноманітність великої прози В. Шевчука»

Умовно творчу спадщину В. Шевчука можна розділити на: твори про сучасність (ранні повісті, «Маленьке вечірне інтермецо», «Дзигар одвічний», «Житомирська сага тощо»); історичні твори («Три листки за вікном», «На полі смиренному»); умовно-асоціативні, філософські твори («Птахи з невидимого острова», «Сповідь», «Мор», «Дім на горі»).

3. Робота з таблицею «Тематично-жанрова різноманітність великої прози В. Шевчука»

Назва твору	Жанр	Стисла анотація
«На полі смиренному»	Історичний роман-притча, роман травестія, готичний роман	12 розділів твору розповідають про життя одного з ченців Києво-Печерського монастиря. Це в деякій мірі сучасна версія, художня інтерпретація Києво-Печерського патерика. Герої роману постійно намагаються пізнати таємницю світу і знайти себе в ньому.

Назва твору	Жанр	Стисла анотація
		Ці спроби закінчуються трагічно. Це своєрідне психологічно-філософське дослідження характерів і типів людей у певних ситуаціях
«Дім на горі»	Роман-балада	Роман складається з двох частин: повісті-преамбули і циклу «Голос трави» з тринадцяти новел. У Домі на горі мешкають реальні жінки. Циклічно повторюється магичний обряд: перед жінками «з'являються бозна-звідки» прибульці-демонологічні істоти. Вони сірим птахом спускаються з неба, перетворюються на чоловіків і намагаються спокусити юних мешканок Дому. Якщо зваблення вдається — народжуються дивні хлопчики, «доля яких майже завжди була сумна». Більшість сюжетів циклу «Голос трави» запозичені з фольклорно-фантастичних і міфологічних оповідей
«Три листки за вікном»	Роман-триптих	Художнє дослідження «української душі», яка еволюціонує упродовж трьох епох: бароко, просвітництва, романтизм у пошуках відповідей на питання про сенс буття
«Птахи з невидимого острова»	Філософський роман	Повість — частина філософського циклу з 3-х повістей — написано в жанрі історичної фантастики. Дивовижні пригоди героїв відбуваються в достеменній історичній атмосфері XVII та XVIII ст. Це повість про найвищу цінність для людини — волю, яка для Олізара, героя твору, близька — і недосяжна. Він вісім років був прикутий до турецької галери, потрапляє до дивовижного замку, у якому живими залишаються тільки ті, що приймають умови існування в ньому. Герою врятовано життя, але випробування постають перед ним ще суворіші, аніж на галері
«Початок жаху»	Повість	Михайло Вовчанський, улюблений (зразковий) тип Шевчукового героя, людина-інтроверт, другорядна щодо свого соціального статусу, ідеологічного незаангажована, позбавлена суспільних реалій, опиняється в екзистенційному колі болісних роздумів, страждань, прагне віднайти власний

Назва твору	Жанр	Стисла анотація
		життєвий шлях. Герой намагається самоідентифікуватись, самоутвердитись, здолати хаос суперечностей. Його свідомість презентується у формі нескінченного внутрішнього діалогу
«Юнаки з огненної печі»	Роман	
«Вертеп», «Сад божественних пісень»	Сучасні модерні драми	У центрі уваги п'єс — людина з її екзистенціалістськими переживаннями, внутрішній світ якої письменник намагається осмислити філософськи, з глибоким психологізмом. Письменник так само намагається осмислити й світ
«На березі часу»	Автобіографічно-мемуарний твір	Це спогади В. Шевчука про часи навчання в Київському університеті, які вводять нас в атмосферу життя студентів кінця 1950-х — початку 1960-х років, знайомлять із настроями і вподобаннями тодішньої молоді. Змальована широка картина громадського і культурного життя Києва. У книзі відбиті найсокровенніші враження, почуття та переживання молодого В. Шевчука в часи «хрущовської відлиги». У творі порушено широке коло проблем суспільного характеру, через які простежується ідея націєтворення українського народу. Серед них, зокрема, такі, як юрба й індивідуальність, людина та її місце в суспільстві, поява шістдесятництва, проблеми становлення особистості, творчості, пізнання світу й себе

Теорія літератури

Травестія (від італ. *travestire* — «перевдягати») — один із різновидів бурлескної, гумористичної поезії, у якому твір серйозного або й героїчного змісту та відповідної форми переробляється, «перелицьовується» у твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів.

Найоригінальнішим прикладом травестії, що став подією не лише в українській літературі, є «Енеїда» Івана Котляревського, в основу якої покладена героїчна поема Вергілія, героїв якої (з бо-

гами включно) Іван Котляревський перевдягнув в український національний одяг і гумористично зобразив на тлі українського національного побуту XVIII століття.

В Україні травестія відіграла важливу роль у процесі відродження кінця XVIII — початку XIX ст., позначеного переходом літератури на народну мову.

Травестія відрізняється від пародії, у котрій сатиричний зміст зберігає серйозну форму, витриману в манері пародійованого твору.

Довідка

Києво-Печерський патерик — пам'ятка житійної літератури (кінець XII — початок XIII ст.)

4. Заслуховування повідомлень учнів про знакові події та факти життя в біографії В. Шевчука

1 - й учень. Я вважаю, що перше, на що слід звернути увагу, це сім'я письменника. У спогадах про дитинство він згадує батька, який любив під час роботи слухати українську класику, яку читала йому мати. Це були, у першу чергу, твори І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного. Саме цей факт, як зазначав сам письменник, пробудив його інтерес до української літератури. Не останню роль у формуванні майбутнього письменника відіграє мати, яка понад усе хотіла вивчити своїх синів, розмовляла правильною українською мовою та любила класику.

2 - й учень. Не менш важливим для формування Шевчука як самобутнього письменника, було, на мій погляд, його ставлення до навчання на історико-філософському факультеті Київського університету. Як зізнавався письменник, знання він здобував в основному шляхом самоосвіти, а до навчання ставився формально. «Відкриття» Винниченка, Плужника, Грушевського, Кнута Гамсуна зробив самостійно. Ретельно вивчав історію та філософію. Це студентське «недбальство», можливо, допомогло йому уникнути впливу догм соцреалізму.

3 - й учень. На мою думку, самобутність творчості письменника визначалася не обставинами, які сприяли цьому, а обставинами, які загартували характер митця і прагнення зберегти внутрішню свободу. Це і негативні відгуки про його публікації в «Літературній Україні» та «Вітчизні», одержане ним тавро неблагонадійного, завдяки якому він опинився в лавах Радянської армії, і участь у протесті проти утисків з боку влади в Києві 4 вересня 1965 року, обшуки в його помешканні, тимчасове безробіття, «злива негативних рецензій» після появи першої книжки оповідань «Серед тижня», і, нарешті, вихід фатальної для письменника книжки

«Вечір святої осені», після якого від нього відвернулися друзі, а він надовго був вилучений з літератури.

Після цього всього у письменника залишилася лише щоденна праця «без вихідних та відпусток», і «моменти високого духовного ояснення», які допомагають йому жити.

4-й у ч е н ь. Слід назвати ще одну позитивну сторону усамітнення письменника та вимушеної ізоляції: у Шевчука була можливість йти своїм шляхом, писати не на злобу дня, а про те, що дійсно цікавило, хвилювало. Це дослідження та переклади давньоукраїнської літератури, результатом яких стали антології «Аполонова люття. Київські поети XVII — XVIII ст.», «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI — поч. — XIX ст.», Антологія української поезії. Том I. Поезія XI — XVIII ст., «“Сад пісень” Г. Сковороди», двотомне видання його творів, «Твори» Івана Вишенського, «Літопис Самійла Величка» та ін.

До цього періоду належать літературознавчі есе «Дорога в тисячу років», «Мисленне дерево».

Матеріал для вчителя. Біографія Валерія Шевчука

Шевчук Валерій Олександрович народився 20 серпня 1939 р. у родині шевця в Житомирі. Після закінчення 1956 р. школи хотів стати геологом, але, розчарувавшись у геології, поїхав до Львова вступати в Лісотехнічний інститут. Не вступив і повернувся додому. Працював при ремонті Житомирського сільськогосподарського інституту будівельним підсобником. У цей період захоплювався вивченням літератури, зокрема української. Особливе враження справили на майбутнього письменника книга Д. Багалія «Григорій Сковорода — український мандрований філософ» і твори І. Франка, що, за висловом самого Шевчука, «встановило основи мого світогляду. Я почав розуміти й вивчати українську літературу за методологією І. Франка, а Г. Сковорода став для мене учителем життя».

1957 р. В. Шевчук закінчив технічне училище і був відправлений на роботу на бетонний завод. 1958 р. він вступив на історико-філософський факультет Київського університету. Навчаючись, налагодив стосунки з літературними студіями: «Січ» (студія імені В. Чумака) і «Молодь», писав вірші, з 1960 р. почав писати новели.

1961 р. В. Шевчук дебютував оповіданням «Настунька» про Т. Шевченка в збірнику «Вінок Кобзареві», що вийшов у Житомирі. Навесні 1961 р. літературна студія «Січ» видала стінну газету «Заспів», у якій було надруковано оповідання В. Шевчука «Щось хочеться» (пізніша назва «Кілька хвилин до вечора» — збірка «Долина джерел»). На те оповідання був гострий відгук в університетській

газеті «За радянські кадри». За газету «Заспів», де був намальований Т. Шевченко із зеленими вусами, Шевчука хотіли вигнати з університету, тягали до КДБ, допитували, але виключили художника, який малював ту газету.

1961 р. В. Шевчук написав 18 коротких новел і першу статтю «С. Васильченко в Коростишівській семінарії» для житомирського збірника, наступного року написав 20 новел, частину з яких надрукував переважно в журналах «Вітчизна» та «Літературна Україна». Деяким із них судилося бути перекладеними іншими мовами, а одна — «Вона чекає його, чекає» — була навіть пізніше екранізована (І. Жилком як студентська робота).

Після закінчення університету В. Шевчук був відправлений до Житомира власним кореспондентом газети «Молода гвардія». У листопаді був взятий до армії, служив у Мурманській області. В армії знову почав писати вірші, не припиняючи роботи над прозою.

Повернувся додому 1965 р. саме в той час, коли почалися масові політичні арешти серед української інтелігенції, був у кінотеатрі «Україна», протестуючи проти масових репресій. У вересні влаштувався в науково-методичний відділ музеєзнавства, який містився в Києво-Печерській лаврі (враження від цієї роботи відбилися в повісті «Голуби під дзвіницею»).

1966 р. закінчив повість «Середохрестя», у якій відбив враження від студентського життя. Арештували його брата, тому Валерій змушений був звільнитися з роботи (причиною арешту брата було те, що він вирішив набрати в друкарні й відбити для себе як пам'ятку часу статтю про процес над Погружальським. За це брат дістав п'ять років концтабору суворого режиму).

1967 р. вийшла книжка «Серед тижня». В. Шевчук став членом Спілки письменників України.

1969 р. він написав повість «Золота трава» (надрукована в 1984 р.) і перший варіант повісті «Мор», до якої повернувся в 1980 р. і зробив остаточну редакцію в 1983 р. Писав історичні й фольклорно-фантастичні оповідання, статті, вийшла книжка «Вечір святої осені», у якій було надруковано вісім нових оповідань.

У важкі сімдесяті роки твори письменника майже не друкували, тому він змушений був писати «для себе». Упродовж 1979–1999 рр. В. Шевчук видав книги: «Крик півня на світанку» (1979), «Долина джерел» (1981), «Тепла осінь» (1981), «На полі смиренному» (1983), «Дім на горі» (1983), «Маленьке вечірнє інтермеццо» (1984), «Барви осіннього саду» (1986), «Три листки за вікном» (1986), «Камінна луна» (1987), «Птахи з невидимого острова» (1989), «Дзигар одвічний» (1990), «Дорога в тисячу років» (1990), «Панна квітів»

(1990), «Із вершин та низин» (1990), «Стежка в траві. Житомирська сага» (у 2 т., 1994), «У череві апокаліптичного звіра» (1995), «Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення» (1995), «Око прірви» (1996), «Жінка-змія» (1998), «Юнаки з вогненної печі» (1999), «Біс плоті» (1999) та ін.

1986 р. В. Шевчуку присвоєне звання «Заслужений діяч польської культури», наступного року він був удостоєний Шевченківської премії за роман «Три листки за вікном».

З 1988 р. В. Шевчук — ведучий історичного клубу «Літописець» при Спілці письменників України. 1999 р. нагороджений «Орденем князя Ярослава Мудрого» V ст.

На сьогодні В. Шевчук — викладач Київського національного університету ім. Т. Шевченка, ведучий історико-суспільних циклових річних програм Українського радіо: «Козацька держава», «Київ, культурний і державний», «Загадки і таємниці української літератури», «Цікаве літературознавство».

В. Шевчук — лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, премії фонду Антоновичів, літературних премій ім. Є. Маланюка, О. Пчілки, О. Копиленка, І. Огієнка, премії в галузі гуманітарних наук «Визнання» (2001). Він автор близько 500 наукових і публіцистичних статей з питань історії літератури, був дослідником і перекладачем сучасною українською мовою творів давньоукраїнської літератури.

У творчості В. Шевчука умовно можна виділити три основні напрями: історична проза, твори, що відображають сучасне життя, літературознавчі праці.

5. Міні-лекція вчителя «Особливості світобачення, громадянська позиція письменника».

(Учні зановтують матеріал у вигляді конспекту)

Словникова робота

Готизм — стильова течія, що виникла в європейських літературах та мистецтві у другій половині XVIII — на початку XIX століття і відзначалася зацікавленістю середньовічною культурою, відтворенням атмосфери минулого, життя лицарів з використанням елементів магії, дива, таємниці. Героями готичних творів часто стають привиди, ірреальні істоти, події в них відбуваються у підземеллях, на руїнах, у страшну буряну ніч.

Літературними вчителями В. Шевчука були Самійло Величко, Григорій Сковорода, Іван Франко, Михайло Драгоманов, перекладач Борис Тен. На нього жодного впливу не мали ідеологічні постулати радянських часів, класові та політичні чи кон'юктурні мірку-

вання. Письменник вважав політику і мистецтво речами абсолютно несумісними: «Де до мистецтва домішується політика починається його поступовий занепад».

Більш за все Шевчук дбав про естетичну завершеність твору. Це, перш за все, сприяло високій культурі письма та лексичному багатству його творів, свіжості образів з алегоричним підтекстом.

Письменник пише про те, що визріло в його душі, покладаючись на інтуїцію і художнє чуття.

Твори письменника вимагають від читача естетичної підготовки, адже ніколи не бувають відбитком довколишньої дійсності: світ його книжок створений фантазією, уявою, скоріше умовний, ніж реальний. Шевчук застосовує елементи готики, народну фантастику і демонологію, які розглядав як «стан душі, образний його відбиток», психологічний малюнок внутрішнього світу героїв.

Визначальним для митця є духовні цінності, які домінують над цінностями матеріальними.

6. Повідомлення учня «Зв'язок творчості письменника із давньою українською літературою», «Використання традицій українського бароко, міфопоетичних образів у художньому творі»

У творчості письменника відчувається і вплив давньоукраїнського мистецтва та літератури.

Прозаїк намагався проаналізувати деякі грані української ментальності. З цією метою він звертається до минулого — XVI та XVII століть. Так з'явилися повісті про Україну цих часів — «Місячний біль», «Мор», «Ілля Турчиновський», роман «На полі смиренному», написаний за мотивами Києво-Печерського патерика — пам'ятки XI–XIII століть. Письменник перекладав твори давньої української поезії та прози, вивчав культуру українського бароко, яку наслідував у своїй творчості, складав антології давньої української літератури.

Словникова робота

Палімпсест — пергамент, на якому стерли первісний текст, а поверх нього написали новий.

Синкретизм — поєднання або злиття несумісних і непорівнюваних образів мислення та поглядів.

Інтертекстуальність — термін, що вживається для позначення спектру міжтекстових відношень: будь-який текст завжди є складником широкого культурного тексту.

Полягає у відтворенні в літературному творі конкретних літературних явищ інших творів, більш ранніх, через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання та ін.; явному наслідуванні чужих

стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл і напрямів) — тут мають місце всі різновиди стилізації.

Кодування — операція заміни звичайних текстових даних скороченими умовними позначеннями; переклад будь-якої інформації, вираженої засобами природної мови, у послідовність умовних символів, сигналів за певними правилами, що називають кодом. Наприклад, соловей і роза (Гафіз) — пара закоханих, троянди й виноград (М. Рильський) — творча праця.

7. Повідомлення учня «Особливості стилю В. Шевчука»

За словами друга письменника Є. Концевича, Шевчук «творить словом власну своєрідну форму життя, свою правду життя, естетичну та моральну реальність — світ, що виростає з особистості творця, з його волі, уяви, філософії».

Власну стильову манеру письма Шевчук схарактеризував так: «Мій легкий стиль почав зникати, стаючи усе монументальнішим, з розлогим епітетом і складними синтаксичними конструкціями. Мене почали вабити вишукані, ускладнені сюжетні конструкції й великі епосові форми».

Митець поєднав у своїх творах поетику бароко, готики та реалізму.

Валерія Шевчука вабили умовно-асоціативні форми самовираження. Велику увагу приділяє письменник підтексту.

Усі герої творів письменника мають реальних прототипів — це сам письменник та його оточення.

Його історичні твори — твори про сучасність, адже в них він вирішує проблеми сучасної людини.

Письменника цікавить душа людини. Він досліджує внутрішній світ своїх героїв, описує зовнішній світ лише як необхідне тло, на якому ведеться це дослідження.

Усі твори письменника філософічні. Він розмірковує над вічними питаннями сенсу життя, добра і зла, моралі, віри, свободи духу, честі, смерті та безсмертя, обов'язку, дружби і кохання, влади тощо.

У творах письменника відсутня публіцистика, ліричні відступи, викривальний пафос, спроби нав'язати авторську думку читачеві. Але присутність автора у творі відчутна передовсім у образі оповідача, якій втілює в собі образ самого автора.

Ще однією важливою ознакою творчості Валерія Шевчука є її притчевість, використання євангелічних притч. Наприклад, притча про блудного сина, яка лейтмотивом проходить через усю творчість митця.

Дослідники творчості В. Шевчука вважають, що в його індивідуальному стилі наявні ознаки необароко.

Тобто письменник продовжує традиції українського бароко за нових умов, що створює певний світогляд.

Для прози Шевчука характерні такі барокові ознаки: 1) контрастність і синкретичність; 2) динамізм, експресивність, драматична напруженість сюжету, які реалізуються через посилену внутрішню подієвість у сфері людського «мікрокосму»; 3) яскраво виражені метафоричність і символічність, що передбачають гру переносними значеннями слова; 4) елітарність, орієнтація на читача-інтелектуала, читача-«співавтора», здатного оперувати відповідними культурними знаками та кодами й добре обізнаного з текстами та дискурсами минулого і сучасності; 5) задані автором фрагментарність та інтертекстуальність тексту і, за умови належної співпраці «культурної свідомості» читача, — відкритість, багатополярність, багатополюсність і палімпсестність тексту.

Типова для літератури доби Бароко ускладнена архітектоніка тексту, основною стратегією якої є «текст у тексті» — і в формальному (зокрема, жанровому) плані, і в змістовому.

Герої творів Шевчука загадкові, подібно до барокових героїв, живуть і діють у фантазмагоричному світі, якій не приймають і не розуміють. Душа персонажів роздвоєна, драматична, стражданя очищують її і підносять над буденністю.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Які факти життя письменника ви вважаєте визначальними для формування його як письменника?
- ▼ Назвіть імена духовних вчителів В. Шевчука.
- ▼ Вплив яких стильових течій помітний у творчості прозаїка?
- ▼ Який внесок у культуру та літературу України зробив В. Шевчук?
- ▼ Наведіть приклади зв'язку творчості письменника з давньою українською літературою.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Прочитати роман «Дім на горі».
- ▶ Скласти словниковий диктант «Психологічний портрет В. Шевчука».
- ▶ Індивідуальне завдання. Підготувати повідомлення «Філософсько-міфологічна основа роману-балади «Дім на горі».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- На мене найбільше враження справив такий епізод біографії митця...
- Я вважаю, що для повного розуміння творчості Шевчука потрібно ...
- Я хочу більше дізнатися про такий період життя письменника, як...

УРОК № 123

«ДІМ НА ГОРІ» (ПОВІСТЬ-ПРЕАМБУЛА) ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЇ. ФІЛОСОФСЬКО- МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА РОМАНУ-БАЛАДИ, ЖІНОЧЕ І ЧОЛОВІЧЕ НАЧАЛО У ТВОРІ

Мета: познайомити учнів із філософсько-міфологічною основою роману-балади, визначити особливості його композиції, проаналізувати роль жіночого та чоловічого у творі; розвивати навички визначення елементів сюжету, аналізу епічного твору, використання знань теорії літератури під час аналізу твору, вміння узагальнювати, логічно мислити; усне зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас учнів, у тому числі і за рахунок літературознавчих термінів; виховувати інтерес до дослідницької роботи, філософсько-аналітичної прози.

Теорія літератури: бароко, притчевість, символічність, поглиблення поняття про баладу, роман-балада.

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Фронтальна бесіда

- ▼ Назвіть імена літературних учителів В. Шевчука.
- ▼ Схарактеризуйте світоглядну позицію митця.

- ▼ Що ви можете сказати про жанрове розмаїття творчості Шевчука?
- ▼ Визначте тематику творчості письменника.
- ▼ Доведіть зв'язок творів Шевчука з давньою українською літературою.
- ▼ Назвіть ознаки барокового стилю у творах митця.
- ▼ Визначте ознаки індивідуального стилю письменника.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Слово вчителя

— Образ Дому у творчості В. Шевчука — один із провідних. Ми зустрічаємося з цим образом у багатьох творах митця різних жанрів. Нам випала нагода познайомитися з найбільш цікавим витвором фантазії Валерія Шевчука — романом-баладою «Дім на горі», у центрі якого — одна з версій цього образу — «обитель духу» письменника.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя. Історія створення твору

— Про це ми маємо нагоду дізнатися від самого письменника. Надамо слово автору роману-балади. «Книжку «Дім на горі» я писав мовби з кінця, тобто з другої, фольклорно-фантастичної частини «Голос трави». Писалась вона поволі: спершу одне оповідання, котре я відкладав убік — хай вилежить, тоді друге й так далі. Мав щастя, що мене ціле десятиліття не друкували, отож міг собі дозволити таку розкіш — не поспішати. А коли згодом переглянув усі ті оповідання, побачив, що вони утворюють певну цілість. Мені забаглося видати її окремою книжкою, але, на щастя, ніхто не зважився її друкувати, і поки вона собі лежала, я відчув, що чогось їй бракує. І дописав тоді першу частину — роман-преамбулу, що, власне, дав назву цілій книжці — дім на горі. Тим самим у творі розлилася часова перспектива, увиразнились елементи притчі, що промовляє до нас не якимись силогізмами моральних повчань, а художніми образами, котрі не потребують логічних коментарів».

Довідка

Преамбула (від лат. *praeambulus* — «той, що попереду») — вступна частина законодавчого акту, декларації, міжнародного договору та інших важливих актів, у якій викладено обставини та мотиви, що були приводом для видання чи укладення даного акту, його цілі й завдання, а також інші дані загального характеру. Тут — вступна частина твору.

Створення роману, який письменник називає «обителлю свого духу», тривало довго — з 1966 року по 1980-ті. У світ роман вийшов лише 1983 року.

У ті роки В. Шевчук студював давню українську літературу, творчість Сковороди, якого вважав своїм «учителем життя». Це, звичайно, наклало свій відбиток на твір.

2. Дослідницька робота: визначення жанру твору

Сам автор назвав твір романом-баладою.

Проблемне запитання: що дає підстави автору саме так визначати жанрову специфіку твору?

- ▼ Дайте визначення балади. (*Жанр балади у світовій літературі ввібрав у себе ознаки всіх трьох її родів — епосу, лірики та драми. Балада — невеликий переважно поетичний твір, в основі якого лежить певна незвичайна пригода, з фантастичним, часто фольклорно-фантастичним елементом.*)
- ▼ Що в цьому визначенні не властиве твору Шевчука? (*Твір за обсягом більше балади у її звичному розуміння, написаний прозою, має декілька сюжетних ліній, описує не один епізод із життя героїв, отже, має ознаки роману.*)
- ▼ Національною особливістю сучасної української балади є домінуючий ліризм, оповідні елементи в ній відійшли на задній план, і вже не хід подій, а драматизм (*часом трагізм*) внутрішнього світу героя визначають її жанрові особливості. Чи можна стверджувати, що все сказане властиве й роману-баладі «Дім на горі»? (*Так, зізнання письменника в тому, що роман — обитель його духу — доказ ліричного начала роману, драматизм, навіть трагізм також присутні у творі.*)
- ▼ Балада виникла в XII столітті в народному мистецтві Провансу. Світова література активно зверталася до народного міфологічно-фольклорного мислення, яке є основою народної творчості. До цього джерела зверталися і творці балади в різні часи. Чи наявний у творі Шевчука фольклорно-фантастичний елемент? (*Так, роман-балада «Дім на горі» написано під впливом та на основі народнопоетичних традицій. Наприклад, автор використав поширені у слов'янському фольклорі мотиви прикликання нечистої сили («Відьма», «Перелесник»), кохання жінки з дияволом у чоловічій подобі та закладання душі диявола («Швець», «Чорна кума»), але на новому сюжетному тлі. Якщо в баладах поєднання реального та ірреального зазвичай закінчувалося трагічно, у романі-баладі народжені від перелесників джигунів хлопці Іван Шевчук та Хлопець*

наділені творчим началом, прагнуть пізнати світ, мандрувати, вони філософськи дивляться на світ). Письменник використав і традиційну проблематику народної творчості: сенс людського життя, совість, першопричини людських вчинків тощо. Складне переплетіння реальності та міфологічних уявлень, яке притаманне творам усної народної творчості, також можна помітити у творі Шевчука. Автор «Дому на горі» використав багато міфологічних образів: чорт, лісовик, домовик, відьма, перелесник, потерчата, чаклунка (цикл «Голос трави»). Письменник намагається наповнити ці образи сучасним змістом та осягнути глибинний зміст давніх уявлень народу та усталених фольклорних образів.)

- ▼ Визначте епічний складник у творі. (У романі-баладі розповідається про реальні події національної історії, використано біблійні сюжети та образи, першоджерелами твору є східнослов'янський фольклор, сюжети та образи з етнографії, релігійні уявлення народу (елементи язичництва, первісного пантеїзму), оповідання мають притчовий, загальнолюдський характер.)

Висновок. Отже, Валерій Шевчук створив новий літературний жанр — роман-балада (ліро-епічний твір із фольклорно-фантастичним елементом).

3. Теорії літератури

Притча — повчальна алегорична оповідь, у якій хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі підпорядковане моралізаційній частині твору. На відміну від багатозначності тлумачення байки, у притчці зосереджена певна дидактична ідея.

Притчевість — ознака художнього твору, у якому автор розглядає морально-етичні та філософські проблеми, у тексті є щось приховане, завуальоване.

У притчовому тексті використовуються багатопланові символічні образи, традиційна біблійна символіка; часопросторові характеристики ускладнені; текст має своєрідну двоплановість, відтворює своєрідний моральний експеримент; у тексті відчуються елементи міфологічного світосприйняття, деяка іронічність та театральність.

4. Аналіз повісті-преамбули «Дім на горі».

Складання візитки твору

Місце в композиційній побудові твору — створена повість-преамбула після «Голосу трави», але стала першою частиною роману-балади. Це надало творові цілісності, більшої притчевості, барокової ускладненості.

Часові виміри повісті-преамбули — архаїчний, міфічний, модерний.

Особливості розгортання подій у різних часових вимірах — у архаїчному та міфічному плин часу набуває циклічності (у цих повтореннях вирішальну роль відіграють езотеричні сили (містичні, таємничі), у модерновому — час лінійний з певними повторами (Хоча автор називає конкретні дати — 1911, 1931, 1946, 1963 роки, сюжет у романі розвивається не в хронологічному порядку. Це підкреслює бурхливість, несподіваність модерного часу, до якого письменника ставиться негативно).

Довідка

Езотеричний (грецьк. «внутрішній») — той, що містить внутрішній, глибинний або таємний, прихований смисл.

Езотерика (грецьк. \square *εσωτερικός* — «внутрішній») — специфічний погляд на внутрішньо-містичну суть людського життя.

Спосіб художнього відтворення реальності та філософського її осмислення — через міф, архетипні образи, магічний реалізм, народну фантастику, уявлення українців про двосвітність, міфи, легенди, фольклорні образи й символи, прийоми перевтілень героїв, умовно-асоціативні форми, гротеск, химерні образи, алегорію, вигадку.

Магічний реалізм — це реалізм, у якому органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфічного, дійсного та уявного, таємничого. Магічний реалізм притаманний передовсім латиноамериканській літературі.

Тема повісті-преамбули — розповідь про долю чотирьох поколінь одного роду, яка пов'язана з домом на горі упродовж півстоліття. У творі йдеться, про мирне життя героїв, але через увесь твір у спогадах і живих, і мертвих проходить війна, що відбулася на житті кожної родини.

Сюжетні лінії твору — у романі переплетені два сюжетні стрижні: дід, з якого-герой іде у світ і до якого повертається, а також дорога, яка постійно його вабить. Ідучи цією дорогою, людина все одно приходить додому. Піднімаючись до будинку, що височіє на горі, недавній фронтовик, директор школи Володимир, навіть не підозрює, що в тому домі він знайде спокій і душевну гармонію. Хлопець, син Галини Іванівни, повертається додому через сімнадцять років, що нагадає біблійний сюжет про блудного сина. Цей дід є надійною основою, фортецею, де зберігається духовність.

Жіноче і чоловіче начало у творі — різниця між втіленнями жіночого та чоловічого начала пов'язана із мотивом дороги. Жіноча доля — чекати й терпіти, чоловіча — шукати свою Дорогу та повертатися.

Міф, створений Шевчуком, і покладений в основу повісті-преам були: Розповідає бабуся: «Народжуються в цьому домі здебільшого дівчата, чоловіки сюди приходять... Вони піднімаються знизу і, як правило, просять напиться води. Той, хто нап'ється з наших рук, переступає цей поріг і залишається в домі назавжди. Так було і в матері твоєї, так повинно статися і з тобою... Приходять до нас і інші чоловіки. Ці прибульці не піднімаються знизу і не просять напиться води, вони з'являються бозна-звідки... Тоді народжуються у нашому обійсті хлопчики, доля яких майже завжди була сумна: всі вони до чогось рвалися і навіть з дому втікали...»

Центральні образи повісті-преамбули та їхня роль в ідейно-художньому змісті твору — Галя — оберіг домашнього міфу, роль якого до неї виконувала бабуся; син Галі — Хлопець, народжений від птахаджигуна — той, хто наділений творчим даром, хто, як усі чоловіки з цього міфу, є літописцем подій, блудним сином, що має дар яснобачення, сам він впорядкує записи козопаса Івана Шевчука, сина Галиної прабаби, у літературні тексти. Вони становитимуть другу частину роману «Дім на горі» — «Голос трави»; Володимир, директор школи, який повернувся з фронту, прийшов на гору і попросив напиться води, став чоловіком Галі; джигун Анатоль — чоловік-птах надзвичайної краси, надприродна, містична істота, яка з'являється «бозна-звідки» і стає батьком Хлопця, сина Галі; Оксана, дочка Галі і Володимира, яка розпочне новий життєвий цикл дому на горі, — їй також сниться сірий птах.

Головні проблеми твору — автор глибоко аналізує проблеми стосунків між людьми: старими й молодими, чоловіками й жінками, батьками й дітьми, братами й сестрами; розкриває їхній внутрішній світ, неспокійний, бурхливий, ранимий.

В. Шевчук не торкається в романі питання спадкоємності поколінь. Кожне нове покоління по-своєму сприймає світ, набуває свій життєвий досвід, і в цьому є своя правда, своя закономірність, свій закон вічності.

5. Міні-дослідження: визначення головної ідеї твору.

Евристична бесіда

- ▼ Хто є центральним персонажем твору? Яка його роль? (*Жінка. Вона є оберегом домашнього міфу, початком чергового циклу цього міфу — уособлення розвитку та існування нації.*)
- ▼ Яку роль відіграють чоловіки у творі? (*Чоловіки наділені творчим началом та даром яснобачення. Вони є часткою цілого — циклічність і плин життя нації об'єднують у єдине ціле своїми записами.*)

- ▼ В українській літературі образ матері є традиційним символом поневоленої, колонізованої, довготерплячої України. Чим цей образ відрізняється від персонажів Шевчука? (*Вона не жертва, а символ створення, оновлення, зцілення. Цю здатність вона передає народженням нею синам.*)
- ▼ З ким полемізує Шевчук у творі? (*З Гоголем, який зображував українську ментальність як провінційну. Шевчук «постановив створити анти-Гоголя, бо в Гоголі... мене вельми драгував «малорусизм», — та естетика, яка подавала українську ментальність через екзотику не без насмішки (гумору)...»*).

Висновки. Головна ідея роману — художній протест проти колоніального становища України.

6. Філософсько-міфологічна основа роману-балади. (Повідомлення учня)

Фольклорно-міфологічні традиції у творчості письменника розвиваються у двох напрямках: 1) адаптація традиційних міфологічних образів та фольклорних мотивів, а також окремих ознак народної поетики, жанрових особливостей народної творчості тощо (цикл «Голос трави», повість «Сповідь» та ін.); 2) творення власної авторської міфології (міфологічних образів, міфологем і літературних аналогів міфу), що образно пов'язана з народною (найяскравіше репрезентовано повістю-преамбулою «Дім на горі»).

У творчості письменника надзвичайно широко представлені адаптовані демонічні істоти української міфології. Система адаптованих традиційних персонажів народної демонології ґрунтується на трьох язичницьких культурах — тотемізмі (вовкулака, чаклун (-ка), чарівна зооморфна дружина), анімізмі (лісовик, водяник, перелесник, нічниці, персоніфікації хвороб, злидні, біда, доля) та культі предків (домовик, мрець, упир, потерча, русалка).

Демонологічних персонажів об'єднує здатність до перевертництва. Моменти перевертництва у творах Шевчука, маючи здебільшого символічний характер, позначають важливі духовні зміни, події внутрішнього життя героя.

У творчості Шевчука знаходимо художньо адаптовані фольклорні образи чаклуна кількох виділених сучасними фольклористами типів (заступника власного роду; ворожбита, який завдає шкоди; чарівника, наділеного окремими фантастичними якостями). Демонологічні образи Шевчука мають двоїсту природу і майже ніколи не бувають уособленням єдиного начала — вони неоднозначні, динамічні, здатні трансформуватися і розвивати свою філософську символіку з плином художньої оповіді. Нове художнє потрактування

отримує й оберігальна функція духів предків: зв'язок із минулим, за Шевчуком, — це зв'язок із теперішнім і майбутнім, необхідна передумова повноцінного життя людського духу.

Головним філософським питанням, яке намагається розв'язати письменник, є суто барокове протистояння добра і зла, у якому добро в душі людини перемагає у більшості випадків.

Філософські питання самотності, дому, дороги стають головними мотивами твору — *мотив самотності* цікавить письменника постійно. Усі герої твору переживають самотність, кожен, по-своєму, але в житті всіх вона відіграє важливу роль. Самотність може бути для одних прокляттям, а для інших — благом.

Мотив дому і дороги. Мотив дому в поєднанні з мотивом блудного сина означає своєрідне благо, фортецю, надійну основу, а дорога, яка веде з дому, — прокляття. *Мотив блудного сина*, заснований на біблійній притчі, передає горе вигнання з рідного дому-фортеці, своєрідну втечу від світу, від себе і водночас радість повернення — знаходження себе, радість прозріння, пізнання вічних законів.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Творче завдання. Створити сенкан «Дім на горі».

Роман-преамбула.

Зачаровує, захоплює, повчає.

Змушує замислитися над буттям.

Диво.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Прочитати другу частину роману-балади — новели притчі «Голос трави».
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення: «Демонологічні мотиви в романі “Дім на горі”»; «Притчові мотиви і символи роману».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- Найбільш мені імпонують такі герої повісті преамбули «Дім на горі», як...
- Мене зворушила історія Хлопця — блудного сина, тому що ...
- Роман змусив мене замислитися над ...

УРОК № 124–125

**«ДІМ НА ГОРІ». ДЕМОНОЛОГІЧНІ МОТИВИ.
ПРИТЧОВІ МОТИВИ І СИМВОЛИ. ЗБІРКА НОВЕЛ
«ГОЛОС ТРАВИ». ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БАЛАДИ (СЮЖЕТ КОХАННЯ ЖІНКИ
І ДЕМОНІЧНОЇ СИЛИ, ТРАГІЗМ). БАРОКОВЕ ПОЄДНАННЯ
ВИСОКОГО (ДУХОВНОГО) І НИЗЬКОГО (БУДЕННОГО)**

Мета: визначити демонологічні мотиви, знайти приклади використання традицій європейської балади, ознаки бароко у творі, притчові мотиви і символи, розвивати навички аналізу епічного твору, використання знань теорії літератури під час аналізу твору, вміння узагальнювати, логічно мислити, сприймати інформацію на слух та занотовувати її, усне зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати інтерес до дослідницької роботи, філософсько-аналітичної прози.

Теорія літератури: бароко, притчевість, символічність, поглиблення поняття про баладу.

Обладнання: текст твору.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ****1. Літературний диктант**

1. Назва річки, біля якої стоїть дім на горі. (*Тетерів*)
2. Головні жіночі персонажі твору модерного часу. (*Галля, бабуся*)
3. Головні чоловічі персонажі твору. (*Володимир, Іван Шевчук, Хлопець, Анатоль*)
4. Блудний син. (*Хлопець, син Галі*)
5. Ім'я чоловіка-птаха, батька Хлопця. (*Анатоль*)
6. Жанр першої частини твору. (*Повість-преамбула*)
7. Жанр твору «Дім на горі». (*Роман-балада*)
8. Роки створення роману-балади. (*1966–1980-ті рр.*)
9. З ким з видатних письменників полемізує Шевчук? (*З М.В. Гоголем*)
10. З чого складається II частина роману-балади? (*З новел-притч*)

11. Кількість новел-притч. (13)
12. Провідні мотиви твору. (*Війна, дорога, самотність, блудний син*)

2. «Дім на горі» — зразок «химерного» роману. Визначення основних ознак «химерної» прози

Основні ознаки «химерної» прози: орієнтація письменника на фольклорні традиції; трансформація в нових художніх формах легенд і казок; прийом гротеску, фантазмагонічне перетворення реальної дійсності; елементи народної сміхової культури; умовність — одна із визначальних прикмет художньої форми.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Слово вчителя

— Друга частина роману — «Голос трави» — складається з 13 новел. Вони об'єднані підзаголовком «Оповідання, написані козопасом Іваном Шевчуком і приладжені до літературного вжитку його правнуком у перших».

Збірку новел можна вважати своєрідним розвитком традицій української літератури, адже в ній багато творів, у яких запозичуються і художньо обробляються фантастично-міфологічні образи і сюжети.

Перше фольклорно-фантастичне оповідання в українській літературі написав ще Самійло Величко, потім Г. Квітка-Основ'яненко, Любов Яновська й Наталя Кобринська, у сучасній українській літературі це роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або козак Мамай і Чужа Молодиця», В. Дрозда «Самотній вовк», твори Р. Іваничука, Р. Федорева, П. Загребельного, Є. Гуцала, М. Вінграновського.

Ми продовжимо характеристику роману балади. А особливу увагу приділимо визначенню місця її частини в його ідейно-художньому змісті.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Міні-лекція вчителя (учні конспектують зміст лекції)

Як уже було сказано, різниця між втіленнями жіночого та чоловічого начала пов'язана із мотивом дороги. Жіноча доля — чекати й терпіти, чоловіча — шукати свою Дорогу та повертатися. Через це Іван Шевчук залишає дім на горі, який деякі дослідники визначають як символ Парнасу, населеного музами, тому що він наділений творчим началом, розвиток якого неможливий без єднання зі світом людей.

В образному світі Івана, якого автор навіть наділив своїм прізвиськом, безперечно, відбилося захоплення самим Валерієм Шевчуком давньою українською літературою, яку він ретельно вивчав у ті часи, коли писався роман, і творчістю Григорія Сковороди, якого письменник вважав своїм «учителем життя». У новелах роману сконденсовані релігійні уявлення народу, елементи язичництва, пантеїстичного ставлення до природи і елементи східнослов'янського фольклору, сюжети й образи із етнографії, слов'янства, реальні події національної історії, біблійні сюжети та образи.

Новели, результат спостережень Івана Шевчука за людьми, — у великій мірі наслідок роздумів самого письменника про світ видимий. Іван наділений даром яснобачення, митець, прагне бачити більше і глибше і розказати про це людям.

Козопас Іван має фольклорно-фантастичне образне мислення. У ньому також відбилося прагнення самого письменника побачити світ у двох вимірах — реальному та казковому. Саме через це його здавна вабило народно-фантастичне оповідання.

Іван довгі роки спостерігає світ людей. Кожна його притча — певний погляд на світ, намагання і прагнення його зрозуміти, побачити і полюбити. **Це** образна наука людям, яку він залишає їм у спадок. Це його місія, життєва мета. Отже і вибір жанру повчань — притча — цілком виправданий, адже це різновид оповідання, який в іншомовній, алегоричній формі містить повчання. У притчі це повчання більше значиме, ніж просто в оповіданні: притча ілюструє важливу ідею, торкаючись проблем моралі, загальнолюдських законів. Притча є одним із засобів вираження морально-філософських міркувань автора і почасти використовується з метою прямої настанови читачу у питаннях людської і суспільної поведінки.

- ▼ Які ж повчання передає у спадок людям Іван Шевчук? (Автор художньо досліджує сутність добра і зла (новели «Відьма», «Чорна кума»); письменник застерігає, що страх перед світом, душевна роздвоєність можуть привести до загибелі («Панна сотниківна»); Шевчук стверджує, що справжня любов не може житися облудою — це також початок загибелі («Перелесник»); він переконаний, що заради спасіння людини можна пожертвувати життям («Джума»); Іван повчає, що гніт і насилля над людиною приведе її до повстання («Самсон»); оповідач застерігає: не шукай видимої вигоди, а «чистий серцем будь і не губи душі» («Чорна кума»). Особливу увагу звертає Іван Шевчук на відповідальність кожного за свої вчинки на цій землі («Свічення»). Про спробу людини подолати самотність і смерть йдеться у «Джумі».)

2. Аналіз новели «Панна сотниківна»

Словникова робота

Сотник — той, хто очолював сотню у давньоруському війську; ця військова посада була особливо поширена за часів Запорозької Січі.

Завдання дослідження

Довести, що в новелі показане протиборство двох світів — реального та містичного, протилежних сил — добра і зла, краси та потворності, жорстокості та ніжності, гармонії та хаосу.

Евристична бесіда

- ▼ Яке соціальне походження героїні? (*Дочка сотника*)
- ▼ Доведіть, що новела починається картиною суцільної гармонії у світі. (*«Це сталося вночі... Місяць висів над їхнім високим дахом...»*). Дія відбувається у кімнаті, де панує тиша й спокій, де відчувається суцільна гармонія, прийшов сон і приніс до сотниківни дитяче сновидіння.)
- ▼ Перекажіть сон дівчини. (*Сон химерний, він її лякає і вабить водночас. Спочатку дівчина грається із сонячними зайчиками, «збирає їх у пелену»*.)
- ▼ Що відчуває сотниківна? (*Вона почувалася щасливою, адже саме дитячий світ сповнений відповідності гармонії*.)
- ▼ Хто з'явився у її сні і приніс тривогу? Які події передували цьому? (*«Незадовго до цього був пущений на землю юний чорт». Являється молодий чорт у образах 3-х хлопців: студент, козак та міщанин. «Ранок привів до них студента, чорного і смаглявого. Зайшов... наче ненароком, попросив воду». Потім заїхав козак (уже шляхетного роду, теж попросив води; був одного обличчя зі студентом, але у погляді — несподівана туга! — і стало їй страшно. Той погляд пронизував їй тіло, ... хотілося їй утекти, «кудись у незвідь, але... сиділа непорушно». «По кількох днях попросив пити третій подорожній. ...й він, і козак, і той студент схожі один на одного...». Але й різні: очі — чорні, зелені, сині. А боялася вона їх однаково: не прості це подорожні. А під ранок снилося щось темне й тривожне... помічала нові синці.*)
- ▼ Що символізують ці образи? (*Студент — просвітництво й духовність (без чого немислиме людське буття). Козак — символ волі й незалежності; готовий до захисту, бо зі зброєю. Образ міщанина асоціюється з певним достатком.*)
- ▼ Чому студент, козак і міщанин мають однакове обличчя і ріст? (*Духовність, воля — однаково рівні й необхідні, щоб утворити гармонію людського буття, а багатство для людини — це розум і духовність, свобода і незалежність.*)

- ▼ Які ще перевтілення відбуваються з чортом? (*Чорт, побувши конем, став парубком, перекинувся у білого хорта: «...кинув оком догори, сонце. Його засліпило проміння, залило з головою, і юному чортові здалося, що в нього розірветься від щастя серце».*)
- ▼ Які почуття викликає чорт у сотниківни? (*Вона відчуває тривогу, біль, страх, адже чорт спокусник. Він захоплюється красою дівчини, але не здатний її поцінувати, адже є уособленням жорстокості, потворності. Сотниківна душевно страждає, але її душа прагне гармонії й краси.*)
- ▼ Що допомагає сотниківни позбутися тривоги, печалі, які травмують її душу? (*Вона звертається до ворожки і децю позбавляється впливу чар, впізнає гостей-подорожніх.*)
- ▼ Яке зло чинить чорт? (*«Хотілося йому розгулятися, вдарити об землю лихом і сколошматити світ». Він спрямовує своє зло і на тварин, і на людей (жаба від цього вмерла, коні — схарапудилися, а дядько так перелякався, що «признався Богові у всіх гріхах».*)
- ▼ Що може протистояти темним силам, чорту зокрема? (*На цьому світі навіть серед темного, злого людину, по-перше, тримає віра, без неї наступає смерть. Чорт зустрічається з досвідченим чортом, який пояснює йому: «Наша доля незавидна: вірять у тебе — живеш, не вірять — умираєш. Скільки вже нашого брата переставилося ні за цапову душу...». Не дивно, що сотниківна біжить до церкви, символу святості, Божого всепрощення, зцілення людської душі — на «прощу». Лише там вона позбавилася від усіх своїх гостей, істинне обличчя яких побачила у церкві: «Позаду в нього (міщуха) тягся довгий хвіст, а замість ніг виглядали брудні ратиці». Друге, що рятує, — людська краса. Після появи домовика здалося юному чортові, що «десь на дні його ества щось пробудилося», і захотілося йому чогось незвичайного, подумав: «Що ці жарти мені, коли від них нема доброго задоволення!» Тоді він і побачив перед собою панну (серед саду): стислося серце, важко дихати стало; завмер, вдивляючись у чарівне видіння. Від такої краси на душі відчув смуток і щастя. Він щасливий від споглядання краси, але сприйняти її не здатний. Отже, людська краса — всесильна, могутність її у найкращих проявах, вона перемагає зло: «...біля чарівної панни упало його роз'ятрене, закривавлене серце...».*)
- ▼ Які символічні образи уособлюють боротьбу добра зі злом? (*Образи білого й чорного коня.*)

- ▼ Чому сотниківна не піддається спокусі віддатися коханню з чортом? (*Вона боїться втратити живу душу. «Не торкайся мене! Я не віддамся тобі, чорте, бо любов свята. Я хочу жити для щастя, а не для задоволення, адже справжнє щастя — це як чисте небо над головою...».* Отже, любов — також сила, яка здатна боротися зі злом.)
- ▼ Чому чорт дістав поразку? Які сили сприяли його смерті? (*Причина його смерті — у законі відповідності й гармонії. Юний чорт робить висновок, що у світі повинні бути відповідності, інакше він не триматиметься купи. «Світ без гармонії ні до чого, бо, коли порушиться в ньому одна ланка, розсиплеться на сміття».*)
- ▼ Чому наприкінці твору сотниківна йде в монастир? (*Дівчина повинна була зробити вибір між добром і злом, щоб врятувати свою душу, не піддатися спокусі, отже, злу. У важку хвилину вона звертається до могутньої рятівної сили — до Бога», обирає святу любов.*)
- ▼ Чому сотниківну на шляху до врятування наздоганяє смерть? (*«І коли вона падала долі, уздріла раптом дуже чітко й близько від себе великі, чорні, повні ясного вмиротвореного світла чоловічі очі, які вона знала колись давно, які, можливо, й полюбити могла б, але досягти яких так і не спромоглася».* Її вбиває роздвоєність і хаос у її душі. Автор змальовує типову барокову ситуацію — прагнення людини до очищення власного духу, до краси, до гармонії і разом з тим її душевну роздвоєність.)
- ▼ Яка головна ідея твору? (*Спасіння людської душі від «хаосу в собі» та роздвоєння*)

Висновок. Отже, у творі спостерігається протиборотство двох світів — реального й містичного, сил добра і зла, краси й потворності, ніжності й жорстокості. Саме це протиборотство породжує роздвоєність людської душі, яка може привести до загибелі.

3. Заслуховування повідомлення учня

«Демонологічні мотиви в романі-баладі «Дім на горі»

Демонологічна образність роману-балади «Дім на горі» зумовлена впливом барокко.

У циклі «Голос трави» письменник використав багато міфологічних образів: домовик, чорт, лісовик, відьма, потерчата, перелесник, чаклунка. Але письменник не просто запозичує образи, а інтерпретує їх, завдяки чому вони органічно вплітаються в сюжет твору. Наприклад, прибульці, які «з'являються бозна-звідки» перед жінками Дому, зображені в романі як демонологічні істоти. Вони сірим

птахом спускаються з неба, перетворюються на чоловіків і намагаються спокусити жінок Дому. Якщо зваблення вдається — народжуються дивні хлопчаки, «доля яких майже завжди була сумна». Це демонологічні хлопчаки. У новелі «Синя дорога» постає перед нами домовик-невдаха з комплексом «білої ворони», якого тягне до мандр. Чорт постає перед нами добрий: «У світі повинні бути відповідності, інакше він не триматиметься купи. Світ без гармонії ні до чого, бо, коли порушиться в ньому одна ланка, розсиплеться на сміття». В оповіданні «Дорога!» В. Шевчук вивів досить своєрідний образ народної демонології — домовика. Господар наклав на себе руки саме тоді, коли домовик покинув масток. А втік домовик через дорогу, що витікала з маєтку й губилася між ночі: «Мене зачарувала ця дорога... А коли домовиків зачаровують дороги, стаються нещастя. Домовики мусять думати про дім, а не про дороги...».

Використовуючи народну демонологію, письменник намагається проникнути в глибинний зміст давніх уявлень народу, осмислити усталені фольклорні образи, наповнюючи їх сучасним змістом. Б. Рибаків зауважує, що «пізнання народної культури, усіх видів слов'янської творчості просто неможливе без вияву його архаїчної язичницької підоснови. Вивчення язичництва — це не лише заглиблення в первісність, але і шлях до розуміння культури народу».

Загадкові демонічні сили діють у кожній з 13 новел II частини роману. Вони є невід'ємною часткою того світу, який оточує людину, спонукає її до протистояння, боротьби. Наявність демонічних сил надає сюжету динамічності, напруженості, робить його захопливим. Особливістю демонічних образів роману можна назвати те, що вони не завжди уособлюють зло, хоча їхня наявність викликає почуття страху, тривоги, непевності, неминучого драматизму. Ці почуття пронизують всі оповіді, які закінчуються трагічно.

Демонологічні образи в романі стають втіленням того чи іншого стану людини, частиною його «живого Я» — доброго чи темного, яке переливається в людському естві і перебуває в постійному змаганні.

4. Заслуховування повідомлення учня «Притчові мотиви і символи в романі-баладі «Дім на горі»

Усі 13 новел роману-балади мають притчевий характер, що підсилює прихований зміст та алегоричність повчань у кожній із цих новел. Адже притча є одним із засобів вираження морально-філософських міркувань автора і можливість прямо наставити читача в питаннях людської і суспільної поведінки.

Письменник творчо інтерпретує барокові притчові мотиви. Провідними можна назвати *самотність, блудного сину, дорогу*.

Мотив блудного сина базується на біблійній притчі. Але Шевчук суть притчі подає більш глибоко і розгорнуто. Письменник передає горе вигнання з рідного дому-фортеці, своєрідну втечу від світу, від себе і радість повернення. Символ Дому в поєднанні з цим мотивом означає своєрідне благо, міцну основу, а дорога, яка веде геть від цього дому, — прокляття.

Мотив небесної дороги. Автор пояснює його як «символ життєвого шляху», йдучи яким, «кожна людина відчуває потребу ступити не лише на житейську дорогу, а й на ту, що провадить до вічності». Піднімаючися крутою стежкою до будинку, що височів на горі, недавній фронтовик Володимир навіть не підозрював, що від того життя його круто зміниться, там він знайде спокій і душевну гармонію — він підсвідомо змушував себе підніматися вгору.

Мотив самотності водночас є прокляттям та благом. Відчуття самотності переживають усі герої твору, в різний час і за різних обставин вона відіграє свою роль. Кожен, самотність переживає по-своєму. Самотність може бути для одних прокляттям, а для інших — благом.

5. Заслуховування повідомлення учня «Використання традицій європейської балади (сюжет кохання жінки і демонічної сили, трагізм). Барокове поєднання високого (духовного) і низького (буденного)»

Вплив естетики бароко відчувається у «Домі на горі» і в провідних мотивах твору, у його символіці, образах. В основі твору ідея естетики бароко — прагнення пізнання сенсу буття, естетичне переживання добра і зла, світла і тіні. Естетика бароко, до якої звернувся у своїй творчості В. Шевчук, допомагає оголити людську душу, художньо дослідити людську природу.

Герой естетики бароко — постать загадкова, дивакувата. Він любить усе земне і звичайне, невибагливе, але тягнеться до вічного і високого. Так і всі герої роману «Дім на горі» живуть у двох вимірах — у дійсному світі і уявному, вигаданому, світі буденності та в порівняннях до світу високого, духовного. Ці світи сходяться і співіснують.

Література європейського бароко висвітлила трагізм людського існування. Трагізмом просякнутий і твір Валерія Шевчука.

Письменник використав деякі традиції європейської балади, наприклад, сюжет кохання жінки і демонічної сили. У романі він лягає в основу сюжету. Пришельці, які «з'являються бозна-звідки» перед жінками Дому, подані в романі як демонологічні істоти. Вони сірим птахом спускаються з неба, перетворюються на чоловіків і намагаються спокусити жінок Дому. Якщо зваблення вдається —

народжуються дивні хлопчаки, «доля яких майже завжди була сумна». Спочатку у Галининих снах з'являється образ сірого птаха в лакованих черевиках. Вслід за птахом приходять під вікна дівчини Анатоль у сірому костюмі, у якого очі горіли, як у пугача. Але після цих снів-фантазувань у Галини з'явився син. Образи жінок, що мешкають у домі на горі, змальовані реалістично, але пронизані таємничістю. Цю тему (мотив «парування» демона з людиною) Валерій Шевчук продовжує в другій частині роману, у новелах «Перелесник», «Панна сотниківна», «Відьма».

VI. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

- ▼ У чому актуальність новели «Панна сотниківна»? (*«Панна сотниківна» розрахована на інтелектуального читача. Твір написаний у дусі християнських ідей, які для українців споконвіку вважалися головними життєвими орієнтирами. Вони не втратили свого значення й до сьогодні. Сучасність поставила перед нацією важливу задачу — відродження духовності, пошук істини. Тому твір є актуальним і злободенним, що порушає одвічні проблеми — пошуки істини, шляхів людського самоствердження. Духовний світ людини, її вчинки, жага пізнання врешті стають частиною, з якої складається картина життя, його руху вперед. І для того щоб народ зміг відродити з руїн свою духовність, треба знайти істину! Письменник філософськи осмислив людину та її участь у боротьбі добра зі злом, любов і щастя, що становить гармонію і відповідність. «Історія і сучасність», — стверджує письменник, — неподільні. І не тільки тому, що все виростає з минулого. Змінюються соціальні обставини, і людина стає в них іншою.*

Шевчук розглядає проблеми сучасності через давні гуманістичні традиції, через релігійні уявлення, елементи фольклору, біблійні сюжети аж до морально-етичних принципів сучасного життя. Це вічні істини народного буття, моралі та етики. Автор художньо досліджує сутність добра і зла, намагається переконати читача: людська краса — всесильна, могутність її у найкращих проявах, вона перемагає зло.)

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроків за допомогою конспекту.
- ▶ Підготуватися до контрольної роботи (контрольний твір за текстами О. Гончара та В. Шевчука).

VIII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- Роман Шевчука не про кохання, а про любов, тому що...
- Твір доносить до читачів ідею добра через... (*елементи утопії*).
- Мене в «Домі на горі» найбільш вразило...

УРОК № 126–127

КОНТРОЛЬНА РОБОТА. ТВІР

Мета: перевірити вміння учнів писати роботи творчого характеру на основі вивченого матеріалу; розвивати навички зв'язного писемного мовлення; формувати творче мислення учнів; виховувати навички раціонального використання навчального часу, інтерес до наслідків власної праці.

Теорія літератури: індивідуальний стиль письменника, роман та його різновиди, художня деталь, бароко, символічність, притчевість, роман-балада.

Обладнання: теми творів.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. ІНСТРУКТАЖ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАННЯ

IV. ХІД КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Оголошення тем

«Мої роздуми над творами Олесея Гончара», «Символіка образу собору в романі О. Гончара», «Художнє осмислення краси людських почуттів та філософії миті людського щастя в новелі О. Гончара «За мить щастя»», «Звеличення благородних людських почуттів, чесності й порядності в житті (за новелою Г. Тютюнника «Три зозулі

з поклоном»), «Значення творчості В. Шевчука в розвитку української літератури», «Пошук душевної гармонії — як центральна проблема роману-балади В. Шевчука «Дім на горі».

2. Самостійна робота учнів

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Підготуватися до наступного уроку.

Методичний коментар до уроку № 128. Наступний урок пропонується провести за методикою активного навчання — «Загальний проект».

Клас до уроку об'єднується в групи, які отримують завдання різного змісту. Завершивши роботу, яку ведуть у позаурочний час, кожна група пропонує звіт у вигляді таблиць (хронологічна, поняттєва тощо), схем, записів на дошці. З них начебто складається загальний проект, який рецензується і доповнюється в кінці уроку групою експертів — вчителем та обраними напередодні уроку учнями класу.

Завдання для груп: загальна характеристика української історичної прози радянських часів; життєвий та творчий шлях З. Тудуб; життя і творчість П. Загребельного; загальна характеристика творчості П. Загребельного; творчість представників історичної романістики — Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева.

Українська історична проза

УРОК № 128

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПРОЗА В ЛЕЩАТАХ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ, ДОВГИЙ ШЛЯХ ДО ЧИТАЧІВ ТВОРІВ З. ТУЛУБ. ІСТОРИЧНІ ТВОРИ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО, Р. ІВАНИЧУКА, Ю. МУШКЕТИКА, І. БІЛИКА, В. МАЛИКА, В. ЧЕМЕРИСА, Р. ФЕДОРЕВА ТА ІН. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ТВОРЧОСТІ

Мета: дати загальну характеристику розвитку української історичної прози в умовах радянської ідеології, познайомити учнів із творами представників історичної романістики — П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева, розказати про довгий шлях до читачів творів З. Тулуб; розвивати навички систематизації та узагальнення вивченого, збагачувати словниковий запас учнів, фонові знання, розвивати усне мовлення школярів; виховувати інтерес до історії вітчизняної культури, зацікавити учнів неординарними особистостями українських письменників цього періоду.

Обладнання: портрети письменників П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева, З. Тулуб та примірники їхніх творів.

Теорія літератури: роман, історичний роман (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Характеристика стилєвих течій в українській прозі 60–90-х років (2–3 відповіді)

2. Повторення понять теорії літератури: роман, історичний роман

Роман історичний — побудований на історичному сюжеті, відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт — з художнім вимислом, справжні історичні особи — з особами вигаданими.

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Групи отримали завдання підготувати стисле, змістовне повідомлення у вигляді таблиці з коментарем до неї по одному із запитань. Міні-проект кожної групи є часткою загального, який познайомить нас із загальним розвитком української історичної прози в умовах радянської ідеології, з творами представників історичної романістики — П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева, розкаже про довгий шлях до читачів творів З. Тулуб.

Група експертів, обраних шляхом жеребкування, буде оцінювати кожний міні-проект. Доповнити інформацію може кожен учень класу і учитель.

Слово представнику першої групи. (*Представник групи чіпляє свою таблицю до дошки і коментує її. Поступово дошка заповнюється іншими таблицями, утворюючи загальний проект.*)

№ проекту	Кількість балів			
	Змістовність	Стислість викладу	Відповідність темі	Загальна кількість балів за міні-проект
№ 1				
№ 2				
№ 3				
№ 4				
№ 5				

2. Міні-проект № 1. Українська історична проза XIX — поч. XXI століть

Представники української історичної прози XIX століття, першої половини XX ст.	Представники української історичної прози другої половини XX — поч. XXI ст.	Представники історичної прози української зарубіжжя
П. Куліш, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, А. Чайковський, А. Кащенко, З. Тулуб, Б. Лепкий, Ю. Косач	І. Білик, М. Вінграновський, Л. Костенко, П. Загребельний, Р. Іваничук, В. Малик, Д. Міщенко, Ю. Мушкетик	Ю. Косач, М. Лазорський, Л. Полтава, С. Фостун

3. Міні-проект № 2. Українська історична проза в лещатах радянської ідеології

Тематика прози	Висвітлення подій Київської Русі в межах канонів, установлених радянською ідеологією
Заборонені теми	Події Руїни, події епохи Івана Мазепи, особистості українських гетьманів І. Мазепи та гетьмана П. Полуботка, тема Хмельниччини
Особливості розвитку	Романне осягнення історичного минулого відбувається всупереч державній політиці
Наслідки державної політики для розвитку української історичної прози	Еміграція (Ю. Косач, М. Лазорський, Л. Полтава, С. Фостун); репресії (З. Тулуб, В. Гжицький, Г. Хоткевич)

4. Міні-проект № 3. Життєвий і творчий шлях З. Тулуб

Дата	Подія
28 листопада 1890	У Києві, в сім'ї юриста і відомого на той час російського поета Павла Тулуба народилася дочка Зінаїда
До 1904 року	Провела в м. Брацлав Подільської губ. (тепер — смт Немирівського р-ну Вінницької обл.) і м. Таганрог (тепер — РФ), куди її батька переводили по службі
1904 рік	Повернення до Києва разом із батьками
1904–1909 рр.	Навчання в Київській жіночій гімназії

Дата	Подія
1913 рік	Закінчила історико-філологічний факультет Вищих жіночих курсів. Займалась науково-дослідницькою роботою
1919–1921 рр. З 1926 р. перебувала на творчій роботі	Працювала лектором у частинах Червоної армії
З 1921 р.	Працювала завідувачем літературної частини Київського кінофотокомітету, пізніше служила у відділі Київського міського бюджету
З 1926 р.	На творчій роботі
1937 р.	Заарештована за сфабрикованим звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної організації» й засуджена до десятирічного терміну ув'язнення
1937–1939 рр.	Перебування в ярославській в'язниці
1939–1947 рр.	Відбувала покарання на Колимі
З 1947 по 1950 рр.	Була вислана до Джамбульського р-ну Казахської РСР (тепер — Республіка Казахстан), де працювала шкільним бібліотекарем
1950 р.	Отримала новий вирок «за приналежність до антирадянської есеро-меншовицької організації» та була заслана на поселення в Кокчетавську область Казахської РСР
1956 р.	Реабілітована «за відсутністю складу злочину»; повернулася до Києва, де продовжувала літературну діяльність
26 вересня 1964	Померла в Ірпінському будинку творчості; похована в Києві на Байковому кладовищі

Матеріал для вчителя

Зінаїда Павлівна Тулуб народилася 28 листопада 1890 року в Києві в сім'ї юриста і відомого на той час російського поета Павла Тулуба.

Дитинство минало в Брацлаві, згодом — у Таганрозі, куди переїхали батьки.

Від 1904 року майбутня письменниця знову в Києві, де 1913 року закінчила історико-філологічний факультет місцевих Вищих

жіночих курсів. По захисті дисертації була залишена при Київському університеті для підготовки до професури.

У 1920-х роках працювала лектором у військових частинах, завідувала літературною частиною Київського фотокомітету.

1919–1921 рр. очолювала лекторську секцію в одній із частин Червоної Армії. З 1921-го працювала в різних радянських установах: завідувала літчастиною в Київському кінофотокомітеті, служила у відділі місцевого бюджету. З 1926 р. — на творчій роботі.

Заарештували Зінаїду Тулуб 4 липня 1937 р. В обвинуваченні, яке склав співробітник IV відділу УДБ НКВС УРСР лейтенант Держбезпеки Хват, зазначалося, що вона є «активною учасницею контрреволюційної організації «Виборчий центр», котра здійснює підривну роботу перед наступними виборами до Рад».

5 вересня того самого року Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила письменницю до тюремного ув'язнення строком на 10 років (із поразкою в політичних правах — на 5 років) і конфіскацією всього приналежного їй майна.

Ув'язнення Зінаїда Тулуб відбувала в ярославській тюрмі, а з літа 1939 р. — на Колимі, де й була звільнена 4 липня 1947 р. у зв'язку з відбуттям строку. Невдовзі через інвалідність була вислана в Дзямбульський район Алма-Атинської області, де працювала шкільним бібліотекарем. 16 травня 1950 р. їй був оголошений новий вирок Особливої наради при міністрі Державної безпеки СРСР: «...за приналежність до антирадянської есеро-меншовицької організації зіслати на поселення в Кокчетавську область Казахської РСР». Отже, друга тяжка покара за старим обвинуваченням.

У липні 1954 р. з настанням у країні політичної відлиги Зінаїда Тулуб звертається до Голови Президії Верховної Ради СРСР: «Судову кару я відбула, і ось уже пішов п'ятий рік, як я томлюся в засланні, серед напівпустельних казахських цілинних земель, без можливості побачитись із близькими, повернутися до улюбленої праці письменниці, застосувати на практиці свої знання історика і створити хороший історичний роман про астронома Джордано Бруно, для якого я ще в 1936–1937 роках встигла зібрати багато цінного і рідкісного матеріалу...

...І як не тяжко буде мені, коли майно конфісковане, знову розпочинати життя, але прошу Вас вернути мене до любимої праці, без якої життя для мене позбавлене радості, всякої мети і сенсу. Я прошу не перегляду справи, а індивідуальної амністії, права повернутися в рідний Київ, знову працювати на любимій ниві. Жити мені залишилося недовго... Невже ж на порозі смерті потрібний цей мій відрив від життя, ця ганьба, така незаслужена і безмежна?!

...Я вірю, що Ви відгукнетесь! Ви — моя остання надія!»

Але К. Є. Ворошилов, який тоді очолював найвищий законодавчий орган країни, жодним словом не відповів письменниці.

Лише 23 червня 1956 року Військова колегія Верховного Суду СРСР ухвалила: «Вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1937 року і постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 10 лютого 1950 року щодо Тулуб Зінаїди Павлівни скасувати за нововиявленими обставинами і справу про неї припинити «за відсутністю складу злочину».

Активну участь у громадській реабілітації письменниці взяли побратими по перу Максим Рильський, Леонід Смілянський, Іван Кологойда.

У 1947–1955 роках була на засланні в Північному Казахстані. По реабілітації повернулася до Києва.

Померла письменниця 26 вересня 1964 року в Ірпінському будинку творчості. Похована в Києві на Байковому кладовищі (ділянка № 1).

2 березня 2013 року у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) відбулась презентація книги спогадів «Моя жизнь».

Творчість

Літературну діяльність почала російською мовою: перша її повість «На перепутьє» була надрукована у журналі «Вестник Европы» (1916).

У літературу входила як поетеса, друкувала вірші російською мовою в газеті «Киевские вести», в журналах «Киевская мысль», «Вестник Европы», «Русское богатство». 1916 року опублікувала повість «На роздоріжжі», написану російською мовою.

За радянського часу перейшла на українську мову.

Найвизначніший твір Тулуб — історичний роман-дилогія «Людолови» (1934–1937, у переробленому вигляді перевиданий 1958), у якому на багатому історичному матеріалі відтворено життя українського народу початку XVII століття за гетьмана Петра Сагайдачного, з типовим переяскравленням «класової боротьби» і «класової солідарності» й з негатиєю національного. Крім того, роман про життя Тараса Шевченка на засланні — «В степу безкраім за Уралом» (1964), п'єси, сценарії тощо.

Зінаїда Тулуб — автор широкопанорамної дилогії «Людолови» (тт. 1–2, 1934–1937), у якій зображене життя України за часів гетьманування Конашевича-Сагайдачного. 1964 р. побачив світ роман «В степу безкраім за Уралом» про життя Тараса Шевченка на

засланні. Писала також кіносценарії, п'єси, перекладала російською мовою твори українських та французьких письменників.

Міні-проект № 4. Життєвий та творчий шлях Павла Загребельного

Дата	Подія
25 серпня 1924 року	У с. Солошине на Полтавщині народився Павло Архипович Загребельний
1941 рік	Закінчивши школу, пішов добровольцем на фронт, був курсантом 2-го Київського артучилища, у серпні цього ж року був поранений
1942 р.	Друге поранення і полон
1945 рік	Робота в радянській воєнній місії в Західній Німеччині
1946–1951 рр.	Навчання на філологічному факультеті Дніпропетровського університету
1951 рік	Закінчення університету та початок журналістської діяльності
1957 рік	Видання збірки оповідань «Учитель», повість «Дума про невмирущого»
1958 рік	Вихід друком збірки «Новели морського узбережжя»
1959 рік	Початок роботи над пригодницько-політичною дилогією, видання першого роману «Європа 45»
1961–1963 рр.	Робота головним редактором «Літературної газети», вихід другої книги дилогії «Європа. Захід»
1960–1980 рр.	Робота над основною частиною романів, які принесли йому світове визнання: «День для прийдешнього» (1963), «Диво» (1968), «З погляду вічності» (1970), «Переходимо до любові» (1971), «Первоміст» (1972), «Смерть у Києві» (1973), «Євпраксія» (1975), «Розгін» (1976), «Роксолана» (1980), «Я, Богдан (Сповідь у славі)» (1983) та ін.
1974 рік	Отримання Державної премії ім. Т. Шевченка за романи «Первоміст» і «Смерть у Києві»
1980 рік	Відзначення Державною премією СРСР роману «Розгін»
1979–1986 рр.	Робота очільником Спілки письменників України, депутатом Верховної Ради СРСР 10-го і 11-го скликань, Верховної Ради УРСР 9-го скликання

Дата	Подія
1980–1990 рр.	Вихід творів: «Південний комфорт» (1984), збірника «Неймовірні оповідання» (1987), «В-ван» (1988), фантастичного роману «Безсмертний Лукас» (1989), «Гола душа» (1992), пригодницької повісті «Ангельська плоть» (1993), «Тисячолітній Миколай» (1994), «Юлія» (1997) та ін.
3 лютого 2009 року	Помер у 84 років після затяжного туберкульозу. Похований у Києві на Байковому кладовищі (ділянка № 52)

Матеріал для вчителя

ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

(рік народження 1924)

Павло Архипович Загребельний народився 25 серпня 1824 р. у с. Солошине на Полтавщині. 1941 р., щойно закінчивши середню школу, пішов добровольцем на фронт, був курсантом 2-го Київського артучилища, в серпні цього ж року був поранений. Наступного року знову був тяжко поранений, потрапив у полон. 1945 р. П. Загребельний працював у радянській військовій місії в Західній Німеччині. 1946 р. він вступив на філологічний факультет Дніпропетровського університету. Закінчивши університет 1951 р., розпочав діяльність журналіста. 1957 р. видав збірку оповідань «Учитель», повість «Дума про невмирущого», наступного року — збірку «Новели морського узбережжя». У 1959 р. письменник розпочав пригодницько-політичну диалогію, видавши перший роман «Європа 45». 1961–1963 рр. Загребельний працював головним редактором «Літературної газети», видав другу книгу диалогії «Європа. Захід».

Упродовж 1960–1980 рр. письменник створив основну частину своїх романів, які принесли йому світове визнання: «День для прийдешнього» (1963), «Диво» (1968), «З погляду вічності» (1970), «Переходимо до любові» (1971), «Первоміст» (1972), «Смерть у Києві» (1973), «Євпраксія» (1975), «Розгін» (1976), «Роксолана» (1980), «Я, Богдан (Сповідь у славі)» (1983) та інші.

Оцінки цих творів були далеко не однозначні: від схвальних до знищувальних, але саме це і засвідчувало, що з'явилися твори небуденні, автор здобув славу одного з найерудованіших письменників свого часу.

1974 р. за романи «Первоміст» і «Смерть у Києві» П. Загребельний отримав Державну премію ім. Т. Шевченка. 1980 р. твір «Розгін» був відзначений Державною премією СРСР.

П. Загребельний 1979–1986 рр. очолював Спілку письменників України. Був депутатом Верховної Ради СРСР 10-го і 11-го скликань, Верховної Ради УРСР 9-го скликання. Упродовж 1980–1990 рр. письменник видав твори: «Південний комфорт» (1984), збірник «Неймовірні оповідання» (1987), «В-ван» (1988), фантастичний роман «Безсмертний Лукас» (1989), «Гола душа» (1992), пригодницьку повість «Ангельська плоть» (1993), «Тисячолітній Миколай» (1994), «Юлія» (1997) та ін.

Впродовж багатьох років читачі з великим інтересом зустрічали літературно-критичні та літературознавчі виступи Павла Загребельного, з нетерпінням очікували його нові твори. П. Загребельний власноруч переробляв свої прозові твори на п'єси: «День для прийдешнього» переробив на «Хто за? Хто проти?», а «З погляду вічності» на «І земля скакала мені навстріч», які були поставлені українськими театрами. За його сценаріями на Київській кіностудії ім. О. Довженка були зняті художні фільми: «Ракети не повинні злетіти» (1965), «Перевірено — мін немає» (1966), «Лаври» (1974), «Ярослав Мудрий» (1982). Загребельний є автором збірника статей, есе «Неложними устами» (1981). Основний жанр П. Загребельного — це роман, хоча в його доробку є і новели, і оповідання, і повісті. Проте серед жанрово-стильового розмаїття романістики письменника особливе місце, безперечно, займає історична белетристика.

Роман «Диво» був першим історичним твором П. Загребельного.

Слід зазначити, що на сьогодні (значною мірою завдяки сучасній екранізації) більш відомим і популярним твором П. Загребельного є роман «Роксолана», у якому письменник вдається до художнього осмислення реальних історичних подій, розповідаючи про п'ятнадцятирічну Анастасію Лісовську, доньку священика із Рогатина, стала улюбленою дружиною султана, баш-кадуною, а після смерті султана кілька десятиліть керувала безмежною Османською імперією і впливала на життя всієї Європи.

Власне, роман — це історія боротьби нікому не знаної дівчини й жінки за свою особистість, за те, щоб уціліти, зберегти і вберегти себе, а тоді вознестися над оточенням, може, й над цілим світом».

Павло Загребельний сьогодні є одним з найпопулярніших українських письменників, чия творча спадщина приваблює дедалі більше нових читачів. Його твори відомі далеко за межами України, перекладалися багатьма мовами світу, неодноразово екранізувалися. Не всі з них стали непересічним художнім надбанням української прози, але всі активно сприймалися читачем, обговорювалися критикою, тією чи іншою мірою впливали на літературний процес.

6. Міні-лекція вчителя «Місце П. Загребельного в історії української літератури. Особливості його художнього стилю»

Перу письменника належать понад 20 книг різної тематики.

Своїм найвагомим внеском в українську літературу ХХ століття Павло Загребельний вважав історичні романи: «Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан». Письменник був переконаний, що романіст — це філософ, блискучий ерудит, знавець мови і літератури, який вибудовує цілий світ, заселяє його людьми, дає йому закони, творить світ людей, речей, часів.

Павло Загребельний завданням історичного роману вважав формування історичної пам'яті, світоглядні, державотворчі функції, захист моральних та духовних цінностей, сприяння формуванню між народами стосунків, заснованих на людяності та гуманістичних засадах.

П. Загребельний виявив себе новатором в одному з перших своїх романів «День для прийдешнього». У творі була застосована модерна форма центроподійного роману. Події ущільнені в часі, частини книги мають назву «Ранок», «День», «Вечір». Замальовуються картини життя з її суперечностями і змаганнями за допомогою спогадів героїв, внутрішніх та зовнішніх відступів, невласного прямого мовлення, діалогів зі своїм сумлінням тощо. У романі ведеться діалог між читачем і автором про високі моральні критерії поведінки людини.

Новаторством вирізняються і більшість творів, які принесли письменнику світову славу. Створюючи свої романи, письменник намагався дотримувати історичної та художньої правди. Давні часи романіст сприймав кризь призму сучасності, вирішуючи проблеми сьогодення.

Автор використав різноманітні розповідні форми: наратор-усезнавець («Диво»), оповідач від першої особи («Я, Богдан»), наратор-медіум («Роксолана»), який легко проникає у внутрішній вів персонажів.

Основний пафос історичних романів митця — пафос людинолюбства, свободи і правди.

Не менш відомі літературознавчі Загребельного. Серед них особливе місце належить есе («Неложними устами»). Сам автор, визначаючи жанр твору, у його перших рядках писав: «Як це назвати? Повість-дослідження? Занадто прозаїчно. Маленький роман? Фантазія на тему однієї трагедії? Претензійне. Коли б я, скажімо, був композитором, то назвав би це сонатою для скрипки й кларнета. На жаль, я не композитор. То як же визначити жанр цієї речі? Не знаю, не знаю». Так чи інакше, твір став черговим пам'ятником видатному митцю ХХ століття — Павлу Тичині.

7. Міні-проект № 5. Творчість представників історичної романістики — Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика та ін.

ПІБ письменника	Твори	Тематика	Особливості прози
Р. Іваничук	Збірник оповідань «Прут несе кригу», «Вода з каменю», «Четвертий вимір», «Яничари», «Журавлиний крик»	Тема патріотизму та збереження людської гідності	Пише на основі документального матеріалу. Гостросюжетність, оригінальність стильових прийомів, поєднання елементів художньої фантастики з правдою факту, науковою достовірністю
І. Білик	«Меч Арея», «Не дратуйте грифонів»	Реконструкція історії народу, осмислення його долі в історичному поступі	Високий патріотичний пафос, спроби захистити історію нашої прабатьківщини від спотворення ідеологічними супротивниками
Ю. Мушкетик	«Яса», «Жорстоке милосердя», роман «Біла тінь», роман «Суд над Сенекою»	Історичний розвиток держави та роль особистості в ньому. Основний об'єкт дослідження — людина	Пошуки нових форм і засобів вираження важливих проблем сучасності. Письменник прагне відбити різні періоди життя суспільства, розглядає різноманітні життєві ситуації, показує різні соціальні верстви населення
В. Малик	«Посол Урусшайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник», «Шовковий шнурок», романи «Князь Кий»), «Чумацький шлях», «Черлені щити» «Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім»	Події далекого і героїчного минулого, розповіді про народних звияжців, людей особливого героїзму	Писав на основі історичних документів, відтворював мову того періоду і народу, про який писав у творі

8. Оцінювання проектів експертною групою та вчителем**9. Оцінювання загального проекту учнями класу.****Доповнення учнів та вчителя****V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ
ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ****Заповнення таблиці**

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).

Методичний коментар. Наступний урок проводять у вигляді конкурсу повідомлень. Але завдання отримують не групи, як на попередньому уроці, а окремі учні, ті, хто має бажання взяти участь у конкурсі. Чим більше охочих виступити, тим краще: в учнів буде можливість порівняти різні повідомлення на одну тему і визначити кращі. Заздалегідь обговорюють критерії оцінювання повідомлень. За бажанням, учні отримують індивідуальні консультації від вчителя.

- ▶ Індивідуальні завдання: тема героїзму народу під час Другої світової війни. Повість П. Загребельного «Дума про невмирущого». Загальна характеристика історичної прози П. Загребельного. Історичні романи письменника як правдиві художні документи з минулого нашого народу («Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан...», «Тисячолітній Миколай»).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ**Рефлексія**

Продовжити речення:

- Яюсь не віриться, що...
- Я завжди вважав (-а), що ...
- Я, навпаки, вважав (-а), що...

УРОК № 129

П. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ. ТЕМА ГЕРОЇЗМУ НАРОДУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ПОВІСТЬ «ДУМА ПРО НЕВМИРУЩОГО»). ІСТОРИЧНІ РОМАНИ ПИСЬМЕННИКА ЯК ПРАВДИВІ ХУДОЖНІ ДОКУМЕНТИ З МИНУЛОГО НАШОГО НАРОДУ («ПЕРВОМІСТ», «СМЕРТЬ У КИЄВІ», «ЄВПРАКСІЯ», «РОКСОЛАНА», «Я, БОГДАН...», «ТИСЯЧОЛІТНІЙ МИКОЛАЙ»). АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ В ІНШИХ ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ («РОЗГІН», «ПІВДЕННИЙ КОМФОРТ», «БРУХТ»)

Мета: дати загальну характеристику історичної прози П. Загребельного, визначити її провідні теми; розвивати навички сприйняття на слух великого об'сягу інформації, систематизації та узагальнення вивченого, розвивати усне мовлення школярів; виховувати інтерес до історії вітчизняної культури, зацікавити учнів неординарною особистістю П. Загребельного, сприяти розширенню читацьких інтересів одинадцятикласників.

Обладнання: портрет П. Загребельного та примірники його творів.

Теорія літератури: роман, історичний роман, історична правда та художній вимисел (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ**

1. Повторення понять теорії літератури: роман, історичний роман, історична правда та художній вимисел

**III. ОГолошення теми, мети уроку.
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Слово вчителя**

— На уроці ми познайомимося з романістикою Павла Загребельного. Український письменник Олександр Сизоненко зазначив: «Наша проза немислима без романів Павла Загребельного. Страшно й подумати, наскільки б вона збідніла. Коли б у ній не з'явилося

з-під пера Загребельного». Сьогоднішній урок допоможе вам переконатися в справедливості цих слів.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Слово вчителя

— Ми прослухаємо повідомлення, які ваші однокласники підготували вдома. Кожен з учнів має лист оцінювання, у якому він дає оцінку виступу товаришів. У кінці уроку підбиватимемо підсумки конкурсу. Експертна комісія підрахує бали і визначить переможця.

Прізвище автора повідомлення	Кількість балів			
	Змістовність	Стислість викладу	Відповідність темі	Загальна кількість балів за повідомлення
1-й учень				
2-й учень				
3-й учень				
4-й учень				
5-й учень				

Коментар для вчителя

Слухаючи виступи однокласників, учні заповнюють таблицю. (Орієнтовний зразок таблиці запропоновано в розділі «Систематизація та узагальнення вивченого».)

1 - й у ч е н ь. Тема героїзму народу під час Другої світової війни. Повість П. Загребельного «Дума про невмирущого».

У «Думі про невмирущого» розповідається про сімнадцятирічного Андрія Коваленка, який загинув у німецькому концтаборі, але не скорився поневолювачам.

Йому ще не сповнилось сімнадцяти, коли почалася війна. Андрій пішов до військкомату, де вже стояли великі черги добровольців. Коли йому запропонували написати автобіографію, та ще докладну, він злякався: у нього не було біографії. Ну, народився. Ріс. Закінчив неповну середню. Вступив до комсомолу. Закінчив середню. Працював під час канікул у колгоспі. Збирав колоски. Був причіплювачем. Косив сіно. Яка ж тут біографія, коли все так просто і звичайно?

Андрій мріяв бути вченим, а став солдатом, зустрівся віч-на-віч з війною і не відступив, мужньо бився з фашистами, захищаючи рідну землю, батька й матір, свою кохану. Тяжкопораненим він потрапив у полон, та й там, у нелюдських умовах концтаборів, не припинив боротьби, вмирав, повертався до життя і знову вмирав, але не підкорився...

Ця повість — автобіографічна. «Дума про невмирущого» вийшла 1957 року. Образ Коваленка навіяний авторові власними спостереженнями й переживаннями, які ще свіжими були в пам'яті. Олександр Сизоненко, український письменник, учасник Великої Вітчизняної війни, згадував: «Пам'ятаю, читав він нам уночі, в єдиній кімнатці на Мельникова, «Думу про невмирущого». І, читаючи, плакав. І ми з Толею Поперечним теж плакали; в Андрієві Коваленкові легко пізнавали самого автора». Образ Андрія Коваленка оповитий романтичним ореолом.

Дісно, війна залишила у серці Павла Загребельного болючі рани. Закінчивши десятирічку 1941 року, сімнадцятирічним майбутній письменник добровільно пішов на фронт. Брав участь в обороні Києва. Його військове артилерійське училище було кинуте під Суми зупиняти танки Гудеріана: прорвавшись аж з-під Рогачова під Брянськом, форсувавши Березину та Десну, вони йшли на оточення Київського угруповання наших армій з північного сходу. Молоді артилеристи-курсанти із своїми «сорокап'ятками» стояли на смерть і на кілька днів зупинили Гудеріана під Ромнами, хоч самі майже всі полягли на полі бою. Тяжко поранений був і сімнадцятирічний курсант Загребельний. Після лікування в Саратовському госпіталі повернувся на передній край і знов був поранений дуже тяжко в груді. Непритомним потрапив у полон. «Пройшов табори смерті», — лаконічно сказано в довіднику Спілки письменників України. А чого він зазнав у полоні, можна прочитати в його автобіографічній повісті «Дума про невмирущого». Визволений з полону американцями, працював у 1945 році в радянській військовій місії в Західній Німеччині.

Повість «Дума про невмирущого» — трагічна розповідь, сага про безсмертя героїчних борців проти фашизму, дума про нескореність і самовідданість людського духу стала символом гідності й непереможності людського духу.

2 - й у ч е н ь. Історична проза Павла Загребельного.

Характеризуючи творчий доробок Павла Загребельного можна сміливо казати про його жанрово-стильове розмаїття. Вле особливе місце в його романістиці належить історичній прозі. Саме творами історичної белетристики «Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан» він завоював популярність

і увагу читача, яка з плином часу не меншає. Можна визначити, як мінімум, дві причини актуальності творів письменника і неослабного інтересу до його історичних романів.

По-перше, український народ, якого штучно на цілі десятиліття було позбавлено його правдивої історії, постійно тягнувся до глибшого пізнання свого минулого.

По-друге, історичний роман 30–60-х рр, який існував в УРСР, був тематично і стилізовано обмежений, позначений однобокою класовою оцінкою зображуваного за деяким винятком («Людолови» З. Тудуб, «Святослав», «Володимир» С. Складенка, «Мальви», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука, «Меч Арея» І. Білика тощо). Українська історична романістика того часу була в цілому неправдивою, стилістично одноманітною, пристосовницько-агітаційною. Творчість таких історичних белетристів, як Наталена Королева, Панас Феденко, Микола Лазорський та ін. були забороненими в Україні, хоч і зганими за її межами.

Саме Павло Загребельний вирвав український історичний роман із глибокого занепаду, надав йому, наскільки дозволяли суспільно-політичні обставини, «людської» подобу.

Письменник не тільки намагався об'єктивно і правдиво передати історичне минуле українського народу, а й осмислити його під кутом зору не лише соціальних та національних, а й філософських, загальнолюдських критеріїв, спроектувати порушені там проблеми на сучасне життя, дати їм власну оцінку.

П. Загребельний прагнув у своїх історичних романах психологічно найвірогідніше передати історію людської душі на певному відрізку розвитку української нації. Багато дослідників вважають, що письменник подав власну версію душі, наприклад, Євпраксії, Ярослава Мудрого, Роксолани чи Богдана Хмельницького. Але він як митець мав право на мистецьку уяву, художній домисел, хоча мав дотримуватись історичної правдивості зображуваного.

У центрі історичної романістики Павла Загребельного — історія людської душі. Прикметною ознакою його індивідуального почерку (що стосується також творів про сучасність) є виключна увага до людини. Пізнати людину, крізь призму її душі, пізнати світ, у якому вона живе, розкрити найпотаємніші грані її психології, підсвідомі та свідомі мотивації її дій, вчинків, помилок, втрат, злетів і піднесенень, осяянь і духовного розкріпачення чи, навпаки, закабалення під тиском ефемерних цінностей — ці непрості завдання ставить перед собою П. Загребельний. У цьому секрет популярності його творів і незаперечних творчих здобутків у «Диві», «Євпраксії», «Первомості», «Роксолані», «Я, Богдан».

3-й учень. Історичні романи письменника як правдиві художні документи з минулого нашого народу («Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан...», «Тисячолітній Миколай»).

За історичну дилогію про Київську Русь «Первоміст» (1972) і «Смерть у Києві» (1973) П. Загребельний одержав Шевченківську премію. У цих творах Павло Загребельний подає власну художньо-філософську концепцію бачення давноминулих історичних подій, проектуючи її в день сьогоднішній.

Письменник визначав головну тематику цих романів так: «Смерть у Києві» — доля державної ідеї, «Первоміст» — доля народної споруди.

«Первоміст» переносить нас у XII ст. Поштовхом до змалювання досить розлогої картини того часу, до відтворення його атмосфери послужила авторові згадка в Іпатіївському літописі про будівництво Володимиром Мономахом першого мосту через Дніпро. Уява митця реставрує історичні події, він детально і правдоподібно подає картини воєнних баталій, життя і побуту наших далеких пращурів. Прикметно, що в цьому творі автор зосереджується на показові не історичних осіб, а на звичайних людях, будівельниках і охоронцях мосту, через показ їхнього повсякденного життя торкається важливих тогочасних (спроєктованих і на тоталітарне суспільство, і на суспільство сьогочасне!) суспільних і морально-етичних проблем.

У романі «Смерть у Києві» П. Загребельний також багато уваги приділяє образам простих людей (Кузьма Дуліб, Іваниця, дівчина Ойка, коваль Кричко), але центральною постаттю тут виступає князь Юрій Долгорукий, нащадок Ярослава Мудрого, одержимий ідеєю єдності землі Руської.

«Євпраксія» (1975) — четвертий роман з серії книжок П. Загребельного про Київську Русь. Сам письменник визначав цей роман як роман про долю людини: «А що доля людська, надто в трагічних її вимірах, найвиразніше простежується на прикладі жінки, то й написано цей роман про жінку, про трагедію розлуки з рідною землею, про трагедію втрати любові».

Історія онуки Ярослава Мудрого княжни Євпраксії трагічна і повчальна. Письменник намагається передати складний внутрішній світ своєї героїні, яку дуже суперечливо подавали історичні документи. Визначальними моментами, які вплинули на формування письменником концепції особистості Євпраксії, були втрата батьківщини, любові, недолюбленість з боку батьків, що спричинила появу численних комплексів, які зумовили невротичні симптоми,

схильність до істерії, і, як наслідок, втрата дитини. Перебування головної героїні в межовій ситуації (між неврозом та психозом) дає можливість авторові реабілітувати особистість Євпраксії перед істориками, які вважали її повією, і українським народом.

Образ зображено на тлі історичних подій доби.

Роман **«Роксолана»** розповідає історію легендарної Насті Лісовської з Рогатина, яка стала наймогутнішою жінкою своєї доби, дружиною султана Сулеймана. Реконструюючи характер Роксолани, П. Загребельний прагнув розібратися в мотивах її поведінки, виправдати її «зраду» перед українцями. Образ головної героїні є еволюціонуючим, завдяки боротьбі природних інстинктів у поєднанні із силою характеру, витоки якого криються в національних коріннях.

Богдан Хмельницький, герой роману **«Я, Богдан»**, за авторською концепцією, є виразником ідей, поглядів всього українського народу, власне, творець української нації. Він з'являється у різних іпостасях: Богдан-гетьман, Богдан-чоловік, Богдан-дух, Богдан-міф, — такий синтез у створенні художнього образу і дав змогу розкрити психічні стани та мотиви вчинків національного героя. Образ Богдана-чоловіка П. Загребельний розкриває за допомогою сюжетної лінії Мотрона — Богдан. Письменник мотивує поразки і перемоги головного героя як у військовій справі, так і в особистому житті, вказує на те, що гетьман — це жива людина, чоловік, у житті якого, як відомо з класичного психоаналізу, жінка (матір, коханка) посідає особливе місце. Критика, яка схвально відгукнулася про роман, відмітила новаторське тлумачення образу гетьмана.

Цей роман має оригінальну, незвичну форму. Це — роман — монолог, у якому герой розкриває свою душу перед читачем, не приховуючи її суперечностей, протиріч, слабкостей. Письменник писав про свого героя: «Богдан для мене в цьому романі — і велика неповторна особистість, але водночас і якась невідома сила, досі ще не розгадана ніким. Мовби найвище скупчення народної геніальності у всьому: в розумі, обдарованості, буйнощах, нестримності натури, в універсалізмі характеру».

Аналітично-проблемний **«Тисячолітній Миколай»** вийшов 1994 року. Усі дослідники сходяться в одному, що Павло Архипович Загребельний був у своїх романах сумлінним і талановитим дослідником історії європейської цивілізації. Він перегортав тисячі фоліантів з різних галузей життя тих народів, які діяли на сторінках його романів. Зокрема, пишучи роман **«Тисячолітній Миколай»**, він до літературного осмислення задіяв величезну кількість фактів з часів прийняття християнства на Русі та періоду Бароко.

Інтерес письменника до історії культури свого народу, пошуки відповідей на питання щодо менталітету українців, турбота про майбутнє своєї країни — усе це відбилосся в його романі «Тисячолітній Миколай». Письменник подає картини життя Київської Русі в час, коли йшлося про християнізацію русів. П. Загребельний різними засобами змальовує двовір'я, у якому жили русичі з часів хрещення. Роздвоєність у вірі була тяжким випробуванням для Сміянка Миколая — головного героя роману.

У романі читач дізнається багато фактів про звичаї обряди, ментальні риси русів. Роман свідчить про знайомство письменника з історичними документами та літературними пам'ятками зображеної історичної доби.

4 - й у ч е н ь. Актуальні проблеми сучасності в інших творах письменника («Розгін», «Південний комфорт», «Брухт»).

П. Загребельний художньо осмислює і сучасне йому життя. За багатогранне епічне полотно **«Розгін»** (1976), надрукований навіть у Китаї, він одержує 1980 р. Державну премію СРСР. У цьому романі головний герой — вчений-кібернетик Петро Карналь. На таких вчених, як він, трималась наша країна в тій божевільній гонці озброєнь і технічного прогресу, якими й відзначалась «холодна війна» між США та СРСР. Карналь — одержимий творець науки і великий організатор виробництва. Із цим персонажем пов'язані найважливіші морально-етичні проблеми, порушені автором. Це, насамперед, проблема протиставлення талановитості, наукової одержимості, чесності, порядності (це також і риси характеру Карналя) пересічності, кар'єризму, пристосуванству, які фокусуються в образі заступника директора Інституту кібернетики Кучмієнка. Довкола цієї основної проблеми автор розгортає детальне тло сучасного йому життя, дія відбувається в різних часових і просторових площинах (кілька міст України, рідне село Карналя, Париж), героїв показано в еволюції їхніх характерів, у стосунках із багатьма іншими людьми. Постійно у творі відчувається «подих» автора, який через роздуми Петра Карналя, його самозаглибленість і самоаналіз передає і власні судження, свою оцінку характеристику довколишньої дійсності та сучасної людини в цій непростій дійсності.

Роман **«Південний комфорт»** (1984 р.) можна назвати історією однієї душі, він належить до циклу так званих «київських романів». П. Загребельний — чи не найактивніший урбаніст, у якого тема міста, попри всі її труднощі, звучить природно й органічно.

«Південний комфорт» розповідає про шанувальників комфорту та зловживань, які живуть у великому місті в часи так званого застою. У творі розглядається взаємовплив міста та людини. Тісна

едність благ та моральних цінностей особистості в спілкуванні «я — ти» із навколишнім середовищем. Досліджується вплив міста на формування ціннісних орієнтацій і світоглядних позицій окремої людини. Важливою є проблема пошуку сенсу буття. Роман розкриває справжнє обличчя тоталітарного суспільства.

«**Брухт**» (2002 р). Молодий учений Совинський, розум якого бунтував проти прагматизму та технократії ХХ ст., з легкістю погоджується повернути аферу в Німеччині, допомогти інститутському товаришу реалізувати «наліво» радянську військову техніку. А потім, піднесений мільйонами своєї коханки над своїми колегами та друзями, він стає прес-секретарем у концерні «Куч-метал», що займається фінансовими махінаціями з продажу металобрухту за кордон. Шалені гроші, розкішне життя. Ні, щастя не було серед брухту та сміття, він і чувається брухтом...

Роман, 9/10 сцен якого відбувається в чотирьох стінах. Тобто у восьми, бо казково багата коханка Совинського — головного героя, мабуть, у відповідь на американський пентагон, збудувала свій октагон. Вирватися з нього чоловікові вдається лише подумки у спогадах. Тому конфлікт починає розгортатися саме у цьому будинку-октагоні. Конфлікт, звісно, внутрішній. Зовнішній практично відсутній. Зовнішні події взагалі можна описати п'ятьма реченнями.

Отже, випадково потрапивши в середовище корумпованих акул бізнесу, які наживають шалений капітал на фінансових махінаціях з продажу ексклюзивного металобрухту за кордон, Совинський у контрасті, з особливою чуттєвістю змушений подивитись на миттєвину, а особливо на сучасність своєї країни та свого народу. Спостерігаючи переоцінку вічних цінностей, продажність, сірість, егоїстичну жорстокість, він веде постійну боротьбу за своє власне «я». Але розкішне багате життя усе ж поступово перетворює Совинського на такий самий брухт, яким торгує його багата господиня.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальна тематика групи романів	Назва	Рік виходу	Тема твору
Тема героїзму народу під час Другої світової війни	Дума про невмирущого	1957 р.	Розповідь про юнака, який загинув у німецькому концтаборі, але не скорився

Загальна тематика групи романів	Назва	Рік виходу	Тема твору
Історичні романи письменника	«Первоміст»	1972 р.	Роман про будівництво Володимиром Мономахом першого мосту через Дніпро
	«Смерть у Києві»	1973 р.	Історія князя Юрія Долгорукого, одержимого ідеєю єдності землі Руської
	«Євпраксія»	1975 р.	Роман про долю людини в трагічних її вимірах, яка простежується на прикладі жінки, онуки Ярослава Мудрого князівни Євпраксії
	«Роксолана»	1980 р.	Роман розповідає історію української дівчини, яка стала наймогутнішою жінкою своєї доби, дружиною султана Сулеймана
	«Я, Богдан...»	1983 р.	У романі Загребельний запропонував своє, новаторське тлумачення образу гетьмана.
	«Тисячолітній Миколай»	1994 р.	У романі змальовано картини життя Київської Русі під час християнізації русів
Актуальні проблеми сучасності в інших творах письменника	«Розгін»	1976 р.	Роман про вченого-кібернетика Карналя та морально-етичні проблеми, пов'язані з цим образом одержимою наукою людини
	«Південний комфорт»	1984 р.	Роман розкриває справжнє обличчя тоталітарного суспільства
	«Брухт».	2002 р.	Історія морального занепаду людини у світі великих грошей

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).
- ▶ Дібрати інформацію про історичну пам'ятку — Софію Київську.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- Продовжте речення:
- Хто б міг подумати, що ...
- Дійсно, цікаво ...
- Понад усе мене здивувало ...

УРОК № 130

РОМАН «ДИВО», ІСТОРИЧНА ОСНОВА Й ХУДОЖНІЙ ВИМИСЕЛ У ТВОРІ. ТЕМА НЕЗНИЩЕННОСТІ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ ТА ЙОГО МИСТЕЦЬКИХ ЗВЕРШЕНЬ. ОРИГІНАЛЬНІСТЬ КОМПОЗИЦІЇ (РОЗГОРТАННЯ ДІЇ В РІЗНИХ ЧАСОВИХ ВИМІРАХ). СОФІЯ КИЇВСЬКА ЯК ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТКА ТА ХУДОЖНІЙ СИМВОЛ

Мета: проаналізувати тематику, співвідношення реальності та художнього вимислу у творі, проблематику, оригінальність композиції роману П. Загребельного; розвивати навички сприйняття на слух великого обсягу інформації, систематизації та узагальнення вивченого, розвивати усне мовлення школярів; виховувати інтерес до історії вітчизняної культури, зацікавити учнів неординарною особистістю П. Загребельного.

Обладнання: портрет П. Загребельного та примірники його творів.

Теорія літератури: роман, історичний роман, історична правда та художній вимисел (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

1. Повторення понять теорії літератури:
роман, історичний роман

2. Перевірка домашнього завдання. Фронтальна бесіда

- ▼ Які ознаки індивідуального стилю вирізняють П. Загребельного з-поміж інших романістів?

- ▼ Що вам відомо про творчий шлях П. Загребельного?
- ▼ Схарактеризуйте історичну романістику письменника.
- ▼ Дайте коротку характеристику трьох тематичних груп романної спадщини митця.

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Замисел створити історичне полотно виник у Павла Загребельного під час його роботи над романом «День для прийдешнього». Письменник захотів вклинити в цей твір кілька розділів про Київ у часи Русі, щоб передати одвічні перегуки минулого, сьогоднішнього і майбутнього. Він перечитав усе, що стосувалося Софії Київської, навіть дещо написав на основі прочитаного, але використати матеріал не зміг, бо розділи про Київську Русь руйнували єдність часу і дії в цьому творі. Зате з'явився роман «Диво» — експериментальний, неймовірний щодо композицій твір, у якому було охоплено величезний часовий проміжок. Саме про нього й піде мова на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Як стверджують літературознавці, «Диво» можна вважати першою частиною триптиху про Київську Русь, до якого входять ще «Первоміст» та «Смерть у Києві», бо зв'язані вони ідейним змістом. Серед названих романів — «Диво», над яким письменник працював шість років, посідає особливе місце.

2. Робота з текстом твору. Евристична бесіда

Блок 1. Роман «Диво», історична основа й художній вимисел у творі

- ▼ Який історичний документ лежав в основі твердження письменника про те, що собор збудовано Ярославом Мудрим? (*Письменник відштовхувався від запису в літописі Нестора «Повісті минулих літ» про збудування собору Ярославом: «Заложив Ярославъ город великий Киев, у него же града врата суть златая, заложив же церковь святыхъ Софья...»*)
- ▼ Хто насправді, на думку письменника, звершує життєвий і творчий подвиг, будуючи собор? (*Слава створення славнозвісного архітектурного шедевра належить не Ярославу (тут Загребельний погоджується з Брехтом: «Хто звів семибрамні Фіви?*

В книгах стоять імена королів. А хіба королі лупали скелі й тягали каміння?..»), а нашому далекому предку-слов'янину, представнику свого народу.)

Блок 2. Софія Київська як історична пам'ятка та художній символ

- ▼ Що вам відомо про Софію Київську? *(Це головний собор колишньої Київської держави, перлина світової архітектури, одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи, історичний центр Київської митрополії, пам'ятка, яка стояла біля джерел нашої духовності, пам'ятка талановитості нашого народу.)*
- ▼ Історичною пам'яткою чого виступає у творі собор? *(Це пам'ятка творцям, далеким предкам, простим людям, які створювали справжні дива.)*
- ▼ Визначте провідну думку твору. *(«Справжня історія — це історія творення, а не руйнування».)*
- ▼ Яке символічне значення має образ собору? *(Софія як художній символ і як реальна історична пам'ятка, сконцентрувала в собі весь волелюбний, сильний дух народу, його невмирущість та нескореність. Собор — символ незламності духу народного, незнищеності його історії, великої слов'янської культури, символ духовного надбання українського народу, зразок прекрасного давнього мистецтва русичів, що включало в себе тисячолітню історію наших предків. Ця велична споруда не нагадувала візантійських церков, звідки прийшло на Русь християнство, бо не було в ній простоти й суворості, а було «щось буйно-рожеве, приховано-поганське», як у тих дерев'яних язичницьких святинях, що їх у той час палили й нищили по всій Русі. «Він (собор) був барвистий, як душа й уява народу, що створив його», — пише П. Загребельний.)*
- ▼ Як сам автор висловлювався про зв'язок поколінь у романі? *(Коментуючи свій роман «Диво», П. Загребельний у літературно-критичній статті «Спроба автокоментаря» зазначав: «Хотілося показати нерозривність часів, показати, що великий культурний спадок, полишений нам історією, існує не самодостатньо, а входить у наше життя щоденне, впливає на смаки наші й почування, формує в нас відчуття краси й величі, ми ж платимо своїм далеким предкам тим, що ставимося до їхнього спадку з належною шанобою, оберігаємо й захищаємо його».)*

Слово вчителя

— Софія Київська — це невмируща пам'ять історичного минулого нашого народу, його духовного багатства, розкнутості і краси. Цей архітектурний шедевр є свідком складних і трагічних часів в іс-

торії України. Під час монголо-татарської навали Київ був стертий з лиця землі ордою Батия, і тільки Софія, сплюндрована, обдерта стояла над руїнами і пожарищами як символ нескореності нашої землі, незламності творчого духу народу. Вороги завжди прагнули знищити духовні скарби, мистецтво народу, щоб позбавити його історичної пам'яті, щоб забув, хто він є.

Гітлерівці надумали висадити в повітря красу і гордість України, попередньо вирізавши з Софії найцінніші фрески і забравши їх у Німеччину. Професор Гордій Отава ціною власного життя оборує національну святиню нашого народу.

Софійський собор — це вияв народного духу, талановитості народу-будівника, що створив його своїм розумом, серцем, руками. Наші предки увінчали себе у неповторній красі цього храму, який зачаровував у всі віки і чарує зараз кожного, хто його бачить.

Блок 3. Оригінальність композиції роману «Диво».

(Розгортання дії в різних часових вимірах)

- ▼ У чому оригінальність композиції твору? (*У ньому поєднуються в одній розповіді далеке минуле й сучасність, зіставляється те, що реально було розділене майже тисячоліттям.*)
- ▼ Які часові виміри об'єднано в романі? (*Принцип зв'язку часів та епох дозволив показати життя героїв у трьох вимірах: у далекому минулому (XI століття), близькому минулому (40-і роки XX століття) та умовному теперішньому (70-ті роки XX століття). Об'єднуючим центром цих періодів виступає образ Софійського собору.*)
- ▼ Що об'єднує різні часові виміри? (*Реальний образ Софії Київської — дивовижної пам'ятки архітектури часів князювання Ярослава Мудрого, збудованої, за художньою версією П. Загребельного, талановитим майстром Сивооком, — незвичайне диво, що «ніколи не кінчається й не переводиться», яке однаково належить як XI століттю, так і XX.*)

Слово вчителя

— У романі вдало поєднанні три часові періоди: сива давнина, фашистська навала, сучасність. Об'єднуючим центром цих часових періодів став Софійський собор — символ незламності духу народного, незнищеності його історії, великої слов'янської культури. Геніальні люди споруджували цю архітектурну пам'ятку. У мозаїках, фресках втілене духовне багатство прадідів. Свій талант, горіння своєї душі вони передавали нащадкам, тому пам'ять про цих людей ніколи не зітреться, а житиме вічно в їхніх творіннях, «і диво це не скінчиться ніколи, не переведеться».

З трьох часових пластів найцікавішим є пласт Київської Русі. Фактично лише він дає змогу визначати жанр усього твору як концептуально-історичний роман, адже в ньому подано широку картину побутового і державного життя Київської Русі, версію побудови авторства Софії Київської, діють історичні герої.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Узагальнювальна бесіда

- ▼ Як у романі «Диво» поєднуються реальні події минулого та художній вимисел?
- ▼ Що слугувало письменнику історичною основою?
- ▼ Визначте символічний зміст образу Софії Київської в романі.
- ▼ У чому оригінальність композиції роману «Диво»?
- ▼ Що об'єднує різні часові виміри в творі?

2. Творче завдання: напишіть сенкан «Софія Київська»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).
- ▶ Індивідуальні завдання. Підготувати повідомлення: «Літературознавчі праці, есе П. Загребельного (“Неложними устами”); «Місце П. Загребельного в історії української літератури».

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- ▼ Після цього уроку я переконався (переконалася) у тому, що ...
- ▼ Я вважав, що історична проза не для мене, але ...
- ▼ Я зрозумів (-а), що успіх книги у читачів залежить від ...

УРОК № 131

РОМАН «ДИВО». СИСТЕМА ОБРАЗІВ РОМАНУ. ОБРАЗ СИВООКА (ПРОБЛЕМА ТВОРЧОГО НАЧАЛА В ЛЮДИНІ, СВОБОДОЛЮБСТВА, ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ). КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (ПРОБЛЕМА ВЛАДИ Й ЛЮДИНИ). ОБРАЗИ ВЧЕНОГО-ПАТРІОТА ГОРДІЯ ОТАВИ ТА ЙОГО СИНА БОРИСА. ПРОБЛЕМА ЖИТТЕВОГО ВИБОРУ ЛЮДИНИ. ІНШІ НАСКРІЗНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРУ (ЛЮДИНА-ТВОРЕЦЬ, ЛЮДИНА В ПРОЦЕСІ САМОПІЗНАННЯ ТА САМОТВЕРДЖЕННЯ). ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРАЦІ, ЕСЕ («НЕЛОЖНИМИ УСТАМИ»). МІСЦЕ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Мета: проаналізувати систему образів роману П. Загребельного, ознайомити учнів із літературознавчими працями письменника, есе «Неложними устами»; розвивати навички сприйняття на слух великого обсягу інформації, систематизації та узагальнення вивченого, розвивати усне мовлення школярів; виховувати інтерес до історії вітчизняної культури, зацікавити учнів неординарною особистістю П. Загребельного.

Обладнання: портрет П. Загребельного та примірники його творів.

Теорія літератури: роман, історичний роман, історична правда та художній вимисел (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ**

1. Повторення понять теорії літератури: роман, історичний роман, історична правда та художній вимисел (повторення)

2. Заслуховування сенканів «Софія Київська»

3. Фронтальне опитування

- ▼ Якими історичними документами користувався письменник під час написання твору?
- ▼ Що в романі «Диво» реальність, а що — художній вимисел?

- ▼ Визначте символічний зміст образу Софії Київської в романі.
- ▼ У чому оригінальність композиції роману «Диво»?
- ▼ Що об'єднує різні часові виміри у творі?

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Слово вчителя

— У центрі уваги творчості П. Загребельного завжди люди. Сьогодні наша задача — проаналізувати систему образів твору, визначити ті проблеми, які письменник порушує у творі.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з текстом твору

Бесіда

- ▼ Письменник велику увагу приділяє образам людей, їхнім долям, глибоко розкриває психологію своїх персонажів. Які проблеми того часу і сучасності вирішує письменник через образи героїв? (*Проблеми влади та мистецтва, влади і людини, таланту і держави, тлінного й нетлінного, проблему творчого начала в людині, свободолюбства, людської гідності, добра і зла, проблему вибору.*)
- ▼ Назвіть героїв — представників різних епох у романі. (*Сивоок і Ярослав, дід Родим, молодий стрілець Лучук, підступний медовар Ситник, Гюргій, майстер, позбавлений мужності, яку дає справжній талант, пристосованець з одинадцятого століття Міцило (це про нього Сивоок вигукує: «Бійся посередності, о княже!»). Серед представників іншого покоління, що належать уже двадцятому століттю, — вчені Гордій Отава та його син Борис. Історик Гордій Отава бере гору не тільки в науковій полеміці з німецьким професором Шнурре, відстоюючи ідею самостійності й первинності культури слов'янства, а й ціною власного життя рятує фрески Софії Київської від вивезення до Німеччини під час Великої Вітчизняної війни.*)
- ▼ Що об'єднує героїв різних часів? (*Герої роману дуже різні, але всі вони творять історію своєї землі, несуть у собі той дивовижний світ, оригінальний внутрішній космос, що його нікому не зруйнувати, як і Софію Київську.*)

Образ Сивоока

- ▼ Хто Сивоок за походженням? (*Сивоок — виходець із народних низів.*)

- ▼ Хто передав цьому персонажу здатність захоплюватись всім прекрасним, пізнавати душу барв? (*Дід Радим, тітка Звенислава*)
- ▼ Що вам відомо про життєвий шлях Сивоока, будівничого Софії Київської? (*Його доля — це доля талановитого майстра з древлянських земель, який багато блукав тодішню Руссю, був ченцем у болгарському монастирі, згодом, полонений, потрапив до Візантії, працював у константинопольського майстра як будівник і оздоблювач храмів і аж згодом, дозрілий у своєму таланті й розумінні життя, повернувся до Києва, на рідну землю.*)
- ▼ Як формується в Сивоокові митець? (*Спочатку наука в діда Родима, язичницьке бунтування проти христів, наука в Радогості, в тітки Звенислави, яка сказала, що «в нього між оком і рукою є те, чого нема ні в кого з людей», вишкіл по інших краях. Усі його вміння і здібності виявилися у творенні Софійського дива.*)
- ▼ Які враження стали витоками його мистецького світосприйняття? (*Враження від церкви Богородиці в Києві, барви якої співпали зі світом барв, які він носив у своїй душі; захоплення від краси язичницькому храмі древлянського міста Радогость.*)
- ▼ Що задумав Сивоок після повернення на батьківщину? (*Спорудити такий храм, який би обезсмертив землю руську, відкрив світові високу духовність її народу, був символом образу рідної землі.*)
- ▼ Що було характерним для мистецтва цього будівничого? (*Поєднання візантійських канонів будівництва з руськими народними уявленнями про прекрасне, народними мотивами і барвами. Його храм повинен був стати пам'ятником його народу, його землі.*)
- ▼ Як ставилися до його задуму люди? (*Вони розуміли великого майстра, підтримували його, віддаючи все для прекрасної споруди.*)

Образ князя Ярослава

- ▼ Як Загребельний зображує Ярослава Мудрого в романі? (*Образ князя складний і суперечливий: він твердий і цілеспрямований, але водночас жорстокий; закоханий у книги, мудрий, і в той же час незахищений, слабкий, як звичайний смертний.*)
- ▼ З якою метою Ярослав задумав спорудити собор? (*Цим собором він хотів здивувати світ.*)
- ▼ Чому він погоджується на проект Сивоока, який суперечить його власному — побудувати собор на зразок величних візантійських храмів. (*Ідея Сивоока поєднувала нове, чуже зі старим своїм.*)

- ▼ З чим Ярослав порівняв зодчого? (*Ярослав Мудрий зробить відкриття: Сивоок схожий на свою землю.*)
- ▼ Що вам відомо про особисте життя князя? (*Автор показав Ярослава нещасливим в особистому житті. Кволий син і дружина не тишили князя. Друзів теж не було, лише підлабузники, користолюбці і потенційні претенденти на Новгород, які намагалися будь-якою ціною, навіть найпідлішими методами витурити Ярослава з цього міста.*)
- ▼ Яку проблему вирішує письменник за допомогою образу князя Ярослава? (*Проблему влади й людини*)

Образи вченого-патріота Гордія Отави та його сина Бориса

- ▼ Яку роль у житті собору відіграє Гордій Отава? (*Під час Великої Вітчизняної війни Гордій веде ідеологічний двобій з німецьким професором Шнурре. Український вчений відстояв ідею первісності культури українського народу, ціною свого життя зберігши від розкрадання фашистами творінь прадавнього генія.*)
- ▼ Які протилежні сили представляє німецький професор та український вчений? (*Силі, що намагається знищити духовність народу, щоб забув, хто він є, протистойть дух нескореності, що вбирає в себе все краще з минулого.*)
- ▼ Хто є продовжувачем справи Гордія Отави? (*Його син Борис, який зберігає пам'ять про батька і продовжує наукову роботу про встановлення імені творця Софії Київської.*)
- ▼ Що виступає об'єднуючою силою між цими поколіннями, між епохами, і не тільки минулими та сьогоденними, а й майбутніми? (*Софія Київська*)
- ▼ Які проблеми вирішує образами Гордія Отави та його сина Бориса письменник? (*Проблему зв'язку поколінь, патріотизму, самопожертви, людської гідності, життєвого вибору людини*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Які проблеми порушує письменник у творі? (*Проблему життєвого вибору людини, (людина-творець, людина в процесі самопізнання та самоствердження, влади й людини, творчого начала в людині, свободолюбства, людської гідності).*)
- ▼ Визначте місце П. Загребельного в історії української літератури. (*Сміливий новатор, який підняв історичну романістику на новий щабель розвитку, зміг в умовах ідеологічного тиску створювати правдиві романи про минуле нашої країни.*)

- ▼ Чого навчає нас роман «Диво?» (*Читачі прилучаються до історії, почуваються себе нащадками талановитих, розумних і чесних предків. Твір виховує, повчає, застерігає і квапить робити добро, залишити по собі безсмертні творіння духу.*)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).
- ▶ Творче завдання. Дайте розгорнуту відповідь на питання: що спільного в романі О. Гончара «Собор» і П. Загребельного «Диво»?
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати стисле повідомлення про О. Коломійця, В. Врублевську, Я. Стельмаха, про драми на морально-етичні теми (О. Коломієць «Дикий Ангел»).
- ▶ Випереджувальне завдання для підсумкового уроку (№ 140): Презентація індивідуального проекту:
 - 1) «Актор» — виразне читання напам'ять улюбленого вірша, уривку з твору, інсценування діалогу тощо.
 - 2) «Художник» — демонстрування ілюстрацій до вивчених творів.
 - 3) «Письменник» — презентація власних творів-переспівів або творів-вражень, есе тощо з подальшим обговоренням.
 - 4) «Комп'ютерник» — показ презентацій на обрану учнем тему.
 - 5) Виготовити на конкурс шпаргалку (*опорні схеми, таблиці, малюнки тощо*).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- Після цього уроку я переконався (переконалася) в тому, що ...
- Я вважав, що історична проза не для мене, але ...
- Я зрозумів (-а), що успіх книги у читачів залежить від ...

Українська драматургія 1960–1990 рр.

УРОК № 132

УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ 1960–1990 рр.

Мета: розказати учням про кризу в розвитку української драматургії і театру, окремі помітні явища в драматургії: драми на морально-етичні теми О. Коломійця («Дикий Ангел»), В. Врублевської, Я. Стельмаха; розвивати вміння сприймати інформацію на слух та занотовувати її у вигляді конспекту, тез та плану; виховувати увагу, вміння зосередитися, інтерес до вивчення предмету.

Теорія літератури: монодрама.

Обладнання: портрети О. Коломійця, В. Врублевської, Я. Стельмаха.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

1. Бліцопитування

- ▼ Схарактеризуйте образ Сивоока. Простежте його становлення як майстра, художника. Чи є цей образ однозначним? Чи є він дещо ідеалізованим, «підтасованим» під основну художньо-філософську і морально-етичну концепцію автора?
- ▼ Схарактеризуйте образ Ярослава Мудрого.
- ▼ Якою постає в «Диві» наша сучасність? Простежте її крізь призму образів сучасних героїв П. Загребельного.
- ▼ Чи образ ученого Гордія Отави у вашому сприйманні психологічно переконливим, історично достовірним?

2. Заслуховування розгорнутої відповіді на питання:

Що спільного в романі О. Гончара «Собор» і П. Загребельного «Диво»? (2–3 учні)

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Слово вчителя

— У 90-ті роки в українській драматургії з'являється ціла плеяда молодих драматургів, які створюють свої п'єси не за класичними зразками, а використовуючи нові принципи побудови сюжету, експериментуючи з часопростором дії, моделюють художній світ за допомогою нових форм і прийомів. Саме про них піде мова на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Життя не стоїть на місці. Так само, як у житті, у літературі немає застиглих форм: вона постійно розвивається. Розвиток частіше за все відбувається шляхом заперечення старого й утвердження нового. Саме цей процес спостерігається в українській драматургії 90-х років.

Спроби сказати нове слово в сучасній драматургії України почалися ще в 90-ті роки, коли митці намагалися звільнитися від традицій минулого. У сучасній українській драмі з'явився інтелектуальний струмінь. Її розвиток визначався молодими авторами: Н. Ворожбит, Ю. Данилюк, Л. Демська, А. Дністровий, О. Клименко, Н. Неждана, О. Савчук та ін. Ці автори шукали нових форм та прийомів моделювання світу: вони експериментували з часопростором дії, інакше будували сюжет (використовували принцип колажу в побудові твору), вдавалися до сюрреалістично-асоціативних зв'язків, використовували імена-абстракції та імена-символи. Їхні твори вирізнялися камерністю.

Героєм творів стає сучасна людина, яка занурена у свій спустошений внутрішній світ, стає представником «втраченого покоління» (О. Ірванець, збірник «П'ять п'єс»).

У драматургії з'являється нова жанрова форма — монодрама. Монодрама передбачає перебування на сцені одного героя (Ю. Щербак «Стіна», О. Шипенко «Гра в шахи», Я. Стельмах «Синій автомобіль»).

2. Повідомлення учня про О. Коломійця

Олексій Федотович Коломієць (17 березня 1919 — †10 листопада 1994) — український письменник та драматург.

Народився в с. Харківці Лохвицького району на Полтавщині. Він був шостою, найменшою дитиною в родині селянина-бідняка, у якій рано не стало батька. Після закінчення семирічки Коломієць 1935–1938 рр. навчається на робітфаку при Харківському

інституті радянської торгівлі, а потім на історичному факультеті Харківського університету. Зі студентської лави пішов на фронт. Після демобілізації кілька років віддав комсомольській роботі; був лектором ЦК ЛКСМУ, секретарем Чернівецького обкому комсомолу, 1950–1953 рр. працював відповідальним редактором газети «Молодь України», потім у журналі «Зміна». Тоді ж починає друкувати перші нариси й оповідання, ще до збірки новел «Біла криниця» (1960).

Як драматург Коломієць не мав учнівського періоду і досить пізно увійшов у літературу: комедію «Фараони» написав у сорок років. Та вже ця перша спроба принесла йому широке визнання: уперше зіграна в Московському театрі ім. М. В. Гоголя, п'єсу 1962 р. ставили вже в 71 театрі країни. 1978 р. в Київському театрі ім. І. Франка відбулася її п'ятисота вистава.

Хоча у творчості О. Коломійця переважають п'єси про актуальні, сучасні авторові проблеми («Двоє дивляться кіно», 1987), є в нього й дві драми на теми минулого: «За дев'ятим порогом» («Запорізька Січ», 1971) та «Камінь русина» («Град князя Кия», 1981), написана спеціально до святкування 1500-річчя Києва.

Помер О. Коломієць 23 листопада 1994 р.

3. Повідомлення учня про п'єсу О. Коломійця «Дикий Ангел» та переказ її змісту

Талант Олексія Коломійця найповніше виявився в його п'єсах, у яких він порушував морально-етичні проблеми. Герої драматурга — це завжди прості люди, яких бентежать вічні проблеми: добро і зло, любов і відданість, вони здатні бути відповідальними за все, що відбувається в суспільстві. Злободенність зумовлена умінням О. Коломійця правдиво показати, наскільки складним і тривалим є процес утвердження нового мислення і збереження найбільших людських цінностей: чесності, людяності, порядності. А починається ця важка робота в родині. «Повість про сім'ю» — такий підзаголовок має одна з кращих п'єс драматурга «Дикий Ангел».

П'єса «Дикий Ангел» насамперед пов'язана з проблемою виховання. Старий Платон Ангел має свої погляди на те, як треба ростити дітей і чого їх треба навчати. І хай не завжди його вчинки здаються доцільними і справедливими, у нього є одна дуже важлива риса — послідовність у думках і поведінці.

Крім того, Ангелу вдається згуртувати велику родину й уникнути сварок між братами, що будують власні сім'ї. Батько залишається для синів авторитетом і тоді, коли вони починають самостійне життя.

У п'єсі драматург порушує такі проблеми, як чистота навколишнього середовища, розуміння того, у чому полягає любов до своєї країни, усвідомлення ролі праці в процесі виховання. Торкається драматург і інших проблем: обов'язки керівника перед підлеглими, виробнича відповідальність, особисті стосунки між людьми, вірність і справедливість.

**«Дикий Ангел». Короткий зміст
(Повість про сім'ю)**

І ДІЯ

У родині старого робітника Платона Ангела суворий закон — усі мають підкорятися волі батька. Кожен з дітей мусить розповідати йому про свої вчинки і здавати в загальну касу зароблені гроші. Віддають зарплатню зовсім дорослі Таня і Федір. А ось молодший син Павлик, ще студент, зважується одружитися без батькового дозволу, не сказавши йому нічого про це. Молоді сподіваються жити в батьковому домі, але Платон заявляє, що тепер Павлик одружений чоловік і має сам годувати свою сім'ю. Павлик іде з рідного дому. Платон ніколи не порушує свого слова.

Сусіда Крячко засуджує Ангела за таке суворе ставлення до дітей, але в нього самого син виріс ленивим п'яницею.

Платон дізнається, що його син Федір зустрічається з заміжньою жінкою і запрошує її до себе разом із чоловіком. З розмови він дізнається, що маляр — непорядна людина, для якої цінність у житті мають тільки гроші. Дружині ж він весь час докоряє. Старий благословляє кохання сина і змінює своє ставлення до Клави.

ІІ ДІЯ

Крячко та Платон розмовляють про проблеми виховання дітей. Платон висловлює думку, що головною засадою виховання має бути праця. Крячко докоряє Платонові поведінкою Федора.

Приходить з базару дружина Платона Уляна. Вона занепокоєна долею молодшого сина і теж не згодна з рішенням Платона. Та й сам він уже в глибині душі жаліє сина, але зробленого не повернеш.

Платон вирішує поїхати до старшого сина Петра, подивитися, як той живе. Бачить, що синова дача дуже нагадує його власне подвір'я. Від Вілі старий дізнається, що син хоче ще й півника змайструвати, як на батьковій хаті. Батько є для нього найбільшим авторитетом.

Віля спочатку здається Платонові нікчемою, але насправді виявляється талановитим художником. Петро обіймає керівну посаду, і Віля звертається до нього з проханням допомогти в отри-

манні квартири. Але він чомусь не хоче жити в тому будинку, який пропонує йому Петро. Батька це зацікавлює. Він починає розпитувати художника, а потім разом з ним їде дивитися місце новобудови. Виявляється, що будинок буде розташований біля заводу, а через п'ять років там збудують міст для вантажівок. Під розпорядженням про будівництво стояв і синів підпис. Старий Ангел змушує Петра написати лист, у якому він пояснить помилковість проекту.

Син втрачає керівну посаду, дачу і машину, працює простим інженером і переїздить до батька. Чомусь разом з ним немає дружини — красуні Ліди.

Додому повертається Павлик. Разом із дружиною Олею вони заробили багато грошей. Старий зрадив поверненню сина і тому, що той виявився справжнім чоловіком, сильною людиною.

Знайомляться Таня і Віля. Віля приїхав малювати портрет Платона, бо той «засвітився» (ще раніше художник говорив, що малює тільки тих, хто світиться).

Повертається Ліда. Виявляється, що вона не кинула Петра, а він сам хотів відмовитись від неї, бо вже не міг її так забезпечувати, як раніше. Але для жінки важливе не це, вона сама буде тепер заробляти гроші.

У родину приймають Клаву.

Знову всі складають у загальну касу свої зарплати. Старий вирішує, що Оля і Павлик теж мусять віддати гроші, щоб родина могла купити квартиру Петрові. Самі ж будуть жити в батьків.

Почуваючи себе стомленим, Платон говорить, що піде трошки відпочити. Невдовзі до нього заходить Крячко і бачить, що старий Ангел помер.

Не знаючи про це, родина співає улюблену пісню батька:

І навчала стиха мати:

— А як жити — скаже тато....

4. Повідомлення учня про творчість В. Врублевської

Творчість Валерії Врублевської пов'язують із такими видатними особистостями, як С. Крушельницька, О. Кобилянська, М. Цветаєва. Усі вони стали героями її творів. Її п'єси з успіхом ставили в Радянському Союзі і за рубежем. Тільки її п'єса «Кафедра» йшла у 80-ті роки більш ніж у 40 театрах країни, у тому числі на сцені Київського театру російської драми вона витримала 300 аншлагів. А фільм «Повернення Батерфляй» за її сценарієм увійшов у число 100 найкращих кінострічок України.

Народилася Валерія Василівна в Житомирі 19 грудня 1938 року. Читати навчилася в п'ять років з газет. Книжок до війни не бачила

взагалі. На горіщі старого будинку знайшла дитячі книжки з малюнками. Письменниця згадує: «...З тієї хвилини до мене прийшло відчуття, що немає більшого щастя на світі ніж читати і писати».

По закінченні школи вступила до Житомирського геодезично-го технікуму. У 18 років вийшла заміж за викладача політехномії технікуму Віталія Врублевського, у 19 народила сина. Після того як технікум було переведено в Ярунь Новоград-Волинського району, сім'я переїхала за місцем нової роботи чоловіка. Згодом чоловік закінчує в Києві аспірантуру і стає викладачем Київського університету. Валерія вступає до університету на філологічний факультет, який успішно закінчує 1968 р. Після закінчення аспірантури працює старшим науковим співробітником Київського філіалу інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

У ці ж роки починається її письменницька діяльність. Коли вийшла її перша дитяча книжка «Перстень» (1969 р.), чоловік, знаючи її суперечливий характер, радив писати тільки для дітей. Але вона жила протиріччями, властивими художнику.

Як драматург Валерія Врублевська набула слави п'єсою «Кафедра». 1981 року ця п'єса йшла і на сцені Житомирського муз-драмтеатру. Ще ніколи зі сцени театру так відверто не говорилось про виразки суспільства. Зміст п'єси актуальний і сьогодні. Друге життя «Кафедри» дав Львівський театр ім. М. Заньковецької, який знову поставив п'єсу в 2007 році, враховуючи ті зміни, що відбулися в житті нашого суспільства.

5. Повідомлення учня про Ярослава Стельмаха

Народився 30 листопада 1949 року в Києві. 1971 року закінчив Київський педагогічний інститут іноземних мов, 1981 року — Вищі літературні курси в Москві, потім аспірантуру.

Жив у Києві на Печерському узвозі, 8. Загинув 4 серпня 2001 року в автомобільній катастрофі. На Бориспільській трасі старенький автомобіль «Жигулі», у якому Стельмах їхав до себе на дачу, раптово втратив керування, врізався в автобус «Ікарус», вилетів на узбіччя і загорівся. Похований у Києві на Байковому кладовищі поруч з батьком.

Автор популярних дитячих книг: «Митькозавр із Юрківки», «Вікентій Премудрий» «Голодний, Злий і Дуже Небезпечний» та інших.

Переклав українською мовою низку популярних п'єс, які ставили на сценах Києва і Львова. Кіносценарії: «Циганка Аза», (1987), «Провінціалки» (1990), «Кіценька» (1995) (в складі серіалу «Острів любові»).

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнювальна бесіда

- ▼ Дайте визначення монодрами.
- ▼ Наведіть приклади монодрам у сучасній українській драматургії.
- ▼ Дайте характеристику сучасної драми, назвіть молодих драматургів.
- ▼ До яких умовних форм вдаються драматурги?
- ▼ Наведіть приклад драми на морально-етичні теми.
- ▼ Назвіть проблеми драми О. Коломійця «Дикий Ангел».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Прочитати монодраму Я. Стельмаха «Синій автомобіль».
- ▶ Індивідуальне завдання: підготувати переказ змісту драми «Синій автомобіль».
- ▶ Розпочати підготовку до семінарського заняття «Сучасна українська література». Тематика повідомлень до семінарського заняття «Сучасна українська література»:
 1. Літературний процес в Україні кінця XX — початку XXI ст.
 2. Стильове й тематичне оновлення української літератури кінця XX — початку XXI ст.
 3. Виникнення нових літературних угруповань: АУП (Асоціація українських письменників), Бу-Ба-Бу, ЛуГоСад, «Пропала грамота», «Нова дегенерація» та ін.
 4. Характеристика творчості Г. Пагутяка, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махно, Є. Пашковського.

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- На уроці я дізнався нового...
- Сьогодні я зрозумів, що...
- Я хочу докладніше познайомитися з ...

УРОК № 133

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ «СИНІЙ АВТОМОБІЛЬ»

Мета: дати характеристику життєвого та творчого шляху письменника, проаналізувати трагікомедію «Синій автомобіль», особливості її сюжету й композиції (твір починається з розв'язки), звернути увагу на зображення в ній духовної і творчої кризи письменника; визначити постмодерністські мотиви у творі; розвивати навички аналізу драматичного твору, збагачувати знання учнів з теорії літератури; виховувати інтерес до сучасної української драми.

Теорія літератури: поглиблення поняття про драматичний твір (трагікомедія).

Обладнання: портрет Я. Стельмаха.

Тип: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Мабуть, «Автомобіль» був головною п'єсою життя Ярослава Стельмаха. У ній, як казав поет, і життя, і сльози, і любов. Сам Ярослав Стельмах про п'єсу, з якою ми познайомимося на уроці, писав так: «В принципі, я знав, що эта пьеса долго не будет поставлена, но мне очень хотелось её написать. В театрах тогда хорошо шли другие мои произведения, и я решил себе позволить лирическую паузу, написать что-нибудь для души. Мне кажется, что если бы я тогда зависел от каких-то бытовых условностей, денег — «Автомобиль» никогда бы не появился. А так, позволил себе забыть обо всём и писать о том, о чём давно уже хотелось рассказать. Работа над этой пьесой меня очень вымотала, я потом долгое время не знал — о чём ещё можно в этой жизни написать? Было ощущение, что все слова сказаны, сюжеты забыты — точка. Слава Богу, вышло иначе. Мне тогда очень хорошо писалось, я вложил в «Синий автомобиль» много души и эмоций...».

Текст був написаний ще 1991 року, а світло рампи побачив лише вісім років тому. І в нас є чудова нагода познайомитися з цим цікавим твором.

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Бесіда

- ▼ Дайте визначення монодрами. Наведіть приклади монодрам у сучасній українській драматургії.
- ▼ Який різновид драматичного твору називають трагікомедією?
- ▼ Дайте характеристику сучасної драми, назвіть молодих драматургів.
- ▼ До яких умовних форм вдаються драматурги?
- ▼ Наведіть приклад драми на морально-етичні теми.
- ▼ Назвіть проблеми драми О. Коломійця «Дикий Ангел».

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Лекція вчителя (учні конспектують зміст лекції)

Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 р. в Києві у родині відомого українського письменника Михайла Стельмаха. Закінчив Київський педагогічний інститут іноземних мов, Вищі літературні курси в Москві та аспірантуру. Працював викладачем у вищих навчальних закладах, перекладачем.

Відомий літератор Абрам Кацнельсон згадував часи, коли він підтримав на Всесоюзному семінарі молодих письменників молодого українського драматурга Ярослава Стельмаха, порекомендувавши його п'єси знаменитому тоді Панасу Салинському — голові ради з драматургії Союзу письменників СРСР, що формував репертуар усіх театрів по країні. Ярослав Салинському дуже припав по душі і своїми талановитими творами і, головне, скромністю. У бесідах він жодного разу не згадав, що доводиться сином класику української літератури, лауреату всіх наявних тоді премій, Михайлу Стельмаху.

Ярослав Стельмах писав оповідання, повісті для дітей: «Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки», «Якось у чужому лісі», «Найкращий намет» та інші. Твори Стельмаха відзначаються захопливим сюжетом, тонким гумором, яскраво змальованими постатями маленьких героїв.

Повість «Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки» розповідає про веселі, незвичайні, таємничі пригоди Сергія та Митька. Історія розпочинається з того, що учні п'ятого класу отримали від учительки ботаніки завдання на літо — зібрати колекцію комах, а замість цього почали полювати на страшного Митькозавра. Наприкінці твору той виявився простим хлопцем Василем, який вирішив розіграти двох друзів. За веселим, пригодницьким характером оповіді і бажанням оспівати справжню дружбу ця повість нагадує трилогію В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

Займався Я. Стельмах і перекладацтвом.

Я. Стельмах відомий насамперед як драматург. Дуже відомі дві так звані «шкільні» п'єси — «Драма в учительській» і «Привіт, синичко!». Серед його п'єс є твори для дітей: «Шкільна драма», «Вікентій Прерозумний» та інші. П'єси «Привіт, Синичко!» та «Запитай колись у трав» входили до репертуару багатьох театрів колишнього СРСР.

П'єса «Крихітка Цахес» зроблена за мотивами всесвітньовідомої повісті Ернеста-Теодора-Амадея Гофмана, але її драматургічне перетворення настільки досконале, що п'єсу зареєстровано як оригінальний авторський твір. Ця п'єса — на всі часи: актуальна, із захоплюючою інтригою. Перегук із сучасністю настільки багатомірний і прозорий, що в радянські часи так і не вдалося домогтися цензурного дозволу на постановку. Але згодом вона вийшла друком і наразі — на багатьох сценах театрів і не тільки українських. З глядацьким і касовим успіхом довго жила на сцені Національного театру ім. І. Франка, Києві.

Актор Олекса Вертинський привіз в Україну шість Гран-прі з репрезентативних міжнародних фестивалів за п'єсу Я. Стельмаха — монодраму «Синій автомобіль». Вона йде на сцені «Молодого театру» з постійним аншлагом.

Бурлескна комедія «Кохання в стилі бароко» з незмінним успіхом йде на сцені Національного театру ім. І. Франка (Київ), а також у Львівському театрі ім. М. Заньковецької та в інших театрах України, Білорусі (білоруською і російською мовами), а також у театрах Росії.

Успіх театральних вистав Я. Стельмаха визначався його досконалим знанням особливостей театального мистецтва й змістом його п'єс, надзвичайною працездатністю автора. Оригінальні п'єси Ярослава Стельмаха поєднали в собі багато стильових напрямів: соцреалізм, модернізм, постмодернізм, що зумовлено, перш за все, суспільно-культурною кризою, а також історико-літературними особливостями розвитку вітчизняної драматургії. Стельмах дуже ретельно добирав кожне слово, працював над кожним рядком. Творча манера Ярослава Стельмаха неповторна, його п'єси створюють атмосферу позитивних емоцій, підкупають гумором та вірою в людину.

Життя письменника, драматурга, сценариста, перекладача передчасно обірвала автомобільна катастрофа, що сталася 4 серпня 2001 року в Києві.

2. Лекція вчителя (продовження). Учні складають «Візитку» п'єси за допомогою питань, які написані на дошці

«Синій автомобіль» — трагікомедія на 1 дію.

Головний герой твору, а точніше, єдиний його герой, — це А. Більшість дослідників монодрами зазначає, що цим героєм став

сам автор: «...цю п'єсу можна назвати художнім сценарієм особистого життя Ярослава Стельмаха. Пронизлива оповідь про пошук справжнього, про щастя дитинства і любов до близьких, про муки творчості та єдиної можливості створення справжнього твору...». Є. Макаренко також погоджується з цим: «...власне життя письменника, його болісні конфлікти з матір'ю, відчуження від родини, усе особисто пережити — ось справжня тема п'єси».

У ній розповідається про письменника А, який перебуває в стані творчої кризи. Йому конче потрібно написати твір для самоствердження. Йому потрібно знайти цікавий, проблемний, інтригуючий і динамічний сюжет. Нарешті А вирішує, що варто описати художника-відлюдника та його знайомство з дівчиною. Далі йде вигадкування життя дівчини, її чоловіка, дідуся, бабусі тощо. Ця розповідь переривається спогадами А про його достатньо складні стосунки з батьком та іншими членами родини, іграшку — синій автомобіль, подаровану йому в дитинстві.

Це своєрідна сповідь автора про те, як непросто бути творчою людиною, як важко іноді народжуються звичайні слова, з них речення, а з речень — твори, які потім стають книгами, що інколи недбайливо покриваються пилом на бібліотечних полицях. Життя письменника — штука тяжка, але водночас страшенно цікава.

Я. Стельмах вдається до пародіювання, описуючи пошук А сюжетів для твору: у них можна вгадати досить поширені схеми і штампи сучасних йому письменників і працівників театру.

У творі протиставляється справжнє і вигадане життя, що дослідники вважають справжнім відкриттям драматурга. У творі згадуються імена реальних художників (Дюрер, Сезанн, Шагал), композиторів (Моцарт, Чайковський, Дебюссі, Шнітке), письменників (Толстой, Пруст, Гоголь, Гофман, Купрін), кінорежисера Ф. Фелліні.

Стельмах руйнує шаблонні поняття побудови п'єси. Неможливо простежити загальний сюжет, він ніби розділений на окремі частини. Першою частиною, яка у свою чергу містить у собі декілька сюжетних ліній, можна вважати роздуми А про сюжет майбутнього твору. Перша сюжетна лінія — кохання медсестри та художника, хворого на СНІД. «Страшна підступна хвороба, отруєє весь організм. Таємно, поступово, приховано. Хворий ще нічого не знає... А вона — медсестра ... жартома бере його кров на пробу...».

Другою сюжетною лінією є кохання бізнесмена з Канади та звичайної української жінки. «А він приїхав з Канади, там у них зовсім по-іншому. Фірмач, але дружньо настроєний. У черзі за майонезом вони знайомляться. Холоднеча, мороз — двадцять п'ять градусів,

у них там не так, а він без рукавичок, поцупили у готелі, перемерз. І вона подає йому свої... Ні, краще — він їй...». У цій частині піднімаються різні як прозаїчні питання, так і питання комічно-реалістичного характеру: «...Майонез закінчується! Лунають заклики: «По пів-банки в одні руки!» — але все одно їм не вистачає...», закінчуючи проблемою скрутного становища лікарень: «Аналізи роблять абияк, в аптеках вакуум, забули, який на вигляд валідол, про снодійне для творчої особистості я вже й не мрію. В мене нерви висотані, розшарпані, мучусь тут, а вони... Убивці! Нехай побачать себе збоку!» Цю частину мов обрамляє історія хворого на СНІД художника. Автор знов повертається до цієї історії, продовжуючи її: «...ото ж вона вирішує бути з ним поруч у цей важкий для нього час і дереться на сьомий поверх по ринві...».

Останнім фрагментом першої частини стає фантастична розповідь. За словами самого А, фантастика «не завадили б. Усі тепер аж чманіють від фантастики...».

«Синій автомобіль» можна назвати «антидрамою», оскільки в ній руйнуються класичні канони драматичного жанру, а саме: нівелюється сюжетна логічність, домінантним стає сам текст, тобто на перший план виходить не зміст, а форма, і, відповідно, змінюється характер конфлікту, який полягає тепер у протистоянні текстових структур, а не героїв чи обставин. Майже зникає інтрига. Замість притаманного сценічному жанрові динамізму домінує тяглість, яка мотивована рефлексійністю сюжету. Наявність у п'єсі лише одного героя (А) обумовлює виключно монологічний характер фабульної структури.

Таким чином, у «Синьому автомобілі» відображено цілковиту відмову від еталонів соцреалізму, розвиток елементів екзистенціалізму та засвоєння постмодерністичної концепції «світ як текст».

Модерністична традиція у творі представлена фрагментарністю сюжетобудови, наративністю та інтертекстуальністю.

Образ синього автомобіля стає символічним: картина зі спогадів А про дитинство та автомобіль, який їздив від батька до бабусі «своєю, призначеною лише йому, безкінечною дорогою», допомагає розкрити головну думку твору: основне призначення людини — обрати свій, призначений лише їй шлях і не сходити з нього.

Я. Стельмах показує, як у хаосі невизначеності, всезагальної відчуженості, пошуку життєвого шляху людина стає самотньою, роздвоєною і дезорієнтованою. Тому герой А намагається віднайти ту опору, відштовхуючись від якої, можна знайти орієнтири буття.

Постмодернізм у творі реалізується у наступних ознаках: сприйняття світу через текст, а тексту — як світу; перехід від творчості до рефлексій з приводу цієї творчості; деструктивність; наявність ремінісценцій і уламкових, деперсоніфікованих культурних цитат; асоціативність; іронічність; відмова від пошуку кордонів між дійсністю і текстом, оскільки існує лише текст.

У п'єсі стилістика постмодернізму домінує, про що свідчить реалізація проблем твору у моделі «герой — історія». Герой п'єси перебуває у пошуку свого життєвого шляху через аналіз усього свого життя.

«Синій автомобіль» можна вважати «ноу-хау» сучасної літератури, який прагне замінити догматичні шаблони композиції драматичного твору на нові сучасніші, та запровадити новий формат творів у стилі потоку свідомості.

3. Зачитування створених учнями візиток, їх обговорення та доповнення

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Робота в групах: виконати запропоновані завдання

Завдання для 1-ї групи: довести, що «Синій автомобіль» — «антидрама».

Завдання для 2-ї групи: визначити ознаки постмодернізму в творі.

Завдання для 3-ї групи: довести, що «Синій автомобіль» — автобіографічний твір.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати повідомлення на теми: Літературний процес в Україні кінця XX — початку XXI ст. Стильове й тематичне оновлення української літератури. Сучасна українська проза. Сучасна українська драматургія.
- ▶ Завдання для групи учнів: характеристика творчості Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махно, Є. Пашковського.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

- «Синій автомобіль» вразив мене...
- Мені подобаються (*не подобаються*) новації автора, зокрема...
- Я вважаю п'єсу актуальною, тому що ...

Сучасна українська література

УРОК № 134

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА (ОГЛЯД)

Мета: ознайомити учнів з історичною картиною літературного процесу в Україні кінця XX — початку XXI ст., відмітити стильове й тематичне оновлення української літератури, виникнення нових літературних угруповань: АУП (Асоціація українських письменників), Бу-Ба-Бу, ЛуГоСад, «Пропала грамота», «Нова дегенерація» та ін. Сучасні часописи та альманахи; дати характеристику творчості Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махно, Є. Пашковського та ін.; розвивати вміння працювати з додатковою інформацією, виділяти в ній головне, будувати повідомлення й виступати з ним перед аудиторією.

Теорія літератури: постмодернізм, дискурс.

Обладнання: портрети Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махно, Є. Пашковського.

Тип уроку: урок-семінар.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Фронтальна бесіда

- ▼ Дайте визначення літературного процесу. Які, на вашу думку, чинники визначають розвиток літературного процесу?
- ▼ Що вам відомо про історичні події, яке визначили розвиток української літератури в пострадянську добу?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— На цьому уроці буде дуже багато інформації про складний, але дуже цікавий період розвитку української літератури. Його

можна назвати пострадянським, хоча частина цього етапу припадає на останні роки існування імперії — Радянського Союзу. Про літературний процес цього періоду й піде мова на уроці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

2. Заслуховування виступів учнів

1-й учень. Літературний процес в Україні кінця ХХ — початку ХХІ ст.

Для літературного процесу кінця ХХ — початку ХХІ ст. характерною ознакою є національно-духовне оновлення, яке починається з 1987 року. Воно було зорієнтованим на загальнолюдські цінності світової культури. Цей процес був викликаний необхідністю заперечення штучних догм соцреалізму і цінностей комерційної поп-культури.

В умовах становлення демократії та національно-демократичного піднесення багато українських літераторів активно включилися в громадсько-політичне життя. 1989 р. було засноване Товариство української мови імені Т. Шевченка, метою якого стало утвердження української мови у всіх сферах суспільного життя, її всебічного розвитку, охорона чистоти і самобутності мови. Відбувається справжній газетно-журнальний бум. Народ наново відкриває свою історію: переосмислюється ставлення до гетьмана І. Мазепи, діяльності Центральної Ради, радянсько-німецького договору 1939 року, уперше публікуються матеріали про голод 1932–1933 рр. Друкуються раніше заборонені книги, виходять на екрани фільми. Установлюються перші контакти з діаспорою. Творча інтелігенція взяла активну участь у створенні Народного Руху України.

Після здобуття Україною незалежності 1991 р. почався новий етап розвитку українського суспільства. Україна стала суверенною демократичною державою, тому принципово новий статус отримала національна культура. На всі сфери суспільного життя серйозно впливала економічна криза, яка перешкождала збільшенню накладів українських книг, комерційну літературу в основному привозили з Росії. За роки незалежності були видані твори письменників, які працювали в еміграції, з'явилася перекладна література провідних закордонних істориків-українознавців.

Культура розділилася на елітарну і масову. Україна зіткнулася з таким явищем, як американізація культури, що відчувалося і в літературі.

Докорінно змінився характер розвитку літературного процесу: відкидалися догматичні схеми розвитку літератури «соцреалізму» й відбувався інтенсивний пошук нових естетичних способів моделювання й зображення дійсності. Значний вплив на розвиток української літератури справила катастрофа на Чорнобильській АЕС, яка породила нову генерацію митців постчорнобильської епохи. Вони вивели літературу за межі політики, ідеологічних й адміністративних втручань у художню творчість. Ці письменники почали боротьбу за подолання комплексу меншовартості, підрядної ролі в історії, які впродовж багатьох століть нав'язувалися імперською ідеологією. Вони ставили проблеми вибору, повноцінного існування нації і свободи індивідуальності.

Молоді письменники намагалися вивести національну літературу на новий рівень, але на умовах збереження її самотності, без копіювання іноземних зразків. Письменники умовно поділилися на дві групи: «західники», які орієнтувалися на постмодерні взірці західної культури (Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Микола Рябчук) і «ґрунтівці», які захищають національну самотність мистецтва і село як метафору світу, де ще живе неповторний дух українства (В'ячеслав Медвідь, Євген Пашковський, Василь Герасим'юк). Селянська тематика, яка відсутня в сучасній західній літературі, надавала можливість українським письменникам вивити самотність на тлі західної словесності.

Через те, що до духовної культури народу повернулися літературно-мистецькі надбання минулих епох, заборонені тоталітарним режимом з ідеологічних міркувань, у літературному процесі наприкінці 80–90-х років ХХ ст. відбулися кардинальні зрушення в системі естетичних критеріїв суспільства, творилися нові парадигми художнього мислення, форми й структури творчості.

Почали друкуватися праці відомих етнографів, культурологів, політологів, зокрема істориків Миколи Аркаса, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Олександри Єфіменко, Івана Крип'якевича, Наталії Полонської-Василенко, Ореста Субтельного, Дмитра Яворницького. Їхні дослідження допомогли сформуванню в суспільстві нові погляди на історію України і її місце в європейському контексті. Вийшли раніше заборонені твори Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького, Олени Пчілки, Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка, Павла Тичини, Володимира Сосюри, Миколи Бажана, митців «розстріляного відродження» — Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Григорія Косинки, Гната Михайличенка, Михайла Івченка, Володимира Свідзинського, Майка Йогансена,

Павла Филиповича, Миколи Куліша, Михайла Драй-Хмари, Валер'яна Поліщука, Андрія Чужого та інших. Перевидано «Історію української літератури» Дмитра Чижевського, «Історію українського письменства», «Літературно-критичні статті», «Щоденники. 1923–1929» Сергія Єфремова. Читач ознайомився з творчістю митців української діаспори: Уласа Самчука, Івана Багряного, Василя Барки, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олени Теліги, Юрія Клена, Богдана Бойчука, Богдана Рубчака, Юрія Тарнавського, Михайла Ореста, Олега Зуєвського, Тодося Осьмачки, Яра Славутича та ін. Значний резонанс мали літературознавчі праці Григорія Грабовича, Юрія Шевельова, Юрія Луцького, Марка Павлишина, Юрія Бойка-Блохіна, Романи Багрій, Юлії Войчишин.

1991 року в Києві було проведено Міжнародний фестиваль української поезії, на якому виступили українські поети всіх материків світу. Вийшло дві антології української поезії «Золотий гомін» (1991, 1997), які репрезентують надзвичайно багату картину нашої лірики ХХ століття, цілу галерею талантів різних художніх систем, уподобань і напрямів.

Отже, було знищено штучну «ідеологічну завісу» щодо розвитку української літератури на материковій Україні і в діаспорі, літературний процес почав розвиватися повнокровно, єдиним річищем, творячи національно самобутнє мистецтво.

2 - й у ч е н ь. Стильове й тематичне оновлення української літератури. Типи дискурсів у сучасній українській літературі. Дискурс (лат. *discursus* — «міркування», «промова», «виступ», «сукупність висловлювань») — способи, форми організації мовної діяльності (писемної чи усної), тексти. Дискурс уживається як стиль (романтичний, модерний, постмодерний), а також як ідіолект — індивідуальний стиль митця. Є різні види дискурсу: філософський, художньо-літературний тощо.

У сучасній українській літературі функціонують такі типи дискурсів: модерний, неомодерний, заповідально-селянський, постмодерний

У 80–90-х рр. в українській літературі з'явився постмодерний дискурс.

Як вже зазначалося, критика виділяє літературу елітну, маргінальну (тобто призначену для вузького читацького кола) так звану актуальну літературу (призначену для певного читацького кола, яке й визначає читацькі пріоритети).

Сучасна українська література намагається розв'язати глобальні загальнолюдські проблеми, подолати «провінційність», «окремішність» української літератури.

Сучасна українська поезія

Особливістю сучасної української поезії є те, що вона створюється представниками різних поколінь. Поети «старшого» покоління концентрують увагу на філософському осмисленні життєвої проблематики (І. Драч, Б. Олійник, І. Калинець, Д. Павличко). Ці поети намагаються філософськи осмислити проблему людського буття, відповідальності людини перед природою і суспільством, у їхній творчості набувають актуальності багато ідеалів початку ХХ століття, одержують друге мистецьке життя твори тієї доби.

Поети «середнього» покоління розвивають урбаністичну тему, віддають належне футуристичним традиціям, оригінально поєднують християнську етику з гуцульською язичницькою міфологією (В. Голобородько, В. Герасим'юк, І. Римарук, В. Цибулько). Провідними мотивами стають роздуми про сенс людського буття, про роль рідної мови як чинника становлення особистості. Ще однією особливістю сучасної української поезії є феміністична течія, представлена іменами О. Забужко, Л. Таран, Л. Голоти, І. Жиленко, Л. Гнатюк. Другою важливою ознакою цього періоду є розширення жанрового, стильового, мовного спектру української поезії, яку одні літературознавці називають постмодерном, інші це заперечують.

Отже, сучасна українська поезія віддає данину всім відомим словесно-мистецьким експериментам, усе ж спираючись на літературні традиції й живлячись народнопоетичними джерелами.

Сучасна українська проза

Жанрово-тематичні пріоритети сучасної прози різноманітні: детективна, фантастична, містична, історична, філософська проза. Вона представлена есе, оповіданнями, новелами, повістями, романами. Кожен окремий авторський художній текст становить собою поєднання різностильових елементів («полістилистика»). Авторське «я» перш за все виявляється в мові, тому вона — це або вишукана, надінтелектуальна, або це свідоме використання суржику, зниженої лексики тощо.

Однією з ознак сучасної прози є її двомовність (російськомовна література українських авторів). Ця традиція сягає ренесансної доби з ідеалом «людини трьох мов», проте сьогодні помітним стає прагнення російськомовних українських авторів писати українською мовою. Сучасна українська проза, як і поезія, представлена творчістю митців різних поколінь. Проза класиків української літератури різноматична й різноформатна. Письменники, з одного боку, дотримують традицій у виборі тем, з іншого — намагаються осмислити реальність сучасного їм буття. П. Загребельний (романи «Зона особливої

охорони», «Юлія, або Запрошення до самовбивства, «Брухт», «Стовпотворіння»), А. Дімаров (книги повістей, оповідань, етюдів «Самосуд», «Зблиски»), Є. Гуцало (роман «Тече річка...»), В. Дрозд (роман «Убивство за сто тисяч американських доларів»). Нову інтерпретацію отримує традиційна історична тема у творах Р. Іваничука (роман «Рев оленів нарозвидні»), Р. Федорева (роман «Вогняні роки»), Ю. Мушкетика (роман «На брата брат»). Вершинною постаттю сучасної української прози залишається В. Шевчук, який уміє поєднати історію й сучасність, традицію й модерн, драматизм та іронічність, реальність та «ірреальність» (романи «Око Прірви», «Юнаки з вогненної печі. Записки стандартного чоловіка», «Срібне молоко», «Темна музика сосон»; повісті й оповідання «Жінка-змія», «Біс плоти: Історична повість», автобіографічні замітки «Сад житейський»).

Прозаїки молодшого покоління перебувають у невтомному творчому пошуку. Їхня проза досить умовна щодо жанрового поділу.

Український детектив увібрав елементи філософського роману, гостросюжетного бойовика, авантюрного (готичного) роману (Євгенія Кононенко, Ірен Роздобудько, Леонід Кононович). Деякі автори вводять детективний сюжет в історичний контекст: Сергій Батурич, Дмитро Білий. Інші, як Василь Кожелянко, Василь Шкляр, намагаються через призму авантюрно-пригодницького містичного детективу відповісти на таємничі питання нашої історії й сучасності.

Продовжуючи традиції В. Винниченка та Ю. Смолича, активно розвивають жанр української фантастики Марина й Сергій Дяченки, Генрі Лайон Олді. Заслуговує на увагу прозова творчість письменниці, перекладача, автора літературно-філософських студій, есе Оксани Забужко.

«Жіноча» проза є досить потужною течією в українській літературі. Вона представлена також іменами Алли Серової (трилер «Правила гри»), Марини Гримич (роман «Варфоломієва ніч»), Наталі Шахрай (роман «Сутінки удвох»), Марії Матіос (роман «Солодка Даруся»).

Особливої уваги заслуговують також твори авторів, що продовжили традиції шістдесятників і водночас спробували зруйнувати класичні форми, засвоюючи нові модернові (Юрій Андрухович, В'ячеслав Медвідь, Євген Пашковський, Олесь Ульяненко, Анатолій Дністровий та ін.).

Актуальною в сучасній прозі стає урбаністична тема, яку автори осмислюють у контексті людських стосунків та взаємин людини з викривленою пострадянською дійсністю. це перш за все проза Олесея Ульяненка, Олександра Ірванця. Часто прозу останніх десятиліть називають новим спалахом модерну, з його алегоричністю, химерністю, епатажем, вигадливістю форм.

Сучасна українська драматургія

Сучасна українська драматургія, за визначенням критиків, перебуває в стані пошуку нових тем. Сучасні українські драматурги звертаються до історичного минулого (В. Шевчук, О. Пасічник, М. Негода). Людину й світ досліджують у своїх драматичних творах Ярослав Стельмах, Олександр Ірванець.

Сучасні українські драматурги, часто зорієнтовані на європейський театр з його модерними експериментами, при цьому помітно втрачають національну самобутність. Така ситуація є наслідком і мовної проблеми в сучасному українському суспільстві, де відсутній україномовний театральний діалог як частина суспільної розмовної практики.

Отже, сучасна українська література знаходиться в розвитку: еволюціонують погляди і тенденції, творчі принципи та ідеї; створюються і зникають угруповання, імена, часописи, змінюються художня актуальність і літературна «мода».

3 - й у ч е н ь. Літературні угруповання.

Характерною особливістю розвитку художнього процесу кінця 80–90-х років ХХ ст. в Україні стала поява нових літературних угруповань та об'єднань, різноманітних естетичних платформ, стильових манер і способів образного втілення світосприймання людини постколоніального суспільства.

У березні 1997 року відбувся установчий з'їзд нової письменницької організації — Асоціації українських письменників (АУП). До неї ввійшло понад 100 письменників. Президентом Асоціації було обрано відомого прозаїка й критика Юрія Покальчука, нині її очолює Тарас Федюк.

Поява нових літературних угруповань — характерна ознака доби 90-х років ХХ ст. Насамперед об'єдналися молоді митці, атакуючи вульгарне народництво, «соцреалізм» з його штампами і рутинною. Пошук нового, орієнтація на кращі здобутки західноєвропейського постмодернізму визначає пафос їхніх творчих зусиль. Літературні зрушення започаткували угруповання «Бу-Ба-Бу» (Бурлеск, Балаган, Буфонада), «Нова дегенерація», «Пропала грамота», «Західний вітер», «ЛуГоСад», «Червона фіра». Вони загалом творили у постмодерному дискурсі, характерною ознакою якого на перших порах було іронічне, «серйозносміхове» (Михайло Бахтін) світорозуміння, епатаж, перенесення в стилістику, образність протилежних відображенню контекстів (травестії, бурлеску і патетики, футуризму й символізму, гротескних і реалістичних образів).

Літературне угруповання «Бу-Ба-Бу» виникло 1985 року у Львові. До його складу входять Юрій Андрухович, Віктор Неборак,

Олександр Ірванець. Вони одними з перших відчували підсвідомий синдром зламу у свідомості мас, що виник внаслідок розпаду імперії, дуалістичність світу і психіки колоніальної людини, що супроводжується двома чинниками — суспільною депресією і масовою сміховою культурою. Це й визначило пафос творчості учасників «Бу-Ба-Бу». Вони звертаються до поетики карнавальності, культивують необароко на новому ґрунті. Найвиразніший представник групи Юрій Андрухович — поет, прозаїк, перекладач, есеїст, один з найбільш знаних у Європі сучасних українських письменників, лауреат премії Антоновичів 2001 року.

«*Нова дегенерація*» (Івано-Франківськ) виникла 1992 р. До неї входять троє цікавих митців: Степан Процюк (нар. 1964 року), Іван Ципердюк (нар. 1969 року) та Іван Андрусак (нар. 1968 року). Оприлюднили себе молоді поети колективною збіркою «Нова дегенерація» (1992). У маніфесті угруповання розкрито зміст назви: дегенерація тому, що «ми — діти здегенерованої країни і здегенерованого часу. Тому, що ми виростаємо гнійними виразками на тілі деградуючого суспільства стандартів». Вони повстали проти свідомості колоніальної людини, прагнучи збентежити обивателя, розбудити інтелігентський загал. Епатаж, поетична самоіронія, сарказм, сповідування філософії трагічного бунту визначили характер художніх шукань представників «Нової дегенерації» на початку 90-х років. В іронічному, бурлескно-трагедійному стилі працюють Юрко Позаяк, Віктор Недоступ, Семен Либонь — митці київської групи «*Пропала грамота*». 1991 року вони видали поетичну збірку під цією ж назвою. У їхніх творах спроби знайти серед урбаністичної юрби живі людські душі зазнають поразки. Юрко Позаяк, використовуючи класичні форми поезій, систему віршування, пише авангардні твори, шокує обивателя, застосовуючи алогічність, жаргонізми й фразеологізми. Члени групи прагнуть будь-що порушити літературні табу різних рангів, заідеологізовану милозвучність вірша. Автори культивують персонажну (рольову) лірику, у їхніх творах висловлюються персонажі, які саркастично ставляться до порядків «найсправедливішого на землі суспільства», — хіпі, «бомжі», дисиденти тощо. Тернопільське угруповання «*Західний вітер*» (1992) становлять молоді поети Василь Махно (нар. 1964 року), Борис Щавурський (нар. 1964 року), Віталій Гайда (нар. 1970 року), Гордій Безкоровайний (нар. 1969 року). 1994 р. вони оприлюднили альманах «Західний вітер». Їхній лідер Василь Махно в маніфесті «Конспекти з майбутньої Нобелівської лекції» проголосив «літературу самодостатньою цінністю будь-якої нації і великою потугою людської свідомості», підкресливши двоїсту сутність мистецтва

слова. «Кращі поети мого народу, від Шевченка і до Стуса, мусили виконувати подвійну функцію — реалізації Духу і протистояння. Тому-то літературна творчість для українців йшла паралельно із зовнішнім і внутрішнім опором творчого індивіду». Поет заявив не про заперечення традицій, а про творення нового мистецтва як самодостатньої величини, прагнучи «віднайти ключ суспільних, мистецьких і особистих критеріїв сучасного мистецтва».

Львівський поетичний гурт «*ЛуГоСад*» становлять поети Іван Лучук (нар. 1965 року), Назар Гончар (нар. 1964 року), Роман Садловський (нар. 1964 року). 1986 року видали альманах «ЛуГоСад», захищають теорію поетичного ар'єргарду, тобто «охороняють з тилу поетичне слово, що знаходиться на марші». Естетичні засади групи виклав Тарас Лучук, брат Івана Лучука, у післямові «ЛуГосад: канва канону». Це типова постмодерністська концепція мистецтва: всі надбання культури минулого потрібно переосмислити. «ЛуГосадівці» плакають естетичні знахідки українського бароко (зокрема поета Івана Величковського) й українського модерну. Іван Лучук культивує паліндроми, себто такі віртуозні тексти, у яких слова, фрази, речення можна читати зліва направо і навпаки при збереженні змісту (око, потоп). Роман Садловський творить візуальну (зорову) поезію, автор унікальної збірки «Два вікна» (1999). Назар Гончар запроваджує жанрові форми давньої віршової поезії Близького й Середнього Сходу, що будується як діалог з уявним суперником.

Літературне угруповання «*Червона фіра*» (1991) становлять харківські поети Сергій Жадан (нар. 1974 року), Ростислав Мельників (нар. 1973 року), Іван Пилипчук (нар. 1974 року). Учасники групи задекларували себе спадкоємцями українського футуризму 20-х років ХХ ст., назвавшись неофутуристами. Творять у річищі постмодерного дискурсу, зокрема проповідують деконструкцію мистецтва, пишуть епатажні й пародійні вірші. Виділяється своїми невтомними пошуками й експериментами Сергій Жадан, учителями якого є Михайль Семенко та львівські «бубабісти». Він — автор збірок «Рожевий дегенерат» (1993), «Генерал Юда» (1994), «Цитатник» (1995), «Балади про війну і відбудову» (2001), у яких ліричний герой живе немов у ляльковому театрі, приміряє до свого обличчя то одну, то іншу маски. А тому вірші Жадана — постійна гра зі словом, травестія, виклик публічним смакам, опис гротескних ситуацій.

4 - й у ч е н ь. Характеристика творчості Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махно, Є. Пашковського.

Г. Пагутяк

Галина Пагутяк народилася 26 липня 1958 р. в с. Залокоть Дрогобицького району Львівської області. Вищу освіту здобула на філологічному факультеті Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка.

Як прозаїк дебютувала в журналі «Дніпро» повістю «Діти» (1981 р.). Через рік у письменницькому видавництві України вийшла її перша книга під тією самою назвою. Авторка багатьох книг. Має публікації в часописах «Дзвін», «Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Книжковий клуб плюс». Живе у Львові.

Найбільш відомі такі прозаїчні твори Г. Пагутяк — «Ранок без вечора», «Потрапити в сад», «Душа метелика».

У новелі Г. Пагутяк «Ранок без вечора» змальовані почуття дитини, яка раптом відкрила для себе страшне й незбагненне слово. До цього вона жила, допомагала бабусі й мамі, мала свої нехитрі розваги та радощі. Думала, що так буде вічно, що завжди буде ранок, а вечір ніколи не настане. Відкриття злякало її, змусило пригадати страшні історії, які бабуся розповідала про утоплеників. Тільки рух машини по мосту прогнав жахливі видіння.

Кажуть, що діти щасливі, поки думають, що вони безсмертні. Нікому не вдавалося ще відмінити одвічні закони природи, тому треба, мабуть, цінувати кожну хвилинку, вміти радіти життю — найвищій цінності, яка є в людині.

«Потрапити в сад»

У творі зображена гола, неприкрита й неприкрашена правда життя. Як часто ми відвертаємося від жебраків, інвалідів, безпритульних, зневажаємо їх. Можливо, хтось і заслуговує такого ставлення. А якщо це жертви непереможних обставин? Нещасний Грицько, незвучий, та є в нього свої поняття про гордість і честь, товариську взаємодопомогу, тяга до книги й філософських роздумів про життя. Такий же й Микольцо. Зворушливе їхнє ставлення один до одного, до собаки, до духовних цінностей. Письменниця закликає завжди пам'ятати, що ми — люди, берегти й шанувати в людині її внутрішній гуманний потенціал.

Звичні, буденні епізоди перемежуються у творі з відточеною, прихованою грою уяви, фантазії, як модерністичне розгортання наскрізної метафори.

«Душа метелика»

У новелі письменниці зображена філософсько-узагальнювальна картина людського життя — скороминущого, ніжного, яке легко може розбитися, загинути, як метелик, що летить на світло лампи

й згорає. Тому треба намагатися жити в гармонії з природою, бути відповідальним за свої вчинки та дії. Сучасний світ досить жорсткий, і людина часто ціною неймовірних зусиль прагне досягти сумнівної за своєю цінністю мети, отримати матеріальні блага, будь-що, забуваючи про цінності духовні.

Ю. Андрухович

Юрій Ігорович Андрухович (13 березня 1960, Станіслав) — український поет, прозаїк, перекладач, есеїст. Живе і працює в Івано-Франківську. Віце-президент Асоціації українських письменників.

Творчий доробок Юрія Андруховича формально можна поділити на два головні річища: поетичне й прозове. Його поетичний дебют відбувся в першій половині 80-х років і завершився виходом у світ збірки «Небо і площі» (1985), загалом прихильно зустрінutoї критикою. Того ж таки року Юрій Андрухович разом із Віктором Небораком та Олександром Ірванцем заснував поетичну групу Бу-Ба-Бу. Проте друга поетична збірка Юрія Андруховича («Середмістя», 1989) носить швидше не «бубабуїстський», а «елегічно-класицистичний» характер. Вповні «балаганно-ярмарковою» можна вважати натовість третю збірку — «Екзотичні птахи і рослини» (1991), яка волею автора мала б носити підзаголовок «Колекція потвор». Поетичне річище Юрія Андруховича вичерпується десь наприкінці 1990 року і завершується друкованими поза збірками циклами «Листи в Україну» (Четвер, № 4) та «Індія» (Сучасність, 1994, № 5). Домінантою поетичної картини Юрія Андруховича в усі періоди його творчості видається напружене шукання «духовної вертикалі буття», суттєво занижене тенденцією до примирення «вертикального з горизонтальним». Звідси — стале поєднання патетики з іронією, нахил до стилізаторства і заміна «ліричного героя» щоразу новою «маскою».

З прозових творів Юрія Андруховича найперше був опублікований цикл оповідань «Зліва, де серце» — майже фактографія служби автора у війську. 1991 р. з'являється друком параісторичне оповідання «Самійло з Немирова, прекрасний розбишака», що ніби заповідає характерні для подальшої прози Андруховича риси: схильність до гри з текстом і з читачем, містифікаторство, колажність, еротизм, любов до магічного і надзвичайного. Романи «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993) та «Перверзія» (1996) можна розглядати як трилогію: героєм (антигероєм) кожного з них є поет-богема, що опиняється в самому епіцентрі фатальних перетворень «фізики в метафізику» і навпаки. Усі романи — доволі відчутна жанрово-стилістична суміш (сповідь, «чорний реалізм», трилер, готика, сатира), час розвитку дії в них вельми обмежений

і сконденсований: одна ніч у «Рекреаціях», один день у «Московіаді», п'ять днів і ночей у «Перверзії».

2011 року (11 листопада) Юрій Андрухович випустив найбільшу свою книгу — «Лексикон інтимних міст». Критики назвали нове видання «автобіографічним атласом внутрішнього світу письменника». У новій книжці Юрій Андрухович розповів 111 історій про 111 міст, які йому довелося відвідати, у яких довелося пережити приємні й не дуже, але завжди унікальні інтимні — в широкому значенні цього слова — моменти. Це розташовані в алфавітному порядку за географічними назвами різножанрові тексти — від есе й оповідань до віршів у прозі.

Андрухович переклав з англійської п'єсу Шекспіра «Ромео і Джульєтта», яка вийде у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». Зараз пише нову книгу про життя сімох відомих людей. Зокрема, в ній йтиметься про тренера Валерія Лобановського і футболіста Олега Базилевича.

Твори автора перекладено і видано у багатьох країнах світу.

Андрухович є автором перекладів з англійської польської, німецької та російської.

О. Забужко

Оксана Стефанівна Забужко (19 вересня 1960, Луцьк) — українська поетеса, письменниця, літературознавець, публіцист. У своїй творчості приділяє багато уваги осмисленню української ідентичності і при цьому часто користується методологією фемінізму та постколоніалізму. У своїх творах використовує Харківський правопис.

Оксана Забужко народилася в місті Луцьк. У Луцьку жила до 8 років, поки її батька не виявило КГБ, що переслідувало його кілька років. Після цього родина була вимушена переїхати до Києва.

Закінчила філософський факультет (1977–1982) та аспірантуру з естетики (1985) Київського університету імені Тараса Шевченка.

Була членом КПРС. Учасниця революції на граніті 1990 року.

Захистила кандидатську дисертацію на тему «Естетична природа лірики як роду мистецтва». Тривалий час вона працювала викладачем.

В Україні Забужко від 1996 (від часу першої публікації роману «Польові дослідження з українського сексу») — найпопулярніший україномовний автор. Вона є авторкою численних культурологічних статей і есе у вітчизняній та зарубіжній періодиці.

Твори Забужко здобули міжнародне визнання, особливо широко — в Центральній та Східній Європі. Її вірші перекладалися 16 мовами світу.

1985 року вийшов перший збірник віршів Забужко «Травневий іній». Оксана Забужко — член Асоціації українських письменників.

Оксана Забужко також є автором поетичних збірок «Диригент останньої свічки» (1990), «Автостоп» (1994), роману «Польові дослідження з українського сексу» (1996), поем, повістей, книги есеїстики «Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х» (1999). У її перекладі з англійської вийшли друком твори П. Сміта, Сільвії Плят.

У прозі Забужко відчувається специфічна жіноча стомленість від інтелектуального світу, сприйнятого саме інтелектуально, а не інтуїтивно. Дещо осторонь головного каналу прози Забужко знаходиться експериментальна повість «Дівчатка» (1999). Філософсько-літературознавчий доробок Забужко становлять праці: «Дві культури» (1990), «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» (1992) та «Шевченків міф України» (1997). Її проза тематично різноманітна, гостропроблемна. Вона перша серед сучасних письменниць досліджує психоінтимний світ жінки, виявляючи себе продовжувачкою Лесі Українки та О. Кобилянської. Інтерпретація традиційного оповідного жанру — повість-інтермедія «Казка про калинову сопілку» — це «жіночі» версію трагедії Каїна й Авеля, що є філософським осмисленням вічної проблеми боротьби Зла за душу людини.

Роман «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко — один з найпомітніших творів української літератури останнього десятиліття. Роман, який своєю появою викликав колосальний резонанс. Про нього писали усе: від «Геніальне творіння геніального автора» до «Купа сирого напівлітературного тіста». Насправді ж цей твір — своєрідний щоденник особистого життя головної героїні — талановитої української письменниці (утримаємося від жодних натяків на атобіографічність), яка була змушена виїхати за кордон через занадто вже сильний контраст між внутрішнім світом та реаліями життя на Батьківщині.

І. Римарук

Ігор Римарук народився 1958 р. Поет. Живе і працює у Києві. Віце-президент АУП. Автор трьох поетичних книжок: «Висока вода» (1984), «Упродовж снігопаду» (1988), «Нічні голоси» (1991), «Діва Обида» (1999). Упорядник антології «Вісімдесятники». Один із чільних-модерністів «генерації 80-х років». У своїх творах Римарук виступає своєрідним «прихованим Вергілієм», поводитим, що сам потерпає від емоційного та харизматичного напруження своєї місії. Протестантська настанова творчості Римарука органічно поєднується

з його присутністю в «Псах святого Юра». У поезіях Римарука відчутний перманентний протест проти «легітимації», охрестоматійнення неомодерних способів творення, спроба революційного формотворення в межах неомодерного дискурсу.

Ігор Римарук — один із чільних поетів-модерністів нинішнього покоління — відомий як засновник (разом із Ю. Покальчуком та Ю. Андруховичем) літературної майстерні «Пси, святого Юра» (1994), до якої належали, окрім згаданих, В. Герасимюк, В. Медвідь, В. Неборак та О. Ірванець. Пізніше І. Римарука було обрано віцепрезидентом Асоціації українських письменників (АУП). Діяльність АУП — це є певна опозиційність до СПУ, члени нової організації проголосили свої основні критерії: подолання колоніального синдрому в українській літературі, фаховий рівень, відкритість світогляду.

Про твори Ігоря Римарука можна сказати, що вони несуть у собі своєрідну «протестантську настанову», він уособив фаховість та ерудовану інтелігентність «вісімдесятників». Показовою для його творчості є поезія «Різдво» із циклу «Відлуння». Біблійний мотив народження Ісуса Христа набуває сучасного озвучення, водночас автор ніби стирає часову межу, бо немовля у велетенських яслах гріється «під боком у мінотавра». Те, що Боже немовля гріється під боком такого чудовиська, наштовхує на думку, що Бог — це справді любов, вона рухає світом, тому будь-яке зло любов'ю можна приборкати. Але є засторога: привітати немовля йдуть «тріє царі у маскахалатах» із ліхтариком, вони «з дороги збилися», що й не дивно, бо не провідна зірка покликала їх у дорогу, а примусове виконання обов'язку. Різдвяна зірка відбивається і «множить» в снігах і «дзеркальних мурах», а «ясна пані клубок розмотує вузлики тихо зав'язує». Мимоволі виникають думки, що нав'яні прочитанням твору: як зберегти оте «немовля» в собі, як протистояти жорстокості світу, як узагалі зберегти первозданну святість усього суцього, аби врятувати цей світ.

Темою вірша «Зірка» стали роздуми про те, що таке божий дар. Ліричний герой пояснює читачам, як він отримав божу іскру. Метафоричний образ зірки набуває особливого звучання. Адже могло бути все буденним: «Може, так би невидимо й жив», та якось «липневої ночі впала зірка з високих верхів», коли ліричний герой ще був дитиною. І впала вона: «у дитячі незамкнені очі». А коли зірка «пропекла борозну межі брів», — це ніби остаточне закріплення дару, бо, за народним повір'ям, між бровами знаходиться так зване «третє око», воно є лише в людей, наділених особливими талантами. А те, що зірка «засіяла пам'ять золою», свідчить: віднині життя ліричного героя зміниться, він муситиме творити, бо «зола» не даватиме

спокою: спалахуватиме, тлітиме, болітиме, і все це мусить бути виражено в божій іскрі — творах. Ліричний герой не зміг протистояти чи протестувати проти божого дарунку, він не міг навіть прикритися рукою, бо «долоня була замалою». Тож він ще з дитинства приречений писати, адже таке його покликання, такий дар він отримав із неба. Вірш зовсім невеликий за обсягом, проте повно передає головну думку автора про самореалізацію людини.

Вірш «Обнови» написано в цілком постмодерній манері, що характерно для автора. У поезії майже немає розділових знаків, а рядки не відмежовуються великою літерою. Читач сам розставляє акценти і творить власне розуміння твору, звертаючи увагу на власноруч збудовані синтаксичні конструкції. Проте, як і в багатьох текстах І. Римарука, в ньому яскраво виражена біблійна символіка, яка тісно переплетена з проблемами й труднощами мирського буття. «Лавровий вінок стає терновим», — це не лише натяк на муки Ісуса Христа, а й розуміння того, що в цьому житті все є швидкоплинним, у тому числі й моральні цінності, бо вже «стражники у мученики пруть». Цілком по-філософському автор вирішує питання про покликання й призначення людини на землі, коли завжди є проблема вибору життєвого шляху: «хрест не орден хрест не одберуть». Тільки особистість знає, що має хрест, і його слід пронести гідно, як Христос. Окремою темою звучить протистояння покликання поета та імперської залежності, що глибоко сидить у підсвідомості, бо все ще мимоволі озирається «на крилатий герб у консуляті». Минає час, і йому належить щоразу бути оновленим, саме тому минуле й майбутнє завжди поруч, саме тому «зоря одвічна в небесах оновлених зника», щоб означити новий поступ для душі.

У поезії Ігоря Римарука можна побачити велику любов до Бога, у якій християнство поєднується з язичницьким світовідчуттям. Його твори являють живу сутність мови, де значущими є і паузи — мовчання, і миттєво вихоплені деталі, і філософське відчуття часу. Це робить його твори привабливими і дає потужну інформацію про ментальність українського народу.

В. Слпчук

Слпчук Василь Дмитрович народився 23 грудня 1961 року, у новому Збориші Горохівського району на Волині. Український поет, прозаїк, літературний критик. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2004), заслужений діяч мистецтв України (2001).

Провідною ознакою цього поета є його органічність, природність. В. Слпчук — уже зрілий поет, тому тяжіє до циклів, складноструктурованих поетичних полотен. У своєму доробку має вінки

сонетів, причому версифікаційно бездоганні. Лірика В. Слапчука виразно філософічна, глибоко закорінена в українському фольклорі. В інтонаціях його поезій постійно мерехтить тиха селянська правда.

Фольклоризм верлібрів В. Слапчука вносить до текстів особливий український дух, у якому міти й традиції, забобони й тонка іронія. Цього поета можна вважати справжнім виразником праукраїнських цінностей. Цей зміст до того ж передається в сучасній довершеній формі. Мініатюри В. Слапчука часто набувають афористичного змісту, гостро заправлені гумором, іронією, подекуди — сатирою. Його поезія демонструє правдиву органічність у співіснуванні людини й природи, людини і Бога, природи і Бога. Це світ поетичний і справедливий, і, що головне, можна повірити, що все це цілком реально, і не де-небудь, а саме тут, у нас, на Богом обраній землі:

Аби жайворонки в небі
не погубилися — в кожного
срібний дзвоник на шиї висить.
А як корови,
з пасовиська вертаючись,
сонце рогами за обрій закотять —
тиша настає.
Господар жайворонків
Богу молиться.

В. Слапчук в сучасній українській поезії — окремішня постать зі своїм неповторним силуетом, авторський почерк якого сформували міцні зв'язки з національними традиціями та тонке відчуття слова.

В. Махно

Василь Махно народився 8 жовтня 1964 в місті Чортків. Український поет, есеїст, перекладач, літературознавець. Член НСПУ, АУП. Учасник гурту «Західний вітер» (1992). Кандидат філологічних наук (1995).

Дебютна збірка **Василя Махна** вийшла в Тернополі 1993 року. Вона має назву «Схима».

Через сім років Махно переїде до США і стане українським поетом у Нью-Йорку. Відчуття напередвизначеності всіх доріг та віражів долі постійно проявляється в текстах Махна. У поезіях він щораз обертається в минуле, немов знову й знову проходить незбагненними стежками людського життя, накресленими кимось згори. Подібне містичне світовідчуття пронизує і ранні вірші Махна, і тексти зі збірки 2011 року «Зимові листи». У вірші «Батько» містечко

Чортків, у якому народився поет, пов'язане ще не проявленою, але вже накресленою звивистою лінією із Нью-Йорком: точка відправлення й точка прибуття.

Уже в «Схимих» Василь Махно віднайшов образи, які стали центральними в його творчості і супроводжують поета до сьогодні. Передусім це образ снігу та мотив зими: «І холоди спинилися в зимі», «і коли схочеш випрямити їх, ці лінії, які вкриває сніг і сліпить очі», «сніг летить з останніх століть і сторожа обдерта стоїть». Зима відтоді з віршів Махна не відступить, а навпаки перейде в наступ, залишить сліди в назвах окремих збірок — «Лютневі елегії та інші вірші», «Зимові листи». Видається, що зима постає для поета найсприятливішою порою для творчості.

Середній часовий відтинок між збірками Василя Махна три роки, або три зими. Зима для Махна стає часом самозаглиблення та спостережень, часом спогадів та сподівань.

Василь Махно пройшов випробування верлібром і повернувся до римованої поезії. У «Зимових листах» майже всі тексти римовані, й хоча автор невтомно експериментує зі строфікою, йому найменше йдеться про те, щоби вразити читача новаторством чи вишуканістю. Рядки його віршів розтягуються й стискаються, як міхи баяна, ритм пульсує, збивається, зникає і з'являється знову. Фактично, «Зимові листи» — це збірка історій, замальовок із життя вулиці, вражень від мандрівок. Відтак деякі есеї з книги «Котилася торба» можна читати як детальні коментарі до віршів, і навпаки.

Окрім наскрізного мотиву зими, в поезії Василя Махна давно «замешкали» образи чайок, лисиць і риб. Чайки цілими зграями з'явилися в його поезії після перельоту до Нью-Йорка, лисиці та риби зустрічаються ще з перших віршів.

Богдан Рубчак зауважує, що «Лисиця і риба — це знаки Антонича, що всюди присутні в Махна, навіть у нових текстах...»

Збірка «Плавник риби» 2002 року, що вмістила Махнові вірші як «материкового», так і «заокеанського» періоду також сповнена Антоничевих знаків, які Богдан Рубчак інтерпретує як метафору поета й поезії: «Риба, як і лисиця, — це поет, поезія, слово; риби — це слова в життєдайному-життєвіднімальному струмені води, тобто часу, і коли немає в ньому риб, ліричний герой мусить переживати порожній час: «тому час тече, мов ріка без риб». А ось «плавник риби» — це рятувальний пояс — це простір, що на ньому безнастанно пишуться вірші».

Махно передусім поет місця, поет простору, що різьблений часом, — поет часопростору». Подібну характеристику можна застосувати і до Махна-есеїста — в текстах зі збірок «Парк відпочинку імені Гертруди Стайн» та «Котилася тобра» часто заходить мова про важливу

для автора «інтимну» географію, і з цього погляду творчість Василя Махна близька до есеїстики Юрія Андруховича.

Є. Пашковський

Євген Володимирович Пашковський народився 19 листопада 1962 на станції Разіне Романівського району Житомирської області. Український письменник, лауреат Шевченківської премії 2001 року. Належить до так званої «Житомирської літературної школи».

Євген Пашковський — письменник, пам'ять якого, як колись пам'ять давніх людей, зберігає неймовірну кількість образів, звуків і голосів, кольорів і смаків... І про що б він не писав — він завжди повертається додому (додому), до себе. Але щоб дістатися — він змушений пройти через суцільні навали образів, звуків, кольорів... «Він ніби захлинається від величезної кількості вражень», — сказав про нього Валерій Шевчук, і ці враження захлинають його писання. П. Загребельний схарактеризував письменника так: «Пашковський — один із найталановитіших митців не тільки в Україні, а й у цілій Європі. Якби його перекласти на світові мови, світ сильно сдивувався б. Так писати — неможливо, так писати здатен тільки він», («Літературна україна» 2004.29 липня ст. 1–3.), «Пашковський з мовою робить таке, що не снилося жодному письменникові. Подібного твору, з таким неспокоєм, не було в українській літературі за всі століття історії України. Так, як пише Пашковський, ніхто ніколи не писав і не писатиме в найближчих сто років. Це неможливо.» («Українська газета», № 21, 7 грудня 2000).

Прозу Євгена Пашковського відносять до потоку свідомості та «соціальної клініки», та найдоречніше, називати її потоком мислення, лавою художніх узагальнень. Він дуже вдало поєднує потік мислення з глибокою християнською традицією і біблійністю.

Оповідання «Закрита палата», яке згодом стало основою роману «Безодня», вперше надруковане у журналі «Прапор» (1990. — Ч. 2), а «Криниця для троянд» — в «Авжеж!» (1991. — Ч. 1), а есе у вигляді листа «Наслідуючи древніх (Лист до Салмана Рушді)» — у «Сучасності» (1993. — Ч. 10). Згодом «Лист до Салмана Рушді» ввійшов без змін у роман-есеї Євгена «Щоденний жезл». У романі «Безодня» було змінено ім'я героя оповідання «Закритої палати», тому й подаю його за останнім варіантом. Цікаво, що наприкінці 80-х рр. Валерій Шевчук у видавництві «Молодь», а Микола Рябчук у тодішньому «Українському письменнику» готували до друку антології молодой та авангардної прози, і одна з них навіть мала називатися «Криниця для троянд», але через економічну кризу ці задуми так і не були реалізовані.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Робота з таблицею

Завдання. Заповніть стовпчики таблиці інформацією, яка позначена в заголовку.

Сучасна українська література	Представники	Тематика	Загальні художні особливості
Поезія			
Проза			
Драматургія			

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Дібрати цікавий матеріал для доповнень до лекції вчителя про сучасну українську літературу постмодерну (фото, статті, короткі перекази творів, інформацію про постмодернізм).

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Оберіть варіант відповіді:

1. Я вважаю українську літературу явищем рівня:
 - А національного;
 - Б світового;
 - В європейського.
2. Сучасна українська література після сьогоднішнього уроку:
 - А мене зацікавила;
 - Б залишила байдужим;
 - В не викликала бажання познайомитися ближче.

УРОК № 135

**НЕОАВАНГАРДИСТСЬКІ, ПОСТМОДЕРНІ ПОШУКИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Мета: розказати учням про постмодернізм як один із художніх напрямів мистецтва 1990-х років, показати його зв'язок зі світовим постмодернізмом; розвивати вміння сприймати на слух великий обсяг інформації, занотовувати її у зручному для учнів вигляді (конспект, тези, план), збагачувати словниковий запас учнів за рахунок літературознавчих термінів; виховувати інтерес до національної літератури.

Теорія літератури: постмодернізм.

Обладнання: підручник.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ****Фронтальна бесіда**

- ▼ Визначте хронологічні межі сучасної української літератури.
- ▼ Назвіть найбільш яскравих представників сучасної української літератури.
- ▼ Які особливості розвитку прози, поезії драматургії наприкінці ХХ початку ХХІ століття?
- ▼ Визначте тематику сучасної української літератури.
- ▼ Які літературні угруповання вам відомі?

**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**

— Мета уроку — дати характеристику новому світоглядно-мистецькому напрямку в сучасній українській літературі — постмодернізму та визначити його особливості в українській літературі.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Робота з поняттями теорії літератури**

Коментаря для вчителя. Бажано, щоб цей етап уроку був звітом учнів про їхню домашню роботу, яка передбачала пошук матеріалів про постмодернізм.

Матеріал для вчителя. Постмодернізм (лат. *post* — за, після, далі; франц. *moderne* — сучасний, новітній) як літературна течія виник у США та Європі в останню третину ХХ ст. Це світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ ст. приходить на зміну модернізмові. Постмодернізм — продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем — світоглядно-філософських, економічних, політичних. Постмодерний дискурс синтезує мистецтво й антимистецтво, елітарну й масову культуру, карнавальне, іронічно-сміхове та серйозне ставлення до дійсності.

Постмодернізм передбачає опозицію до модернізму і будується у таких параметрах: модернізм — постмодернізм; закрита форма — відкритість дискурсу; цілеспрямованість мистецтва — мистецтво як гра, карнавал; художня майстерність — деконструкція, мовчання; закінчений твір — хепінг, перфоманс (вистава), кітч (жанр масової культури, що спирається на фольклорну традицію і має виразне дидактичне спрямування).

Український постмодернізм має зв'язок зі світовим постмодернізмом за такими ознаками: поєднання різних художніх систем, синтез мистецтва з антимистецтвом, елітарної і «масової» культури, карнавального, сміхового та серйозного ставлення до дійсності.

Визначальні ознаки постмодернізму: культ незалежної особистості; потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого; прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя; зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді (високий класицистичний і сентиментальний чи грубо натуралістичний і казковий та ін.; у стиль художній нерідко вплітаються стилі науковий, публіцистичний, діловий тощо); суміш багатьох традиційних жанрових різновидів; сюжети творів — це легко замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох; запозичення, перегуки спостерігаються не лише на сюжетно-композиційному, а й на образному, мовному рівнях; як правило, у постмодерністському творі присутній образ оповідача; іронічність та пародійність.

2. Лекція вчителя (учні конспектують зміст лекції)

Сучасні літературознавці (Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Дмитро Наливайко) літературний процес кінця ХІХ — ХХ століть

умовно поділяють на два етапи: 1) епоха модернізму: кінець XIX — перша половина й середина XX ст.; 2) епоха постмодернізму: 80–90-ті роки XX ст.

У кінці 80–90-х роках в українській літературі з'явився постмодерний дискурс. Його характерні ознаки: екзистенція, рефлексія, відкритість, гра, карнавал, художній твір як відверта гра цитатами, ремінісценціями, алюзіями зі світового письменства. Існують окремі дискурси, пов'язані з іменами Валерія Шевчука, Емми Андіївської, Оксани Забужко і Юрія Винничука, неомодерний дискурс поетів «Київської школи».

Український постмодерний роман (зокрема «Рекреації», «Московіада», «Перверзія» Юрія Андруховича) заперечує оповідні стратегії реалістичного дискурсу: концентричність (причиново-наслідкові зв'язки сюжету), психологічну зумовленість поведінки персонажів, — деякими аспектами перегукуючись з американськими постмодерністами «чорного гумору», в канонах якого, наприклад, написано оповідання Юрія Винничука «Ги-ги-ги». Оповідач-абсурдист найдошкульніше висміює свого героя, діючи на читача епатажно, викликаючи огиду і відразу до ганебних вчинків персонажа.

Український постмодернізм має свою специфіку як явище постколоніальної культури. Це засвідчує проза Юрія Андруховича: за грою, «витівками» у його творах прозирає віра в духовність народу, якої немає у західних постмодерністів. Те, що в текстах Євгена Пашковського, В'ячеслава Медвідя, Юрія Андруховича карнавалізм та інші елементи постмодернізму спрямовано проти негативних явищ в українській культурі та політиці, Богдан Рубчак розцінює як вияв глибокого патріотизму.

Український постмодернізм суттєво відрізняється від західної моделі постмодернізму через низку чинників, насамперед таких, як історичні обставини та національні особливості. Отже, причини особливостей українського постмодернізму потрібно шукати саме в українській національній історії та культурі.

Учитель-методист ЗНЗ № 29 Київ, вважає, що «...творчість Юрія Андруховича, культового українського письменника і поета останніх десятиріч, дозволяє зробити припущення, що витoki ментальності українського постмодернізму — в традиціях українського бароко, бурлескно-травестійній поезиці, народних потіхах, гучних маланках, забавах українського вертепу. Недарма Ю. Андрухович отримав титул Патріарха відомого літературного угруповання «Буба-бу» (Бурлеск — Балаган—Буфонада), яке першим в українській літературі у 80-х роках XX ст. почало відтворювати карнавальні

та буфонадні традиції. Віддавши свого часу данину творчості молодого українського поета Богдана-Ігоря Антонича і визначивши його помітне місце в європейській модерністській літературі, Андрухович сам піднявся до європейського визнання, проклавши українській літературі шлях до європейського постмодерну».

Якщо говорити про тенденції розвитку сучасного літературного процесу в Україні, то можна виділити такі: початок нового життя творів різних періодів розвитку української літератури в сучасному літературному процесі; співтворчість українських письменників України та діаспори; співіснування різних мистецьких шкіл, течій, напрямів; розробка глобальних проблем людства у творах національної літератури, нових для української літератури тем, спроби вийти на сучасний світовий рівень; розвиток мистецьких та гуманітарних часописів у нових демократичних умовах.

Отже, постмодерністські твори українських авторів поєднують у собі різні стилеві тенденції, розробляють універсальну проблематику, зображуване вирізняється поза часовістю та поза просторовістю. Творі опозиційні до минулих літературних напрямів, епатажні, у них поєднуються істини різних культур. Функції автора та героїв у них змінені, твори іронічні і пародійні.

3. Конкурс на кращий конспект лекції

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Узагальнювальна бесіда

- ▼ Дайте визначення постмодернізму.
- ▼ Назвіть його характерні ознаки.
- ▼ Дайте стисло характеристику української постмодерністської літератури. У чому її особливість?
- ▼ Назвіть найяскравіших представників українського постмодернізму.
- ▼ Визначте тенденції розвитку літературного процесу в Україні.

2. Інтерактивна вправа «Таблиця Елверманна»

Так	Чи можна вважати постмодернізм початком нової літературної доби?	Ні
1-й аргумент		1-й контраргумент
2-й аргумент		2-й контраргумент
3-й?		3-й?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту;
- ▶ Підготувати мультимедійну презентацію про сучасну українську літературу та її представників.

Методичний коментар. Тематику презентацій бажано розробити вчителю та запропонувати групам дітей. Такий підхід унеможливилює однобічність робіт, дасть можливість охопити увесь матеріал теми.

Орієнтовні теми для презентацій:

1. Сучасна українська література. Огляд.
2. Сучасна українська поезія.
3. Сучасна українська проза.
4. Сучасна українська драматургія.
5. Постмодернізм як літературний напрям. (*Врахувати знання, отримані учнями на уроках світової літератури*).
6. Творчість Юрія Андруховича — представника українського постмодернізму.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- Я пишаюся тим, що сучасна українська література...
- Мене зацікавили постмодерністські твори, тому що...
- Я хочу прочитати такий постмодерністський твір, як...

УРОК № 136

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ (УСНИЙ). ЗАХИСТ ПРОЕКТІВ — ПРЕЗЕНТАЦІЙ ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ ТА ЇЇ ПРЕДСТАВНИКІВ

Мета: узагальнити та систематизувати знання учнів із теми «Сучасна українська література»; розвивати вміння працювати з додатковою інформацією, міжпредметні зв'язки (світова література, інформатика), усне зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати інтерес до сучасної української літератури.

Теорія літератури: постмодернізм.

Обладнання: презентації учнів.

Тип уроку: комбінований.

 ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Курс літератури 11 класу майже закінчено. Попереду — контрольна робота. Готуючись до неї, ми сьогодні повторюємо та узагальнюємо те, що вивчили з теми «Сучасна українська література» за допомогою ваших проєктів.

III. ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК**Слово вчителя**

— Починаємо захист проєктів. Сьогодні ми не тільки почуємо розповіді 11-класників про сучасну українську літературу, а й побачимо її представників на світлинах, які зібрали виконавці презентацій, побачимо ілюстрації до творів. Перший виступ присвячується огляду сучасної української літератури.

Виступ 1. Сучасна українська література. Огляд.

Виступ 2. Сучасна українська поезія.

Виступ 3. Сучасна українська проза.

Виступ 4. Сучасна українська драматургія.

Виступ 5. Постмодернізм як літературний напрям. (Врахувати знання, здобуті учнями на уроках світової літератури.)

Виступ 6. Український постмодернізм, його особливості та характерні ознаки.

Виступ 7. Творчість Юрія Андруховича — представника українського постмодернізму.

Виступ 8. Яскравий представник постмодерного дискурсу Оксана Забужко.

IV. ОЦІНЮВАННЯ РОБІТ

Лист оцінювання повідомлень учнів

	Вимога	Оцінка (за 12-бальною шкалою оцінювання)
1	Відповідність презентації заданій темі	
2	Змістовність	
3	Мова доповідача	

	Вимога	Оцінка (за 12-бальною шкалою оцінювання)
4	Змістова цінність доповнень членів групи	
5	Використання наочності (портрети письменників, їхні книги тощо) та анімації (необов'язково)	

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Завдання для всіх: опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту.
- ▶ Індивідуальні завдання: підготувати презентації: українські російськомовні поети. Короткі біографічні дані. (Завдання для учнів-біографів); підготувати виразне читання віршів: Миколи Ушакова («Стихи о Шевченко», «Старый Киев», «П. Г. Тычине»), Леоніда Вишеславського («Это украинское село...», «Песня над полем плывет, и вздыхает...», «Мова»), Бориса Чичибабіна («Приготовление борща», «Проклятие Петру», «С Украиной в крови...», «Тарас») та Леоніда Кисельова («В пятьдесят втором, холодном, трудном...», «Я позабуду все обиды...», «Цари», «Стихи о Тарасе Шевченко», «Луна позолотила иней...», «Дом Шевченко», «Язык не может сразу умереть...») (завдання для учнів-читців); підготувати стислий аналіз віршів поетів (завдання для учнів-літературознавців).

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжити речення:

- ▼ Цей урок допоміг мені у...
- ▼ У мене виникло бажання більше дізнатися про...
- ▼ Я обов'язково прочитаю твір (*автор, назва твору*).

Українська російськомовна поезія

УРОК № 137

**УКРАЇНЬСЬКА РОСІЙСЬКОМОВНА ПОЕЗІЯ (ОГЛЯД).
УКРАЇНЬСЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРАХ МИКОЛИ
УШАКОВА («СТИХИ О ШЕВЧЕНКО», «СТАРЫЙ КИЕВ»,
«П. Г. ТЫЧИНЕ»), ЛЕОНІДА ВИШЕСЛАВСЬКОГО («ЭТО
УКРАИНСКОЕ СЕЛО...», «ПЕСНЯ НАД ПОЛЕМ ПЛЫВЕТ,
И ВЗДЫХАЕТ...», «МОВА»), БОРИСА ЧИЧИБАБІНА
 («ПРИГОТОВЛЕНИЕ БОРЩА», «ПРОКЛЯТИЕ ПЕТРУ»,
«С УКРАИНОЙ В КРОВИ...», «ТАРАС») ТА ЛЕОНІДА
КИСЕЛЬОВА («В ПЯТЬДЕСЯТ ВТОРОМ, ХОЛОДНОМ,
ТРУДНОМ...», «Я ПОЗАБУДУ ВСЕ ОБИДЫ...»,
«ЦАРИ», «СТИХИ О ТАРАСЕ ШЕВЧЕНКО», «ЛУНА
ПОЗОЛОТИЛА ИНЕЙ...», «ДОМ ШЕВЧЕНКО»,
«ЯЗЫК НЕ МОЖЕТ СРАЗУ УМЕРЕТЬ...»)**

Мета: познайомити учнів з українською російськомовною поезією, проаналізувати українську тематику у творах представників запропонованої групи поетів; розвивати навички аналізу поетичних творів, виразного читання, емоційність; виховувати інтерес до творчості російськомовних поетів України.

Теорія літератури: інвектива.

Обладнання: комп'ютерна презентація, присвячена творчості Миколи Ушакова, Леоніда Вишеславського, Бориса Чичибабіна, та Леоніда Кисельова.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Фронтальна бесіда

- ▼ Дайте визначення постмодернізму.
- ▼ Назвіть його характерні ознаки.
- ▼ Дайте стисло характеристику української постмодерністської літератури. У чому її особливість?
- ▼ Назвіть найяскравіших представників українського постмодернізму.
- ▼ Визначте тенденції розвитку літературного процесу в Україні.

III. ОГолошення теми, мети уроку. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— Поезія цікава тим, що передає почуття, близькі і зрозумілі всім, в тому числі народам, які розмовляють різними мовами. Наша країна унікальна: вона багатонаціональна, різноліка. Це — наша родзинка. Українці розповідають про свої почуття і про життя різними мовами, і ця опоетизована розповідь зрозуміла всім.

Так сталося, що у Харкові та ще декількох містах України жили і живуть митці, муза яких говорить російською. Ми познайомимся саме з цими поетами, які, у чому ми переконаємося сьогодні, були палкими патріотами країни і талановитими митцями.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя

— Творчість російськомовних поетів — М. Ушакова, Л. Вишеславського, Б. Чичибабіна, Л. Кисельова ще недостатньо досліджена. Але, безумовно, цікава тим, що віддзеркалила і намагалася осмислити певний період української історії, розвитку культури в іншомовному — російськомовному культурному просторі. Їхня творчість, без сумніву, частка українського літературного процесу, адже поети — родом з України, і почуття патріотизму, любові до рідної природи, турботи про подальший розвиток батьківщини породжені в них також Україною. За допомогою учнів-біографів, ми дізнаємося про російськомовних поетів України, послухаємо їх вірші і спроби їх аналізу.

Коментар для вчителя. Урок минає у такому порядку: демонстрування презентації учнів. Бажано, щоб на слайді була фотографія поета. Між показом слайдів відбувається виразне читання віршів поетів та аналіз окремих поезій, зроблений заздалегідь підготовленими учнями. У разі потреби вчитель доповнює повідомлення учнів.

2. Презентація слайдів

Слайд 1. Микола Ушаков (1899–1973). Поет, перекладач творів відомих українських поетів російською мовою. Один з найбільш помітних російськомовних поетів в Україні. Друкувався в російськомовних виданнях УРСР. Крім ряду збірок віршів і прозових творів в офіційному дусі, перекладав на російську І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського та інших українських авторів; редагував російські видання творів Т. Шевченка (1939, 1949–1956), М. Коцюбинського (1951).

1973 року отримав Національну премію України імені Тараса Шевченка зі збірки віршів «Мої очі», «Я рими не боюся дієслівної» і багаторічну плідну діяльність у галузі перекладу з української літератури. Національна спілка письменників України нагороджує російськомовних поетів України премією ім. М. М. Ушакова.

Виразне читання вірша М. Ушакова

СТАРЫЙ КИЕВ

Мы ничего не забываем,
И хорошо знакомы нам –
в овраге улица кривая
и колокольни по холмам.

Чем был черней в овраге вечер,
чем ночь в ярах была страшней, –
тем ярче разгорались свечи
нагорных золотых церквей.

Их золоченые громады
пылали жаром сквозь стекло.
Ведь даже и слепому надо,
чтоб было где-нибудь светло.

1936

Аналіз вірша М. Ушакова «Старый Киев»

Миколу Ушакова привіз до Києва його дідусь, Яків Панасович, коли хлопчик осиротів. Миколці виповнилося тоді 9 років.

Дідусь віддав онука до Першої київської гімназії, яка ще не раз після М. Ушакова уславиться своїми вихованцями: М. Зеровим, М. Булгаковим, К. Паустовським та ін.

Перші поетичні спроби і дебюти також відбулися в Києві: поет друкує свої перші поезії у київській газеті «Пролетарська правда». М. Ушаков захоплювався творами поетів-новаторів — М. Маяковського, П. Тичини, М. Семенка та ін.. Свої ранні твори поет публікує в футуристичних виданнях Києва, наприклад, в «Авангард-альманасі» (1930 р.)

Отже, Київ був свідком перших поетичних спроб, життєвих випробувань і досягнень. Помер поет також у Києві 1973 р. Тому не дивно, що це місто стало особливим у долі поета, стало натхненником його віршів: йому він присвятив збірку поезій «Київ» (1936 р.), книгу ліричних нарисів у прозі «Повесть быстротекущих лет».

Поезія «Старый Киев» була створена 1936 р.

М. Ушаков цікавився історією міста, досконало знав київські вулиці і провулки. За часи радянської влади місто дещо змінилося, тому у вірші поет помічає, перш за все, прикмети старого Києва: «в овраге улицу кривую», «и колокольни по холмам», і «свечи нагорных золотых церквей, и их «золоченые громады».

У перших рядках вірша поет вживає займенник «ми», які нічого не забувають і зберігають у пам'яті облік міста з тисячолітньою історією, непідвладний часу та соціальним катаклізмам. Поет належить до покоління тих, кому заборонили задовольняти духовні потреби у золотих церквах, і тому його вірш є не просто зізнанням у любові до міста, а й обіцянкою зберігати у пам'ті його історію.

У ч и т е л ь. Останні рядки вірша «Старый Киев» перегукуються з поемою Павла Тичини «Золотий гомін». Вперше М. Ушаков познайомився з творчістю цього поета на засіданні літературного угруповання «Майна» 1923 р. Разом з цікавістю поетичними новаціями, М. Ушакова приваблювала і творчість Павла Тичини. 1961 р. Ушаков присвятив вірш «П. Г. Тычине» цьому видатному українському поету. У ньому Ушаков із зіркістю справжнього поета відмітив одну з основних ознак лірики Тичини — музикальність і життєву правду: «Восторженный Ваш ученик — не первый меж учениками, — пытаюсь следовать за Вами, но тайны Вашей не постиг. И мне порою только снится недостигаемая высь, неуловимая граница, где музыка и жизнь слились».

Другим поетом, творчістю якого захоплювався Ушаков, був Т. Г. Шевченко. Він перекладав його твори, як відмічають дослідники, дуже вдало. Шевченкові поет також присвятив вірш — «Стихи о Шевченко» (1939). У поезії поет стверджує, що всеросійський імператор залишає чорний слід у біографії геніального Шевченка, щоб прославитися.

Слайд 2. Леонід Вишеславський (1914–2002). Закінчив філфак Київського університету. Під час Великої Вітчизняної війни був військовим кореспондентом. Кандидат філологічних наук. Тривалий час був редактором журналу «Райдуга». Автор численних поетичних збірок: «Здравствуй, солнце», «Щедрість» та ін. Перекладав російською твори видатних українських поетів від Т. Шевченка до М. Ба-

жана та П. Тичини. Автор літературознавчих досліджень творчості В. Маяковського, статей з питань сучасного літературного процесу, передмов до збірок поезій молодих поетів.

Леонід Миколайович лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, лауреат літературної премії України імені П. Г. Тичини «Чуття єдиної родини» та міжнародної премії «Дружба», член правління Спілки письменників України.

Виразне читання вірша Леоніда Вишеславського «Мова»

Дрімає соняшник. Смачніше пахне м'ята.
Гусине на лупці біліється перо.
Співають, ідучи в вечірній млі, дівчата.
Широкі їх пісні, як степ наш, як Дніпро.
В піснях тих, що люблю і знаю я з колиски,
я — росіянин — чув биття народних дум,
зойк чайки на Дніпрі і скрип ялин бескидських,
шабель козацьких дзвін і Ненаситця шум.
Краси земної зміст у слові був розкритий,
співучі звуки ті, і ніжні, й голосні,
допомогли мені минуле зрозуміти
і глибше полюбить прекрасні наші дні...
В кривбаських рудниках, при вишках Борислава,
в розоранім степу край юного ліска
прийдешнє славить нам і проста, й величава
ця мова осяйна Шевченка і Франка.
Вона підпорою була мені в походах,
я чути звик її на життєвій весні.
І хочеться сказати на весь російський подих,
чим українська була і є мені.

Переклав з російської Максим Рильський

Аналіз вірша «Мова»

В останні роки життя Л. Вишеславський почав писати вірші українською мовою. Вони увійшли до збірки «Українська сповідь» (2004). У них поет зізнався у своїй любові до України, її міст і сіл, мови і поезії. Невипадковим у творчості здається вірш Вишеславського «Мова», перекладений українською іншим видатним поетом — Максимом Рильським.

У вірші «Мова» поет зізнається, що в українських піснях він, росіянин, відчуває «биття народних дум, зойк чайки на Дніпрі і скрип ялин бескидських, шабель козацьких дзвін і Ненаситця шум». Українська мова — це душа народу. Саме вона допомагає поету «минуле зрозуміти і глибше полюбить прекрасні наші дні...». Ця мова осяйна й величава. «Вона підпорою була» поетові «в походах», він «чути звик її на життєвій весні». Це мова «Шевченка і Франка».

Учитель. Багато віршів, присвячених Україні, міститься в збірці «Сковородиновский круг» (1981). Це поезії «Это украинское село...», «Песня над полем пльвёт и вздыхает». Це вірші про «многострунный песенный язык, про «сельских дней обыденный обряд», «щедрый праздник» жнив, про Всесвіт, який слухає пісню «Місяць на небі...» — песню земной любви.

У вірші «Это украинское село...» поет згадує про село, де він вчився. «Подумать только: еду в Павливку! Долго же я туда собирался... А теперь она так далека от меня во времени, что едва ли я ее найду... Она находится там, неподалеку от города, который называется Богодухов. Именно там до сих пор стоит срубленная из сосновых колод школа, где я учился...», — писав поет.

Это украинское село,
полузанесенное песками,
для меня в единый круг свело
ценности, возвращенные веками...

(Из сборника «Сковородиновский круг»)

Слайд 3. Борис Чичибабін (1923–1994). Поет-шістдесятник, лауреат Державної премії СРСР (1990). Справжнє прізвище — Полушин. Пройшов крізь війну та радянські табори. Громадянська лірика 50-тих змінилася творами у душі апофеозу, що привело поета до духовної кризи. З 1973 року — новий етап у творчості поезія Чичибабіна стає відомою за межами Харкова. Поет не прийняв результати перебудови, не змірився з розпадом Радянського Союзу. Одна з вулиць Харкова носить його ім'я.

Будь проклят, император Петр,
стеливший душу, как солому!
За боль текущего былому
пора устроить пересмотр.

От крови пролитой горяч,
будь проклят, плотник саардамский,
мешок с дерьмом, угодник дамский,
печали певческой палач!

Сам брады стриг? Сам главы сек!
Будь проклят, царь-христоубийца,
за то, что кровию упитьсь
ни разу досыта не смог!

А Русь ушла с лица земли
в тайнохранительные срубы,
где никакие душегубы
её обидеть не могли.

Будь проклят, ратник сатаны,
смотритель каменной мертвецкой,
кто от нелепицы стрелецкой
натряс в немецкие штаны.

Будь проклят, нравственный урод,
ревнитель дел, громада плоти!
А я служу иной заботе,
а ты мне затыкаешь рот.

Будь проклят тот, кто проклял Русь —
сию морозную Элладу!
Руби мне голову в награду
за то, что с ней не покорюсь.

1972

Учен ь - л і т е р а т у р о з н а в е ц ь. Відомі два вірша Чичібабіна, присвячених Петру I. Вірш «Проклятие Петру» написаний 1972 р.

Ставлення поета до царя було вкрай негативним. Поет відчував відразу до російського імператора через його надмірну жорстокість: «Палач», «Сам главы сек!», «от крови пролитой горяч», «кровию упиться ни разу досыта не смог».

В одному зі своїх листів поет зізнавався: «А по-моему, все, что сделал Петр как «полководец и герой, и мореплаватель, и плотник», и Петербург, и военные победы, и ум, и обаяние, и дерзость — все зачеркивается тем, что он своими руками рубил головы осужденным стрельцам и сам присутствовал при пытках, в том числе, говорят, и собственного сына. Этого никаким гением не перекроешь. Роль в истории этого палача и самодура, по моему невежественному мнению, несколько преувеличена. Во всяком случае, если не все, то какая-то значительная часть его дел после смерти пошла прахом, как и следовало ожидать от дел самодура». У своїх листах Чічібабін у чомусь «розуміє» Петра, враховує час, коли «жестокость была нормой», але у вірші немає жодного слова ані про позитивні риси першого російського імператора, ані про обставини, які б пом'якшили ставлення поета до царя. Чичібабін звинувачує його в тому, що він «крушитель вер, угодник дамский», «нравственный урод» і навіть у тому, що він боягуз, який «от нелепицы стрелецкой натряс в немецкие штаны».

Цей вірш можна визначити як інвективу.

Гостроту цьому звинуваченню надає анафора «Будь проклят...», як у вірші повторюється шість разів: чотири рази нею починаються строфи, двічі — вона на початку другого рідка строфи. Поет переконаний, що Петро I проклятий за своє ставлення до людей, за те, що стелив «души, как солому», «за то, что кровию упиться ни разу досыта не смог».

Поет переконаний, що є незримий зв'язок між епохами: «За боль текущего былому пора устроить пересмотр», — заявляє поет у першій строфі твору, а в останніх двічі рішуче стверджує, що і сам він — жертва Петра: «А я служу иной заботе, а ты мне затыкаешь рот», «руби мне голову в награду за то, что с ней не покорюсь».

Так Чичибабін заявив про свої переконання, ставлення до тоталітарного режиму країни, у якій жив.

Учитель. Ще одним доказом патріотизму російськомовних поетів України звучить вірш Б. Чичибабіна «С Украиной в крови я живу на земле Украины». Поет зізнається у любові до країни, на землі якої він живе. Називає джерела життєдайної сили — творчість Г. С. Сковороди, «Солов'ї запородских времён». Поет переконаний. Що історія склалася б інакше, якби «городом престольным» став би Київ, а не північне місто — Санкт-Петербург.

Вірш «Приготовление борща» часто називають гімном цієї української національної страви. Поет уважно стежить за кожним етапом приготування борщу, милується рухами рук коханої, розмірковує над сутністю поезії.

У вірші «Тарас» поет називає творчість Шевченка взірцем для себе, «образом и примером». Поет пише, що збірка «Кобзар» стала для українців своєрідною Біблією. А сам він схиляється перед автором цієї збірки тому, що ця людина готова «за край свій родной» віддати на розп'яття душу. Поет пише про світове значення творчості великого українського поета:

Светом его сердца вся земля повита,
жаром его мысли мир весь озарен,
слышат все народы строфы «Заповита»,
головы склоняя перед Кобзарем.

Слайд 4. Леонід Кисельов (1946–1968). Писати вірші Леонід почав в 11 років. Ще будучи школярем, опублікував добірку віршів в «Новом мире» (1963, № 3). Закінчив Київський університет, факультет іноземних мов (англійська мова). Помер від раку крові. Посмертно вийшли збірки «Стихи-Вірші» (1970), «Последняя песня — Остання пісня» (1979), «Только дважды живем...» (1991). 24 роки по смерті став лауреатом Державної премії імені П. Тичини, ім'я поета носить молодіжний фестиваль.

Еще мальчишкой удивлялся дико:
Раз все цари плохие, почему
Царя Петра зовут Петром Великим
И в Ленинграде памятник ему?

Зачем он нам, державный этот конник?
Взорвать бы, чтоб копыта в небеса!
Шевченко, говорят, односторонне
Отнесся... Нет, он правильно писал:
Це то первий, що розпинав
Нашу Україну...

Не Петр, а те голодные, босые
В болоте основали Петроград.
За долгую историю России —
Ни одного хорошего царя.

Учень-літературознавець. Л. Кисельов почав писати вірші 1959 року російською мовою. 1963 року його перша добірка з'явилася друком в авторитетному радянському журналі «Новый мир», редактором якого був тоді О. Твардовський. До віршів була примітка: «Леонид Киселёв, ученик 10 класса школы 37, Киев». «Первые стихи». Серед надрукованого були поезії «Цари», «Стихи о Тарасе Шевченко», «Я позабуду все обиды...». Перші вірші настільки вразили читачів, що молодого поета вважали майбутнім Лермонтовим, Пушкіним або Шевченком.

1963 року в журналі «Радуга» надрукували два коротких вірша Кисельова, серед них була поезія «Цари». Вірш викликав обурення серед російської інтелігенції й академічних колах. Після цього Кисельова перестали друкувати в російській періодиці.

У вірші «Цари» поет стверджував, що за всю історію Росії у неї не було жодного гарного царя. А Петро Перший не відповідає визначенню «Великий», адже, за Шевченком, «Це той первий, що розпинав Нашу Україну». Однією з величних справ Петра вважають заснування ним Петербурга. З притаманним юнакові максималізмом Кисельов цю заслугу приписує тим голодним, босим, які «В болоте основали Петроград». Посилаючись на Шевченка, юний поет продемонстрував свою зневагу до Петра I і навіть мріяв про те, щоб «Взорвать бы, чтоб копыта в небеса» цього «державного конника».

Уч и т е л ь. Леонід Кисельов помер зовсім молодим, таким, який не втратив юнацького максималізму, уважного й проникливого погляду на життя.

Вірш «Я позабуду все обиды...» присвячений українській пісні. У ньому поет говорить про українську мову, як про напівзабуту, хоча й милу. Це — трагедія його батьківщини радянських часів: на стінах кімнат «Чужие лица без конца», чужа мова, чужа політика — продовження чужих думок. Але справжньою цінністю є ота напівзабута українська пісня — основа духовності народу:

Я постою у края бездны
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что все на свете — только песня
На украинском языке.

Прекрасна поезія «Луна позолотила иней» написана під впливом вірша П. Тичини «О панно Інно...». У ній — сум поета по справжній красі, спроби піднятися над буденністю і фантазії про те, якою б стала та дівчина, за якою сумував Тичина, в літах.

Вірш «Язык не может сразу умереть» знов згадує ім'я Павла Тичини. Саме в його віршах українська мова «вспыхивает пламенем». І це дає надію поетові, що мова не може померти. Але повинна бути й активна життєва позиція кожного щодо збереження рідної мови: щоб не було «самих себя ... стыдно», кожен повинен протистояти спробам «забросить язык».

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

«Мозковий штурм»

Завдання для груп:

- ▶ Доведіть, що всі згадані на уроці російськомовні поети були справжніми патріотами України.
- ▶ Визначте мотиви творчості російськомовних поетів України. Наведіть приклади з вивчених творів.
- ▶ Порівняйте тематику та головну думку віршів Л. Кисельова та Б. Чичибабіна про російських царів. Визначте спільне, різне.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).
- Індивідуальні завдання:
- ▶ Підготувати виразне читання віршів Б. Чичибабіна «С Украиной в крови я живу на земле Украины», «Тарас», «Приготовление борща».
 - ▶ Підготувати повідомлення про життя і творчість поета.

VII. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Рефлексія

Продовжте речення:

- Після цього уроку я переконався (переконалася) у тому, що ...
- Я вважав, що російськомовна поезія не для мене, але ...
- Я зрозумів (-а), що успіх віршів у читачів залежить від ...

ДОДАТОК

Я позабуду все обиды,
И вдруг напомнят песню мне
На милом и полузабытом,
На украинском языке.

И в комнате, где, как батоны,
Чужие лица без конца,
Взорвутся черные бутоны —
Окаменевшие сердца.

Я постою у края бездны
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что все на свете — только песня
На украинском языке.

О панно Інно, панно Інно.
Я сам, вікно, сніги.

Л. Кисельов

Луна позолотила иней,
Налипший на моем окне.
Красивое девичье имя
Звучало в тишине.

И было имя необычным,
И долетало, словно стих,
Сквозь стук ирпенской электрички,
Сквозь смех товарищей моих.

И три протяжных, чистых звука
В меня бросала мгла.
Она, должно быть, нянчит внуков.
А, может, умерла.

Но тосковал о ней Тычина
И вспоминал, и постигал.
О Инна, дорогая Инна.
Я здесь один. Снега.

П.Г. Тичина

Язык не может сразу умереть,
Скоропостижно люди умирают,
Но медленно озера высыхают,
И тихо высыхают русла рек.

Язык заброшен, но ни днесь, ни впредь
Своей вины ничем не искупить нам.
В ночной тиши за горло схватит бред,
И днем самих себя нам будет стыдно.

Он бьется перепелкою в сетях,
Расставленных вечернею газетой,
И вспыхивает пламенем в стихах
Тычины — гениального поэта.

Язык не может сразу умереть.

УРОК № 138

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ. БОРИС ЧИЧИБАБІН

Мета: ознайомити учнів із біографією та творчим шляхом харківського поета, ознайомити з віршами «С Україною в крові я живу на земле України», «Тарас», «Приготовление борща» та проаналізувати їхній ідейно-художній зміст; розвивати емоційність учнів, навички виразного читання, вміння висловити особисте ставлення до літературного твору, збагачувати словниковий запас учнів.

Теорія літератури: лірика (повторення).

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Фронтальна бесіда

- ▼ Дайте визначення лірики.
- ▼ Яких російськомовних поетів України ви знаєте?
- ▼ Які вірші, вивчені минулого уроку, справили на вас найбільше враження?
- ▼ Визначте домінуючі мотиви творчості російськомовних поетів.
- ▼ Назвіть вірші, які, на ваш погляд, свідчать про любов російськомовних поетів до України та її культури.

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

— «...русский поэт выступил как хранитель украинской культуры, соединяя историю и современность. Он был неустанным

строителем духовного моста между героическим прошлым украинского народа и его сегодняшней борьбой за возрождение тысячелетней национальной культуры. Читатель стихов Бориса Чичибабина слышит колокола Киевской Руси, дышит воздухом Запорожской Сечи, идет тернистым путем Тараса Шевченко...», — так написав про Бориса Чичибабина 1 1996 році його земляк Йшполит Зборовец. Йому ж належать також такі слова: «О русскоязычных поэтах Украины всегда либо молчали, либо говорили стыдливо, неловко, с чувством сожаления, как о досадной аномалии, которая портит национальный литературный пейзаж. Между тем в творчестве русских поэтов украинской земли, как это ни парадоксально, патриотические мотивы, голос любви к Родине звучат намного сильнее, искреннее, нежели в произведениях некоторых современных отечественных лириков.

В этом отношении поэзия Бориса Чичибабина, как нам кажется, особенно характерное явление».

На уроці ми матимемо можливість переконатися в правдивості слів доктора мистецтвознавства, професора Харківської державної академії культури.

IV. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виступ підготовленого учня з повідомленням про життя і творчість Бориса Чичибабіна

Чичибабін (Полушин) Борис Олексійович народився 9 січня 1923 року в місті Кременчуці Полтавської області в сім'ї військово-службовця. Чичибабін — прізвище по матері.

1940 року закінчив середню школу в м. Чугуєві, вступив на історичний факультет Харківського університету. Війна перервала навчання. З 1942 по 1945 рік служив у військових частинах Закавказького військового округу. 1945 року, після демобілізації, вступив на філологічний факультет ХДУ. У червні 1946 р. під час літньої сесії був заарештований, відправлений на Луб'янку, засуджений на п'ять років «Гулагу» (В'ятський табір Кіровської області). Звільнився 1951 року, перебивався випадковими роботами. Після закінчення бухгалтерських курсів працював бухгалтером до 1962 року. Перша публікація з'явилася в журналі «Знамя» 1958 року, пізніше твори публікувалися в журналах «Новый мир», «Юность». До 1963 року вийшли друком дві збірки — у Москві та Харкові. Більшість віршів була правлена цензурою, головні вірші не ввійшли до збірок. Із 1964 по 1986 р. Б. О. Чичибабін керував літературною студією при Будинку культури працівників зв'язку. Але студію було закрито з ідеологічних міркувань (приводом було заняття, присвячене Б. Пастернаку). Чичибабін змушений був повернутися на «конторську»

роботу. 1966 р. після численних бюрократичних затримок його було прийнято до Спілки письменників СРСР, а з 1967 року письменник вирішив писати те, що підказує сумління, без надії, що вірші будуть опубліковані за його життя.

1972 р. в московському «самвидаві» вийшла маленька збірка віршів поета. Наслідком стало виключення зі Спілки письменників. Потім були півтора десятки років повного замовчування. Перебудова повернула поезію Чичибабіна читачам. 1987–1988 рр. його вірші публікують журнали та газети, його запрошують до участі в літературних вечорах, проходять авторські зустрічі в Києві, Москві, Ленінграді, Львові та інших містах. 1988 року поета було поновлено в Спілці письменників. Студія «Останкіно» зняла телевізійний фільм про Б. Чичибабіна. Його демонстрували по телебаченню 1989 р. Тоді ж була записана платівка із записом автора — «Колокол».

Поезія Бориса Чичибабіна відобразила трагічний шлях нашого суспільства. Вона має відбиток внутрішньої свободи, духовних шукань і усвідомлення відповідальності перед Богом.

Чичибабін — письменник складної, багатой віршової культури. Народившись в Україні, він знав, любив і цінував її історію, українську пісню, поезію, які стали джерелом його творчості. 1990 року за книгу «Колокол» літературно-громадське об'єднання «Апрель» нагородило Чичибабіна премією імені академіка А. Д. Сахарова «За громадську мужність письменника».

1998 року вийшла збірка, присвячена пам'яті поета, — «Б. Чичибабін у статтях та спогадах» (Харків, видавництво «Фоліо»).

2. Слово вчителя

— У Бориса Чичибабіна є програмний твір — «А я живу на Украине». В ньому поет пише про те, що він, як поет, формувався під впливом російської та української культур, отже, прийняв «двойное причастие». Це унікальне поєднання й обумовило тематику творчості поета: лірика Чичибабіна присвячена пізнанню свого коріння, усвідомленню свого місця на українській землі. Іпполіт Зборовець писав про цей процес так: «С наслаждением, с огромной душевной отдачей поэт любил погружаться в то, что сейчас модно называть украинской ментальностью. В его художественном мире Тарасов Днепр течет, млечной пылью среди черной ночи курится Чумацкий шлях, бушуют строки «Заповита» Шевченко, плачут вербы, звенит лозняк, из могил встают гайдамаки. И особенно поражают своим величием степные просторы Украины, по которым с грохотом и огнем не раз прокатывалась история великого народа. «Моя ты родина — лисостеп», — с гордостью признает поэт, украинец даже

в своей речи, он называет себя «хлопчиком селянским...». «Ключевое понятие чичибабинской поэзии — нераздельность. Если мыслители XX века обычно не смешивали понятия «кров» и «почва», то для поэта они всегда воспринимались как одно неразрывное целое».

3. Виразне читання вірша Б. Чичибабіна «С Україною в крові я живу на землі України» підготовленим учнем

* * *

С Україною в крові я живу на землі України,
и, хоть русским зовусь, потому что по-русски пишу,
на лугах доброты, что ее тополями хранимы,
место есть моему шалашу.

Что мне север с тайгой, что мне юг с наготою нагорий?
Помолюсь облакам, чтобы дождик прошел полосой.
Одуванчик мне брат, а еще молочай и цикорий,
сердце радо ромашке простой.

На исходе тропы, в чернозёмье болот проторенной,
древокрылое диво увидеть очам довелось:
Богом по лугу плыл, окрыленный могучей короной,
впопыхах не осознанный лось.

А когда, утомленный, просил: приласкай и порадуй,
обнимала зарей, и к ногам простирала пруды,
и ложилась травой, и дарила блаженной прохладой
от источника Сквороды.

Вся б история наша сложилась мудрей и бескровней,
если б город престольный, лучась красотой и добром,
не на севере хмурым возвел золоченые кровли,
а над вольным и щедрым Днепром.

О земля Кобзаря, я в закате твоём, как в оправе,
с тополиных страниц на степную полынь обронен.
Пойте всю мою ночь, пойте весело, пойте о славе,
соловьи запорожских времен.

1975

4. Евристична бесіда

- ▼ Знайдіть у творі рядки, які підтверджують існування поняття «нероздільність» у чичибабінській ліриці. (С Україною в крові я живу на землі України, и, хоть русским зовусь, потому что по-русски пишу, на лугах доброты, что ее тополями хранимы, место есть моему шалашу. Парадоксально, але саме за ці рядки у свій час Бориса Чичибабіна звинувачували в українському націоналізмі.)

- ▼ Що, на вашу думку, поет вважає «источником Сквороды»? (*Його гуманістичну філософію*)
- ▼ Які прикмети української ментальності можна знайти у вірші? (*Українська природа лісостепу, шанобливе й захоплене ставлення до Дніпра (вільний і щедрий Дніпро), Кобзаря, Г. С. Сквороди, Запорізької Січі.*)
- ▼ Які фактори, на погляд поета, могли б сприяти інакшому розвитку історії нашої країни? (*Гуманістична філософія Сквороди як основа світогляду, вільнолюбство, патріотизм та дух братерства Запорозької Січі, могутність Київської Русі.*)

5. Слово вчителя

— Близькі друзі поета згадували, що стосовно їжі Борис Чичибабін був справжнім українцем. Дійсно. Таку оду борщу міг написати тільки нащадок давніх національних традицій українського народу.

6. Виразне читання вірша «Приготовление борща», підготовлене учнем

Моя подруга варит борщ.
 Неповторимая страница!
 Тут лоб как следует наморщъ,
 Чтоб за столом не осрамиться.
 Ее глазенушки светлы.
 Кастрюля взвалена на пламя,
 и мясо плещется в компании
 моркови, перца и свеклы.
 На вкус обшарив закрома,
 лохматая, как черт из чащи,
 постой, пожди, позаклинай,
 чтоб получилось подходяще.
 Ты только крышку отвали,
 и грянет в нос багряный бархат,
 куда картошку как бабахнут
 ладони ловкие твои.
 Ох, до чего ж ты хороша,
 в заботе милой раскрасневшись
 (дабы в добро не вкралась нечисть),
 душой над снедью вороша.
 Я помогаю чем могу,
 да только я умею мало:
 толку заправочное сало,
 капусту с ляды волоку.
 Тебе ж и усталъ нипочем,
 добро и жар — твоя стихия.

О, если б так дышал в стихи я,
 как ты колдуешь над борщом!
 Но труд мой кривду ль победит,
 беду ль от родины отгонит,
 насытит ли духовный голод,
 пробудит к будням аппетит?..
 А сало, желтое от лет,
 с цибулей розовой растерто.
 И ты глядишь на божий свет,
 хотя устало, но и гордо.
 Капуста валится, плеча,
 и зелень сыплется до кучи,
 и реет пряно и могуче
 благоухание борща.
 Теперь с огня его снимай
 и дай бальзаму настояться.
 И зацветет волшебный май
 в седой пустыне постоянства.
 Владыка, баловень, кашей,
 герой, закованный в медали,
 и гений — сроду не едали
 таких породистых борщей.
 Лишь добрый будет угощен,
 лишь друг оценит это блюдо,
 а если есть меж нас иуда, —
 пусть он подавится борщом!..
 Клубится пар духмяней рощ,
 лоснится соль, звенит посуда...
 Творится благостное чудо —
 моя подруга варит борщ.

1964

7. Евристична бесіда

- ▼ Що ви дізналися про приготування борщу з вірша Чичибабіна? *(По-перше, про всі етапи його приготування та про інгредієнти; по-друге, що для цього процесу потрібно натхнення — не дарма поет порівнює процес приготування борща з процесом створення віршів. Крім того, з вірша зрозуміло, що будь-яка страва смакує краще, якщо приготована руками коханої жінки.)*
- ▼ Що ви дізналися про погляд Чичибабіна на призначення поета і поезії з вірша? *(Поезія повинна допомагати перемогти кривду, у дні небезпеки для батьківщини надихати співгромадян на її захист, тамувати духовний голод людини, як... борці: «Но труд мой кривду ль победит, беду ль от родины отгонит, насытит ли духовный голод...»)*

8. Слово вчителя

— До Тараса Шевченка в Чичибабіна було особливе ставлення: він вважав великого Кобзаря унікальним явищем в українській та світовій літературі, особою, яка була представником українського народу в світі. Поет спілкувався з Шевченком як з живою людиною:

Не задумавшись, а сразу,
как с войны до дому,
я иду во след Тарасу —
никому другому.

Никуда с нее не съеду, —
пряником до смерти —
по Тарасовому следу,
по тернистой тверди.

9. Слово вчителя

— Для Чичибабіна Шевченко став взірцем борця з темними силами життя. Митцем, який стверджував добро. Борис Чичибабін почувався духовним нащадком великого Кобзаря, розумів, що в їх долі багато спільного (в'язниця, допити, концтабір, переслідування). Незважаючи на все це, харківський поет обирає важкий і тернистий шлях великого поета Т. Г. Шевченка.

10. Виразне читання вірша «Тарас», підготовлене учнем

От стихов безликих ум зашел за разум,
А поэта жребий темен и тяжел.
Я призванье наше меряю Тарасом,
справедливей меры в мире не нашел.

Из тюрьмы Лубянской, из тенет застенка
возносили дух мой Гете и Бодлер,
только самый кровный был один Шевченко —
мне огонь и посох, образ и пример.

Над хромым шедевром млея от восторга,
парой парадоксов кто не козырял?
Ну, а ноздри жгло вам воздухом Востока,
А тюрьмою был вам душный Кос-Арал?

А плетью вас драли панские сатрапы,
А случалось много ль в детстве голодать?
А за край свой ридный, за поля, за травы
На распятыє душу сможете отдать?

Рифмачей продажных, Господи, отринь их!
Я ж воочью знаю, сам изведал встарь,
как в селянских хатах, в заповедных скрынях
с Библией хранился дедовский «Кобзарь».

В небе Украины шапки его клочья,
горем всех народов волос побелен.
Не поэт в крылатке, а холопский хлопчик
мыкался по свету вечным бобылем.

И, бунтарским духом высветлен и тепел,
над примолкшим станом хряков и проныр
в землю врос корнями, как могучий тополь,
молнии возмездья с неба обронил.

Тысячи вельможных шишек и каналов —
царь и шаромыжник, пентюх и фискал —
за прямую правду гения гоняли
по тюремным дырам, по сухим пескам.

Но не дался тлену, ни душевной травме —
в оттепели звонкой, в свежести лесной
с марта и до мая, с березня до травня
шестьствует Шевченко грянувшей весной.

Судится мятежно с панством окаянным,
словом путеводным побеждает тьму,
и народ рабочий аж за океаном
кланяется земно батьку своему.

Время — гордым думам, время — добрым чувствам
воплощаться в дело, праздником дарясь.
Поплывем, громада, морем Кременчугским
до горы Чернечей, где лежит Тарас.

Светом его сердца вся земля повита,
жаром его мысли мир весь озарен,
слышат все народы строфы «Заповита»,
головы склоняя перед Кобзарем.

1964, 1990-е

11. Евристична бесіда

- ▼ Знайдіть рядки, які свідчать про роль Кобзаря в житті Б. Чичибабіна. (Для поета Т.Г. Шевченко — ідеал поета і людини, приклад для наслідування: «Я призыванье наше меряю Тарасом, справедливей меры в мире не нашел» «Шевченко — мне огонь и посох, образ и пример».)
- ▼ Яка, за Чичибабіним, роль Кобзаря у житті всього українського народу? (Для народу — Кобзар той, хто несе слово правди, вільнолюбства: «Я ж воочью знаю, сам изведал встарь, как в селянских хатах, в заповедных скрынях с Библией хранился дедовский «Кобзарь»».)
- ▼ Яким поетам протиставляє Кобзаря Чичибабін? (Продажним рифмачам)

- ▼ Яке, за Чичибабіним, значення Шевченка в світі? (*Светом его сердца вся земля повита, жаром его мысли мир весь озарен, слышат все народы строфы «Заповита», головы склоняя перед Кобзарем.*)
- ▼ Яку роль повинна зіграти творчість Кобзаря в сучасному поету Чичибабіну житті? (*Поет стверджує, що настав час для того, щоб втілювати в життя заповіді великого Кобзаря: «Время — гордым думам, время — добрым чувствам воплощаются в дело, праздником дарясь».*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Творче завдання. Створіть портрет митця

(Патріот України, шанувальник Шевченка і Сковороди, їхній духовний нащадок, борець проти несправедливості, знавець історії Скромний, вірний друг, стійкий, мужній, незламний).

2. «Мозковий штурм»

Доведіть, що творчість Б. Чичибабіна патріотична.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Опрацювати матеріал уроку за допомогою конспекту (тез, плану).
- ▶ Підготуватися до контрольної роботи.

VII. ПІДСУМОК УРОКУ

Рефлексія

- Після уроку моє ставлення до російськомовних поетів (змінилася, не змінилося тощо)
- У мене виникло бажання дізнатися про поета ...
- Я обов'язково прочитаю про Чичибабіна ...

ДОДАТОК

КРОТОСТЬ И МОЩЬ

Во время предвыборной кампании я выступал в Харькове около памятника Пушкину. Народ затопил площадь и в глазах было ожидание чего-то важного, что должно произойти в стране, с нами всеми. Мне шепнули на ухо: «Чичибабин здесь...». Я оглянулся и увидел в толпе этого человека, зажатого со всех сторон, — высокого, худого, похожего то ли на иконописца рублевских времен, то ли на одного из тех мастеровых, которые почти вывелись на Руси. Из-под густых

бровей полыхали синевой, опасенной от всех ядовитых дымов, глаза гусляра, витязя, монаха, подпоясанного, однако, мечом. Чичибабин так сказал о колоколе: «в нем кротость и мощь». Именно эти два колокольные качества, слитые в одно, и есть нечаянное самоопределение. Я попросил Чичибабина прочесть стихи, и пока харьковчане аплодировали, радуясь его появлению, он неловко вытискивался из толпы и шел по единственно свободному месту — по краю клумбы возле памятника, стараясь не повредить цветов, оступаясь в жирном черноземе, держа в руках хозяйственную кошелку, выдававшую то, что он вовсе не собирался выступать. Но, знаете, и с этой кошелкой, и с этой неуклюжей застенчивой походкой он был совершенно естественен возле Пушкина. Представьте, например, возле Пушкина Грибачева — это будет вопиющее несочетание. А вот Чичибабин — сочетается. И благородством облика, и благородством стиха (*Микола Руденко*).

СЛОВО ПРО ДРУГА

Несподівана з'ява поета, якщо це поет справжній чи навіть великий, завжди не абияке потрясіння: звідки він раптом взявся? Вчора про нього не було чути, а сьогодні від підвівся над натовпом, мов Гулівер: його почула й побачила одразу ціла планета. Звичайно, таке трапляється не часто. Проте нам, громадянам України, двічі випало тішитися таким щастям: одного разу то був Василь Стус, а вдруг — Борис Чичибабін. І, мабуть, сталося не випадково, що перший з них прийшов як поет український, а другий — як російський, хоч для нього також Україна була справжною і єдиною Батьківщиною. Тут, очевидно, доводиться казати про необхідність історичну, отже витоки цього небуденного явища належить бачити там, де серед світил височіє Всеосяжне Слово, Слово — Бог. Чимдалі ми відходимо від їхнього земного буття й діяння, тим ясніше бачимо, що жертвність їхня також не була чимось випадковим: Логос усюди й завжди приходить до людей лише через Голгофу.

А проте на цій землі не буває так, щоб з'ява великого поета для всіх без винятку була цілковитою несподіванкою: з кимось він спілкувався, комусь читав свої поезії, а комусь навіть присвячував деякі з них. Отож не зайве визнати: я пишаюся тим, що належав до близьких друзів Бориса Чичибабіна, для кого він був великим уже тоді, коли про нього знали не тисячі, а лише одиниці, найбільше — десятки.

УРОК № 139

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета: перевірити знання та вміння учнів із тем «Історична проза, українська драматургія 1960–1990 рр., сучасна українська література, російськомовні поети в Україні».

Теорія літератури: драматичні жанри (трагікомедія, монодрама), постмодернізм.

Обладнання: тестові завдання в двох варіантах.

Тип уроку: контроль та корекція знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ****Слово вчителя**

— Мета уроку — показати знання, які одинадзятикласники отримали під час вивчення тем «Історична проза, українська драматургія 1960–1990 рр., сучасна українська література, російськомовні поети в Україні».

III. КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ

Повідомлення учням змісту завдань контрольної роботи.

Початковий рівень (За кожне правильно виконане завдання — 1 бал.)

- ▶ Завдання 1–3 мають по чотири варіанти відповідей, із яких лише одна правильна. Оберіть правильний варіант та перенесіть до бланку відповідей.

I варіант

1. Жанр твору Я. Стельмаха «Синій автомобіль» — це:

А мелодрама;	Б комедія;
В трагікомедія;	Г трагедія.
2. Чичибабін — це:

А прізвище матері;	Б прізвище батька;
В псевдонім письменника;	Г прізвисько, що стало псевдонімом.

3. Історію морального занепаду людини у світі великих грошей розкриває роман П. Загребельного:

- А «Розгін»; Б «Брухт»;
В «Південний комфорт»; Г «Диво».

II варіант

1. Жанр твору П Загребельного «Дума про невмирущого» — це:

- А новела; Б роман;
В оповідання; Г *повість*.

2. Юрій Андрухович належав до угруповання:

- А «Нова дегенерація»; Б «ЛуГоСад»;
В «Червона фіра»; Г «Бу-Ба-Бу».

3. Темі героїзму народу під час Другої світової війни присвячений твір П. Загребельного:

- А «Смерть у Києві»; Б «Дума про невмирущого»;
В «Розгін»; Г «Тисячолітній Миколай».

Середній рівень (за правильно виконане 4 завдання — 1 бал, 5 завдання — 1,5 бала)

▶ Завдання 3–4 мають по п'ять варіантів відповідей, із яких лише одна правильна. Оберіть правильний варіант та перенесіть до бланку відповідей.

I варіант

4. Дайте визначення постмодернізму як напряму.

5. Знайдіть неправильне твердження.

До ознак постмодернізму належать:

- А *культ розуму*;
Б культ незалежної особистості;
В потяг до архаїки, міфу;
Г потяг до колективного позасвідомого;
Д запозичення на образному рівні.

II варіант

4. Дайте визначення монодрами як жанру.

5. Знайдіть неправильне твердження.

До ознак постмодернізму належать:

- А *правило трьох єдностей*;
Б іронічність та пародійність;
В гра з читачем;
Г використання підкреслено ігрового стилю;
Д суміш багатьох традиційних жанрових різновидів.

**Достатній рівень (За правильно виконане
6 завдання — 1,5 бала, 7 завдання — 2 бали.)**

- ▶ Завдання 6 має на меті встановлення відповідності між рядками. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою, і впишіть цю букву в таблицю. Потім послідовність букв перенесіть до бланку відповідей.

I варіант

6. Установіть відповідність між автором та твором.

1 Р. Іваничук	А «Жорстоке милосердя»
2 І. Білик	Б «Яничари»
3 Ю. Мушкетик	В «Черлені щити»
4 В. Малик	Г «Меч Арея»
	Д «Розгін»

Ключ. 1 Б, 2 Г, 3 А, 4 В.

7. Установіть послідовність написання романів П. Загребельного.

А «Роксолана»	Б «Смерть у Києві»
В «Брухт»	Г «Розгін»

Ключ. 1 Б, 2 А, 3 Д, 4 В.

II варіант

8. Установіть відповідність між автором та твором.

1 М. Ушаков	А «Это украинское село...»
2 Б. Чичибабін	Б «Старый Киев»
3 Л. Кисельов	В «Приготовление борща»
4 Л. Вишеславський	Г «Я позабуду все обиды...»
	Д «О панно Інно...»

Ключ. 1 Б, 2 В, 3 Г, 4 А.

9. Установіть послідовність написання віршів Б. Чичибабіна.

А «Проклятие Петру»
Б «Приготовление борща»
В «С украиной в крови я живу на земле Украины»
Г «Родной язык»

Ключ. 1 Г, 2 Б, 3 А, 4 В.

Високий рівень (за повну, розгорнуту відповідь — 3 бали)

10. Завдання за вибором.

I варіант

1. Доведіть, що українські російськомовні поети — справжні патріоти своєї батьківщини.

2. Дайте характеристику героя п'єси Я. Стельмаха «Синій автомобіль».

11. Завдання за вибором.

II варіант

1. Доведіть, що «Синій автомобіль» Я. Стельмаха — монодрама.
2. Дайте характеристику Сивоока — героя роману П. Загребельного «Диво».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Підготуватися до підсумкового уроку.

УРОК № 140

ПІДСУМКОВИЙ УРОК

Мета: підбити підсумки роботи над вивченням української літератури курсу 11 класу; визначити кращих учнів із предмету, повторити загальні відомості з курсу літератури; розвивати творчі здібності учнів, зв'язне мовлення, навички виразного читання, вміння застосувати їх у нестандартних умовах; виховувати взаємоповагу, доброзичливість, любов до літератури.

Обладнання: скринька для побажань та таємного голосування, призи (на розсуд вчителя та учнів), виставка зошитів, кращих творів, ілюстрацій до творів, які малювали учні упродовж року; презентації, малюнки, схеми, таблиці тощо.

Тип уроку: комбінований.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя

Шановні одинадцятикласники! Сьогодні ми востаннє зустрілися на уроці української літератури. Надалі у вас — іспити, участь у ЗНО — ви вступаєте в новий етап свого життя.

Людина, яка іде, завжди оглядається назад. Давайте спробуємо зробити це і ми. Пропоную спочатку оглянути виставку ваших контрольних зошитів, кращих творів, ілюстрацій до вивчених творів, які ви малювали упродовж року.

III. ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вікторина, присвячена змісту вивчених творів

- ▼ Назвіть авторів — представників літературного авангарду перших десятиліть ХХ століття.
- ▼ До якого мистецького угруповання належав Микола Зеров?
- ▼ Назвіть представників художньої прози 20–30-х років ХХ століття.
- ▼ Хто є автором роману «Місто»?
- ▼ Хто з українських сатириків увійшов у літературу під псевдонімом Павло Грунський? (*Остан Вишня*)
- ▼ Визначте жанр твору «Мина Мазайло» М. Куліша. (*Трагікомедія*)
- ▼ Назвіть представників української літератури першої половини ХХ століття, які жили і творили за її межами.
- ▼ До якого мистецького руху належали В. Симоненко, Д. Павличко, І. Драч, Л. Костенко та ін.?
- ▼ Ім'я представника химерної прози в українській літературі.
- ▼ Назвіть твори другої половини ХХ століття, які належать до історичної прози.
- ▼ Назвіть найвідоміші вірші російськомовних поетів України.
- ▼ Назвіть постмодерністські твори української літератури та їхніх авторів.

2. Презентація індивідуального проекту

«Актор» — виразне читання напам'ять улюбленого вірша, уривку з твору, інсценування діалогу тощо.

«Художник» — демонстрація ілюстрацій до вивчених творів.

«Письменник» — презентація власних творів-переспівів або творів-вражень, есе тощо з подальшим обговоренням.

«Комп'ютерник» — показ презентацій на обрану учнем тему.

3. Конкурс на кращу шпаргалку (опорні схеми, таблиці, малюнки тощо)

4. Вправа «Займи позицію»

Уяви, що тобі запропонують викинути усі книжки, які допомагали навчатися в школі. Що ти відповіси? Скористайся мовними формулами, запропонованими нижче:

Я вважаю, що
Тому що
Наприклад
Таким чином

5. Робота в групах: складання сенканів на тему «Українська література»

6. Підбиваємо підсумки

У ч и т е л ь. У кожному класі завжди є той, хто має нахил до вивчення гуманітарних предметів, знає і любить його більш, ніж інші. Зараз шляхом таємного голосування ми визначимо таких учнів у нашому класі.

Назвемо декілька номінацій:

- ▼ Найактивніший учень на уроках української літератури.
- ▼ Найкращий знавець літератури.
- ▼ Автор кращого твору-роздуму.
- ▼ Найкращий оповідач.
- ▼ Найвідданіший шанувальник предмету.

Коментар для вчителя. По рядах передають скриньку, до якої учні кладуть свої пропозиції.

Рахункова комісія, обрана з учнів, які користуються авторитетом в класі, визначає переможців у номінаціях. Їм, переможцям, можна запропонувати невеличкі завдання. Наприклад: найкращий знавець літератури повинен дати відповідь на питання поза програмою на ерудицію; автору найкращого твору-роздуму можна запропонувати скласти роздум-жарт на тему: «А, може, я майбутній письменник»; найкращому оповідачу можна запропонувати розказати про якийсь випадок, пов'язаний з уроком літератури, що запам'ятався; найвідданіший шанувальник літератури експромтом напише жартівливий лист-подяку предмету. Ці завдання пропонує вчитель або діти. Головне, щоб було цікаво всім.

Після визначення переможців та виконання ними завдань можна провести нагородження символічними призами (паперовий орден, грамота) або, якщо є можливість, книжками).

7. «Мозковий штурм»

Спробуйте дати оцінку важливості вивченого вами на уроках української літератури матеріалу для набуття загальної ерудиції і знань, необхідних цивілізованій людині.

8. Гра «Чарівна скринька»

Від учня до учні передають скриньку, до якої вони кладуть написане на невеличкому аркуші паперу побажання однокласникам

у подальшому житті поза межами школи. Умова: лаконічно, змістовно, доброзичливо побажати найкращого, уникаючи мовних штамтів (наприклад, бажаю щастя в особистому житті). Потім скринька іде по другому колу: учні витягають побажання для себе. У грі бере участь і вчитель.

9. Заключна бесіда

- ▼ Яке з побажань, що прозвучало на уроці, ви вважаєте найактуальнішим?
- ▼ Який урок вам запам'ятався найбільше? Чому?
- ▼ Які твори з вивчених в одинадцятому класі творів ви порадите прочитати тим, хто у цей клас перейшов, у першу чергу?
- ▼ Яка тема з вивчених в 11 класі, на ваш погляд, найскладніша? Порадьте, як можна, на ваш погляд, краще її засвоїти.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Слово вчителя

— Ось і настали останні хвилини уроку. Ви показали, що програма засвоєна, навчилися використовувати знання у нестандартних ситуаціях, а уроки найкращих творів, які для вас «проводили» письменники, не минули марно. Бажаю вам успіхів і досягнень, здійснення мрій і особистого щастя. І хай вам у вашому житті по-радником і дороговказом стане література.

Література

1. *Багрянний Іван*. Автобіографія : 3 листів Івана Багряного до Дмитра Нитченка // Слово і час. — 1994. — № 2. — С. 9–12.
2. *Бажан М.* Поема про кохання і безсмертя // Літературна Україна. — 1980. — 4 березня.
3. *Барокові* тенденції в романі В. Шевчука «Дім на горі» // Українська мова та література. — Серпень. — 1999. — № 31.
4. *Бондарева О.С.* Прийоми і технології «епічного театру» в сучасній українській драматургії // Вісник Житомирського державного університету. — Випуск 46. Філологічні науки. — Житомир, 2009. — С. 126–133.
5. *Брюховецький В.С.* Ліна Костенко. — К. : Дніпро, 1990.
6. *В. Шевчуку* — 60 // Українська культура. — 1999. — № 8–9.
7. *Гаврильченко О., Коваленко А.* Штрихи до літературного портрета Івана Багряного // Багрянний Іван. Сад Гетсиманський. — К., 1992. — С. 5–18.
8. *Гусева* Світлана. Тема уроку : «Тигролови» І. Багряного // Слово і час. — 1994. — № 6. — С. 61–65.
9. *Довженко О.* Україна в огні — К. : Рад. Письменник, 1990.
10. *Жулинський М.Г.* Іван Багрянний // Історія української літератури ХХ століття : У 2 кн. — Кн. 2. — Ч. 1./за ред. В.Г. Дончика. — К., 1994. — С. 244–252.
11. *Історія української літератури ХХ ст.* : У 2 кн. — К. : Либідь. — 1998. — Кн. II.
12. *Історія української літератури ХХ століття.* — К., 1994. — Кн. 2. — Ч. I.
13. *Коберньок Т.* «Є воля — є людина!» // УМЛШ. — 1985. — № 3. — С. 21–24.
14. *Ковальчук О.* Новітній українець у саду страждань // Дивослово. — 1997. — № 7.
15. *Коменська Н.П.* «Щасливий я, що народився на твоєму березі...» // УМЛШ, 1985 — № 12. — с. 26–34.
16. *Куриліна О.В., Земляна Г.І.* Українська література : Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. — 380 с.
17. *Лавріненко Ю.* Олександр Довженко // Українське слово. Т. 2 — К : Рось, 1994.
18. *Людмила Бондар.* Монодрама Ярослава Стельмаха «Синій автомобіль» як художня проекція «Его» митця. / Л. Бондаренко. — 2003. (60).
19. *Макаров А.* Історія — сестра поезії // Українська мова і література в школі. — 1980. — № 10.

20. *Микола Жулинський*. І сповіщає нам голос трави // Дім на горі. — К. : Рад. письменник. — 1983.
21. *Насминчук Г.И.* Нравственно-философские искания современного украинского романа и проблема фольклоризма. — К., 1989. — 316 с.
22. *Панченко В.* Нетанучі скульптури Ліни Костенко // Вітчизна. — 1988. — № 8.
23. *Поліщук В.П.* Матеріали до уроку за кіноповістю О. Довженка «Україна в огні» // Українська мова і література в школі. — 1990 — № 12.
24. *Рибаків Б.А.* Язычество Древней Руси. — М., 1987. — 783 с.
25. *Саква О.* Тези про драматурга Ярослава Стельмаха // Культура і життя. — 1989. — 12 березня. — С. 8.
26. *Семенчик І.* Життєпис Олександра Довженка — К. : Молодь, 1991.
27. *Сонце і слово : Штрихи до портрета Драча* // УМЛШ. — 1986. — № 10.
28. *Стаття.* «Драматургія. Особливості драматичного жанру», 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://socgum.mdpu.org.ua/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=1680&Itemid=0.
29. *Степанішин Б.* «Правда, обпалена війною»// Дивослово. — 1994. — № 8.
30. *Українська література ХХ сторіччя : навч. посіб. для вчителів та учнів 10–11 класів середніх шкіл.* — К. : Український письменник, 1993.
31. *Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.* — Кн. 2. — К., 1994. — С. 612–617.
32. *Шевчук В.О.* Дім на горі : роман-балада. — К. : Рад. письменник. — 1983. — 487 с.

Зміст

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ. II СЕМЕСТР. ПРОФІЛЬ — УКРАЇНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ		3
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ		12
<i>Урок № 65</i>	Євген Маланюк. Життєвий і творчий шлях поета й літературознавця, яскравого представника «Празької школи». Роль поета-патріота в суспільному житті («Стилет чи стилос?..»), майстерне використання антитези у творі	12
<i>Урок № 66</i>	Образ України у творах Є. Маланюка. Філософські мотиви в поезії «Істотне». Земне буття в космічному вимірі. Оригінальність метафор і порівнянь. Туга за рідним краєм, мотиви самотності («Під чужим небом»). Художня майстерність віршів Є. Маланюка, оригінальність форми, особливості поетичного стилю	23
<i>Урок № 67</i>	Улас Самчук. Життєвий і творчий шлях письменника, втілення в його творах трагічної долі українського народу в ХХ ст. Участь в організації МУРу (Мистецького Українського Руху)	38
<i>Урок № 68</i>	«Марія» (роман-хроніка) як художній документ про життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму. Зображення страшних картин голодомору в Україні на прикладі однієї сім'ї. Утвердження у творі високих моральних якостей українського народу, осуд тих, хто зрікається свого роду, нації	52
<i>Урок № 69</i>	Образ Марії, її символічний зміст та спорідненість із біблійними образами. Майстерність письменника в розкритті психології героїв, побудові драматичного сюжету. Пейзажні картини та художні деталі, їхня роль у творі	60
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1940–1950 рр.		67
<i>Урок № 70</i>	Друга світова війна і участь у ній українських письменників. Активізація патріотичної	

	тематики, героїчного пафосу. Збагачення літератури новими жанрами. Українська література в еміграції. Засилля соцреалізму в мистецтві повоєнного періоду. Продовження репресій проти українських письменників	67
<i>Урок № 71</i>	О. Довженко. Життєвий і творчий шлях письменника, кінорежисера, засновника поетичного кіно. Національні та загальнолюдські проблеми в його творчості. Кіномистецька спадщина. Кіноповісті Довженка як новий жанр у літературі, його характерні ознаки. Режисерська майстерність митця	79
<i>Урок № 72</i>	Історія написання «Зачарованої Десни», її автобіографічна основа, сповідальність оповіді. Два ліричні герої: малий Сашко і зріла людина. Морально-етичні проблеми, порушені в кіноповісті ...	98
<i>Урок № 73</i>	Проблеми народу та війни, історичної пам'яті в кіноповісті «Україна в огні». Несправедлива критика твору в сталінські часи та її тривалий шлях до читача. Доля народу крізь призму авторського бачення й оцінки, поєднання лірико-романтичного, виражального начала з публіцистикою	110
<i>Урок № 74</i>	Образ Лавріна Запорожця як символу нескореності українського народу. Жіночі образи. Патріотичні мотиви, звеличення героїчного подвигу народу, утвердження його безсмертя	122
<i>Урок № 75</i>	Урок позакласного читання. Оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм»	130
<i>Урок № 76</i>	«Щоденник» О. Довженка — важливий історико-літературний документ епохи. Особливості художнього стилю О. Довженка. Значення творчості О. Довженка як основоположника поетичного кіно. Визнання його таланту у світі	140
<i>Урок № 77</i>	Іван Багряний (Лозов'ягін). Життєвий і творчий шлях письменника. «Сад Гетсиманський» — «справжня енциклопедія радянської політичної в'язниці» (Ю. Шерех). Зображення в романі трагічних картин життя народу в умовах командно-адміністративної системи та невинуватих репресій на прикладі сім'ї Чумаків. Образ Андрія Чумака як людини високоморальних якостей і стійких ідейних переконань	158
<i>Урок № 78</i>	«Тигролови» — як зразок пригодницького роману	173

<i>Урок № 79</i>	Роман «Огненне коло», змалювання в ньому національної трагедії в роки Другої світової війни (битви під Бродами). Образи Петра і Романа у творі, двох бойових побратимів, показ через їхнє сприйняття жахів війни. Особливості жанру (соціально-психологічний роман). Антивоєнне спрямування твору, його глибокий психологізм 181	181
<i>Урок № 80</i>	Контрольна робота 187	187
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1960–1990 рр. 191		191
<i>Урок № 81–82</i>	Українська література 1960–1990 рр. 191	191
УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ 1960–1990-х рр. 211		211
<i>Урок № 83</i>	В. Симоненко. Творча біографія митця — «витязя молодой української поезії» (О. Гончар) 211	211
<i>Урок № 84</i>	Своєрідність інтимної лірики поета В. Симоненка, вираження в ній найніжніших і щирих почуттів кохання («Вона прийшла...», «Ікс плюс ігрек», «Ну скажи, хіба не фантастично...»). Вірш «Є в коханні і будні, і свята...», майстерне відображення в ньому через антитезу радощів і болів, складнощів людського почуття кохання 224	224
<i>Урок № 85</i>	Збірка новел «Вино з троянд». Народознавчі мотиви, заглиблення у світ простої людини, її почуття. Особливості поетичного стилю В. Симоненка. Місце В. Симоненка в українській літературі 231	231
<i>Урок № 86</i>	Дмитро Павличко. Стислі відомості про поета, перекладача. Основні поетичні збірки: «Любов і ненависть», «Бистрина», «Сонети подільської осені», «Таємниця твого обличчя», «Покаянні псалми». Громадянські мотиви його поезії. Алегоричний зміст вірша «Коли помер кривавий Торквемада...», осудження в ньому тоталітарної системи. Актуальність мотиву вірша «Ти зрікся мови рідної...». Виразні художні деталі в поезії, афористичність мови. Роль анафори, поетичного обрамлення 238	238
<i>Урок № 87</i>	Інтимна лірика поета, її своєрідність і новаторство (зб. «Таємниця твого обличчя»). Відтворення в ній найтонших порухів інтимних переживань, глибоке розкриття внутрішнього світу ліричного героя («Був день, коли ніхто не плаче...», «Сріблиться дощ...», «Дзвенить у зорях небо чисте...»). Майстерність поетичної мініатюри, яскравих порівнянь та метафор. Моральне обличчя ліричної героїні («Коли ми йшли удвох з тобою...»). Пісенна творчість Д. Павличка, його творча	

	співдружність із українськими композиторами. Вірш «Два кольори», його спорідненість із «Піснею про рушник» А. Малишка. Виразне читання напам'ять вірша	248
<i>Урок № 88</i>	Цикл поезій «Покаянні псалми», самоаналіз у ньому власного життя, своєї душі й долі (вірш «Це Ти створив мене таким...»). Особливості поетичного стилю Д. Павличка. Місце поета в українській літературі. Переклади ним сонетів зі світової літератури	258
<i>Урок № 89</i>	Ліна Костенко. Життєвий і творчий шлях поетеси. Огляд творчості (основні збірки: «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур»). Особливості поетичного стилю Ліни Костенко: філософічність, історизм мислення, інтелектуалізм, публіцистичність, громадянський і патріотичний пафос	264
<i>Урок № 90</i>	Спогади про війну, пам'ять історії («Мій перший вірш написаний в окопі...»). Поєднання епічності розповіді з ліричними переживаннями під час відтворення трагічного епізоду як жорстоке й болоче відлуння останньої війни в поезії «Пастораль ХХ сторіччя». Оригінальність жанру, досягнення експресивності строфи за допомогою рубаної і влучної короткої фрази, зорових зображувально-виражальних засобів. Ліна Костенко про призначення поета і поезії, про відповідальність митця перед народом («Доля», «Страшні слова, коли вони мовчать...»). Афористичність мови. Ліричний роздум про значення слова в житті людини, суть мистецтва. Роздуми поетеси про суть життя, призначення людини на землі та її творчої праці, про невмирущі моральні цінності у віршах-медитаціях «Життя іде і все без коректур...», «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»	273
<i>Урок № 91</i>	Майстерність і оригінальність пейзажної лірики (цикли «Осінні карнавали», «Невидимі причали»). Зорові і слухові образи («Двори стоять у хуртовині айстр...», «Ті журавлі і їх прощальні сурми...»). Майстерність поетичної мініатюри («Я вранці голос горлиці люблю...»), обрамлення в поезії. Інтимна лірика поетеси. Глибина і щирість почуттів ліричного героя («Світлий сонет»). Асоціативні роздуми про кохання в циклі «Летючі катрени» (поетичні мініатюри «Хай буде легко. Догиком пера...», «Недумано, негадано...»). Образотворчі засоби вираження почуттів ліричного героя	286

Урок № 92	«Маруся Чурай» — найпомітніше явище в українській літературі кінця другої половини ХХ ст. Особливості жанру (історичний роман у віршах). Фольклорна та історична основа твору (доба козаччини за Хмельниччини). Композиція твору, його патріотичний зміст 308
Урок № 93	Духовне життя нації крізь призму нещасливого кохання. Любов і зрада, пісня й історія, митець і суспільство, індивідуальна свобода людини — найголовніші сюжетні лінії твору. Філософські роздуми в поемі «Маруся Чурай» над історичним минулим народу, художнє осмислення ролі митця і пісні в житті народу 313
Урок № 94	Глибоке розкриття внутрішнього світу героїні. Звеличення вірності в коханні та осудження зради. Інші образи у творі. Афористичність мови. Незнищенність історичної пам'яті народу (поема-балада «Скіфська одиссея», драматична поема «Дума про братів неазовських», історичний роман у віршах «Берестечко») 318
Урок № 95	Іван Драч. Життєвий і творчий шлях. І. Драч як поет-новатор в українській літературі, особливості його поетичного стилю. Усвідомлення свого родового кореня (поезія «Лист до калини») ... 326
Урок № 96	Іван Драч. Звернення до жанру балади, його переосмислення. Поетичний роздум про суть мистецтва, процес творчості («Балада про соняшник»). Роздуми про справжнє покликання людини в житті та її обивательське існування (новорічна балада «Крило») 335
Урок № 97–98	Микола Вінграновський. Стисла розповідь про поета, прозаїка, кіномитця, учня О. Довженка. Основні збірки поета, провідні мотиви творчості 341
Урок № 99	Борис Олійник. Життєвий і творчий шлях. Основні збірки: «Б'ють у крицю ковалі», «Рух», «Сива ластівка», «У дзеркалі слова» та ін. 356
Урок № 100	«Пісня про матір». Образ матері як наскрізний у творчості поета. Оригінальність поетичних переживань («Мамо, вечір догора...», «Мати наша — сива горлиця...»). Мелодійність поезій, які стали народними («Пісня про матір»). Роль діалогу між матір'ю й дітьми у вираженні основної думки. Образне осмислення проблеми «людина і природа» в поемі «Крило». Протиставлення чесного, доброго юнака жорсткій, бездуховній людині. Розкриття внутрішнього світу персонажів 368

<i>Урок № 101</i>	Ірина Жиленко. Стисла розповідь про поетесу. Основні збірки: «Автопортрет у червоному», «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Ярмарок чудес», «Євангеліє від ластівки» та ін. ...	378
<i>Урок № 102</i>	І. Жиленко «І світла алея», «Зимовий мотив з візитом пічника», «За золотими вікнами зірок». Сповідальність, камерність, інтимна філософічність лірики поетеси. Світ жіночої душі. «Шістдесятництво» крізь призму сьогодення і вічних понять честі, чесності, любові	385
<i>Урок № 103</i>	Контрольна робота	393
ПОСТШІСТДЕСЯТНИЦТВО		397
<i>Урок № 104</i>	Ідейно-естетичні пошуки серед молодих поетів-постшістдесятників. «Київська школа» поетів (огляд)	397
<i>Урок № 105</i>	Загальна характеристика поезії І. Калинця та В. Голобородька. Особливості їхнього оригінального стилю (огляд)	411
<i>Урок № 106</i>	В. Стус. Життєвий і творчий шлях поета, який став символом незламного духу, збереження людської гідності. Поезія В. Стуса — зразок «стійкої» поезії у світовій ліриці. Місце поета в історії української літератури, співзвучність його творчості зі світовою поезією	421
<i>Урок № 107</i>	Патріотичні мотиви в ліриці В. Стуса, образ України. Філософські роздуми ліричного героя про смисл людського життя. Майстерне володіння верлібром	436
<i>Уроки № 108–109</i>	Утвердження активної життєвої позиції, мужності й сили духу ліричного героя, його духовний стоїцизм. Екзистенційні мотиви у творах. Інтимна лірика поета, болісні спогади про рідню, мотиви самотності. Засоби передання психологічного стану ліричного героя	447
<i>Урок № 110</i>	Контрольна робота	459
ПРОЗА 1960–1990-х рр.		464
<i>Урок № 111</i>	Інтенсивний розвиток малої прози 1960–1990-х рр. ХХ ст. (твори В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Шевчука, Гр. Тютюнника, А. Дімарова та ін.). Подальший розвиток роману (Григорій Тютюнник, О. Гончар, М. Стельмах). Історична романістика (П. Загребельний, Ю. Мушкетик та ін.). Продовження традицій «хімерної прози» (В. Земляк) та українського бароко (Валерій Шевчук). Еміграційна література цього періоду (В. Барка та ін.)	464

Урок № 112	Григорій Тютюнник. Життєвий і творчий шлях письменника. Роман «Вир» — реалістична картина життя українського народу напередодні та під час Другої світової війни 475
Урок № 113	Колоритні національно виразні характери у творі (Тимко Вихор, Гамалія, Дорош, Гнат Рева, Оріся). Символічний зміст назви роману. Його висока художня майстерність 483
Урок № 114	Олесь Гончар. Життєвий і творчий шлях. Творчий злет у 60-ті роки. Громадянська і життєва позиція письменника, роль у духовному відродженні нації. Романтичність світобачення. Загальна характеристика доробку О. Гончара-романтика 492
Урок № 115	Роман у новелах «Тронка». Глибокий ідейний зміст назви твору, оригінальність жанру. Новелазасторога «Залізний острів» із роману. Майстерне відтворення чистоти справжніх людських почуттів 508
Урок № 116	Урок позакласного читання. Олесь Гончар — новеліст. Художнє осмислення краси людських почуттів та філософії миті людського щастя у новелі «За мить щастя». Образи Сашка Діденка та Лорі, художні засоби їхнього зображення 517
Урок № 117–118	Проблемно-філософський роман «Собор», драматична історія видання твору. Символічний зміст назви та багатопроBLEMність роману. Особливість сюжету і композиції твору. Колоритні образи-персонажі. Філософські та публіцистичні відступи про зміст людського життя, екологію природи й душі 525
Урок № 119	Г. Тютюнник. Стисла розповідь про письменника. Основні збірки: «Зав'язь», «Деревій», «Батьківські пороги», «Жоріння». Особливості художнього стилю Григора Тютюнника, «суворого реаліста», «живописця правди» (О. Гончар). Спорідненість стилів Григора Тютюнника та Василя Шукшина ... 539
Урок № 120	«Вічна тема» «любовного трикутника» в новітній інтерпретації (новела «Три зозулі з поклоном»). Образ любові як втілення високої християнської цінності, яка вивищує людину над прагматичною буденністю, очищує її душу 554
Урок № 121	Порушення гострих морально-етичних проблем у творах Г. Тютюнника, зображення складних родинних стосунків у творі «Одавали Катрю». Урок розвитку мовлення (письмово). Написання твору-характеристики персонажів новел Григора Тютюнника 562

<i>Урок № 122</i>	Валерій Шевчук. Життя і творчість митця. Особливості світобачення, громадянська позиція. Зв'язок із давньою українською літературою. Використання традицій українського бароко, міфопоетичних образів у художньому творі 575
<i>Урок № 123</i>	«Дім на горі» (повість-преамбула). Особливості композиції. Філософсько-міфологічна основа роману-балади, жіноче і чоловіче начало у творі 586
<i>Урок № 124–125</i>	«Дім на горі». Демонологічні мотиви. Притчові мотиви і символи. Збірка новел «Голос трави». Використання традицій європейської балади (сюжет кохання жінки і демонічної сили, трагізм). Барокове поєднання високого (духовного) і низького (буденного) 594
<i>Урок № 126–127</i>	Контрольна робота. Твір 603
УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПРОЗА 605	
<i>Урок № 128</i>	Українська історична проза в лещатах радянської ідеології, довгий шлях до читачів творів З. Тулуб. Історичні твори П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика, І. Білика, В. Малика, В. Чемериса, Р. Федорева та ін. Життя і творчість. Загальна характеристика творчості 605
<i>Урок № 129</i>	П. Загребельний. Тема героїзму народу під час Другої світової війни (повість «Дума про невмирущого»). Історичні романи письменника як правдиві художні документи з минулого нашого народу («Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан...», «Тисячолітній Миколай»). Актуальні проблеми сучасності в інших творах письменників («Розгін», «Південний комфорт», «Брухт») 617
<i>Урок № 130</i>	Роман «Диво», історична основа й художній вимисел у творі. Тема незнищенності пам'яті народу та його мистецьких звершень. Оригінальність композиції (розгортання дії в різних часових вимірах). Софія Київська як історична пам'ятка та художній символ 626
<i>Урок № 131</i>	Роман «Диво». Система образів роману. Образ Сивоока (проблема творчого начала в людині, свободолобства, людської гідності). Князь Ярослав Мудрий (проблема влади й людини). Образи вченого-патріота Гордія Отави та його сина Бориса. Проблема життєвого вибору людини. Інші наскрізні проблеми твору (людина-творець, людина в процесі самопізнання та самоствердження). Літературознавчі праці,

	есе («Неложними устами). Місце П. Загребельного в історії української літератури. Особливості його художнього стилю	631
УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ 1960–1990 рр.		
<i>Урок № 132</i>	Українська драматургія 1960–1990 рр.	636
<i>Урок № 133</i>	Ярослав Стельмах «Синій автомобіль»	643
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА		
<i>Урок № 134</i>	Сучасна українська література (огляд)	649
<i>Урок № 135</i>	Неоавангардистські, постмодерні пошуки в сучасній українській літературі	668
<i>Урок № 136</i>	Урок розвитку мовлення (усний). Захист проєктів-презентацій про сучасну українську літературу та її представників	672
УКРАЇНСЬКА РОСІЙСЬКОМОВНА ПОЕЗІЯ		
<i>Урок № 137</i>	Українська російськомовна поезія (огляд). Українська тематика у творах Миколи Ушакова («Стихи о Шевченко», «Старый Киев», «П. Г. Тычине»), Леоніда Вишеславського («Это украинское село...», «Песня над полем плывет и вздыхает...», «Мова»), Бориса Чичибабіна («Приготовление борща», «Проклятие Петру», «С Украиной в крови...», «Тарас») та Леоніда Кисельова («В пятьдесят втором, холодном, трудном...», «Я позабуду все обиды...», «Цари», «Стихи о Тарасе Шевченко», «Луна позолотила иней...», «Дом Шевченко», «Язык не может сразу умереть...»)	675
<i>Урок № 138</i>	Література рідного краю. Борис Чичибабін	686
<i>Урок № 139</i>	Контрольна робота	696
<i>Урок № 140</i>	Підсумковий урок	699
ЛІТЕРАТУРА		
		703

Навчальне видання

Серія «Поглиблене вивчення»

КОСОГОВА Олена Олександрівна

МУКОВОЗ Людмила Григорівна

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ.

II семестр.

Профіль — українська філологія

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*

Редактор *О. О. Маленко*

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 15.04.2014. Формат 60×90/16.

Папір газет. Друк офсет. Гарнітура «Шкільна».

Ум. друк. арк. 45,00. Зам. № 14-04/28-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»

61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66, тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок

Виробник: ТОВ «Тріада Принт»

Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15

